

A NYÍREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM ÉVKÖNYVE LV. ÉVFOLYAM

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

LVI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2014

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
LVI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. ☎ /FAX: (06-42) 315-722

NYÍREGYHÁZA, 2014

Főszerkesztő:

Bene János

Szerkesztette:

Istvánovits Eszter

Angol fordítás:

Kulcsár Valéria

Nemzeti Kulturális Alap

Készült

a Nemzeti Kulturális Alapprogram
anyagi támogatásával

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósza András Múzeum
(e-mail cím: jam@jam.nyirbone.hu).

Felelős kiadó: Bene János múzeumigazgató

Készült ??? példányban, A/4 formátumban, 27,25 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: **Kapusi József**

Tartalom
Inhaltverzeichnis
Contents

In memoriam

Búcsú dr. Lakatos Saroltától (1946–2014)	9
<i>Németh Péter</i>	
Emlékképek Király József grafikusról	11
<i>Bánó Attila</i>	
Baráth Menyhértné, Erzszi mama (1935–2014)	13

Régészet

Gulyás Gyöngyi

Késő szarmata temetőrészletek Óföldeák–Ürmös II. lelőhelyen (M43-as autópálya 10. lelőhely)	15
<i>Late Sarmatian cemetery parts at Óföldeák–Ürmös II</i>	
<i>(Motorway M43, Site 10) .....</i>	<i>70</i>

Pintye Gábor

Magányos hunkori temetkezések Nyíregyháza határában ...	109
<i>Hun Age single graves at the track of Motorway M3 .....</i>	<i>140</i>

Lőrinczy Gábor – Rácz Zsófia

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései ...	141
<i>Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early</i>	
<i>Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő .....</i>	<i>203</i>

Pásztor Adrien

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő avar kori sírjainak gyöngyleleteiről	219
<i>Bead finds of Avarian graves</i>	
<i>from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő .....</i>	<i>227</i>

Siklósi Zsuzsanna

A Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése	229
<i>Radiocarbon dating of Avar graves excavated in Tiszavasvári-Kashalom-dűlő and Hajdúnánás-Fűrj-halom-járás</i>	235

Néprajz

Bodnár Zsuzsanna

„Fűben, fában, hitben orvosság.” Régi gyógymódok a parasztságnál – időszaki kiállítás a Sóstói Múzeumfaluban	237
<i>“There is remedy in grass, trees, belief.” Old peasant cures – temporary exhibition in the Sóstó Museum Village</i>	275

Helytörténet

Mohácsi Endre

Kossuth Lajos levele a Jósa András Múzeumban	275
<i>Lajos Kossuth’s letter in the Jósa András Museum</i>	281

Bene János

Stojanow. A kassai 5. honvédhuszár ezred (nyíregyházi) II. osztályának tűzkeresztsége 1914. augusztus 15-én	283
<i>Stojanow. Battle baptism of the 2nd Class (of Nyíregyháza) of the Kassa 5th Honvéd Hussar Regiment on August 15th, 1914 ..</i>	291

Jakó János

I. világháborús öntöttvas és porcelán hadimozsarak	293
<i>Cast-iron and china war mortars from the time of the First World War</i>	302

Sipos József

Bethlen, Nagyatádi és Gömbös tiszántúli 1922. májusi választási körútja és annak eredményei	303
<i>Bethlen’s, Nagyatádi’s and Gömbös’s campaign tour in May 1922 in the region east of river Tisza and its results</i>	333

Művészettörténet

D. Rác Magdolna

Értünk dobbant a „Százhuszat verő szív”

(Főhajtás a 90 éve született Váci Mihály emléke előtt) 335

The “Heart beating hundred-and-twenty” throbbed for us

(Commemorating the 90th anniversary of Mihály Váci) 353

Halászi Aladár – D. Rác Magdolna

Halászi Aladár szonettjei a Jósza András Múzeum Irodalmi

gyűjteményében 355

Aladár Halászi’s sonnets in the Literary Collection

of the Jósza András Museum 373

Természettudomány

Kelemen Imola – Berendi Erzsébet

A Kótaj–Verba-tanya, halastó (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

lelőhelyen előkerült állatcsontok archaeozoológiai

vizsgálata 375

Archaeozoological review of the animal findings from Kótaj-

Verba-tanya, fishpond (Szabolcs-Szatmár-Bereg County) 390

Gyűjteménytörténet, muzeológia

Pelei Zsuzsa

Kelta bokaperecpár restaurálása 392

Restoration of Celtic pair of anklets 401

Bene János

Beszámoló jelentés a nyíregyházi Jósza András Múzeum

és tagintézményei (a Sóstói Múzeumfalu

és a Kállay Gyűjtemény) 2013. évi tevékenységéről 403

Report on the activities of the Jósza András Museum of Nyíregyháza

and its member institutions (Sóstó Open-Air Museum

and Kállay Collection) in 2013 422

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága

munkatársainak 2013. évi publikációi

(Összeállította: Laskayné Szőlősi Katalin és Kecskésné Tóth Gabriella) ... 423

Helységnév-azonosító

Ortsnamenregister – Concordance of geographic names 431

Rövidítések

Abkürzungen – Abbreviations 433

Búcsú dr. Lakatos Saroltától (1946–2014)

Az élet sorsfordulóihoz néha szerencse is kell. Amikor volt munkatársunk, dr. Lakatos Sarolta pályájának a rendszerváltás-kori fordulatára visszagondolok, az jut eszembe: jókor, jó időben találkoztunk. Természetesen ismertem korábbról is, hiszen az Egyház utcai múzeumépület felett laktak; ifjúsági referensként a Megyei Tanács légópincéjében kialakított ebédlőjében futottunk össze, s nem egyszer köszöntünk rá és édesanyjára a Gösser-teraszáról, amikor a bevásárlásból hazafelé mentek.

1991 márciusi bejelentkezésekor elmesélte: megszűnt az állása a Jósa András Megyei Kórházban, éppen felmondási idejét tölti. Balszerencséjére végzettségének egyik szakja – az orosz nyelv és irodalom – tanítását akkor nemcsak az általános iskolákban szüntették meg, hanem a gimnáziumokban is, néha még azt sem várva meg, hogy az osztály az érettségiig kifusson. Maradt tehát számára a történelem, lehetne-e ezt a szakját hasznosítani a múzeumban?

S itt lép be a képbe a kifürkészhetetlen sors: a Kállay gyűjtemény létrehozása. Még a régi rezsim volt hatalmon, amikor Kállay Kristófnak, a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövetének meghívására Rómába utazhattam, természetesen magánúton, erről csak a szűkebb környezetet tájékoztatva, hogy tárgyaljunk és megállapodjunk: az általa vásárolt, összeszedett hungarica gyűjtemény, s mellette a családi örökség néhány megmaradt értékes darabja, amely a nagykövet úr tulajdonában van, ne szóródjék szét, maradjon egyben a család nevét is fenntartva szülővárosában, Nyíregyházán. Ezt az elképzelést Csabai Lászlóné, a város tanácselnöke támogatta, sőt fogadta a miniszterelnök három fiát és leszármazottait, ám a pénzügyi fedezet oroszlánrésze és a megnyitás öröme már utódjára, Mádi Zoltánra maradt.

Nos, Lakatos Sarolta a legjobb időben kopogtatott a „Jósa-művekben”: szükség volt egy muzeológusra, aki a gyűjteményt leltárilag, szakmailag számba veszi, gondozza. Szükség volt a kiállítás berendezésének felügyeletére, és szükség volt egy háziasszonyra, aki a városban a születendő kiállítás – no, meg az akkor zajló kárpótlás – miatt, valamint az ugyancsak a Kállay nevet viselő unokaöccse politikai ambíciói miatt Nyíregyházán sűrűn megforduló nagykövetet gardírozza, segíti.

Lakatos Sarolta mindkettőnek maximálisan eleget tett, különösen az elsőnek. A gyűjtemény legnagyobb értékét képviselő rendjelek és kitüntetések feldolgozására beleásta magát a történeti segédtudományok eme ágába, a falerisztikába, és 1994-re megírta azok történetét, adta pontos leírásukat. Ez a munkája még abban az évben nyomtatásban megjelenve szerezte meg a szerzőnek a doktori címet a pesti bölcsészkaron. E könyvével egyszerre lett országszerte ismert a történész-muzeológusok körében.

Hosszan beszélhetnék róla, mit tett a Kállay gyűjtemény népszerűsítése érdekében, akár ismeretterjesztő, akár tudományos dolgozatok formájában, gondolok itt olyan speciális szakanyagok országosan első feldolgozására, mint például a pápai emlékérmek. Orosz nyelvtudását is kamatoztathatta: írt és előadott a Nagy Péter cár uralkodása előtti insigneokról, az Orosz Császári Szent György Katonai Rendről, bekapcsolódva a Numizmatika és a társtudományok címen minden második évben megrendezett konferenciákba.

Közben maga is mindent megtett a vezetése alatt álló gyűjtemény gyarapításáért. Ebben nagy szerepet játszott, hogy Katona Bélával együtt felfedezték a megyéből elszármazott, 56 után Bécsben menedéket, újságírói állást, támogató feleséget kapott Ilosvay Ferencet, akinek özvegye révén nemcsak a kitűnő megfigyelő, elbeszélő vadászati író élete és munkássága kapott újra visszhangot. Ilosvay Ferencné, született Johanna Dietrich nagyapja ugyanis a XIX. század utolsó harmadának egyik legkiválóbb bécsi ötvöse volt, aki Magyarországnak is dolgozott, mint ezt magyar vonatkozású emlékérmek bizonyítják. Johanna Ilosvay jóvoltából nemcsak nagyapja arany- és ezüstművessége került bemutatásra, de itt maradtak azok az értékes verőtövek, amelyekkel a magyar vonatkozású érmek készültek. Ezeket dolgozta fel, s tette közzé Lakatos Sarolta a szakma legrangosabb folyóiratában, a Numizmatikai Közleményekben.

Sem a búcsúzás, sem a búcsúztató feladata felmérni dr. Lakatos Sarolta – többségünk számára csak Sári – tudományos munkássága pályáivét. Ezt majd legjobban a múzeum évkönyvében megjelenő, a két évtizedes tudományos életút termését regisztráló bibliográfia méri fel. Ezt fogja kiegészíteni, ami nem született meg. Cédulák százai, ezrei, fénymásolt levéltári dokumentumok tanúskodnak arról, hogy készült egy nagy monográfiára, a Kállay család történetének megírására. Erre én is noszogattam, mondván: amikor már végleg letelik a hivatali idő, amikor a nyugdíj utáni lazaság után az ember újra kedvet érez ahhoz, hogy dolgozzon, hogy a szakmából ne essen ki, legyen célja: „esetében e 800 éves múltra visszavezethető család újkori históriája, amely nélkül Szabolcs megye története sem igazán érthető”. Igazat adott. S bár az utóbbi időben a gyűjteménnyel szemközti buszmegállóból láttam fáradt mozgását a Nyírvíz palotába menet, és üdvözlésemet fogadó bágyadt kézmozdulatát, mégis reménykedtem: a mű elkészül. Nem így történt.

Búcsúzom tehát minden volt és jelenlegi múzeumi és levéltári dolgozó nevében dr. Lakatos Saroltáról, a szabad szájú, az igazgatóját sem kímélő volt szeretett munkatársunktól. A Halotti Beszéd, az első összefüggő, 800 éve magyarul íródott szöveg így kezdődik: *Bizony, por és hamu vagyunk*. Soha ne feledkezzünk meg erről az ősi igazságról. Húsvét ünnepe előtt a könyörgés szavaival köszönök el halottunktól és a tisztelt gyülekezettől: áldott békét mindenkinek!*

NÉMETH Péter

---

* Elhangzott dr. Lakatos Sarolta temetésén, 2014. április 11-én.

Emlékképek Király József grafikusról

Király Józseffel kapcsolatos legkorábbi emlékeim kisiskolás korunkig, a Rákosi-korszak végéig nyúlnak vissza. Mindketten Angyalföldön laktunk, ő a Mohács, én a Csángó utcában. A Lehel utcai általános iskolában egy osztályba jártunk (1951–1959), és közös barátunkkal, Sillye Miklóssal együtt szinte elválaszthatatlanok voltunk.

Jóska az iskola ismert diákjai közé tartozott, ugyanis május 1-jén, a munka ünnepén született. Az iskolai ünnepségeken ezért őt és vele egy napon született egy-két társát kiszólították a színpadon álló ünnepi asztalhoz. Ilyenkor abban a megtiszteltetésben részesült, hogy több száz diáktársa szeme láttára elfogyaszthatott egy nagy szelet csokitortát. Utóbb, idősebb fejjel mesélte, hogy mennyire zavarta ez a mutatvány. Tudta ugyanis, hogy mindenki csorgó nyállal figyeli a műveletet.

Jóskát és nővérét édesanyjuk nehéz körülmény között, egyedül nevelte. Azokban az időkben a szegénység megszokott, mindennapos jelenség volt. Jóskára mindig úgy tekintettünk, mint akinek egyszer lehetősége nyílik a jobb életre, hiszen legendás történeteket hallottunk tőle a két bécsi nagybácsiról, akik jó hírű antik órásként tevékenykednek a császárvárosban arra várva, hogy Jóskát egyszer felkarolják.

A nyugaton élő rokonokkal való kapcsolattartást hosszú évekig szigorú korlátok közé szorította a rendszer, de középiskolás korunkban a két nagybácsi anyagi támogatásának már jól látható jelei voltak. Rudi bácsi és Karcsi bácsi önzetlen támogatásának köszönhetően Jóska egyre választékosabban, az alkalmaknak megfelelően öltözött, ezzel is jó benyomást keltve az ismerősök és barátok között. A pénznek amúgy nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Mindig önzetlen és nagyvonalú volt. Szerette a társaságot, s a barátok is kedvelték őt.

Érettségi (1963) után az érdeklődése egyre inkább a grafika felé fordult. Megfelelő előkészítő tanfolyamokat követően együtt jelentkezünk a Képzőművészeti Főiskolára (a nagymértékű túljelentkezés és a protekció hiánya miatt szinte esélytelenül). A kötelező sorkatonai szolgálat a továbbtanulást választók számára nagy fenyegetést jelentett, hiszen két teljes évet vett el az életükből, s ez nem egyszer keresztülhúzta a korábbi elképzelések megvalósítását. A szolgálat késleltetését,

s a főiskolai felvételik megismétlését többen valamely szakma elsajátításával értük el. Jóska a Kartográfiai Vállalatnál helyezkedett el, ahol kitanulta a térképrajzolás mesterségét.

Szép közös emlékeink között tartom számon lengyelországi kirándulásunkat (1964). Kevés pénzzel vágtunk neki a csaknem három hetes útnak. Hátizsákkal, bele a vakvilágba. Fogalmunk sem volt arról, hol fogunk megszállni, és még az útirányt is csak az autóstoppos lehetőségektől függően, hozzávetőlegesen határoztuk meg. Keresztül-kasul bejártuk Lengyelországot Katowicétől Gdańskig, Wrocławtól Lublinig. Diákszállásokon, alkalmi útitársak sátraiban aludtunk, s mindenütt találkoztunk a magyarok iránti rokonszenv megnyilvánulásaival.

Jóska megúsza a kötelező sorkatonai szolgálatot, ami miatt sokan irigykedve tekintettünk rá. Erre tudatosan törekedett. Éveken keresztül jógázott, és elképesztő mutatóványokra volt képes. Megtanulta a lótszülést, nyakba tett lábbal két kézen tartotta magát, és sok más, hasonló gyakorlatot végzett napi rendszerességgel. A sorozás előtti hetekben azután minden átmenet nélkül abbahagyta a jógázást, amitől a vérnyomása, a szívverése az egekbe szökött, s egyéb kellemetlen tünetek is jelentkeztek rajta. A sorozóbizottság meggyanúsította, hogy ezt az „eredményt” valamilyen gyógyszer segítségével érte el, mivel a korábbi adatai rendben voltak, de a későbbi vizsgálatok megerősítették, hogy Jóska egészségügyi szempontból valóban alkalmatlan a katonai szolgálatra. Emiatt akkor szerencsésnek tartottuk őt.

Jómagam 1969-ben kezdtem rajzolni a Magyar Nemzeti Múzeum, majd a nyíregyházi Jóska András Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum és más hasonló intézmények megbízásából. Különösen emlékeztetek számomra azok az ásatások (Aszód, Szabolcs, Rakamaz, Tiszavasvári, Magyarhomorog, Hajdúdorog, Győr stb.), amelyeket Kalicz Nándor, Németh Péter, Dienes István, Fodor István, Kovács László és Mesterházy Károly vezetett. Az ásatási rajzokon kívül sok lehetőségem nyílt a tárgyi emlékek megrajzolására is. Ezeken a területeken idővel átadtam a stafétabotot Jóskának, aki igen szép eredményeket ért el. Igényes, pontozásos technikájú rajzai szakmai kiadványokban, majd könyvekben is megjelentek.

Házassága sajnos zátonyra futott, s ez komoly törést okozott az életében. Egyre magányosabbá, elhanyagoltabbá vált, és már nem emlékeztetett régebbi, pedáns énjére. Pályánk idővel eltérő utakra vitt minket. Ő még éveken, évtizedeken keresztül dolgozott Fodor István hajdúdorogi ásatásain, valamint művészi színvonalú rajzokat készített Németh Péter, Temesváry Ferenc, Mesterházy Károly és mások tanulmányaihoz. Időnként olajképeket festett: inkább csak kedvtelésből. Feleségéről készített festménye mindvégig belvárosi, Kádár utcai lakásának falán függött.

Barátságunk később is megmaradt, de már egyre ritkábban találkoztunk. Jóska egymás után veszítette el hozzátartozóit, rokonait. Előbb édesanyját, majd nővérét és a bécsi nagybácsikat is. Utolsó éveiben visszavonultan élt. Egészsége megromlott, végül kórházi ápolásra szorult. 2014-ben hunyt el, hatvankilencedik évének betöltése előtt.

Akik ismerték őt, bizonyára szeretettel, jó emlékeket őrizve gondolnak rá.

BANÓ Attila

Baráth Menyhértné, Erzszi mama (1935–2014)

Baráth Menyhértné (született Zán Erzsébet) 1935. június 18-án Tákoson született, ahol elemi iskoláit is végezte. Egy háromgyermekes család legidősebb gyermekeként nevelkedett. Szülei mezőgazdasággal, állattartással foglalkoztak. A család életében tragédiaként jelentkezett a II. világháború, amelyben a családfő életét vesztette. A gyerekek nevelése az édesanyára maradt. A kislányt így már gyerekkorában munkára kellett fogni, édesanyjának segítségére kellett lennie. Így, bár lehetősége lett volna a továbbtanulásra – Szegedre nyert felvételt a tanítóképzőbe –, az mégsem adatott meg neki.

Korán férjhez ment, két gyermeknek adott életet, akiket férjével nehéz körülmények között becsülettel neveltek fel, tanítottak. Emellett pedagógus szülők két gyermekét is szeretettel felnevelte, hogy a család megélhetését biztosítsa. 1999-ben özvegyen maradt, férjét betegségben vesztette el. Négy unokája és hat dédunokája született, akiknek nevelésében odaadóan segédkezett.

Vallásos, templomba járó, hívő emberként 2001 januárjától 2013 végéig ellátta a tákosi templom gondnoki teendőit. Ez kárpótolta az életében felmerült anyagi nehézségeikért, valamint azért, hogy nem taníthatott gyerekeket. Ez a tevékenység számára nem munka volt, mindig örömmel töltötte el Isten házában találkozni emberekkel. Ízes, beregi tájszólással tájékoztatta a vendégeket a templom és a település történetéről. Sokakat talán nem is a kis ékszerdoboz tákosi templom, hanem „Erzszi mama” elbűvölő személyisége hozott vissza újra és újra a kis beregi faluba.

2014. július 20-án hirtelen jött rövid betegség után örökre megtért te-remtőjéhez.

Késő szarmata temetőrészletek Óföldreák–Ürmös II. lelőhelyen (M43-as autópálya 10. lelőhely)

Gulyás Gyöngyi

Az M43-as autópálya Makó és Óföldreák között húzódó szakaszán, a 32+600 és 33+000 km szelvények között, a 10. számú lelőhelyen 2008 őszén megelőző régészeti feltárást végeztünk.¹ A lelőhely egy pleisztocén kori infúziós lösszel fedett maradványfelszín peremén, egy feltöltődött csatornákkal jellemezhető övzátony felszínén helyezkedik el (SÜMEGI 2010. 5.). Természetföldrajzilag a Maros vízgyűjtő területéhez tartozik, melynek gyenge kiemelkedésekkel tagolt felszínén a terepbejárás alkalmával egy nagy kiterjedésű késő szarmata települést azonosítottak.²

Az Óföldreáktól délre fekvő Ürmös határrészben elterült lelőhely az épülő M43-as autópálya nyomvonalán jóval túlnyúlt.³ Az M43-as 10. és a tőle Ny-ra fekvő 9. lelőhelyet a felszíni jelenségek alapján különítették el egymástól, azonban a feltárás alkalmával nyilvánvalóvá vált a két lelőhely összetartozása (I. tábla 1.).⁴ A 10. lelőhelyet egy dűlőút és az azzal párhuzamosan futó két ÉNy–DK-i csatorna vágta ketté.

A feltárás közel 500 m hosszan folyt a nyomvonal átlagosan 50 m-es szélességében. A 2008-ban feltárt 28.550 m² felületen 267 objektum (355 stratigráfiai egység) került elő, melyek közül 216 szarmatának, 1 újkorinak bizonyult, 138 leletanyag hiányában ismeretlen korú.⁵ A településobjektumok (gödrök, cölöplyukak, árkok, házak, illetve egy-egy külső kemence, kút és füstölő) között, a mai járószinttől 30–45 cm-re, a feltárási terület keleti szélén (1. sírcsoport), illetve a késő szarmata falu nyugati részén (3. sírcsoport) egy 18 és egy 27 sírből álló temetőrészlet került feltárássra (I. tábla 2., II. tábla). További 3 sír (2. sírcsoport) a településobjektumok között, egymás mellett helyezkedett el (II. tábla).

---

¹ Köszönettel tartozom Bottyán Katinka és Czegléczki Tibor technikusoknak a terepen végzett munkájukért, illetve Szabó Zsannettnek és Keresztes Noémi Ninettának a rajzok elkészítéséért. Kulcsár Valériának hasznos tanácsait köszönöm! A lelőhely ÉNy-i részén 2009-ben Balogh Csilla vezetésével folytatódott a feltárás.

² A hatástanulmányt Szalontai Csaba készítette.

³ A terepbejáráskor a lelőhely pontos kiterjedését a magasra nőtt gabona miatt nem lehetett meghatározni.

⁴ Ezt bizonyítja a 9. lelőhely nyugati és a 10. lelőhely keleti szélén feltárt, többszátú, valószínűleg az összetartozó, teljes települést kerítő árokrendszer is.

⁵ A 9. és 10. lelőhelyen 2008–2009-ben közel 50.000 m²-en 923 objektum került elő (BALOGH–GULYÁS–SÓSKUTI 2009. 20.).

A sírok leírása⁶

15. sír (SNR 17.) (III. tábla 1.): Tájolása ÉNy–DK 300°. H. 270 cm, sz. 82–86 cm, m. 89–97 cm.⁷ Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, fekete humuszos betöltésű sírgödör. A nyesési szinttől 48 cm-re, a sír középső részén téglalap alakú, 55 cm széles és 215 cm hosszú, szürkésbarna, sárga agyagsáv, paticsszemcsés, hamus, humuszos foltot figyeltünk meg. A gödörben 40–45 éves férfi közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt.⁸ A koponya jobb oldalra billent, a bal láb-szárcsont, néhány csigolya, egy-két kézujjcsont és a jobb kulcscsont másodlagos helyen került elő. A jobb alkart a medence fölé, a bal kézfejet a bal medence alá helyezték. A váz mérhető h. 156 cm.

Leletek: 1. A mellkas jobb oldalán szögletes, 3 domború díszítéssel ellátott, vékony, szabálytalan alakú, szögletes vagy szabálytalan valószínűleg bronz övveret töredéke. A lemez a felszedéskor kettétört. 2. A mellkas bal oldala és a gerincoszlop között, a váz alatt szögletes átmetszetű, egyik vége felé fokozatosan elkeskenyedő vas csattövis (III. tábla 2.). 3. A bal lábszár mellett ovális, kerek átmetszetű vas övcsat (III. tábla 3.). A csatkarikára korrodálódott csatpecsek vége a karikára ráhajlik. 4. A lábfej között világosszürke, barna törésfelületű, erősen kopott felületű, korongolt, nyomott gömbös testű, összeszűkülő, hengeres nyakú összeroppant edény töredékei (III. tábla 4.). Az edény a restaurálás során nem volt kiegészíthető, pereme és alja hiányzott. 5. A sír középső részének betöltéséből, 70–80 cm mélységből több edénytöredék került elő. Egy szürke, korongolt edény ívelten kihajló, lekerekített peremtöredéke (III. tábla 5.) és egy szürke, korongolt hombár ívelten kihajló, megvastagodó, lekerekített peremtöredéke (III. tábla 7.). Egy szürke (III. tábla 6.) és egy téglaszínű (III. tábla 8.), korongolt edényhez tartozó talpgyűrűs aljtöredék, illetve egy szürke, korongolt, talpkorongos edény aljtöredéke (III. tábla 9.). Egy vörösesbarna, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, korong nélkül készített fazék oldaltöredéke, illetve kopott vagy simított felületű, korongolt edényekhez tartozó 20 db szürke és szürkésbarna oldaltöredék.

26. sír (SNR 35.) (IV. tábla 1.): Tájolása ÉNy–DK 274°. H. 278 cm, sz. 90–96 cm, m. 110–120 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, fekete agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A nyesési szinten jól látszódott, hogy a sír északi részére ásták a 65 x 225 cm-es, hosszúkás, kevert humuszos betöltésű rablógödört. A nyesési szinttől 103–107 cm mélyen egy-két cm széles, világosszürke sávot, az egykori koporsó szélét dokumentáltuk. A 40–55 cm széles, 230 cm hosszú koporsó a fej felőli részen szélesebb volt, a láb felé fokozatosan összeszűkülött. A gödörben 40–45 éves férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya teljesen jobb oldalra fordult, mindkét kar szorosan a test mellett feküdt, a két kézfejet a bal medencére helyezték. A váz mérhető h. 195 cm.

Leletek: 1. Közvetlen a jobb lábfej külső oldalánál ovális, külső oldalán vízszintes tagolásokkal díszített, kéttagú vas övcsat (IV. tábla 2.). A félkör átmetszetű csatpecsek a karikáról levált. A csat közepéhez vékony vaslemez – valószínűleg a csattest – korrodálódott. 2. Közvetlen a bal lábfej külső oldalánál ovális karikájú, kerek átmetszetű vas övcsat töredéke (IV. tábla 3.). A bronz csatpecsek a csatkarikán túlnyúlik, a vége függőleges

⁶ A leletanyag a szegedi Móra Ferenc Múzeumban 2010.7.1–7881. leltári szám alatt található. A temető leletanyagának leltározását Cseh Gabriella végezte.

⁷ A mélységadatok a nyesési szinttől értendők.

⁸ Az embertani anyag meghatározását Marcsik Antónia végezte el, melyet ezúton is köszönök!

rovátkolásokkal díszített. A csattövös másik végén, kb. a tövis egyharmad részéig vízszintes, bordaszerű tagolás látható. 3. A sír betöltéséből *edénytöredékek* kerültek elő. Egy szürke, korongolt hombár vízszintesen kihajló, tetején vízszintesen levágott, oldalán lekerekített peremtöredéke (IV. tábla 4.) és egy szürke, korongolt tál perem- és bordadíszes oldalindításának töredéke (IV. tábla 5.). Barna és narancssárga, réteges törésfelületű, homokkal és apró kavicsal soványított, lassúkorongolt edény 3 oldaltöredéke, egy téglaszínű és egy szürke, korongolt edény oldaltöredékei.

27. sír (SNR 36.) (V. tábla 1.): Tájolása ÉNy–DK 302°. H. 262 cm, sz. 76–84 cm, m. 94–102 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenes, meredek falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, fekete agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A nyelési szinttől 70 cm mélyen rajzolódott ki a 65 cm széles és 235 cm hosszú, feketésbarna koporsófalt. A gödörben 30–35 éves férfi közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobb oldalra billent, mindkét kar szorosan a test mellett feküdt. A jobb kézfejet a jobb combcsont mellé, a bal kézfejet a bal medencére helyezték. A szegycsont állati bolygatás révén kerülhetett másodlagos helyre. A váz mérhető hossz 181 cm, termete⁹ 172 cm.

Leletek: 1. A jobb lábfej mellett szürke, kopott felületű, korongolt, tölcésesen kiszélesedő, lekerekített peremű, hasánál kiöblösödő, talpkorongos aljú, kiöntőcsöves *korsó* (V. tábla 2.). A korsó nyakán széles bordadíszítés, a vállán és a hasán egy-egy horonydíszítés látható. A felső részén szögletesre felhúzott, függőleges furattal ellátott fül a nyakrészről indul ki és az edény vállára támaszkodik. 2. A sír északi végéből, a nyelési szinttől 40 cm mélyen feketére kiegészített, korong nélkül készített, összeroppant *bögre* töredékei és egyéb *edénytöredékek* kerültek elő.¹⁰ Szürke, korongolt edény kihajló, megvas-tagodó, lekerekített peremtöredéke. Egy barna, apró kavicsal soványított, lassúkorongolt fazék oldaltöredéke. Korongolt edényekhez tartozó 5 db szürke oldaltöredék, melyek közül kettőn vízszintes bordadíszítés látható (V. tábla 3–4.). 2 db narancssárga, fekete törésfelületű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, korong nélkül készített edényhez tartozó oldaltöredék.

87. sír (SNR 121.) (V. tábla 9.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 282 cm, sz. 110–113 cm, m. 15–17 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A rablógödört a sír DK-i végére ásták. A gödörben maturus korú férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A bal kézfejet a bal medencére a jobb kézfejet a jobb medence mellé helyezték. A koponya a rablás során kikerült a sírból, néhány borda és a kézfej, illetve a lábfej csontjainak nagy része hiányzott. A váz tájolása DK–ÉNy 170°.

Leletek: 1. A jobb kulcsfont felett rossz megtartású *vasfibula* téglalap átmetszetű kenyel-, tűtartó, tű- és zárógomb töredéke. 2. A jobb kulcsfonton 1 db barna, négyzet alapú rövid hasáb alakú *üveggyöngy* (V. tábla 6.). 3. A jobb medence felett ovális átmetszetű ovális *vas övcsat* töredéke (V. tábla 5.). A csatkarika egyik hosszanti oldalán nyitott, elkeskenyedő testű. A csattövös hiányzik. 4. A bal alkar alatt, azzal pont párhuzamosan egyélű, középső nyélállású, ívelt hátú *vaskés* (V. tábla 8.). A kés nyéltüskés vége a medence, a penge hegye a könyök felé mutatott. 5. A bal medence alatt kopott *ezüstdenar* (V. tábla 7.). Az előlapon levő császárszobor alapján valószínűleg Antoninus Pius

⁹ A termet a csontok antropológiai mérései alapján kapott eredmény.

¹⁰ A bögre a restaurálás során eltűnt.

(138–161) vagy Marcus Aurelius (161–180) verete. Hátoldalon oltár fölé csészét tartó nőalak.¹¹

88. *körárok* (SNR 122.): Sz. 80–128 cm, m. 15–20 cm. Íveltlen szűkülő falú, ívelt aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű körárok. Az árok nagyobb része és a közepére ásott sír a feltárási területen kívül esett. A DK-i oldalán nyitott körárok mindkét vége lekerítet, bejárata 120 cm széles, külső átmérője kb. 7 m. Az árok nyugati ívére ráásták az SNR 141. sírt. Betöltéséből téglaszínű, korongolt *tál peremtöredéke* került elő.¹²

88. *sír* (SNR 141.) (VI. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 170°. H. 150 cm, sz. 55–57 cm, m. 15–18 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, fekete agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, melyet az SNR 122. körárok keleti részére ástak. A sír feltárási szinten jól elvált a körárok betöltésétől, a két objektum közötti szuperpozíció egyértelműen látszódott. A gödörben 6–7 éves lány rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya teljesen bal oldalára fordult, mindkét kart a test mellé helyezték. A bordák egy része, illetve a kézfej és a lábfej csontjainak egy része hiányzik, a hosszúcsontok hiányosak. A váz mérhető hossza 112 cm.

Leletek: 1. Az állkapocs alatt, a mellkas felső részén és a jobb kulcsonton 21 db kék kása-, 1 db narancssárga kása-, 1 db sötétbarna nyomott gömb, 1 db sötétbarna henger, 1 db kék, bordákkal tagolt testű, rúd alakú *üveg-* és 1 db hosszúkás *korallgyöngy* (VI. tábla 2.). 2. A jobb csukló körül 12 db kék *kásagyöngy* (VI. tábla 3.). A gyöngyök közül 1 db bikónikus, 4 db gömb és 7 db szabálytalan kerekded alakú. 3. A jobb lábszár mellett 1 db hosszúkás *korallgyöngy* (VI. tábla 4.). 4. A jobb lábfej mellett szürke, kopott felületű, korongolt, tölcséresen kiszélesedő nyakú kiöntőcsöves *korsó* állt, melynek pereme hiányzik, a füle sérült (VI. tábla 5.). A talpkorongos aljú korsó hasának alsó részén kettős horonydíszítés látható, a kerek átmetszetű fülcsonk az edény vállára támaszkodik.

90. *sír* (SNR 124.) (VI. tábla 6.): Tájolása DK–ÉNy 142°. Sz. 114 cm, m. 40–43 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, fekete agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, melynek az ÉNy-i fele a feltárási területen kívül esett. A gödörben 8–10 éves lány rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya a bal oldalára fordult, az alsó állkapocs a helyén volt. Mindkét kar szorosan a test mellett feküdt.

Leletek: 1. A koponya jobb oldalánál rossz megtartású *bronz fülbevaló* vékony, apró huzaltöredéke. 2. A jobb kulcsont felett 2 db kék, kisméretű, nyomott gömb alakú *üveg-* és 1 db narancssárga, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (VI. tábla 7.). 3. A medencecsontok között rossz megtartású, kéttagú, téglalap alakú, lemezes testű *vas övcsat* (VI. tábla 10.). A félkör alakú csatkarika a gerincoszlop felé, a lemezes test a lábvég felé fordulva helyezkedett el.¹³ 4. A jobb combcsont forgója mellett 1 db sárga, csavart testű, egyik vége felé tölcsérszerűen elkeskenyedő, rúd alakú *üveggyöngy* (VI. tábla 8.). 5. A bal csukló körül 20 db kék, kisméretű, nyomott gömb alakú, és 1 db sárga, csavart testű iker *üveggyöngy* (VI. tábla 9.). 6. A bal combcsont mellett, másodlagos helyen *bronz fülbevaló* huzaltöredéke.¹⁴

¹¹ Az érméket Dinnyés István határozta meg, segítségét ezúton is köszönöm!

¹² Az edénytöredék a leltárkönyvben nem szerepel.

¹³ Az övcsat a restaurálás során megsemmisült.

¹⁴ Valószínűleg a két bronzhuzaltöredék egy fülbevalóhoz tartozott, csak a bolygatás során került egy része másodlagos helyre.

91. *sír* (SNR 125.) (VII. tábla 1.): DK–ÉNy 176° tájolású. H. 300 cm, sz. 105–117 cm, m. 86–89 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír DK-i részére ásták a rablógödört. A gödörben 35–39 éves nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A sír DK-i részén, a nyelési szinttől 30–55 cm mélyen kerültek elő az összedobált vázrészecskék. A jobb láb és a bal lábszár volt anatómiai rendben, de azok is másodlagos helyen. A bontás során a lábszárcsontok mellett szövetmaradványt figyeltünk meg. Termete: 150 cm.

Leletek: 1. A két lábszár körül, 10,5 x 16,5 cm-es felületen ruha aljának gyöngyös díszítése, összesen 172 db gyöngy (VII. tábla 4.). 167 db sötétbarna, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb-, 5 db piros, négyzet alapú, téglatest alakú *üveggyöngy*. 2. A sír DK-i végében, a bolygatott csontok alatt kerek átmetszetű huzalból készített, hurkos-kampós végű *ezüst fülbevaló* töredékei (VII. tábla 2.). Három töredéken tekercselés látható. 3. A bontás során, a sírföldből egytagú *bronzfibula* lemezes kengyeltöredéke (VII. tábla 3.). A kengyel és a láb találkozásához kétszeresen tekerték fel a tűtartó elvékonyodó végét. 4. Ugyancsak a sírföldből, a bontás során szürke, korongolt *edény* erősen kopott, jellegtelen *oldaltöredéke*.

92. *körárok* (SNR 126.): Sz. 85–100 cm, m. 18–23 cm. Ívelt szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, fekete agyagos, humuszos betöltésű körárok az északi szelvényfalnál. Az árok nagyobbik része és a közepére ástott sír a feltárási területen kívül esett. Az árokrészlet déli vége lekerekített, valószínűleg itt, a körárok DK-i oldalán volt a bejárata. Kérdéses, hogy a 89. objektum (SNR 123.) a körárok DNy-i szakaszának a részletéhez tartozik-e, mivel az objektumból leletanyag nem került elő, a mélysége a 120 cm-t meghaladta, illetve a betöltése is eltért az árokétól. Az árok betöltéséből *álatcsont* került elő.

93. *sír* (SNR 131.) (VIII. tábla 1.): DK–ÉNy 160° tájolású. H. 220 cm, sz. 65–90 cm, m. 56–60 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, a láb felé fokozatosan kiszélesedő, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, fekete humuszos betöltésű sírgödör. Az ÉNy-i részén, a nyelési szinten 65 x 100 cm-es, ovális sárga agyagszemcsés, fekete agyagos, humuszos foltot figyeltünk meg. A gödörben 6–7 éves lány rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobb oldalra fordult, mindkét kar a test mellett helyezkedett el. A bontás során a váz körül 37 cm széles és 132 cm hosszú, rózsaszínes-lilás elszíneződést, valószínűleg halotti lepel maradványát figyeltük meg (VIII. tábla 8.). A váz mérhető hossza 127 cm.

Leletek: 1. A koponya bal oldalán hurkos-kampós végű *bronz fülbevaló* (VIII. tábla 2.). Az ékszer testén, a kampós végén hosszan feltekercselt bronzhuzal, melyet nyomott gömb alakú bronztaggal zártak le. 2. A koponya jobb oldalán hurkos-kampós végű *bronz fülbevaló*, melynek mindkét vége hiányzik (VIII. tábla 3.). Az ékszer testén hosszan feltekercselt bronzhuzal látható, melyet mindkét végén egy-egy nyomott gömb alakú taggal zártak le. 3. Az állkapocs alatt kerek átmetszetű, zárt *ezüsttorques* (VIII. tábla 6.). Az egyik vége laposra, körte alakúra kalapált, melynek közepe átfúrt és hiányos, a másik vége gombban végződik. 4. A mellkason, a torques és az állkapocs között 9 db hosszúkás *korall*- és a koponyában 1 db téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karnolgyöngy* (VIII. tábla 7.). 5. A jobb kulcsont mellett kisméretű, kéttagú, oldalt hajlított lábú, felső húros, lemezes kengyelű *ezüstfibula* (VIII. tábla 4.). A széles spiráltekercset mindkét végén egy-egy kettős gömb alakú zárótaggal látták el. A tű hiányos, két darabra tört. 6. A jobb csukló belső ívéénél 1 db hosszúkás *korallgyöngy*. 7. A bal csukló

belső ivénél 2 db hosszúkás *korallgyöngy*.¹⁵ 8. A sírföldből szürke, réteges törésfelületű, korongolt *edény* erősen kopott *oldal-* és talpkorongos *fenéktöredéke* (VIII. tábla 5.).

99. *sír* (SNR 136.) (IX. tábla 1.): DK–ÉNy 142° tájolású. H. 255 cm, sz. 101–110 cm, m. 87–97 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna humuszos betöltésű sírgödör. A sír ÉNy-i részére ásták a rablógödört, mely a nyesési szinten 50–70 x 85 cm-es, szabálytalan alakú, sárgásbarna, agyaggal kevert humuszos betöltésű foltként jelentkezett. A nyesési szint alatt 70–72 cm mélyen 65 x 225 cm-es koporsófoltot figyeltünk meg. A koporsón belül 23–25 éves férfi összedobált, közepes megtartású vázrészei feküdtek.

Leletek: 1. A sír középső részében, a bolygatott alsó állkapocs alatt erősen kopott felületű, hiányos szélű *ezüstdenar* (IX. tábla 2.). 2. Az érme alatt erősen korrodálódott, széles, lemezes testű *vastárgy* töredéke (IX. tábla 5.). A töredék egyik, keskenyebbik oldalának középső részéből keskeny nyúlvány indul ki. 3. A másodlagos helyzetű bordacsontok alatt erősen korrodálódott, kerek átmetszetű *vas övcsat* töredéke csattúske indításával (IX. tábla 3.). 4. A koporsó északi szélénél, a jobb medence mellett *vaskés* lapos, téglalap átmetszetű, vége felé elkeskenyedő nyéltüskéjének töredéke (IX. tábla 4.). 5. A sír ÉNy-i végében, eredetileg a lábvégnél halványzöld, buborékos anyagú, megvasztagodó, lekerekített peremű, ívelt, egyenes falú, kis talpgyűrűs aljú *üveg pohár* töredékei (IX. tábla 6.). Talpgyűrűjéből egy vékony üvegszálat díszítésként a testre felhúztak.

A sírt egy kör alakú, 85–105 cm széles, 15–20 cm mély, ívelt szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, fekete agyagos humuszos betöltésű körárok (SNR 135.) vette körbe. Az árok belső átmérője 8,7 x 8,9 m, külső átmérője 10,5 x 10,7 m. A DK-i oldalán nyitott körárok mindkét vége lekerekített, a bejárata 105 cm széles. Az árok K-i ívéből egy szürke, korongolt és egy téglaszínű, korongolt *edény* kopott *oldaltöredéke* került elő.

100. *sír* (SNR 137.) (X. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 250 cm, sz. 102–110 cm, m. 64–66 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír DK-i részén 40 x 100 cm-es, az ÉNy-i részén pedig 60 x 80 cm-es, szabálytalan alakú, sárgásbarna, agyagfoltos, humuszos betöltésű foltokat figyeltünk meg. A nyesési szinttől 35–57 cm mélységből kerültek elő az embercsontok (borda, csigolya, állkapocs, hosszúcsont). A gödörben 30–39 éves nő erősen bolygatott vázrészei feküdtek.

Leletek: A betöltésből. 1. 2 db hosszúkás *korallgyöngy* (X. tábla 2.). 2. Téglaszínű, korongolt, tojáshejszínű engobbal bevont felületű *amfora oldaltöredéke* (X. tábla 3.).

102. *sír* (SNR 139.) (X. tábla 8.): Tájolása DK–ÉNy 172°. H. 275 cm, sz. 85–90 cm, m. 70–75 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír DK-i végére egy 105 x 125 cm-es, ovális alaprajzú rablógödört ástak, melynek mind nyugati, mind keleti széle túlnyúlt a sírgödör szélén. A bontás során koporsófoltot észleltünk a sír középső és ÉNy-i részén, azonban a koporsó méretére vonatkozó megfigyeléseket a bolygatás miatt nem tudtunk tenni. A gödörben 60 évesnél idősebb férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A váz a medencéig teljesen feldúlt, a combcsontoktól lefelé eső rész eredeti helyzetben volt. A felsőtest és a medencecsontok hiányosak, a koponya a jobb combcsonton feküdt. A váz hossza (az antropológiai mérések alapján) 175,6 cm.

¹⁵ A 6. és a 7. mellékletek a restaurálás során eltűnt.

Leletek: 1. A jobb combcsont felső részénél ovális átmetszetű, valószínűleg ovális *vas övcsat* karikájának töredékei (X. tábla 4.). Az egyik töredékhez apró bronzlemez korrodálódott. 2. Az övcsat mellett Faustina iunior (161–175) *ezüstdenárja* (X. tábla 5.). Előoldal: fej jobbra, FAVSTINA – AVGVSTA (utóbbi jórészt elmosódva); hátoldal: trónoló nőalak balra, köriratát nem lehet kiolvasni. 3. A lábfej között szürke, korongolt, kopott felületű, megvastagodó, enyhén kihajló, lekerekített peremű, nyomott gömbös testű, talpgyűrűs, aszimmetrikus *edény* (X. tábla 7.). 4. A sír betöltéséből egytagú, felső húros, ovális átmetszetű kengyelű *bronzfibula* töredékei (X. tábla 6.). A tűtartója és a tű egy része hiányzik.

103. sír (SNR 140.) (XI. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 170°. H. 110 cm, sz. 60 cm, m. 39 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír feltja a nyelési szinten D–É tájolással jelentkezett, azonban a bontás során kiderült, hogy ez a felt az 55 x 90 cm-es, ovális alaprajzú rablógödör volt, mely a sír nagy részét érintette. A gödörben 0,5–1 éves lány rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya teljesen jobbra fordult, a vázrészek egy része (bal medence, ujjcsontok, néhány csigolya) hiányzott. A váz mérhető hossza 70 cm.

Leletek: 1. A bal kulcsont felett 3 db kék gömb alakú üveg- és 2 db hosszúkas *korallgyöngy* (XI. tábla 2.). 2. A mellkas közepén, a gerincoszlopon rossz megtartású, erősen korrodálódott, nagyméretű, egytagú, felső húros *vasfibula* ovális átmetszetű kengyele, tűszerkezete és tűtöredéke (XI. tábla 5.). 3. A bal csukló mellett 1 db kék gömb alakú *üvegyöngy* (XI. tábla 3.). 4. A bal csuklónál valószínűleg *bronzfibula* tűszerkezetének spiráltekercs töredéke (XI. tábla 4.). 5. A bal combcsont mellett halványzöld, buborékos anyagú, hosszú, cilindrikus nyakú, a peremrészénél kihajló, öblös testű *üvegpalack* nyaktöredéke (XI. tábla 6.). 5. A jobb karcsontok külső oldalánál rossz megtartású, deformálódott, keskeny lemezből készített *vas koporsókapocs* töredékei, belső oldalukon famaradvánnyal (XI. tábla 7.).

106. sír (SNR 171.) (XII. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 138°. H. 270 cm, sz. 115–130 cm, m. 74–75 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenes meredek falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna, kevert agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír DK-i részén, a nyelési szinten 110 x 150 cm-es, ovális, erősen kevert, sárgásbarna agyagos, humuszos betöltésű feltot figyeltünk meg. A rablógödör félkör alakban, kb. 50 cm-rel nyúlt túl a sír DK-i, hosszanti oldalánál. A rablógödör alja fokozatosan mélyült a sírgödör felé. A gödörben 20–23 éves nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya és a felsőtest vázrészeinek nagy része és mindkét medence, illetve a jobb combcsont hiányzott. A felsőtest megmaradt csontjai a sír DK-i részében összedobálva, illetve a rablógödör félköríves nyúlványában feküdtek. A lábszárcsontok eredeti helyükön maradtak.

Leletek: 1. A térd között halványzöld, buborékos anyagú *üvegpohár* enyhén kihajló, lekerekített perem-, talpgyűrűs alj- és oldaltöredékei (XII. tábla 2.). 2. A lábujjcsontok között nagyon rossz megtartású, sötétszürke, korongolt, kopott felületű, enyhén kihajló, lekerekített peremű, hasrészénél kiszélesedő, nyomott gömbös testű *edény* töredékei (XII. tábla 7.). Az edény alja hiányzott. 3. A jobb bokacsont mellett nagyméretű, hordó alakú *mészgöngy* (XII. tábla 3.). 4. A sír déli végében, a bolygatott csontok között 1 db narancssárga, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XII. tábla 4.). 5. A csontok felszedésekor, a sír déli végében 3 db hosszúkas *korall-* és 1 db barna, gömb alakú *üvegyöngy* (XII. tábla 5.). 6. A sírföldben valószínűleg *bronzfibula* kengyelének keskeny lemezes töredéke (XII. tábla 6.).

A sírt egy 100–170 cm széles, 15–30 cm mély, ívelt szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, fekete agyagos, humuszos betöltésű zárt árokkeret (SNR 143.) veszi körbe. Az árok belső átmérője 6,6 m, külső átmérője 9 m. A kerítőárok kisebbik, déli része a feltárási területen kívül esett. Az árok keleti szakaszából szürke, korongolt *tál* enyhén behúzott, lekerekített *perem-* és *oldaltöredéke* került elő (XII. tábla 8.).

116. sír (SNR 154.) (XII. tábla 9.): Tájolása DK–ÉNy 150°. H. 125 cm, sz. 55–60 cm, m. 6–9 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 0,5–1 éves csecsemő rossz megtartású koponyatöredéke feküdt. A sírban több csontot és leletet nem találtunk.

117. sír (SNR 155.) (XII. tábla 13.): Tájolása DK–ÉNy 162°. H. 246 cm, sz. 88–98 cm, m. 75–79 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos humuszos betöltésű sírgödör. A sír DK-i részén, a nyesési szinten 98 x 180 cm-es, szabálytalan alakú, erősen kevert, sárgásbarna agyagos, humuszos betöltésű foltot figyeltünk meg, keleti oldalán félkör alakú nyúlvánnyal. A nyesési szinttől 47–50 cm mélységben bolygatott csontok kerültek elő (koponya-, állkapocs-, hosszúcsont töredékek). A gödörben juvenilis korú női váz feküdt.

Leletek: A sír betöltéséből. 1. Téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XII. tábla 10.). 2. Kerek átmetszetű, valószínűleg *bronz fülbevaló* apró huzaltöredéke (XII. tábla 11.). 3. Szürke, korongolt *edény aljtöredéke* (XII. tábla 12.).

118. sír (SNR 156.): Tájolása DK–ÉNy 150°. H. 110 cm, sz. 50 cm, m. 16–18 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben sem csontot, sem leletet nem találtunk.

119. sír (SNR 157.) (XIII. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 178°. H. 125 cm, sz. 72 cm, m. 10 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben infans I. korú gyermek rossz megtartású koponyatöredéke feküdt. A sírban több csontot nem találtunk.

Leletek: 1. A koponyatöredéktől ÉNy-ra, a mellkas helyén rossz megtartású, erősen korrodálódott *vasfibula* téglalap átmetszetű kengyel- és tűtartó töredéke (XIII. tábla 2.).

120. sír (SNR 159.) (XIII. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 148°. H. 250 cm, sz. 90–100 cm, m. 71–75 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenes meredek falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos humuszos betöltésű sírgödör. A nyesési szinten, a sír DK-i és a középső részén 100 x 170 cm-es, hosszúkás, kevert, sárga agyagszemcsés agyagos, humuszos foltot figyeltünk meg. A rablógödör a sír DK-i, rövidebb oldalánál kb. 40 x 60 cm-es, félkör alakban nyúlt túl. 48–50 cm mélységben 45–50 cm széles és 215 cm hosszú, feketésbarna koporsófoltot figyeltünk meg. A gödörben 23 évesnél idősebb nő rossz megtartású vázmaradványa feküdt. A felsőtest csontjai közül néhány ujjcsont, borda és karcsont töredéke maradt meg, a hiányos lábszárcsontok másodlagos helyen feküdtek. A bolygatott vázrészek a koporsón belül helyezkedtek el.

Leletek: 1. A sír ÉNy-i végében, eredetileg a lábfej végénél szürke, korongolt, kopott felületű, lekerekített peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbös testű, bemélyedéssel tagolt, talpkorongos aljú *edény*, mely nyugati irányba dőlt (XIII. tábla 4.). 2. Az edénytől nyugatra, a koporsó ÉNy-i sarkában *faedény* peremét díszítő, lemezből készített, téglalap alakú *bronzveret* töredékei (XIII. tábla 6.). A legnagyobb töredék téglalap alakú, az egyik rövidebb végén szögletesen behajlított, 3 hosszanti sorban kerek dudorokkal díszített felületű darab. A behajlított alsó részét a felsővel két bronzszegeccsel fogták össze. A szegecs fejét félgömb alakú gombbal takarták el. A lemez hosszanti szélének

közepén egy furat látszódik. A másik két töredék amorf és hiányos. 3. A lábszár környékéről sötétszürke, korongolt, bikónikus, két egyenlő félből álló *orsógomb* (XIII. tábla 5.). 4. A sír középső részéből 1 db hosszúkás *korallgyöngy* (XIII. tábla 8.). 5. A sírföldből sárga, függesztoágos *üvegcsüngő* (XIII. tábla 7.).

A sírt egy kör alaprajzú, 75–110 cm széles, 10–20 cm mély, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű körárok (SNR 158.) vette körbe. Az árok belső átmérője 7,3 x 7,7 m, a külső átmérője 8 x 8,8 m. A DK-i oldalán nyitott körárok mindkét vége lekerekített, a bejárata 135 cm széles. Az árok DNy-i ívében sírfolt alakú mélyedést (SNR 180.) figyeltünk meg. Az árok betöltéséből szürke, korongolt, kopott felületű *felső füles edény perem-* és *pereméből* kiinduló, ovális átmetszetű *fültöredéke* került elő (XIII. tábla 9.).

120. sír (SNR 180.): Tájolása DK–ÉNy 100°. H. 90 cm, sz. 60 cm, m. 21 cm. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, melyet az SNR 158. kerítőárok nyugati ívének bontása során figyeltünk meg. A sír bontásakor infans I. korú gyermek hosszúcsontjainak apró töredékei kerültek elő.

121. sír (SNR 160.) (XIV. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 170°. H. 265 cm, sz. 90–95 cm, m. 41–54 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, ívelt aljú, kötött sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A nyelési szint alatt a sír DK-i részén 45 cm, az ÉNy-in 33–35 cm mélyen sötétbarna, 45 cm széles és 235 cm hosszú koporsófalt figyeltünk meg. A koporsó faltja az ÉNy-i, rövidebb végén a sírgödör széléig nyúlt. A rönkfa koporsó alja ívelt-teknős volt. A gödörben 23–39 éves nő rossz megtartású, teljesen feldúlt váza feküdt, talán csak a jobb lábszár volt eredeti helyén. A koponya, a csigolyák és a bordák nagy része hiányzott. A bolygatott csontok a koporsón belül jelentkeztek.

Leletek: 1. A sír közepén, a bolygatott csontok alatt talán *bronzfibulához* tartozó tűtartó töredéke (XIV. tábla 2.). 2. A sír középső részén, a csontok alatt 1 db narancssárga, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XIV. tábla 4.). 3. Mellette kis-méretű, keskeny *vaslemez* töredéke (XIV. tábla 3.). Elkeskenyedő vége félkör alakban visszahajlított. 4. A lábszáron 19,5 x 33 cm-es felületen ruha aljának gyöngyös hímzése, összesen 198 db gyöngy (XIV. tábla 8.). 191 db sötétbarna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb, 1 db világoskék, hengerszelet, 1 db sötétkék, nyomott gömb, 1 db zöld, nyomott gömb alakú *üveg-* és 4 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy*. 5. A sír középső részének keleti oldalán, a gödör szélénél egyélű, középső nyél-állású, ívelt hátú *vaskés* penge- és nyéltüske indításának töredéke (XIV. tábla 7.). A nyéltüskén fanyél maradványa látható. 6. A bontás során *bronzfibula* spiráltekercsének töredéke, végén gömb alakú zárótaggal (XIV. tábla 5.). 7. A bontás során keskeny, egyik vége felé elkeskenyedő *bronzlemez* (XIV. tábla 6.).

A sírt egy kör alaprajzú, 85–100 cm széles, 10–28 cm mély, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, fekete agyagos humuszos betöltésű körárok (SNR 161.) vette körbe. Az árok belső átmérője 6,6 x 6,4 m, külső átmérője 8,4 x 8 m. A kerítőárok 3 szakaszból állt, az egyes árokszakaszok közötti részek nem a gépi nyelés során koptak ki, minden szakasz vége lekerekített volt. Valószínűleg az árok 95 cm széles bejárata a DK-i oldalán lehetett, itt mindkét árokvég lemélyült. Az árok betöltéséből *állatcsontok* kerültek elő.

122. sír (SNR 162.) (XV. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 245 cm, sz. 90–95 cm, m. 34–46 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 40–59 éves férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobbra billent, mindkét kar

szorosan a test mellett feküdt. A jobb kézfejet a jobb medencére helyezték. A kézfej és a lábfej csontjainak nagy része hiányzott. A váz mérhető hossza 149 cm.

Leletek: 1. A jobb oldali bordák között rossz megtartású, kéttagú, alsó húros, oldalt hajlított lábú *vasfibula* (XV. tábla 2.). A kengyel lapos, téglalap átmetszetű, a spiráltkag mindkét végét egy-egy gomb zárja le. 2. A jobb könyök belső íve mellett, hegyével a gerincoszlop felé fektetve egyélű, középső nyélállású, egyenes hátú *vaskés* töredékei (XV. tábla 3.). A penge hiányos, a lapos téglalap átmetszetű nyéltüske vége hiányzik. A nyéltüskén fanyél maradványa látható. 3. Az lábszár között szürke, korongolt, megvastagodó, lekerekített peremű, talpkorongos, félgömbös testű *tál*, mely enyhén keleti irányba dőlt (XV. tábla 4.).

129. sír (SNR 170.) (XV. tábla 5.): Tájolása DNy–ÉK 196°. H. 175 cm, sz. 80–100 cm, m. 16–28 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú, szabálytalan téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 60 évesnél idősebb férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobb oldalra billent, a jobb kulcscsonton feküdt. A jobb alkart a koponya mellé hajlították vissza, a bal alkart a jobb medencére helyezték, a lábszárt egymáson keresztbe tették. A kézfej és a lábfej csontjai, illetve néhány csigolya hiányzik, a koponya a gépi humuszosláskor sérült meg. A váz mérhető hossza 143 cm. A sír közeléből a nyelés folyamán egy korong nélkül készített jellegtelen őskori oldal-töredék került elő.

131. sír (SNR 173.): Tájolása DK–ÉNy 172°. H. 230 cm, sz. 100 cm, m. 20–35 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna, kevert agyagos humuszos betöltésű sírgödör. A gödör északi harmadát egy újkori árok vágta. A sírban embercsontok nem voltak, betöltéséből korong nélkül készített, kerámiázúzálékkal és homokkal soványított edényekhez tartozó 4 db barna, jellegtelen *oldaltöredék* került elő.

133. sír (SNR 175.) (XVI. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 146°. H. 240 cm, sz. 104–127 cm, m. 77–84 cm. Bolygatott. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna, erősen kevert agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A keleti, nyugati és ÉNy-i részében 66–70 cm mélyen 85 cm széles, feketésbarna koporsófalt rajzolódott ki. A koporsó hossza nem volt megállapítható, mert a sír DK-i végében a rablógödör föltájával összemosódott. A koponyatöredékek körül és azoktól északra famaradványt figyeltünk meg. A gödör DK-i részében 6–7 éves lány koponya- és állkapocs maradványai feküdtek. A többi csont a bolygatás során kerülhetett ki a sírból.

Leletek: 1. A sírgödör DK-i sarkában, 64 cm mélyen *vas koporsókapocs* töredékei, mindkét oldalukon famaradvánnyal (XVI. tábla 2.). 2. A sírgödör DNy-i sarkában, 55 cm mélyen, szögletes C alakúra hajlított, végei felé elkeskenyedő *vas koporsókapocs*, mindkét oldalán famaradvánnyal (XVI. tábla 3.). 3. A sírgödör ÉNy-i sarkában, 74 cm mélyen, egyik végén derékszögben behajlított, végei felé elkeskenyedő *vas koporsókapocs* töredékei, mindkét oldalukon famaradvánnyal (XVI. tábla 5.). 4. A sírgödör ÉK-i sarkában, 78 cm mélyen, szögletes C alakúra hajlított, végei felé elkeskenyedő *vas koporsókapocs*, mindkét oldalán famaradvánnyal (XVI. tábla 7.). 5. A koponyától közvetlen DK-re rossz megtartású, kerek átmetszetű, zárt *bronztorques* (XVII. tábla 1.). A nyakperec zárszerkezete és egy része hiányzott. 6. A sírgödör alján, a középső, nyugati szélénél egytagú, aláhajlított lábú, felső húros *bronzfibula* (XVI. tábla 4.). A kengyel háromnegyed kör átmetszetű, a tűtartó végét hatszor tekerték vissza a kengyel és a láb találkozásához. 7. A sírgödör középső részén egyélű, középső nyélállású, egyenes hátú

vaskés pengetőredéke (XVI. tábla 6.). 8. A sír ÉNy-i részének középső részén, a koporsókapcsok között szürke, korongolt, megvastagodó, lekerekített peremű, fenéke felé összeszűkülő, egyenes oldalú, egyenesen levágott aljú *pohár*, mely nyugati irányba dőlt (XVII. tábla 2.).

138. sír (SNR 182.) (XVII. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 143°. H. 218 cm, sz. 104 cm, m. 30–38 cm. A sír feltárta a nyelési szinten egynemű volt, rablásnak nyoma nem volt megfigyelhető, azonban a sírföldből előkerült koporsókapocs és néhány lelet hiányos állapota arra enged következtetni, hogy bolygatott. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben juvenilis korú nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya bal oldalra billent, mindkét kart a test mellé helyezték. A kézfej csontjai hiányoztak. A váz mérhető hossza 157 cm.

Leletek: 1. A koponya jobb oldala mellett hurkos-kampós végű *bronz fülbevaló* (XVIII. tábla 1.). A fülbevaló hurkos vége sérült, a kerek átmetszetű testre bronzszálat tekertek. 2. A koponya jobb oldalán, a nyakcsigolyák mellett és a csigolyákon nyaklánc gyöngyei és csüngők (XVII. tábla 4.). 22 db lekerekített sarkú téglalap, 3 db korong alakú *borostyán*-, 1 db fél millefiori, 1 db fehér nyomott gömb, 1 db fehér téglatest, 2 db narancs-sárga négyzet alapú lecsapott sarkú hasáb, 1 db sárga bikónikus, 1 db kék lapos, korong és 1 db fekete rúd alakú *üveggyöngy* (XVII. tábla 9.). A gyöngyök között 1 db halványsárga *amfora* alakú *üveggyöngy*, 1 db erősen korrodálódott, *vödör* alakú *vascsüngő* palásttöredéke (XVII. tábla 7.) és 1 db *bronzlemezből* készített, aszimmetrikus *pelta* alakú *csüngő*, melynek az akasztója és az egyik széle hiányzott (XVII. tábla 5.). A jobb kulcsont alatt 1 db halványzöld, háromszögletre körbecsiszolt *üvegcsüngő*, melynek az akasztóját úgy alakították ki, hogy az egykori üvegphár peremét csepp alakban, vízszintes irányban kifűrték (XVII. tábla 6.). A gyöngyök között volt még egy hasonló *üvegcsüngő*, amelynek csak az átfűrt peremrésze maradt meg. 1 db barna, fekete törésfelületű, homokos anyagú, lefelé fordított, V alakú *kerámiacsüngő*, melynek félköríves akasztója letört (XVII. tábla 8.). 3. A bal oldali bordákon rossz megtartású, erősen korrodálódott, oldalt hajlított lábú *vasfibula* ovális átmetszetű kengyel-, tűtartó- és tűtöredéke (XVIII. tábla 2.). 4. A bal csuklón 2 db szögletes átmetszetű, végei felé enyhén kiszélesedő, nyitott végű *bronz huzalkarperec* (XVIII. tábla 5–6.). A felszedéskor jól látszódt, hogy az egyiknek csak a fele volt meg. 5. A jobb csuklón ovális átmetszetű, végei felé kiszélesedő, nyitott végű *bronz huzalkarperec* (XVIII. tábla 4.). 6. A jobb térd mellett *vaskés* téglalap átmetszetű nyéltüske töredéke (XVIII. tábla 3.). 7. A boka között szürke, korongolt, erősen kopott felületű, megvastagodó, lekerekített peremű, félgömbös testű, talpkorongos, aszimmetrikus *tál* (XVIII. tábla 9.). 8. A jobb láb körül, 10,5 x 19,5 cm-es, a bal láb körül 18 x 24 cm felületen ruha aljának gyöngyös hímzése (XIX. tábla). 62 db kék lecsapott sarkú hasáb, 1 db kék henger, 142 db ép és kb. 200 db töredékes sötétbarna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *üveggyöngy*. 32 db korong, 6 db rúd, 1 db rövid téglatest alakú *borostyángyöngy* és kb. 20 db töredékes, főként korong alakú *borostyángyöngy*. 9. A sír betöltéséből erősen korrodálódott, mindkét végén enyhe ívben behajlított *vas koporsókapocs* töredékek (XVIII. tábla 7.). 10. A sír betöltéséből lemezes testű *vastárgy* deformálódott töredéke (XVIII. tábla 8.).

141. sír (SNR 191.) (XX. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 158°. H. 155 cm, sz. 75–90 cm, m. 34–36 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, DK-i részén trapézszerűen kiszélesedő, egyenes meredek falú, egyenes aljú, kevert, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödör középső részén 0,5–1 éves csecsemő koponyatöredékei feküdtek. A sírban más csont nem volt.

Leletek: 1. A sírgödör ÉNy-i részének középső részén narancssárga, koromfoltos, réteges törésfelületű, homokkal soványított, szűk nyakú, nyomott gömbös testű bronzkori edény (XX. tábla 2.). Vállán két ovális átmetszetű fülindítás csomkja, vállán két vízszintesen bekarcolt vonal alatt bebökődött díszítéssor látható. A díszítésből háromszor két-két függőleges irányú bekarcolt vonaldíszítés fut az edény aljáig. A vonaldíszítés mindkét oldalán bebökődött díszítéssor látható. Az edény perem- és fülrészét lecsiszolták.

2. A sír betöltéséből apró bronzlemez töredékek.

146. sír (SNR 196.) (XX. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 144°. H. 140 cm, sz. 85 cm, m. 8 cm. A sír egynemű betöltése alapján bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, melynek az ÉNy-i szélét az SNR 174. árok vágta. A gödörben 2–3 éves kisgyermek rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű, erősen hiányos váza feküdt. A koponyából, az állkapocsból és a csigolyák-ból kisebb töredékek, illetve a bal lábszárcsont maradt a sírban.

Lelet: A sír ÉNy-i végében, a lábfej végénél világosszürke, korongolt, erősen kopott felületű, nyomott gömbtestű, talpkorongos aljú edény töredéke (XX. tábla 4).¹⁶

148. sír (SNR 199.) (XX. tábla 6.): Tájolása DK–ÉNy 154°. H. 235 cm, sz. 90–108 cm, m. 16–28 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 50–59 éves férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya enyhén jobbra billent, mindkét kar szorosan a test mellett, a kézfejcsonatok a combcsontokon helyezkedtek el. A borda- és a csigolyacsontok hiányosak. A váz mérhető hossza 176 cm.

Leletek: 1. A jobb oldali bordákon erősen korrodálódott, rossz megtartású *vasfibula* ovális átmetszetű kengyel- és tütöredéke (XX. tábla 5.). 2. A jobb medencelapát felső íve alatt kisméretű, ovális vagy D alakú, kerek átmetszetű *vas övcsat* töredékei (XX. tábla 7.). 3. A bal medencelapát felső íve felett vízszintesen fekvő, egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású *vaskés*, hiányos hegyével a karcsontok felé (XXI. tábla 1.). A téglalap átmetszetű nyéltüske a vége felé elkeskenyedik. 4. A jobb boka mellett szürke, korongolt, kopott felületű, enyhén megvastagodó, lekerekített peremű, hasánál kiöblösödő, körte testű, talpgyűrűs, összeroppant füles *bögre* (XXI. tábla 2.). A kerek átmetszetű fül a peremből indul és a hasvonalra támaszkodik.

149. sír (SNR 200.) (XXI. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 148°. H. 240 cm, sz. 95 cm, m. 50–60 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A rablógödört a sír DK-i és nyugati részére ásták, méretét nem lehetett pontosan meghatározni. A sír nyugati, hosszanti oldalán, a nyesési szinttől 40–42 cm mélyen 10 cm széles padkát figyeltünk meg. A gödörben 50–59 éves nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya enyhén balra billent, mindkét kar szorosan a test mellé helyezték. A jobb alkar a test mellett, a bal a bal medencén feküdt. A koponya töredékes, az alsó állkapocs, a keresztcsont és a bal medencétől lefelé eső testrészek másodlagos helyen kerültek elő. A felsőtest csontjai hiányosak, a jobb lapocka és a bal lábfejcsonatok hiányoztak. A váz mérhető hossza 154 cm.

Leletek: 1. A koponya jobb oldalán *bronz fülbevaló* apró töredékei (XXI. tábla 6.). 2. Mellette *bronzfibula* kisméretű rugótekercsének töredéke (XXI. tábla 8.). 3. A koponya jobb oldalának közelében *ezüsfibula* kerek lyukkal átfűrt, lapos stiftes tagja, melyből egymással párhuzamosan egy félkör és egy téglalap átmetszetű tag indul ki (XXI. tábla

¹⁶ A koponya és az edény a gépi nyeséskor sérült meg.

7.). 4. A koponya alatt, valamint a bal kulcscsont alatt és felett 21 db hosszúkás *korall*- és 1 db korong alakú *borostyángyöngy*, mely a felszedéskor szétporladt (XXII. tábla 1.). 5. A bal csuklón ovális átmetszetű, a végei felé megvastagodó, nyitott végű *bronz huzalkarperec* (XXI. tábla 4.). 6. A bal alkarcsontok alatt ferde helyzetben, nyéltüskével a medence felé fekvő, egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású *vaskés* töredéke (XXI. tábla 9.). A penge nagy része hiányzott, a hosszú nyéltüskén fanyél maradványa látható. 7. A jobb medencelapát felső ívének D alakú, kerek átmetszetű *bronz övcsat* (XXI. tábla 5.). A csatkarika tengelye elvékonyodik, ennek középső részéhez erősítették fel a három rovátkolással díszített csatpecket. 8. A bal medence alatt 1 db fekete, nyomott gömb alakú *inkrusztált üveg*- és 2 db henger alakú *mészkögyöngy* (XXII. tábla 2–3.). Az inkrusztált gyöngyből hiányzik a színes betét. 9. A jobb lábszáron, 12 x 15 cm-es felületen ruha aljának gyöngyös hímzése (XXII. tábla 5.). 50 db sötétbarna, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb-, négyzet alapú, rövid hasáb-, 1 db kék, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *üveg*- és 1 db téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy*. 10. A lábvégnél állt egy szürke, korongolt, kopott felületű, lekerekített peremű, félgömbös testű, vízszintesen levágott aljú *tál* (XXII. tábla 6.). 11. A sírföldből szürke, korongolt, kopott *edény oldaltöredéke*. 12. A sírföldből kisméretű, háromszög alakú csiszolt *állatcsont* (XXII. tábla 4.).

150. *sír* (SNR 201.) (XXIII. tábla 1.): Tájolása DNy–ÉK 193°. H. 240 cm, sz. 80–97 cm, m. 37–40 cm. Bolygatatlan *sír*. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, a DNy-i részénél enyhén kiszélesedő, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, melynek az ÉK-i szélét az SNR 174. árok vágta. A gödörben 50–59 éves férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobbra billent, mindkét kart szorosan a test mellé helyezték. A jobb alkar a test mellett, a bal alkar a bal medencén nyugodott. A váz mérhető hossza 182 cm.

Leletek: 1. A sírgödör DNy-i részében, a koponyától kb. 15 cm-re, a nyelési szinttől 10 cm-re S alakú *vas koporsókapocs* töredéke, mindkét oldalán famaradvánnyal (XXIII. tábla 2.). 2. A sírgödör DNy-i végének keleti részében, az előző koporsókapocssal egy vonalban, a nyelési szinttől 17 cm-re egy újabb S alakú *vas koporsókapocs* töredéke, mindkét oldalán famaradvánnyal (XXIII. tábla 3.). 3. A jobb oldali bordákon és a gerincoszlopon rossz megtartású, egytagú, aláhajlított lábú, felső húros *vasfibula* töredékei (XXIII. tábla 6.). A kengyel kerek átmetszetű, a spiráltekercs erősen korrodálódott, a tüje hiányzik. 4. A jobb medencelapát alsó ívének, vízszintesen, hegygel keletre fekvő egy egyélű, ívelt hátú, középső nyélállású *vaskés* (XXIV. tábla 2.). A penge széles és rövid, a nyéltüskén fanyél maradványa látható. 5. A bal combcsont belső íve mellett kopott *ezüstdenar* (XXIII. tábla 5.). Vespasianus (69–79) vagy fia, Titus (79–81) verete lehet. Az előlapon ... ESAR VESP..., a hátoldalon trónoló istennő. 6. A lábujjcsontok között szürke, korongolt, kopott felületű, enyhén kihajló, lekerekített peremű, hasánál kiszélesedő, nyomott gömbtestű, talpkorongos aljú *edény*, mely keleti irányba dőlt (XXIII. tábla 7.). 7. A sírgödör ÉK-i végében, a nyelési alatt 25 cm mélyen S alakú *vas koporsókapocs* töredéke, mindkét oldalán famaradvánnyal (XXIII. tábla 4.).

153. *körárok* (SNR 204.): Sz. 200 cm, m. 50–55 cm. Ívelt szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, feketésbarna agyagos, humuszos betöltésű zárt árokkeret. Az árok belső átmérője 9 m, a külső átmérője 13 m. Az árok nagyobb része és a közepére ásozott *sír* a feltárási területen kívül esett. Az árok DK-i ívét az SNR 205. árok vágta. Betöltéséből *edénytöredékek* és *állatcsontok* kerültek elő. Szürke, korongolt, kopott felületű, vastagabb falú *tál* lekerekített perem-

és oldaltöröredéke (XXIII. tábla 8.). Szürke, szürke/szürkésbarna törésfelületű, korongolt edényekhez tartozó 5 db oldaltöröredék, melyek közül az egyiken fül csomkjának maradványa látható. Barna, külső oldalán szürke foltos, szürke/barna törésfelületű, lassúkorongolt, szemcsés homokkal és apró kavicsal soványított fazék perem- és apró oldaltöröredékei. Szürke, korongolt edény talpgyűrűs fenék- és oldaltöröredéke (XXIII. tábla 9.).

155. sír (SNR 206.) (XXIV. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 162°. H. 230 cm, sz. 85–105 cm, m. 48–50 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sötétbarna agyagos humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 50–59 éves férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya bal oldalra fordult, mindkét kar szorosan a test mellett feküdt. A váz mérhető hossza 167 cm.

Leletek: 1. A bal oldali bordákon és a bal felkar egy részén rossz megtartású, egytagú, aláhajlított lábú, felső húros *vasfibula* (XXIV. tábla 5.). A kengyel kerek átmetszetű. 2. A medencecsontok között, majdnem vízszintesen, hegygel a bal medence felé feküdt egy egyélű, ívelt hátú, középső nyélállású *vaskés* (XXIV. tábla 3.). A nyéltüskén fanyél maradványa látható. 3. A jobb medence felett kerek átmetszetű ovális *vas övcsat* (XXIV. tábla 4.). A csatpecsek túlnyúlik a csatkarikán. 4. A bokacsont között szürke, korongolt, enyhén kihajló, lekerekített peremű, vállánál kiöblösödő, feneke felé összeszűkülő, egyenesre vágott aljú *edény*, mely nyugati irányba dőlt (XXIV. tábla 6.).

161. sír (SNR 212.) (XXV. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 150°. H. 265 cm, sz. 150 cm, m. 45–48 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír DK-i részére nagyméretű rablógödört ástak, mely túlnyúlt a sír keleti oldalán 60 x 135 cm-es, félköríves alakban. A gödör középső és ÉNy-i részében, 37–47 cm mélységben 45–50 éves férfi koponyatöröredékei és két hosszúcsontja feküdt.

Leletek: 1. A sírföldből 2 db téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XXV. tábla 2.). 2. A sír középső részén, a koponyatöröredékek mellett egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású *vaskés* penge- és nyéltüske töröredékei (XXV. tábla 5.). A nyéltüskén fanyél maradványa látható.

A sírt egy kör alaprajzú, 150–180 cm széles, 36–40 cm mély, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, feketésbarna agyagos, humuszos betöltésű körárok (SNR 214.) vette körbe. Az árok belső átmérője 9 x 9,7 m, külső átmérője 10,5 x 11,5 m. A DK-i oldalán nyitott körárok mindkét vége lekerekített, a bejárata 130 cm széles. Az árok ÉNy-i széle a feltárási területen kívül esett. A kerítőárok keleti és nyugati ívében egy-egy kisméretű sírfoltot (SNR 237., SNR 252.) figyeltünk meg, melyek a központi, SNR 212. sírral azonos tájolásúak. Az árok betöltéséből *edénytöröredékek* kerültek elő. Szürke, korongolt, kopott felületű edényekhez tartozó öt jellegtelen és egy bordadíszes oldaltöröredék (XXV. tábla 6.). Barna, lassúkorongolt, apró kavicsal soványított fazék oldal-, narancssárga, fekete törésfelületű, korong nélkül készített, homokos anyagú edény oldal- és egy zöldmázas, korongolt dörzstál átfűrt oldaltöröredéke (XXV. tábla 7.). Szürke, korongolt, kopott felületű, talpgyűrűs edény fenéktöröredéke (XXV. tábla 8.). Az árok nyugati bejáratához közel, a nyelési szinten lókoponya töröredékeket (SNR 223.) bontottunk ki.

161. sír (SNR 237.) (XXV. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 142°. H. 123 cm, sz. 42–50 cm, m. 53–58 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, mely az SNR 214. kerítőárok nyugati szakaszának alján jelentkezett. A sírt utólagosan ásták a körárokba, a gödör alja a kerítőárokba 18–20 cm-re mélyedt. A gödörben 2–2,5 éves kisgyermek nagyon rossz megtartású, háton fekvő,

nyújtott helyzetű váza feküdt. A csontok egy része felszívódott. A váz mérhető hossza 75 cm. A sírban lelet nem volt.

161. sír (SNR 252.) (XXV. tábla 4.): Tájolása DK–ÉNy 158°. H. 130 cm, sz. 53 cm, m. 54–56 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, ívelten szűkülő falú, egyenes aljú, laza, feketésbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör, mely az SNR 214. kerítőárok keleti szakaszának bontásakor jelentkezett. A sírt utólagosan ásták a körárokba, a sír alja kb. 20 cm-rel mélyedt az árok aljába. A gödör bontása során összefüggő koporsófedelelet figyeltünk meg, mely a gödör nagy részét kitöltötte (XXV. tábla 9.). A gödör DK-i részében 1,5–2 éves kisgyermek rossz megtartású koponyája feküdt. Egyéb csont és lelet a sírban nem volt.

166. sír (SNR 219.) (XXVI. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 152°. H. 265 cm, sz. 115 cm, m. 62–68 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenes meredek falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A bontás során a nyelési szinttől 20–25 cm-re sötétbarna, 85 cm széles és 230 cm hosszú koporsófaltot figyeltünk meg. A gödörben, a koporsó széléhez húzva 12–14 éves lány rossz megtartású, háton fekvő vázmaradványa feküdt. A felsőtest egy része, a jobb felkar, a jobb és bal oldali borda- és csigolyacsontok, a jobb lapocka és a koponya néhány töredéke maradt a sírban. Két hosszúcsont másodlagos helyen feküdt, a többi csont a rablásokor kikerült a sírból.

Leletek: 1. A nyakcsigolya alatt 14 db kisebb-nagyobb méretű, nyomott gömb alakú *korallgyöngy* (XXVI. tábla 2.). 2. A bal oldali bordákon rossz megtartású, téglalap alakú, erősen hiányos *bronzlemez* (XXVI. tábla 3.). 3. A sír ÉNy-i végében, a bolygatott láb-szár mellett *vaskés* pengetőredéke (XXVI. tábla 4.). 4. A sírföldből 1 db nagyméretű, korong és 1 db nagyméretű, hordó alakú *borostyángyöngy* (XXVI. tábla 8.). 5. A sírföldből 4 db nyomott gömb alakú *korallgyöngy* (XXVI. tábla 5.). 6. A sírföldből *ezüsfibula* félkör átmetszetű, végén lapos és közepén átfúrt spiráltartójának töredéke (XXVI. tábla 7.). 7. A sírföldből szürke, korongolt, kopott felületű *edény* talpkorongos *aljtöredéke* (XXVI. tábla 6.).

167. sír (SNR 220.) (XXVI. tábla 12.): Tájolása DK–ÉNy 138°. H. 245 cm, sz. 75–87 cm, m. 33–34 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, ÉNy-i részén enyhén kiszélesedő, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A rablógödör feltja a nyelési szinten nem volt jól megfigyelhető, a bontás során láthatóvá vált, hogy a koponya és a medence közötti részt érintette. A gödörben 40–45 éves férfi(?) rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya felfelé fordítva, az alsó állkapocs a jobb kulcscsonton, az alkarcsontok, a bal medence és a keresztcsont kifordult a helyéről. Mindkét felkar szorosan a test mellett feküdt. A váz mérhető hossza 175 cm.

Leletek: 1. A jobb oldali bordákon, a kulcscsont alatt kéttagú, oldalt hajlított lábú, lemezes kengyelű, kisméretű *bronzfibula* (XXVI. tábla 9.). A tűtartója hiányzik, a spirálkar egyik végén nyomott gömbös zárógomb látható. 2. A jobb medence alatt négyszögletes átmetszetű ovális *bronz övcsat* karikája (XXVI. tábla 10.). A karika a csattövis illeszkedési helyénél nyitott, itt a karikához korrodált vasmaradvány – talán a csatpecsek részlete – látható. 3. A jobb medence belső oldalán és attól kb. 5 cm-re, a csigolya mellett *vaskés* pengetőredékei (XXVI. tábla 11.). 4. A jobb combcsont külső íve mellett, hegygel a lábfej felé, nagyméretű, egyélű, ívelt hátú, középső nyélállású *vaskés* penge- és nyél-tüske töredékei (XXVII. tábla 1.). A lapos átmetszetű nyél-tüske a vége felé elkeskenyedik. 5. A lábfej között lefelé fordítva szürke, korongolt, kopott felületű, kihajló, lekerekített peremű, nyomott gömbös testű, egyenesre vágott aljú *edény* (XXVII. tábla 2.). 6.

A csontváz felszedésekor *vaskés* pengetőredéke, mely valószínűleg a 4. melléklethez tartozik (XXVII. tábla 4.).

168. *sír* (SNR 221.) (XXVII. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 148°. H. 260 cm, sz. 86–105 cm, m. 70–75 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, a DK-i része felé enyhén kiszélesedő, a nyugati oldalánál egyenes meredek, máshol egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A nyelési szinttől 57–60 cm mélyen a DK-i részen feketésbarna koporsófoltot figyeltünk meg. A koporsó méretét a sír rablottsága miatt nem lehetett megállapítani. A gödörben 20–22 éves nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A váz a rabláskor került másodlagos helyzetbe, a sír középtengelyétől eltérő irányban helyezkedett el. A koponya hátrafordulva, az alsó állkapocs a koponya felett került elő. Mindkét kézfejet a medencére fektették. A két lábszár bolygatott helyzetű. A váz tájolása DK–ÉNy 142°. A váz mérhető hossza 162 cm.

Leletek: 1. A jobb kulcsont felett, a koponya jobb oldala mellett hengerré tekert, poncolt díszítésű *aranylemez* (XXVII. tábla 8.). 2. A bal kulcsont környékén, a koponya bal oldalánál és a mellkas felső részén 15 db hosszúkás *korallgyöngy* (XXVII. tábla 5.). 3. A jobb oldali bordákon és a gerincoszlopon kéttagú, oldalt hajlított lábú, alsó húros *bronzfibula* (XXVIII. tábla 1.). A félkör átmetszetű kengyel és a láb találkozásánál három bekarcolt vonaldíszítés, a spiráltekercsen vasmaradvány látható. Tüje hiányos. 4. A bal könyök vonalától keletre, a gerincoszlop mellett aranylemezes *bronz dobozfibula* töredéke (XXVII. tábla 7.). Az aranylemez kúposra hajlított, granulációval díszített. Az aranylemez alatt bronz alaptest látszódik. 5. A jobb medence felett, attól kb. 8 cm-re kéttagú, lemezes testű *bronz övcsat* (XXVIII. tábla 4.). A kerek átmetszetű, D alakú csatkarika külső íve megvastagodó. A csatkarikán túlnyúló csattövis indításánál, egymással szemben két-két bekarcolt félkör alakú díszítés látható. A lemezes test hiányos, rossz megtartású. A csat folytatásába, a bal alkaron túlnyúlva, Ny–K-i irányban 5 cm széles és 24 cm hosszú, megkövesedett bőrvörmagy maradványt figyeltünk meg, melyen több helyen zöld elszíneződés volt látható (XXVIII. tábla 2.). 6. A bőrvörmagy maradványon, a gerincoszlop közelében és a bal alkar mellett 2 db henger alakú *borostyángyöngy* (XXVIII. tábla 7.). 7. A medence környékén kerek átmetszetű drótból szögletesre hajlított *bronz övveret* töredéke (XXVIII. tábla 3.). 8. A bal medence alatt és mellett 2 db nagyméretű, felső részén átfúrt *Cypraea csiga* vékony bronz akasztókarikával (XXVIII. tábla 5–6.). A medence alatti csiga jobb állapotú, az akasztókarikája feltekercselt végű volt. 9. Mellettük 4 db hosszúkás henger alakú *borostyán-* és 2 db fekete, nyomott gömb alakú inkrusztált *üveggyöngy* (XXVIII. tábla 8.). Az egyik gyöngyben sárga, a másikkban egymást keresztező világoskék betétek voltak. 10. A lábszár között, fekvő helyzetben zöld *Kowalk típusú*, lecsiszolt peremű, pereme alatt csiszolt vonalsorral, oldalán ovális becsiszolásokkal díszített *üveg pohár* szájával ÉNy felé (XXVIII. tábla 9.). 11. A pohártól nyugatra, a bal lábfejnél kerek, fából készített *festékestégely*, melyben kobaltkék festékmagy maradvány volt (XXVII. tábla 6.). 12. A fatégelyt ép kerek *bronztükrökkel* fedték le (XXIX. tábla 1.). 13. A sír DK-i végében, másodlagos helyen *bronz övveretek*hez tartozó töredékek feküdtek (XXIX. tábla 2.). Egy kerek átmetszetű, mindkét végén derékszögben behajlított bronzdrót, illetve további 13 db kisebb-nagyobb bronzlemez töredék. Az egyik – talán szögletes verettöredék – szélén kettős vonaldíszítés látható. További két amorf lemezes testű töredéket egy-egy kisméretű bronzszegeccsel ütöttek át. Egy harmadik 0,5–0,6 cm széles lemezt kettőbe hajtottak. A két lemezt a felső harmadában bronzszegeccsel rögzítették és mindkét lemezvégét derékszögben elkalapálták.

170. sír (SNR 224.) (XXIX. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 158°. H. 290 cm, sz. 115–147 cm, m. 95–98 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenes meredek falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A nyesési szinttől 20–25 cm-re, a sír keleti szélénél láthatóvá vált a sírgödör valódi szélessége, mely 115 cm volt. Ezek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a sírra egy nagyobb rablógödröt ástak. A gödörben két 40–45 év közötti egyén rossz megtartású vázmaradványai feküdtek. Néhány hosszúcsont, egy medence és kevés apróbb csont (borda, csigolya, lábfejsont) maradt a sírban. A gödör középső részén és a bolygatott bal lábszárakon egy-egy koponya feküdt. Az antropológiai meghatározás alapján nagyjából két azonos korú, egy férfi és egy nő(?) maradványai voltak a sírban.

Leletek: A sírgödör DK-i végében, a bolygatott csontok között erősen kopott ezüstdenar (XXIX. tábla 4.).

175. sír (SNR 229.) (XXIX. tábla 5.): Tájolása DK–ÉNy 137°. H. 280 cm, sz. 80–105 cm, m. 24–25 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, a DK-i része felé kiszélesedő, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 45–50 éves férfi rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya bal oldalra fordult, mindkét kart szorosan a test mellé helyezték. A lábszár enyhén nyugati irányban fektetve. A váz mérhető hossza 172 cm.

Leletek: 1. A jobb lapockán erősen korrodálódott, kéttagú, oldalt hajlított lábú, spirálkaros *vasfibula* (XXX. tábla 1.). A kengyel háromnegyed kör átmetszetű, tüje hiányos, a spirálkarok tengelyének végén egy-egy gomb látható. 2. A bal medencelapát felső ívének rossz megtartású *vaskés* pengetőredéke. 3. A két medencelapát között, karikával keletre kéttagú, lemezes testű *bronz övcsat* (XXX. tábla 4.). A kerek átmetszetű, kerek csatkarikára ráhajlik a csattövis. A téglalap alakú csattest rossz megtartású. 4. A bal boka belső része mellett hosszúkas, végei felé kiszélesedő, mindkét végén kerek furattal ellátott, a cipő szíjazatához tartozó *bronzveret* (XXX. tábla 2.). 5. A sírgödör ÉNy-i végéből, valószínűleg a jobb boka mellől hosszúkas, végei felé kiszélesedő, mindkét végén kerek furattal ellátott, a cipő szíjazatához tartozó *bronzveret* (XXX. tábla 3.). A lemez egyik vége hiányos.

176. sír (SNR 230.) (XXX. tábla 5.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 260 cm, sz. 90–95 cm, m. 13–16 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 12–14 éves lány rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya enyhén balra billent, mindkét kart szorosan a test mellé helyezték. A koponya és a jobb medence töredékes, a kézfej és a lábfejsontok hiányoznak. A váz mérhető hossza 150 cm.

Leletek: 1. A jobb medencelapát felső ívén karikával nyugatra kéttagú, lemezes testű *bronz övcsat* (XXX. tábla 7.). A D formájú csatkarika ovális átmetszetű, a keskeny csattövis nem nyúlik túl a karikán. A lemezes csattest rossz állapotban került elő, alig maradt meg belőle valami. Az egyik sarkában a lemezes testet összefogó, elkalapált fejű bronzszegecs látható. 2. Az övcsat mellett kiszélesedő végű, hosszúkas téglalap alakú *ólomveret* töredéke (XXX. tábla 6.). A két szélén hiányos tárgy rövidebb oldalának sarkainál egy-egy kerek furat látható. 3. A derék alatt az előző verethez hasonló *ólomveret* töredékek (XXX. tábla 9.). 4. A bal alkaron kéttagú, oldalt hajlított lábú, felső húros, lemezes kengyelű *bronzfibula* (XXX. tábla 8.). A kengyel lapos téglalap átmetszetű, tüje töredékes. A spiráltekercs alatt textilmaradvány látható. 5. A bal csukló mellett rossz megtartású *bronzérme* (XXX. tábla 10.). 6. A bal csukló környékén és a derék alatt 31 db hosszúkas, 1 db gömb alakú *korall*-, 1 db sötétkék, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb,

1 db sárga, diszkosz, 1 db világoskék, gerezdelt palástú hengerszelet, 2 db nyomott gömb alakú, 1 db kettős, inkrusztált *üveg*-, 1 db lapos korong és 1 db lekerekített sarkú téglalap alakú *borostyángyöngy* (XXXI. tábla 1.). Az inkrusztált gyöngyök közül az egyik egymást keresztező sárga betéttel, a másik kék szemekkel, a harmadik, kettős gyöngy széles sárga vonalbetéttel díszített. Az egyik korallgyöngyön bronzmaradvány figyelhető meg. 7. A lábvégnél szürke, korongolt, kopott felületű, talpkorongos, a pereme felé egyenletesen kiszélesedő *pohár* töredéke állt (XXXI. tábla 2.). A felső része hiányzott.

178. sír (SNR 232.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 100 cm, sz. 300 cm, m. 28–30 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír kevert foltja a nyelési szinten jól látszódott, azonban a bontás során a gödör déli vége ívelt árokszakaszban végződött, mely a 179. sír körüli körárok feltételezhető részlete lehet. A két objektum közötti szuperpozíció nem volt megfigyelhető. A sírban sem csontot, sem leletet nem találtunk.

179. sír (SNR 233.) (XXXI. tábla 7.): Tájolása DK–ÉNy 156°. H. 180 cm, sz. 73 cm, m. 83–87 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, laza, sárga agyagszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sírra egy 95 x 225 cm-es, téglalap alakú, a sírtól alig eltérő hossztengetűű rablógödört ástak. A nyelési szinttől 60 cm mélyen rajzolódott ki a sír valódi gödrének foltja. A felső betöltési rétegből szarvasmarha és ló vázmaradványok kerültek elő. A gödörben 35–39 éves nő rossz megtartású vázmaradványai feküdtek. A koponya, egy-két csigolya és egy karcsont a gödör DK-i végében, egy lábszárcsont a gödör közepén, egy combcsont a sír ÉNy-i végében feküdt. A többi vázrész a rabláskor kikerülhetett a sírból.

Leletek: A sír betöltéséből. 1. 1 db lekerekített sarkú, téglatest és 1 db henger alakú *borostyángyöngy* (XXXI. tábla 8.). 2. Kerek átmetszetű *vasár* töredékei (XXXI. tábla 3.). Az egyik darab vége elhegyesedő. 3. Apró *bronzlemez* töredéke (XXXI. tábla 4.). 4. Egytagú, oldalt hajlított lábú, felső húros *bronzfibula* (XXXI. tábla 5.). A lapos félkör átmetszetű kengyel felső részén V alakú tremolirozott díszítés látható. Tüje hiányzik.

A sírt a déli és DK-i oldalán egy 70–120 cm széles, 10–30 cm mély, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sárga agyag- és paticszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű körárok részlete (SNR 232.) övezte. A kerítőárok északi és nyugati szakasza a gépi nyelés során pusztulhatott el, így csak a déli részét tudtuk kibontani. Az árok betöltéséből szürke, korongolt tál enyhén behúzott, lekerekített *perem*-, egy másik edény vízszintesen levágott *perem*- és szürke vagy barna, korongolt edények 6 db *oldaltöredéke* került elő, az egyik töredéken alig kiemelkedő, keskeny borda, egy másikon párhuzamosan bekarcolt vonaldíszítéssel. Továbbá 3 db barna, lassúkorongolt szemcsés homokkal és apró kavicsal soványított edény oldal- és egy barna, korong nélkül készített edény homokkal és kevés kerámiaüzalékkal soványított oldal-, illetve egy szürke, korongolt edény *aljtöredéke* került elő. Az árok déli felében egy-két *állatcsont* volt.

180. sír (SNR 234.) (XXXI. tábla 9.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 154 cm, sz. 64 cm, m. 26–29 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, enyhén ívelt aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben 2–3 éves kisgyermek rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt. A koponya és a két lábszárcsont maradt meg.

Leletek: A lábvégnél szürke, korongolt, kopott felületű, körte testű, egyfülű bögre nyugatra dőlve (XXXI. tábla 6.). Az alja talpkorongos, a pereme hiányzik, a füléből az ovális átmetszetű indítása maradt meg.¹⁷

181. sír (SNR 235.) (XXXII. tábla 1.): Tájolása DK–ÉNy 154°. H. 225 cm, sz. 80 cm, m. 30–32 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödör DK-i részén, 80 x 100 cm-es felületen sárga agyagszemcsével kevert betöltést figyeltünk meg. A rablógödör nem nyúlt túl a sírgödörön. A gödörben 12–14(?) éves egyén rossz megtartású, valószínűleg háton fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt. A koponya, a medence, a karcsontok hiányoztak, illetve a felsőtest kisebb csontjai erősen hiányosak voltak. A lábszárcsontok maradtak eredeti helyükön.

Leletek: 1. A bolygatott jobb oldali bordákon kétagú, lemezes kengyelű *bronzfibula* (XXXII. tábla 3.).¹⁸ 2. A combcsontok között egyélű, ívelt hátú *vaskés* pengetőredéke (XXXII. tábla 4.). 3. A lábvégnél téglaszínű, korongolt, enyhén kihajló, lekerekített peremű, körte testű, talpkorongos füles *bögre* DNy-i irányba dőlve (XXXII. tábla 2.). Az edény füle ovális átmetszetű.

183. sír (SNR 238.) (XXXII. tábla 5.): Tájolása DK–ÉNy 162°. H. 255 cm, sz. 87 cm, m. 62–72 cm. Bolygatatlan sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A gödörben juvenilis korú nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobb oldalra fordult, mindkét kart szorosan a test mellé helyezték. A kézfej és a lábfejsontok nagy része hiányzott.

Leletek: 1. A koponya bal oldalán rossz megtartású, kerek átmetszetű, hurkos-kampós végű *bronz fülbevaló* hurkos töredéke (XXXII. tábla 6.). A hurkos végére többszörösen bronzszálat tekertek, melyet a hurok felől korong alakú bronztaggal zártak le. 2. A koponya alatt ezüstszálból készített, hosszúkás, kettős kónikus *ezüstgyöngy* (XXXII. tábla 7.). 3. Az állkapocs alatt 1 db hosszúkás *korallgyöngy* (XXXII. tábla 9.). 4. A jobb oldali bordákon kétagú, oldalt hajlított lábú, alsó húros, lemezes kengyelű *bronzfibula* (XXXII. tábla 8.). A kengyel közepén borda-, a lábrészen függőlegesen bekarcolt vonaldíszítések láthatók. 5. A jobb lábszár körül 12 x 12 cm-es, a bal körül 10 x 10 cm-es felületen ruha aljának gyöngyös hímzése (XXXIII. tábla 1.). A bal lábszár körül 22 db ép és kb. 40 db töredékes barna, téglalap alakú lecsapott sarkú hasáb alakú, a jobb lábszár körül 10 db ép és kb. 25 db töredékes, ugyanolyan színű és típusú *üveggyöngy*. 6. A bal lábfej végénél szürke, korongolt, kopott felületű, kihajló, lekerekített peremű, körte testű, talpkorongos *bögre* kerek átmetszetű füllel, DK-i irányba dőlve (XXXIII. tábla 4.). 7. Az edény mellett szürke, korongolt edény aljtöredékéből kialakított *orsókari-ka* (XXXII. tábla 10.). 8. A sírföldből téglaszínű, korongolt, kormos felületű edény jellegtelen *oldaltöredéke*.

184. sír (SNR 239) (XXXIII. tábla 3.): Tájolása DK–ÉNy 164°. H. 275 cm, sz. 115 cm, m. 38–40 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenesen szűkülő falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű sírgödör. A sír középső és ÉNy-i részén a bontás során, a nyelési szinttől 16 cm mélyen feketésbarna koporsófoltot figyeltünk meg. A koporsó 90 cm széles, hossza a bolygatás miatt nem volt megállapítható. A kevert betöltésű rablógödört a sír DK-i részére ásták, a felsőtest csontjai ennek ellenére nem voltak teljesen feldúlva. A gödörben 30–35 éves nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya előrebukott,

¹⁷ Az edényt a restaurálás során nem lehetett összeragasztani.

¹⁸ A tárgy a restaurálás során eltűnt.

ami arra utal, hogy alátámasztották. Mindkét kart szorosan a test mellé helyezték. Néhány csigolya és borda hiányzott, a bal kulcsont és néhány borda másodlagos helyen feküdt. A váz mérhető hossza 156 cm.

Leletek: 1. A sír DK-i végéből barna, korong nélkül készített, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított edény *oldaltöredéke*. 2. A koponya jobb oldalán kerek átmetszetű *bronz fülbevaló* apró huzaltöredékei. 3. Az állkapocs alatt és a mellkason 33 db barna, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb, 1 db zöld, henger alakú *üveg*-, 2 db téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneol*- és 5 db korong alakú *borostyángöngy* (XXXIII. tábla 5.). 4. A bal oldali bordákon rossz megtartású, kerek átmetszetű *bronz fülbevaló* töredékei. 5. A bal oldali bordákon, a felkar mellett egytagú, felső húros, aláhajlított lábú *ezüsfibula* (XXXIII. tábla 2.). Az elvékonyodó lábvégét a kerek átmetszetű kengyel és a láb találkozásához kétszeresen tekerték fel. A lábvég függőleges rovátkolásokkal díszített. 6. A bal csukló környékén és az ujjcsontokon 46 db ép és kb. 30 db töredékes barna, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *üveg*-, 1 db téglatest alakú *borostyán*- és 1 db téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XXXIII. tábla 6.). 7. A jobb csukló környékén és az ujjcsontokon 24 db barna, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *üveg*-, 1 db henger alakú *borostyán*- és 1 db téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XXXIII. tábla 7.). 8. A lábszár körül ruha aljának gyöngyös hímzése (XXXIV. tábla 1.). 85 db ép és kb. 50 db töredékes barna, téglalap alapú lecsapott sarkú hasáb alakú *üveggyöngy*. A jobb és a bal láb körül is 8 x 19 cm-es felületen gyöngyök helyezkedtek el. 9. A jobb lábujjcsontok végénél barna, korong nélkül készített, homokkal soványított, két egyenlő félből álló *orsógomb* fele (XXXIV. tábla 2.). 10. A jobb lábfej végétől kb. 10 cm-re sötétszürke, korongolt, erősen kopott felületű, megvas-tagodó, lekerekített peremű, félgömbös testű *tál* állt (XXXIV. tábla 3.).¹⁹

189. sír (SNR 245.) (XXXIV. tábla 7.): A sír folt nélkül jelentkezett, így a sírgödör adatait nem ismerjük. A járászinttől kb. 50 cm-re a gépi humuszolás során sérült meg a 23 évesnél idősebb férfi(?) vázmaradványa. A vázból az alkarcsontok, a jobb medence és a lábszárcsontok egy része maradt meg. Ez alapján az elhunyt rossz megtartású váza háton fekvő, nyújtott helyzetű volt. Mindkét kart a test mellé helyezték. A váz tájolása DK–ÉNy 154°. A váz mellett leletet nem találtunk, a temkezés rítusa alapján szarmata kori.

204. sír (SNR 262.) (XXXIV. tábla 10.): Tájolása DK–ÉNy 160°. H. 260 cm, sz. 115 cm, m. 66–68 cm. Bolygatott sír. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyenes meredek falú, egyenes aljú, kötött, sötétbarna agyagos, humuszos, az ÉNy-i részén sárga agyagszemcsével erősen kevert betöltésű sírgödör. A nyelési szinttől 20 cm mélyen, a sír középső részén 70 cm széles feketésbarna foltot figyeltünk meg. A sír ÉNy-i végére ázott rablógödör miatt a koporsó hosszát nem lehetett megállapítani. A gödörben 30–35 éves nő rossz megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza feküdt. A koponya jobb oldalra fordult, mindkét kart szorosan a test mellé helyezték. A jobb kézfej a test mellett, a bal a bal medencén feküdt. A bordák, a kézfej- és a lábfejsontok egy része hiányzott. A váz mérhető hossza 155 cm.

Leletek: 1. A koponya bal oldalán kerek átmetszetű, hurkos-kampós végű *ezüst fülbevaló* töredékei (XXXIV. tábla 4.). Az egyik darabon ezüstszálból készített tekercselés látható. 2. A koponya jobb oldalán kerek átmetszetű, hurkos-kampós végű *ezüst fülbevaló* tekercseléssel díszített töredéke (XXXIV. tábla 5.). 3. A jobb oldali lapockán kéttagú, oldalt hajlított lábú, alsó húros, lemezes kengyelű *ezüsfibula* (XXXIV. tábla 6.).

¹⁹ A restaurálás során az edényt nem lehetett kiegészíteni.

A tütartó hiányos, a spiráltekercsen átrozsdásodott szövetmaradvány látható. A kengyel-pánt a láb felé haladva egyenletesen elkeskenyedik. 4. A bal alkaron szögletes átmetszettű, végei felé kiszélesedő *bronz huzalkarperec* (XXXIV. tábla 8.). 5. A bal csukló közelében 2 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XXXIV. tábla 9.). 6. A jobb combsont belső részénél 7 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *karneol-* és 1 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *üveggyöngy* (XXXV. tábla 1.). 7. A jobb boka környékén 2 db henger, 2 db lecsapott sarkú, téglatest alakú *borostyán-*, 5 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *üveg-*, 1 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *karneolgyöngy* (XXXV. tábla 2.). 8. A bal boka környékén 4 db henger, 4 db lecsapott sarkú, téglatest alakú *borostyán-*, 3 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú *üveggyöngy* (XXXV. tábla 3.). 9. A lábfej között szürke, korongolt, ívelten kihajló, lekerekített peremű, gömbös testű, egyenesre vágott aljú *edény* keleti irányba dőlve (XXXV. tábla 4.). 10. Az edénytől ÉNy-ra kb. 4 cm-re barna, foltosra kiégetett, korong nélkül készített, kerámiaüzalékkal soványított, rövid nyakú, hasánál kiszélesedő, majd az alja felé ismét erősen összeszűkülő *miniatur edény* (XXXV. tábla 5.). Az ÉNy-i irányba dőlt edényke peremrészének egy része hiányzott. 11. A sír ÉNy-i végéből a bontás során szürke, korongolt edény átfűrt *oldaltöredéke*, valószínűleg *orsókarika* töredéke (XXXV. tábla 6.). 12. A sír betöltéséből 1 db lekerekített sarkú téglatest alakú *borostyángyöngy* (XXXV. tábla 7.).

A sírt a déli és DNy-i oldalán 100 cm széles, 12–20 cm mély, ívelten szűkülő falú, ívelt aljú, kötött, sárga agyag- és paticsszemcsés, sötétbarna agyagos, humuszos betöltésű körárok részlete (SNR 240.) övezte. A kerítőárok északi és keleti szakasza a gépi nyelés során pusztulhatott el, csak a déli részét tudtuk kibontani. Az árok betöltéséből szürke, korongolt *edény* jellegű *oldaltöredékei* és egy *állatfog* került elő.

A temetőrészletek szerkezete

A feltárás során a nyomvonal szabta keretek miatt a sírkerteknek csak egy részletét volt lehetőségünk feltárni, így a temetőszerkezetekre vonatkozó megfigyeléseink korlátozottak. A megelőző feltárás során összesen 48 temetkezés került felszínre. A sírok elhelyezkedése alapján három csoportot lehetett elkülöníteni, melyek egymástól nagyobb távolságokra kerültek elő.

Az 1. sírcsoportot a nyomvonal és a késő szarmata település keleti szélén 18 sír alkotta (I. tábla 2.). A 14 jelöletlen aknasír mellett 3 nyitott körárkos és egy zárt árokkeretes temetkezés, illetve az északi szelvényfalnál még két körárkos sír (88., 92. objektum) déli részlete is feltárássra került, azonban az árkok közepére ástott sírok már a feltárási területen kívül estek. A temetkezések Ny–K-i irányú, viszonylag szabályos sorokat alkottak, melyek fő tengelyét az ÉNy–DK-i irány mentén elhelyezkedő körárkos sírok határozták meg. A legnyugatibb ÉNy–DK-i körárkos sírsorba a 88., 99. és 121., a tőlük keletre levő sírsorba a 106. és a 120., ezektől keletre egyedül a 92. sír tartozott. Az aknasírokat ezekhez az árokkeretes sírokhoz igazodva ásták ki. Összesen 6 Ny–K-i sírsort lehetett megfigyelni. Az 1. sírsorba az SNR 143., 176. (106. objektum), a 2. sírsorba az SNR 158., 159., 180. (120. objektum), az SNR 160., 161. (121. objektum) és az SNR 162. (122. objektum), a 3. sírsorba az SNR 156. (118. objektum), az SNR 157. (119. objektum), az SNR 155. (117. objektum) és az SNR 154. (116. objektum) tartozott. A 4. sírsorban az SNR 140. (103. objektum), az SNR 139. (102. objektum) és az SNR 137. (100. objektum), az 5. sírsorban az SNR 125. (91. objektum), az SNR 131. (93. objektum), az SNR 135. és 136. (99. objektum), a 6. sírsorban pedig az SNR 124. (90. objektum), az SNR 122. és 141. (88. objektum) és az SNR 121. (87. objektum) helyezkedett el.

Két körárok (88., 120. árok) nyugati és DNy-i szakaszába temettek el egy-egy gyermeket. A 88. sír (SNR 141.) gödrét a már feltöltődött körárokba ásták, mivel a sír gödrének nyugati hosszanti oldala már a körárok ívéen kívül esett. A 120. sír (SNR 180.) gödre ezzel szemben az SNR 158. körárok szélén nem nyúlt túl.²⁰ Az említett sírok tájolása (DK–ÉNy) közül a 88. síré megegyezett a környezetében fekvő sírok irányával, míg a 120. (SNR 180.) csecsemő sírjának iránya közel 30 fokkal tért el a közelében fekvőkéitől.

A temetőrészlet Ny–K-i kiterjedése megközelítőleg 50 m volt. A temető ÉNy-ra és DK-re ennél nagyobb lehetett, mivel egyértelműen látható volt, hogy a temető mindkét irányban, a feltárási területen kívül tovább folytatódik.

A 2. sírcsoport az előzőtől kb. 180 m-re nyugatra került elő (II. tábla). Mindhárom ÉNy–DK-i tájolású sír (15., 26., 27. sírok) egyszerű aknasír, mely egy ÉÉK–DDNy-i, közel 10 m hosszú tengely mentén, a késő szarmata gödrök és kerítőárkok között feküdt.

A 3. sírcsoport, mely 27 sírből állt (DK–ÉNy, DNy–ÉK-i tájolású), az előzőtől kb. 25 m-re nyugatra került felszínre (II. tábla). Ebben az esetben a két sírcsoport közötti valódi távolság ismeretlen, mert közöttük húzódott egy ÉNy–DK-i dűlőút, mely nem került feltárássra. A 24 egyszerű aknasír mellett egy nyitott körárkos temetkezés (161. objektum), illetve az északi szelvényfalnál egy másik, zárt árokkeretes sír (153. objektum) déli részlete is előkerült, de az árok közepére ástott sír már a feltárási területen kívül esett. Valószínűleg a 204. sírtől délre fekvő, 185. árokszakasza és a 179. sírtől DK-re levő 178. árokszakasza is egy-egy sírt kerítő árokkeret részlete volt, melynek a nagy része a humuszosítás során elpusztulhatott. A 3. sírcsoport szerkezete az eddigiektől némileg eltért abban, hogy itt sírsorokat és sírcsoportokat is el tudunk különíteni egymástól. A dűlőúttól közvetlen nyugatra, egymástól kisebb-nagyobb távolságokra kettesével kerültek elő a temetkezések: 148. (SNR 199.) és 149. (SNR 200.), 129. (SNR 170.) és 138. (SNR 182.), 133. (SNR 175.) és 141. (SNR 191.), 146. (SNR 196.) és 150. (SNR 201.) sír.²¹ A temetkezések – még a kettesével elhelyezkedő sírok is – NyDNy–KÉK-i, viszonylag szabályos sírsorokban helyezkedtek el. Itt is megfigyelhető volt, mint az 1. sírcsoport esetében, hogy az egyszerű aknasírok a körárkos sírok irányához igazodnak, de nem azok köré csoportosulnak. Az 1. sírsorba a 178. (SNR 232.), 179. (SNR 233.), a 2. sorba a 175. (SNR 229.), 176. (SNR 230.), 180. (SNR 234.), 181. (SNR 235.), 183. (SNR 238.), 184. (SNR 239.), 204. (SNR 262.), a 3. sorba a 166. (SNR 219.), 170. (SNR 224.), 4. sorba a 155. (SNR 206.), 161. (SNR 237., 212., 252.), 167. (SNR 220.), 168. (SNR 221.), az 5. sírsorba a 189. (SNR 245.) sír sorolható.²²

A 161. körárok nyugati és keleti ívében egy-egy kisgyermek (SNR 237., SNR 252.) sírját bontottuk ki. Mindkét sírgödör tájolása megegyezett a környezetükben fekvő sírok irányával. Az említett sírok folytja a körárkok alján jól látható volt, gödrük az árok szélén nem nyúlt túl. Valószínűleg a körárkok alján talált sírok utólagos temetkezések, vagyis ezeket a sírgödröket a még nem feltöltődött, frissen kiásott körárokba ásták.

²⁰ Gyermeksírokat találtunk az Abony–Tatárhánys-dűlő 4 körárkában is. Ezekben az esetekben ugyancsak valószínűbb a sírgödörnek és az ároknak a véletlenszerű átfedése, illetve egybeesése (GULYÁS 2011. 127., 130., 135–136., DINNYÉS–GULYÁS–MADARAS 2003.).

²¹ A 131. sír (SNR 173.) lehetséges párja valószínűleg már a dűlőút területére esett.

²² A 153. árokkeret (SNR 204.) közepén levő sír valószínűleg a 4. sírsorba tartozott.

Temetkezési szokások

A sírok tájolása, sírgödrök formája és mérete

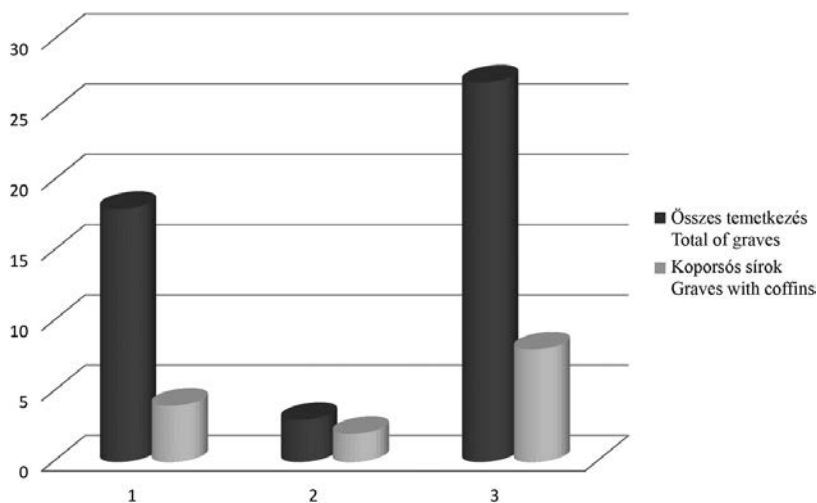
Az alföldi szarmaták halottaikat általában D–É-i fő tájolási irányban hantolták el, az ettől az iránytól való eltérés rendellenesként jellemezhető (KULCSÁR 1998. 16.). A lelőhelyen előkerült temetkezések nagy része DK–ÉNy-i, egy-két esetben DNY–ÉK-i és egy esetben D–É-i tájolású volt, amelytől csak a 120. sír (SNR 180.) tért el jelentősen. Az általános tájolástól eltérően, mintegy rendellenesként értékelhetjük a 2. sírcsoport temetkezéseit, melyek ÉNy–DK-i irányúak voltak. Kulcsár Valéria kandidátusi értekezésében külön foglalkozott az É–D-i tájolású sírokkal, gyűjtése alapján ezek a temetkezések a Tisza–Maros–Körös által bezárt területen és a folyóvölgyek környezetében, illetve nagyjából a Csörsz-árok mentén helyezkednek el (KULCSÁR 1998. 19.). A viszonylag alacsony számú É–D-i tájolású sír jelenléte a folyamatosan keletről érkező népességgel vagy az elhunytak alacsonyabb társadalmi helyzetével hozható kapcsolatba (KULCSÁR 1998. 20.). Esetünkben talán az újonnan érkező népesség elmélete valószínűbb, hiszen mindhárom sírban találtunk mellékleteket.

Az elhunytakat lekerekített sarkú, téglalap alakú, egyenesen szűkülő falú sírgödrökbe temették el. Ettől csak a 150. (SNR 201.), 155. (SNR 206.), 168. (SNR 221.) és a 175. (SNR 229.) sír gödre tért el: ezek a láb felé enyhén szűkülő formájúak voltak.

A gödrök indexszámai (1,7–2,9) alapján az aknák közepes méretűek, arányos, téglalap alakúak voltak.²³ Az átlagos értékeken kívüli eltéréseket csak a 2. sírcsoport sírjainál, illetve a gyerek-síroknál figyeltünk meg. Az előbbieket indexértéke 3–3,2 volt, mely azt jelzi, hogy ezek a sírgödrök hosszúságú téglalap alakúak voltak. A gyermeksírok esetében az 1,6–1,7 indexértékek voltak a jellemzőbbek. Az egyszerű aknasírok és az árkokkal kerített sírok gödreinek indexértékei között nem tapasztaltunk eltéréseket. A sírok mélysége változó, de egyértelműen megfigyelhető volt, hogy minden körárokkal vagy annak részletével kerített sír mélyebb volt, mint az öt övező árok.

A sírba helyezés

A temetkezések egyharmadában találtunk a bontás során koporsóra utaló sötétbarna vagy fekete-barna elszíneződést (1. kép). A 161. körárok keleti ívébe ácsott SNR 252. kisgyermek sírjában összefüggő koporsófedelet figyeltünk meg, mely a sírgödör nagy részét (53 x 130 cm-es felületen) kitöltötte (XXV. tábla 9.). A koporsós temetkezések nagyobb része vasal-

1. kép

A koporsós temetkezések aránya sírcsoportonként

Fig. 1

Ratio of burials with coffins, by grave-groups

²³ A sírgödör hosszát elosztjuk a szélességével és ez alapján kapjuk meg a gödör alakjára vonatkozó adatot (ISTVÁNOVITS 1991. 35., KULCSÁR 1998. 24.).

katrész nélküli volt, csupán 4 sír (SNR 140., 175., 182., 201.) földjéből kerültek elő vas koporsókapcsok. Érdekességképpen érdemes megemlíteni, hogy a koporsókapcsos sírok közül csak az SNR 175. sírban figyeltünk meg koporsófoltot. Igaz, hogy a sírok nagyobb része bolygatott volt, de az SNR 201. sír, ahol három ácskapcsot bontottunk ki, érintetlennek bizonyult, ennek ellenére a koporsó foltjának elszíneződését nem lehetett rögzíteni.²⁴

Vasalkatrész nélküli rönkkoporsók használatát a II. század végéről és a III. század elejéről figyelték meg (KULCSÁR 1998. 28.). Az SNR 35. sírban tett megfigyelések alapján, a lábvégek felé fokozatosan összeszűkülő, vasalkatrész nélküli rönkfa koporsót helyeztek.

Az egyes sírcsoportokon belül különböző mértékben lehetett a koporsós temetkezések arányát megfigyelni. Az 1. sírcsoportnál az összes temetkezés 28%-ánál, a 2. sírcsoportnál 66%-ban, a 3. sírcsoportnál pedig a sírok 26%-ánál voltak koporsóhasználatra utaló nyomok (1. kép). A koporsó megléte egyaránt megtalálható az egyszerű akna- és a körárkos síroknál annyi különbséggel, hogy az 1. sírcsoport 4 árokkeres sírja közül háromban (SNR 136., 159., 160.), míg a 3. sírcsoportnál a 3 körárkos sír közül csak egyben (SNR 262.) találtunk erre utaló nyomot. A 4 vasalkatrészes temetkezés közül háromban leltünk ún. C alakú és egyben (SNR 201.) ún. S alakú kapcsokat. A koporsókapcsos sírok közül azonban csak kettőben lehet az egykori kapcsok használatának rekonstruálását elvégezni, mert az SNR 131. és az SNR 182. sírban másodlagos helyről került elő egy-egy C alakú kapocs. Az említett típusú koporsókapcsokkal részletesebben Dinnyés István foglalkozott. Megfigyelései alapján ezek a kettéhasított fatörzsből készített koporsók fedelét fogták össze úgy, hogy a kapcsok hosszú élét a koporsó végeibe verték (DINNYÉS 1975. 64.). Ezt a megállapítást erősíti meg az SNR 175. és az SNR 201. sírok sarkaiban előkerült 3-4 koporsókapocs is, illetve az, hogy a vasalkatrészek belső oldalán megfigyelhetők voltak a keresztirányú famaradványok. A C vagy az S alakú koporsókapcsok használata a 270-es évek utáni időszaktól kezdődik és az V. század közepéig található meg az Alföldön (DINNYÉS 1975. 66.).

Az 1. sírcsoport két sírjában (SNR 125., 131.) találtunk arra utaló nyomot, hogy az elhunytat a temetés előtt szerves anyagból készített lepelbe burkolták. Az SNR 125. sírban egy kis felületen szövetmaradványt találtunk, de mivel a sír bolygatott volt, így lényeges megfigyeléseket nem tudunk tenni. Ezzel szemben az SNR 131. sírban a csontváz körül és alatt 37 x 132 cm-es felületen rózsaszínes-lilás elszíneződést, valószínűleg bőrmaradványt dokumentáltunk (VIII. tábla 8.). További 7 sírban (SNR 124., 162., 199., 206., 220., 229., 238.) feltételezhető halotti lepel használata, melyre az elhunytak szorosan a test mellett fekvő karja utalhat. A különféle anyagokból (textil, bőr, gyékény, fakéreg) készült halotti leplek jelenléte a szarmata sírokban az Alföldön már egy korábban kialakult szokás része volt (KULCSÁR 1998. 30.).

A vázak sírbeli helyzete, az elhunytak neme

A feltárt sírok 77%-a volt teljesen vagy részlegesen rablott. Mindemellett megállapítható, hogy valószínűleg minden elhunytat hátára fektetve, nyújtott végtagokkal temettek el. A rablottság magas foka ellenére több sírban meg tudtuk figyelni a különféle kartartásokat. A legtöbb esetben mindkét kart a test mellé helyezték. A 2. sírcsoport mindhárom elhunytjának kezét máshová, az SNR 17. sírban a jobb kezét a hasra, a balt a medencére, az SNR 35. sírban mindkét kézfejet a bal medencére, az SNR 36. sírban a bal kezét a bal medencére, a jobb kart a test mellé fektették. Az SNR 199. sírban mindkét kézfejet a combra, az SNR 221. sírban mindkét kezét a medencére he-

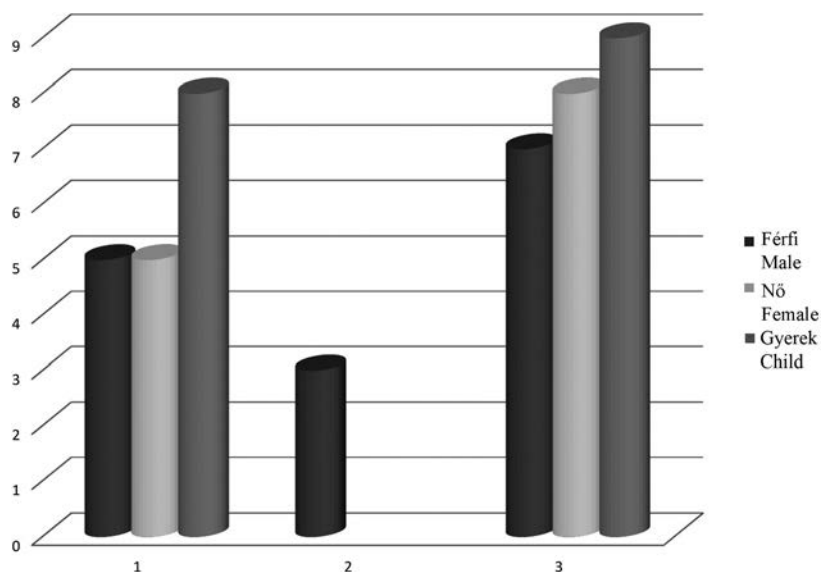
²⁴ A sír ÉK-i oldalának nyugati sarkához közel is lehetett egy koporsókapocs, azonban az már a feltáráskor nem volt a sírgödörben.

lyezték. Az SNR 229. sírban szokatlan lábtartást figyeltünk meg, az elhunyt lábszárát enyhén nyugati irányba fektették.

Az SNR 170. sírban az eddigiektől teljesen eltérő fektetési formát tapasztaltunk. Az elhunyt lábszárát egymáson keresztbe tették, a jobb alkart a koponyához visszahajlították, a bal kart a bal medencére fektették. A váz szokatlan helyzete mellett a többi sírétól eltért a gödör aljának teknőszerű kiképzése, valamint a váznak a többihez képest rendkívül rossz megtartása. A sírban mellékletet nem találtunk, így az elhunyt kulturális hovatartozása kérdéses. A szarmata kori datálását az SNR 182. sír közelsége támasztja alá, illetve az a megfigyelés, hogy az SNR 170. sír közelében fekvő szarmata sírok párosával helyezkedtek el. Szarmata kori hasonló rendellenes sír került elő Kiskunfélegyháza–Kővágóórái lelőhelyen, ahol az elhunyt lábát egymáson keresztbe fektették, testét enyhén oldalra fordították. A váz mellett ugyanúgy megtalálták a viseleti- és használati tárgyakat, mint a temetőrészlet többi sírjában (GALLINA 1999. 7., 1. ábra). A madarasi temető 405. sírjában fekvő bolygatlan férfi rendellenes temetkezése sem volt melléklet nélküli. A váz bal karját könyökben felhajlították a vállához, a jobb alkarját ugyancsak behajlították, kézfejét a mellkasára helyezték (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 125–126., 59. kép). A Szentese–kistókei temetőben a 106. és a 138. sírba temetett elhunytak mindkét karját a vállhoz, illetve az archoz hajlították vissza. Utóbbiban nem találtak mellékletet, így annak szarmata korhoz tartozását Párducz Mihály megkérdőjelezte (PÁRDUZ 1944. 12., 16.).

Az SNR 239. sírban is szokatlan testtartást figyeltünk meg. Itt a koponya teljesen előrebu-
kott annak ellenére, hogy a sír alja egyenes volt. Valószínűleg a temetés előtt az elhunyt fejét alátámasztották.

A 48 sír közül 45-ben voltak emberi vázmaradványok, az SNR 156., 173. és a 232. rablott sírokból csontok nem kerültek elő. Az antropológiai vizsgálat alapján minden esetben meg lehetett állapítani az elhunytak nemét. A 45 sírből 17 férfi, 13 nő és 16 gyermek vázmaradványa került elő (2. kép). Az SNR 224. sírban egy közel azonos korú (40–45 év közötti) férfi és nő összedobált, erősen hiányos vázrészei feküdtek, melyek a sír rablásakor keveredhetek össze, illetve ekkor kerülhetett az egyik egyén vázmaradványa a másik sírgödörébe.²⁵ A 2. képen látható grafikon alapján szembetűnőek az egyes sírcsoportokon belüli nem és életkor különbségek. Míg a 2. sírcsoportban kizárólag férfi temetkezések voltak, addig a másik két csoportban a közel azonos arányú férfi és női temetkezések mellett a gyermeksírok száma magas volt.

2. kép

A sírcsoportok nemek szerinti megoszlása

Fig. 2

Distribution of grave-groups by gender

²⁵ A sírgödör mérete alapján nem valószínű, hogy kettős temetkezésről lenne szó.

Árokkeretek, árokrészletek mérete, szerepe

Az alföldi szarmaták körében általánosan elterjedt szokás a sírok köré nyitott vagy zárt árkot ásni a II. század és az V. század eleje között (VÖRÖS 1983. 157., KULCSÁR 1998. 36.). A lelőhelyen 10 körárokkaal övezett temetkezés került elő. Ezek közül 5 (SNR 122., 135., 158., 161., 214.) volt a DK-i oldalán nyitott körárok, míg 3 esetben (SNR 126., 232., 240.) csak feltételezhetjük a bejárat irányát, mivel a körárkokból az altalajba alig mélyedő árokszakaszok maradtak meg.²⁶ Az 1. és a 3. sírcsoportnál egy-egy zártnak tűnő árokkeret (SNR 143., 204.) is előkerült, azonban az árkok egy részét már nem volt lehetőségünk feltárni, mert a feltárási területen kívül estek.

A 10 körárkos sír közül a nyomvonal szabta keretek miatt csak 7 körárok által övezett sír került feltárássra. A nyitott körárkok külső átmérője 7–11,5 m között változott, bejáratuk 80–135 cm széles volt. A zárt árokkeretek külső, Ny–K-i irányú átmérője 9 és 13 m.

Kőhegyi Mihály Madaras–Halmok késő szarmata temetőjének feltárása kapcsán megfigyelte, hogy a halmokat kerítő árkok mindig zártak voltak. A halmokat részben a kerítőárkokból kitermelt, részben a környékből hozott földből építették fel. A halmos sírok között szokványos sírokat is találtak, melyeket ugyancsak körárokkaal kerítettek, de azok a DK-i oldalon mindig nyitottak voltak (KŐHEGYI 1971. 212–213.). Az óföldről zárt árokkeretes sírok fölé emelt halmok nyomát nem tudtuk megfigyelni, ami a felszínen máig folyó mezőgazdasági munkákkal hozható kapcsolatba.

A nyitott körárkoknak és a zárt árokkereteknek egyaránt fontos szerepük volt a temetést kísérő vagy a temetést követő rituális eseményekben. A két zárt árokkeret alján levő mélyedések talán arra utalhatnak, hogy az árkokat folyamatosan rendben tartották vagy egyszerre több ember végezte azok kiásását (KÜRTI 2005. 86.). Minden körárok betöltésében találtunk edénytöredékeket és/vagy állatsontokat. A töredékek nagyobb számban gyorskorongolt, szürke vagy téglaszínű edények (tál, felső füles edény) és lassúkorongolt fazéktöredékek voltak. Alacsonyabb számban kerültek elő korong nélkül készített edénytöredékek. Mivel egyetlen körárkból sem került felszínre egész vagy kiegészíthető edény, így valószínű, hogy a betöltésekben talált kerámiák másodlagosan, a késő szarmata település objektumaiból kerülhettek az árkok betöltésébe.

6 körárok (SNR 126., 161., 204., 214., 232., 240.) betöltésében voltak állatsontok. Az SNR 214. körárok DK-i, lekerekített végű bejáratához közel lókoponya töredékeket (SNR 223.) bontottunk ki. A többi objektumban egy-két állatsont töredék volt, melyeket – a szórvány kerámiatöredékekhez hasonlóan – vagy másodlagos anyagként értelmezhetünk, vagy a halotti tor alkalmával kerülhettek az árkokba. A lókoponya töredék bejáratához közeli előkerülése általánosan előforduló jelenség a körárkos síroknál.²⁷

*Női és leány viseleti tárgyak**Fülbevalók*

A feltárt sírok közül 7 női (SNR 125., 155., 182., 200., 238., 239., 262.) és további 2 gyermek (SNR 124., 131.) temetkezésből került elő fülbevaló vagy fülbevaló karikatöredéke.²⁸ Valamennyi fülbevaló bronzdrótból készült, kivéve az SNR 125. és az SNR 262. sírban (VIII. tábla 2., XXXIV. tábla 4–5.) találtakat, melyek ezüstök. Az ékszerek – ha nem másodlagosan a sírföldről

²⁶ Sándorfalva–Eperjesen 3 olyan körárok volt, mely csak részlegesen maradt meg (VÖRÖS 1983. 2. kép).

²⁷ Legutóbb, 2013-ban Csanádpalota 100. lelőhelyen feltárt 43 síros temetőrészlet 3 körárkának bejárata melletti szakaszában találtak egy-egy lókoponyát. Az feltáráss a szerző és Gallina Zsolt közöletlen ásatása.

²⁸ A gyermekek 6–10 év közöttiek voltak.

kerültek elő – a viseletüknek megfelelően a koponya egyik vagy mindkét oldalán helyezkedtek el.²⁹ Valószínűsíthető a töredékek alapján, hogy valamennyi fülbevaló hurkos-kampós zárszerkezetű. Az ékszerek hurkos végét úgy alakították ki, hogy a bronz- vagy ezüstdrótból képzett test végét hurokban visszahajlították, majd a karikára egy újabb szálát tekertek, melynek mindkét végét gyűrű vagy gömb alakú tagokkal zártak le. A fülbevalók átmérője 3,2 és 4 cm között változott, méretük alapján a III. században megjelenő, nagyobb méretű típusba tartoznak. A hurkos-kampós záródású fülbevalók a fülékszerek között a leggyakoribbak, használatuk a II. század közepétől kezdve terjedt el (VADAY 1989. 45.).

Az SNR 238. sírban a koponya bal oldalán a bronz fülbevaló töredékek között egy nagyobb méretű, ezüstszálból tekercselt, hosszúkás kettőskúpos ezüstgyöngyöt bontottunk ki (XXXII. tábla 7.). A gyöngy elhelyezkedése alapján vagy a fülbevaló, vagy a nyaklánc díszé lehetett. Ehhez hasonló alakú, öntött ólomgyöngyöt találtak a madarasi temető 60. sírjában. Itt azonban biztos, hogy a fülbevaló díszé volt, mert a gyöngyöt szerves anyaggal erősítették a karikához (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994. 75., 5. kép 2., KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 40., 15. tábla 3.). Az óföldséái gyönggyel megegyező ezüst huzalgyöngyök kerültek elő a IV. század 2. felére és az V. század elejére datálható Kiskunfélegyháza–kővágóéri temetőrészlet 207. és 485. sírjából. A gyöngyök viseleti helye a sírok bolygatottsága miatt nem volt megállapítható (GALLINA 1999. 10–11., 20. ábra 56., 77.).

Torquesek, gyöngynyakláncok

Két 6–7 év közötti lánygyermek sírjában volt egy-egy kerek átmetszetű, zárt nyakpereg, melyek közül az egyik bronzból, a másik ezüsből készült. A bronzból öntött torques az SNR 175. sírban feküdt, zárszerkezete és egy része a bolygatás során elpusztult (XVII. tábla 1.). Az SNR 131. sírban lévő ezüsttorques egyik vége félgömbös akasztókampóban végződött, a másik végét laposra kalapálták (VIII. tábla 6.). Ezt a körte alakú tagot hosszúkás, ovális lyukkal látták el. Ugyancsak körte alakú, áttört részben végződő bronz- vagy ezüsttorques került elő a többi között a madarasi temető 7. és 416. sírjából (VÖRÖS 2003A. 15., 17., KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 2. tábla 1., 96. tábla 5.), Szent-Sárgapart 35. sírből (PÁRDUZ 1950. XXIII. tábla 7.), Zsámbok A sírből (PÁRDUZ 1950. LXXII. tábla 6.), Szeged–Zákányról (PÁRDUZ 1950. LXXXI. tábla 8.) és Kiskundorozsma–Subasáról a 138. sírből (BOZSIK 2003. 2. kép 1.). A torquesek viselete a II. századtól általános, használatuk egészen a IV. század végéig megfigyelhető (VADAY 1989. 49., KULCSÁR 1998. 53.).

Gyöngynyakláncot vagy esetleg a ruha felső részének kivarrását alkotó gyöngyöket több sírban megfigyeltünk. 11 sírből (SNR 141., 124., 131., 140., 176., 182., 200., 219., 221., 238., 239.) kerültek elő a kulcsont, a nyakcsigolyákon, illetve az állkapocs alatt különféle anyagú gyöngyök. További 5 sírban (SNR 157., 155., 159., 160., 233.) voltak másodlagos helyen feltételezhetően a nyakláncához tartozó gyöngyök. Az alábbiakban csak azokkal a sírokkal foglalkozom, melyeknél biztosan nyak környéki gyöngyökről beszélhetünk.

A gyöngynyaklánc az antropológiai vizsgálatok alapján fél éves kortól a legidősebb korosztályig a viselet részét alkotta. A nyakláncok leggyakoribb gyöngytípusa az óföldséái temetőrészletekben a korall volt. A hosszúkás korallak mellett kisebb számban megtalálhatóak voltak a gömb alakúak is. Az SNR 219. sírban lévő nyakláncot kizárólag gömb alakú korallak alkották, míg az SNR 221. sírban talált korallgyöngyök csak kis részét adták a nyakláncnak. Megfigyelhető,

²⁹ Az SNR 131. és az SNR 262. sírban volt két-két fülbevaló.

hogy egyes sírokban (SNR 131., 219., 221.) a nyakláncot csak korallgyöngyökből, míg más sírokban többféle anyagú gyöngyből fűzték.³⁰

Kedvelt gyöngyök az üvegből készítették. Fontos megemlítenem, hogy nem volt egyetlen olyan sír sem, amelyben kizárólag üveggyöngyből fűzött nyakláncot találtunk volna. Az üveggyöngyök egyhangú sorát korall-, karneol- vagy borostyángyöngyökkel törték meg. Az üveggyöngyök között az apró méretű, főként kék, egy-két darab barna és narancssárga, nyomott gömb alakúak fordultak elő nagyobb számban (SNR 141., 124., 140.). Egy sírban (SNR 239.) a barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngyök voltak többségben. Ennél a sírnál azonban nem egyértelmű a nyak környékén kibontott gyöngyök szerepe. Miután mindkét csukló környékén és a lábcszáron hasonló gyöngyöket találtunk, így valószínűbbnek tartható, hogy ezek a ruha nyakkivágását díszíthették. A sír bolygatottsága miatt nem lehetett azt sem eldönteni, hogy a többi nyak körüli gyöngy a nyaklánc vagy a ruha dísz volt-e. Vaday Andrea álláspontja szerint a kis- és a nagyméretű üveggyöngyök viseletben betöltött szerepe jól elválik egymástól, így a kisebb méretűek főként a ruhahímzésében töltenek be jelentős szerepet (VADAY 1989. 103.). Az SNR 141. esetében, ahol kásagyöngyöket találtunk a nyak környékén ugyancsak felmerülhet a ruha kivarrásának lehetősége. Hasonló gyöngyöket a jobb csukló környékén is kibontottunk, de valószínűbb nyakláncra és karkötőre gondolnunk, mert valószínűtlen, hogy csak az egyik ruhaujjat varrták volna ki.

Az SNR 141., az SNR 182. és az SNR 239. sírokban az említett kásagyöngyök mellett másfajta gyöngyöket is találtunk, habár ezek száma nagyon alacsony volt, sironként egy-egy darab. A ritka gyöngytipusok a következők voltak: 1. világoskék, hosszúkás spulni alakú, tekerceszt testű; 2. zöld és barna henger; 3. fehér és barna, nyomott gömb; 4. sárga, nagyméretű bikónikus; 5. kék, nagyméretű korong; 6. fekete, hosszúkás rúd; 7. barna, gerezdelt testű, nyomott gömb; 8. fehér téglalatest alakú. Az említett gyöngyök közül a nyomott gömbös, a bikónikus, a lapos korong, a téglalatest és a nyomott gömbös, gerezdelt testű formák a IV. század folyamán megjelenő gyöngytipusok (VADAY 1989. 104., Abb. 20.).

A megfigyelések alapján az SNR 141., 182. és 239. sírokban egy szálon lehettek a gyöngyök meghatározott rendben felfűzve. Az SNR 182. sírban egy nagyobb méretű, nyomott gömb alakú millefiori gyöngyöt találtunk a nyaklánc gyöngyei között, mely nagyon rossz megtartású volt, így díszítését nem tudtuk meghatározni.

Az üveggyöngyök mellett téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneolokat és korong vagy lekerekített sarkú, téglalatest alakú borostyángyöngyöket is hordtak nyakékszerként. Egy-egy darab karneolgyöngy az SNR 124. és az SNR 239. sírból, borostyángyöngy az SNR 182. és SNR 239. sírból került elő. Az egyik legdíszesebb nyaklánc az SNR 182. sírban volt, ahol a 25 db borostyángyöngy sorát 9 db különféle alakú és színű üveggyönggyel és számos csüngővel gazdagították (XVII. tábla 4–9.).

Két sírból egy-egy szokatlan alakú, az SNR 159. sírból egy sárga, függesztőtagos gyöngy (XIII. tábla 7.), az SNR 182. sírból egy halványsárga, amfora alakú üveggyöngy került elő (XVII. tábla 9.). A függesztőtagos gyöngyhez hasonló a verusicsi temető 67. sírjából (SZEKERES–SZEKERES 1996. 10., VII. tábla 9.), a tiszadobi temető 28. sírjából (ISTVÁNOVITS 1993. 107., Abb. 13. 9.), a madarasi temető 7. sírjából (VÖRÖS 2003a. 15., KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 3. tábla 2.) és az apátfalvi temető 178. sírjából ismert.³¹ Istvánovits Eszter ezt a gyöngyöt stilizált edény alakú gyöngyként nevezi meg, mely a Kárpát-medencében nem túl gyakori, de annál nagyobb számban fordul elő a

³⁰ Az SNR 131. sírban a korallgyöngyök az állkapocs és a torques között helyezkedtek el.

³¹ Kujáni Yvett szíves szóbeli közlése.

Marosszentanna–Csernyahov kultúrkör területén. Az akasztótagos gyöngy használata már a IV. században megfigyelhető (ISTVÁNOVITS 1993. 128.).

Az amfora alakú üvegyöngy viselete a szkíta és az avar kori leletanyagban egyaránt megtalálható. Az óföldséái sírból halványsárga edényke alakú gyöngy került elő, melyhez hasonlóak kora és késő császárkori sírokból is ismertek.³² Amfora alakú fekete gyöngy került elő a Csongrád–Iskola utcában feltárt hunkori sírból (PÁRDUZ 1968. I. tábla 6.).

A négyzet vagy téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneol- és üvegyöngyök a II–IV. század között, a nyomott gömb és a henger alakú üvegyöngyök az I–V. század között egyaránt előfordulnak (DINNYÉS 1980. 201., VADAY 1989. Abb. 23.). A virág- és a sakktábla mintás millefiori gyöngyök az inkrusztált gyöngyökkel egy időben jelennek meg már a korai időszakról kezdve, majd számuk a IV. század vége és az V. század eleje között emelkedik meg (ISTVÁNOVITS 1993. 125., VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 64.). A korall- és a borostyángyöngyök már a legkorábbi sírok anyagában is jelen vannak, használatuk a kései időszakban is általánosnak tekinthető (DINNYÉS 1980. 201., VADAY 1997. 96., VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 66.).

A legtöbb esetben a nyakláncok szálait a nyakban csomózhatták össze, mert zárt, öntött kis-méretű nyaklánc karikát egyetlen sírban sem találtunk.

Csüngők

Csüngők csak az SNR 182. sírban a nyaklánc gyöngyei között voltak. Mivel a bolygatás a nyak környékét csak részben érintette, egyes csüngők viseleti helyét rögzíteni tudtuk (XVII. tábla 4.). A sírban összesen öt csüngőt, köztük 2 db halványszöld üvegpohár lekerekített peremrészéből készített darabot találtunk, melyek akasztórészét úgy alakították ki, hogy a megvastagodó peremrészt csepp alakban vízszintesen kifűrték (XVII. tábla 6., 9.). A gyöngyök között egy nagyon rossz megtartású, vödör alakú vascsőgő palásttöredéke (XVII. tábla 7.), egy bronzlemezből kivágott, aszimmetrikus pelta vagy félhold alakú csüngő töredéke (XVII. tábla 5.) és egy barna, fekete törésfelületű, homokos anyagú, lefelé fordított V alakú kerámiacsüngő feküdt, melynek félköríves akasztója letört (XVII. tábla 8.). Megfigyeléseink alapján a borostyángyöngyökből álló nyaklánc elöl hordott részét díszítették a színes üvegyöngyök és a különböző csüngők.

Az üvegcsüngő az üvegpohár megbecsült szerepét tükrözi, hiszen az eltört poharat nem dobták el, hanem annak vastagabb falú peremét átfűrve nyakékszert készítettek belőle.³³

A vödör alakú csüngő viselete a Pontus-vidékről származik, de míg a korai darabokat aranyból és bronzlemezből készítették, addig a kései időszakból elsősorban vasból készült példányokat ismerünk.³⁴ A csüngők viselete az I–III. század között általános, majd az ún. tiszadobi körhöz tartozó temetkezésekben ismét felbukkan a IV. század vége és az V. század eleje között (VADAY 1982/83. 174.). A női sírokhoz köthető, kozmikus sarló alakú holdszimbólumot megtestesítő félhold formájú, bronz- vagy ezüstlemezből kivágott, illetve öntött csüngők már a II. század második felében átveszik az aranylunulák helyét a szarmaták leletanyagában és a IV. század végéig használatban is maradnak (VADAY 1982/83. 174., VADAY 1989. 56.).

Lemezből kivágott, középső részén enyhén csúcsos pelta és félhold alak közötti átmenetet képviselő csüngők római területről, a Marosszentanna–Csernyahov kultúrkör és a Przeworsk kultúra

³² Például Solymárról (KOCZTUR 2004. 162.) és Báticasék–Kövesd-pusztá lelőhelyről (PÉTERFI 1993. XXIII. tábla 156:3.).

³³ Az üvegpohár értékes létére utal a madarasi temető 361. sírjában tett megfigyelés, ahol a sírba helyezett ládika darabjai között számos más tárgy mellett egy díszes üvegpohár töredékét is találtak (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 115.).

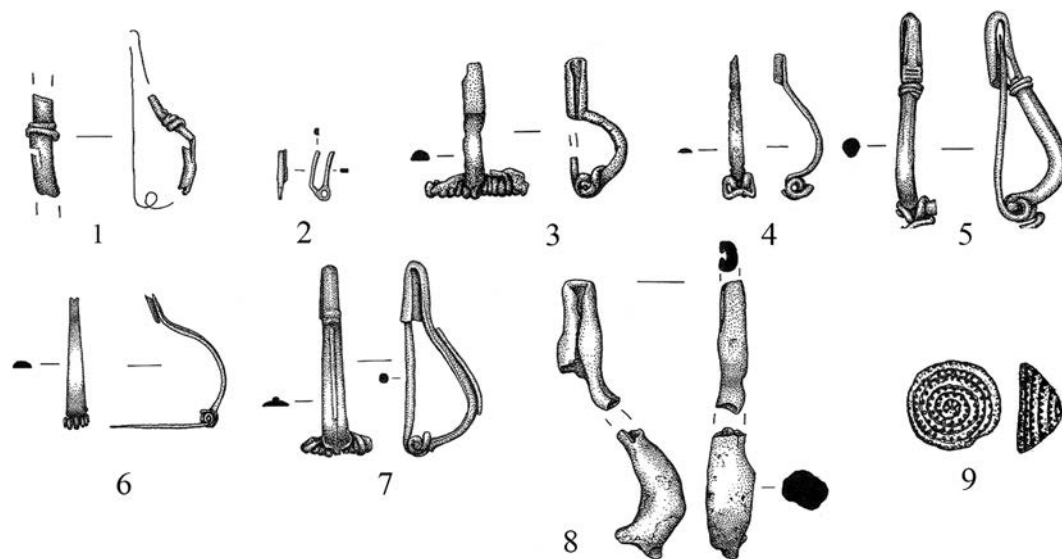
³⁴ Például Tiszadob–Sziget 11., 18., 28. sír (ISTVÁNOVITS 1993. Abb. 6., 8., Abb. 8., 9., Abb. 13., 8.); Abony–Kisbalaton-dűlő 36. sír (GULYÁS 2011. 40. tábla 10.).

lelőhelyeiről is ismertek (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 69., WERNER 1988. 268–269.).³⁵ Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria úgy gondolja, hogy ezek az újonnan megjelenő lemezcsőngők a keleti bevándorlásokkal hozhatók kapcsolatba (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994. 72.).³⁶ Valószínűleg a kisméretű, sérült kerámiacsőngő is a félhold alakú díszek közé tartozik.

Fibulák

A női sírok közül csak háromból (SNR 157., 155., 159.) nem került elő a felsőruha rögzítését szolgáló fibula.³⁷ Viseletük szempontjából nem volt állandó helyük; a jobb kulcsonton, a jobb és bal oldali bordákon egyaránt előfordultak. Az SNR 140., 200. és 221. sírban voltak két bronzfibulához tartozó töredékek. A 11 női sírból 1 vas-, 8 bronz- és 4 ezüsthöz tartozó töredékek kerültek felszínre. A fibulák közül csak néhány darab – 1 vas-, 4 bronz- és 2 ezüsthöz tartozó – volt olyan állapotban, hogy azok típusát meg lehessen határozni. (3. kép)

3. kép

Fibulák a női sírokból

Fig. 3

Brooches from female graves

Az egyetlen vasfibula töredékei az SNR 182. sírból kerültek elő (3. kép 8.): kéttagú, oldalt hajlított lábú darab, melynek a kengyele ovális átmetszetű.

A bronzfibulák között egyaránt megtalálhatóak az egy- (SNR 125., 233.) és a kéttagú (SNR 221., 238.) példányok. Az egytagúak közül az SNR 125. sírban fekvő darabnak csak a lemezes kengyeltöredéke maradt meg, melynek láb felőli végéhez a tűtartó elkeskenyedő végét kétszeresen tekerték fel (3. kép 1.). Az SNR 233. sírban levő felső húros, nyitott tűtartójú darab kengyellemeze lapos félkör átmetszetű és lábrésze felé haladva fokozatosan elkeskenyedő (3. kép 4.). Ehhez hasonló bronzfibula került elő a többi között Törökszentmiklós–Surján, Újtelep, Homokbánya,

³⁵ A lelőhelyek felsorolását ld. VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 69–70.

³⁶ Az említett lemezcsőngők formai szempontból rendkívül hasonlóak a késő szarmata időszakban feltűnő filigrán és granuláció díszes csőngőkhöz, melyek gazdag női temetkezésekből kerültek elő (VADAY 1994. Tab. VI. 4–10.).

³⁷ A fibulák hiánya természetesen a sírok bolygatottságával is magyarázható.

Kis-Büdös-ér-partról a 9. sírból (VADAY 1989. Taf. 149: 3.) és Madarasról a 410. sírból (KÖHEGYI-VÖRÖS 2011. 94. tábla 3.). Az ilyen típusú fibulák a II–III. századi leletegyüttesekben jelentek meg (VADAY 1989. 90.).

Az SNR 221. sír kéttagú, oldalt hajlított lábú bronzfibulájának kengyele félkör átmetszetű, méretéhez képest viszonylag nagy spirálkarja alsó húros volt (3. kép 3.). Az SNR 238. sírban talált bronzfibula ugyancsak alsó húros, melynek lapos, félkör átmetszetű kengyellemezének középső részén filigrándrótt rátét utánzata látható (3. kép 7.). Mindkét kéttagú fibulán alig látható díszítés figyelhető meg, az SNR 221. fibulájának láb- és kengyel részének találkozásánál 3 bekarcolt vonalka, az SNR 233. és 238. sír fibulájának kengyellemezén V alakú tremolírozott díszítések futnak. Az SNR 221. fibulájának párhuzama Mezőszemere–Kismari-fenék lelőhely 35. sírjából (VADAY-DOMBORÓCZKI 2001. Abb. 21: 2.), a madarasi (KÖHEGYI-VÖRÖS 2001. IV. tábla 17., KÖHEGYI-VÖRÖS 2011. 27. tábla 9., 49. tábla 3., 58. tábla 2.) és a Hortobágy–porosháti temetőből (ZOLTAI 1941. Taf. VIII: 37a–37b.) ismert.

Ezüstfibula az SNR 239. és az SNR 262. sírokból került elő. Az SNR 239. sírban egytagú, aláhajlított lábú, felsőhúros példány volt, mely tűtartójának elkeskenyedő végét kétszeresen tekerték a láb és a kengyel találkozásához (3. kép 5.). A tekercselés alatt 3 bekarcolt vonalka látható. Ehhez hasonló fibula került elő a kompolti temető 198. sírjából (VADAY 1995/96. 3. kép 1.), a madarasi (KÖHEGYI-VÖRÖS 2001. IV. t. 21., KÖHEGYI-VÖRÖS 2011. 19. tábla 2.) és a Hortobágy–porosháti temetőből (ZOLTAI 1941. T. V: 35.). Az SNR 262. sírban egy kéttagú, oldalt hajlított lábú, alsó húros, félkör átmetszetű, lemezes kengyelű ezüstfibula volt, melynek spirálkarja nagyjából a kengyellemez kiszélesedő végével volt egyenlő szélességű (3. kép 6.). Ehhez hasonló, de felső húros ezüstfibula ismert Csongrád–Iskola utcai lelőhelyről (PÁRDU CZ 1968. I. tábla 10, 1b.).

Az SNR 221. sírból, másodlagos helyről valószínűleg dobozfibulához tartozó töredék került elő. A töredék kúpos bronz alaptestére erősítették az aranylemezt, melynek felületét koncentrikus körökben granulációval díszítették (3. kép 9.). A fibulatöredék valószínűleg a keleti eredetű aranyékszerek késő szarmata periódusában feltűnő egyik darabja. Hasonló filigrán és granuláció díszítésű aranyékszeres női sírok kerültek elő például Szentes–Nagyhegyről, Hortobágy–Poroshátról, Jászberény–Alsómuszajról, Hódmezővásárhely–Erzsébet Újközség lelőhelyről (VADAY 1994. 108–110.).

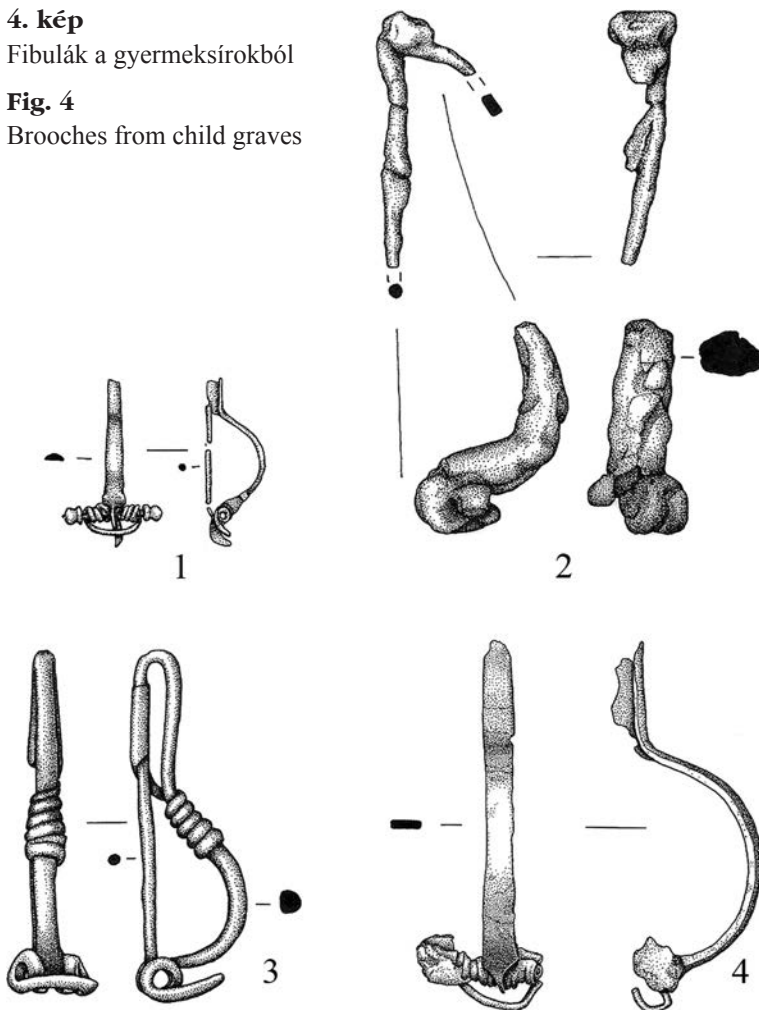
A 16 gyermeksír közül 5 lány és egy ismeretlen nemű gyermek sírjában

4. kép

Fibulák a gyermeksírokból

Fig. 4

Brooches from child graves

találtunk egy-egy fibulát. A gyermekek közül kettő (SNR 140., 157.) 0,5–3, a többi (SNR 131., 175., 219., 230.) 6–12 év közötti volt. A 6 fibula közül 2 vasból, 2 bronzból és másik 2 darab ezüstből készült. Az előkerülési helyük csak két esetben volt meghatározható: a jobb kulcscsonton és a mellkas középső részén (4. kép).

Az SNR 140. sírban egy nagyméretű, közel 9 cm hosszú, egytagú, felső húros, ovális átmetszetű kengyelű vasfibula töredékeit bontottuk ki (4. kép 2.).³⁸ Az SNR 157. sírban levő vasfibula igen rossz megtartású, csak néhány darabja maradt meg, melyek alapján oldalt hajlított lábú, lapos, téglalap átmetszetű kengyelű példány volt.

Egytagú, aláhajlított lábú, felső húros bronzfibula az SNR 175. sírból került elő (4. kép 3.). A tűtartó elkeskenyedő végét hatszorosan tekerték a háromnegyed kör átmetszetű kengyel és a láb találkozására. A másik bronzfibula az SNR 230. sírban volt (4. kép 4.). A kéttagú, oldalt hajlított lábú, felső húros fibula lemezes kengyelű, a széles spirálkar egyik vége hiányos, a másikra textilmaradvány rozsdásodott. Az említett fibulák párhuzamai a madarasi temetőben megtalálhatóak (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 48. tábla 13., 82. tábla 5., 95. tábla 3., 96. tábla 7.).

Az SNR 219. sírból ezüstfibula töredéke (XXVI. tábla 7.), az SNR 131. sírból egy kisméretű, kéttagú, oldalt hajlított lábú, felső húros, lapos félkörös átmetszetű, lemezes kengyelű ruhakapcsoló került felszínre (4. kép 1.). Utóbbi széles spirálkarjának mindkét végét egy-egy kettős, gömbös taggal zárták le. Az SNR 219. sírban fekvő fibulatöredék hasonlóságot mutat az SNR 131. sír fibulájának spiráltartójával.

Az SNR 200. sír betöltéséből előkerült ezüst spiráltartó egy olyan szokatlan töredék, melyről nem lehet megállapítani, hogy milyen típusú fibula része (3. kép 2.). Lapos, stiftes tagot tartó részből egymással párhuzamosan egy félkör és egy téglalap átmetszetű kar indul ki.

Az aláhajlított lábú egy- és kéttagú fibulák általánosan elterjedt típusok a II. századtól a késő szarmata időszakig a szarmaták hagyatékában (VADAY 1989. 86.).

Karperecek, gyöngykarkötők

Bronzkarperec 3 sírból (SNR 182., 200., 262.) került elő. A bolygatás egyik sírban sem érte az alkart, így a karperecek viseleti helye pontosan megállapítható volt. Az SNR 182. sírban 3 (XVIII. tábla 4–6.), az SNR 200. (XXI. tábla 4.) és az SNR 262. sírban (XXXIV. tábla 10.) egy-egy karperec feküdt. Az SNR 200. és a 262. sírban a karpereceket a bal csuklóra, az SNR 182. sírban a bal alkarra kettő, a jobb csuklóra egy ékszert húztak. A karperecek közül az SNR 200. sírból előkerült darab ovális, a többi szögletes átmetszetű, végük felé enyhén kiszélesedő, nyitott végű öntött karperecek voltak.

A szögletes átmetszetű, öntött karperecek a III. század elejétől kezdve jelennek meg a leletanyagban (VADAY 1989. 52., RÓZSA 2005. 60.). Párhuzamaik II–III. századi temetőkből, például Békéssámson–Erdőháti-halom 42. (RÓZSA 2005. 9. kép 2.), Kiskundorozsma–Subasa 1., 30. és a 64. sírjából (KÜRTI 2005. 10. kép 5., 11. kép 2., 12. kép 4., 5.) ismertek. A III–IV. századi temetőkben is megtalálhatóak, például Szentes–Sárgapart (PÁRDU CZ 1950. XVI. tábla 12–13.), Szeged–Öthalom (PÁRDU CZ 1958/59. XXV. tábla 2.).

Az ovális átmetszetű karperecek az előzőekkel azonos időben tűnnek fel, párhuzamaikat számos helyről ismerjük. Szentes–Sárgapart (PÁRDU CZ 1950. V. tábla 10., XII. tábla 13., 14.), Szeged–Öthalomról (PÁRDU CZ 1958/59. XXIX. tábla 9.), Kiskundorozsma–Subasáról (BOZSIK

³⁸ A sírból másodlagos helyről egy másik fibulához tartozó bronz spiráltekercs is előkerült, mely arra utal, hogy eredetileg két fibula lehetett a sírban.

2003. 3. kép 6–7.), Balástya–Sóspál-halom melletti lelőhelyről (BALOGH–HEIPL 2010. 3. kép 4.) és Sándorfalva–Eperjesről (VÖRÖS 1983. V. tábla 7–8.).

Gyöngykarkötőt vagy ruha ujjának gyöngyös kivarrását 3 nő (SNR 200., 239., 262.) és 5 lánygyermek (SNR 124., 141., 131., 140., 230.) sírjában volt alkalmunk megfigyelni. A gyöngy-nyakláncok részletesebb bemutatásánál már kitértem arra, hogy egyes esetekben a gyöngyök ruha-hímzésként is meghatározhatóak. Ez elsősorban azokra a temetkezésekre érvényes, ahol a nyaki és/vagy láb környéki gyöngyökkel azonos gyöngykészlet került elő a csuklók környékén. Egyes síroknál nehezen volt megállapítható, hogy a nagyobb méretű gyöngyök a kart vagy az övet díszítették-e. Az SNR 239. sírban, ahol a bal csukló körül több mint 50 db, a jobb csuklónál 24 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üvegyöngyöt bontottunk ki, elképzelhető a ruha ujjának gyöngyhímzése, melynek a gyöngyök eltérő száma mond csak ellent. Mindkét kar mellett volt még egy-egy téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneol- és egy-egy hosszúkás henger alakú borostyángyöngy is. A nagyobb méretű gyöngyöket az üvegyöngyök közé fűzték fel vagy – ha az üvegyöngyök ruhahímzésként szerepeltek – külön szálra lehettek karkötőként felfűzve.

A gyöngykarkötők összetételéről is elmondható az, amit a nyakláncoknál meg lehetett figyelni. Általában a karkötők gyöngyanyagára jellemző a többféle anyagú és alakú darabok együttes használata. Az SNR 141., a 124. és a 140. gyermeksírokban kisméretű, kék, nyomott gömb alakú üvegyöngyöket bontottunk ki, az előbb említett sírban a jobb csuklónál 21 darabot, az SNR 124. sírban a bal csuklónál 20 darabot, az SNR 140. sírban pedig a bal csuklónál egyetlen darabot. Az SNR 141. sírban a kásagyöngyök között egy hosszúkás korall-, az SNR 124. sírban a kék gyöngyök mellett egy sárga ikergyöngyöt is találtunk. Ugyanebből a sírból, a jobb combcsont környékéről, másodlagos helyről egy sárga, hosszúkás hengeres, csavart testű üvegyöngy is előkerült, mely a jobb alkar díszé lehetett. Az SNR 131. lánygyermek sírjában a jobb csukló mellett 1 db, a bal csukló mellett 2 db hosszúkás korallgyöngy feküdt. Az SNR 230. sírban a bal alkar környékén 31 db hosszúkás és 1 db gömb alakú korall-, a jobb alkar mellett 2 db lekerekített sarkú, téglatest alakú borostyán-, 3 db inkrusztált és további 3 db üvegyöngy (1 db sárga diszkosz, 1 db kék, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb, 1 db világoskék, hengersizet alakú, gerezdelt testű) volt. Az SNR 262. sírban a bal csuklónál 2 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneol-, a jobb csukló környékén újabb téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyök voltak, melyek közül 7 db karneol és egy barna üveg. Az SNR 200. sírban a bal medence alatt 2 db henger alakú mészkő- és 1 db nagyméretű inkrusztált gyöngy feküdt.

A karkötők vagy a ruha ujjának hímzését alkotó gyöngyök készlete sokban hasonlít a nyakban viselt gyöngyök készletére. Az egyes eltérések elsősorban méretbeli különbségekre vezethetők vissza. Az óföldséki sírokban csak a karok környékén találtunk kék és sárga betétes inkrusztált üveg-, henger alakú mészkő- és nagyméretű, henger alakú borostyángyöngyöket. A nagyméretű mészkő és az inkrusztált gyöngyök használata a késő szarmata korig jellemző volt (DINNYÉS 1980. 201.).

Az SNR 124. sírból előkerül sárga, csavart testű üvegyöngy ritkán előforduló gyöngy típus, párhuzamát a madarasi temetőből ismerjük (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994. 5. kép 4., Kőhegyi–Vörös 2011. 40., 15. tábla 2.).

A karékszerek széleskörű gyűjtése és áttekintése alapján Kulcsár Valéria arra a megállapításra jutott, hogy az alföldi temetőkben általában a jobb kéz dominanciája mutatható ki, egyes esetekben a bal kar ékítése, mint temetőspecifikus elem jelenik meg. Ez alapján arra lehet gondolni, hogy egy-egy közösségen belül akár más és más kar díszítését tarthatták fontosnak (KULCSÁR 1998. 54–55.). Ezt a tényt támasztja alá az itt megfigyelt jelenség is, hiszen a gyöngykarkötős, illetve karperces síroknál minden esetben a bal kar volt a díszesebb.

Övcsatok, övveretek, övről lelógó díszek

Három nő (SNR 200., 219., 221.) és két lánygyermek (SNR 124., 230.) sírjában egy-egy övcsat feküdt, melyek közül 4 bronzból öntött és egy vasból készített volt. Ez utóbbi övcsat került elő egyedül az 1. sírcsoport területéről. Megtartása annyira rossz volt, hogy a tárgyat restaurálni már nem lehetett. Az övcsat kéttagú, téglalap alakú lemezes testű és félkörös csatkarikájú volt (VI. tábla 10.). Ehhez hasonló övcsatokat ismerünk Szentes–Sárgapart 34. sírjából (PÁRDUZ 1950. XXI. tábla 1.), Klárafalva B temető 12. sírból (PÁRDUZ 1950. L. tábla 4.) és Kiskundorozsma–Subasa 65. és 84. sírből (KÜRTI 2005. 13. kép 3., 14. kép 3.). Ezek a kéttagú csatok a II. század végétől jelentek meg és igen széles körben terjedtek el az Alföld területén (VADAY 1989. 68.).

A bronz övcsatok mindegyike a jobb medencecsont felett került elő. Az SNR 221. és 230. sírban kéttagú csatok, az SNR 200. sírban egy csatkarika feküdt. Az SNR 200. sírban levő (XXI. tábla 5.) D formájú, enyhén ovális átmetszetű, karikára hajló csatpeckű övcsat a IV. század végétől, illetve az V. század elejétől megjelenő csattípusok közé tartozik (VADAY 1989. 69.).

Az SNR 221. és 230. sírban talált övcsatok lemezes teste rossz állapotban maradt meg, de az jól látszódott, hogy a D formájú, ovális (SNR 230.) vagy kerek (SNR 221.) átmetszetű csatfejek keskenyebb tengelyére kivágás nélkül, egyszerűen ráhajlították a bronz csatlemezeket (XXX. tábla 7., XXVIII. tábla 4.). A lemezek szegecselésének nyoma csak az SNR 230. sír csatján maradt meg, ez alapján látható, hogy az egykori bőrvön 0,2 cm vastag és 2 cm széles volt. Ehhez hasonló ezüst övcsat került elő Alattyán–Tulát 13. férfisírjából (VADAY 1989. 231., Taf. 6: 11.) és Sándorfalva–Eperjes 3. sírből (VÖRÖS 1983. III. tábla 2.).

Az SNR 221 sírban levő csat tuskéjén vésett díszítés látható. A sírban a derék felett 3 cm széles bőrvön megkövesedett maradványát figyeltük meg, mely a bal könyökig, 20 cm-es hosszúságban volt követhető (XXVIII. tábla 2.). Az SNR 221. sírban talált övcsat analógiáját ismerjük a többi között Madarásról a 653. sírből (VÖRÖS 2003a. 32., KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 127. tábla 2.). A bemutatott két bronz övcsat használata a hunkortól kezdve volt általános (VADAY 1989. 69.).

Az SNR 230. sírban a jobb medencecsont felett egy majdnem teljes, a derék alatt két hiányos ólom övveretet bontottunk ki (XXX. tábla 6., 9.). A nagyobb méretű, téglalap alakú, hiányos szélű veret több mint 6 cm hosszú és 2 cm széles volt, két sarkában egy-egy furattal. Hasonló méretű, rövidebb oldalának két sarkában átfúrt bronzlemezt találtak a Mezőszemere–Kismari-fenek lelőhely 55. sírjában a bal medencecsonton, melyet a feltárók az öv díszeként határoztak meg (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 81., Abb. 54: 12.). Ólomból készült övveretek a Sándorfalva–eperjesi temető 1. és a 3. férfisírjaiból kerültek elő, azonban ezek méretükben sokkal kisebbek voltak, mint az óföldéaki darabok (VÖRÖS 1983. II. tábla 1–4., V. tábla 4–5.).

Az SNR 221. sírban a medence környékén, illetve a sír DK-i végében bronz övverethez tartozó töredékeket találtunk (XXVIII. tábla 3., XXIX. tábla 2.). A 15 töredék közül kettő kerek átmetszetű, mindkét végén majdnem derékszögben behajlított bronzdrót volt, melyekhez hasonlóak Sándorfalva–Eperjes 1 sírban voltak (VÖRÖS 1983. II. tábla 5–6.). Vörös Gabriella megfigyelése alapján ezeket a bronzdrótokat az ólomveretek hátuljára erősítették fel (VÖRÖS 1983. 136.). Valószínűleg itt is ezt a módszert alkalmazhatták. A kétféle hosszúságú drót (H. 1,5 cm, 2 cm) arra engednek következtetni, hogy az övveretek nem voltak azonos méretűek. Az övveretek felerősítésének másik módja az volt, hogy a vékony bronzlemezeket 0,3 és 0,4 cm hosszú, elkalapált fejű nittszegekkel rögzítették a bőrvövhöz.

Két női sír (SNR 219., 221.) esetében felmerülhet az öv gyöngyös díszítésének lehetősége. Az SNR 219. sírből ugyan másodlagos helyről, de két olyan nagyméretű borostyángyöngy

került felszínre, melyek viseleti helye az öv környékén képzelhető el (XXVI. tábla 8.).³⁹ Az övről le-
lógó szálak díszítésének a legszebb példája az SNR 221. sírban figyelhető meg (XXVIII. tábla 2.).
Az egykori bőrv bal könyök felől eső részénél, egymástól 10 cm-re, lyukiránnyal DK felé 2 db
hosszú henger alakú borostyángyöngy feküdt (XXVIII. tábla 7.). A bal medencén jobbról balra
haladva egy vonalban 18 cm-es hosszúságban a következő ékítmények helyezkedtek el: 1 db boros-
tyángyöngy, nagyméretű Cypraea csiga, 2 db borostyán-, 1 db inkusztált üveg- és ismét 1 db boros-
tyángyöngy. A bal medence felszedésekor egy másik Cypraea csigát és egy újabb inkusztált üveg-
gyöngyöt találtunk. Minden gyöngy lyukiránnyal a koponya felé mutatott, elhelyezkedésük alapján
arra következtethetünk, hogy külön szárra lehettek felfűzve. A bal alkar és a gyöngyök elhelyezke-
dése alapján a gyöngyök karkötőként értelmezése kizárható. Mindkét nagyméretű (h. 7,2; 7,8 cm)
Cypraeát egy-egy bronzkarikával akasztották fel. Az egyik akasztókarika töredékén látható, hogy a
karika mindkét végét a testre tekercselték. Az övekről lelógó, gyöngyökkel díszített fűzereket a Sze-
ged–Csongrádi úti temető 4. női sírjában figyeltek meg, ahol ugyancsak az öv bal oldaláról lógott le
a 2–3 díszes szál (VÖRÖS 1981. 122–129.).⁴⁰

A Cypraea csigák általában egyesével találhatók meg a szarmata női sírokban, ritka, ami-
kor két vagy három példányt helyeznek az elhunyt mellé (VADAY 1989. 58.). A nagyméretű csigákat
általában fémkarika segítségével erősítették az övre, melyet a bal medencecsont, combcsont vagy a
csukló környékén találunk meg (KOVÁCS–VADAY 1999. 262.). Kovács László és Vaday Andrea gyűj-
tötte össze azokat a szarmata sírokat, melyekben egynél több Cypraea csigát találtak, és arra a kö-
vetkeztetésre jutottak, hogy az ilyen sírok többsége gazdag volt, és egyéb viseleti szokásokban is
kitűntek a többi temetkezés közül, például a két fibula viseletével (KOVÁCS–VADAY 1999. 263.). A
nagyméretű csigák mint termékenység szimbólumok talizmánként vagy amulettként értelmezhetők
(KOVÁCS–VADAY 1999. 264.). A Cypraea nem kereskedelmi úton, hanem a keletről érkező bevándor-
lókkal jutott el a Kárpát-medencébe. A Cypraeás sírok két időszakra jellemzőek, a II. század utolsó
harmada és a III. század második fele között, illetve a IV. század utolsó harmadában, amikor a ke-
letről érkező germán törzsek a hunok elől menekülve a Kárpát-medencében telepednek le (KOVÁCS–
VADAY 1999. 250., 259.).

Ruha aljának gyöngyös hímzései

A II. és a IV. század között az alföldi szarmata női viseletben virágkorát élte az alsó ruha al-
jának vagy a lábbelinek a gyöngyös hímzése (KULCSÁR 1998. 51.). Ennek nyomait 7 női sírban (SNR
125., 160., 182., 200., 238., 239., 262.) lehetett megfigyelni. A legtöbb sírban a gyöngyök valódi szá-
mát és az egyes színsorok váltakozását nem tudtuk megfelelően rögzíteni, elsősorban a bolygatások
miatt, másrészt, mert az agyagos földben a gyöngyök színe nem látszódott, illetve azoknak egy ré-
sze a felszedés során elporladt.

Az 1. sírcsoport 5 női temetkezése közül kettőben, a 3. sírcsoport 8 női sírjából 5-ben volt
lehetőségünk a ruha aljának gyöngyhímzését megfigyelni.⁴¹ Egyedül az SNR 125. sírban kibon-
tott láb környéki gyöngyök helyzete utalt szoknyaviseletre, a többi sírban nadrágviselet feltételez-
hető. A legegyszerűbb hímzés az SNR 262. sírban volt, itt a jobb boka körül 4 db borostyán-, 5 db
barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveg- és hasonló alakú karneol-, a bal boka körül

³⁹ A sírban övcsatot nem találtunk, de az a bolygatás során is kikerülhetett a sírból, vagy pedig összecsomózott textilöv léte
feltételezhető. A henger alakú gyöngy 3,5 cm hosszú, a diszkosz alakú gyöngy átmérője 2,3 cm.

⁴⁰ Abony–Tatárhánys-dűlő 95. sírjában a bal combcsont környékén fekvő gyöngyök helyzete alapján is egy, az övre erősített,
gyöngyökkel díszített szál léte lehetett következtetni (GULYÁS 2011. 145., 34. tábla 1.).

⁴¹ A nők életkora 20 és 60 év között mozgott.

8 db borostyán- és 3 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngyöt bontottunk ki. A gyöngyök egy része másodlagos helyen került elő, így csak feltételezhetjük, hogy valamilyen ruha alját díszíthette.

Az SNR 182. sírban a jobb láb körül 10,5 x 19,5 cm-es, a bal láb körül 18 x 24 cm-es felületen került elő a 62 db kék, kb. 200 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb, 1 db kék henger alakú üveg-, 32 db korong, 6 db rúd és 1 db lekerekített sarkú téglatest alakú borostyángyöngy. A bontás során jól látható volt, hogy az egyes sorokba azonos színű és anyagú gyöngyöket varrtak. Az alapvető díszít a barna üveggyöngyök alkották, melyek közé minden 3. vagy 4. sorba kék üveggyöngyöket varrtak, majd a ruha alját borostyángyöngyökkel zárták le. Helyenként jól lehetett látni azt, hogy a korong alakú gyöngyök egymás mellett voltak felvarrva.

Az SNR 238. sírban a jobb lábszár körül 12 x 12 cm-es, a bal körül 10 x 10 cm-es felületen barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngyöket bontottunk ki, a jobb láb körül 10 db ép és 25 db töredékes, a bal láb körül 22 db ép és 40 db töredékes gyöngyöt szedtünk fel. A gyöngyök száma ennél a sírnál sokkal magasabb volt, mert a gyöngyök egy része már a bontás során elporladt. A gyöngyöket talán 4–5 sorba varrták fel.

Az SNR 239. sírban a jobb és a bal láb körül is 6 x 16 cm-es felületen összesen 85 db ép és közel 50 db töredékes barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngyöt találtunk. Eredetileg itt is sokkal magasabb lehetett a gyöngyök száma.

Az SNR 160. és a 200. sírban a bolygatás miatt nem lehet biztosan a nadrág viseletére következtetni. Az SNR 160. sírban 19,5 x 33 cm-es felületen 191 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb, 1 db világoskék hengerszelet, 1 db kék és 1 db zöld nyomott gömb alakú üveg- és 4 db téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú karneolgyöngy volt. Az SNR 200. sírban viszont csak a jobb láb körül találtunk gyöngyöket, a bal szárcapocscsont másodlagos helyzetű volt. A jobb boka körül, 12 x 15 cm-es felületen 50 db barna, 1 db kék, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveg- és 1 db hasonló alakú karneolgyöngy feküdt. A gyöngyök elhelyezkedése alapján a ruházat alja néhány sorban lehetett csak kivarrva.

Az SNR 125. sír halottjának lábszára másodlagos helyen került elő, azonban a sírt még akkor bolygatták, amikor a ruházat szövetei még megvoltak. A két láb közötti gyöngyök folyamatos sorokat alkottak, így elképzelhető, hogy a 10,5 x 16,5 cm-es felületen fekvő gyöngyök szoknya alját díszíthették. A himzést 172 db barna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb- és 5 db piros, lekerekített sarkú, hasáb alakú üveggyöngy alkotta.

A ruha aljának gyöngyhímzéséhez elsősorban a sötétbarna, téglalap alapú, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngyöket használták, melyeket több esetben hasonló alakú kék üveg- és karneolgyöngyökkel egészítettek ki. A barna gyöngyök egyhangú sorait 3 sírnál egy-két színes és más alakú (nyomott gömb, hengerszelet, henger, lekerekített hasáb) üveggyöngyökkel törték meg. Egyedül az SNR 182. sírban voltak az üveggyöngyök mellett borostyángyöngyök is, melyek a ruha szegélyének legalját díszítették. A sorokba rendezett azonos anyagú és színű gyöngyök viselete gyakori. Hasonló összeállítású, főként sötétbarna vagy sötét lilásbarna, lecsapott sarkú hasáb alakú, ruha alját díszítő üveggyöngyök kerültek elő a Balástya–Sóspál-halom melletti temető 122. sírjában (BALOGH–HEIPL 2010. 150., 4. kép 1.), Makó–Mikócsa dűlő 215. és 245. sírjaiban (PÖPITY 2014. 138–139., 9. kép 2., 11. kép 2., 12. kép), Makó–Igási–Járandó II. lelőhely 13. sírjában (GULYÁS 2012. 271.), Óföldreák–Ürmös I. lelőhelyen (SÓSKUTI 2009. 23.), illetve Apátfalva–Nagyút-dűlő késő szarmata temetőrészlet több női sírjában.⁴² Az említett példák alapján úgy tűnik, hogy a Makó környékén élő szarmata nők viseletében helyi jellegzetességgként jelent meg ennek a gyöngytípusnak a használata,

⁴² A 7 sír közül 4 esetben helyezkedtek el a gyöngyök in situ. Kujáni Yvett szíves szóbeli közlése.

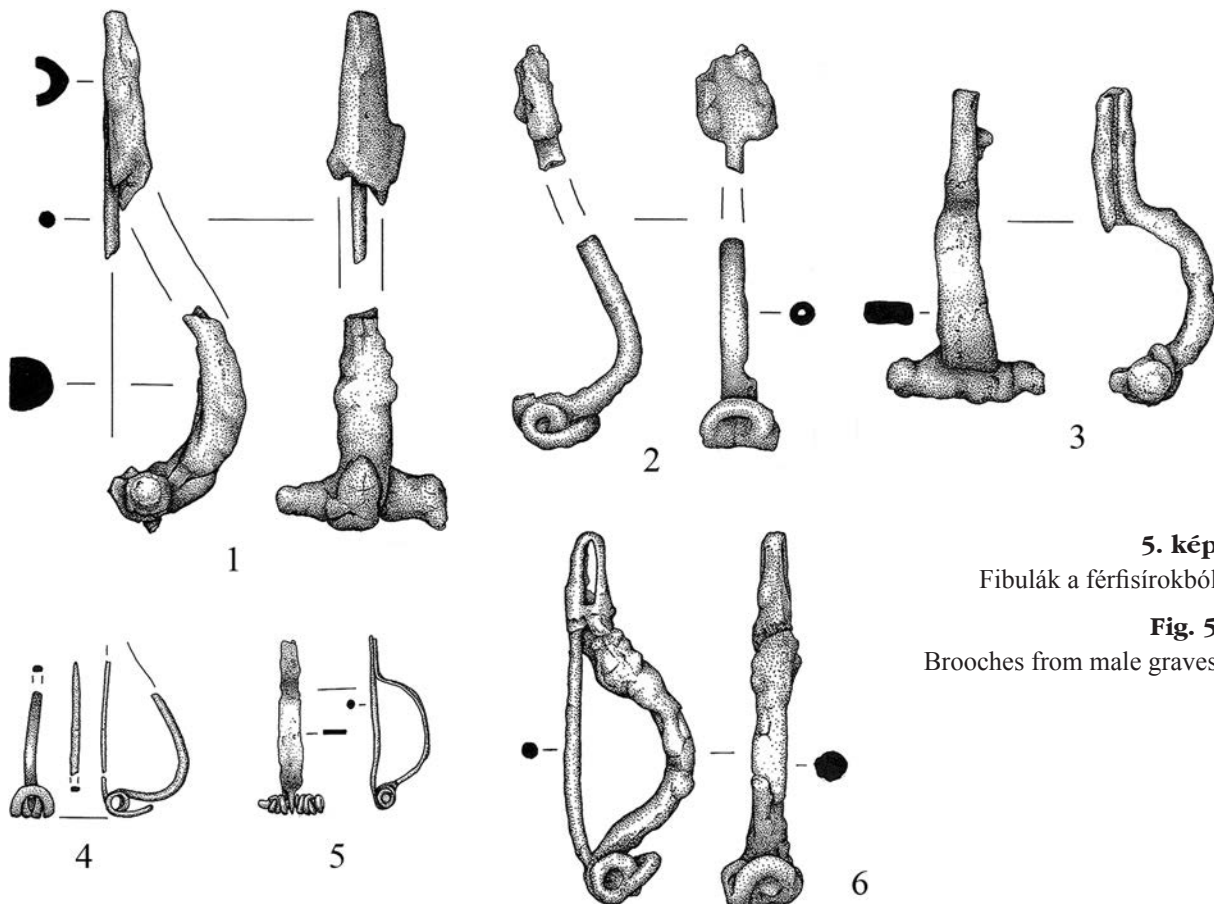

amelyet kevés hasonló alakú kék üveg- és más anyagú (például karneol, borostyán) gyönggyel kiegészítve hordtak. A párhuzamként felsorolt temetkezések keltezése alapján a sötétbarna, lecsapott sarkú hasáb alakú üveggyöngyös viselet ebben a térségben a III. századtól jelent meg és egészen a késő szarmata kor végéig divatban volt. Nem csak az üveggyöngyök színösszetételében figyelhetünk meg helyi szokást, hanem a női divatban is. Makó környékén a IV–V. század folyamán a nadrágviselet került előtérbe. Ezt bizonyítja az óföldreáki lelőhelyen a 7 lábi gyöngyös női sír közül 6 és a Makó–Mikócsa-dűlői lelőhelyen előkerült mind a két női sírban kibontott gyöngyök helyzete (PÓPITY 2014. 142.).

Férfi viseleti tárgyak

Fibulák

A 17 férfisír közül nyolcból (SNR 121., 139., 162., 199., 201., 206., 220., 229.) került elő fibula vagy annak töredéke. A ruhakapcsolók sírban elfoglalt helyét 7 esetben lehetett megfigyelni, két esetben a jobb kulcscsonton, négy esetben a jobb oldali bordákon és egy esetben a bal oldali bordacsontokon helyezkedtek el. A nők fibulaviseletéhez képest, mely mindkét oldalon előfordult, a férfiaknál egyértelműen a jobb oldal dominanciája mutatható ki. A 8 fibula közül csupán kettő készült bronzból (SNR 139., 220.), a többi nagyméretű, több esetben rossz megtartású, vasból készült példány volt. Az SNR 121. és 199. sírban talált töredékek esetében a fibula típusa nem volt megállapítható.

5. kép
Fibulák a férfisírokból

Fig. 5
Brooches from male graves

Az SNR 201. és 206. sírból egytagú, aláhajlított lábú, felső húros, kerek átmetszetű kengyellel rendelkező vasfibula került elő (5. kép 2., 6.). Hosszuk 7–8 cm. Párhuzamuk Hortobágy–Poroshátról (ZOLTAI 1941. Taf. V: 17., 20., Taf. XV: 17.) és a madarasi temetőből (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 48. tábla, 13., 82. tábla 5., 95. tábla 3., 96. tábla 7.) ismert.

Az SNR 229. sírban levő, közel 10 cm hosszú, kéttagú, oldalt hajlított lábú, spirálkaros vasfibula erősen korrodálódott állapotban került elő (5. kép 1.). A kengyel és a láb megközelítőleg azonos szélessége alapján alsó húros lehetett. A tárgy jellegzetessége, hogy spirálkarjainak végét egy-egy gombbal zárták le. Az SNR 162. sírban egy ehhez hasonló típusú, de szögletes kengyel átmetszetű és kisebb méretű vasfibula volt (5. kép 3.). Ezekhez hasonló vasfibula került elő a klárafalvi B temető 12. sírjából (PÁRDUZ 1950. L. tábla 1a–1b.) és Tiszavalkról a 11. sírből (GARAM–VADAY 1990. Abb. 15: 1.).

Bronzfibula két sírből került elő. Az SNR 139. sírban egy egytagú, aláhajlított lábú, felső húros, ovális kengyel átmetszetű fibula töredékei voltak (5. kép 4.). A fibula párhuzama Orosháza környékéről (PÁRDUZ 1950. LX. tábla 5.), Törökszentmiklósról (PÁRDUZ 1950. LXXII. tábla 19.), Klárafalva–Vasútállomásról (PÁRDUZ 1950. XCVII. tábla 9.), Orosháza–Gyopárosról (PÁRDUZ 1950. CXXXIII. tábla 3.) és Hortobágy–Poroshátról (ZOLTAI 1941. Taf. VI: 32., Taf. XII: 9a–9b. 10a–10b.) ismertek. Az SNR 220. sírban egy kéttagú, oldalt hajlított lábú, lemezes kengyelű fibula feküdt (5. kép 5.). Párhuzamát a többi között a madarasi (KÖHEGYI–VÖRÖS 2001. V. tábla 12., KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 8. tábla 8., 15. tábla 4.) és a Hortobágy–porosháti temetőben találjuk meg (ZOLTAI 1941. Taf. XI: 6a–6b.).

Övcsatok

A férfisírok nagyobb részében voltak övcsatok, melyeknek két fő változata volt jelen, egyrészt az egyszerű, egytagú csatkarikák, másrészt a kéttagú, lemezes testű változatok. A sírban elfoglalt helyzetük alapján viszonylag egynemű képet kapunk, a legtöbb csat a jobb medence felett vagy annak környékén helyezkedett el, egyetlen esetben volt a medencecsontok között. A 2. sírcsoport két sírjában (SNR 17., 35.) két-két csathoz tartozó töredékeket találtunk. Az SNR 17. sírban a mellkasán egy vas csatpecsek (III. tábla 2.) a bal lábszár mellett egy ép, ovális fejű övcsat (III. tábla 3.), az SNR 35. sírban a jobb lábfej mellett egy kéttagú vas- (IV. tábla 2.), a bal lábfej mellett egy valószínűleg ovális fejű övcsat feküdt (IV. tábla 3.). Ezek a sírok ugyan bolygatottak voltak, de nem tartjuk lehetségesnek, hogy a csatok ekkor kerültek volna a láb mellé. Valószínűbb, hogy a temetéskor az elhunytól lecsatolták az övet, és a lábához helyezték. Az öv lecsatolása és két csat sírba helyezése általánosan elterjedt szokás volt a II. század végétől egészen a szarmata kor végéig az Alföldön nemcsak a szarmaták, de a germánok körében is (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002. 102., 105.).

Az övcsatok közül 9 db vasból és 2 db bronzból készített volt. Az SNR 17., 35., 121., 136., 139., 199., 206. és 220. sírból ovális fejű csatkarikák kerültek elő. A csatok tengelye vékonyabb volt a karika többi részénél és a csatpecsek minden esetben – ahol a karikán marad – a kerek vagy az ovális átmetszetű karikára hajlott. Ezen csatok közül csak egy készült bronzból. Az SNR 220. sírban egy rombusz átmetszetű, öntött bronzcsat feküdt, melynek elkeskenyedő tengelyén levő vasmaradvány jelezte, hogy peckét vasból készítették (XXVI. t. 10.). Ehhez hasonló és ugyancsak vaspeckű övcsat került elő a Mezőszemere–Kismari-fenék lelőhely 30. sírjából (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. Abb. 12: 3.), a verusicsi 49. és 123. sírből (SZEKERES–SZEKERES 1996. VI. tábla 8., XXIV. tábla 3.) és Kunszentmárton–Péterszög útépitésnél (VADAY 1989. Taf. 54: 5.).

Az SNR 35. sírban talált övcsat eltért a többitől, mivel itt a vas csatkarikára egy bronzpecsket erősítettek, melynek felületét vízszintes és függőleges vésett díszítésekkel láttak el (IV. tábla 3.).

Az ovális csatkarikák használata a IV. század végétől kezdődik, de nagyobb számban az V. században fordulnak elő (VADAY 1989. 69). Az óföldséái darabokhoz hasonló, vas övcsatok kerültek elő a többi között Tápé–Malajdok A temetőből (PÁRDUZ–KÖREK 1946/48. LIV. tábla 1., LVII. tábla 1., 15, LVII. tábla 8.), Tiszadob–Szigetről (ISTVÁNOVITS 1993. Abb. 7: 9., Abb. 11: 10.), Szentes–Jaksorról (PÁRDUZ 1950. LX. tábla 3.), Balástya–Sóspál-halom lelőhelyről (BALOGH–HEIPL 2010. 1. kép 4.), Szeged–Tápéról (VÖRÖS 1996. 6.) és Csongrád–Kenderföldsékről (PÁRDUZ 1959. Taf. VIII: 13., Taf. XI: 18.).

Kéttagú övcsat az SNR 35. és a 229. sírból került felszínre. Az SNR 35. sírban ovális, külső oldalán vízszintes tagolásokkal díszített karikájú, lemezes testű vascsat feküdt, melynek lemezes teste a karika belsejében korrodálódott (IV. tábla 2.). Ehhez hasonló, bordázott karikájú övcsat került elő Endrőd–Szujókereszten a 91. sírból, azonban az egy D formájú, egytagú csat volt (VADAY–SZÖKE 1983. 11. kép 4.).

Az SNR 229. sír övcsatja bronzból készült (XXX. tábla 4.). A kerek csatkarika kerek átmetsetű, tengelyére kivágás nélkül hajlították rá a bronz csatlemezeket. A lemezeket összetartó szegecses félgömb fejének kiemelkedései a lemezek korrodálódása miatt alig láthatóak. A csathoz tartozó bőrv 1,7 cm széles volt. A csatpecsek a karikára hajlott. Hasonló övcsatokat Tiszadob–Sziget 14. sírből (ISTVÁNOVITS 1993. Abb. 2.), Bugac–Pusztaháza 1. sírből (PÁRDUZ 1972. Taf. I: 4a–4b.) és Tiszaföldvár–Téglagyár területén előkerült szórványból ismerünk (VADAY 1989. Taf. 107: 14.). Ezek a típusú övcsatok csak a késő szarmata és a hun kori leletanyagban tűnnek fel és nagy számban találhatók meg a gót és a gepida hagyatékban is (VADAY 1989. 68.).

Az SNR 17. bolygatott sírban a jobb mellkason keskeny, felületén félgömb alakú kiemelkedésekkel díszített lemeztöredéket találtunk, mely talán övveret lehetett.⁴³

Cipőveretek

Az SNR 229. sírban, a bal boka belső oldalán és az ÉNy-i sírvég közelében egy-egy hosszúság, befelé ívelődő oldalú, végei felé kiszélesedő, bronzlemezről kivágott bronzveretet találtunk (XXX. tábla 2–3.). Mindkét 2,8 cm hosszú, 0,4–0,7 cm széles lemez sérült, kiszélesedő végei át voltak fúrva.

A szarmata sírokból a bokák környékéről gyakran kerülnek elő csatok és szíjvégek, melyek a lábbeli szíjazatát alkotják. A leletegyüttes a II–III. századi, ún. „szarmata csatos” kör temetkezésénél jelenik meg (VADAY–SZÖKE 1983. 116–117.). A késő szarmata periódusban már nem fordulnak elő cipőcsatos sírok, ezek a germán temetkezések jellegzetes elemei (ISTVÁNOVITS 1998. 314.).

Az SNR 229. sírből felszínre került bronzveretek mellett csatokat nem találtunk, de – mivel a sír bolygatatlan volt – biztosra vehető, hogy a lemezek az egykori cipő szíjazatnak részét alkották. Amikor ezekhez hasonló hosszúságú léc alakú lemezek a derék tájékáról kerülnek elő, övvereteknek szokták őket meghatározni.⁴⁴

Gyöngyök

Ritkán férfisírokban is előfordulnak különböző anyagú gyöngyök, melyeket gombként vagy karkötőként viselhettek. Az SNR 121. sírban a jobb kulcsonton 1 db barna, négyzet alapú rövid hasáb alakú üveg-, az SNR 212. temetkezés földjéből 2 db téglalap alapú, lecsapott sarkú

⁴³ A tárgy a felszedéskor szét tört.

⁴⁴ Például Mezőszemere–Kismari-fenék 38., 58. sír (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. Abb. 28: 6–8., Abb. 41: 3.), Hódmezővásárhely–Kopáncs 3. sír (VÖRÖS 2001. 2. kép 3.).

hasáb alakú karneolgyöngy került elő. Egyik gyöngy valódi szerepe sem ismert, egyrészt mert a kulcscsonton talált darab gombnak túl kicsi, másrészt mindkét sír bolygatott volt, így másodlagosan idekerülhettek a gyöngyök.

Használati tárgyak

Vaskések

A női, férfi- és gyermeksírokban egyaránt megtalálhatók a vaskések, melyeket az övre felfüggesztve hordtak, és ennek megfelelően a legtöbb esetben a combcsontok mellett vagy a medencecsonton kerülnek elő. Vörös Gabriella megfigyelései szerint, ha a vaskés a combcsont mellett kerül elő, akkor azt a temetés előtt lecsatolták, ha az övcsat és a vaskés egymás közelében fekszik, akkor a kést valószínűleg nem csatolták le az övről (VÖRÖS 1996. 129.).

Vaskés 9 férfi (SNR 121., 136., 162., 199., 201., 206., 212., 220., 229.), 3 női (SNR 160., 182., 200.) és 3 gyermek (SNR 175., 219., 235.) temetkezésében volt.⁴⁵ A sírban elfoglalt helyük nagyon változatos: a bal alkar, a jobb könyök, a jobb térd, a jobb medence mellett, a combcsontok között és a medencelapátok között egyaránt megtalálhatóak voltak. Viseletükben nemenként is a sokszínűség volt a jellemző, sem a bal, sem a jobb oldal dominanciája nem mutatható ki.

Valamennyi kés egyélű és középső nyélállású volt. Egyenes hátú kések az SNR 136., 162., 175., 199., 200. és 212. sírból, ívelt hátú kések az SNR 121., 160., 201., 206., 220. és 235. sírból kerültek elő.

Egy kivétellel minden kés nyéltüske indítása keskenyebb volt, mint a pengető. Az SNR 206. sírban levő kés nyéltüske és pengető része azonos szélességű (XXIV. tábla 3.). A téglalap átmetszetű nyéltüskék végük felé fokozatosan elkeskenyednek. Az SNR 199. és 200. sír késének nyéltüskéje a többihez képest szokatlanul hosszú (XXI. tábla 1., 9.).

A kések egykori méretét nehéz meghatározni, mivel csak két sírban (SNR 121., 206.) találtunk épen maradt darabot. Ezek és a töredékek alapján a vaskések minimum 14 cm hosszúságúak voltak, melyek közül az SNR 220. sírból előkerült kés közel 20 cm hosszú töredéke tért el kimagaslóan (XXVII. tábla 1.).

Az egykori fanyél maradványait az SNR 160., 162., 199., 200., 206. és 212. sírban fekvő vaskések nyéltüskéjén sikerült megfigyelünk.

A szarmatak leletanyagában az ívelt hátú kések a II. században, az egyenes hátúak a III. században jelentek meg és egészen a késő szarmata korig használatban voltak (VADAY 1989. 120.).

Vasár

Egyedül az SNR 233. női sír földjéből kerül elő egy kerek átmetszetű, egyik vége felé elkeskenyedő vasár több töredéke (XXXI. tábla 3.).

Érmék

Az 1. sírcsoport 3 (SNR 121., 136., 139.), a 3. sírcsoport ugyancsak 3 (SNR 201., 224., 230.) sírjában találtunk egy-egy érmét. A 6 sír közül háromnál lehetett a pénzek előkerülési helyét meghatározni: a bal csukló és a combcsont környéke. Valószínűleg mindhárom esetben az övre felfüggesztett tarsolyban tartották az érméket.

⁴⁵ A gyermekek közül kettő lány, egy ismeretlen nemű, életkoruk alapján 6–12 év közöttiek voltak.

A 6 temetkezés közül ötben férfi, egyben egy 12–14 éves lány (SNR 230.) vázrészeit bontottuk ki. A férfiak mellett ezüst-, a lány mellett viszont bronzérmét találtunk.

Pénzérmék – obulusként, a páasztorkészség részeként vagy csüngőként – ritkán fordulnak elő a szarmata sírokban (KULCSÁR 1998. 58.). A római pénzek két periódusban áramlanak be a Barbaricum területére, a II. században – ekkor főként jó minőségű ezüstök jelennek meg – és a III. század végén – IV. század elején, amikor már a bronzérmék voltak túlsúlyban (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994. 69.). Az érmékre jellemző, hogy felületük erősen kopott.

Orsógombok, orsókarikák

A női sírok közül csak négyből (SNR 159., 238., 239., 262.) került elő, ami azért tekinthető érdekesnek, mert az alföldi szarmata női sírok legalább felénél megtalálható az orsógomb vagy -karika. Az SNR 159. és 239. sírban két egyenlő félből álló, egy 2 és egy 3 cm magas orsógomb (XIII. tábla 5., XXXIV. tábla 2.), az SNR 238. sírban egy szürke, korongolt edény aljtöredékéből kialakított orsókarika volt (XXXII. tábla 10.). A SNR 262. temetkezésből másodlagos helyről, a bontás során került felszínre egy orsókarika töredék (XXXV. tábla 6.). Az első három esetben a láb környékére helyezték őket, az SNR 159. sírban másodlagos helyen, a lábszár között, a másik két sírban a lábhoz helyezett edények közelében feküdtek.

Tükör

Egyedül az SNR 221. sírból került elő egy kerek, díszítetlen, egyenes felületű, 7 cm átmérőjű bronztükör, melyet az elhunyt bokája között bontottunk ki (XXIX. tábla 1.). A tükröt egy vele azonos méretű fából készült tégelyre fektették, melyben festékmaradványt találtunk, így kizárhatjuk azt, hogy a famaradvány a tükör tokja lett volna. A tükör bronzlapja rossz megtartású, de nem összetörve került a sírba.

A Kárpát-medencei szarmata női sírokban megfigyelhető jellegzetes, általánosan és széles időhatáron belül elterjedt szokás a tükrök sírba helyezése. Az itteni temetőkben általában csak egy-egy sírban találunk tükrömellékletet (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993. 12., KULCSÁR 1998. 61.). Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria széleskörű gyűjtése és megfigyelése alapján az Alföldön a tükrök nagy részét mágikus okok miatt rongáltan helyezték a sírokba (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993. 16., KULCSÁR 1998. 61.). Az ép tükrök általában olyan sírokból kerülnek felszínre, ahol ládikát is találnak az elhunyt mellett. Ezekben az esetekben a tükrök pipereeszközként kerülnek a temetkezésbe (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993. 16., KULCSÁR 1998. 63.). Elképzelhető, hogy a vizsgált tükör is azért maradt ép, mert pipereeszközként helyezték a halott mellé.

A sima, kerek tükrök a legáltalánosabban elterjedt típusok közé tartoznak, melyek a legkorábbi időszaktól a hunkorig megtalálhatók a Kárpát-medencei szarmaták leletanyagában (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993. 12–13.).

Festékes tégely

Az SNR 221. sírban a bronztükör alatt a tükör átmérőjével azonos nagyságú, fából készített tégely maradványait találtuk meg (XXVII. tábla 6.). A megmaradt faréteg eltávolítása után kobaltkék festékmaradványt figyeltünk meg. A tükröt és a festékes tégelyt a lábhoz helyezték. A bolygatás miatt a tégelyből kikerült festék a bal boka csontjainak egy részét befestette.

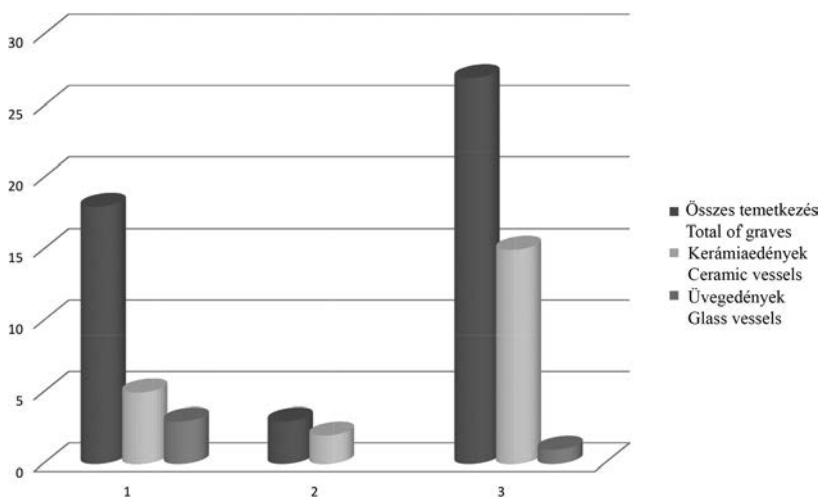
A szarmata női sírok egyik jellegzetes lelete a különböző színű festékek tárolására alkalmas pixis, azonban ezek a tárgyak eddigi ismereteink alapján főként bronzból készített tartályok voltak, melyeket az övre felerősítve hordtak (VADAY 1989. 123–124.). A hévízgyörki templomhajó nyugati részén előkerült női sírban a koponya mellett fekvő faládika bronzveretei között egy agyagból korong nélkül készített edénykét találtak, melynek belső részén piros földfesték maradványait figyelték meg.⁴⁶ Az edényke tetejére egy nyeles bronztükröt helyeztek (DINNYÉS 1991. 152.). A Vecsés 56. lelőhely 2. sírjában a koponya mellett fakorhadékot figyelték meg, melyet egykor aranyozott bronzlemezekkel erősítettek össze. A famaradványon egy tükröt találtak, mely pont az említett tégelyt lefedve került elő (DINNYÉS 1998. 2. tábla 2.). A famaradványok között ugyan festéknyomot nem találtak, de Dinnyés István kizárta annak a lehetőségét, hogy a fakorhadék a tükör tokja lett volna (DINNYÉS 1998. 78.). Ezek alapján elképzelhetőnek tarthatjuk nemcsak a fémből, hanem a fából készített festékes tégelyek használatát is.

Edénymellékletek

Agyagedények

A szarmata szokásnak megfelelően az óföldrégi temetőrészek sírjaiban az ép vagy össze-roppant, általában oldalra dőlt edények a boka között, a lábfej végén vagy valamelyik lábfej mellett voltak. Valamennyi edény eredetileg a talpára állítva került sírba, kivéve az SNR 220. sír edényét, melyet a lábfej közé, szájával lefelé fordítva helyeztek el. Azokban a sírokban, ahol koporsó nyomát figyeltük meg, megállapítható volt, hogy az edényt a koporsón belül helyezték el.

22 sírban találtunk edényt és további 6 sír betöltéséből kerültek elő edénytöredékek, melyek valószínűleg a bolygatás során bekerült, másodlagos leletként értékelhetők (6. kép). Egyedül az SNR 262. sírba helyeztek a lábvégekhez két agyagedényt, ami a szarmata temetkezéseknél viszony-

6. kép

Edénymellékletek előfordulása sírcsoportonként

Fig. 6

Distribution of vessels by grave-groups

lag ritkán megfigyelhető jelenség. A témával legutóbb Bognár Margit foglalkozott szakdolgozatában. Megfigyelései szerint elsősorban valóban női temetkezések jellegzetessége a két edény sírba helyezése (KULCSÁR 1998. 67–68.), de ritkán férfi- és gyermekvázak mellé is raktak több edényt (BOGNÁR 2011. 13–14.). A 2011. évi gyűjtésből az is kiderül, hogy a két-edényes sírok legalább 1/3 részében az egyik edény korongon készített a másik korong nélkül formált (BOGNÁR 2011. 14–15.). A két edény sírba helyezése tág időhatárok közé tehető, a II–V. századi temetkezésekben egyaránt meglevő szokás (BOGNÁR 2011. 37–38.).

⁴⁶ Dinnyés István véleménye szerint az edényke inkább festékkeverő, mint tartó lehetett (DINNYÉS 1991. 169.).

Az SNR 36. sírban ugyancsak két edényt leltünk; míg a korongolt edényt az 1 m mélységben fekvő elhunyt lábánál bontottuk ki, addig a korong nélkül készített edény összeroppant darabjait a fej felőli részen, a nyelési szinttől 40 cm-re találtuk meg. Ebben az esetben másodlagos leletként értékelhetjük a korongolatlan edényt.

A lelőhely közelében több olyan temetkezés is előkerült a közelmúltban, melyekbe két edényt helyeztek. A Makó–Pap-hát I. lelőhely 2. és 3. női sírjaiban (GULYÁS 2012. 254–255., 5–6. ábra), illetve a Makó–Mikócsa-dűlő lelőhely 215. női sírjában (PÓPITY 2014. 138.) a lábvég közelében feküdtek az edények. A Makó–pap-háti 2. és az óföldséái két edényes 204. sír közös sajátossága, hogy az egyik edény korongolt, a másik korongolatlan darab volt. Két agyagedényt helyeztek továbbá az Óföldséák–ürmösi I. temető 4 sírjába is (BOGNÁR 2011. 61–63., SÓSKUTI 2009, 23.).

A temetőrészletben felszínre került edények közül kettő volt korong nélkül készített (SNR 191., 262.), a többi korongolt, kopott, matt felületű. A korongolt edények alakjuk alapján 5 típusba sorolhatók.

1. típus: gömbtestű edények, melyeknek 4 altípusa különíthető el. Az első altípusba az ívelten kihajló, lekerekített peremű, szűkebb szájú, vállánál erősen kiszélesedő, nyomott gömbös testű, vágott aljú, 7,5–11 cm magas bögrék tartoznak. Ezen a típuson belül természetesen az egyes edények között vannak különbségek, de alakjukban nagyjából megegyeznek egymással. Az SNR 220. sír edényének teste erősen (XXVII. tábla 2.), míg az SNR 201. és 262. sír (XXIII. tábla 7., XXXV. tábla 4.) edényének teste kevésbé volt nyomott gömbös. Az SNR 201., 220. és 262. sírban talált bögrék párhuzamait elsősorban IV–V. századi temetőkből ismerjük. Hasonló edények kerültek elő Tápé–Malajdok A temető 2., 13., 15., 40. sírjából (PÁRDUZ–KÖREK 1946/48. LIII. tábla 24., LXVII. tábla 10., LXVII. tábla 12., LXIII. tábla 8.), Szeged–Óthalom 28. sírjából (PÁRDUZ 1958/59. XVII. tábla 12.), Tiszavalk 6., 9., 11. sírjából (GARAM–VADAY 1990. Abb. 12: 6., Abb. 13: 5., Abb. 14: 4.), Tiszadob–Sziget 5. és 31. sírjából (ISTVÁNOVITS 1993. Abb. 5: 12., Abb. 12: 8.) és Szeged–Tápé 4. és 13. sírjából (VÖRÖS 1996. 11. kép 2., 15. kép 2.).

A 2. altípusba az SNR 159. sír edénye tartozik, melynek erősen nyomott gömbös a teste, de a pereme alig hajlik ki, nyaka hosszabb, cilindrikus, alja pedig alacsony talpgyűrűsre kialakított (XIII. tábla 4.). Az SNR 159. sír bögréjének párhuzamai ugyancsak IV–V. századi sírokban, a tiszavalki temető 10. sírjában (GARAM–VADAY 1990. Abb. 14: 4.), a Csongrád–Kaszárnya lelőhely 126. sírjában (PÁRDUZ 1963. Taf. X: 13.), a madarasi temető 60., 249. és 232. sírjaiban (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 16. tábla 1., 59. tábla 3., 60. tábla 1.), a Sándorfalva–eperjesi 6. sírban (VÖRÖS 1983. VIII. tábla 7.) és Bugac–Pusztaháza lelőhely 7. sírjában (PÁRDUZ 1972. Taf. III: 28.) találhatók meg.

A 3. altípusba az SNR 139. sírból előkerült edény sorolható, melynek az előzőekhez képest szélesebb a szája, pereme alig kihajló, teste nyomott gömbös, alja pedig talpgyűrűs (X. tábla 7.). Ehhez hasonló formájú, de egyenesre vágott aljú edény került elő a kompolti temető 372. sírjából (VADAY 1995/96. 8. kép 6.), Kunszentmárton–Péterszög, Szabó J. földjéről (VADAY 1989. Taf. 55: 11.), Verusics 101. sírból (SZEKERES–SZEKERES 1996. XX. tábla 8.) és Szentés–Sárgapart 12. sírből (PÁRDUZ 1950. XIX. tábla 8a–8b.).

A 4. altípusba az SNR 206. és talán az SNR 196. sírból előkerült edény tartozik, melyek az eddigiektől abban térnek el, hogy hosszabb, nyújtottabb testűek és valamivel nagyobb méretűek (XXIV. tábla 6., XX. tábla 4.). Ezekhez hasonló edény került elő a többi között Szeged–Óthalomról szórványként (PÁRDUZ 1958/59. XVI. tábla 3.). Valószínűleg az SNR 17. sírban fekvő, igen rossz megtartású edény is ebbe a csoportba sorolható (III. tábla 4.).

2. típus: duzzadt peremű, félgömbös testű, egyenesre vágott aljú talak. Ezek a táltípusok a leggyakrabban előforduló formák, melyek az alföldi anyagban mindenhol megtalálhatóak (VADAY 1989. 147.). Ilyen tál került elő az SNR 162., 182. és 239. sírből (XV. tábla 4., XVIII. tábla 9.,

XXXIV. tábla 3.). Párhuzamaik több lelőhelyről ismertek, a többi között Tápé–Malajdok A temetőből (PÁRDU CZ–KOREK 1946/48. LIII. tábla 23.), Szentes–Sárgaparttól (PÁRDU CZ 1950. LXVII. tábla 23a–23b.), Szeged–Tápérről (VÖRÖS 1996. 15. kép 3.) és Hortobágy–Poroshátról (ZOLTAI 1941. Taf. LXII–LXIII: 2., 5.).

3. *típus*: peremrészük felé fokozatosan kiszélesedő, kónikus falú, egyenesre vágott aljú poharak. Az SNR 175. sírból előkerült, díszítetlen felületű pohár pereme enyhén megvastagodó, lekerékített, az alja pedig valamivel szélesebb az oldal indításánál (XVII. tábla 2.). Ehhez hasonló poharakat a Tápé–Malajdok A temető 24. sírjából (PÁRDU CZ–KOREK 1946/48. LXIII. tábla 4.), Hódmezővásárhely–Fehértó 21. sírjából (PÁRDU CZ 1946/48. LI. tábla 13.) és a verusicsi temető 84. sírjából ismerünk (SZEKERES–SZEKERES 1996. XV. tábla 5.).

Az SNR 230. sírban talált pohár peremrésze hiányzott, alsó harmadának kiképzése eltért a fent említett pohárétól, mivel a fenékrész felett a kónikus oldalfal enyhe ívben megtört (XXXI. tábla 2.). Ehhez hasonló, de magasabb talpon álló pohár került elő a Szeged–öthalmi temető 26. sírjából (PÁRDU CZ 1958/59. XVII. tábla 4.) és Szentes–Berekhátról (PÁRDU CZ 1950. CXXIV. tábla 1.).

4. *típus*: enyhén vagy íveltlen kihajló, lekerekített peremű, körte testű, egyenesre vágott aljú, egyfülű bögrék. Az edények kerek vagy ovális átmetszetű füle a peremrészéből indul és a kiszélesedő hasvonalra támaszkodik. Az óföldréai bögréket két altípusba lehet besorolni. Az 1. altípushoz tartozó edény került elő az SNR 199. és a 171. sírból. Közös jellemzőjük, hogy testük nyomottabb és a hasrészüket hangsúlyosra alakították ki (XXI. tábla 2., XII. tábla 7.). Ilyen bögrét találtak Szeged–Mórahalm 11. sírban (PÁRDU CZ 1950. LXVII. tábla 11.), Algyőn (PÁRDU CZ 1950. CXXII. tábla 41.) és Mezőtúron (PÁRDU CZ 1950. CXXX. tábla 33.).

A 2. altípusba az SNR 235. és 238. sírban talált bögre sorolható, melyek hosszabb, nyújtottabb testűek és a hasrészük kevésbé hangsúlyos (XXXII. tábla 2., XXXIII. tábla 4.). Ezekhez hasonló füles bögrét ismerünk Szeged–Öthalm 24. sírből (PÁRDU CZ 1958/59. XVI. tábla 7.), Karcag–Kunlaposról (VADAY 1989. Taf. 42: 1.), Békés megyéből (PÁRDU CZ 1950. CXXX. tábla 5.), Szeged–Tápérről (VÖRÖS 1996. 5. kép 1.) és Hortobágy–Poroshátról (ZOLTAI 1941. Taf. LVI–LVII: 3.).

A körte testű bögrék a szarmata leletanyagban hosszabb ideig használatban voltak. A temetőrészlet sírjaiban talált, alacsony, vágott aljú, a peremrészénél enyhén kiemelkedő fülű bögrék a késő szarmata időszakra jellemzőek (VADAY 1989. 140.).

5. *típus*: kiöntőcsöves korsók, melyek az SNR 36. és 141. sírból kerültek elő. Az SNR 36. sírban talált darab ép, hosszú, tölcsérszerűen kiszélesedő nyakú, lekerekített peremű, hasánál élesen kiöblösödő, nyomott gömbös testű, alacsony talpkorongos aljú volt (V. tábla 2.). Az edény nyakán és a vállrészen egy-egy borda-, a hasrészen széles horonydíszítés látható. Nyakrészéből kiinduló, a perem felé kicsúcsosodó kiöntőcsöves, kerek átmetszetű füle a hasvonalra támaszkodott. Ehhez a korsóhoz formailag hasonló darabok kerültek elő Orosháza–Kristó Téglagyárból és Tiszalök–Rázompusztáról (VADAY 1994. Tab. 1: 4–5.).

Az SNR 141. sír korsójának peremrésze hiányzott (VI. tábla 5.). Az edény nyaka itt is tölcséresen kiszélesedő, hasrésze azonban nyújtottabb, bikónikus, az alja szélesebb, alacsony talpkorongos. A has alsó részét két széles horonnyal díszítették. A kerek átmetszetű fül nagy része hiányzott, de valószínűleg ennek felső része is szögletesen kicsúcsosodó lehetett. Ennek a korsónak egy távoli párhuzama Periamból (VADAY 1994. Tab. 1: 1.), egy közelebbi pedig a 2010-ben feltárt Apátfalva–Nagyút-dűlő 201. sírjából ismert. Ez utóbbi temetkezés több hasonlóságot is mutat az óföldréai sírral. Mindkét sírba leánygyermeket temettek el, továbbá mindkettőben a korsó mellett különböző típusú gyöngyök feküdtek. A két sír gyöngyanyagában ugyan vannak eltérések, de mindkettőnél megtalálható a szabálytalan kerekded, gerezdelt üveggyöngy. A két sír közötti lényeges

eltérés a tájolásukban van, az óföldséaki sír DK–ÉNy-i, az apátfalvi ÉÉK–DDNy-i irányítású (Kujáni 2014.).

A keleti eredetű kiöntőcsöves korsók a IV. század végén – V. század első felében jelentek meg a Kárpát-medencében (Füle 1995. 56.). A kutatás sokáig a hunok leletanyagaként kezelte ezeket az edénytípusokat, azonban mindig a szarmaták által lakott alföldi területeken fordulnak elő (Vaday 1994. 106.). Vaday Andrea gyűjtötte össze a Kárpát-medencében előkerült kiöntőcsöves korsókat, melyek között egy Földséáról előkerült töredék is szerepel (Vaday 1994. 106–107., Tab. 1: 12.). Mindkét korsó díszítése eltér a hunkori edényekre jellemző díszítésektől, mivel általában a horony- és bordadíszítések az edények perem alatti részén vagy az edény felső harmadán jelennek meg (Füle 1995. 58.).

Az eddig bemutatottaktól eltérő edény került elő az SNR 200. sírból. A sírban egy szürke, erősen kopott felületű, félgömbös tál feküdt (XXII. tábla 6.). A tál pereme lekerekített, erősen kopott és olyan hatást kelt, mintha egy eredetileg magasabb edény felső részét letörték és lecsiszolták volna. Ehhez hasonló, téglaszínű tál került elő Kiskundorozsma–Kenyérváró domb lelőhelyről szórvány sírleletként (Vörös 1984/85. 3. kép 2.), illetve Újverbász–Kendergyár (Párducz 1950. CX. tábla 4.), Szeged–Alsótanya–Kenyérváráhalom 1. sírből (Párducz 1950. CXXI. tábla 17.) és Kenderesről is (Párducz 1950. CXXXV. tábla 27.). A tál a hunkorra jellemző formát képviseli, melyet Párducz Mihály a korabeli fémedényekkel hozott kapcsolatba (Párducz 1959. 342., Vörös 1984/85. 26.).

A korongolt edények mellett két sírban korong nélkül készített darabokat is találtunk. Az SNR 262. sírban a korongolt tál mellett egy lekerekített peremű, rövid, cilindrikus nyakú, váll és has részénél kiöblösödő, feneké felé összeszűkülő, miniatűr edény volt (XXXV. tábla 5.). A miniatűr edények legtöbbször második edényként kerülnek a sírokba, játékok vagy piperetégelyek is lehetnek (Vaday 1989. 176.), más értelmezés szerint szimbolikus jelentést hordozhattak (Kőhegyi–Vörös 1992. 98.). Az edényke párhuzamai a többi között a madarasi temető 84. és a 421. sírjában található meg (Kőhegyi–Vörös 2011. 21. tábla 4., 97. tábla 5.).

Az SNR 191. sírből a Perjámos kultúrából származó, szűk nyakú, nyomott gömbös testű edény került felszínre (XX. tábla 2.). A bögre vállán két, ovális átmetszetű fülindítás csomója látható. Az edény másodlagos felhasználására utal, hogy sérült perem- és fülrészét lecsiszolták. A szarmata sírokban nem gyakran, de kimutatható a korábbi időszakból származó vagy más kultúrkörben használt tárgyak másodlagos felhasználása, viselete.⁴⁷

Üvegedények

Egy férfi (SNR 136.), két nő (SNR 140., 171.) és egy lánygyermek (SNR 221.) sírjából kerültek elő üvegedények. Mind a négy sír bolygatott volt, így az edények pontos helyét nem lehetett meghatározni. Minden esetben a térdtől lefelé bontottuk ki az erősen hiányos üvegeket. Egyedül az SNR 221. sírban találtunk ép üvegpoharat, mely a föld súlya alatt nyomódott össze. Ennél az egy sírnál bizonyíthatóan a poharat a lábvéghöz helyezték. Az SNR 171. sírban az üvegedény másodlagos edénymellékletként jelent meg, mivel az elhunyt lábához egy agyagedényt is állítottak. Bognár Margit foglalkozott az üveg- és agyagedény együttes előfordulásával. Gyűjtése alapján az üvegedények – főként poharak – mellé minden esetben korongolt edényt helyeztek (Bognár 2011. 22.).

⁴⁷ Például Kiskundorozsma–Subasa 121. sírjában a karék gyöngyei között átfűrt, szkíta nyílhegyet találtak (Bozsi 2003. 7. kép).

Az 1. sírcsoportba tartozó temetkezésekből előkerült üvegtöredékek halványzöldek, buborékos anyagúak és vékony falúak (IX. tábla 6., XI. tábla 6., XII. tábla 2.) A 3. sírcsoport temetkezései közül csak az SNR 221. sírban feküdt egy, az előbbieknél jobb minőségű, Kowalk típusú, zöld kúpos pohár, melynek pereme alatt csiszolt vonalsor, oldalán ovális becsiszolt díszítések láthatók (XXVIII. tábla 9.).

Az üvegek az alakjuk alapján két fő formába tartoznak: poharak (SNR 136., 171., 221.) és palackok (SNR 140. sír). Az üvegpalack hosszú nyakú, kihajló peremű, a vállindítása alapján gömbös vagy nyomott gömbös testű lehetett. Töredékes állapota miatt a palack eredeti magasságát, így funkcióját sem ismerjük.

Az SNR 136. és az SNR 171. sírban fekvő pohártöredékek hasonló formájúak voltak, peremük enyhén vagy erősebben megvastagodó, lekerekített, oldalfaluk ívelt, aljuk homorú, alacsony talpgyűrűs kialakítású. Ehhez hasonló üvegpohár került elő a tiszadobi temető 34. sírjából (ISTVÁNOVITS 1993. Abb. 14: 3.) és a késő római kori csákvári temető több temetkezéséből (SALAMON–BARKÓCZI 1970. Abb. 17: 3–4., 6–11.).

A Kowalk típusú poharak elterjedése a Fekete-tenger vidékétől Nyugat-Skandináviáig kimutatható, számuk a Csernyahov kultúra lelőhelyein kimagasló (WERNER 1988. 258., Abb. 12.). Az óföldréai lelőhelyhez legközelebb eső, hasonló üvegpohár Hódmezővásárhely–Franciszti téglagyárból (VADAY 1994. Tab. IV.) és Sándorfalva–Eperjesről ismert (VÖRÖS 1983. IV. tábla 3.).

Az első üvegedények már a II. században felbukkannak a Kárpát-medencei sírokból, azonban mennyiségük ekkor még elenyésző. Számuk a IV. századtól kezdődően nő meg, de ezek a termékek már nem olyan jó minőségűek, mint a korábbiak, inkább tömegáruknak tekinthetők (VADAY 1989. 181.). A késő szarmata idősakra tehető üvegedényes sírok a mellékletek alapján a IV. század második felére – az V. század közepére keltezhetők. A kései időszak legjellegzetesebb üvegpohárformája a Kowalk típusú, mely széles körben található meg a Barbaricum területén (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 53.).⁴⁸ Egy-egy temetőn belül több üvegmellékletes sír ritkán fordul elő, a Csongrád–laktanyai, a Sándorfalva–eperjesi (VÖRÖS 1983. 160.), a Mezőszemere–kismari-fenéki (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 54.), a Madaras–halmoki (VÖRÖS 2002. 29., KÖHEGYI–VÖRÖS 2011. 339–340.) és a Kiskunfélegyháza–kövágóéri (GALLINA 1997. 62.) temetők mellett az óföldréai temetőrészlet ezen kevés lelőhely közé sorolható.

Faedény fémverete

Az SNR 159. sírban a koporsó ÉNy-i sarkában, a korongolt edény közelében valószínűleg faedényhez tartozó, bronzlemezről készített verettöredékeket találtunk (XIII. tábla 6.). A legnagyobb – 4 cm hosszú és 2 cm széles – töredék felületét 3 hosszanti sorban kerek dudorokkal díszítették. A téglalap alakú lemez egyik rövidebb végét szögletesen behajlították. A kettőbe hajtott lemezt két bronzszegeccsel fogták össze. A szegecsok fejét félgömb alakú gombbal takarták el, a szárvégüket pedig derékszögben elkalapálták. A lemez hosszanti szélének közepén egy furat látszódott. A másik két töredék erősen hiányos, így értékelhetetlennek bizonyultak.

A Kárpát-medencei szarmaták hagyatékából kevés lelőhelyről – Jászberény–Alsómuszajról (VADAY 1989. Taf. 19., VÖRÖS 2003B. 2. kép), Madaras–Halmok 144. sírjából (VÖRÖS 2003A. 33., VÖRÖS 2003B. 1. kép), illetve Kiskundorozsma–Subasa 84. sírjából (KÜRTI 2005. 14. kép 8.)

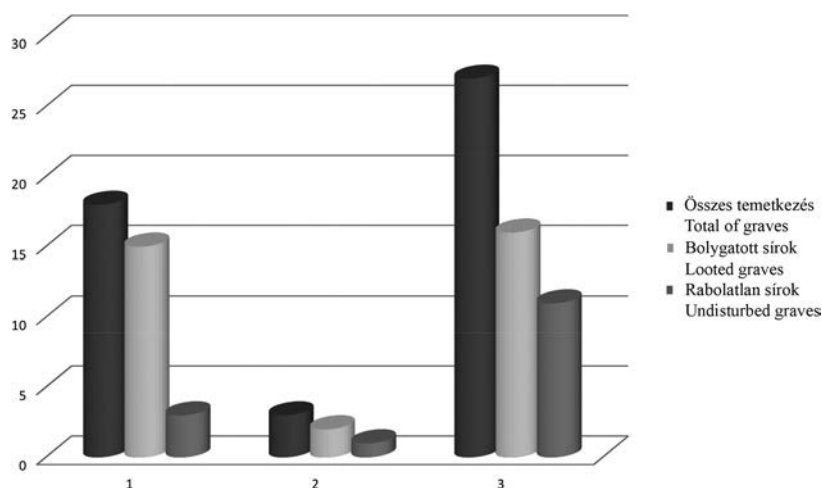
⁴⁸ A késő szarmata üvegleletes sírok felsorolását ld. VADAY–DOMBORÓCZKI 2001.53–54.

– ismerünk faedény vereteket.⁴⁹ A jászberényi háromszög alakú ezüstveretek, a madarasi és a kiskundorozsmai V alakban szétnyíló vasalások faedény lekerekített peremét díszíthették. A madarasi, a jászberényi és az óföldreáki veretek 0,7–0,8 cm vastag peremre voltak felszegecscselve, míg a kiskundorozsmai vasalás ennél vékonyabb faedény peremét díszítette. A felsorolt sírok közül csupán a kiskundorozsmaiban volt a faedényveretek mellett egy másik, korongolt edény is. A rablott, nyitott körárokkal övezett sírban a vasalások a férfiváz bal térdje mellett, a nyomott gömbös testű, éles hasvonalú, fületlen korsó a lábfej felett feküdt (KÜRTI 2005. 91.). A sírt az előkerült leletanyag alapján a feltáró a II. század második felére – a III. század első felére keltezte (KÜRTI 2005. 87.). Az óföldreáki fa- és agyagedényes női sírt ugyancsak nyitott körárok övezte, de a dorozsmai temetkezésénél későbbre, a IV. századra keltezhető az akasztótagos sárga üveggyöngy alapján. A két sír esetében csupán a sír körülárkolásának szokása egyezik meg, illetve az, hogy a faedényt gyorskorongolt szürke edénnyel helyezték egy sírba. A veret felületén látható poncolt díszítések a szarmata női sírokból jól ismert festékes szelencék oldalán látható díszítésekkel egyeznek meg.⁵⁰

Sírrablások

A feltárt 48 sír közül 45 sírgödörben voltak emberi vázmaradványok. A sírok 77%-a volt teljesen vagy részlegesen rabolt, és több esetben feltételezhető az állati bolygatás is. A temetkezések rablottsága sírcsoportonként változó (7. kép). Az 1. sírcsoportban a bolygatás 84%-os, a 2. sírcsoportban 66%-os, a 3. sírcsoportban már csak 60%-os arányban volt megfigyelhető. Az 1. és a 3. sírcsoport esetében jól látható volt, hogy a körárkokra később véletlenszerűen ázott gyermeksírok érintetlenek voltak. A 3. sírcsoportban a bolygatások kapcsán szabályszerűség is észrevehető. A rabolatlan SNR 229., 230., 234. és 238. sír, az SNR 196. és 201., illetve a 252. és 206. sír egymás mellett helyezkedtek el.

A sírok nyesésekor, illetve bontása során több alkalommal meg tudtuk figyelni, hogy az adott temetkezést milyen módszerrel fosztották ki. A rablás különféle formái nem specifikusan fordultak elő egy-egy temetkezési típuson belül.⁵¹

7. kép

A sírok bolygatása sírcsoportonként

Fig. 7

Distribution of looted graves by grave-groups

⁴⁹ Az Abony–Tatárhánys-dűlő lelőhely 8. körárkának betöltéséből egy faedény alját díszítő, 5,4 x 7,4 cm-es, lecsapott sarkú, téglalap alakú vörösréz lemez került elő. A lemez egy 0,8 cm vastag faedény homorú aljára hat, derékszögben elkalapált fejű szegeccsel volt felerősítve (GULYÁS 2011. 19. tábla 3.).

⁵⁰ Például Törökszentmiklós–Surján–Újtelep (VADAY 1985. Abb. 15: 8–9.); Kiskundorozsma–Subasa (BOZSIK 2003. 7. kép 6.).

⁵¹ Hasonló megfigyelést tettünk az Abony és Cegléd környéki szarmata sírrablások kapcsán is (GULYÁS 2011. 176–177.).

1. A leggyakrabban a sírgödör DK-i vagy DNY-i (koponya felőli) végére ásták a rablógödört. Ennek a módszernek két altípusát lehetett az óföldreáki temetőrészekben szétválasztani egymástól. Az 1. altípusba azok a szabálytalan vagy ovális rablógödrök tartoznak, melyek a sír szélén nem nyúltak túl. Ilyen módon fosztották ki az SNR 121., 125., 162., 200., 220., 235. és 239. sírt. A 2. altípusba azok a szögletes vagy ovális rablóaknak tartoznak, melyek a sír hosszanti szélénél túl nyúltak. Ezt az SNR 139., 140. és 191. sírnál figyeltük meg. Az SNR 159. körárkos sír is ebbe a csoportba tartozik, de itt nem a sírgödör hosszanti szélénél nyúlt túl a rablógödör, hanem a DK-i rövidebb végének déli szélénél.

Az említett rablógödrökön, illetve az aknákon keresztül vagy egy szélesebb fejű eszközzel húzták össze a vázrészeket (például SNR 159.), vagy a csontokat alig megbolygatva szedték ki a leleteket. Ez utóbbi módszert alkalmazván a koponya és a medence közötti területet kutatták át.

2. Alig néhány sírnál figyeltük meg, hogy a rablógödört a sír ÉNy-i vagy ÉK-i (láb felőli) végére ásták. Itt is meg lehetett különböztetni a sír szélénél nem szélesebb (SNR 136., 262.) és a sírgödör szélén túlnyúló (SNR 131., 221.) rablógödröket. Ennél a megoldásnál is a fentebb említett módszert használták: egy szerszámmal „gereblyézték össze” a vázrészeket.

3. Viszonylag alacsony számban lehetett megfigyelni, hogy a sír valamelyik hosszanti oldalára ásták a rablógödört és azon keresztül kihúzva vizsgálták át a csontokat, illetve a leleteket. Az SNR 35. sír ÉK-i részén és az SNR 155. sír keleti oldalán jól kirajzolódott a rablógödör foltja. Az SNR 176. zárt árokkeretes és az SNR 212. körárkos sír esetében a sírgödrök keleti oldalához egy-egy, a sírgödör felé fokozatosan mélyülő aknát ástak, melyen keresztül majdnem a teljes vázat kiszedték a sírokból.

4. Két sírnál (SNR 224., 233.) figyeltük meg hogy, a sírgödörre egy az egyben ráásták a rablógödört, melynek a mérete valamivel nagyobb volt a sírnál. Az SNR 233. sírra ástott rablógödör tájolása alig tért el valamivel a sír tengelyétől.

A sírok egy részénél a rablás pontos módszere nem volt egyértelműen meghatározható, mivel a nyelési szinten azok betöltése mindenhol egyaránt kevert volt.

A rablásokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a sírokat többféle módon jelölhették, melyek közül a legismertebb a halomemelés vagy a körülárkolás. A különféle rablási módszerek alkalmazása alapján valószínűleg az egyszerű aknasírba temetettek sírjait is megjelölhették. A sírjel utalhata az elhunyt vagyoni helyzetére, nemére és talán még a sírgödör méretére is, hiszen a rablógödrök minden esetben a sírgödröktől alig eltérő vagy azokkal megegyező méretűek voltak, illetve a rablóaknak pont a „megfelelő” helyre irányultak.⁵²

A rablások időpontja kérdéses, csupán néhány sírban találtunk a sírföldbe másodlagosan bekerült késő szarmata edénytöredékeket. Több temetkezésnél tapasztaltuk azt, hogy a sírt a temetés után néhány évvel fosztották ki, amikor még a kötőszövetek egyben tartották a vázrészeket, illetve a textíliák nem bomlottak le. Az SNR 125., 131., 219. és 221. sírban jól látható volt, hogy egyes vázrészek akkor kerültek másodlagos helyre, amikor az inszalagok még egyben tartották a vázat. Hasonló megfigyelést tettünk néhány koporsós sír esetében is (például az SNR 35.), ahol a rablást akkor hajtották végre, amikor a koporsó még egyben volt. A korai rablásra utalnak a viszonylag pontos rablógödrök is. A sírok kifosztásának minősége és formája igen változatos volt, ami talán arra enged következtetni, hogy a sírokat nem egy időben, hanem rendszeresen fosztogatták.⁵³

⁵² A sírok jelölésének meglétét feltételezte Dinnyés István (DINNYÉS 1980. 197.), Kőhegyi Mihály (KŐHEGYI 1994. 278.), Vörös Gabriella (VÖRÖS 1996. 121.), valamint Tázlár–Templomhegyen tett megfigyeléseik alapján Gallina Zsolt és Sz. Wilhelm Gábor (GALLINA–WILHELM 2006. 188.). Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a még meglévő sírhant árulkodó megjelenését sem.

⁵³ Erre a következtetésre jutott Kőhegyi Mihály is a madarasi sírrablások kapcsán (KŐHEGYI 1994. 279.).

A temetőrészletek keltezése és kapcsolataik

A 10. lelőhelyen végzett megelőző régészeti feltárás során előkerült 48 sír (6 nyitott körárkos, egy zárt árokkeretes és 41 jelöletlen aknasír), továbbá egy zárt körárok és két nyitott körárkos temetkezés részlete 3 sírcsoportba tömörülve helyezkedett el a nyomvonal különböző területein. Csak a 3 sírből álló 2. sírcsoport kiterjedése volt meghatározható.

Az előkerült leletanyag és a temetkezési szokások alapján az 1. és a 3. sírcsoport sírjai között hasonlóság volt megfigyelhető. A 2. sírcsoport temetkezései (SNR 17., 35., 36.) elsősorban ÉNy–DK-i tájolásukkal és a sírgödrök hosszúkás téglalap alakú formájával tértek el a többi, DK–ÉNy-i és DNy–ÉK-i irányítású sírtól. A 2. csoport temetkezéseinek közös jellemzője, hogy mindháromba férfit temettek el, illetve a két övcsaton kívül semmiféle viseleti (például fibula) és használati (például vaskés) tárgyat nem helyeztek melléjük. A három sír esetében különbségek is kimutathatóak: csak az SNR 17. és a 35. sírban volt két-két övcsat, csak az SNR 17. és 36. sírba helyeztek edényt, illetve csak az SNR 35. és 36. sírban figyeltünk meg vasalkatrész nélküli koporsóhasználatot. A 2. sírcsoport temetkezései a többi sírhoz képest szegényes mellékletűek. A három temetkezés az SNR 36. sírban talált kiöntőcsöves korsó alapján az 1. csoporttal, az SNR 17. sírban fekvő, ovális vas övcsat révén pedig az 1. és a 3. sírcsoporttal mutat kapcsolatot. A három temetkezés különállóságára a legelfogadhatóbb magyarázat az, hogy azok egy újonnan ideérkező olyan népesség tagjai lehetettek, amely anyagi kultúrájában kapcsolatban állt a többi sírban eltemetettekkel (edények lábhoz helyezése, koporsóhasználat), de ugyanannyira el is tért tőlük (eltérő tájolás, két övcsat viselete, fibulák és egyéb használati eszközök hiánya). A 2. sírcsoport sírjait az ovális karikájú övcsatok és a kiöntőcsöves korsó alapján legkorábban a IV. század végére keltezhetjük.

Az 1. és a 3. sírcsoport temetkezései között sokkal szorosabb kapcsolat mutatható ki. Mindkét csoportnál azonos tájolásuk a sírok, az edénymellékleteket a lábvég közelébe helyezték, és mindkét társaságnál egyaránt megtalálható a vasalkatrészes, illetve a vasalkatrész nélküli koporsó használata. A női sírokban egyaránt fellelhetőek a hurkos-kampós záródású fülbevalók és a ruha aljának – legtöbb esetben nadrág szárának – a női viseletre jellemző gyöngyös díszítése. A nyakláncként és a karkötőként használt, illetve a láb környékén található gyöngyök típusai között is azonosságok fedezhetők fel. A gyöngyök egy része a II. századtól kezdődően a késő szarmata korig használatban levő típusok (korall-, lecsapott sarkú hasáb alakú karneol-, üveggyöngyök), a másik része azonban a IV. században megjelenő formák képviselői (kék, nyomott gömbös, lapos korong, téglalapszerű üveg- és nagyméretű, hengeres testű borostyángyöngyök). Mindkét csoportban előfordultak a szarmata leletanyagban ritkán fellelhető gyöngy típusok, melyek egy része a késő római leletanyaggal (amfora alakú gyöngyök), másik része (függesztőtagos és hosszúkás, feltekercselt testű gyöngyök), illetve a nagyméretű Cypraea csigák a Fekete-tenger vidékével mutatnak kapcsolatot. A Fekete-tengeri kapcsolatra utal a Kowalk típusú üvegpohár jelenléte is.

Mindkét sírcsoportnál előkerültek egy- és kéttagú aláhajlított lábú fibulák, D alakú vagy ovális csatkarikák, kéttagú, szögletes lemezes övcsatok, üvegedények. Ezek, továbbá a bemutatott edények formavilága egyértelműen a késő szarmata korra helyezi a temetőrészletek használatát.

Az egyes temetőrészletek használati idejének meghatározásához a szuperpozíciók nyújthatnának segítséget, azonban a körárkos sírokra ráásott temetkezések közül csak egyben voltak mellékletek, amelyek némi fogódzót adhatnak. A 2. sírcsoport egyik sírjában lelt kiöntőcsöves korsó „párja” az 1. sírcsoport egy olyan sírjából került elő, melyet egy korábbi körárkos temetkezésre ástak. Ez alapján feltételezhető, hogy az 1. sírcsoport egyes sírjai néhány évvel korábbra keltezhetők, mint a 2. csoport tagjai. Viszont az 1. és a 3. csoport leletei közötti hasonlóságok alapján kijelenthető, hogy a két csoport közel egy időben kezdett ide temetkezni. A sírmező használati ideje

a IV. század második felére – az V. század első felére keltezhető, amelyen belül a 2. csoport sírjai a IV. század végén jelennek meg.

Az óföldrégi temető leletanyagát tekintve a Sándorfalva–eperjesi, a Csongrád–kenderföldi és a Tápé–malajdoki, illetve az Apátfalva–Nagyút-dűlői temetőkkel mutat rokonságot.

Irodalom

BALOGH–GULYÁS–SÓSKUTI 2009.

Balogh Csilla – Gulyás Gyöngyi – Sóskuti Kornél: Bronzkori, vaskori és késő szarmata települések Óföldrég–Ürmösön. In: Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autót és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szerk. Balogh Csilla. Móra Ferenc Múzeum Csongrád Megyei Önkormányzat Megyei Múzeuma, Szeged 2009. 20–21.

BALOGH–HEIPL 2010.

Balogh Csilla – Heipl Mónika: Szarmata temetőrészlet Balástya, Sós-pál-halom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez. [Sarmatisches Gräberfeldteilstück bei Balástya, Sós-pál-halom. Neue Ergebnisse zu sarmatischen, von einem Graben umgebenen Gräberfeldern, und zu irregulären Bestattungen der südlichen Tiefebene.] In: Pusztaszertől-Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán. Szerk. Lőrinczy Gábor. MFMÉ – MonArch II. 2010. 149–167.

BOGNÁR 2011.

Bognár Margit: Edénymelléklet adásának szokása a szarmata temetkezésekben. A több edényt tartalmazó sírok az alföldi szarmata Barbaricumban. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged 2011.

BOZSIK 2003.

Bozsik Katalin: Szarmata sírok a Kiskundorozsma–subasai 26/78. számú lelőhelyen. [Sarmatian Graves at Site 26/78. in Kiskundorozsma–Subasa.] In: Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szerk. Szalontai Csaba. Móra Ferenc Múzeum, Csongrád Megyei Önkormányzat Múzeuma, Szeged 2003. 97–106.

DINNYÉS 1975.

Dinnyés István: Az S alakú koporsókapcsok használatáról. [Vom Gebrauch der S förmigen Sargklammern.] *StudCom* 3. 1975. 61–77.

DINNYÉS 1980.

Dinnyés István: II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. [Sarmatische Gräber aus dem 2-3. Jahrhundert von Tápiószele.] *StudCom* 9. 1980. 187–237.

DINNYÉS 1991.

Dinnyés István: A hévízgyörki szarmata sírok. [Sarmatian Graves from Hévízgyörk.] *StudCom* 22. 1991. 145–201.

DINNYÉS 1998.

Dinnyés István: Vecsés 56. lelőhely (Ferihegy-dűlő) szarmata sírjai (Pest-megye). / Sarmatian graves at the Vecsés 56 site (Ferihegy-dűlő) (Pest County). *RégKutMagy* 1998. (2001) 77–85.

DINNYÉS–GULYÁS–MADARAS

Dinnyés István – Gulyás Gyöngyi – Madaras László: Abony, Tatárhányás-dűlő. *RégKutMagy* 2003. (2004) 153.

FÜLE 1995.

Füle Piroska: Adatok a későszarmata-hunkori kerámia kérdéséhez. [Beiträge zur Frage der spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Keramik.] In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 5. találkozásának előadásai. *SMK* 11. 1995. 55–68.

GALLINA 1997.

Gallina Zsolt: Szarmata temető Kiskunfélegyháza–Kővágóéren (M5 autópálya 147. lelőhely). *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében* 1995–1996. Szerk. Székelyné Körösi Ilna. Kecskemét 1997. 61–77.

GALLINA 1999.

Gallina Zsolt: Késő szarmata temetőrészlet Kiskunfélegyháza–Kővágóéren. Adalék a szarmata sírszerkezetek és a korabeli sírablások kérdéséhez. [Spätsarmatische Gräberfeld von Kiskunfélegyháza–Kővágóér. Angaben zur Fragen der sarmatischen Grabkonstruktionen und Zeitgenossene Grabberaubung.] In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozásának előadásai (Veszprém, 1997. november 28–30.). Szerk. S. Perémi Ágota. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém 1999. 7–27.

GALLINA–WILHELM 2006.

Gallina Zsolt – Sz. Wilhelm Gábor: Tázlár–Templomhegy 2003–2004. évi feltárása (Előzetes közlemény). In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai (Tatabánya, 2004. október 4–6.). Szerk. László János – Schmidtmayer Richárd. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. 2006. 187–202.

GARAM–VADAY 1990.

Éva Garam – Andrea H. Vaday: Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *CommArchHung* 1990. 171–219.

GULYÁS 2011.

Gulyás Gyöngyi: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *StudCom* 31. 2011. 125–253.

GULYÁS 2012.

Gulyás Gyöngyi: Szarmata temetőrészletek Makó környékéről (Csongrád megye) [Sarmatian cemetery sections in the vicinity of Makó (Csongrád County).] *Évkönyv és jelentés a KÖSZ 2009. évi feltárásairól*. Szerk. Kvassay Judit. Budapest 2012. 253–296.

ISTVÁNOVITS 1991.

Istvánovits Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. [Beiträge zur Geschichte des Oberen Theissgebiets in dem 4-5. Jahrhundert.] *MFME* 1984/85-2. (1991) 29–54.

ISTVÁNOVITS 1993.

Eszter Istvánovits: Das Gäberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob–Sziget. *Acta-ArchHung* 45: 1–4. 1993. 91–146.

ISTVÁNOVITS 1998.

Istvánovits Eszter: Adatok az Észak-Alföld 4. század végi – 5. század eleji lakosságának etnikai meghatározásához. [Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts.] *MFME–StudArch* 4. 1998. 309–324.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. [Der Spiegel der kaiser- und frühvölkerwandwungszeitlichen Barbarenvölker im Karpatenbecken. Зеркала варварских народов Карпатского бассейна в римское время и раннюю эпохи переселения народов.] *HOMÉ* 30–30/2. 1991–1992. (1993) 9–58.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: IV. századi éremmel keltezett sírok a kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. In: A numizmatika és a társtudományok. Szerk. Nagy Ádám. Móra Ferenc Múzeum – Magyar Numizmatikai Társulat, Szeged 1994. 69–85.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Csát a szarmata viseletben és a temetkezési rítusban. [Buckles in the Sarmatian costume and burial rite.] *NyJAMÉ* 44. 2002. 95–111.

KOCZTUR 2004.

V. Koczur Éva: Kora császárkori temető Solymáron. *StudCom* 28. 2004. 157–165.

KOVÁCS–VADAY 1999.

László Kovács – Andrea Vaday: On the problem of the marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Antaeus* 24. 1999. 247–277.

KÖHEGYI 1971.

Kőhegyi Mihály: Előzetes jelentés a Madaras–Halmok későszarmata-hunkori temetőjének ásatásáról. [Vorläufige Mitteilung über die Freilegung des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Gräberfeldes von Madaras–Halmok.] *ArchÉrt* 99. 1971. 210–215.

KÖHEGYI 1994.

Kőhegyi Mihály: Sírrablás a magyarországi szarmatáknál. [Grabberaubung bei den Sarmaten in Ungarn.] In: A kőkortól a középkorig. [Von der Steinzeit bis zum Mittelalter.] Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 277–283.

KÖHEGYI–VÖRÖS 1992.

Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: 3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged–Algyőn. [Friedhof aus dem 3. und 4. Jh. und Siedlung aus dem 4. und 5. in Szeged–Algyő.] *MFME* 1989/90-1. (1992) 63–116.

KÖHEGYI–VÖRÖS 2001.

Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: A Madaras–Halmok szarmata temetőjének temetkezési szokásai. [Die Begrabungsbräuche des Sarmatenfriedhofes in Madaras–Halmok.] *Tisicum* 12. 2001. 143–152.

KÖHEGYI–VÖRÖS 2011.

Kőhegyi Mihály – Vörös Gabriella: Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szeged 2011.

KUJÁNI 2014.

Kujáni Yvett: Adatok a Maros–Körös-közének 4–5. századi temetkezéseihez az apátfalvi temető alapján. *MFME* [Új sorozat1.] Szeged 2014. In print.

KULCSÁR 1998.

Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. [Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна. The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

KÜRTI 2005.

Kürti Béla: Szarmata temetőrészlet Kiskundorozsma–Subasáról (M5-26/78. lelőhely, Csongrád megye, 1998). [A Part of a Sarmatian Cemetery from Kiskundorozsma–Subasa. M5-26/78 Site, Csongrád county, 1998.] *SzKMÉ* 11. 2005. 85–109.

PÁRDUZ 1944.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon II. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II. *ArchHung* 28. Budapest 1944.

PÁRDUZ 1946/48.

Párducz Mihály: Szarmata temető Hódmezővásárhely–Fehértón. [Nécropole sarmate à Hódmezővásárhely–Fehértó.] *ArchÉrt* 7–9. 1946–1948. 283–290.

PÁRDUZ 1950.

Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon III. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *ArchHung* 30. Budapest 1950.

PÁRDUZ 1958/59.

Párducz Mihály: Hunkori szarmata temető Szeged–Öthalmon. [Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged–Öthalom.] *MFME* 1958–1959. 71–99.

PÁRDUZ 1959.

Mihály Párducz: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11. 1959. 309–398.

PÁRDUZ 1963.

Mihály Párducz: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *StudArch* I. Budapest 1963.

PÁRDUZ 1968.

Párducz Mihály: Újabb hunkori leletek Csongrád megyében. [Neue hunnenzeitliche Funde im Komitat Csongrád.] *MFME* 1968. 27–33.

PÁRDUZ 1972.

Mihály Párducz: Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit von Bugac–Pusztaháza. / Hunkori szarmata temető Bugac-Pusztaházán. *Cumania* 1. 1972. 115–129.

PÁRDUZ–KOREK 1946/48.

Párducz Mihály – Korek József: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös-szög késő szarmata emlékanyagában. / Les éléments germaniques dans la civilisation sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös. *ArchÉrt* 7–9. 1946–1948. 291–316.

PÉTERFI 1993.

V. Péterfi Zsuzsanna: A Bátaszék–Kövesd-pusztai későrómai temető. [Der spätromische Friedhof von Bátaszék–Kövesd pusztai.] *VMMK* 13. 1993. 47–168.

PÓPITY 2014.

Pópity Dániel: Egy szarmata temetőrészlet, valamint egy ismeretlen korú sír Makó–Mikócsa dűlőben (M43 autópálya 31. lelőhely). In: Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. *Opitz Archaeologica* 6. Budapest 2014. 137–160.

RÓZSA 2005.

Rózsa Zoltán: Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson, Erdőhát-halom lelőhelyen. [Sarmatische Siedlung und sarmatisches Gräberfeld in Békéssámson, Erdőhát-halom.] *SzKMÉ* 7. 2005. 49–83.

SALAMON–BARKÓCZI 1970.

Ágnes Salamon – László Barkóczi: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. [IV. század végi, V. század eleji temetkezések Csákváron.] *Alba Regia* 11. 1970. 35–80.

SÓSKUTI 2009.

Sóskuti Kornél: Késő szarmata temetők és kora népvándorlás kori sírok Óföldséak–Ürmös I. lelőhelyen. In: Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autót és a Makót elkerülő út nyomvonalán. Szerk. Balogh Csilla. Móra Ferenc Múzeum Csongrád Megyei Önkormányzat Megyei Múzeuma, Szeged 2009. 22–23.

SÜMEGI 2010.

Sümei Pál: III. Részjelentés a M43-as autópálya megelőző régészeti feltárásokon végzett környezettörténeti munkákról. Szeged 2010.

SZEKERES–SZEKERES 1996.

Szekeres László – Szekeres Ágnes: Szarmata és IX. századi temetők Verusicson. Városi Múzeum, Szabadka 1996.

VADAY 1982/83.

Andrea H. Vaday: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastea in Mezőcsát–Hörsöngös. *MittArchInst* 12–13. 1982–1983. 167–188.

VADAY 1985.

Andrea H. Vaday: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. *ActaArchHung* 37. 1985. 345–389.

VADAY 1989.

Andrea Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. 1988–1989. Budapest 1989.

VADAY 1994.

Andrea Vaday: Late Sarmatian Graves and their connections within the Great Hungarian Plain. [Neskorosarmatské hroby a ich vzťahy v rámci Veľkej uhorskej nížiny.] *SIA* 42:1. 1994. 105–124.

VADAY 1995/96.

Vaday Andrea: Szarmata temetőrészlet Kompolton. [Ein sarmatisches Gräberfeldsdetail in Kompolt.] *Agria* 31–32. 1995–1996. 5–62.

VADAY 1997.

Vaday Andrea: Kompolt–Kistértanya. Szarmata temető és telep a II–V. századból. / Sarmatian Settlement and Cemetery from the A.D. to 4th Century. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. / Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway. Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet, Budapest 1997. 93–98.

VADAY–DOMBORÓCZKI 2001.

Andrea Vaday – László Domboróczki: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. [Mezőszemere–Kismari-fenék. Késő-császárkori – kora-népvándorláskori temetőrészlet. Mezőszemere–Kismari-fenék. Late Imperial – Early Migration Period Cemetery fragment.] *Agria* 37. 2001. 5–206.

VADAY–SZÓKE 1983.

H. Vaday Andrea – Szóke Béla Miklós: Szarmata temető és gepida sír Endrőd–Szu jókeresztén. [Sarmatisches Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd–Szu jókereszt.] *CommArchHung* 1983. 79–126.

VÖRÖS 1981.

Vörös Gabriella: Adatok a szarmata kori női viselethez. [Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht.] *CommArchHung* 1981. 121–134.

VÖRÖS 1983.

Vörös Gabriella: Hunkori szarmata temető Sándorfalva–Eperjesen. [Eine sarmatische Begräbnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva–Eperjes.] *MFME* 1982/83-I. (1983) 129–172.

VÖRÖS 1984/85.

Vörös Gabriella: V. századi leletek a kiskundorozsmai Kenyérváró dombról. [Ausgrabungsfunde aus dem 5. Jahrhundert vom Kenyérváró-Hügel in Kiskundorozsma.] *MFME* 1984–1985. (1985) 11–28.

VÖRÖS 1996.

Vörös Gabriella: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szege d–Tápe). [Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der südlichen Tiefebene.] *MFME–StudArch* II. 1996. 111–176.

VÖRÖS 2001.

Vörös Gabriella: Övek a szarmata férfiak sírjaiban. (A hódmezővásárhely–kopáncsi sír leleteinek újraértelmezése). [Gürtel in den sarmatischen Männergräbern. (Die neue Deutung der Grabfunde von Hódmezővásárhely–Kopáncs).] *MFME–StudArch* 7. 2001. 319–331.

VÖRÖS 2002.

Vörös Gabriella: Római–barbár kapcsolatok a madarasi (Bács-Kiskun megye) temető leleteinek tükrében. *MűkuCsom* 2002. (2003) 25–31.

VÖRÖS 2003A.

Vörös Gabriella: Barbárok a Római Birodalom határvidékén. Régészeti leletek a madarasi szarmata temetőből (Bács-Kiskun megye). Szerk. Pálffy Katalin. Szeged 2003.

VÖRÖS 2003B.

Vörös Gabriella: Faedény vasalása egy madarasi szarmata temetkezésből. [Metalwork on a wooden vessel from Sarmatian burial site at Madaras.] *BSz* I. 2003. 65–69.

WERNER 1988.

Joachim Werner: Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den „Reichtumszentren“ auf Fünen. *Bonner Jahrbücher* 188. 1988. 241–286.

ZOLTAI 1941.

Lajos Zoltai: Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. *DissPann* II: 11. 1941. 269–308.

GULYÁS Gyöngyi

Ásatárs Kft.

H–6000 Kecskemét

Futár utca 12.

e-mail: gulyasgyongyi@freemail.hu

Late Sarmatian cemetery parts at Óföldreák–Ürmös II (Motorway M43, Site 10)

In the autumn of 2008 we conducted preventive excavation on the section of Motorway M43 between Makó and Óföldreák, at Site 10. The site situated in an area called Ürmös south of Óföldreák, significantly exceeded the borders of the motorway track under construction (Tab. I: 1). Beside settlement features we investigated 48 graves (6 with open surrounding ditches, 1 with closed ditch and 41 burials without ditches), one closed surrounding ditch and details of two graves with open surrounding ditches. Burials were situated in three groups at different parts of the excavated territory (Tab. I: 2, Tab. II).

Burial rites. Most part of the burials found at the site was oriented SE–NW. Graves of group 2 deviate from the general orientation (NW–SE), so we consider them to be irregular. In one third of the burials we found dark brown or blackish brown traces of coffins and in one case were able to record a coherent coffin lid (Tab. XXV: 9). Most part of coffin burials (Fig. 1) has not got iron parts, only from the soil of grave 4, S- and C-shaped iron coffin clamps were found (Tab. XI: 7, Tab. XVI: 2–3, 5, 7, Tab. XVIII: 7, Tab. XXIII: 2–4).

Out of 48 graves, human remains were found in 45 burials, there were no bones in 3 graves. Out of 45 burials 17 belonged to men, 13 to women and 16 to children (Fig. 2). 77 percent of the graves were partly or completely looted and in many cases animal burrows must have disturbed the graves. The degree of looting varied in different grave-groups (Fig. 7).

At the site we found 10 burials surrounded by ditches. Among them 5 (SNR 122, 135, 158, 161, 214) had an entrance at the SE side, while in 3 cases (SNR 126, 232, 240) we can just suggest the direction of the entrance, because only sections hardly deepening into the subsoil remained. At grave-group 1 and 3, part of a closed ditch (SNR 143, 204) came to light. The exterior diameter of the open ditches was between 7–11.5 m, their entrance was 80–135 cm wide. The exterior diameter of the closed ditches, measured in W–E direction was 9 and 13 m.

Female and child costume. In 7 female graves (Tab. VII: 2, Tab. XVIII: 1, Tab. XXI: 6, Tab. XXXII: 6, Tab. XXXIV: 4–5) and in 2 child graves (Tab. VIII: 2–3) earrings with loop-and-hook ending or fragments of ring parts were found. In two graves belonging to 6–7 year old girls, there were closed neckrings with round cross-section, one of them made of bronze, the other of silver (Tab. VIII: 6, Tab. XVII: 1). We recorded bead necklaces or, perhaps, beads sewn onto the upper part of the dress in several graves. In 11 burials (SNR 141, 124, 131, 140, 176, 182, 200, 219, 221, 238, 239) beads of different materials were found on the clavicle, vertebrae and under the mandible. The most frequent bead type of necklaces here was coral and glass. One of the fanciest necklace comes from grave SNR 182, where the string of 25 amber beads was enriched by 9 glass beads of different colour and shape and several pendants (Tab. XVII: 4–9). Brooches and their parts were found in 11 female and 6 child graves. These are one- and two-piece brooches with inverted foot characteristic for the Middle and Late Sarmatian Age (e.g. Tab. VIII: 4, Tab. XI: 5, Tab. XXXII: 8, Tab. XXXIII: 2). From grave SNR 221 a fragment of a box brooch (Dosenfibel) came to light: a bronze base covered with golden sheet decorated with granulation (Tab. XXVII: 7). We recorded bronze bracelets in 3 graves (Tab. XVIII: 5–6, Tab. XXI: 4, Tab. XXXIV: 8), bead bracelet or decoration of the dress sleeve in the graves of 3 women (SNR 200, 239, 262) and 5 girls (SNR 141, 124, 131, 140, 230). In the graves of 2 women (Tab. XXI: 5, Tab. XXVIII: 4) and 2 girls (Tab. VI: 10, Tab. XXX: 7) belt buckles were found, among which 3 were cast of bronze and one made of iron. In grave SNR 221 above the

waist fossilised remains of a 3 cm wide leather belt were traced up to the left elbow, in a 20 cm long section (Tab. XXVIII: 2). In this grave there were bronze belt fittings, in another one lead ones (Tab. XXIX: 2, Tab. XXX: 6, 9). In half of the female burials we discovered beads decorating the lower part of the dress. Judging from the situation of the beads found at the feet, we have to think of a skirt only in one case, in the rest of the graves the presence of trousers may be suggested.

Male costume. Out of 17 graves we found brooches in 8 male burials. These were also one- and two-piece brooches with inverted foot (e.g. Tab. X: 6, Tab. XXVI: 9, Tab. XXX: 1). In the majority of male graves we found belt buckles mainly of two variants: simple, ovoid buckles with the thong bending onto the frame and two-piece buckles with plate body (e.g. Tab. III: 3, Tab. IV: 2–3, Tab. V: 5, Tab. XXVI: 10, Tab. XXX: 4). In one of the graves, at the interior side of the left ankle, close to the NW side of the grave we found fittings cut out of bronze plate; these could have been parts of the shoe strap (Tab. XXX: 2–3).

Personal articles. We found single-edged iron knives with mid-situated hilt in the graves of 9 men, 3 women and 3 children. Iron awl came to light only in one burial (Tab. XXXI: 3). Only in 3 female graves spindle whorls or discs were found (Tab. XIII: 5, Tab. XXXII: 10, Tab. XXXIV: 2). In grave SNR 221 at the feet we discovered a bronze mirror placed onto a wooden jar containing blue paint (Tab. XXVII: 6, Tab. XXIX: 1).

There were Roman coins in 6 graves, among them in 3 cases it could be suggested that they were kept in purse hanging from the belt of the dead.

Vessels. According to Sarmatian tradition whole or broken vessels were found usually tumbled on their side between the ankles, at the end of the feet or next to one of the feet. All of them were placed originally vertically, standing on the bottom, except for the piece in grave SNR 220 that was placed between the feet upside down. There were pots in 22 graves and from the fill of further 6 graves fragments of vessels came to light, probably as a result of looting, so they can be evaluated as secondary finds (Fig. 6). In grave SNR 262, 2 clay vessels were placed. Only 2 of the vessels found in the cemetery were hand-made (Tab. XX: 2, Tab. XXXV: 5), the rest was wheel-thrown, worn and unvarnished. On the basis of their shape wheel-thrown vessels can be classified into 5 types. Type 1 includes vessels with spherical body, that, based on their shape, can be put into further 4 subtypes (e.g. Tab. X: 7, Tab. XIII: 4, Tab. XX: 4, Tab. XXVII: 2). Type 2 comprises bowls with thick-lipped rim, hemispherical body and straight cut bottom (Tab. XV: 4, Tab. XVIII: 9, Tab. XXXIV: 3). Type 3 is represented by beakers with conical walls gradually widening towards the rim and with straight cut bottom (Tab. XVII: 2, Tab. XXXI: 2). Type 4 includes mugs with one handle, rounded rim, pear-shaped body and straight cut bottoms. They have two subtypes (Tab. XII: 7, Tab. XXI: 2, Tab. XXXII: 2, Tab. XXXIII: 4). Type 5 includes jugs with spout tube (Tab. V: 2, Tab. VI: 5). The hemisphere shaped bowl from grave SNR 200 could not be classified into any of the types (Tab. XXII: 6).

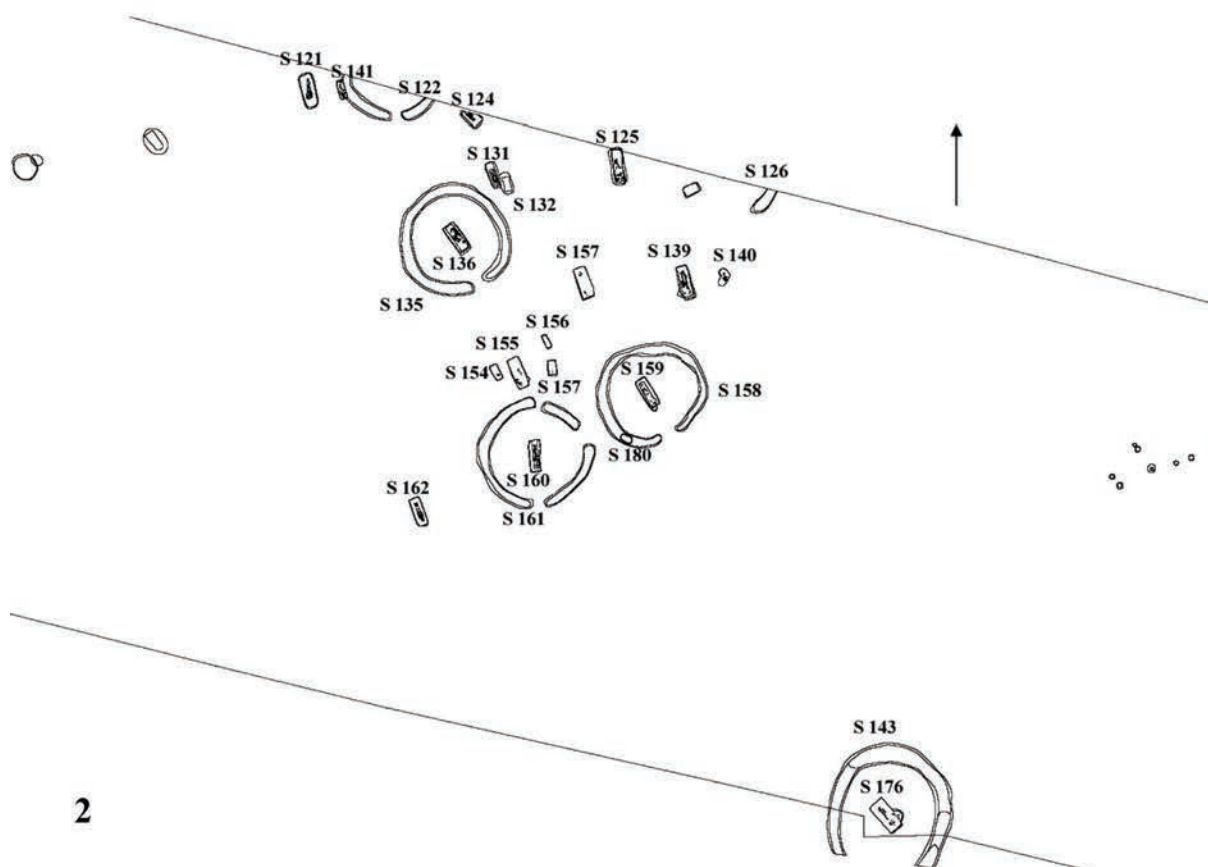
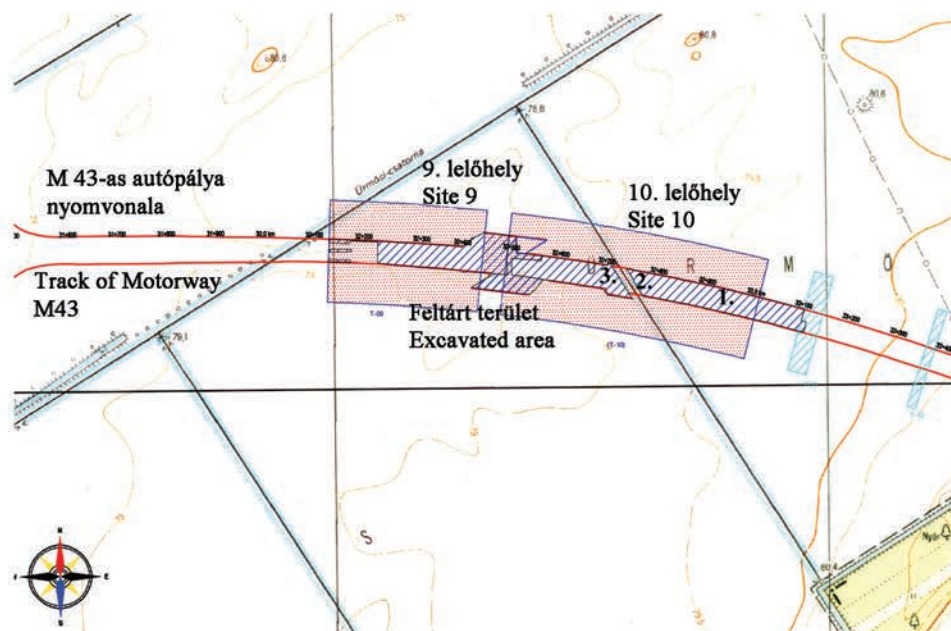
Glass vessels or their fragments came to light from 4 graves, among them a Kowalk type beaker (Tab. XXVIII: 9). In grave SNR 176 a wheel-thrown vessel was placed beside the glass vessel. In one of the graves there were fragments of a bronze fitting once decorating the rim of a wooden vessel beside a wheel-thrown pot (Tab. XIII: 6).

On the basis of the find material and its parallels, graves can be dated to the second half of the 4th – first half of the 5th century. Some types of objects point to Late Roman trade relations, while others clearly refer to the Pontic region and to the Marosszentanna/Sântana de Mureş–Cherniakhov and Przeworsk Cultures.

From the point of view of find material the cemetery from Óföldreák shows similarity with the Hun Age necropolises from Sándorfalva–Eperjes, Csongrád–Kenderföldek, Tápé–Malajdok and the yet unpublished Apátfalva–Nagyút-dűlő.

Gyöngyi GULYÁS

Ásatárs Kft.
H-6000 Kecskemét
Futár utca 12.
e-mail: gulyasgyongyi@freemail.hu

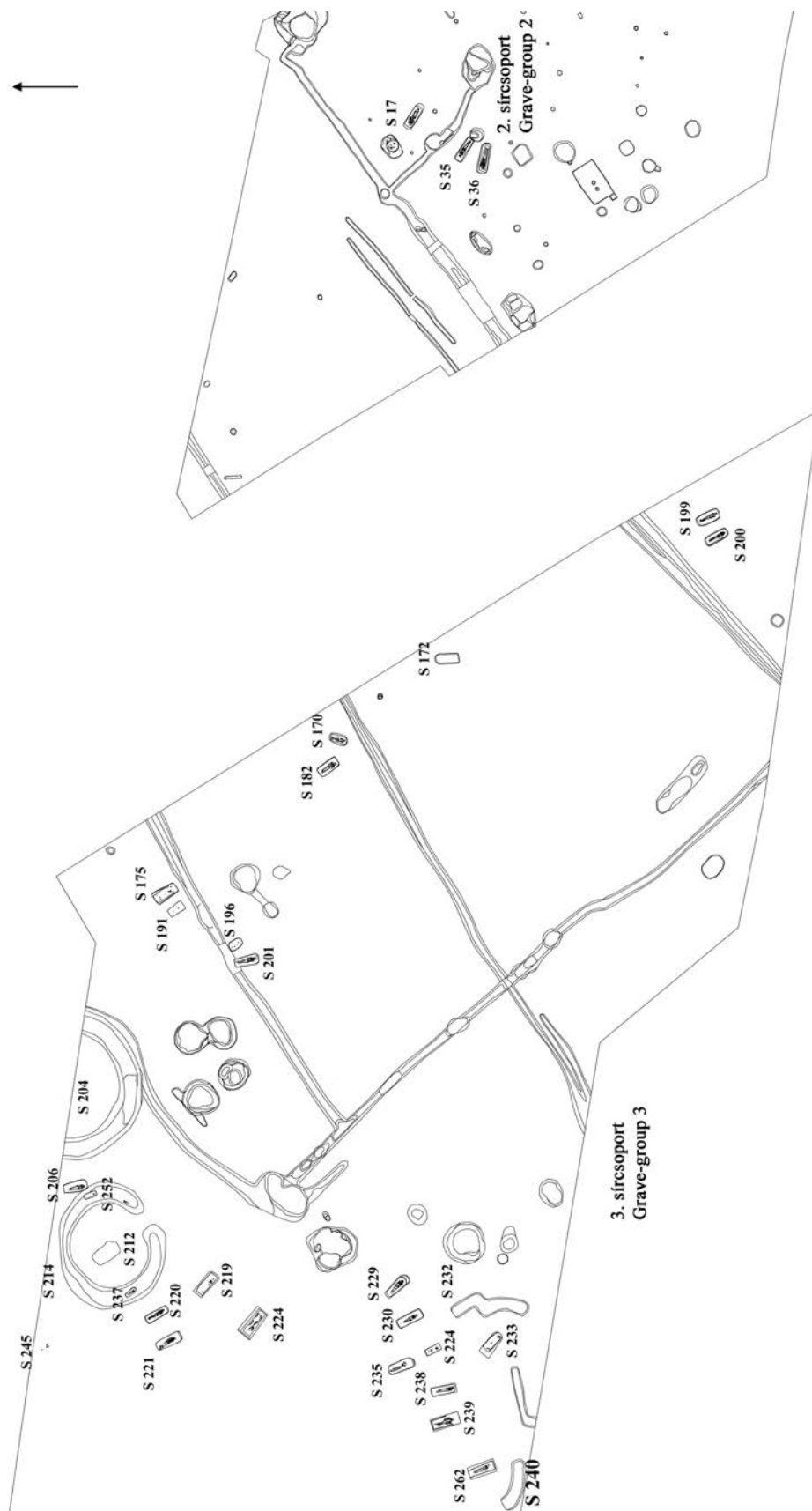

I. tábla

1: A lelőhely földrajzi elhelyezkedése, 2: az 1. sírcsoport felszínrajza

Tab. I

1: Geographical situation of the site, 2: map of grave-group 1

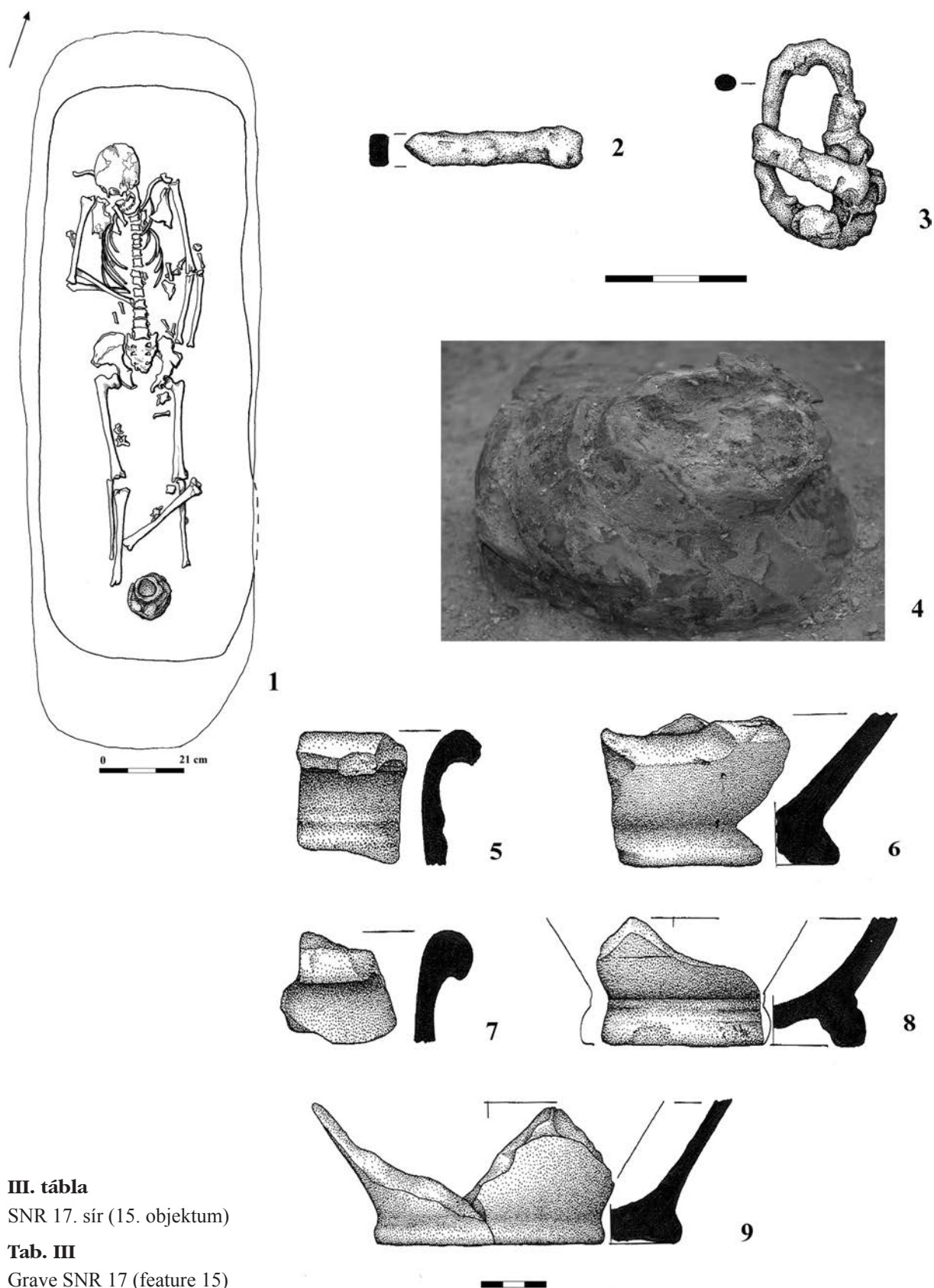
II. tábla

A 2. és a 3. sírsoport felszínrajza

Tab. II

Map of grave-groups 2 and 3

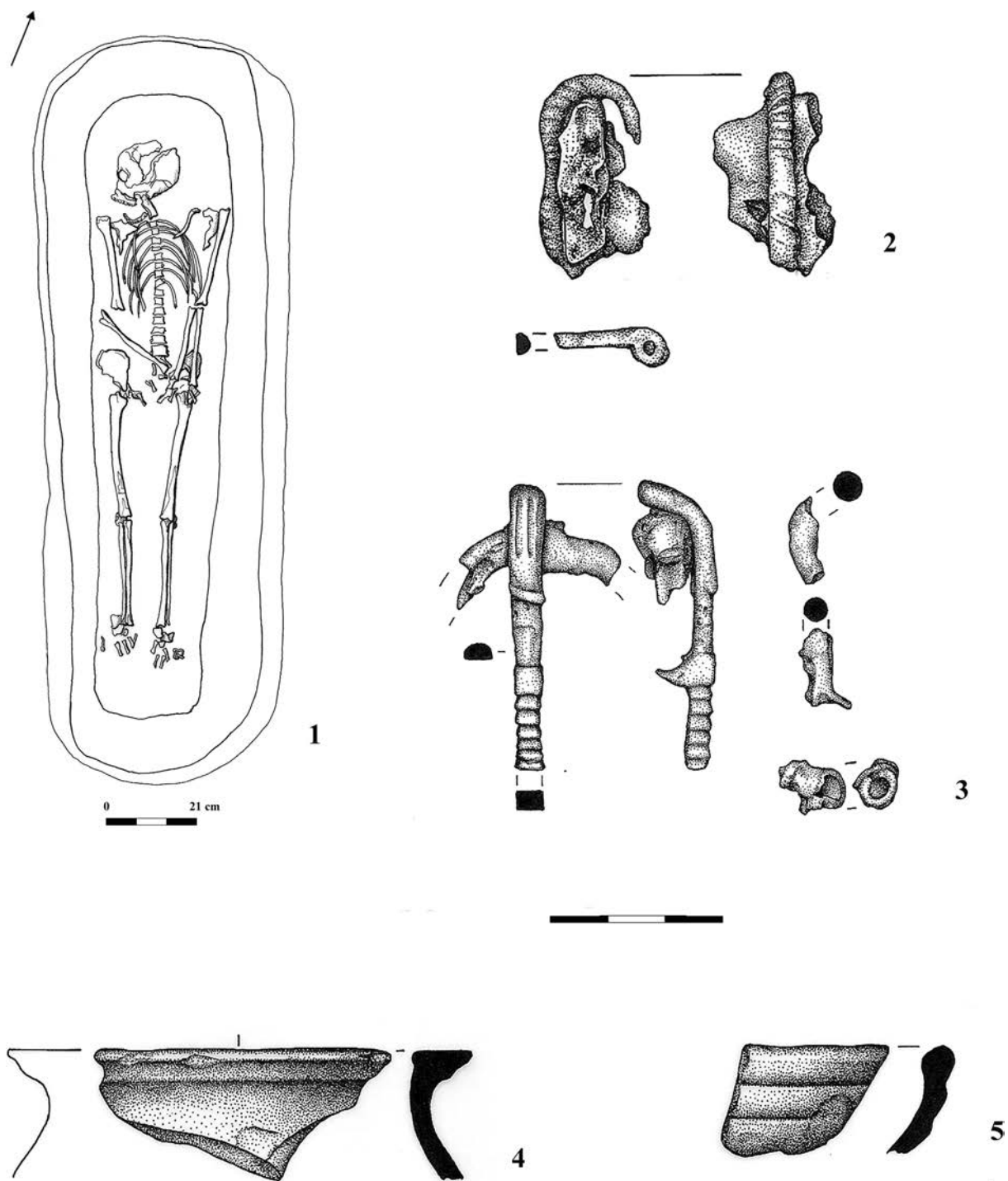

III. tábla

SNR 17. sír (15. objektum)

Tab. III

Grave SNR 17 (feature 15)

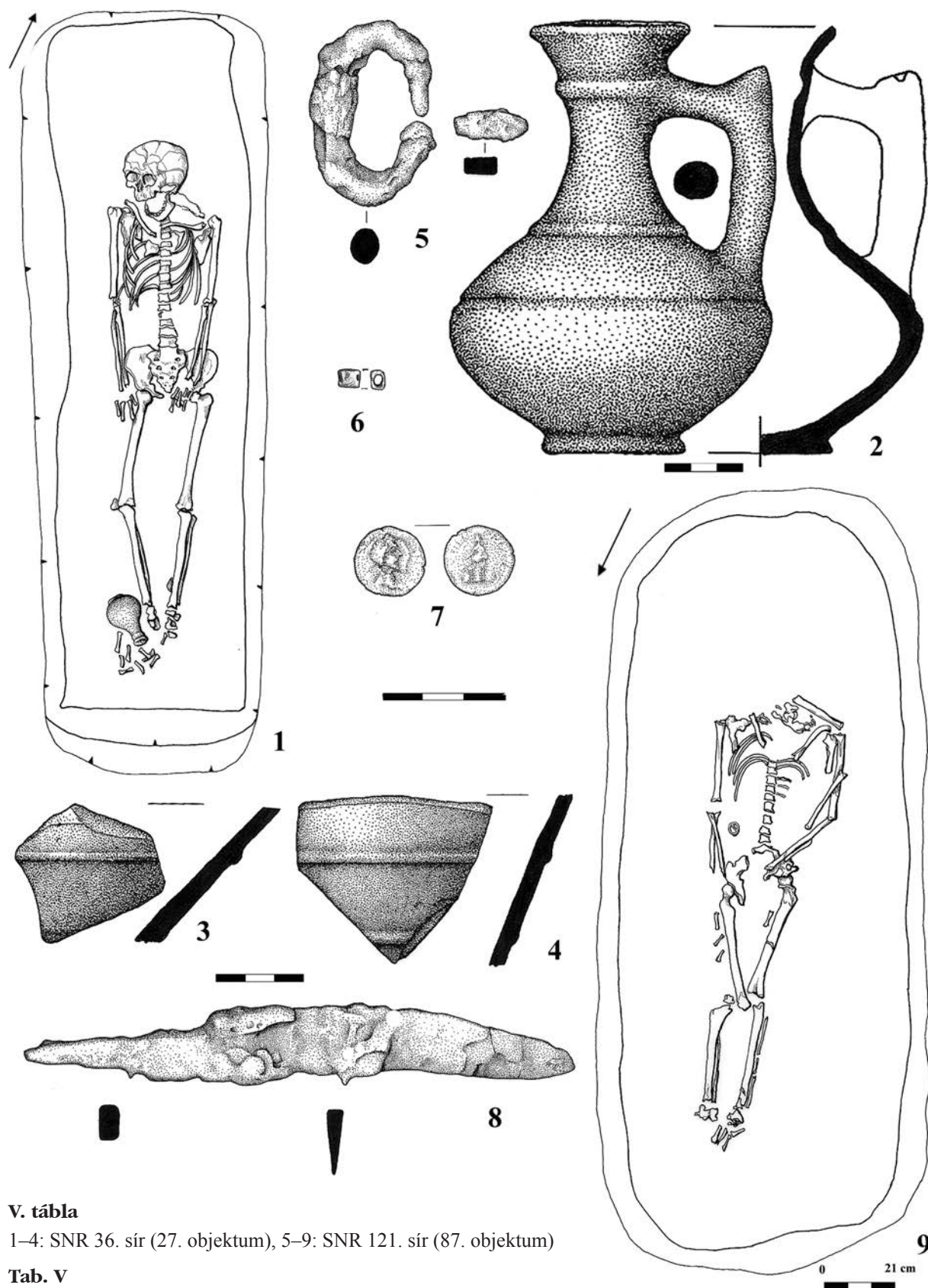

IV. tábla

SNR 35. sír (26. objektum)

Tab. IV

Grave SNR 35 (feature 26)

V. tábla

1–4: SNR 36. sír (27. objektum), 5–9: SNR 121. sír (87. objektum)

Tab. V

1–4: Grave SNR 36 (feature 27), 5–9: grave SNR 121 (feature 87)

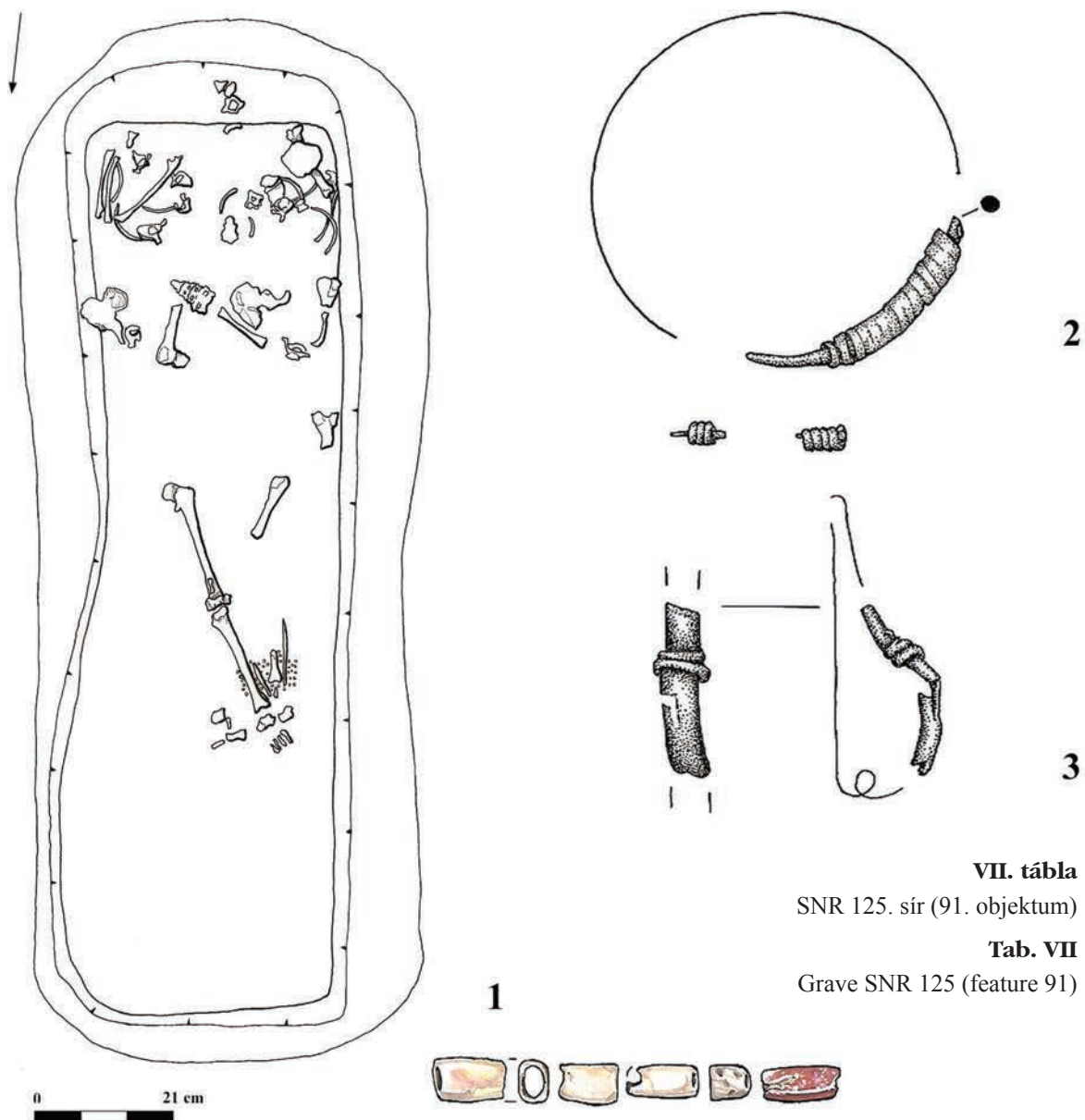

VI. tábla

1–5. SNR 141. sír (88. objektum), 6–10: SNR 124. sír (90. objektum)

Tab. VI

1–5: Grave SNR 141 (feature 88), 6–10: grave SNR 124 (feature 90)

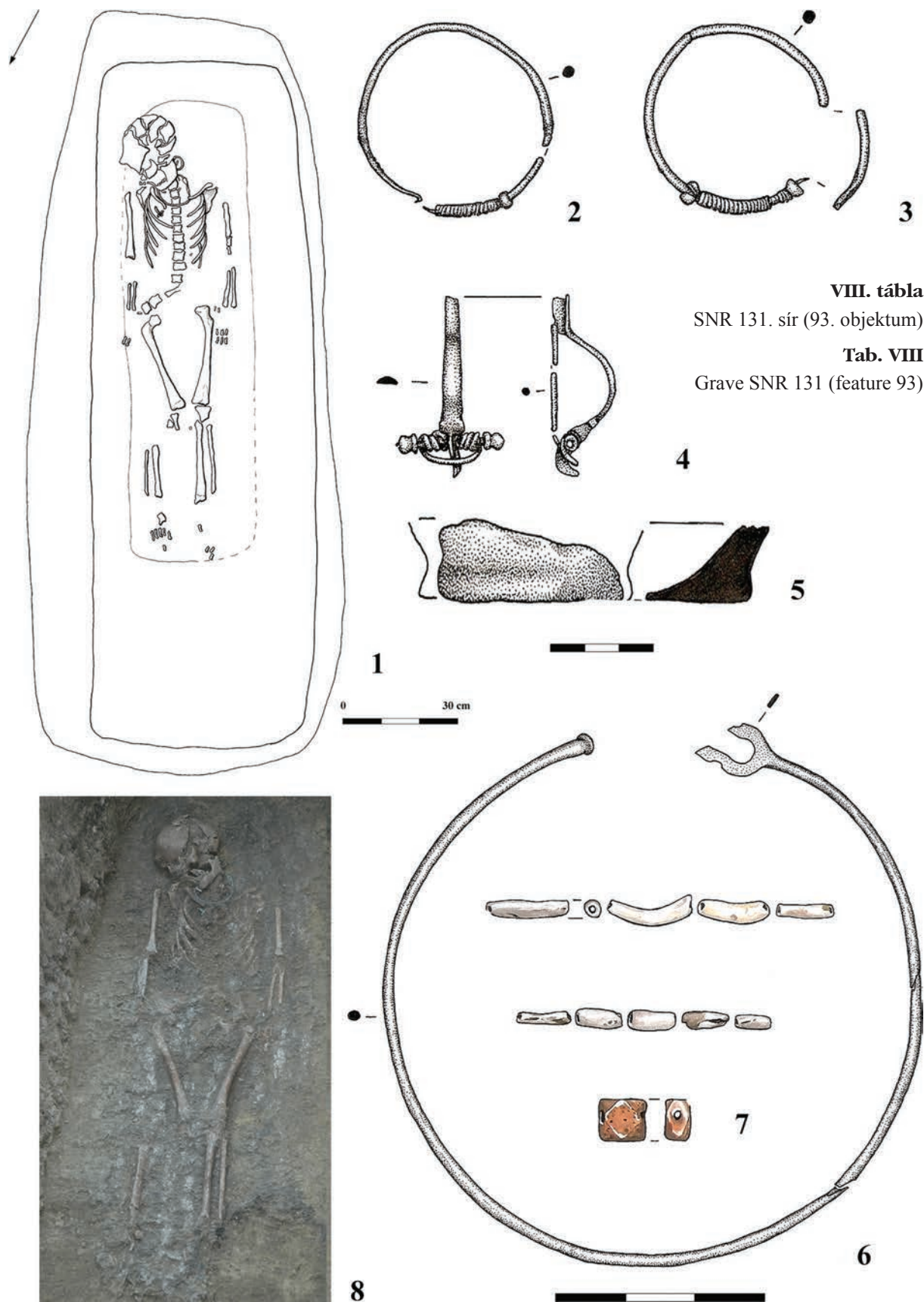

VII. tábla
SNR 125. sír (91. objektum)

Tab. VII
Grave SNR 125 (feature 91)

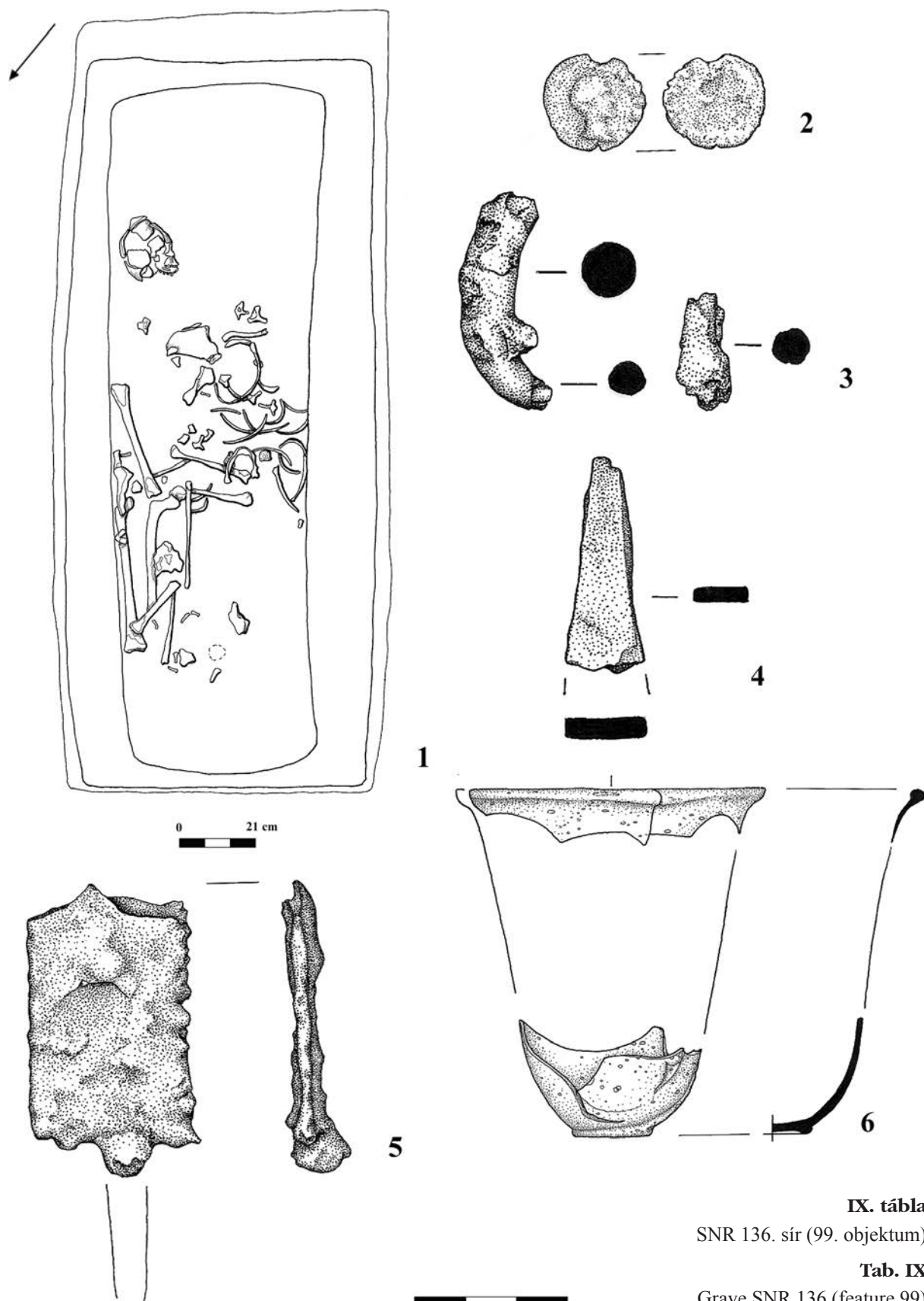

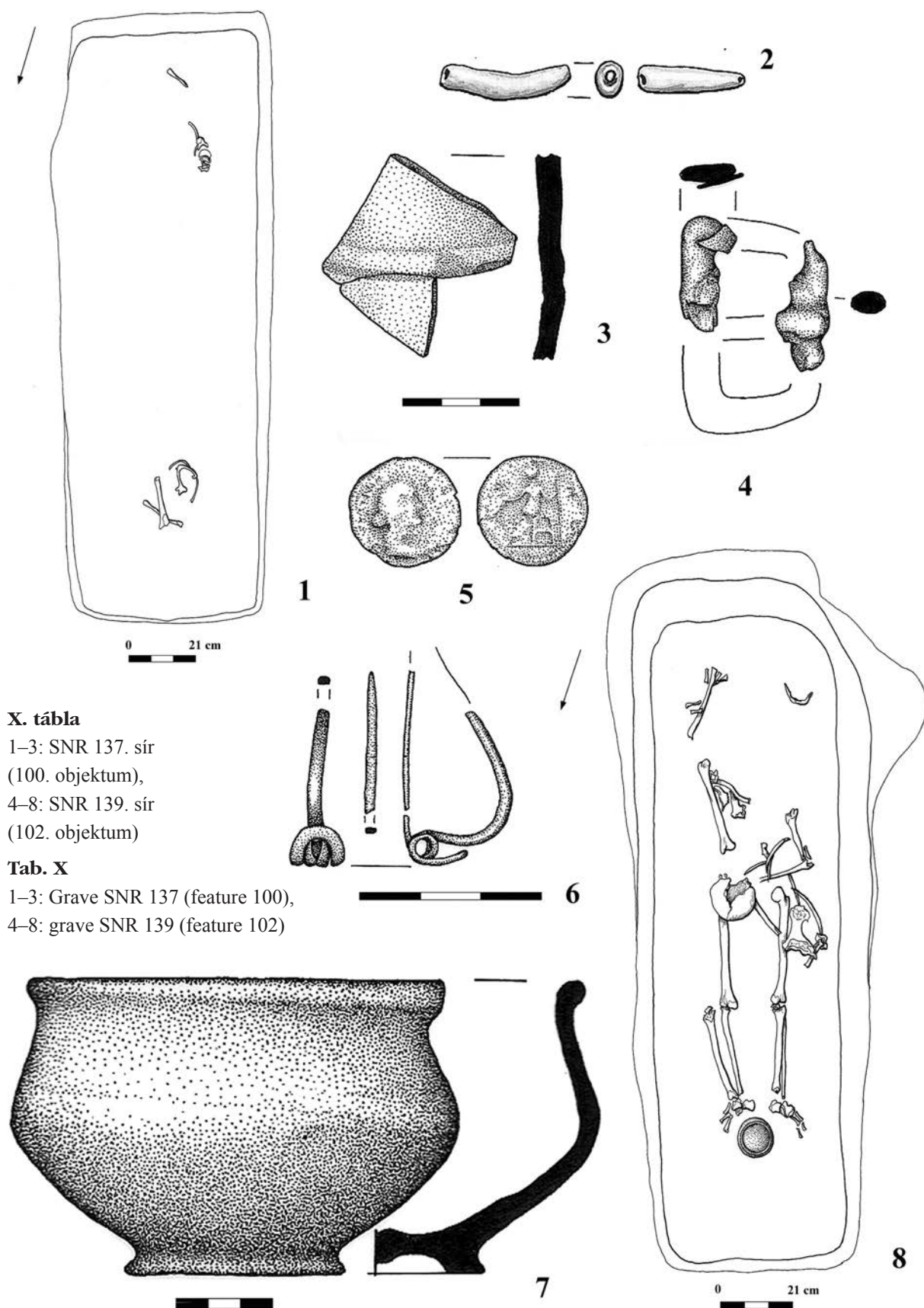

VIII. tábla
SNR 131. sír (93. objektum)

Tab. VIII
Grave SNR 131 (feature 93)

X. tábla

1–3: SNR 137. sír

(100. objektum),

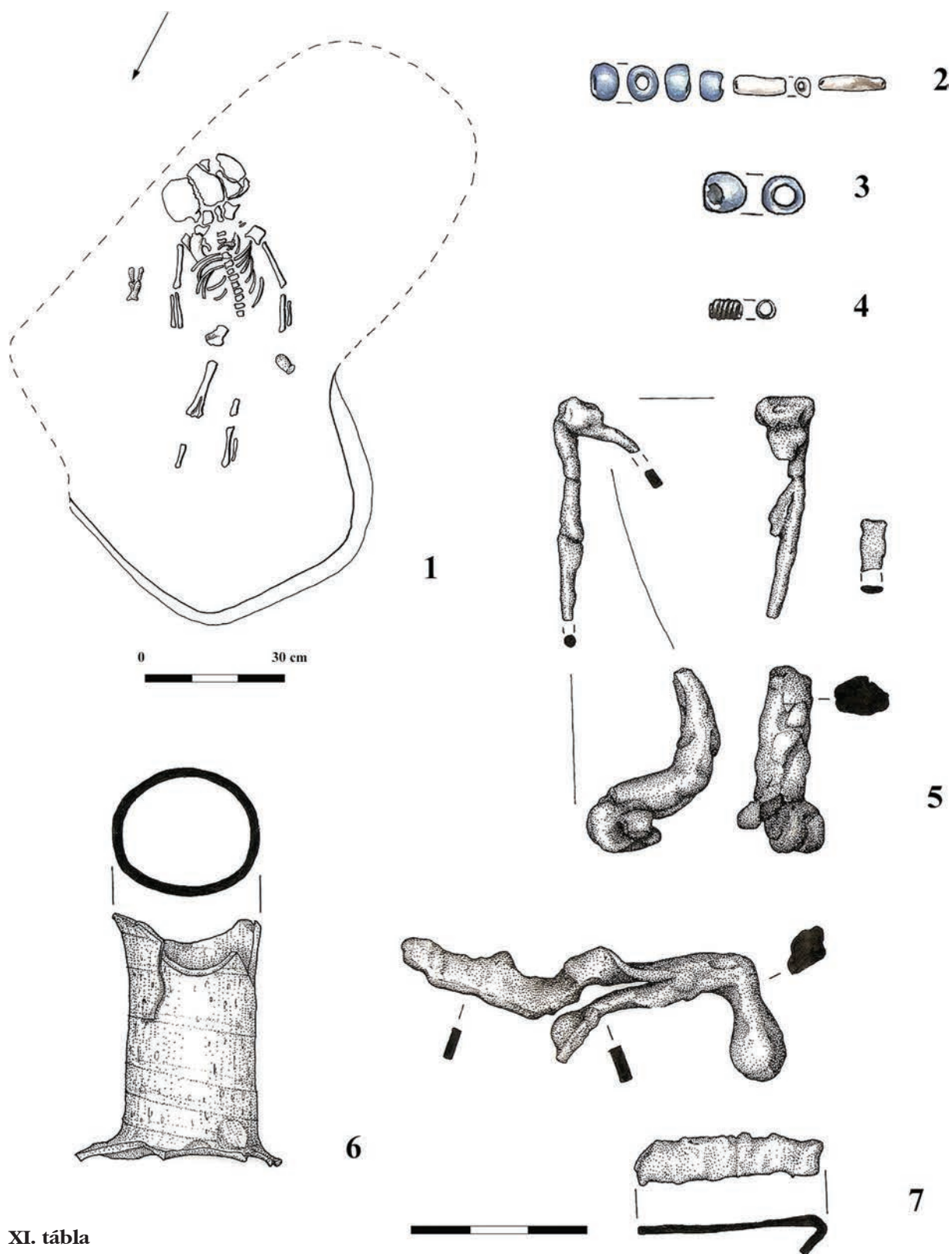
4–8: SNR 139. sír

(102. objektum)

Tab. X

1–3: Grave SNR 137 (feature 100),

4–8: grave SNR 139 (feature 102)

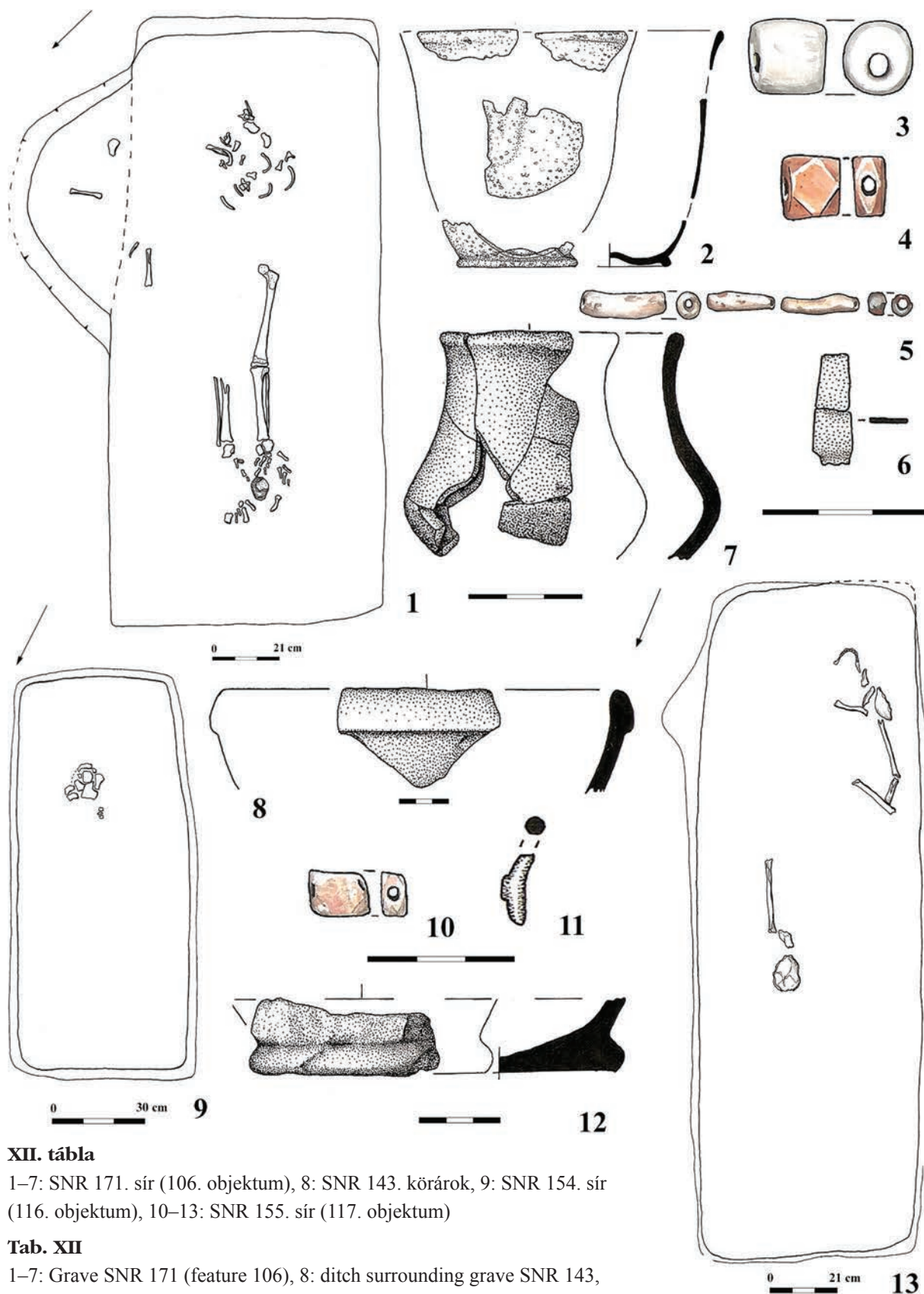
XI. tábla

SNR 140. sír (103. objektum)

Tab. XI

Grave SNR 140 (feature 103)

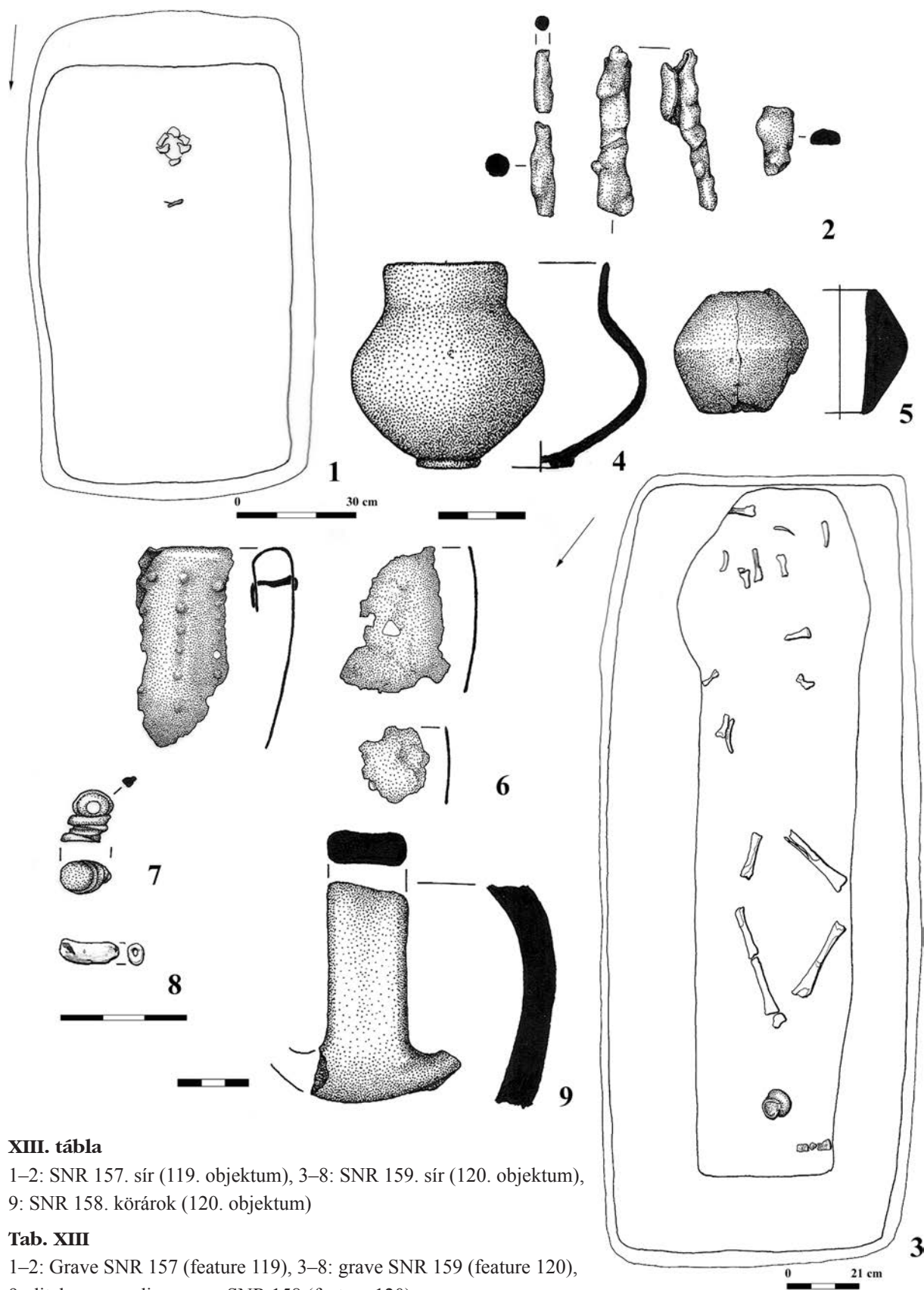

XII. tábla

1–7: SNR 171. sír (106. objektum), 8: SNR 143. körárok, 9: SNR 154. sír (116. objektum), 10–13: SNR 155. sír (117. objektum)

Tab. XII

1–7: Grave SNR 171 (feature 106), 8: ditch surrounding grave SNR 143, 9: grave SNR 154 (feature 116), 10–13: grave SNR 155 (feature 117)

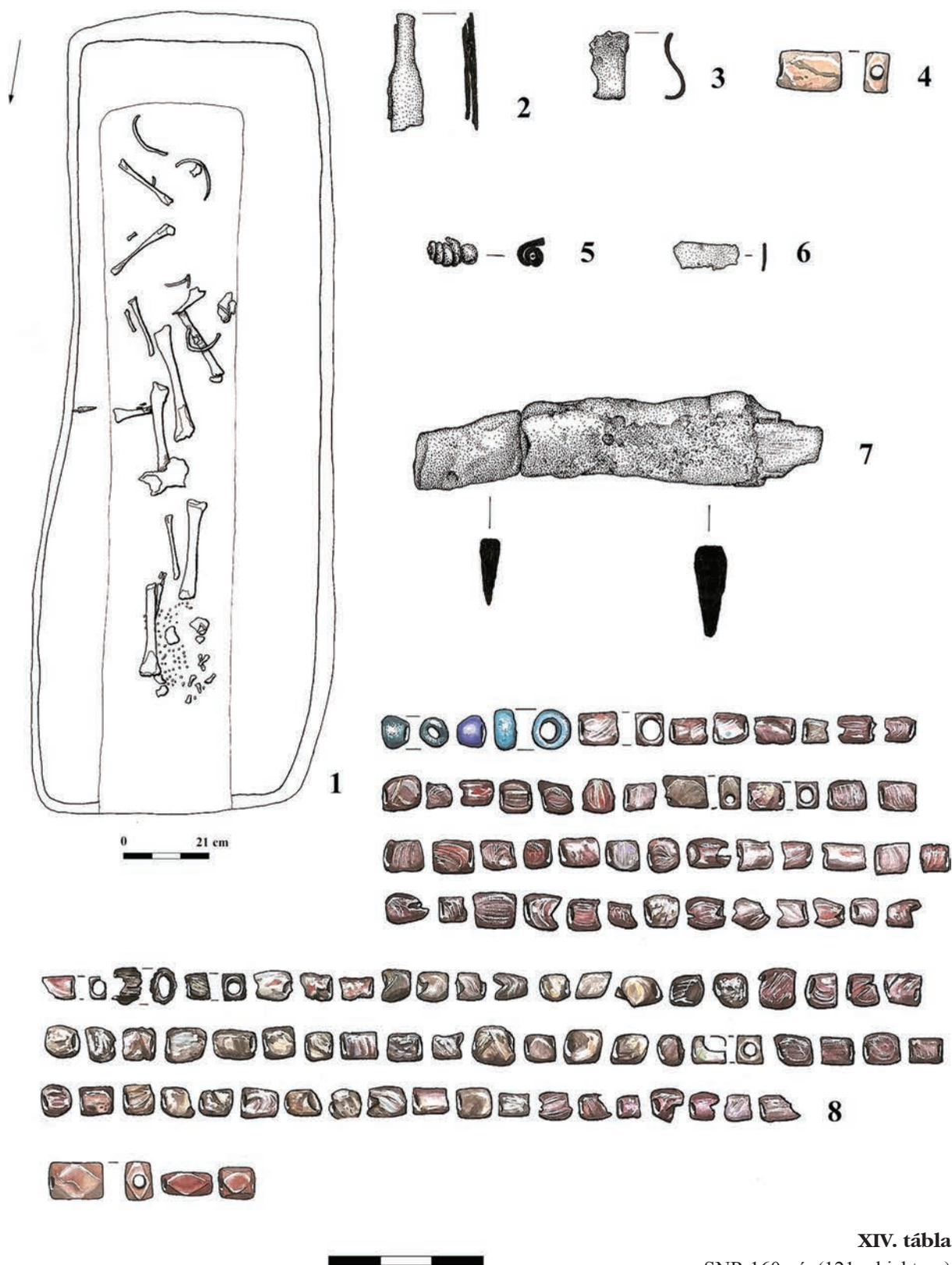

XIII. tábla

1–2: SNR 157. sír (119. objektum), 3–8: SNR 159. sír (120. objektum),
9: SNR 158. körárok (120. objektum)

Tab. XIII

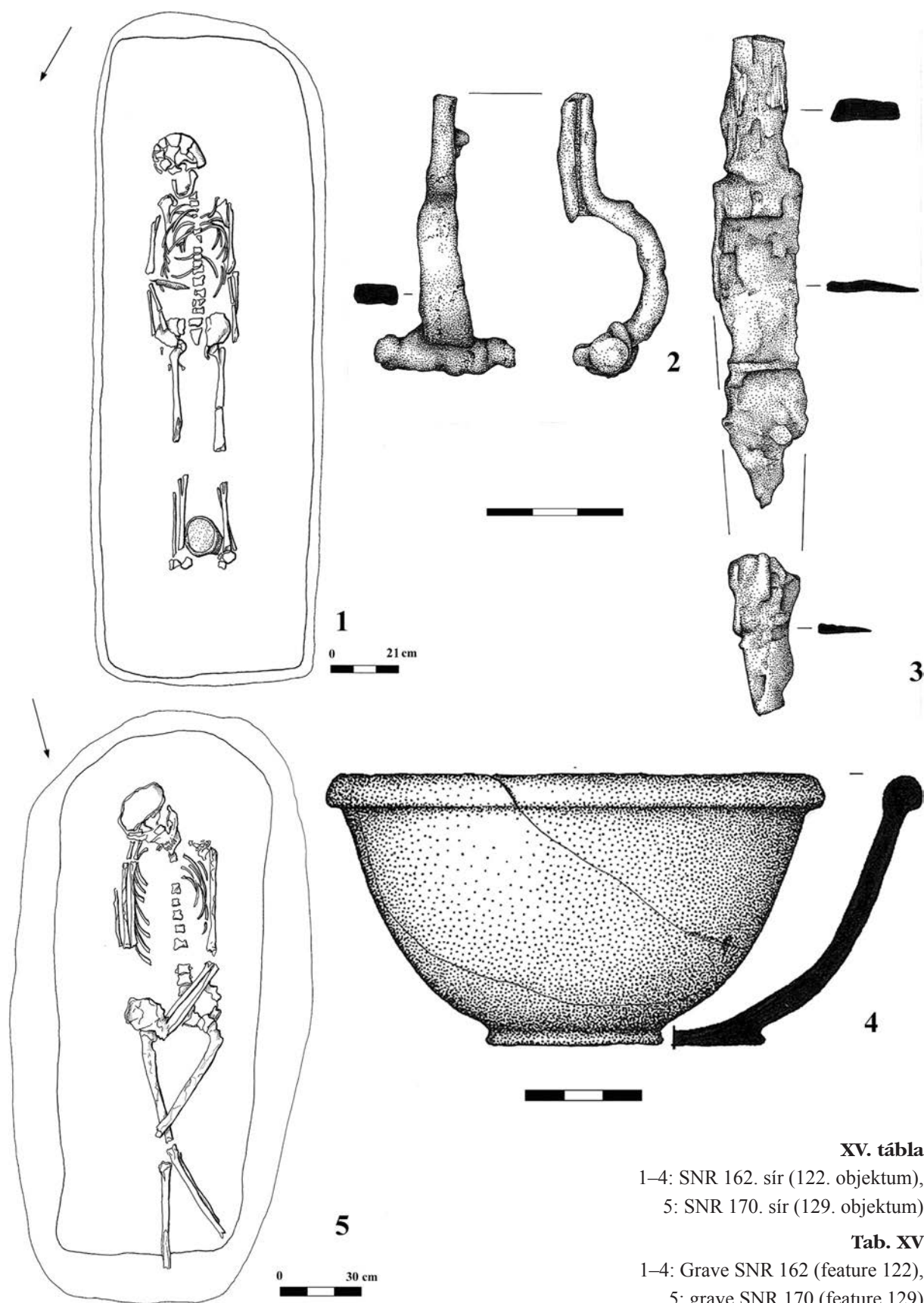
1–2: Grave SNR 157 (feature 119), 3–8: grave SNR 159 (feature 120),
9: ditch surrounding grave SNR 158 (feature 120)

XIV. tábla
SNR 160. sír (121. objektum)

Tab. XIV
Grave SNR 160 (feature 121)

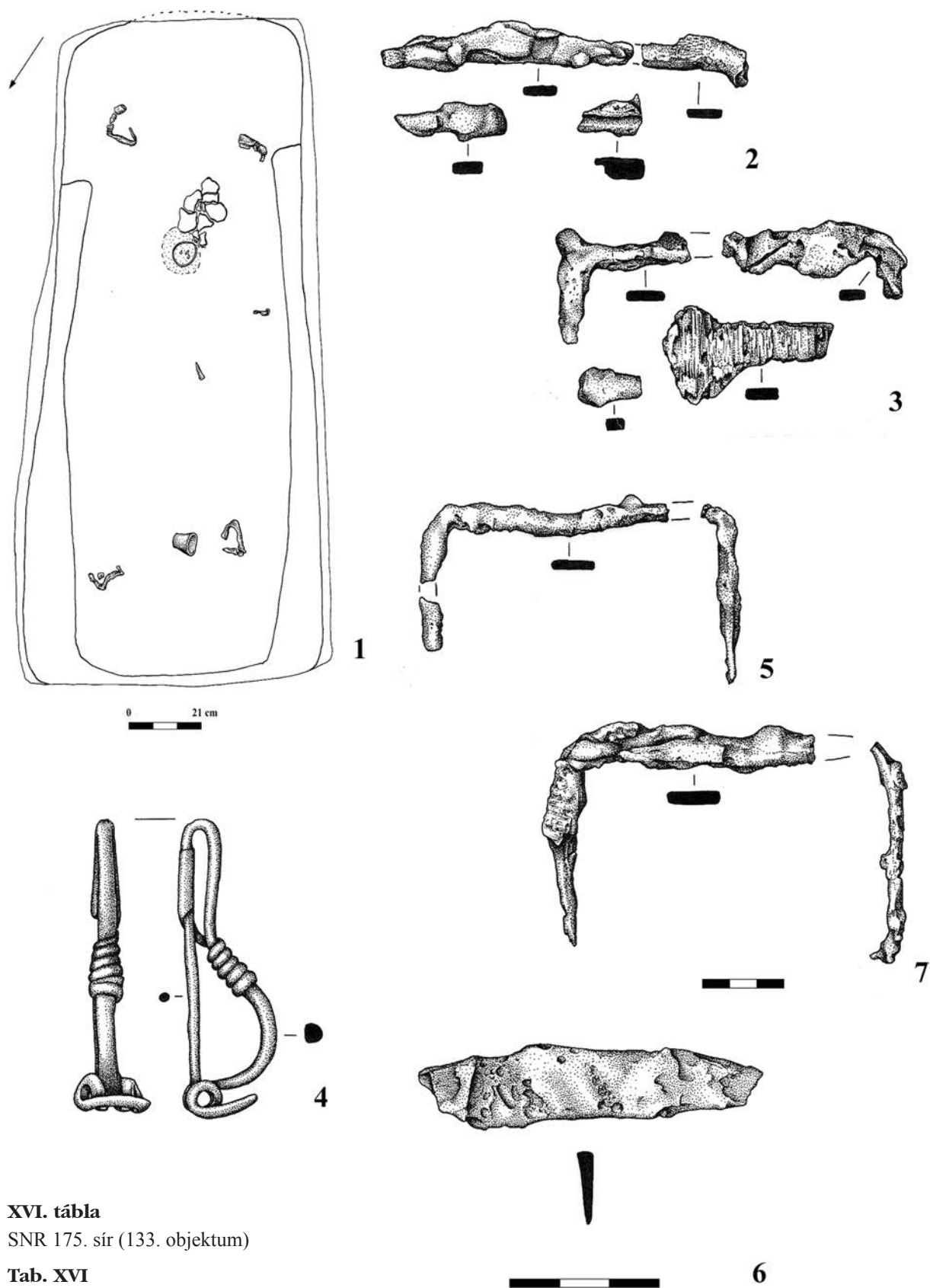

XV. tábla

1–4: SNR 162. sír (122. objektum),
5: SNR 170. sír (129. objektum)

Tab. XV

1–4: Grave SNR 162 (feature 122),
5: grave SNR 170 (feature 129)

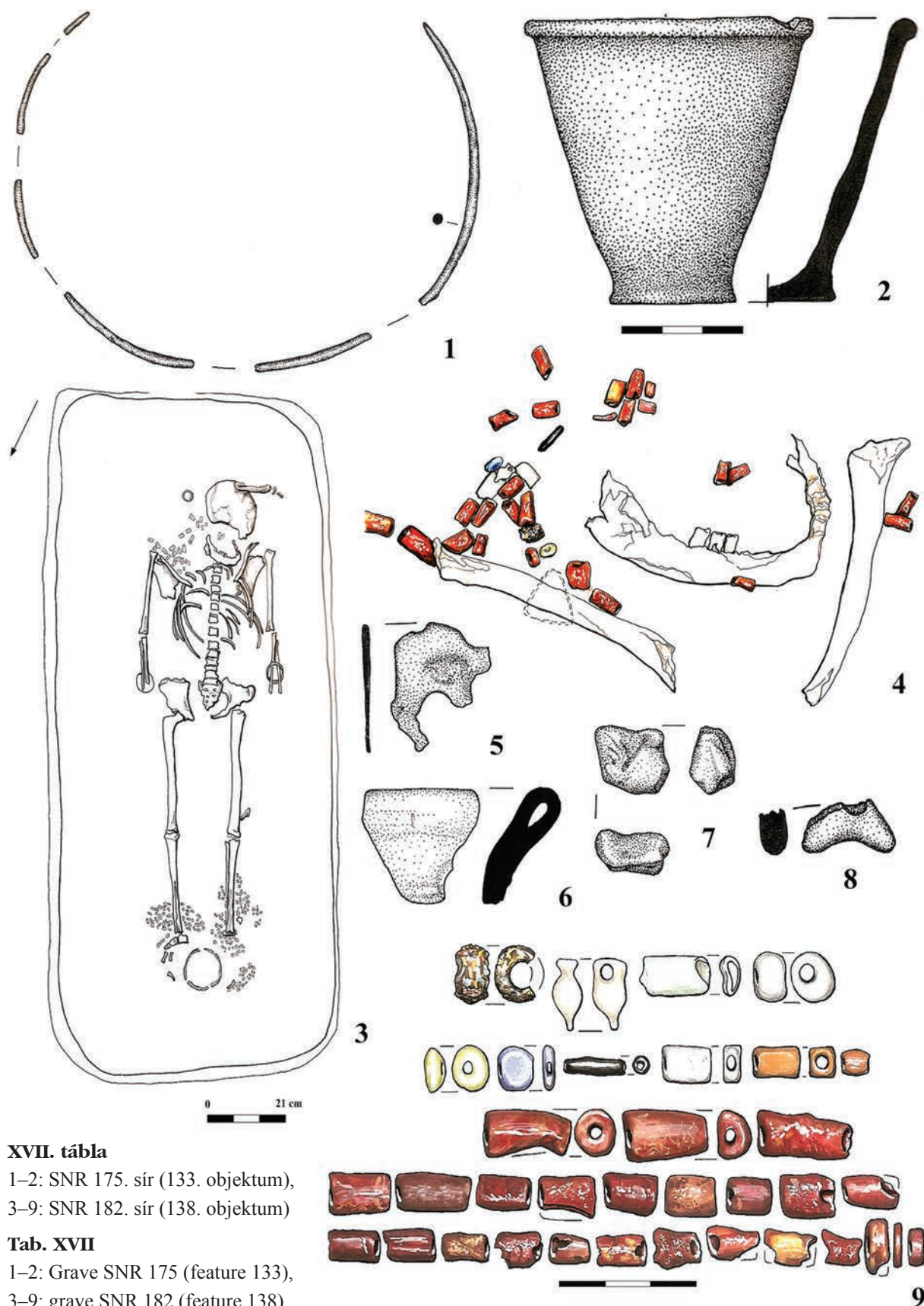

XVI. tábla

SNR 175. sír (133. objektum)

Tab. XVI

Grave SNR 175 (feature 133)

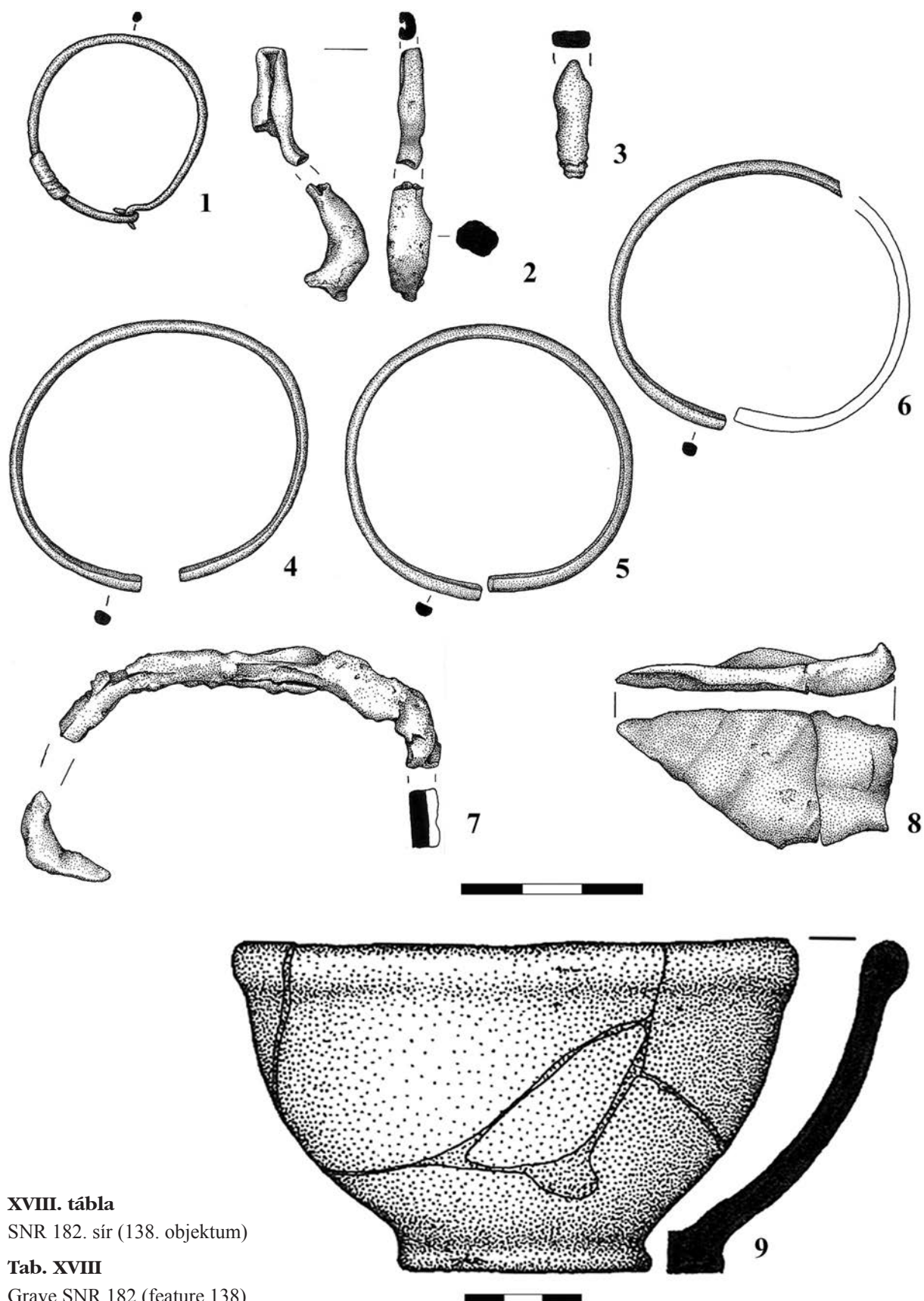
XVII. tábla

1–2: SNR 175. sír (133. objektum),
3–9: SNR 182. sír (138. objektum)

Tab. XVII

1–2: Grave SNR 175 (feature 133),
3–9: grave SNR 182 (feature 138)

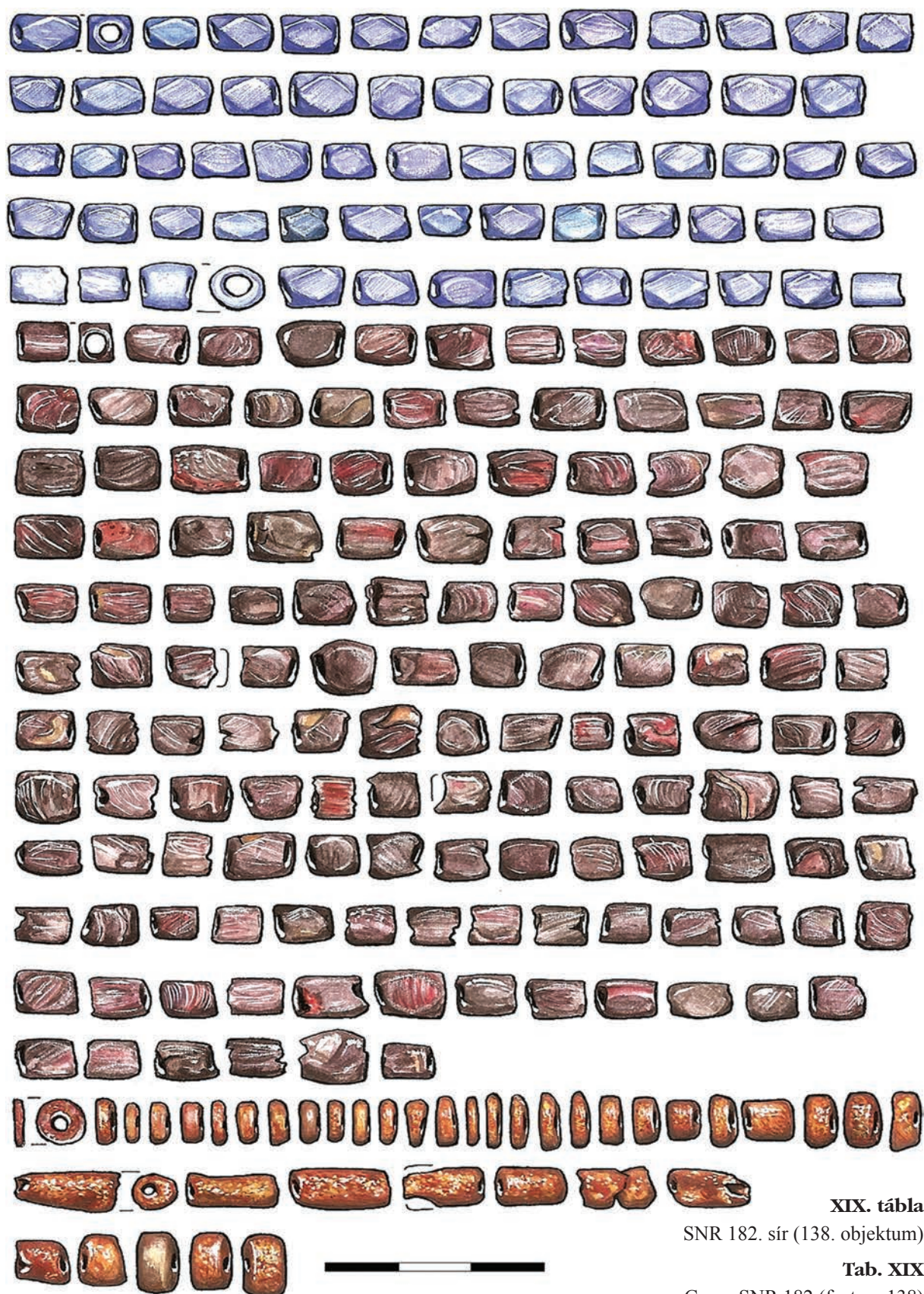
XVIII. tábla

SNR 182. sír (138. objektum)

Tab. XVIII

Grave SNR 182 (feature 138)

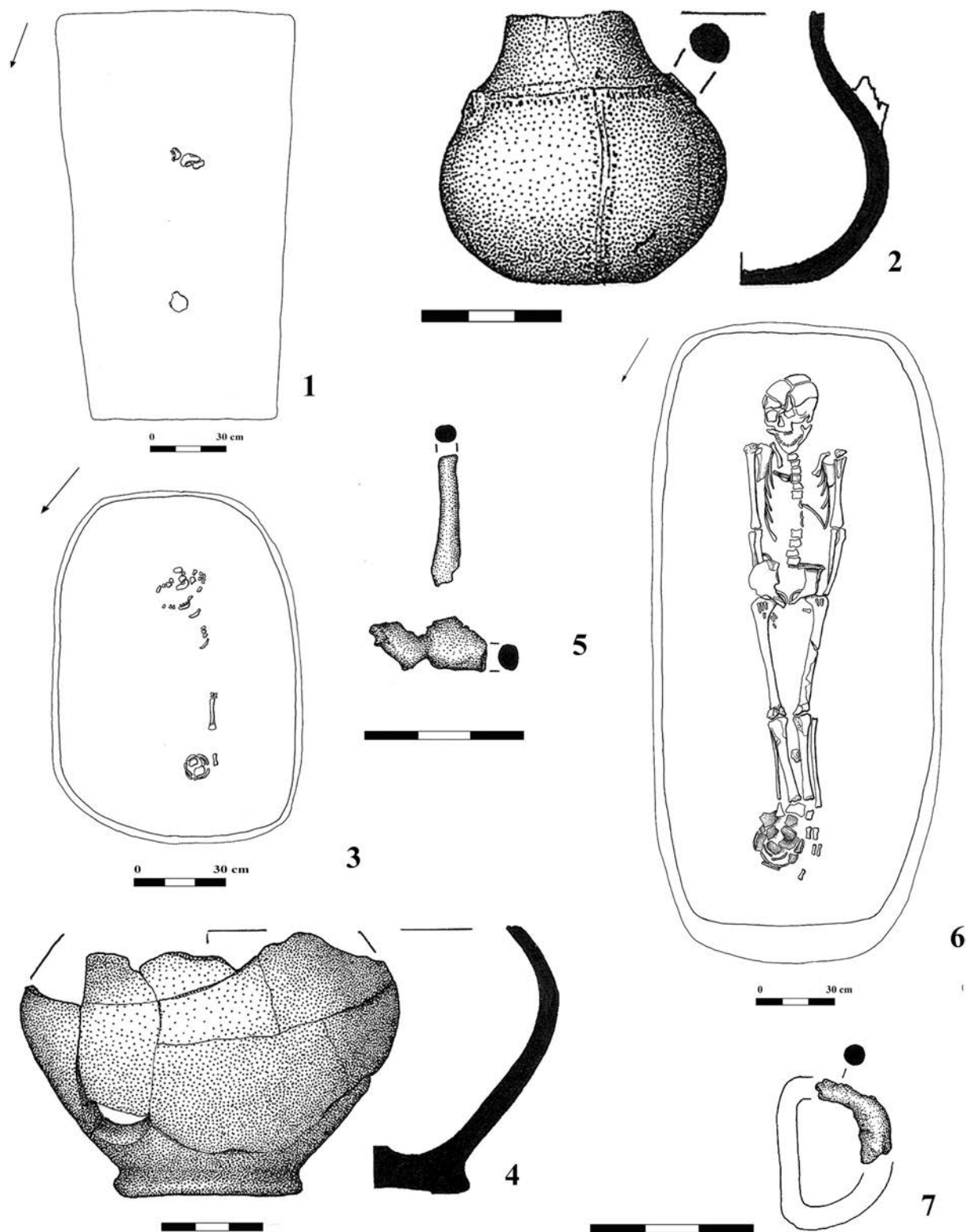

XIX. tábla

SNR 182. sír (138. objektum)

Tab. XIX

Grave SNR 182 (feature 138)

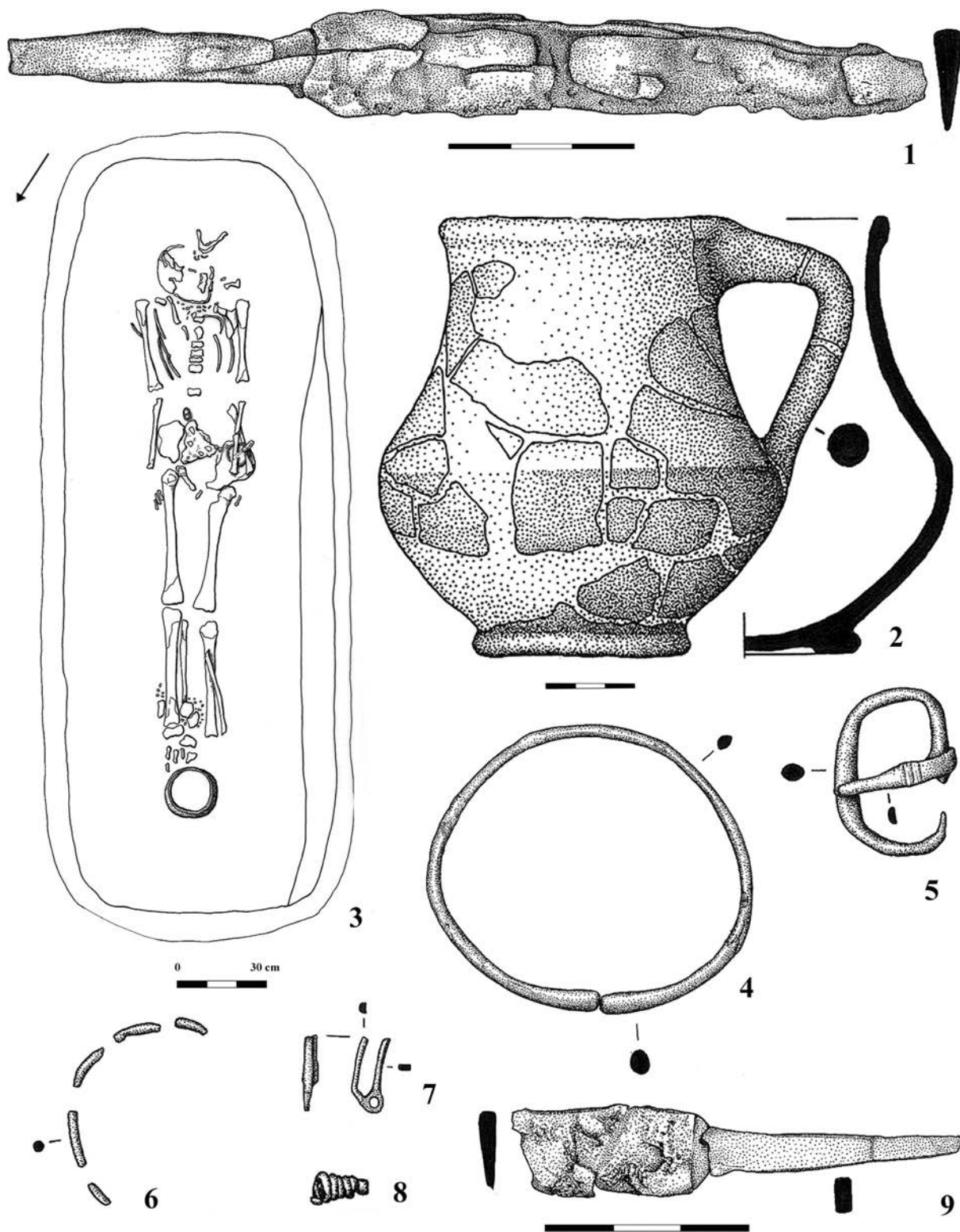
XX. tábla

1–2. SNR 191. sír (141. objektum), 3–4: SNR 196. sír (146. objektum), 5–7: SNR 199. sír (148. objektum)

Tab. XX

1–2: Grave SNR 191 (feature 141), 3–4: grave SNR 196 (feature 146), 5–7: grave SNR 199 (feature 148)

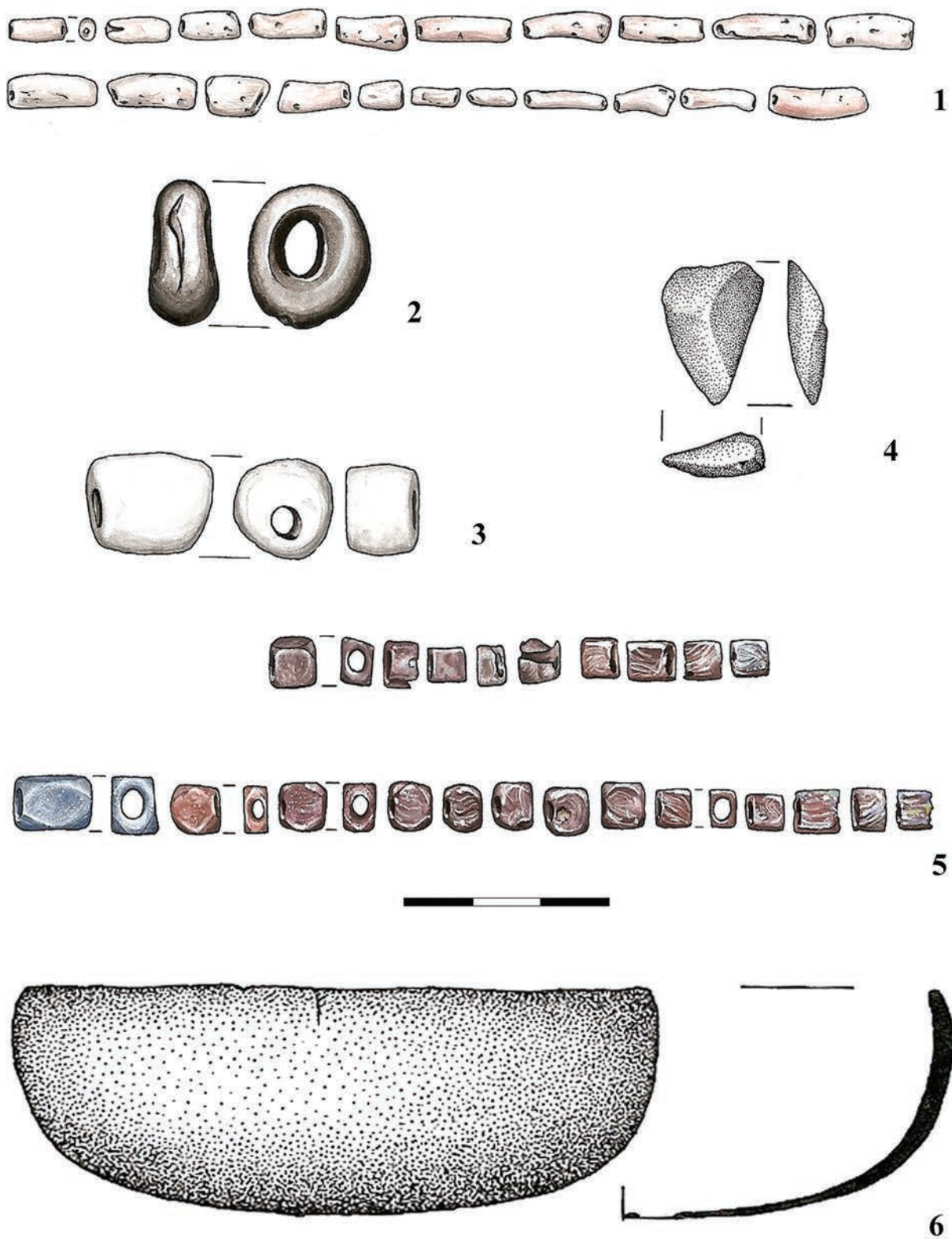

XXI. tábla

1–2: SNR 199. sír (148. objektum), 3–9: SNR 200. sír (149. objektum)

Tab. XXI

1–2: Grave SNR 199 (feature 148), 3–9: grave SNR 200 (feature 149)

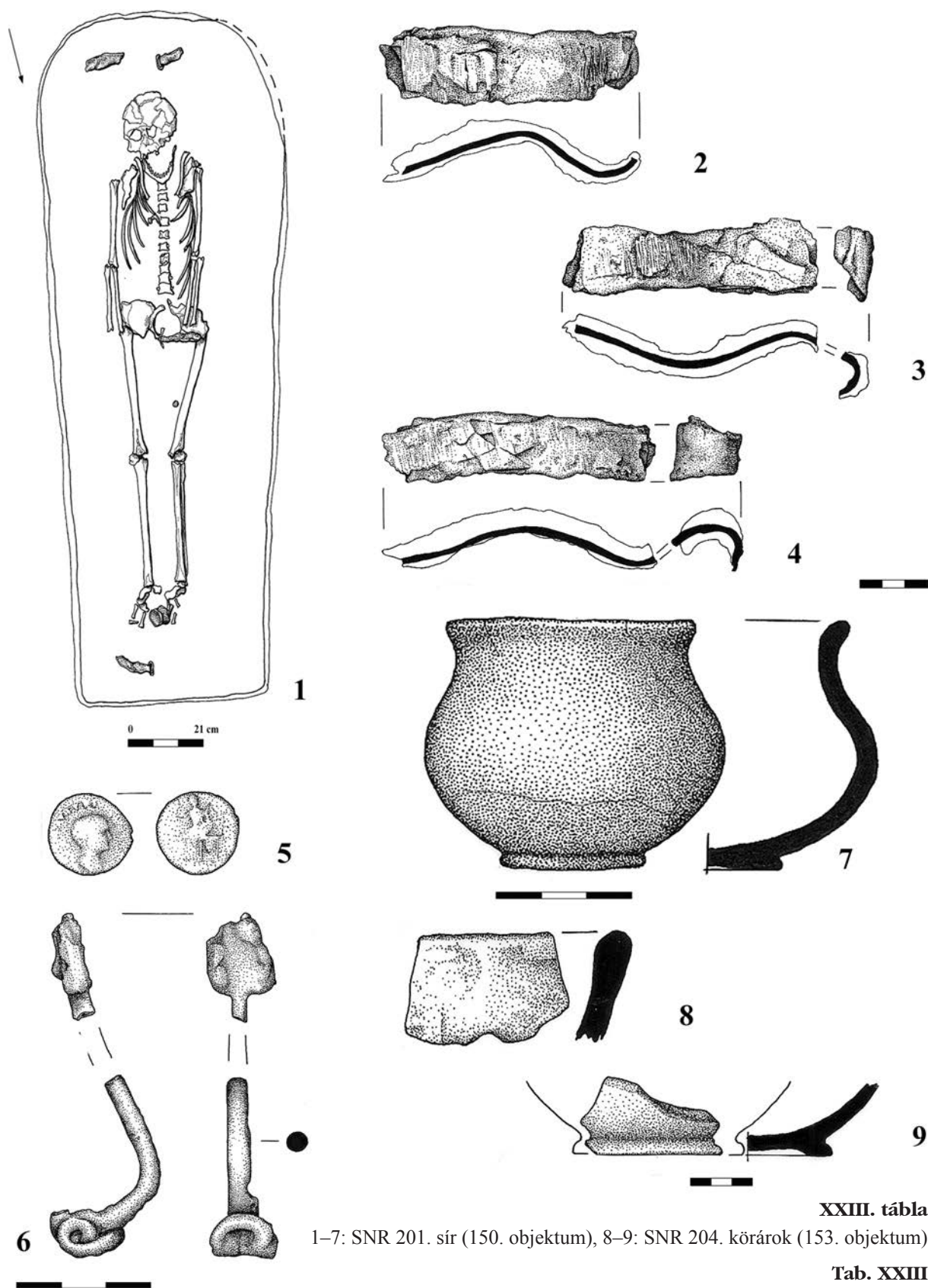

XXII. tábla

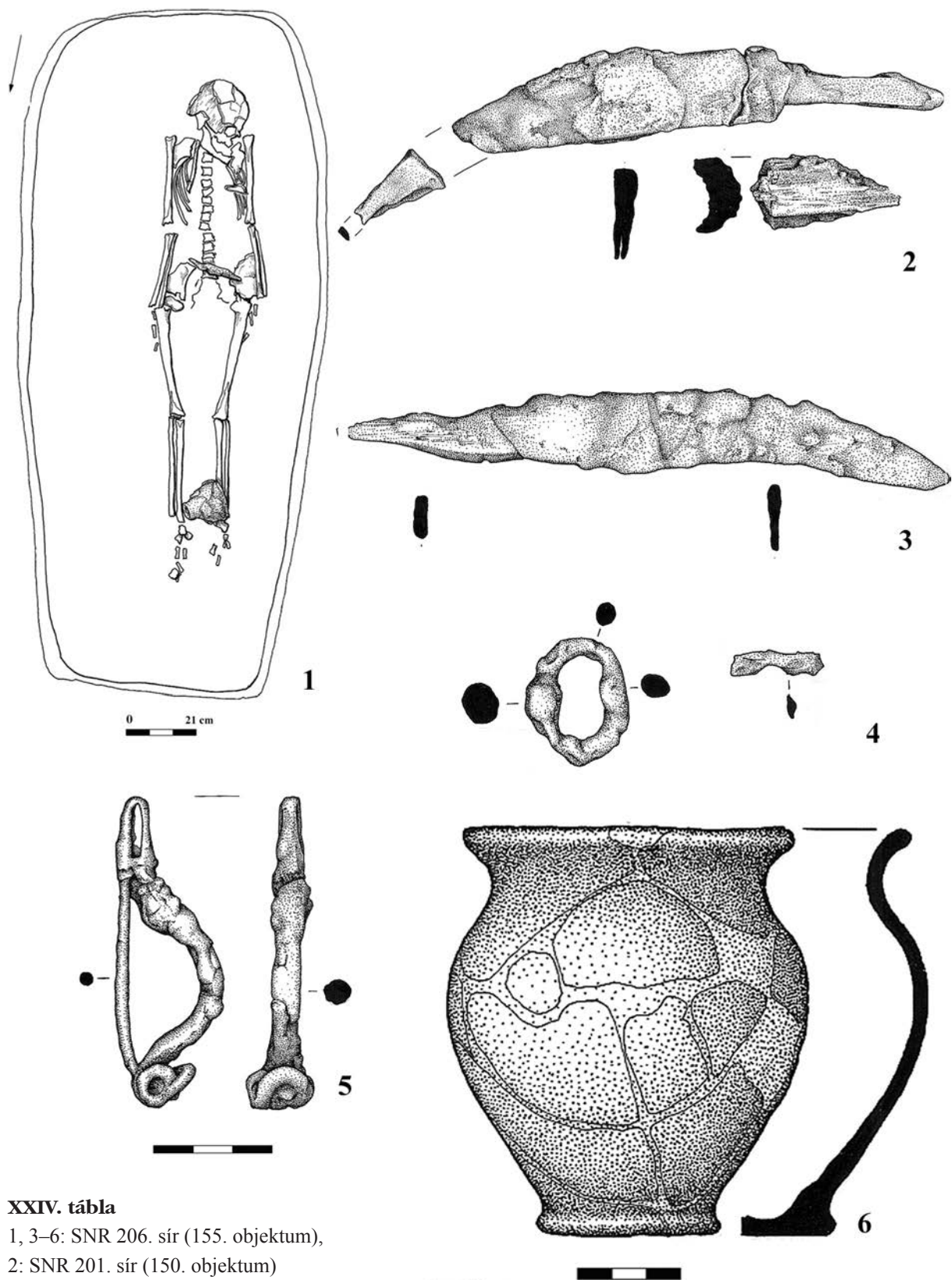
SNR 200. sír (149. objektum)

Tab. XXII

Grave SNR 200 (feature 149)

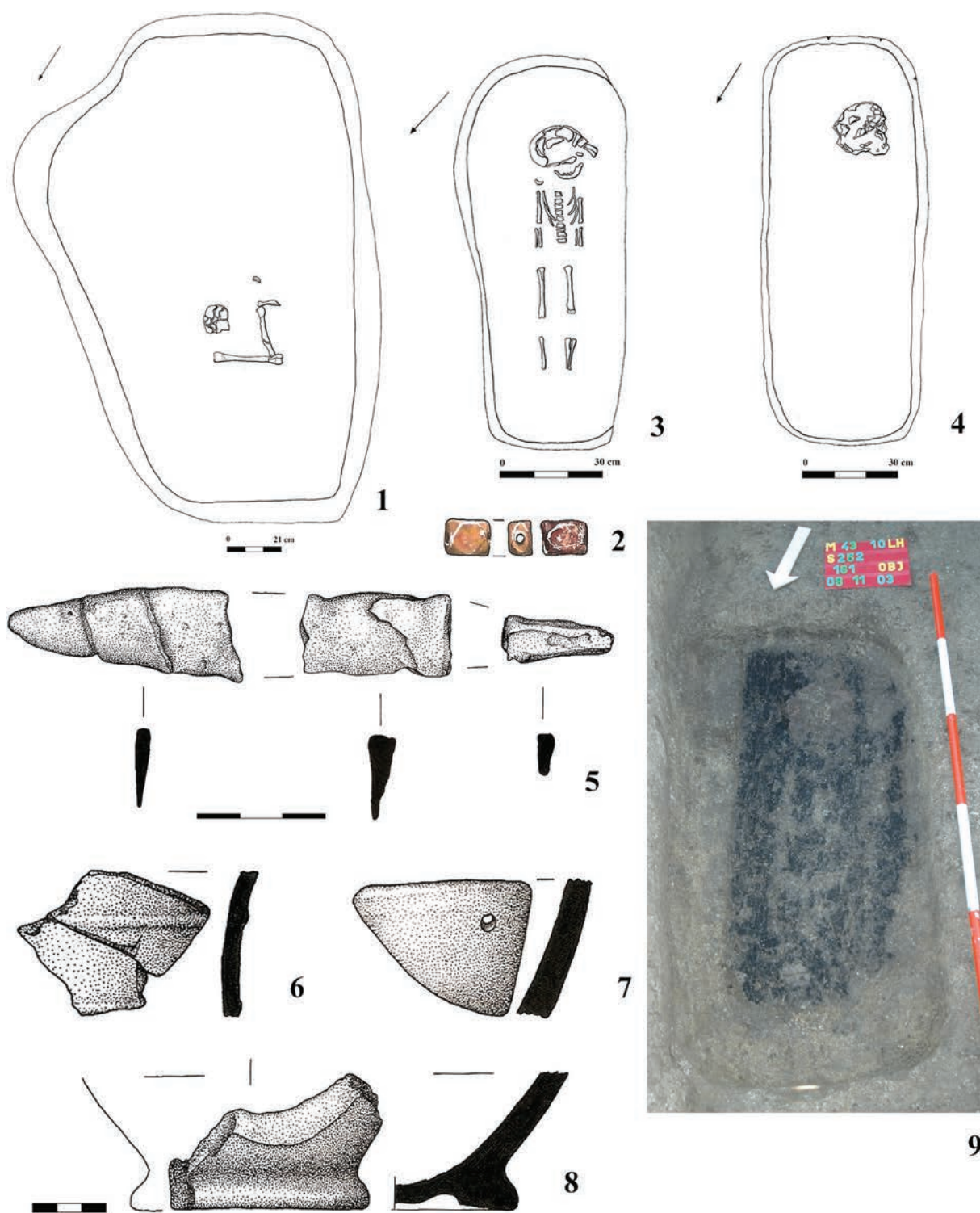

XXIV. tábla

1, 3–6: SNR 206. sír (155. objektum),
2: SNR 201. sír (150. objektum)

Tab. XXIV

1, 3–6: Grave SNR 206 (feature 155), 2: grave SNR 201 (feature 150)

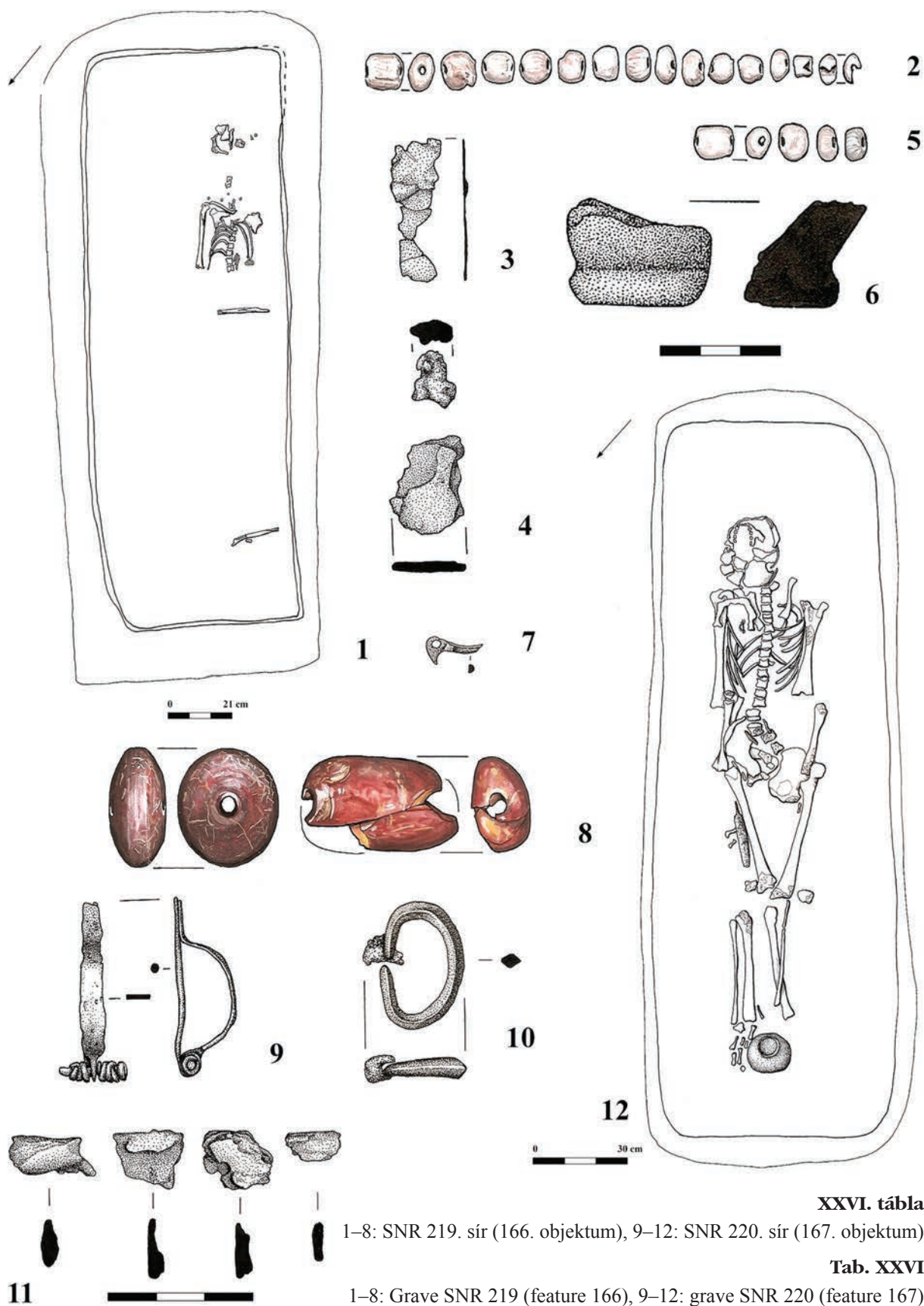

XXV. tábla

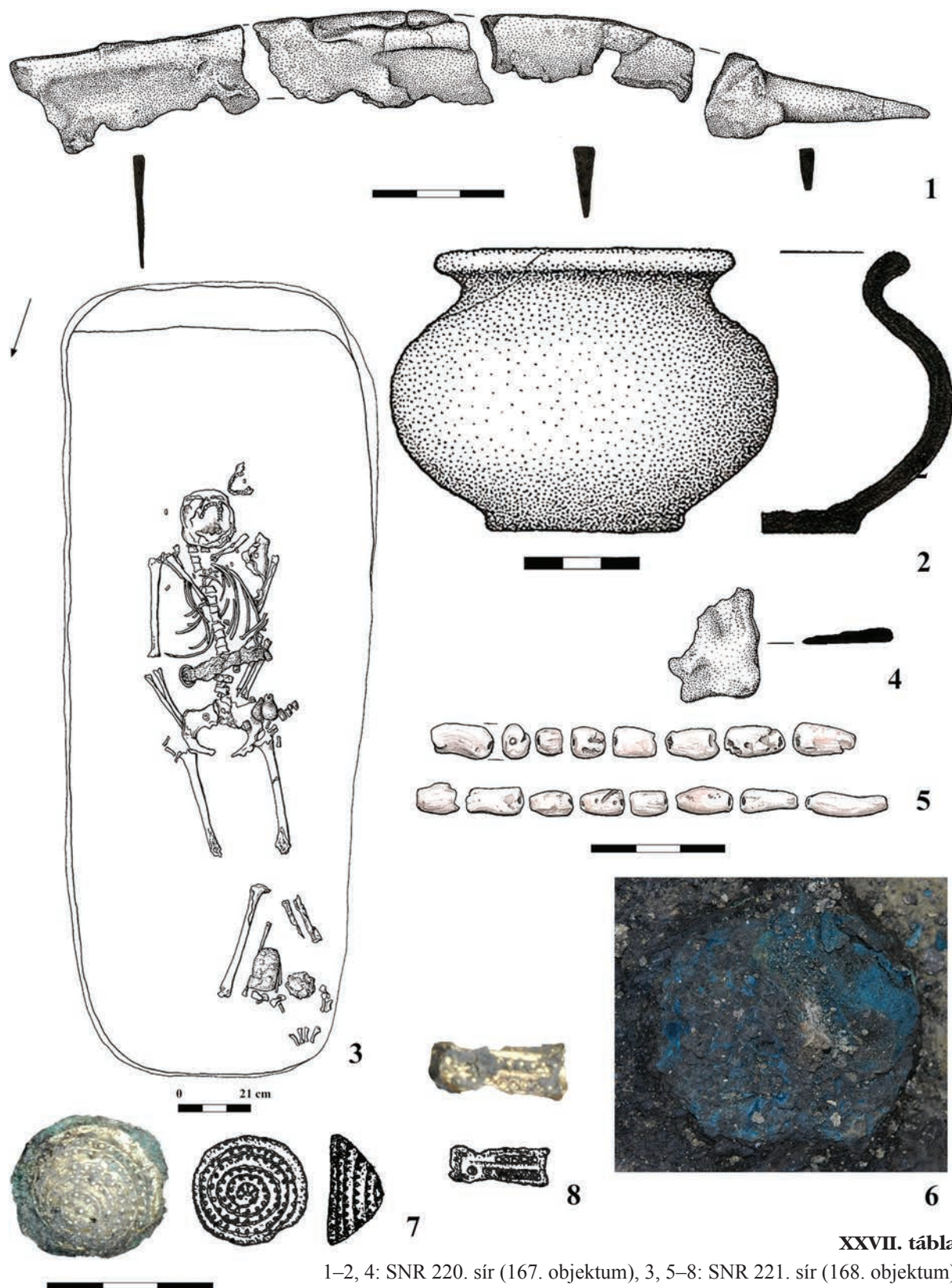
1–2, 5: SNR 212. sír (161. objektum), 3: SNR 237. sír (161. objektum),
4, 9: SNR 252. sír (161. objektum), 6–8: SNR 214. körárok (161. objektum)

Tab. XXV

1–2, 5: Grave SNR 212 (feature 161), 3: grave SNR 237 (feature 161),
4, 9: grave SNR 252 (feature 161) 6–8: ditch surrounding grave SNR 214 (feature 161)

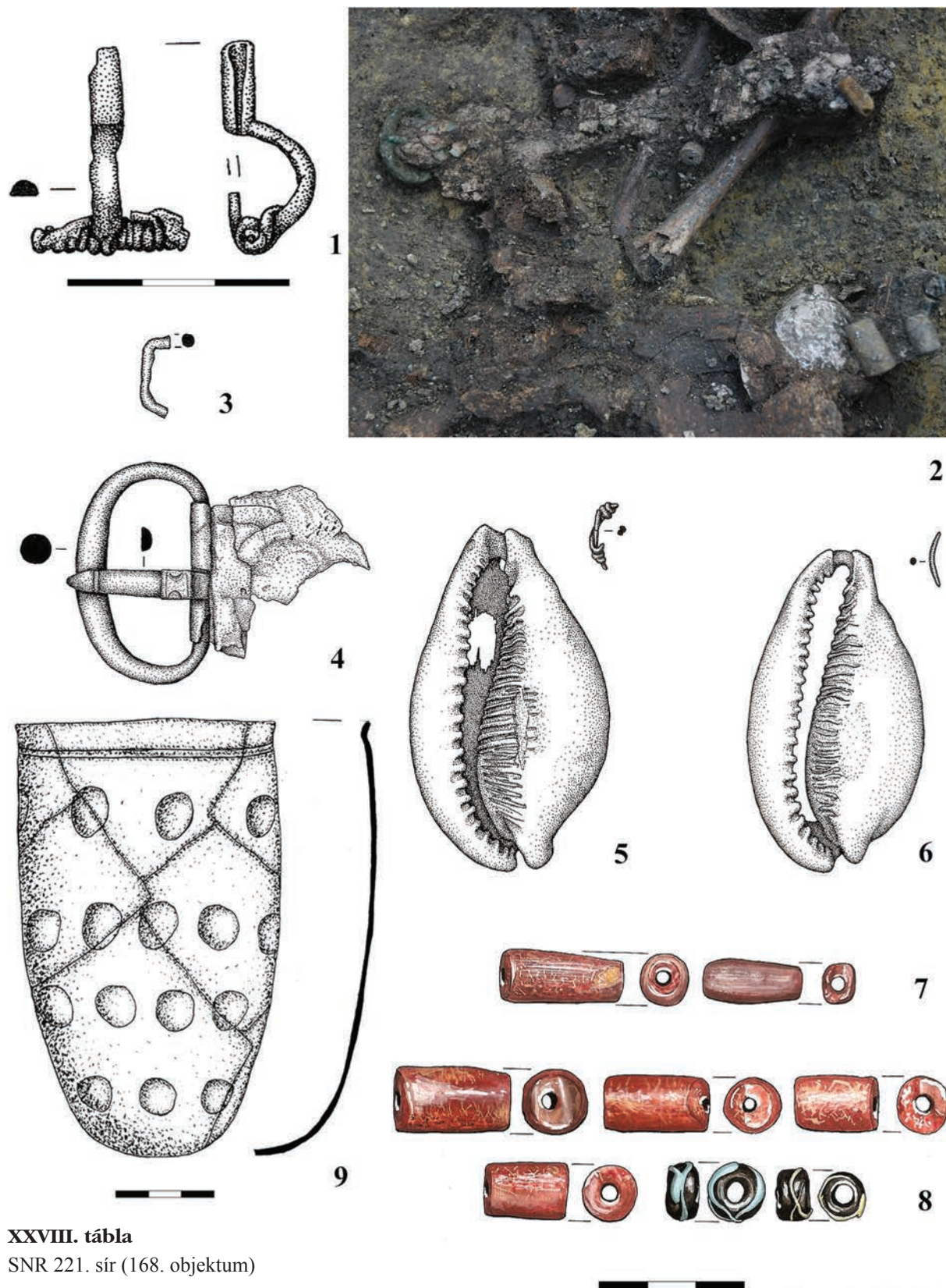

XXVII. tábla

1–2, 4: SNR 220. sír (167. objektum), 3, 5–8: SNR 221. sír (168. objektum)

Tab. XXVII

1–2, 4: Grave SNR 220 (feature 167), 3, 5–8: grave SNR 221 (feature 168)

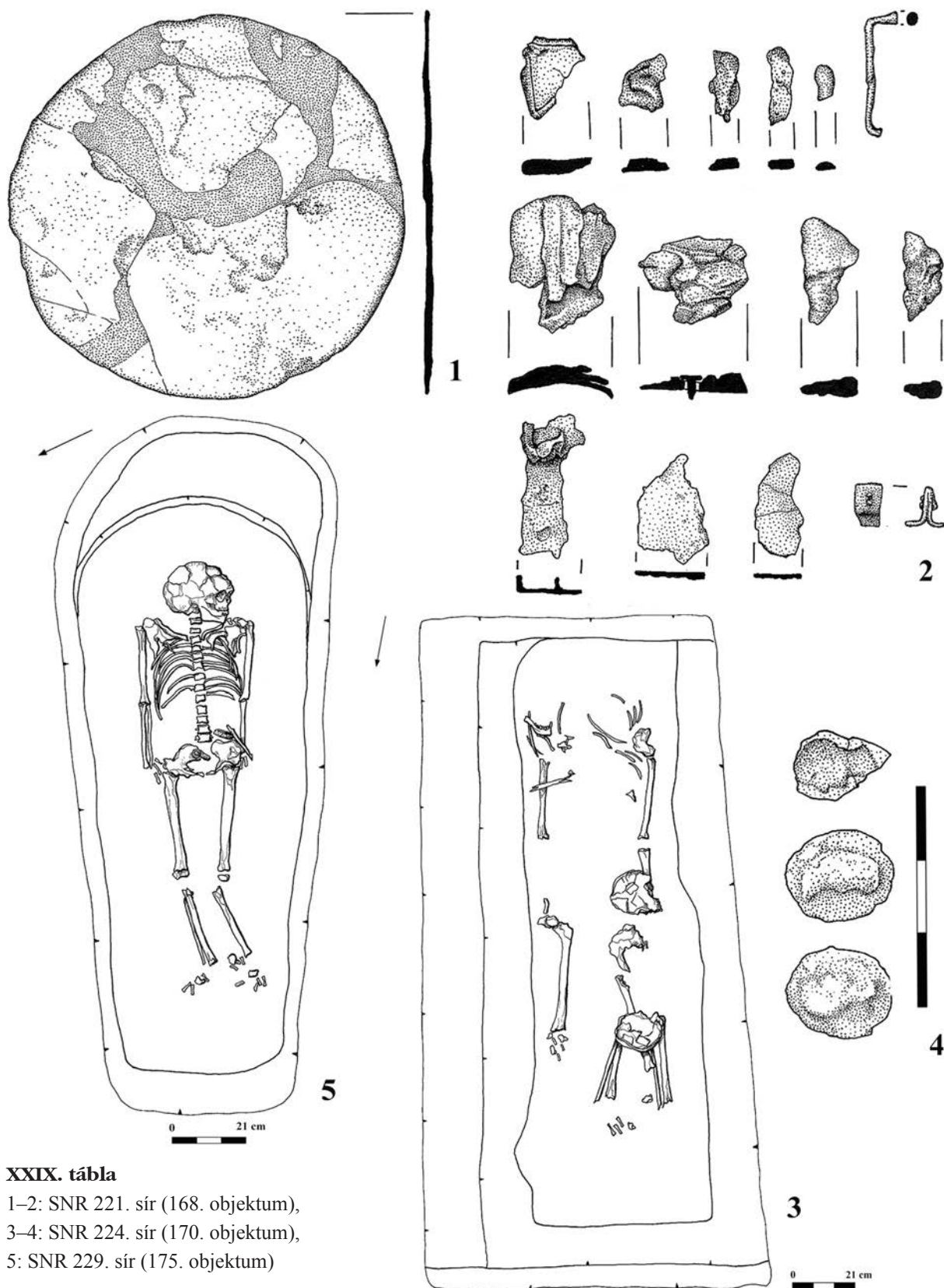
XXVIII. tábla

SNR 221. sír (168. objektum)

Tab. XXVIII

Grave SNR 221 (feature 168)

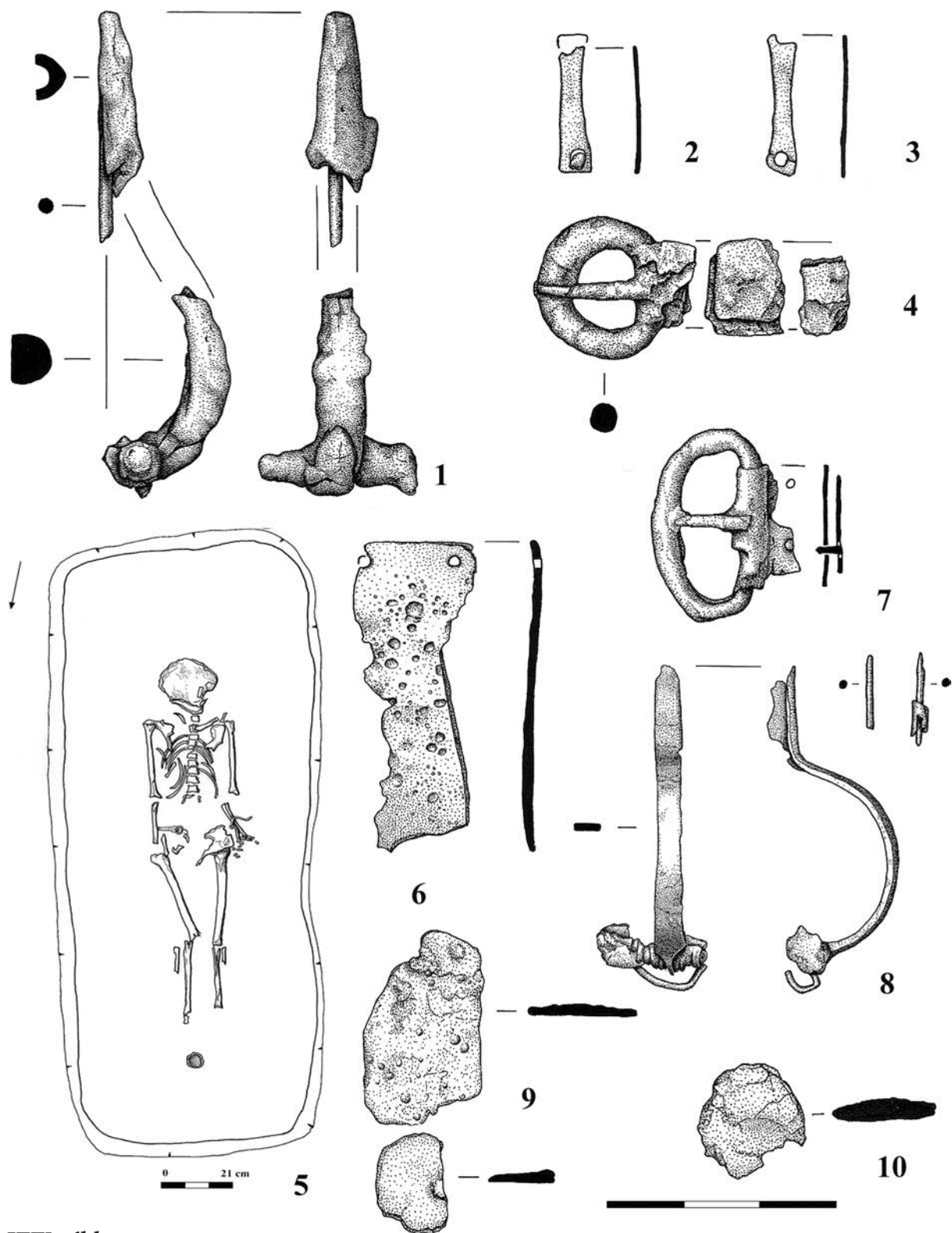

XXIX. tábla

1–2: SNR 221. sír (168. objektum),
3–4: SNR 224. sír (170. objektum),
5: SNR 229. sír (175. objektum)

Tab. XXIX

1–2: Grave SNR 221 (feature 168), 3–4: grave SNR 224 (feature 170), 5: grave SNR 229 (feature 175)

XXX. tábla

1–4: SNR 229. sír (175. objektum), 5–10: SNR 230. sír (176. objektum)

Tab. XXX

1–4: Grave SNR 229 (feature 175), 5–10: grave SNR 230 (feature 176)

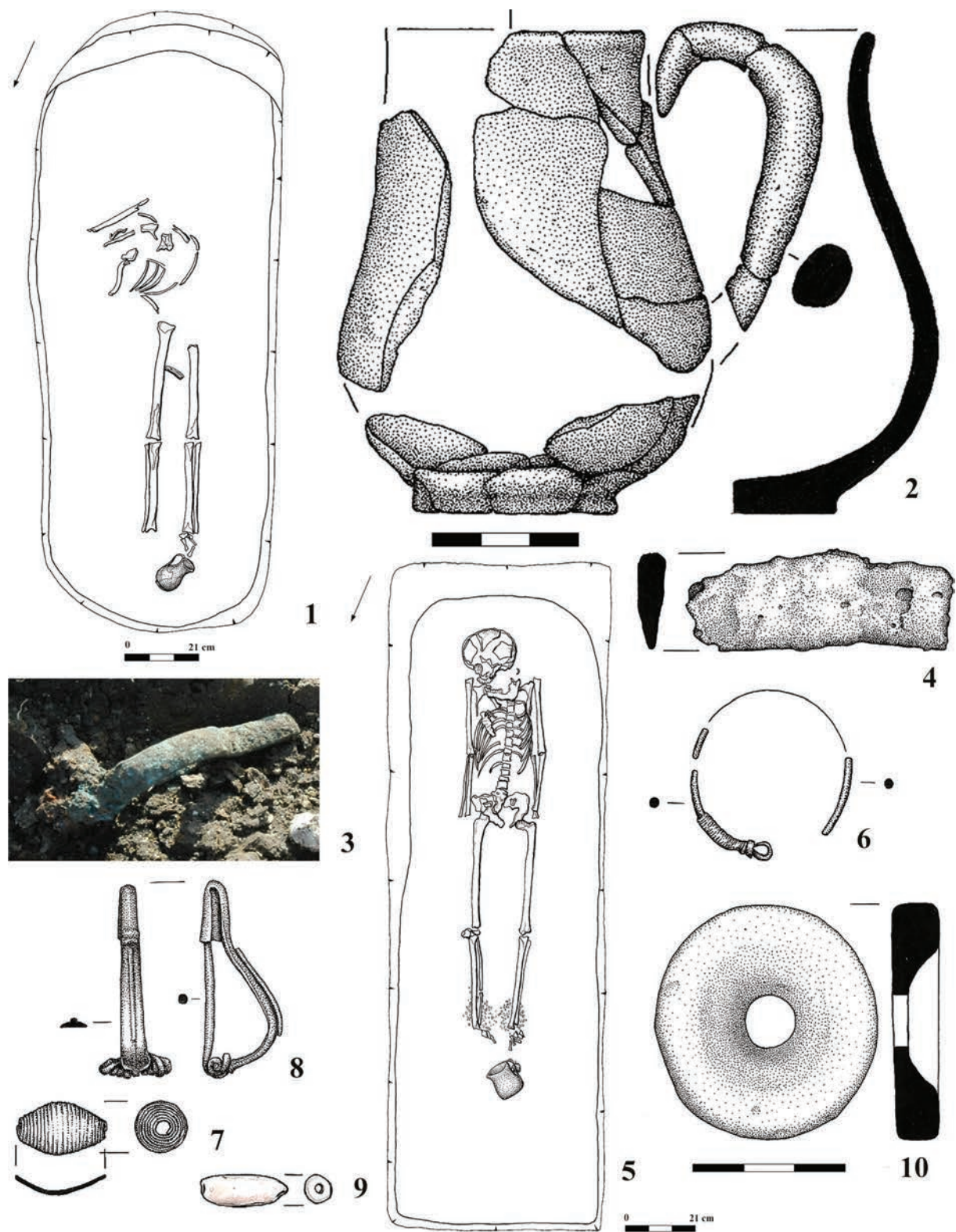
XXXI. tábla

1–2: SNR 230. sír (176. objektum),
3–5, 7–8: SNR 233. sír
(179. objektum), 6, 9: SNR 234. sír
(180. objektum)

Tab. XXXI

1–2: Grave SNR 230 (feature 176), 3–5, 7–8: grave SNR 233
(feature 179), 6, 9: grave SNR 234 (feature 180)

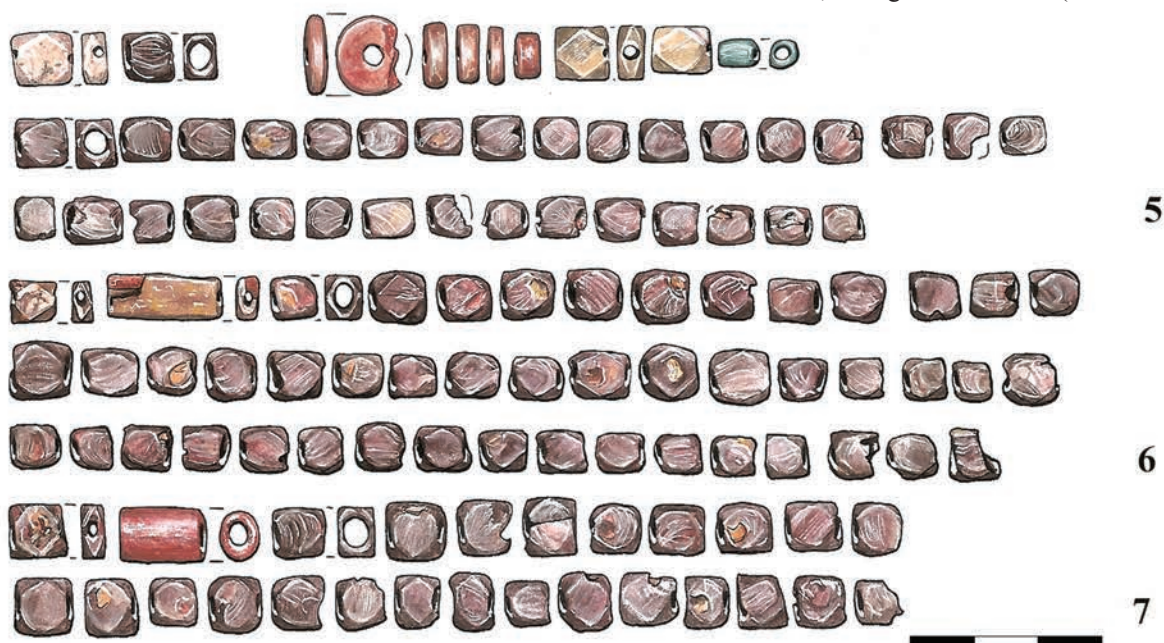
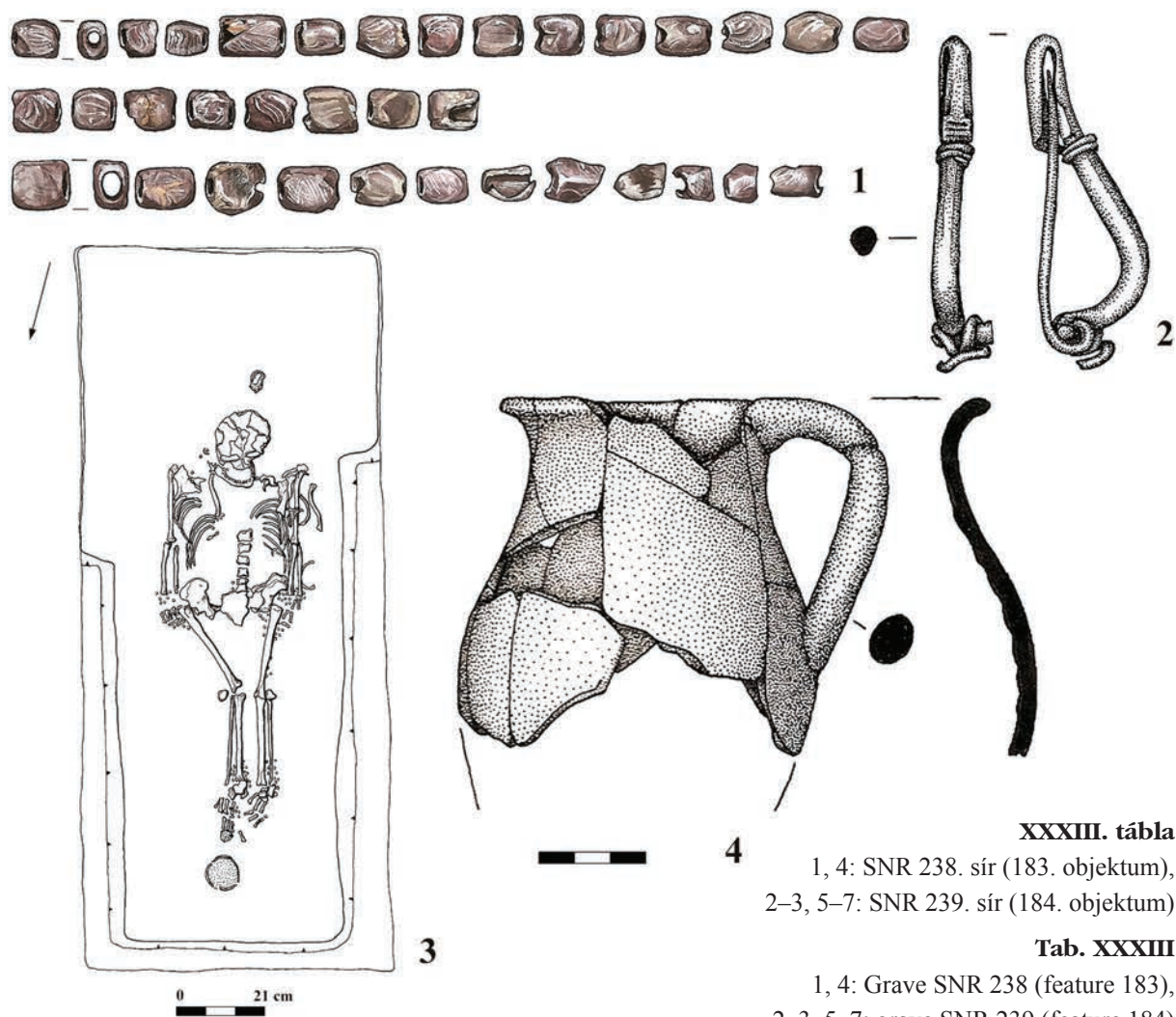

XXXII. tábla

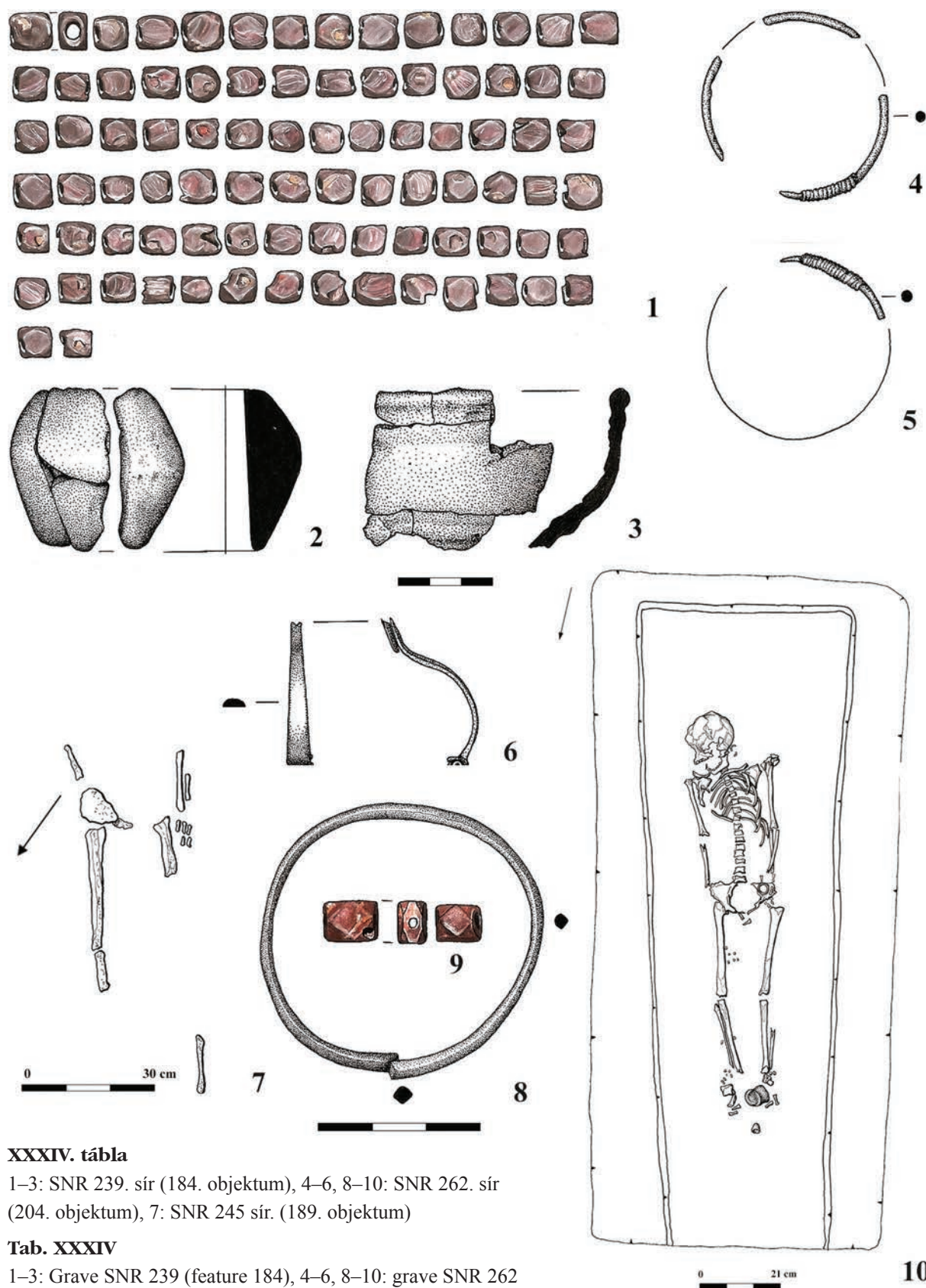
1–4: SNR 235. sír (181. objektum), 5–10: SNR 238. sír (183. objektum)

Tab. XXXII

1–4: Grave SNR 235 (feature 181), 5–10: grave SNR 238 (feature 183)

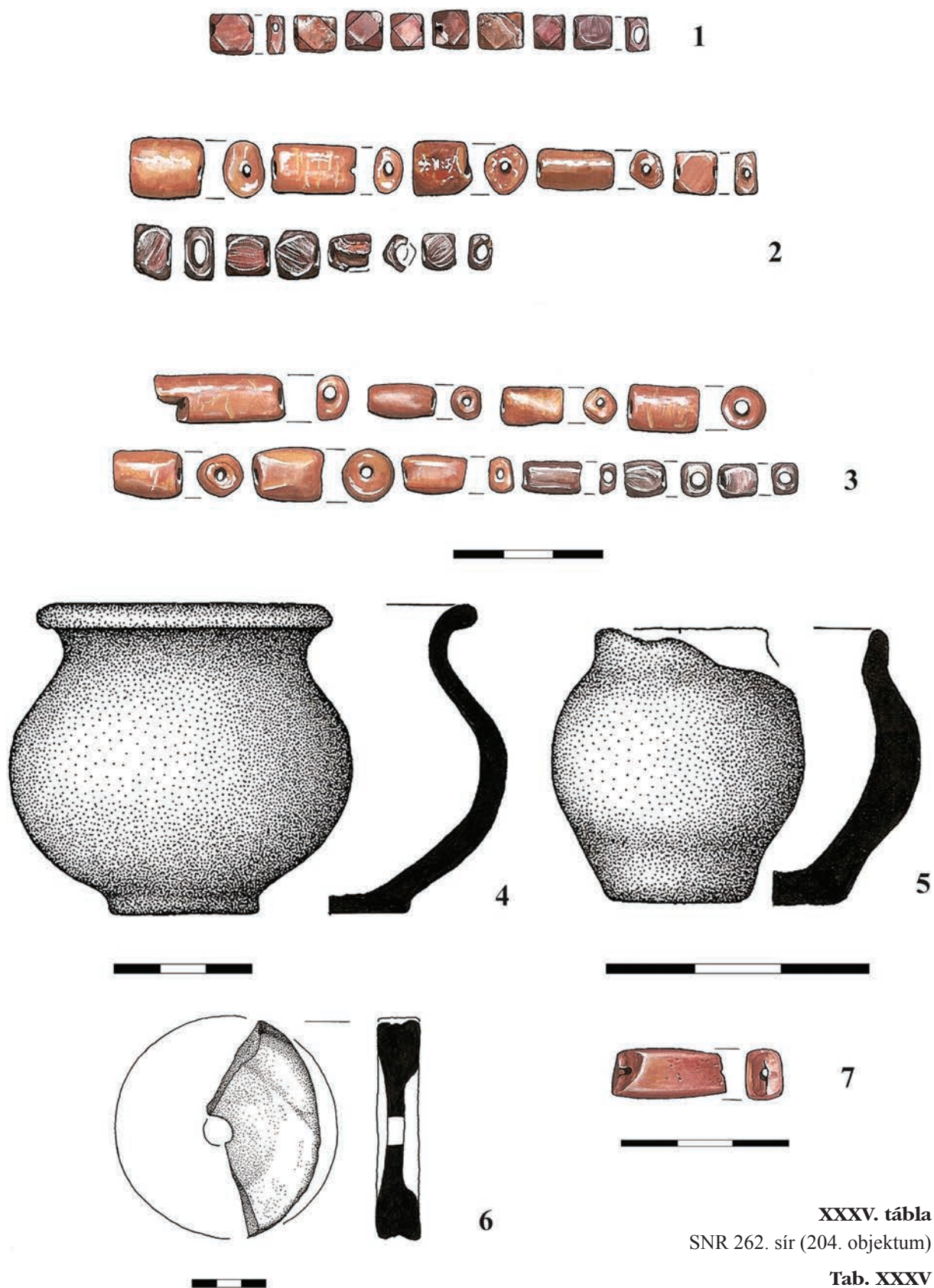

XXXIV. tábla

1–3: SNR 239. sír (184. objektum), 4–6, 8–10: SNR 262. sír (204. objektum), 7: SNR 245 sír. (189. objektum)

Tab. XXXIV

1–3: Grave SNR 239 (feature 184), 4–6, 8–10: grave SNR 262 (feature 204), 7: grave SNR 245 (feature 189)

XXXV. tábla
SNR 262. sír (204. objektum)

Tab. XXXV
Grave SNR 262 (feature 204)

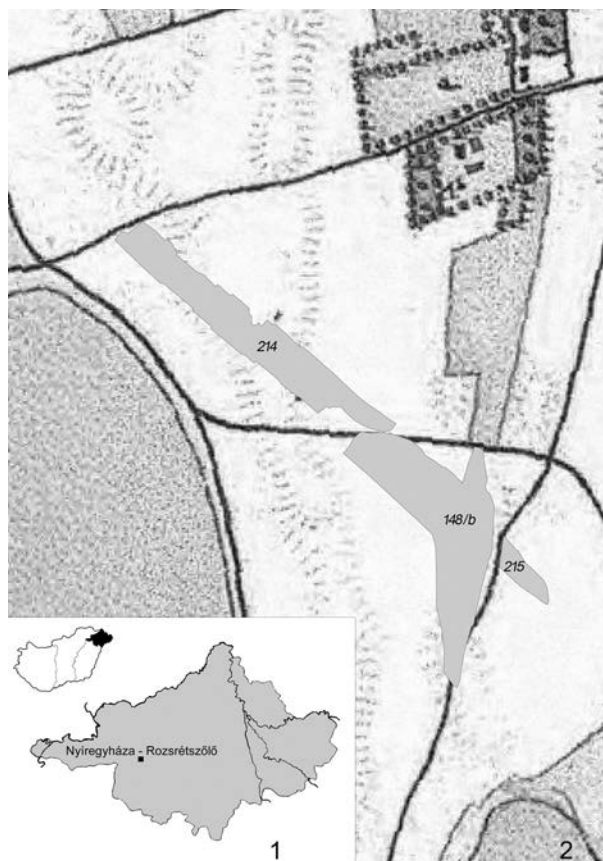
Magányos hunkori temetkezések Nyíregyháza határában

Pintye Gábor

2005-ben az M3-as autópálya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét keresztező nyomvonalán folytatott ásatások alkalmával Nyíregyháza–Rozsrétszölő határában (1. kép 1.) tártuk fel a 148/b., a 214. és a 215. lelőhelyet (PINTYE 2006., JAKAB–NAGY 2006., SCHOLTZ 2006.).¹ Munkánk során középső újkőkori, szkíta, avar és Árpád-kori településjelenségek, valamint avar temetőrészlet mellett két magányos temetkezés (214. lelőhely 13. és 215. lelőhely 69.01. sír) és egy császárkori temető (148/b. lelőhely) látott napvilágot (1–2. kép). Tanulmányomban a két egyedülálló temetkezés elemzésével foglalkozom.

A sírok leírása

215. lelőhely 69.01. sír (3. kép): A sír a 69. objektum bontásakor került elő, feltja nem volt észlelhető. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú. H. 260 cm, sz. 90 cm, m. 105 cm. Az ásató feltételezése szerint a részben felette lévő 69. – Árpád-kori – objektum a sír rablógödre lehetett. A csontok felett 10–30 cm-rel jelentkező szürkésfehér szerves anyagból, valamint a jobb combcsont mellett jelentkező 2 cm széles és 25–30 cm hosszban jelentkező sötét sávból koporsóra következtettünk (4. kép). A medencétől jobbra és a bal combcsont külső oldalán a sírföld hamus volt, a jobb lábszár belső oldalán kagylótöredéket

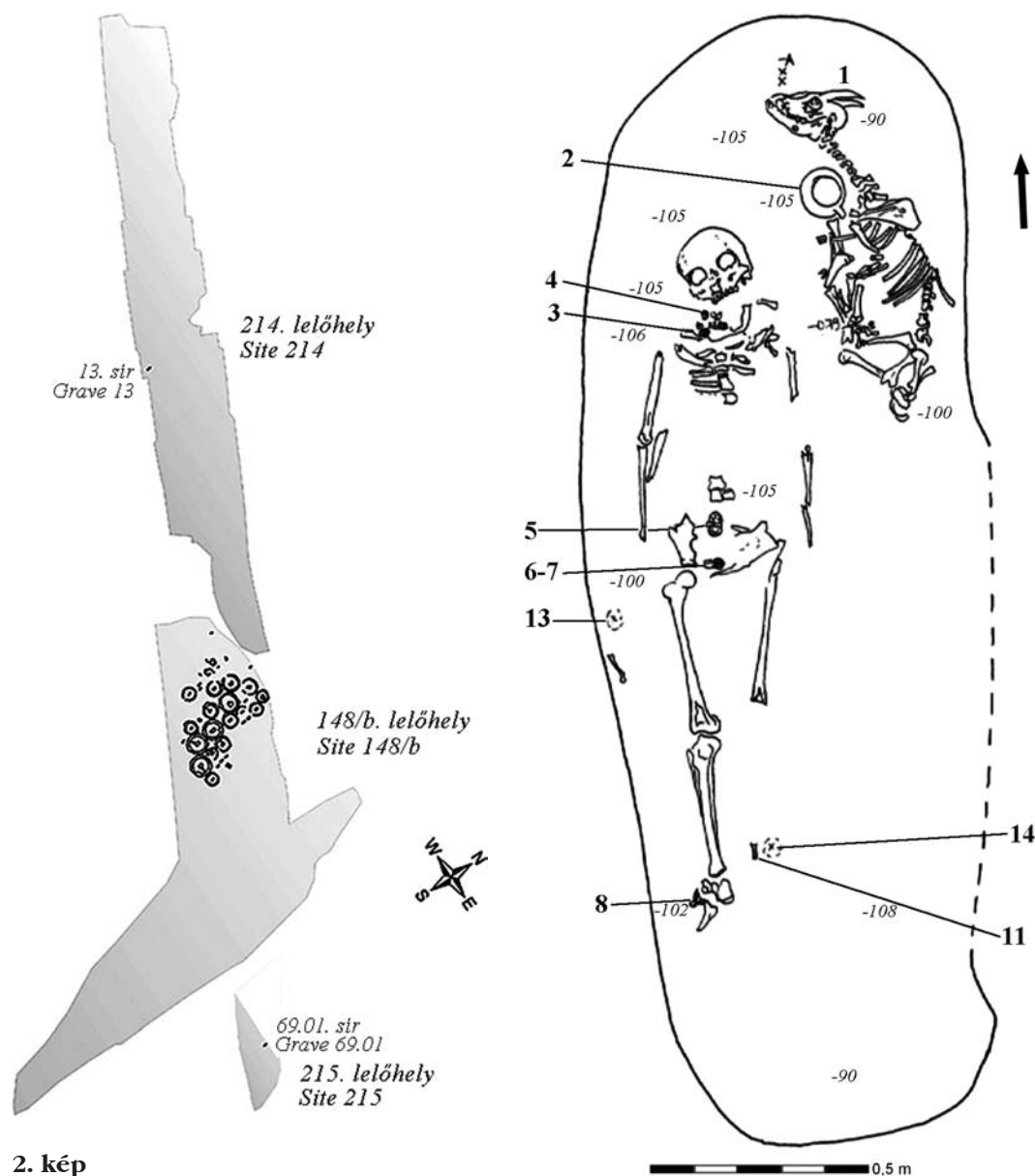
1. kép

1: A lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése, 2: Az ásatási szelvények az I. katonai felmérésre vetítve

Fig. 1

1: Geographical situation of the site, 2: Excavation sections projected onto the First Military Survey map

¹ A 148/b. lelőhely Jakab Attila feltárása, a területen dolgozó régészek: Almássy Katalin, Ciprian Astalos, Dan Băcuet-Crișan, Sanda Băcuet-Crișan, Dávid Áron, Gergely Balázs, Marta Liviu, Nagy Márta, Scholtz Róbert és a szerző. A 214. lelőhelyet a szerző, a 215. számút Scholtz Róbert tárta fel (JAM Régészeti Adattár leltározatlan). Köszönöm az ásatóknak, hogy a közléshez hozzájárultak! A leletanyag a Jósa András Múzeum gyűjteményében található (leltározatlan).

2. kép

A hunkori sírok és a szarmata temető egymáshoz viszonyított helyzete

Fig. 2

Situation of Hun Age graves and Sarmatian cemetery

és faszénrögöket találtak. A férfi² hátán fekvő, nyújtott helyzetű vázának tájolása ÉÉK–DDNy 10–190°. Koponyája hátrabilent és nyugati irányban elmozdult. Karja a törzzsel párhuzamosan feküdt, bordái, kezének és lábának ujjpercei hiányoztak. A váz bal lábát a 69. gödör bontásakor véletlenül szedték fel. A váz hossza 155 cm.

3. kép

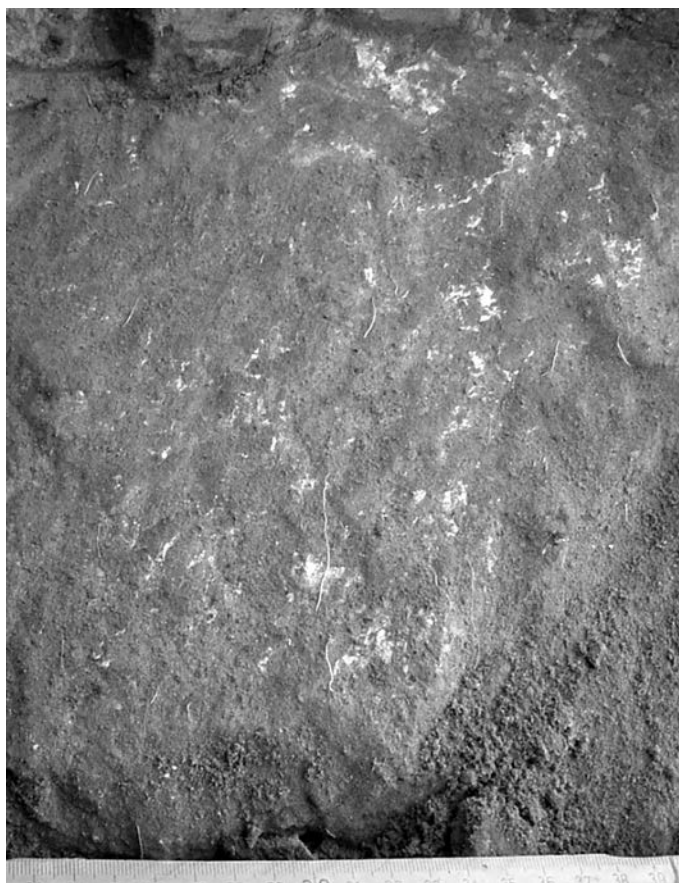
Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely 69.01. sír

Fig. 3

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave 69.01

² Az embercsontok meghatározását Szathmáry László antropológus (JAM) végezte el. Fogadja köszönetemet!

*Leletek:*³ 1. Fejjel ÉÉNy irányba fordított fiatal *kecske* váza a koponyától balra (3. kép 1., 5. kép). Lábaik felhúzták, mellső végtagjait behajlították. H. 84 cm. 2. Szürke, korong nélkül készített, csillámos homokkal és kavicsal soványított, enyhén kihajló peremű, hengeres nyakú, gömbös testű, vágott aljú *korsó* a kecske szügye előtt (3. kép 2., 6. kép). A korsó füle a perem alól indul és a vállra támaszkodik. Pá. 7,5 cm, Fá.: 5,5 cm, mag. 13,6 cm. 3. Alatta és mellette *faszénrögökkel*, *hamuval*. Két nagyobb, kissé nyomott gömb alakú, barna *üveggyöngy* az állkapocs nyugati oldalán (3. kép 3., 7. kép 1–2.). Átm. 1,6 cm, m. 1,1 cm. Furat átm. 0,6 cm, illetve átm. 1,4 cm, m. 1 cm. Furat átm. 0,6 cm. 4. Ovális, domború felületű, homorú aljú *gránátlencse* ugyanott (3. kép 3., 7. kép 3., 8. kép). 2,1 x 2,5 cm, m. 0,6 cm. 5. Ovális, megvastagodó karikájú, kör átmetszetű nagyobb *vascsat* a medencében (3. kép 5., 7. kép 5.). Pecke a karikára hajlik. Átm. 3 x 3,6 cm, v. 0,7–0,9 cm. 6. Kisméretű, nagyjából kör alakú, megvastagodó karikájú *bronzcsat* a medence alatt, az ágyék tájékán (3. kép 6., 7. kép 4.). Pecke a karikára hajlik, azon túl ér, tövén négyzet alakú kiemelkedő rész van. A csatkarika körnegyed, a pecek háromszög átmetszetű. A csatkarika 1,6 x 1,8 cm. Átlagos vastagsága: 0,4 cm, tövénél 0,2 cm. A pecek sz. 0,4 cm, v. 0,2–0,3 cm. A karika és a tüske több helyen sérült, kopott. 7. Félgömbös fejű *bronzszegecs bőrmaradvánnyal* a csat tövénél (3. kép 7., 7. kép 6.). Fej átm. 0,5 cm, h. 0,7 cm. 8. Háromtagú bronz *szíjelosztó* a jobb boka külső oldalán (3. kép 8., 7. kép 8.). Kisméretű, kör átmetszetű bronzkarikán csuklós megoldással 3 db levél alakú tag. A karikák végei nem mindegyik veret esetében érnek össze, a levél alakú tagok hátoldalán szegecselés nyoma látszik, egyik-másik külső felületét is megsértette a nitt. A teljes szíjelosztó kb. 3,5 x 4 cm. A levél alakú tagok hossza a füllel 2–2,2 cm, sz. 1–1,1 cm. A bronzkarikák átm. 1,4 cm, v. 0,3–0,4 cm. 9. A másik, ugyanilyen típusú, korábban elbontott *szíjelosztó* valószínűleg eredetileg a bal boka mellett volt (7. kép 7.). 10. Állati bolygatással került a sír betöltésébe egy harmadik *szíjelosztó* (7. kép 9.). 11. *Kagylótöredék*

4. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely
69.01. sír: halotti lepel maradványa

Fig. 4

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave
69.01: remains of a funeral shroud

³ A leletanyag restaurálását Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes és Dankóné Németh Erika végezte, a tárgy-és rekonstrukciós rajzokat Svéda Csaba készítette. Munkájukért fogadják köszönetemet!

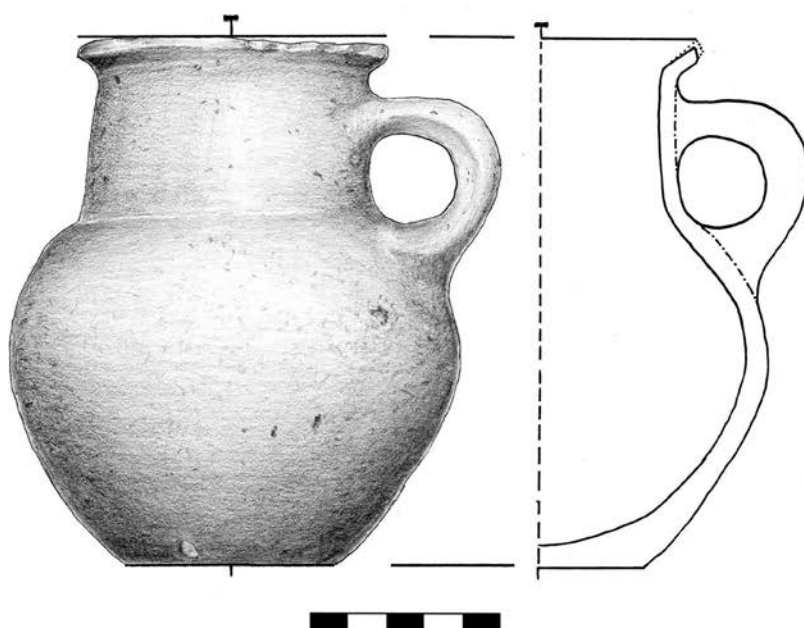

5. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3/ 215.
lelőhely 69.01. sír: kecske csontváza

Fig. 5

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3 Site
215 grave 69.01: goat skeleton

a jobb lábszár belső oldalán (3. kép 11.). 12. Egy nittel összeerősített, két lemezből álló, vége felé elkeskenyedő, keskeny bronz *szíjvég* a kidobott földből (7. kép 10.). Szélesebb végénél hátlapjához egy kis méretű, törött lemezdarabot szegecseltek. Hossztengelyében beütögetett pontsor látszik, végein bevagdalt díszű. H. 3,6 cm, sz. 0,6–0,9 cm. 13. A medencétől jobbra *hamu* (3. kép 13.). 14. A jobb lábszár belső oldalán faszénrögök (3. kép 14.).

M3/214. lelőhely 13. sír (9. kép): Lekerekített sarkú, déli vége felé enyhén szélesedő alaprajzú sírgödör. H. 270 cm, sz. 75–80 cm, m. 82 cm. 32 cm mélyen az északi

6. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő,
Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely
69.01. sír edénye

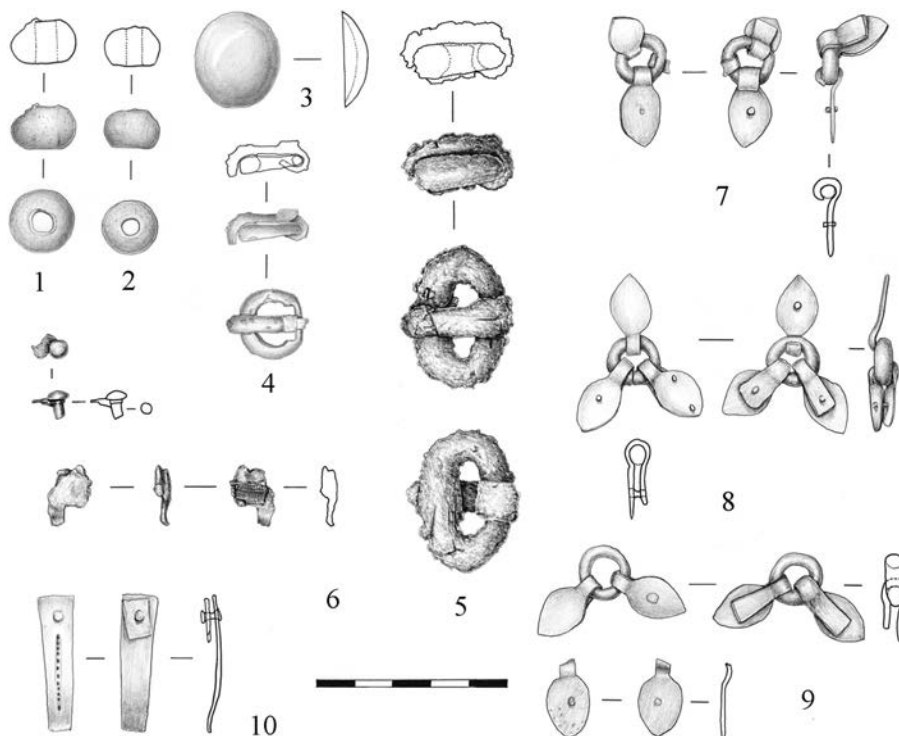
Fig. 6

Nyíregyháza–Rozsrétszőlő,
Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave
69.01: vessel

fal mellett emberi koponyatető töredéke jelentkezett, majd 50 cm mélyen már jól láthatóvá vált a sötétszürke, világosbarna foltos betöltésű rablóakna. A koporsó sötétbarna, sárga szemcsés folttal jelentkezett 70 cm mélyen.

Benne 23–40 éves, erőteljes végtagú nőt temettek el ÉÉK–DDNy 345–165° tájolással. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz koponyája összeropant. A mellkas és a medence nagy része, a kézfej és a jobb lábfej teljesen hiányzott. A bal kart behajlítva a mellkasra helyezték úgy, hogy az alkar és a felkar nagyjából hegyesszöget zárt be egymással. A bolygatott helyzetű jobb kar felső része a mellkason keresztben feküdt. A sír oldalának állatjáraiból ujjpercek kerültek elő, a bal kar maradványait 52–60 cm mélyen enyhén kelet felé elmozdulva találtuk. A váz hossza 160 cm.

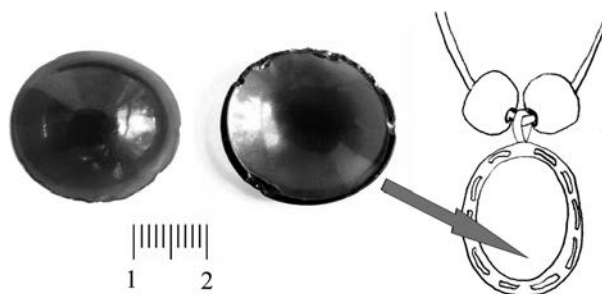
7. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszölő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely 69.01. sír leletei

Fig. 7

Nyíregyháza–Rozsrétszölő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave 69.01: finds

Leletek: 1. Kifli alakú, rossz-ezüst *hajfűrtkarika* töredéke a koponyától északra 10 cm-re (9. kép 1., 10. kép 1.). Átm. 1,3 cm, v. 0,1–0,3 cm. 2. Három élű, alsó harmadában szélesedő, nyéltüskés vas *nyilcsúcs* a bal felkarcsont külső oldalán, a sír alja felett 7 cm-rel, hegyével ÉÉK felé fordulva (9. kép 2., 10. kép 2.). Csúcsa hiányzik, tüskéjén famaradvány. H. 4,6 cm, sz. 1,5 cm. 3. Félgömbös fejű *bronzszegeccsel* átütött *bőrdarabka* a bal lábfej mellett, a csontok felett 5 cm-rel (9. kép 3., 10. kép 3.). Fej átm. 0,5 cm, h: 0,6 cm.

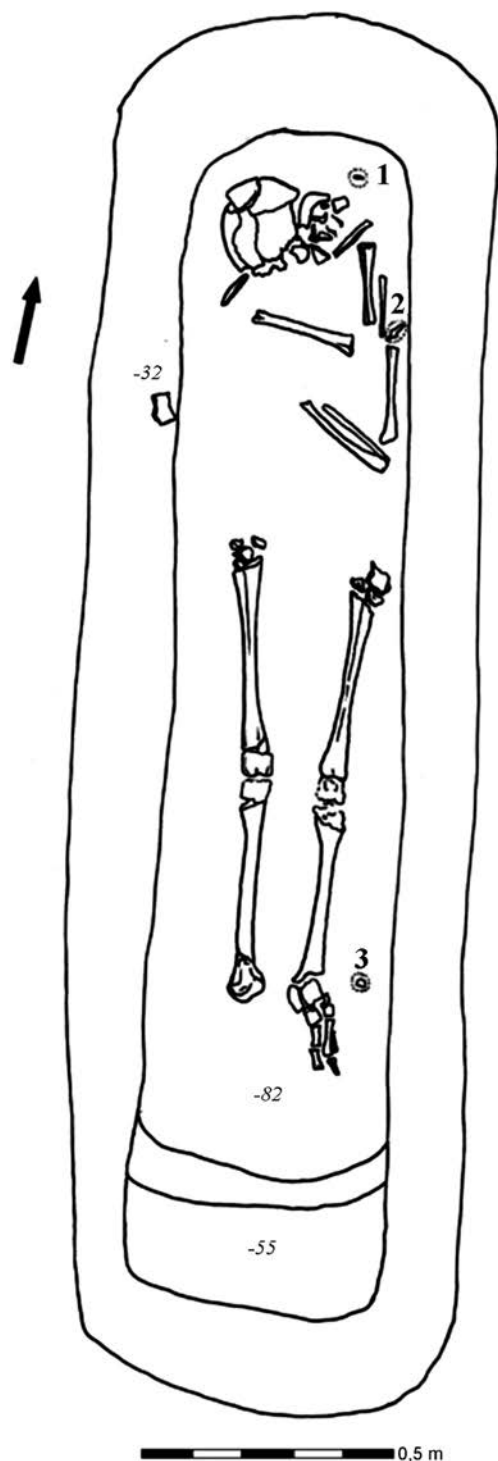

8. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszölő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely 69.01. sír gránátlencséje és feltételezett viselési módja

Fig. 8

Nyíregyháza–Rozsrétszölő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave 69.01: garnet lentil and suggested way of wearing

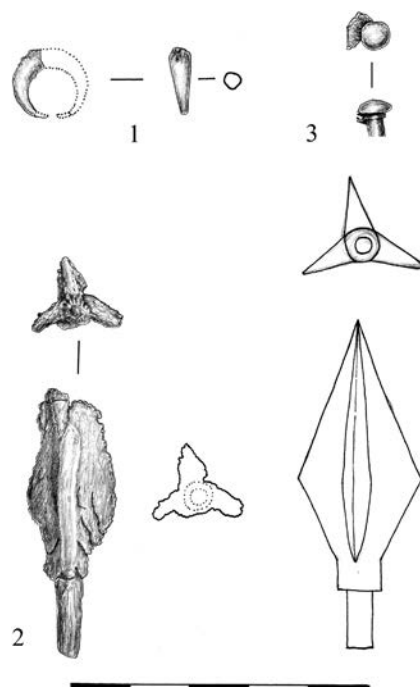

9. kép

Nyíregyháza–
Rozsrétszölő,
Szelkő-dűlő M3/214.
lelőhely 13. sír

Fig. 9

Nyíregyháza–
Rozsrétszölő,
Szelkő-dűlő M3 Site
214 grave 13

10. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszölő,
Szelkő-dűlő M3/214. lelőhely 13. sír leletei

Fig. 10

Nyíregyháza–Rozsrétszölő,
Szelkő-dűlő M3 Site 214 grave 13: finds

Temetkezési szokások

A sírok helye

Mindkét sír helyét lankás dombtetőn jelölték ki. Környezetükben további hasonló korú sírt nem találtunk.⁴ A két sír között húzódott a már említett szarmata temetőrészlet, melynek centruma szinte pontosan a temetkezések egymáshoz viszonyított távolságának középpontjában volt (2. kép).

A sírgödör tájolása, a halott helyzete

Mindkét sír közel É–D-i tájolású, a 13. temetkezés kis eltéréssel kelet felé. Az elhunytak hanyatt feküdtek, nyújtott testhelyzetben. Kulcsár Valéria a Kárpát-medencei szarmata időszak tájolási szokásait vizsgálva megállapította, hogy a császárkorban meglehetősen ritka É–D-i fektetés gyakran párosul a halott elkülönített, magányos eltemetésével. Az ilyen tájolású temetkezések egy része az ország észak-északkeleti

⁴ A 13. sír esetében ez csak feltételezés, mivel a feltárt terület déli szélének közelében feküdt.

felében, nagyjából a Csörsz-árkot követve jelentkeznek. A szokás feltűnése mögött keleti migrációt sejtett (KULCSÁR 1998. 19–20.).

A hunkori sírokra a szarmata szállásterületen kívül eső vidékeken és Pannonia területén is jellemző e tájolás. Megfigyelhető, hogy a korábban helyiek által használt temetőkben az ilyen típusú sírok gyakran egyedülállóan jelentkezték (SÁGI 1955. 187., TOMKA 2001. 165., KOVÁCS 2004. 127., 139.). Kiss A. véleménye szerint ez az irányítás egyenesen alán jellemző (KISS 1994. 173–174.).

A hunkorszak kelet-európai sztyeppén túlsúlyban van az É–D-i irányítás (PARDUCZ 1963. 58., ZASZECKAJA 1994. 19. Tab. 22.). A Marosszentanna–Csernyahov kultúra sírjainak egy része és a nyugati gótok temetkezései általában szintén É–D-i, illetve ÉNy–DK-i tájolásúak (KOVÁCS 1912. 253., BONA 1961. 193., BONA 1986. 115., 121.).

Istvánovits E. a Tiszadob és Ártánd kör tájolási szokásait vizsgálva megállapította, hogy itt is, ott is feltűnnek É–D-i irányítású temetkezések, olyannyira, hogy a Mezőszemere–Kismarifének lelőhelyen feltárt temetőben 6 esetet regisztráltak. Ezekkel kapcsolatban felmerült a germán hatás lehetősége (ISTVÁNOVITS 2000. 198–199.).

A sírgödör formája, mérete

A sírgödör mindkét halott esetében lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, viszonylag mély (82 és 105 cm) és hosszú (260–270 cm). Szélességük átlagosnak tekinthető. A sírgödör mindkét esetben jóval nagyobb, mint a halott, a láb vége és a sírfal közötti majdnem fél méteres részre minden bizonnyal valamilyen romlandó anyagból készült túlvilági útravalót mellékeltek. Hunkori sírok esetében a feltétlenül szükségesnél jóval hosszabb sírgödröt több helyen megfigyelték. Példának hozhatjuk fel Páty temetőjét (OTTOMÁNYI 2001. 43.). A Tiszadob kör sírgödreire is a nagyobb alapterület jellemző (ISTVÁNOVITS 2000. 198.).

A halott sírba helyezésének módja

Mindkét sír koporsós temetkezés volt. A 13. sír halottja esetében a koporsó a láb felé kisse szélesedett. Nincs keskeny sávban érzékelhető deszkanyom, így a fatörzs természetes formáját követő rönkkoporsót feltételezünk. A sírfalon körbehúzódnó sötét, szemcsés elszíneződés és a jobb combsont mellett kívül mutatkozó 2 cm széles sötétebb sáv alapján a 69.01. sír halottját nagyobb méretű ládába fektethették, abba téve a leölt kecskét és a korszót is. A halottak szabályosan összehúzott testhelyzete és a 69.01. sír alján és a váz felett érzékelt világos sáv/foltok arra utalnak, hogy a koporsóba tétel előtt bőr⁵ halotti lepelbe csavarták a halottakat (4. kép). Ez a szokás több hazai szarmata sírban jelentkezett. II–III. századi környezetben legutóbb Abony–Tatárhányás-dűlő 39. lelőhelyen azonosították (KULCSÁR 1998. 29–30., GULYÁS 2011. 141.).

A 69. 01. sír esetében már említettük, hogy a sírban fekvő kecskeváz és az edény bontásakor a tárgyak alatt, illetve mellett faszenet és hamut figyeltek meg (6. kép 1.). Ezt a jelenséget a sírföldben több helyütt megfigyeltük. Már a sauiromata (Kr. e. VI–IV. század) sírokban azonosították a tűzkultusz nyomait. Leégett sírépítményeket, a sírok faszerkezetének szenesedett maradványait vagy az égett mellékleteket a későbbi szarmata sírokban is dokumentáltak. Hazánkban feljegyezték néhány esetben a tüzelés nyomait, maradványait. Faszén jelenlétét újabban a már említett Abony környéki szarmata temető egyik sírjában rögzítették (KULCSÁR 1998. 27., KULCSÁR 1999. 49–50., GULYÁS 2011. 141.).

⁵ Balogh Csilla (Móra Ferenc Múzeum) szóbeli információja szerint ez az elszíneződés vagy lenyomat bőr maradványa lehet..

Temetkezésünkhöz magyarországi, hunkori szarmata párhuzamok említhetők, így a jász-alsószentgyörgyi Borsa-halom és a vaskúti halmok. Párducz M. az ezekben talált tüzelésnyomok (hamu) egyik magyarázataként vetette fel, hogy a temetést kísérő szertartások nyomait őrzik (PÁRDU CZ 1950. 101.).⁶ Az általunk tárgyalt sírokban azonban nem volt megfigyelhető sírépítmény, sem a sírgödrön belüli égés. A hamut és faszenet a koporsó fenekére, a halottra, a mellékletekre és alájuk szórták.

Egy különleges rítuselem

A 69.01. sír másik különleges vonása a halott feje mellé fektetett, összekötözött lábú kecske maradványa (5. kép).⁷ A Kárpát-medence szarmata temetkezéseiben a teljes állati maradvány ismeretlen. A kevés esetben azonosított állatcsontok hús-adomány nyomaiként, a túlvilágra szánt ételként értelmezhetőek (KULCSÁR 1998. 72.).⁸

Szarmata környezetben elsősorban a juhok valamely részét mellékelték a sírokba. Az irániak kos-tiszteletére számos bizonyítékkal rendelkezünk. Az Istvánovits E. vizsgálta szarmata sírokból származó kos alakú edények – az általam bemutatott kecskéhez hasonlóan – a fej környéki régióban kerültek elő (ISTVÁNOVITS 1998. 141–142.).

A szarmaták kecskéhez fűződő viszonya ezzel szemben a kevésbé kutatott problémák közé tartozik. Tény, hogy az iráni világban már a korai időkben tisztelet övezte ezt az állatot.

A késő rézkori gerendavázás (szrubnaja) kultúra kecskecsontleleteinek mennyisége a kortárs műveltségeket messze felülmúlja (MATOLCSI 1982. 144.). A szaka és szkíta időszak díszítőművészetében oly gyakori kecskeábrázolás kortársaik művészetében is kimutatható, különös tekintettel olyan szomszédokra, mint a lurisztáni népesség vagy a Tagar kultúra. Nem mellékes, hogy ezek esetében – a hatásokon túl – az etnogenezisben is részt vehettek irániak.⁹

Az Akhaimenidák művészei is kedvelték a kecskeábrázolásokat, elég, ha csak az oxuszi kincs karpereceit említjük (CURTIS 2005. 138. 140–143.).

A sazuomata népesség leletanyagában még viszonylag sok kecskeábrázolás van. Később némi visszaesést tapasztalunk. Ez a megállapítás általánosságban igaz az állatábrázolások egészére. Csak a Kr. e. III–II. század folyamán mutatható ki egy kisebb fellendülés, amikor ismét felismerhetjük a „megszaporodó” állatok között a kecskét is.¹⁰ A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhány olyan szarmata leletet, melyen ezt az állatot jelenítették meg. Az alsó-Don-vidéki Kr. e. I. század – Kr. u. I. század közé datált Szokolovszkij szarmata kurgánból (Novocserkasszk) római importból származó bronztál került elő, melyen kecskén ülő Bacchus látható (11. kép). Érdekes, hogy ugyanebből a sírból egy kecskével díszített peremű-fülű bronzüst is napvilágot látott (12. kép 1.; MAKSZIMENKO 1998. 190., 272. risz. 7: 13., 2.). A kiljakovkai – Kr. u. I. századra datált – kecskéket és lovat formázó fülű bronzüstöt a kutatás kultikus szertartások kellékének tartja, egyúttal a szarmata állatkultusszal hozzák kapcsolatba (12. kép 2.). Az állatok az edény tartalmának megóvásá-

⁶ A felsorolt lelőhelyeket az általa „déli halmos temetőknék” nevezett csoportba sorolta, melyek népességét a 375–380 körüli években az Alföldre érkező kaukázusi, germán, szarmata és hun elemek között kereste (PÁRDU CZ 1950A. 116–123., PÁRDU CZ 1959A. 101.).

⁷ Megjegyzendő, hogy a fiatal juh- és kecskecsontok sokszor nehezen megkülönböztethetőek, ezért szakértői vizsgálatok híján nem feltétlenül hiteles minden e két állattal kapcsolatos adat (MATOLCSI 1982. 142.).

⁸ A ló vázrészek sírba helyezésének szerinte elsődlegesen nem az ételadás volt az oka, „egészben” pedig egyedül a kutya fordul elő, de azt sem temették el soha az ember mellé (KULCSÁR 1998. 72.).

⁹ Összefoglalóan lásd GHIRSMANN 1985. 83–89., BOKOVENKO 1995.

¹⁰ Összefoglalóan lásd MORDVINCEVA 2003. 6.

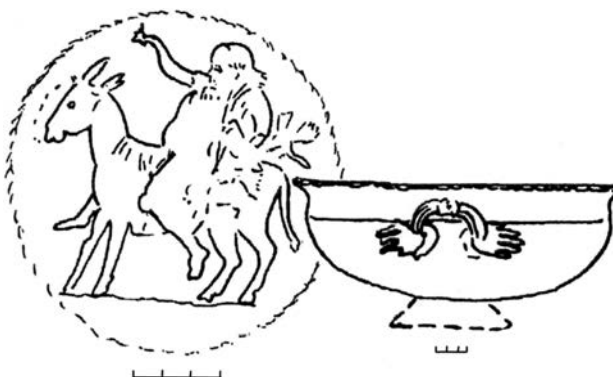

szolgáltak (SZKRIPKIN 1970., MOSKOVA 1989. 182.).¹¹ Ennek az üstnek kortársa és jó analógiája a Dnyeszer bal partján, Szlobodzia település mellett talált darab (12. kép 3.). Közlői a lehetséges funkciók áttekintése során arra a következtetésre jutottak, hogy az edényben feltehetően a temetési ceremónia során használt pszichotrop anyagokat szolgálták fel, az üstök terjedését egyúttal az alánok Kr. u. I. századi vándorlásának valamelyik hulláamához kötik (KURCSATOV–TYELNOV 2010. 140–142.).

Említhetjük továbbá a vozdvizsenszki temetkezésben lelt falerákat, melyeken egy-egy „vadászjelenetben” a központi kecske alakjára egy több fejű ragadozó (hydra?) támad rá (13. kép). Datálása a Kr. e. II. – Kr. u. I. század (MORDVINTSEVA 2005. 49., 51. Fig. 1). Ennek a leletnek a kortársaként említhetjük azt az övlemezt, mely Verhnyepogromnoje 2. kurgánjából származik és egy részletesen kidolgozott kecskét formáz (14. kép). A polikróm állatstílus képviselője és az ún. Akhaimenida csoportba tartozik (MORDVINCEVA 2003. 78., 85. Kat. 45., 135. risz. 20).

Tejesen más jellegű tárgytipusok a kecskeplasztikával díszített bronzkarikák, melyek a Kubánvidékről, a Kazanszkaja sztyanyica és Tiflisszkaja sztyanyica közti Kr. u. I–II. századra keltezett 50. kurgánsírból származnak (15. kép; GUSCSINA–ZASZECKAJA 1994. 51., 115. T. 16, risz. 153).

Számunkra talán legfontosabb a diadémokon ábrázolt kecske. Elsőként J. Werner említ két olyan szarmata közegből származó fejéket, melyen megtalálható. Az egyik a Novocserkasszk–hohlacsi Kr. u. I. század 2. felére datált darabon egy életfa mellett állva jelenik meg (16. kép 1.), míg az usztylabinszkajai Kr. u. II. század elejére – közepére keltezett leleten két kecskéből „nő ki” sassal a csúcán az életfa, illetve mindkét oldalán az állatok között másodikként egy-egy kecske azonosítható (16. kép 2.). Az usztylabinszkajai lelettel kapcsolatban megjegyezte, hogy a sasfa, a kecske és a szarvas szoros egysége túlvilági hatalmat szimbolizál (WERNER 1956. 69–70., 72. Taf. 32, Taf. 66: 3–5).

11. kép

Szokolovszkij szarmata kurgán (Novocserkasszk):
kecskén ülő Dionüszosz egy római tálon
(MAKSZIMENKO 1998. risz. 7: 13. alapján)

Fig. 11

Sarmatian barrow Sokolovskij (Novocherkassk):
Dionysus sitting on a goat at a Roman bowl
(after (MAKSZIMENKO 1998. ris. 7: 13)

12. kép

Szarmata bronzüstök kecskeábrázolással
1: Szokolovszkij szarmata kurgán (Novocserkasszk)
(MAKSZIMENKO 1998. risz. 7: 2. alapján), 2: Kiljakovka
(SZKRIPKIN 1970. risz. 2. alapján), 3: Szlobodzia
(KURCSATOV–TYELNOV 2010. risz. 2. alapján)

Fig. 12

Sarmatian bronze cauldrons with depiction of goat
1: Sarmatian barrow Sokolovskij (Novocherkassk)
(after MAKSZIMENKO 1998. ris. 7: 2), 2: Kiljakovka
(after SZKRIPKIN 1970. risz. 2), 3: Szlobodzia
(after KURCSATOV–TYELNOV 2010. ris. 2)

¹¹ Az említett Tagar kultúra üstjeinek egy részén ugyancsak kecske formájú fogantyúkat ábrázoltak. Az üstökről feltételezik, hogy szertartási kellékeként funkcionálhattak (DEMIDENKO–FIRSOV 2004. 286. 287., 294. Abb. 5: 4–5.).

13. kép

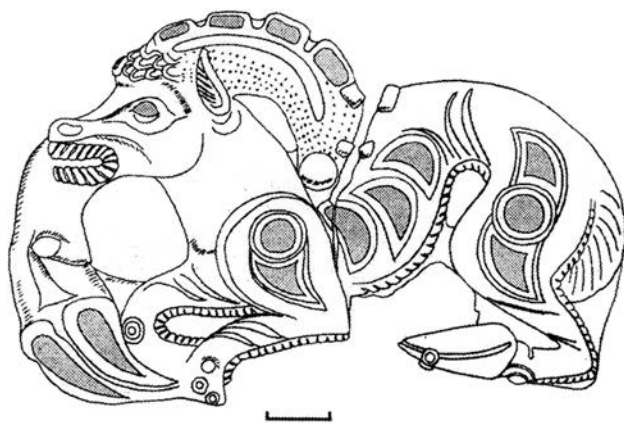
Vozdvizsenszki falera

(MORDVINTSEVA 2005. Fig. 1. alapján)

Fig. 13

Phalera from Vozdvizhensk

(after MORDVINTSEVA 2005. Fig. 1)

14. kép

Verhnyepogromnoje 2. kurgán övlemeze

(MORDVINCEVA 2003. risz. 20. alapján)

Fig. 14

Belt plate from Verhnyepogromnoe barrow 2

(after MORDVINCEVA 2003. ris. 20)

Istvánovits E. és Kulcsár V. a szarmaták vallásával foglalkozó tanulmányukban szintén foglalkoznak e tárgyakkal, és megemlítik, hogy a szarmaták kulturális előzményét jelentő – görög-baktriai területen fekvő – Tillja Tepe temetőjének egyik időszámításunk kezdete körüli időkből származó harcos sírjában kecskeszobrot találtak. Jacenko nyomán – véleményük szerint – az említett diadémokat papnők viselték, míg a baktriai példány egykori tulajdonosának fegyverzete rokonságban áll a porogi szakrális tevékenységet ellátott női temetkezésben letekkel (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. 156–157., 160., 162.).

Ide kívánczik az Almati közelében Kargalik lelőhelyen feltárt női sír diadémja a Krisztus születése körüli időkből (16. kép 3.). Ezen a mádarszárnnyal ábrázolt nők egyike egy kecskén lovagol. Werner említi a sír további tárgyait, melyek között tíz kecskeplasztika is szerepel. Összefoglalta Rosztovcev elméletét, aki a Han-dinasztia korából származó tárgyak és egy felirat alapján a kargaliki diadémban a taoista Pantheon alacsonyabb isteneit látta, akik állataikon az égi régiók felé utaznak. Bár Werner inkább a szibériai és belső-ázsiai sámánok madárjelmezeit vélte felfedezni az emberábrázolásokon, az égi utazás megjelenítésével egyetértett. A diadémot elsőként publikáló A.N. Bernstammal közös álláspontja szerint sámándiámról van szó, melyet a Tien-san egyik előkelő nomád asszonya viselt (WERNER 1956. 67–68., 77–78. Taf. 66: 2, MORDVINCEVA 2003. 156. risz. 41).

A korai hun/hiungnu művészetben tetten érhető az állat megjelenítése. Legérdekesebb számunkra az I. Péter gyűjteményéből származó szibériai aranylemez, melyen az életfa két oldalán egy-egy egymással szembeforduló kecske áll. Sz.I. Rugyenko szerint ez a jelenet az asszír művészet hatását mutatja. Az ordoszi lemezek között önálló kecskeábrázolás is akad (17. kép; RUGYENKO 1962. 71., 76., 80. risz. 54: e).

A hunkori Európa területéről sem hiányoznak a kecskemotívumok. Ábrázolása felismerhető a verhnye-jablocsnojei és a Sztroganov-gyűjteményben szereplő hunkori halántékc süngőkön, az ún. koltokon (18. kép 1–2.). Zaszeckaja ez előbbi tárgya-

lása során megállapította, hogy az életfa mellett álló állatok a természet kozmikus erejét személyesítik meg. A fát körülvevő alakok megjelenítése kötött: a madár és az őz mellett a kecske a harmadik

állandó szereplő. Ez az állat a dél-orosz sztyeppe hunkori polikróm stílusának egyik jellegzetes eleme (ZASZECKAJA 1994. 61–62. risz. 13, Tabl. 25: 3).

Római, illetve hunkori kecskemaradványt hazánkban egyetlen esetben publikáltak, mégpedig az Üllő 5. lelőhely 7723. számú, V. századra datált temetkezéséből. A DDNy–ÉÉK irányítású idős nő jobb lábától délre került elő egy koponya (RÉGÉSZETI KUTATÁSOK 2006. 45.).¹²

A hazai szarmata szállásterületről ismertté vált néhány kecskéabrázolás, illetve plasztika. Az egyik legszebb példánk a Tiszafüred–Lipcseykert lelőhelyről származó bronz kecskeszobor (19. kép). Publikálója szerint férfisir lelete. A vele együtt lelt csat és emailos korongfibula alapján a Kr. u. II. század 2. feléből származik (VADAY 1989. 66., 83., 129., 274. Taf. 112: 3, VADAY 2003. 332.). Vaday A. a római készítés mellett tette le voksát, ugyanakkor Nagy M. szerint nem lehetetlen, hogy helyi gyártmány. Nagy M. feltételezi, hogy a kecske (valamint a kos és a madár) megjelenítése a szarmata hitvilághoz kapcsolódhat (VADAY 1989. 129., NAGY 2007. 11–12.).

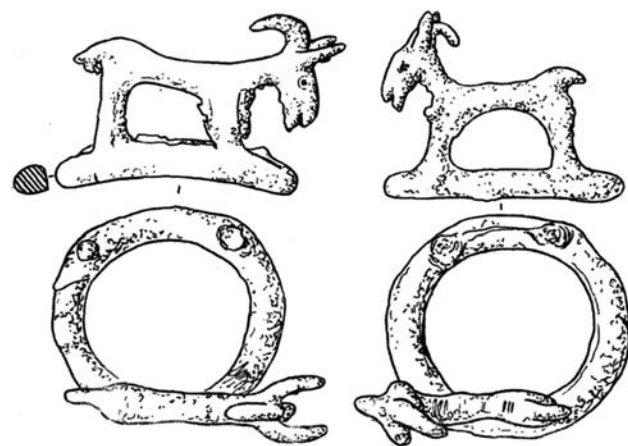
A Debrecen–hortobágyhídi 15. számú férfisir unikális lelete egy pannoniai import csupor, melyen stilizált fá(ka)t és kecskefigurákat örökítettek meg (20. kép). A publikáció szerzői szerint itt a szarmaták a képen az általuk jól ismert szarvas-életfa szimbólumot vélték felfedezni a római edényen.

16. kép

Diadémok 1: Novocserkasszk–Hohlacs (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. II. tábla alapján), 2: Uszty–Labinszkaja (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. IV. tábla 2. alapján), 3: Kargalik (MORDVINCEVA 2003. risz. 41. alapján)

Fig. 16

Diadems 1: Novoherkassk-Hohlach (after ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. II. tábla), 2: Ust-Labinskaja (after ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997. IV. tábla 2), 3: Kargalik (after MORDVINCEVA 2003. ris. 41)

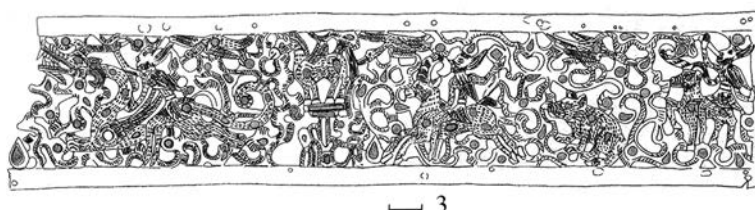
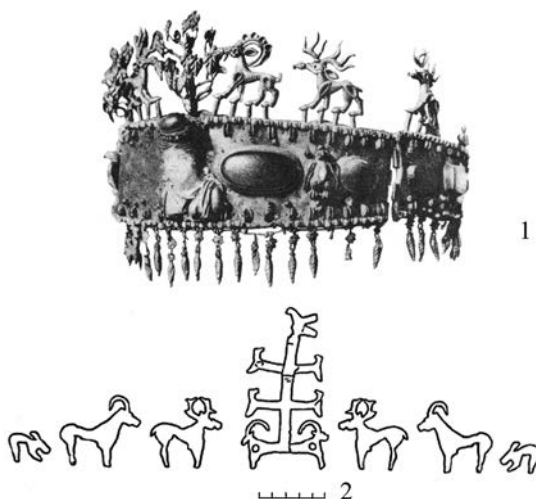

15. kép

Kubán-vidéki bronzgyűrűk (GUSCSINA–ZASZECKAJA 1994. T. 16. risz. 153. alapján)

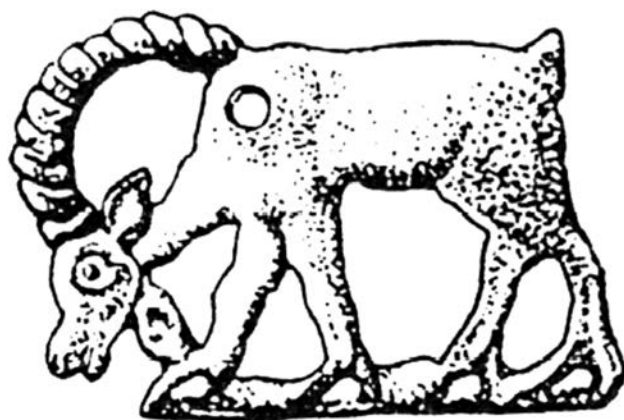
Fig. 15

Bronze rings from the Kuban Region (after GUSCSINA–ZASZECKAJA 1994. T. 16, ris. 153)

¹² Kulcsár Valéria feltárása, a sírról egyelőre ez az előzetes közlés jelent meg. Feldolgozása folyamatban van, az ásató régész az elhunyt etnikumával kapcsolatban jelenleg nem foglalt állást. Az információért fogadja köszönetemet!

17. kép

Ordoszi lemez (RUGYENKO 1962. risz. 54: e. alapján)

Fig. 17

Plate from Ordos (after RUGYENKO 1962. ris. 54: e)

A leletegyütttest a Kr. u. II. századra datálják (MARÓTI-VADAY 1980. 80., 91–92. I. tábla 2: a–b.).

Kecske domborművű képe látható a Kr. u. II–III. századra keltezett szarvasi szarmata női sírból származó mázas római edény frízének állatalakjai között (21. kép 1.). Közlője megjegyzi, hogy Bíró E. véleménye szerint az edény *nem hétköznapi használatra* készült, de nem is egyszerűen díszedényről van szó (JUHÁSZ 2002. 91., 97. 5. kép).

Talán még ennél is figyelemre méltóbb a Hajdúdorog–Szállásföldeken lelt bronz edény-fül, melynek talpzatain két egymásnak háttal forduló kecske féldomborműve látható (21. kép 2.). Vörös I. véleménye szerint az állatok a kelet-kaukázusi tur fajba tartoznak. A publikáló a környék kerámiatöredékei alapján a Kr. u. III–IV. századi környezetből származtatta, ám készítését korábbra, valamely Duna-vidéki provinciába helyezte (FODOR 1990. 53–60. Abb. 1–2).

Teljes kecske sírba tételére jelenleg egyetlen közeli analógiát tudunk felhozni, a marosszentannai temető 64. sírját, ahol – a mi sírunkhoz hasonlóan – a koponya mögött került elő egy szintén összekötözött lábú kecske váza. Tudjuk, hogy az itteni temetkezések közül több tartalmazott kecskecsontokat (KOVÁCS 1912. 330.). Egyes vélemények szerint a Marosszentanna–Csernyakov kultúrkör jelentős iráni népességet (késő szkíta, szarmata) is magába foglalt, de mindenképpen hatást gyakorolt rá a Fekete-tenger melléki iráni világ.¹³

18. kép

Halántékc süngők, ún. koltok 1: Verhne-Jablocsnoje, 2: Sztroganov-gyűjtemény (ZASZECKAJA 1968. risz. 4: 4. és 4: 6. alapján)

Fig. 18

Temple pendants, so-called koltok 1: Verhne-Jablochnoe, 2: Stroganov Collection (after ZASZECKAJA 1968. ris. 4: 4 and 4: 6)

¹³ Erről legutóbb lásd MAGOMEDOV 2003.

A kecske kedvelt eleme a görög/római mitológiának és ezzel összefüggésben a díszítőművészetnek.¹⁴ Gyakran jelenítették meg pásztoridilleken, hazánkban elsősorban a Kr. e. I. – Kr. u. III. században használt gemmákon láthatók (GESZTELYI 2000. 14., 44., 70., 118., 145–146.). A motívum a késő római korban is megvan: a Kr. u. IV. századi Carnuntumból származó csont szíjvégeken bekarcolt kecskeábrázolás látható (BÍRÓ 1997. 179–180. 193. 22. kép).

A római kori germán világban a kecske ábrázolása meglehetősen ritka. Ha mégis felbukkan, mint például a Himlingøje lelőhelyről származó vödrön vagy a thorsbergi korongon, akkor valamilyen mitológiai/szakraális jelenetbe (isteni vadászat) illeszkedik (22. kép 1–2.). Lényeges számunkra itt az is, hogy a himlingøjei leletet kapcsolatba hozták a szarmatákkal (WERNER 1966. 17. Abb. 9–10, LUND HANSEN 2003. 363.).

Fontos megjegyeznem, hogy a sztyepei szarmata közegekből származó állatok általában hegyi kecske vagy kőszáli kecske jellegűek, míg a mi esetünkben egyértelműen egy fiatal házi kecske bakjáról van szó.¹⁵

A kecske mitológiai hátterét talán az iráni elemeket is hordozó, erős korai perzsa hatásokat mutató Pazirik kultúra árnyalhatja tovább. Itt elsősorban a paziriki lószerszámokra és a 11. bereli kurgán lómaszkjaira gondolok. A Kr. e. V–IV. századra keltezett leletek közül a bereliek a legérdekesebbek: a maszkokon egyértelműen hegyi kecske szarvakat formáztak (RUGYENKO 1960. 274., BARKOVA 2000. 241., 245., SAMAŠEV ET ALII. 2002. 258. Abb. 17, 259. Abb. 1, 264., 268., 270. Abb. 27, 273.). Itt kell visszatérnünk a vozdvizsenszki falerákhoz, melyekkel kapcsolatban V.I. Mordvinceva

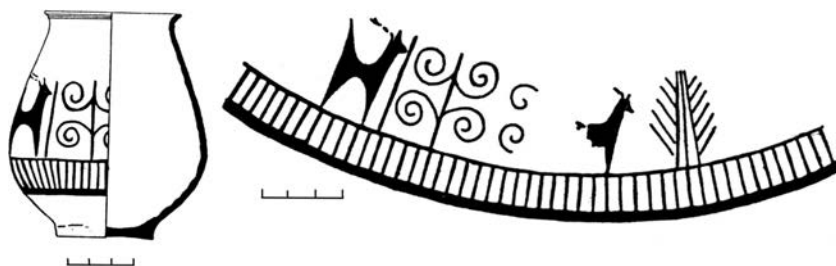

19. kép

Tiszafeüred–Lipcey-kert: bronz kecskeszobor
(VADAY 1989. Taf. 112: 3. alapján)

Fig. 19

Tiszafeüred–Lipcey-kert: bronze goat figurine
(after VADAY 1989. Taf. 112: 3)

20. kép

Debrecen–Hortobágyhíd 15. sír:
import római edény
(MARÓTI–VADAY 1980. I. tábla
2: a–b. alapján)

Fig. 20

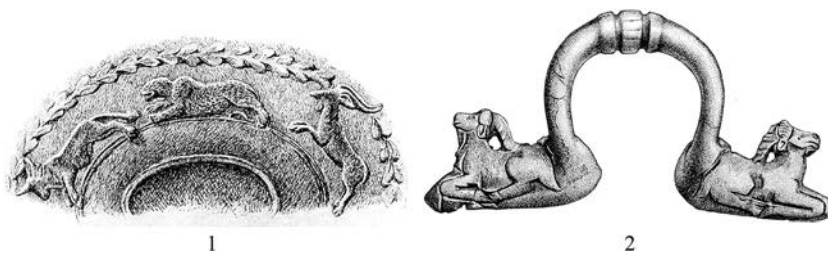
Debrecen–Hortobágyhíd grave
15: imported Roman vessel
(after MARÓTI–VADAY 1980.
I. tábla 2: a–b)

¹⁴ A kecske a görög és római mitológiában a bujaság, termékenység, bőség és a téli napforduló jelképe, de egyes szerzők a kecsketestű Kimérát a pokol kapujának őreként képzeltek el. Megjegyzendő az is, hogy – az állat életmódjából adódóan – az erdők-mezők isteneinek Silvanusnak, Faunusnak vagy éppen Florának szolgált társul vagy áldozatul. Gyakran jelenítették meg Mercurius kísérőjeként. Utóbbinál kiemelem az isten küldönc, valamint túlvilági kalauzoló szerepét (MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA 1998. I. 132–133., MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA 1998. II. 105., 177–178.). Mercurius és a kecske kapcsolatához, valamint a tiszafeüredi lelet értelmezéséhez lásd VARGA 2012.!

¹⁵ Vörös István meghatározása szerint a sztyepei eredet kizárható, csak az biztos, hogy az állat egyenes szarvú, aegagrus típusú volt. Megjegyzendő, hogy a Duna-Tisza közének szarmata településeiről származó archaeozoológiai anyagban a juh- és kecskecsontok aránya meglehetősen magas már a Kr. u. II–III. században is, és számuk a késői szarmata anyagban tovább nő (TUGYA–LICHTENSTEIN 2011. 148.).

21. kép

1: Mázas római edény Szarvasról (JUHÁSZ 2002. 5. kép alapján), 2: bronz edényfül Hajdúdorog–Szállásföldről (FODOR 1990. Abb. 2. alapján)

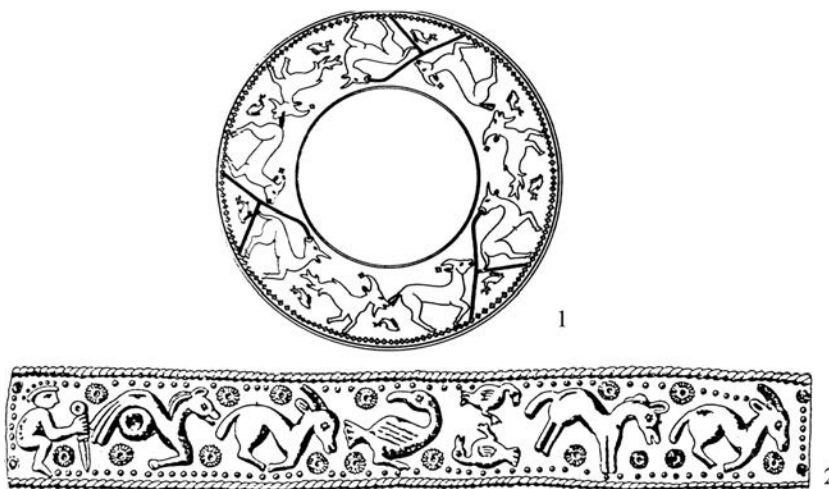

Fig. 21

1: Szarvas: Roman glazed vessel (after JUHÁSZ 2002. 5. kép), 2: Hajdúdorog–Szállásföldek: bronz vessel handle (after FODOR 1990. Abb. 2)

22. kép

1: Thorsbergi aranykorong (WERNER 1966. Abb. 10. alapján), 2: Ezüstvödör pántja Himlingøje lelőhelyről (LUND HANSEN 2003. Abb. 18: 2. alapján)

Fig. 22

1: Thorsberg: golden disc (after WERNER 1966. Abb. 10), 2: Himlingøje: handle of a silver buckle (after LUND HANSEN 2003. Abb. 18: 2)

megjegyezte, hogy az ezeken látható jelenet a ló megóvására szolgálhatott (MORDVINTSEVA 2005. 55.).

Makkay J. értelmezése szerint a védikus rítusban a fekete foltos kecske a lóhoz hasonló képességű, és mint ilyen, a tűzisten, *Agni* szent állata. Az egyik szertartás során az áldozati tüzet a kecske lábnyomaiban gyújtották. A Rigvéda elbeszéli, hogy a ló áldozatakor egy bakkecskét is leöltek *Pūsannak*. Ez az isten jelezte a többi istennek az áldozatot, azaz a kecske a lóáldozat füstjét és illatát közvetítette, illetve vitte gyorsabban hozzájuk (IVANOV 1984. 199., MAKKAY 2005. 31., 39., MAKKAY 2008. 177.). Más aspektusban az óind eposzok, a Rigvéda és az Atharvavéda titokzatos vadállata, a sarabha helyenként kecske képében jelenik meg. Eredetileg rénszarvas volt, mely a finnugor mitológiából került az óindekhez. Egyik csodálatos tulajdonsága, hogy nem fogja a vadászok nyila és nem létezik számára akadály. A Rigvédában egyenesen isteni tulajdonságokkal ruházzák fel, de legfőbb jelentősége abban áll, hogy az istenek szent italát, a szómát ellopta az emberek számára (BONGARD-LEVIN–GRANTOVSKIJ 1981. 127–128., 131.). A brahmanok által a világfának bemutatott állatáldozatok sorrendjében a ló után a bika, a kos, majd a kecskebak következik (IVANOV 1984. 181.). Ennek fényében az idézett halántékc süngőn (kolton) és diadémokon ábrázolt világfa két oldalán, illetve alatt álló állatok áldozati állatként is felfoghatók (ZASZECKAJA 2008. 36.). Talán éppen ebből eredeztethető, hogy üstfüleken jelenik meg, ahogyan azt a Don-vidéki vagy éppen a Hajdú-Bihar megyei szarmata esetekben említettem. Az sem véletlen ennek fényében, hogy a szarmata telepek római importtárgyainak némelyikén is éppen a kecske – esetleg más állatokkal együtt – látható.¹⁶

¹⁶ Megkockáztatható, hogy a Kárpát-medencei szarmata barbarikum állatokkal díszített római import tárgyai közül (a terra sigillaták kivételével) a kecskeábrázolásosok vannak jelen a legnagyobb számban.

A germán mitológiában szintén fontos szerep jut a kecskének, Thor isten fogatát húzza (WERNER 1966. 24–26., DÖMÖTÖR 1995. 21.). Ez a motívum azonos a Rigvédából idézettel, csak ott Thor megfelelője Pūsan. Nem lévén a kérdés szakértője csak visszautalnék az állat minden akadályt legyőző képességére, és ennek lehetséges indoeurópai gyökerére. Másrészt viszont Thor kecskéi az isten állandó eledelül is szolgálnak, reggelente csontjaikból éltre kelti őket (OLMSTED 1994. 82–83., 134.). Az óind és óskandináv mitológia kapcsolatának egy másik – esetünkben jelentős – bizonyítéka a világfához kapcsolódik. A Rigvéda szerint a tövében álló egyszarvú kecske megfelelője az Ed-dában a rénszarvas. Nemcsak az egységre, az egyetlen kezdetre utalnak ezek az állatok, hanem szarvuk egyben a világfát szimbolizálja (IVANOV 1984. 194–196., 202.).

Láthattuk tehát, hogy a kecskéábrázolással ellátott tárgyak előfordulnak a sztyepei szarmata temetőkben és a Kárpát-medencei szarmata sírokban egyaránt. Kecskesontra egyetlen biztos adatunk van csak. Az üllői koponya – jellegéből adódóan – nem tekinthető ételmellékletnek. Esetünkben éppen a teljes váz az, ami megkérdőjelezi ezt a célt. Annyi bizonyos, hogy a szarmata szállásterület sírjaiban sem az állat maradványa, sem ábrázolása nem gyakori jelenség. Amennyiben ez mégis megfigyelhető, feltételezhető, hogy a sírban nyugvó személy nem hétköznapi halandó lehetett. Hogy az elhunyt életében szakrális vagy profán vezető volt, esetünkben nem dönthető el. A kecske hangsúlyozott tulajdonságai mindenesetre a felsorolt kultúrák mindegyikében ugyanazok: szaporasága miatt a termékenység/szexuális potenciál jelképe – ezzel összefüggésben élelemforrás. Akadály leküzdő képessége alkalmassá teszi, hogy az isteni hírnök kísérője vagy helyettesítője legyen. A bakok harciasságából az állat óvó-védő jellege adódhat.¹⁷ A néhány kecskemaradványt vagy kecskéábrázolást tartalmazó sírokban férfiakat és nőket egyaránt találunk, így a jelenséget egyértelműen nemhez kötni nem lehet.

Leletek a 215. lelőhely 69.01. sírjából

Korsó (6. kép)

A Kárpát-medencei É–D-i tájolású szarmata sírok ötödében az edényt a fejhez vagy a vállhoz helyezték (KULCSÁR 1998. 119–120.). A korsó fej mellé helyezése az ilyen orientációjú magányos sírok általános vonása az egész hun birodalom területén (TOMKA 2001. 166.).

Nem mellékes, hogy mind az edény, mind a kecskeváz a koporsón belül került elő. Az edény hasonló elhelyezése a Tiszadob körön belül jellemző, míg az ártándi temetők esetében nem (ISTVÁNOVITS 2000. 203.).

A korong nélkül készített korsó származása nem egyértelmű. Formája, anyaga és technológiai jegyei alapján ugyanis a Kárpát-medencei korai bronzkori edények közé is be lehetne sorolni.¹⁸ Ugyanakkor alaki és készítésbeli jellemvonásai teljes egészében megegyeznek az Észak-Pontus középső és késő szarmata edénművességének egyik korsótípusával (MOSKOVA 1989. 181., 380. Tabl. 75: 28., MOSKOVA 1995. 152. Fig. 5: g, HRAPUNOV 2011. 69. risz. 1: 4).¹⁹ A tanaisi temető több Kr. u. IV–V. századra keltezhető szarmata sírjából szintén ismert a típus. Az innen származó, majdnem tökéletes párhuzamul szolgáló darab is a fej bal oldala mellől került elő (ARSZENYEVA–BEZUGLOV–TOLOCSKO 2001. 14. Tab. 12, 189. Tab. 80, 205.).

¹⁷ A kecske mitológiai szerepének áttekintéséhez folklóradatokkal bővítve lásd VARGA 2012. 10–13., 17–19.!

¹⁸ A korhatározásért Dani Jánosnak (Déri Múzeum) tartozom köszönettel.

¹⁹ N.I. Hrapunov a krími Nejzats temetőjéből publikált analógiákat. Megjegyzi, hogy a típus nem terjed túl a Krím-felföldön (HRAPUNOV 2011. 24.)

Véleményem szerint mindkét lehetőség fennáll: lehet véletlenül lelt kora bronzkori korsó,²⁰ melyben a temetést irányító rokonok az otthoni forma visszfényét látták vagy az edény valóban a Fekete-tenger vidékéről került végső helyére.

*Kagylótöredék*²¹

A halott lábszára között egy folyami kagyló töredékét regisztrálták A hazai szarmata sírok-ból csak néhány esetben rendelkezünk információval hasonlókról. A dunaharaszti 21. és a Kiszombor B. temető 74. női temetkezését említhetjük, melyeket a III–IV. századra datáltak (PÁRDUZ 1950A. 15., 29–30., KULCSÁR 1998. 72., 81. lábjegyzet), valamint az egyik Óföldrak-ürmösi lányka sírját, ahol a bal lábszár magasságában, a koporsón kívül fordult elő több darab²².

A Kárpát-medencei szarmata sírok kagyló- és csigamellékleteivel a Kovács L. és Vaday A. szerzőpáros behatóan foglalkozott. Megállapították, hogy az iráni világban a szkítáktól kezdve használatban voltak. Nálunk elsősorban gyöngyök, fűgők nyersanyagaként és – ritkán – kardok szereléseként jelennek meg. Kisszámú előfordulásukat a szarmaták keleti eredetű hagyományaihoz, hitvilágához köthették. Megállapították, hogy az édesvízi kagylók feltehetően nem feleltek meg a tengeri rokonaikhoz kötődő hiedelmeknek, ezért ezeket nem is használták. A sírokból ritkán előkerülő darabok másodlagosan, a betöltéssel – a talaj természetes elemeként – jutottak a sírföldbe²³ (KOVÁCS–VADAY 1999. 250–251.).

A sztyeppen a kagylómelléklet adása jóval gyakoribb. A Kubán-vidéken már a Kr. e. I. századra datálható szarmata katakombákból ismerünk kagylómellékletet. Itt most csak a novokorszunszkajai 2. kurgán 6. sírját említem, ahol a – mienkhez hasonlóan – a láb végénél találták meg (MARCSENKO 1995. 320. 6. kép, 321. 7. kép 8.). A kagyló később is felbukkan, például Uszty-Alma temetőjének II–III. századra tehető temetkezéseiben (VISZOTSZKAJA 1994. Tabl. 16: 7–8, Tabl. 17: 9).

A Marosszentanna–Csernyahov kultúrkör női sírjaiból elsősorban Cypraea és bíborcsiga fűgők ismertek, bár ezek főleg azokról a területekről származnak, ahol a szarmaták jelenléte jól kimutatható (BOBROVSKAJA 2001. 224–225.).

A pannoniai késő antik temetők összefoglaló elemzése nem említi a kagylómelléklet adás szokását (LÁNYI 1972.).

A fent említett példáink alapján úgy gondolom, hogy esetünkben sem véletlenül került a kagyló a sír földjébe, hiszen a homokos talajban a környéken nem találtunk sehol másutt kagylót, ráadásul töredékünk a sírakna alján feküdt. Éppen ezért úgy vélem, hogy bizonyos esetekben talán mégis helyettesíthette a folyami kagyló a tengeri példányokat.

²⁰ Gulyás Gyöngyi közlése szerint egy Óföldrak–Ürmös II. lelőhelyen feltárt szarmata csecsemő sírjából bronzkori edény került elő (GULYÁS 2014. XX. tábla 2.).

²¹ Az ásató beszámolója és a dokumentáció szerint egyértelműen tavi/folyami kagylóról van szó, de a lelet elkallódott. A Kárpát-medence szarmata anyagában viszonylag gyakori Cypraea és kauricsiga leleteket témánk szempontjából figyelmen kívül hagyhatjuk (VADAY 1989. 58. Abb. 7).

²² Sósuti Kornél feltárása. A leletanyag közöletlen, a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Raktárában helyezték el. Az információért fogadja köszönetemet!

²³ Egy archaeozoológiai elemzés szerint a kagyló – mint fehérjeforrás – a korai telepeken éppúgy kimutatható, mint a későieken, ráadásul számuk valamelyest még emelkedik is (TUGYA–LICHTENSTEIN 2011. 149.).

Gyöngyök és a drágakő lencse

A férfi koponyájának jobb oldalán, az állkapocs alatt/mögött a két nagyméretű barna üveggyöngy és a homorú aljú, felületén domború pirop gránátból készült lencse egy nyaklánc részét képezhette (7. kép 1–3., 8. kép).

Utóbbihoz időben legközelebb egy Hajdúnánás–Fűrj-halom-dűlő lelőhelyről származó V. század végére keltezett gepida sírból származó gránát áll. Ez nincs megmunkálva és foglalat nélkül került elő. Hasonló csak néhány langobard és gepida sírból ismeretes. A tárgyat ún. *cabochon* technikával csiszolták, méretben formában legjobb analógiája az egyik Szentese–nagyhegyi gepida sírból idézhető. Horváth E. és Bendő Zs. tanulmányának konklúziója szerint ezek a drágakövek Dél-Indiából vagy Srí Lankáról származnak (HORVÁTH–BENDŐ 2011. 20., 29. Fig. 13: 30).²⁴

Hasonló ovális almandinlencsét a hazai anyagból Kovrig I. közölt a németkéri hunkori sírleletből (KOVIRIG 1959. 219. Pl. III: 10).

A lencsével kapcsolatban feltételezhető, hogy eredetileg nemesfém rekeszből feszegették ki. Ezt az elképzelést a tárgy szélén körben látható kagylós törések megerősítik. Az ékkőberakás népszerű a késő császárkori – népvándorlás kori ékszereken, viseleti elemeken vagy éppen fegyvereken. Leggyakrabban a hunkori tárgyakon alkalmazták (ALFÖLDI 1932. 58–59.). Éppen széleskörű használata miatt nem állapítható meg, hogy a mi darabunk eredetileg mihez tartozhatott. A feltáráskor készült fotón jól látható, hogy alatta sötét elszíneződés húzódik, amely szerves anyag maradványa lehet. Használatát tekintve feltételezzük, hogy a lencsét bőrfoglalatba helyezték, és nyaklánc csüngőjeként viselték (8. kép).

A gyöngyök száma a késő császárkorban a szarmatáknál visszaesik, és a Tiszadob, valamint az Ártánd kör népességnél is csak mérsékelt mennyiségben vannak jelen. A Marosszentanna típusú temetők meg közsímeren gyöngyszegények (PÁRDUZ 1959. 366., ISTVÁNOVITS 1993. 124–125.).

Szabadka–Verusics 100. férfisírjában magányos kalcedongyöngyöt bontottak ki a könyök tájékán. A temetőt a késő szarmata kor végére keltezték (SZEKERES–SZEKERES 1996. 15. XIX. t. 1., 22.). Vörös G. feltételezése szerint a férfisírokból származó nagyméretű, magányos gyöngyök – tarsoly alkatrészén kívül – tartozhatnak nyakékhoz is (VÖRÖS 1994. 268–269.).

Az Alsó-Don-vidéki IV. század eleje és V. század eleje közé datált alán katakombasírok egyik fő jellemzője a kevés, nagyméretű borostyángyöngyből²⁵ fűzött nyaklánc (BEZUGLOV 1995. 329.).

A tárgyak helyzetéből arra következtettek, hogy az elhunyt koporsóba fektetésekor a nyakéke a nyak jobb oldalára lendült át, és a rajta levő gyöngyök és medál súlya miatt a tarkó felé csúszott le.

Csatok

Az elhunyt férfi medencéjén két, egymással párhuzamosan elhelyezkedő csat került elő.

Kisméretű bronzcsat (7. kép 4.)

A megvastagodó karikájú, karikára ráhajló peckű ovális vagy kör alakú, túlnyomórészt vasból vagy bronzból készített csat széles körben elterjedt tárgytípus a D1 horizontban, mely a Marosszentanna–Csernyahov tradícióból ered, és gyakori a késő császárkori, kelet-európai kultúrákban,

²⁴ A vizsgálatokat az ELTE Természettudományi Kar Mikroszkópia Laboratóriumában Bendő Zsolt, az ELTE Régészeti Intézet Archeometriai és Régészeti módszertani Tanszéken Horváth Eszter, az Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézet Ionnyaláb-alkalmazások Laboratóriumában pedig Kertész Zsófia végezte.

²⁵ Esetünkben a gyöngyök színe a borostyánt idézheti.

így a szarmatáknál is (TEJRAL 1997. 330.). Példányunk kisméretű, közel kör alakú, alapzata egyenes és belső oldalán a széleinél bevágott, azaz a csatkarika többi részénél jóval keskenyebb. A csattóvis kezdeténél négyzetes kiemelkedés látható. I.P. Zaszeckaja tipológiája szerint a IV. csoport 2. alosztályának A. típusához hasonló, melyet ő a IV. század végére – V. századra keltezett (ZASZECKAJA 1994. 93. risz. 18a: 1v, risz. 18v: 3, risz. 19v, 36.). I.I. Bezuglov szerint a Nagy Konstantintól a Kr. u. V. század elejéig keltezhető időszakban az alsó-Don-vidéki katakombás sírokba temetkező népesség egyik vezérlete ez a forma félkör vagy kör átmetszetű pecekkel, a pecek tövéből négyzetes kiképzésű karikával, melyen a csattüske kezdeténél lépcsős kialakítás látható (BEZUGLOV 1995. 328–329.).

A Kárpát-medencei szarmata környezetben csak a Kr. u. IV. század végétől jellemző lelet (VADAY 1989. 69.).

Nagyobb méretű vascsat (7. kép 5.)

A fent említett kronológia és elterjedés a nyíregyházi vascsatra is érvényes, azzal a kiegészítéssel, hogy formai analógiái – az előzőhöz hasonlóan – a VI. századi gepidáknál is viszonylag gyakoriak (CSALLÁNY 1961. 278., 392–393.).

A csatok viselete

Területünk „kétcsatos” szarmata sírjainak felgyűjtéséből derült ki, hogy a bronz-vas csatpárosítás az Alföld déli részén a IV. század végére – V. század elejére keltezhető leletegyütteseknél jelentkezik: Sándorfalva–Eperjes, Ívótavak 1., Subotica–Azotara 100. és Tápé–Malajdok B. 43. sírjában fordul elő (VÖRÖS 1985. 133–136., SZEKERES–SZEKERES 1996. 15–16., PÁRDU CZ–KOREK 1946/48. 296.). Az Istvánovits–Kulcsár szerzőpáros megállapította, hogy ez a viseleti mód a Kárpát-medencében a II. századtól ismert, ugyanakkor hiányzik a sztyeppei szarmata sírokból. Előfordul viszont a Wielbark és Przeworsk kultúrákban, valamint ritkán a Maroszentanna–Csernyahov temetőben (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002. 102–105.).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről ismerünk olyan sírt, amelynek rítusa nagyon hasonló a 69.01. síréhez. A Tiszalök–rázomi temetkezésben megfigyelhető a sír betöltésében jelentkező faszén, az edény fejhez tétele és a két csat, de ez a temetkezés több mint egy évszázaddal idősebb (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–CARNAP–BORNHEIM 2006.).

A „klasszikus” hun temetkezések közül például a sipovói női sír medencéjében figyeltek meg hasonló két csatot (FETTICH 1953. 30.). Nem bizonyos, honnan ered hát a divat, de esetünkben kijelenthető, hogy – fegyver híján – nem beszélhetünk katonai viselet (balteus) kiegészítőjéről.

Annyi bizonyos, hogy a halott mindkét öve balról záródott.

Lemeztöredék és szegecs (7. kép 6.)

A bronzcsathoz korrodálódva bőrmaradvány mutatkozott – az egykori öv nyomát őrizve meg. Bontás közben az ásató a csat tövéből bronzszegecset és fémmaradványt figyelt meg. Restaurálás után jól kivehetővé vált egy keskeny, ívelődő bronzlemez töredéke. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha bűjtató maradványára gondolunk, míg a szegeccsel a csatot rögzítették a szíjhoz.

Szíjelosztó veretek és szíjvég (7. kép 7–10.)

A három szíjelosztó közül az egyetlen in situ darabot a jobb boka külső oldalán sikerült dokumentálnunk (23. kép). A lábbeli szíjazatának rögzítésére szolgáló 3 tagú bronz szíjelosztó tökéletes párhuzamát Tanais temetőjének 27. számú szarmata sírjából ismerjük a Kr. u. V. sz. 1. feléből

– közepéről (ARSZENYEVA–BEZUGLOV–TOLOCSKO 2001. 24–25., 109. Tab. 22, 310.). Közeli analógiát közöl Fettich N. az 1892-es kercsi leletgyűttesből, melynek elfogadott keltezése a IV. század vége – V. század eleje. Ez annyiban különbözik a mienktől, hogy a tagok közel kör alakúak (24. kép 4.; FETTICH 1953. XXX. t. 11–16., 85.). Ugyanezt a formát találták meg a kaukázusi Brut temetőjének 2. kurgánjában feltárt alán fedelmi sírban. A cipő/csiszmaszj elosztóveretnek meghatározott tárgy jóval előkelőbb, mint az eddig felsoroltak: aranyból készült, filigrán díszű, a tagok közép-pontjában vörös üvegberakás látható.

23. kép

Nyíregyháza–Rozsrétszölő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely 69.01. sír:
a szíjelosztó előkerülése

Fig. 23

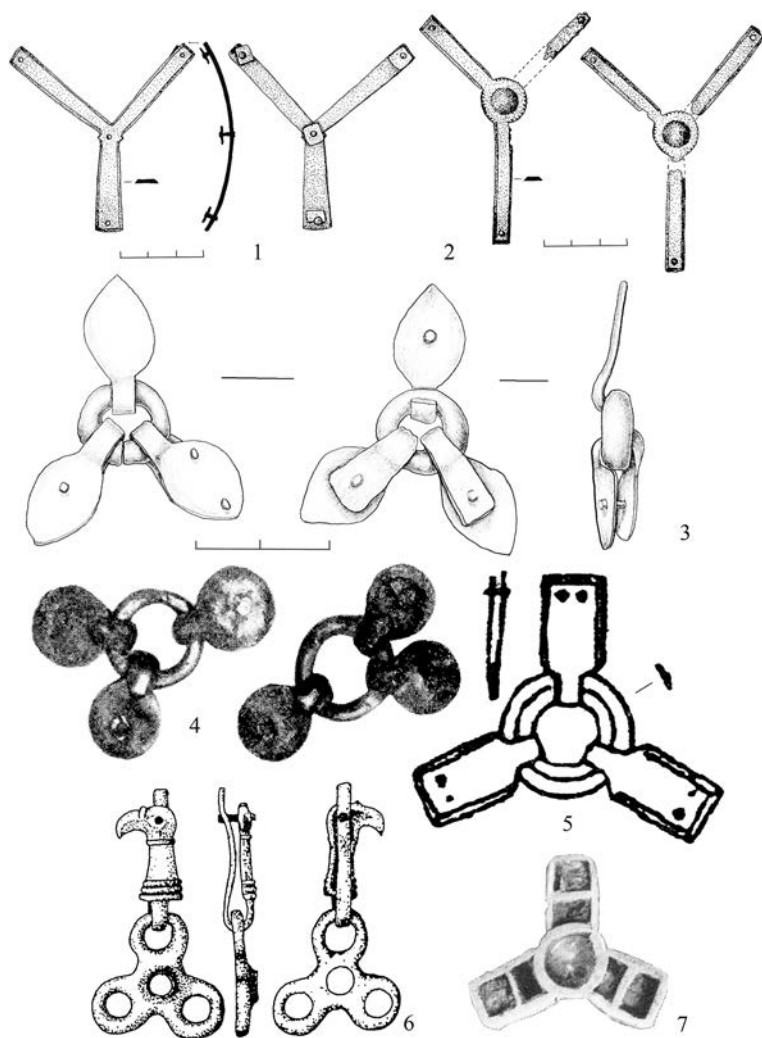
Nyíregyháza–Rozsrétszölő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave 69.01:
strap distributor in the burial

A lábbelihez tartozó garnitúra legfontosabb eltérése a mienktől, hogy megvannak a csatok is (GABUEV 2007. 294–296.). Egy másik, viszonylag jó analógia a kiskepi sírból említhető. Ez egyedülálló példány, tagjai pedig téglalap alakúak (24. kép 5.).²⁶ A miénknél korábbi, legelfogadottabb datálása a III. század 2. fele, azaz a hunoknak alánok felett aratott győzelmének időszaka. E temetkezésben általában egy hun hatásokat mutató szarmata sírt látnak (BETROZOV 1987. 15–16. risz. V–VI.). A kercsi és kiskepi leletet lószerszám tartozékának határozták meg.

A késő császárkori Kárpát-medencéből ismeretes egy másfajta, de tárgyunkkal megegyező elven működő szíjelosztó, melyet Aparhanton találtak. A különbség jól láthatóan formai jellegű. Az aparhanti középső része egy három karéból álló bronzkorong, melyhez madárfejekben végződő tagok kapcsolódnak (24. kép 6.). Közlője legközelebbi párhuzamát a Középső-Volga-vidék egy V. századi sírjában találta meg, és lószerszám részeként vagy függesztő övveretként értelmezte (ÓDOR 2000. 183–184., 190. 5. kép 3., 5.). I. Akhmedov foglalkozott a madárfejes díszű karikákkal, mint egy speciális, kultikus fejdísz szíjait elosztó tárgyakkal. A hatalmat vagy rituális funkciót szimbolizáló „koronát” kelta-germán eredetűnek véli, és úgy értékeli, hogy ennek egyszerűbb, díszítetlen, ovális vagy téglalap szíjszorítólemezes változatai az utóbbiakról kerülhetett az Oka-vidéki volgai finnekhez (AKHMEDEV 2007. 273.).

A szarmata viselet korábbi időszakában mind a sztyeppén, mind a Kárpát-medencében ismert volt a lábbeli szíjakkal és csatokkal rögzítése. Az eljárás egyik variációja szerint a lábfej és a rá merőleges talpaló szíjait a bokán elhelyezkedő Y alakú lemezveret kötötte össze, illetve fixálta (24. kép 1–2.). Ez a viseleti elem hazánkban a II. századra – III. század elejére tehető (VADAY–KULCSÁR 1984. 258. risz. 8.). Számunkra ezek közül a Kiskunfélegyháza–külsőgalambosi példányok érdekesek, melyek középső részén egy félgömb alakú kidudorodás látszik (24. kép 2.; VADAY–KULCSÁR 1984.

²⁶ A hun időszakból ismerünk egy levél alakú aranytárgyat a hejőkeresztúri leletből, melyen megfigyelhető, hogy egykor hasonlóképpen csatlakozott valamihez. A lelet közlője csüngőnek határozta meg, felületén nem említett szegecsnyomot (CSALÁNYI 1958. 91. I. tábla 1.). A Kárpát-medencei szarmata temetőkben egy esetben találtunk hasonló tárgyat, a Kiszombor B. temető 74. sírjában rossz ezüstdől, melyet Párducz M. szintén csüngőnek határozott meg. A szerző szív alakúnak írja, de a táblán egy levél alakú tárgy látható. A Kiszombor–ernőházi csoportot Párducz M. a Kr. u. 270–350 közé datálta (PÁRDU CZ 1950A. 15., 103–108. XXXVII. tábla 11.).

24. kép

Szíjelosztó veretek 1: Kunszentmárton-Bábocka (VADAY-KULCSÁR 1984. risz. 6: 8. alapján), 2: Kiskunfélegyháza-Külsőgalambos (VADAY-KULCSÁR 1984. 258. risz. 5. alapján), 3: Nyíregyháza-Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely 69.01. sír, 4: 1892-es kercsi lelet együttes (FETTICH 1953. XXX. tábla 11–16. alapján), 5: Kispek (BETROZOV 1987. 15–16. risz. V–VI. alapján), 6: Aparhant (ÓDOR 2000. 5. kép 3. alapján), 7: Szeged-Nagyszéksós (FETTICH 1953. I. tábla 12–13. alapján)

Fig. 24

Strap distributors 1: Kunszentmárton-Bábocka (after VADAY-KULCSÁR 1984. ris. 6: 8), 2: Kiskunfélegyháza-Külsőgalambos (after VADAY-KULCSÁR 1984. 258. ris. 5), 3: Nyíregyháza-Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave 69.01, 4: find assemblage of 1892 from Kerch (after FETTICH 1953. XXX. tábla 11–16), 5: Kishpek (after BETROZOV 1987. 15–16. ris. V–VI), 6: Aparhant (after ÓDOR 2000. 5. kép 3), 7: Szeged-Nagyszéksós (after FETTICH 1953. I. tábla 12–13)

254. risz. 5: 1–4.). Ugyanezen az elven működő háromágú, de már öntött, rekeszes díszű szíjelosztók jelennek meg a nagyszéksósi hun leletben, majd újabb formai variációban a korai avarok egy-egy sírjában (FETTICH 1953. I. tábla 12–13, SOMOGYI 1991. 15.). A nagyszéksósi veretek közepén szintén megtalálható a kör alakú kiképzés, amely a mi elosztóink karikájára emlékeztet. Feltételezzük, hogy a térben megformált idom a korábbi karikát jelezi, míg az egybeöntött szárak a csuklós rögzítésű tagokra utalnak vissza (24. kép 7.). Amennyiben feltevésünk helyes, lehetséges hogy egy tipológiai fejlődés eredményéről van szó, és mind a csuklós szerkezetű, mind a merev példányok előképei a II–III. századi Y alakú szíjelosztó lemezek. A nyíregyházi tárgyak pedig előzményei lehetnek annak a merev, kevésbé sérülékeny – ezáltal jobban díszíthető – formának, melyet a fejedelmi máglyaleletben találtak.

Ártádon az ásatók megfigyelték, hogy az É–D-i tájolású temetkezésekre jellemző az edény fej mellé helyezése és a lábbeli csatok megléte, míg a Tiszadob csoport temetőiből a lábbeli fémleletei hiányoznak (MESTERHÁZY 1966. 62., ISTVÁNOVITS 2000. 203.).

A hunkorban – és közvetlenül utána – oly népszerű csizmacsatok híján, egyetlen bronz szíjvég felhasználásával a következő rekonstrukciót

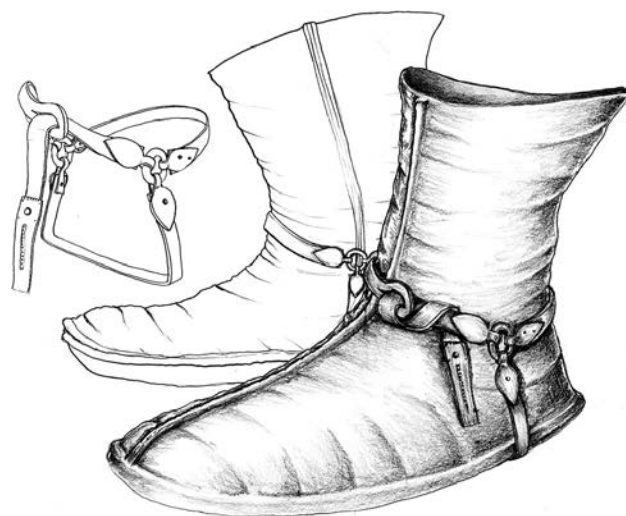

dolgoztuk ki:²⁷ a karikák a boka külső-belső részén helyezkedtek el, egymás tükörképeiként. A levél alakú tagokhoz nittel egy-egy – azaz összesen 3 – bőrszík volt erősítve. Az első szík a sarok felé indulva megkerülte azt, és a másik karika megfelelő tagjához volt erősítve. A lefelé irányuló szík a talp alatt áthúzva hasonlóképpen csatlakozott a vele szimmetrikusan elhelyezkedő taghoz.²⁸ A szíjak ezáltal egy sarkot és talpat tartó „kengyelt” képeztek. A harmadik szík biztosította az egész szerkezet stabilitását és a csizma rögzítését olyan módon, hogy az egyik bokaszík vége be volt hasítva,²⁹ melyen a vele átellenes szík végére szegecselt szíjvéget áthúzták. Ezek után a lelógó szíjat meghúzták, majd átbújtatták a bokaszík és a lábfej között. A fixálást úgy növelhették, ha a visszavezetett szíjvég és a bokaszík között egy hurkot képeztek, és a szíjvéget ezen újra átvezetve meghúzták (25. kép).³⁰

Ehhez hasonló lábbeli szíjazatot a szkítáktól a kusánokig számos plasztikán, szobron megjelentettek. Ilyen látható a Traianus-oszlop jazig előkelője esetében is (26. kép; VADAY–KULCSÁR 1984. 257., 260. risz. 7–8., 10–14.). A korban legközelebbi – V. század végi – ábrázoláson Péroz nagykirály lábbelijén, majd a VII. századi szaszanida és poszt-szaszanida vadászjelenetes tálak uralkodóinak lábán figyelhetünk meg hasonló – csat nélküli – felerősítést (27. kép). Az utóbbi esetek egy részében a szíjazat gazdagon díszített, de az osztótag nem merev (HOFKUNST 1993. 190–191., 199., 204–205.).

A szíjvég pontos párhuzamát nem ismerem ugyan, de szarmata csatokkal fordulnak elő a mienkhez méretben és formában nagyon hasonló darabok. Különösen igaz lehet ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a mi példányunk vége sérült (VADAY–KULCSÁR 1984. 250. risz. 4: 24., 31., 37.).

Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a karikás-csuklós és az Y alakú vagy a háromágú, kereszt formájú szíjelosztók *jellegzetesen sztyeppei eredetű, a lovas kultúrához kapcsolódó tárgyak. Használoi között nagy valószínűséggel a hun időszakban is iráni eredetű vagy az iráni kultúra hatása alá került személyeket kereshetünk.*³¹

25. kép

Nyíregyháza–Rozsátszölő, Szelkő-dűlő M3/215. lelőhely 69.01. sír lábbelijének rekonstrukciója

Fig. 25

Nyíregyháza–Rozsátszölő, Szelkő-dűlő M3 Site 215 grave 69.01. sír: reconstruction of shoe

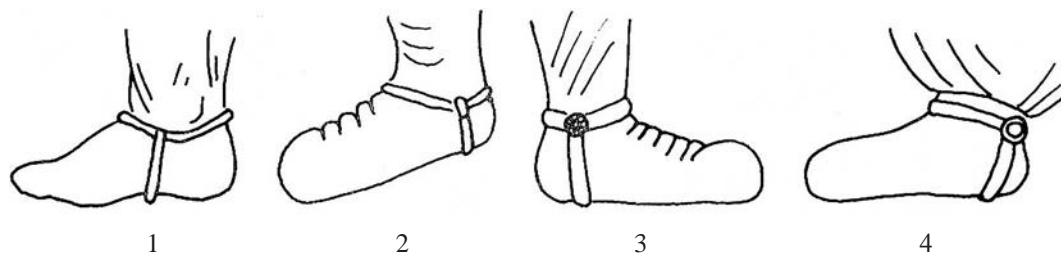
²⁷ A rekonstrukció rajzát a szerző útmutatásai alapján Svéda Csaba rajzoló (JAM) készítette, munkájáért fogadja köszönetemet! A bontás során csak az egyik bokánál sikerült a szíjelosztókat in situ megfigyelni. Bizton állíthatjuk, hogy a leletegyüttes eredetileg sem tartalmazott lábbeli csatot. A bal lábat kimozdították helyéről és a kidobott föld átvizsgálásakor került elő az egyik szíjelosztó, de sem innen, sem a sír többi részéről nem maradt csizmacsatra utaló nyom.

²⁸ Azt is feltételezhetjük, hogy a lefelé futó szík nem futott át a talp alatt, hanem mindkét oldalon csak addig ért le, végeit pedig a talp és a felső rész közé varrták be.

²⁹ A szíjvég felső és alsó lemeze közötti távolságból egy viszonylag vastag (0,2–0,3 cm) szíjazatra következtethetünk, mely a behasítást követően sem táglulhatott ki, illetve szakadhatott el egykönnyen.

³⁰ A levél alakú tagok egyike-másika úgy volt szegecselve, hogy a felülete is átlukadt. Úgy képzeljük, hogy ezt a „szépséghibát” valamilyen hajszálvékony lemezzel tüntették el, amely a használat során elkopott. Az elfedés ötletét Istvánovits Eszter vetette fel. Ezért, s a rekonstrukció korrekciójához nyújtott kritikai észrevételéért fogadja köszönetemet!

³¹ Érveink: először szkíta ábrázolásokról, majd szarmata sírokból ismertek. A hunkorban és a korai avar időszakban lovas sírokból kerülnek elő. Ez utóbbiak katakombás temetkezések, melyek alán eredete elfogadott tény (BEZUGLOV 1995. 329., ABRAMOVA 1997.).

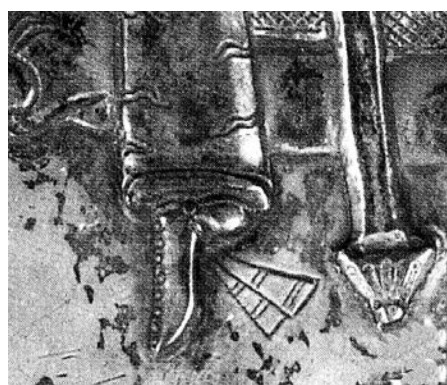

26. kép

Szíjelosztós csizmák ábrázolása (VADAY–KULCSÁR 1984. risz. 7–8., 10–14. alapján)

Fig. 26

Depiction of boots with strap distributors (after VADAY–KULCSÁR 1984. ris. 7–8, 10–14)

Leletek a 214. lelőhely 13. sírjából

Nyílsúcs (10. kép 2.)

A rombusz alakú, háromélű tuskés vas nyílhegy az ún. hun típusba tartozik. Párhuzamai hazánkban a csongrádi (Kenderföldek 4., Werbőczy u. 6. és Kaszárnya 128. sír) IV. század végére – V. század elejére keltezett szarmata temetkezésekből váltak ismertté. Ezek mérettartománya 5,5–7,5 cm (PÁRDUZ 1959. 311., PÁRDUZ 1963. Taf. IX: 3–5., ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 11.). Példányunk a maga 6 cm nagyságával pontosan ebbe a típusba tartozik.

A nyílsúcs sírbeli helyzetének analógiáját Csongrád–Kenderföldek 4. sírjában találjuk meg, ahol 2 db-ot bontottak ki a bal váll mellett (VÖRÖS 1989. 42., 53., PÁRDUZ 1959. 311.).

Hunkori sírokban a Dunától nyugatra is elő-előfordulnak ilyen nyílhegyek, mint például Wien–Simmering, Keszthely–Gáti domb, Pécsüzög. Alföldi A. ismerteti a korszak íj-nyíl leletegyütteseinek etnikai meghatározására tett kísérleteket, melyek a hunokhoz vagy az alánokhoz kötik e fegyver megjelenését a késő római területeken (ALFÖLDI 1932. 17–18., 21–24.).

27. kép

Szaszanida szíjelosztós csizmaábrázolások (HOFKUNST 1993. 60., 50. és 56. alapján) 1: I. Péroz (459–484) nagykirály vadászjelenetét ábrázoló tál, 2: Kr. u. VII. század 1. fele vadászjelenetes tál, 3: Kr. u. VII–VIII. századi vadászjelenetes tál

Fig. 27

Sassanian depictions of boots with strap distributors (after HOFKUNST 1993. 60, 50 and 56) 1: Bowl depicting hunting scene of king Péroz I (459–484), 2: Bowl with hunting scene from the first half of the 7th century, 3: Bowl with hunting scene from the 7–8th cent.

A – részben – kortárs Tiszadob és Ártánd kör sírjainak fegyverkészlete kard-pajzs-lándzsa összetételű, nyílcsúcsot nem tartalmaz (ISTVÁNOVITS 2000. 201.).

Kifli alakú hajfűrtkarika (10. kép 1.)

A bronzból, ezüsből vagy aranyból készített kifli alakú hajkarikák a hunkor általános, keleti eredetű leletei, melyek az alávetett területen számos helyütt előfordultak. Szarmata miliőből egybek mellett Felsőjózsáról (PÁRDUZ 1950. 23. LXX. tábla 3.)³² és több Csongrád városi lelőhelyről ismerjük (Werbőczy utca: PÁRDUZ 1936. 53. 41. t. 5., Kenderföldek/Kaszárnya: PÁRDUZ 1959. 311. Taf. V: 13–14., Iskola utca: PÁRDUZ 1968. 28. Taf. I: 3.). Lelelőhelyünk közelében fekvő hunkori sírból Hejőkeresztúron került elő (CSALLÁNY 1958. 83. I. tábla 2–3.). Megtalálhatóak a pannoniái késő császárkori temetőkben, valamint a kortárs szlovákiai és morvaországi sírokban is. Legkésőbbi darabjaik a klasszikus gepida temetőkben származnak (CSALLÁNY 1958. 88., CSEH 1990. 30–31., 54., összefoglalóan BÓNA 1993. 225–226.).

Kifli alakú karikát háromélű vas nyílcsúccsal együtt is találtak késő szarmata környezetben Csongrád–Werbőczy utca 6. és Csongrád–Kaszárnya 128. férfisírában (PÁRDUZ 1936. 53., PÁRDUZ 1963. 50. Taf. IX: 1., 3–5.).

Szegecs (10. kép 3.)

A halott viseletére egyetlen nyom utal, a bal lábfej közelében talált félgömbös fejű bronzszegecs, melyhez bőrszík maradványa korrodálódott. Ezek alapján ebben az esetben is lábbeli szíjzawat feltételezhetünk.

A leletek, leletkörülmények értelmezése³³

Térképünkön (2. kép) láthatjuk, hogy a két sír magányosan helyezkedett el. Köztük nagyjából középtávon húzódik a 148/b. lelőhely szarmata temetője. A temető leleteinek előzetes átvizsgálása után megállapítható, hogy – legalábbis részben – korszakunkban is használatban volt.³⁴

Amennyiben a hunoknál a leletek alapján társadalmi ranglétra állítható fel, az általunk feltárt sírokban az új hatalom katonai és „polgári” vezetői/képviselői nyugodhattak. A későbbi nomád hódítások menete alapján feltételezhető, hogy a meghódított közösségek vezetőit helyükön hagyták, míg máskor a hódítók saját embereiket állították az élükre (ALFÖLDI 1932. 35., BÓNA 1993. 172.). Az új vezetők természetesen ebben az esetben – mint az a hunkorban általában valószínűsíthető – nem feltétlenül valódi hunok, hanem a leigázottakkal azonos etnikumú vazallusok lehettek. Esetünkben az iráni elemek tárgyi és szellemi túlsúlyát figyelembe véve arra gondolok, hogy a bemutatott sírokban nyugvók – legalábbis a kecskével eltemetett férfi – még a Kárpát-medencétől keletre állt hun szolgálatba.

³² Párducz M. bronzkarikának írja, valójában az általunk tárgyalt leletről van szó (PÁRDUZ 1950. 23.).

³³ Mindkét sír mellkasi részét rablás bolygatta meg.

³⁴ Erre utalnak a megvastagodó karikájú, téglalap alakú szíjszorító lábbeli csatok, a pajzs alakú, lemezes szíjvég, a bronztükrök, az ovális, állatfejekben végződő karikájú csat (JAM leltározatlan). Itt jegyzem meg, hogy a megyében folyó ásatások, terepbejárások egyértelműen bizonyítják a szarmaták hunkori jelenlétét.

Talán nem mellékes, hogy az I. katonai felmérés több utat jelöl lelőhelyünk közelében, így nem elképzelhetetlen, hogy az elhunytak egy úttal a közelben futó K–Ny-i utat felügyelték.³⁵

Érdekes, hogy a 214. lelőhely írását az antropológiai vizsgálatok nőnek határozták meg. Nem egyedülálló ez az eset, ugyanis a Madaras–Halmok temetőjében kiásott 144. sír halottja szintén „amazon” volt (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995. 10. 15. lábjegyzet). Hogy miért éppen e késői időszakból ismerjük a harcos nőket, egyelőre kérdéses. Kiszámú előfordulásuk alapján messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le.

Összegzés

A sírmellékletek analógiái egyrészt a dél-alföldi késő szarmata sírmezőkben, másrészt a hazai hunkori, illetve sztyeppeti hunkori szarmata/alán leletek között találhatók meg. A 69.01. sír esetében az is bizonyos, hogy a temetés rítusa, módja és feltételezett hitvilági háttere az iráni kultúra jegyeit mutatja. A 13. sír esetében ugyan nem formálhatunk egyértelmű véleményt az elhunyt etnikumáról, de az íj használata inkább a szarmaták felé mutat. I.I. Bezuglov véleménye szerint az említett bronzcsatos és borostyángyöngy nyakláncos, Nagy Konstantintól a Kr. u. V. század elejéig keltezhető időszak népessége a tanaita alánokkal hozható kapcsolatba. Megjegyzi, hogy a sztyeppén az említett felső időhatár után hiányoznak az ilyen jellegű temetkezések. Magyarázatként felveti annak lehetőségét, hogy ez a népesség a hun szövetség tagjaként a Kárpát-medence felé mozdulhatott el (BEZUGLOV 1995. 328–330). A 215. lelőhely 69.01. sírjában lelt mellékletek egy része pontosan megfelelne ennek, míg a 214. lelőhely nyilcsúcs-hajfűrtkarika együttese a dél-alföldi késő szarmata temetkezések felé mutathat. Ez azt jelentheti, hogy a két régió között kapcsolatnak kellett lennie a tárgyalt időszakban. Másrészt viszont nem zárja ki ezt a feltételezést Istvánovits E. véleménye sem, mely a Felső-Tisza-vidék hunkorának elemzése során felvetette, hogy ez idő tájt egy újonnan érkezett szarmata/alán népcsoport jelenléte feltételezhető környékünkön (ISTVÁNOVITS 2000. 206.).

Mindkét sír mellkasi részét kirabolták, méghozzá temetésük után rövid idővel, legalábbis erre utal, hogy a sírgödörök oldala alig sérült, azaz a rablók valamilyen sírjelölés útján könnyen megtalálták céljukat.

Irodalom

ABRAMOVA 1997.

Мая Павловна Абрамова: Ранние аланы Северного Кавказа III-V вв. н.э. Изд-во. Ленин, Москва 1997.

AKHMEDOV 2007.

Ilya Akhmedov: The cross-like diadems in the Great Migration epoch. (Preliminary Communication.) In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit.* Hrsg. Jaroslav Tejral. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno 2007. 265–274.

ALFÖLDI 1932.

Alföldi András: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. / *Funde aus der Hunnenzeit und Ihre ethnische Sonderung.* ArchHung IX. 1932.

³⁵ A katonai felmérés a vízszabályozások előtti helyzetet rögzítik. Ekkoriban az utak kialakításában még nagy szerepet játszottak a természetföldrajzi tényezők, azaz a XVIII. század végi utak egy részének eredete történelmi korokban kereshető.

- ARSZENYEVA–BEZUGLOV–TOLOCSKO 2001.
Т.М. Арсеньева – С.И. Безуглов – И.В. Толочко: Некрополь Танаиса. Раскопки 1981-1995 гг. Палеограф, Москва 2001.
- BARKOVA 2000.
L.L. Barkova: The nomadic culture of the Altai and the animal style. In: The golden deer of Eurasia. Scythian and Sarmatian Treasures from the Russian Steppes. The Metropolitan Museum of Art, New York 2000. 241–276.
- BETROZOV 1987.
Р.З. Бетров: Курганы гуннского времени у селения Кишпек. In: Археологические исследования на новостройках Кабардино-Балкарии в 1972-1979 гг. Отв. ред. В.И. Марковин. Эльбрус, Нальчик 1987. 13–25.
- BEZUGLOV 1995.
Sz.I. Bezuglov: Késő római kori katakombás temetkezések az Alsó-Don-vidék sztyeppéin. [Catacomb graves in the steppes of the Lower Don in the Late Roman age.] *MFME – StudArch* 1. 1995. 325–343.
- BÍRÓ 1997.
T. Bíró Mária: Adalékok Brigetio csontiparához. [Angaben zu den Knochenschnitzereien aus Brigetio.] *KEMMK* 5. 1997. 175–202.
- BOBROVSKAIA 2001.
O.V. Bobrovskaja: Belt amulet sets in the female costume of the Cherniakhov Culture. In: International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st-5 th centuries A.D. Eds. Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár. Múzeumi füzetek 51. – Jóna András Múzeum kiadványai 47. Petőfi Múzeum – Jóna András Múzeum, Aszód – Nyíregyháza 2001. 221–226.
- BOKOVENKO 1995.
N.A. Bokovenko: The Tagar Culture in the Minusinsk Basin. In: Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age. Eds. Jeannine Davis-Kimball – V.A. Bashilov – L.T. Yablonsky. Zinat Press, Berkeley 1995. 299–314.
- BONGARD-LEVIN–GRANTOVSKIJ 1981.
G.M. Bongard-Levin – E.A. Grantovskij: Szkíthiától Indiáig. Az ősrja történelem talányai. Ford. Puskás Ildikó. Gondolat Kiadó, Budapest 1981.
- BÓNA 1961.
Bóna István: Az újhartyáni germán lovassír. [Das germanische Reitergrab von Újhartyán.] *ArchÉrt* 88. 1961. 192–208.
- BÓNA 1986.
Bóna István: Dáciától Erdőlvéig. In: Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Makkai László – Mócsy András. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 107–234.
- BÓNA 1993.
Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Corvina Kiadó, Budapest 1993.
- CURTIS 2005.
John Curtis: Jewellery and personal ornaments. In: Forgotten Empire. The world of Ancient Persia. Eds. John Curtis – Nigel Tallis. British Museum Press, London 2005. 132–159.
- CSALLÁNY 1958.
Csallány Dezső: Hamvasztásos és csontvázás hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. [Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiss.] *HOMÉ* 2. 1958. 83–100.

- CSALLÁNY 1961.
Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. (454-568 u.Z.) ArchHung 38. 1961.
- CSEH 1990.
Cseh János: Adatok az V–VII. századi gepida emléktárgyak egységéhez. Függelék: Erdély V–VII. századi gepida lelőhelykatasztere. SzMMÉ 7. 1990. 29–80.
- DEMIDENKO–FIRSOV 2004.
Sergej V. Demidenko – Kirill B. Firsov: Bronzekesseltyp aus Eurasien. *Eurasia Antiqua* 8. 2002. 277–294.
- DÖMÖTÖR 1995.
Dömötör Tekla: Germán, kelta regék és mondák. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 2005.
- FETTICH 1953.
Fettich Nándor: A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. / La trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksős. ArchHung 33. 1953.
- FODOR 1990.
István Fodor: Spätkaiserzeitlicher bronzener Gefäßhenkel aus Hajdúdorog. [Későcsászárkori bronz edényfűl Hajdúdorogról.] *FolArch* XLI. 1990. 53–60.
- GABUEV 2007.
Tamerlan Gabuev: Ein hunnenzeitliches Fürstengrab aus dem Kaukasusgebiet. Kurgan 2. des Gräberfeldes Brut. In: Attila und die Hunnen. Hrsg. Anke Bodo. Konrad Theiss Verlag GMBH, Stuttgart 2007. 292–301.
- GESZTELYI 2000.
Gesztelyi Tamás: Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Seria archaeologica III. Ungarisches Nationalmuseum, Budapest 2000.
- GHIRSMANN 1985.
Robert Ghirsmann: Az ókori Irán. Médek, perzsák, pártusok. Gondolat Kiadó, Budapest 1985.
- GULYÁS 2011.
Gulyás Gyöngyi: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *StudCom* 31. 2011. 125–153.
- GULYÁS 2014.
Gulyás Gyöngyi: Késő szarmata temetőrészletek Óföldséak–Ürmös II. lelőhelyen (M43-as autópálya 10. lelőhely.). [Late Sarmatian cemetery parts at the site Óföldséak–Ürmös II. (Motorway M43, Site 10).] *NyJAMÉ* LVI. 2014.
- GUSCSINA–ZASZECKAJA 1994.
И.И. Гущина – И.П. Засецкая: „Золотое кладбище” римской эпохи в Прикубанье. Российская Археологическая Библиотека 1. Изд. Фарн, Санкт-Петербург 1994.
- HOFKUNST 1993.
Hofkunst van de Sassaniden. Het Perzische rijk tussen Rome en China (224-642). Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel 1993.
- HORVÁTH–BENDŐ 2011.
Eszter Horváth – Zsolt Bendő: Provenance study on a collection of loose garnets from a Gepidic Period grave in Northeast Hungary. [Egy gepida kori sírból származó gránátlelet provenienciája vizsgálata.] *Archeometriai Műhely* 2011: 1. 17–32.

HRAПUNOV 2011.

И.Н. Храпунов: Склеп с погребениями III-IV вв. н.э. из могильника Нейзац. [A vault with the third and fourth century AD burials in the cemetery of Neyzats.] Историко-археологический благотворительный фонд «Наследие тысячелетий». Издательство «Доля», Симферополь 2011.

ISTVÁNOVITS 1993.

Eszter Istvánovits: Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta ArchHung* 45. 1993. 91–146.

ISTVÁNOVITS 1998.

Istvánovits Eszter: A szarmaták és a kos. Adatok a Kárpát-medence szarmatáinak hitvilágához. [Die Sarmaten und der Widder. Beiträge zur Glaubenswelt der im Karpatenbecken lebenden Sarmaten.] *NyJAMÉ* XXXIX–XL. 1997–1998. (1998) 135–151.

ISTVÁNOVITS 2000.

Eszter Istvánovits: Völker im nördlichen Theißtal am Vorabend der Hunnenzeit. In: „Gentes, Reges und Rom.” Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung. Hrsg. Jan Bouzek – Herwig Friesinger – Karol Pieta – Balázs Komoróczy. *Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno* 16. 2000. 197–208.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1995.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Szálfegyverek és íjak a Dunától keletre fekvő Kárpát-medencei szarmata barbaricumban. [Stichwaffen und Bögen im östlich der Donau gelegenen sarmatischen Barbaricum des Karpatenbeckens.] In: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak IV. összejövedele. *Altum Castrum IV. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei.* Szerk. Borsody István – Gróf Péter – Gróh Dániel – Jékely Endre. Visegrád 1995. 9–32.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. [Some data on the religion and tribal attribution of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain.] *NyJAMÉ* XXXVII–XXXVIII. 1995–1996. (1997) 153–188.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002.

Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Csát a szarmata viseletben és temetkezési rítusban. [Buckles in the Sarmatian costume and burial rite.] *NyJAMÉ* 44. 2002. 95–111.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR–CARNAP–BORNHEIM 2006.

Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár – Claus von Carnap-Bornheim: The barbarian warrior burial from Tiszalök-Rázompusztá in the 3rd century history of the Upper Tisza Region. *ArchKorr* 36. 2006. 91–110.

IVANOV 1984.

Vjacseszlav Ivanov: Nyelv, mítosz, kultúra. Gondolat Kiadó, Budapest 1984.

JAKAB–NAGY 2006.

Jakab Attila – Nagy Márta: Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő. *RégKutMagy* 2005. (2006) 292.

JUHÁSZ 2002.

Juhász Irén: Mázas római edény Szarvasról. [Roman glazed dish from Szarvas.] *BMMK* 23. 2002. 89–97.

KISS 1994.

Attila Kiss: Stand der Bestimmung archäologischer Denkmäler der gens Alanorum in Panonien, Gallien, Hispanien und Afrika. *Acta antiqua* 35 1994. 167–204.

- KOVÁCS 1912.
Kovács István: A marosszentannai népvándorláskori temető. [Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna.] *Dolg.* 3. 1912. 250–367.
- KOVÁCS–VADAY 1999.
László Kovács – Andrea Vaday: On the problem of the Marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. In: Pannonia and beyond. Studies in honour of László Barkóczy. Ed. Andrea Vaday. *Antaeus* 24. 1997–1998. (1999) 247–277.
- KOVÁCS 2004.
Kovács Péter: Hun kori sír Százhalombattán. [A grave from the hun period at Százhalombatta.] *CommArchHung* 2004. 123–150.
- KOVRIG 1959.
Ilona Kovrig: Nouvelles trouvailles du V.e siècle découvertes en Hongrie. *Acta ArchHung* 10. 1959. 209–226.
- KULCSÁR 1998.
Kulcsár Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. [Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна. The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin.] *Múzeumi Füzetek* 49. Aszód 1998.
- KULCSÁR 1999.
Kulcsár Valéria: A tűzkultusz nyomai az alföldi szarmatáknál (a sződligeti temető alapján). Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia II. Szerk. Korkes Zsuzsa. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 5. Szentendre 1999. 48–53.
- KURCSATOV–TYELNOV 2010.
Сергей Иванович Курчатов – Николай Петрович Тельнов: Сарматский котел из Нижнего Поднепровья. [A Sarmatian Cauldron from the Lower Dniester.] *Stratum plus* 4. 2010. 137–144.
- LÁNYI 1972.
Vera Lányi: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta ArchHung* 24. 1972. 53–214.
- LUND HANSEN 2003.
Ulla Lund Hansen: Die Sarmaten aus südkandinavischer Sicht. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. In: Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Hrsg. Claus von Carnap-Bornheim. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12-16. Februar 1998. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 1. Schloss Gottorf, Schleswig. Wachholtz Verlag, Neumünster 2003. 345–369.
- MAGOMEDOV 2003.
Boris Magomedov: Zur Bedeutung sarmatischer Kulturelemente in der Černjachov-Kultur. In: Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Hrsg. Claus von Carnap-Bornheim. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12-16. Februar 1998. Wachholtz Verlag, Neumünster 2003. 79–88.
- MAKKAY 2005.
Makkay János: A Csodaszarvas. Tractata Minuscula 42. A szerző kiadása, Budapest 2005.

- MAKKAY 2008.
Makkay János: Antik források – ősi szokások. Néhány ókori adat a hajdani vallásos világhoz. [Ancient sources – early ritual beliefs and customs.] *NyJAMÉ* 50. 2008. 161–190.
- MAKSZIMENKO 1998.
В.Е. Максименко: Сарматы на Дону (археология и проблемы этнической истории). *Донские Древности* 6. Азов 1998.
- MARCSENKO 1995.
I.I. Marcsenko: A Kubány-vidék szarmata katakombái. [Sarmatian catacombs of the Kuban region.] *MFME – StudArch* I. 1995. 303–324.
- MARÓTI–VADAY 1980.
T. Maróti Éva – H. Vaday Andrea: Kora császárkori figurális díszítésű, festett kerámia Pannoniában és a szarmata Barbaricumban. [Frühkaiserzeitliche bemalte Keramik mit figuraler Verzierung in Pannonien und im sarmatischen Barbaricum.] *StudCom* 9. 1980. 79–94.
- MATOLCSI 1982.
Matolcsi János: Állattartás őseink korában. Gondolat Kiadó, Budapest 1982.
- MESTERHÁZY 1966.
Mesterházy Károly: Beszámoló az 1965. évi Biharkeresztes-ártándi ásatásról. [Excavations at Biharkeresztes-Ártánd in the year 1965.] *DDMÉ* 48. 1965. (1966). 61–67.
- MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA 1998.
Mitológiai Enciklopédia I–II. Főszerk. Sz.A. Tokarev. Gondolat Kiadó, Budapest 1988.
- MORDVINCEVA 2003.
В.И. Мордвинцева: Полихромный звериный стиль. Универсум, Симферополь 2003.
- MORDVINTSEVA 2005.
V.I. Mordvintseva: Phalerae from a Burial Mound near Vozdvizhensk Village. *Anthropology & Archeology* 43: 4. (Spring) 2005. 49–57.
- MOSKOVA 1989.
М.Г. Мошкова: Среднесарматская культура. In: Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР. Ред. А.И. Мелюкова. Наука, Москва 1989. 177–191.
- MOSHKOVA 1995.
M.G. Moshkova: Late Sarmatian culture. In: Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age. Eds. Jeannine Davis-Kimball – V.A. Bashilov – L.T. Yablonsky. Zinat Press, Berkeley 1995. 147–162.
- NAGY 2007.
Nagy Margit: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-medencében. (Kr. u. 3-6. század). / Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau. (3.-6. Jahrhundert n. Chr.) *MGAH* 5. 2007.
- OLMSTED 1994.
Garett S. Olmsted: The gods of the Celts and the Indo-Europeans. *Archaeolingua Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*. Ed. Sándor Bökönyi – Wolfgang Meid. Budapest 1994.
- OTTOMÁNYI 2001.
Ottományi Katalin: „Hunkori” sírok a pátyi temetőben. [„Hunnenzeitliche” Gräber im Gräberfeld von Páty.] *ArchÉrt* 126. 2001. 35–74.
- ÓDOR 2000.
Ódor János Gábor: 5. századi leletek Aparhatról. [Funde von Aparhant aus dem 5. Jahrhundert.] In: Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája X. (Domaszék,

1999. szeptember 27–30.). Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 2000. 181–190.
- PÁRDUCZ 1936.
Párducz Mihály: Római kori leletek Csongrádon. [Funde aus der Römerzeit in Csongrád.] *Dolg.* 16. 1936. 52–70., XL–XLI. tábla.
- PÁRDUCZ 1950.
Párducz Mihály: Hunkori halmok Vaskút határában. *FolArch* XI. 1950. 95–104., IX. tábla.
- PÁRDUCZ 1950A.
Párducz Mihály: A szarmata kori emlékek Magyarországon III. / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *ArchHung* 30. Budapest 1950.
- PÁRDUCZ 1959.
Mihály Párducz: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta ArchHung* 11. 1959. 309–398.
- PÁRDUCZ 1963.
Mihály Párducz: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *StudArch* I. 1963.
- PÁRDUCZ 1968.
Párducz Mihály: Újabb hunkori leletek Csongrád megyében. [Neue hunnenzeitliche Funde im Komitat Csongrád.] *MFME* 1968. 27–33.
- PÁRDUCZ–KÖREK 1946/48.
Mihály Párducz – József Korek: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös-szög késő szarmata emléktárában. / Les éléments germaniques dans la civilisation sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös. *ArchÉrt* 7–9. 1946–1948. (1948) 291–311.
- PINTYE 2006.
Pintye Gábor: Nyíregyháza–Rozsátszölő, Szelkő-dűlő II. *RégKutMagy* 2005. (2006) 292–293.
- RÉGÉSZETI KUTATÁSOK 2006.
Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006. Pest Megyei Múzeumi füzetek, Új sorozat 7. Szerk. Tari Edit. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2006.
- RUGYENKO 1960.
С.И. Руденко: Культура населения Центрального Алтая в скифское время. Изд. Наука, Москва–Ленинград 1960.
- RUGYENKO 1962.
С.И. Руденко: Культура хуннов и Ноинулинские курганы. Изд. Наука, Москва –Ленинград 1962.
- SAMAŠEV ET ALII. 2002.
Z.S. Samašev – G.A. Bazarbaeva – G.S. Žumabekova: Die „goldhütenden“ Greife des Herodot und die archäologische Kultur der frühen Nomaden im kazachischen Altai. *Eurasia Antiqua* 8. 2002. 237–276.
- SÁGI 1955.
Sági Károly: Hunkori sír Keszthelyen. [Могила гуннской эпохи из г. Кестхей.] *ArchÉrt* 82. 1955. 185–189.
- SCHOLTZ 2006.
Scholtz Róbert: Nyíregyháza–Rozsátszölő, Szelkő-dűlő, Rozsáti kaszáló. *RégKutMagy* 2005. (2006) 293.

SOMOGYI 1991.

Somogyi Péter: Lábbeli veretek a délorosz sztyepről. [Beschlage der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe.] *MFME* 1984/85: 2. 1991. 105–125.

SZEKERES–SZEKERES 1996.

Szekeres László – Szekeres Ágnes: Szarmata és XI. századi temetők Verusicson (Subotica Azotara). Logos, Szabadka 1996.

SZKRIPKIN 1970.

A.C. Скрипкин: Случайные находки сарматских бронзовых котлов на территории Волгоградской области. *СА* 1970: 4. 206–209.

TEJRAL 1997.

Jaroslav Tejral: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im Mittleren Donauraum. Hrsg. Jaroslav Tejral – Herwig Frisinger – Michel Kazanski. Spisy Archeologického Ústavu Av Čr Brno 8. 1997. 321–393.

TOMKA 2001.

Tomka Péter: Az árpási 5. századi sír. [The grave of Árpás from the 5th century.] *Arrabona* 39. 2001. 161–188.

TUGYA–LICHTENSTEIN 2011.

Tugya Beáta – Lichtenstein László: Dunavecse–Ugordáció I. lelőhely II–V. századi objektumainak archeozoológiai értékelése. [Archaeozoological analysis of the 2nd–5th century features, Dunavecse–Ugordáció site I.] In: A Barbaricum ösvényein. A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. *Archaeologica Cumanica* 1. 2011. 145–160.

VADAY 1989.

Andrea H. Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. 1988–1989. (1989)

VADAY 2003.

Andrea Vaday: Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Acta ArchHung* 54. 2003. 315–421.

VADAY–KULCSÁR 1984.

Андреа Х. Вадаи – Валерия Кульчар: К вопросу о так называемых сарматских пряжках. *Acta ArchHung* 36. 1984. 239–261.

VARGA 2012.

Varga Anna: A szarmaták és a bak. *Első Század* 11: 3. 2012. 67–102. <http://elsoszazad.elte.hu/varga-anna-a-szarmatak-es-a-bak/> (2014. december 11.)

VISZOTSZKAJA 1994.

Т.Н. Высотская: Усть-Альминское городище и некрополь. Материалы по археологии Крыма. Киевская академия евробизнеса, Киев 1994.

VÖRÖS 1985.

Vörös Gabriella: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. [Eine sarmatische Begräbnisstätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes.] *MFME* 1982-83:1. 1985. 129–172.

VÖRÖS 1989.

Vörös Gabriella: Fegyveres sírok az Alföldön a IV. század második fele és az V. század közepe között. [Begräbnisstätten mit Waffen auf der zweiten Hälfte der 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts.] *MFME* 1988: 1. 1989. 41–58.

VÖRÖS 1994.

Vörös Gabriella: Dél-alföldi régészeti adatok a szarmata kori férfi viselethez. (Temetkezések Csanytelek-Újhalastóról). [Archäologische Angaben zur sarmatischen Männertracht von der Südtiefebene. (Bestattungen in Csanytelek-Újhalastó.)] In: A kőkortól a középkorig. Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 265–276.

WERNER 1956.

Joachim Werner: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse N.F. Heft 38 A und 38 B. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission bei der C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, München 1956.

WERNER 1966.

Joachim Werner: Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1966.

ZASZECKAJA 1994.

И.П. Засецкая: Культура кочевников южнорусских степей в гуннского эпохи (конец IV-V вв.). [Nomadic culture of the South Russian steppelands: the end of the fourth and the fifth centuries.] Санкт-Петербург 1994.

ZASZECKAJA 2008.

И.П. Засецкая: Золотые украшения из кургана Хохлач – классические образцы сарматского полихромного звериного стиля I - начала II в. н.э. In: Сокровища сарматов. Каталог выставки. Государственный Эрмитаж – Азовский историко археологический и палеонтологический музей-заповедник, Санкт-Петербург 2008. 29–43.

PINTYE Gábor

Jósa András Múzeum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57.

e-mail: pintye.gabor@gmail.com

Hun Age single graves at the track of Motorway M3

Two single graves investigated in the vicinity of Nyíregyháza can be dated to the end of the 4th – first half of the 5th century. The burials were plundered. Part of the grave-goods cannot be ethnically attributed which is typical for the Hun Age. Placing of goat into the grave and the way of wearing the boots refer mainly to the world of Iranians, so in our opinion there were Sarmatians buried in the graves in question.

Gábor PINTYE

Jósa András Museum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57.

e-mail: pintye.gabor@gmail.com

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései

Lőrinczy Gábor – Rác Zsófia¹

Bevezető

A Wienerberger Téglaiipari Rt. a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tiszavasvári (1. kép) délkeleti határában, a hajdúnánási úttól keletre, a Kashalom-dűlő nevű határrész nyugati szélén² téglagyárat kívánt létesíteni. A beruházóval megkötött szerződés alapján 2004. május 24. és augusztus 27. között régészeti felügyelet mellett elvégezték a tervezett gyárterületnek, az 1. bányának, az 1. depónak és a téglatárolónak kijelölt felszín földmunkáit. Az 1. bányagödör helyén előkerült régészeti objektumok miatt a területen megelőző feltárást végeztek a Jósza András Múzeum régészei. A négy átvizsgált felszín kiterjedése összesen 10,8 ha volt (2. kép).

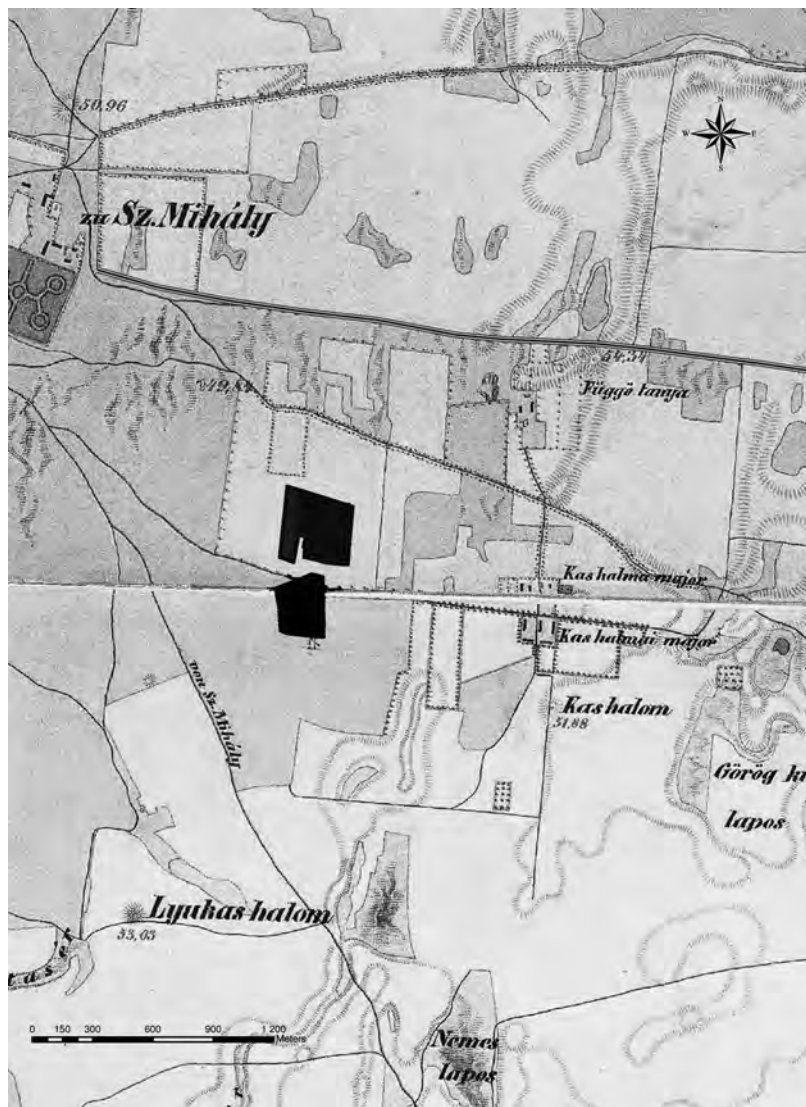
1. kép / Fig. 1
Tiszavasvári

A feltárás során harminchat objektum került elő, amelyek közül húsz gödör nem tartalmazott korhatározó régészeti leletanyagot.

Kilenc gödör betöltésében csupán néhány állatcsont és jellegtelen kerámiatöredék feküdt. A cseréptöredékek alapján bronzkorinak határozható meg a 2. objektum (edénye alapján valószínűleg urnasír),

¹ A 2004-ben feltárt sírok közös feldolgozására Gergely Balázs kérte fel Lőrinczy Gábort. Mindkettőjük egyéb elfoglaltságai miatt a megkezdett munkának nem volt folytatása. Gergely Balázs életpályát módosított, s végül Lőrinczy Gábor és Rác Zsófia közös munkája nyomán született meg a jelen tanulmány.

² A területnek nevet adó Kashalom ma egy, a környezetétől alig megkülönböztethető lapos kiemelkedés, amely a 33. és 34. sírtól keletre kb. 1200 méterre helyezkedtek el.

2. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő a feltárt területtel a Második Katonai Felmérésen (1806–1869)

Fig. 2

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő with the excavated territory on the Second Military Survey (1806–1869)

valamint a 13., a 35. és a 36. gödör. A területen ezen kívül négy avar kori sír – 15., 18a, 33., 34. objektum – került feltárrásra (3. kép) (GERGELY–SZÉKELY–BEJANARIU 2004.).³

A téglagyári bánya bővítése később kb. 12,5 hektárnyi területen újabb ásásokat, illetve régészeti felügyeletet tett szükségessé (4. kép), amely – a többi között – további avar kori objektumokat eredményezett. 2007-ben késő avar (VIII–IX. századi) falurészlet és egy – valószínűleg ehhez tartozó – temető, 2008-ban az előzőektől nyugatra avar kori településobjektumok, középkori temetkezési hely (43 sír) és két újabb kora avar kori sír (1044. és 1045. objektum) került elő (LUKÁCS 2008.). A középkori

és késő avar temető egymástól kb. 300 méterre, a 2004-ben feltárt 33. és 34. sírtól pedig kb. 600, illetve 400 méterre északra feküdt. A 2008-ban feltárt két kora avar kori sír a középkori temető és a korábban feltárt 4 sír között, az utóbbiaktól északra kb. 330 méterre helyezkedett el.⁴

Összességében elmondhatjuk, hogy a Wienerberger téglagyár területén a 2004 és 2008 között végzett feltárásokon bőséges és sokszínű avar kori leletanyag jelentkezett: a települési

³ A régészeti felügyeletben és feltárrásban Ioan Bajenariu, Gergely Balázs, Istvánovits Eszter, Kurucz Katalin, Székely Zsolt régész, Mester Andrea gyűjteménykezelő, Simonné Asztalos Henrietta adattáros, Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes és Németh Erika restaurátor, Bocz Péter régésztechnikus, Vremir Mátyás paleontológus-archaeozoológus és Szegfű László anyagbeszerző vett részt. A 34. sír lószerszámának in situ felvett részletét Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes, Németh Erika és Gergely Balázs bontotta ki. A sírrajzot és a felsőtest részletrajzát Istvánovits Eszter, a lószerszámzatról szóló részletrajzot Vremir Mátyás készítette.

A leletanyagot a nyíregyházi Jósza András Múzeumban Szinyéri Péterné, Takácsné Varga Ágnes és Németh Erika restaurálta, a tárgyrájzokat Benke Zsolt, az ásatási felvételeket Ioan Bajenariu és Gergely Balázs készítette. A térképi illusztrációk Veszprémi László munkái. Segítségüket és munkájukat ezúton is köszönjük! A sírok leletanyaga a Jósza András Múzeumban a 2014.56.1–2014.62.5. leltári számon található, az ásítás dokumentáció leltározatlan.

⁴ Köszönjük Lukács Józsefnek, hogy a 2008-ban feltárt kora avar sírok dokumentációját és leletanyagát rendelkezésünkre bocsátotta! A leletek itt közölt fotóit A. Király András készítette. Munkáját ezúton is köszönjük!

3. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő,
a 2004-ben feltárt terület felszínrajza

Fig. 3

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő,
map of the territory excavated in 2004

objektumok mellett hat, elszórtan fekvő, kora avar korra keltezhető temetkezés, egy kb. 40 síros közép avar és egy kb. 90 síros késő avar temető került feltárássra.

Jelen tanulmányban a 2004-ben feltárt négy, és a 2008-ban előkerült két kora avar kori sírt adjuk közre.

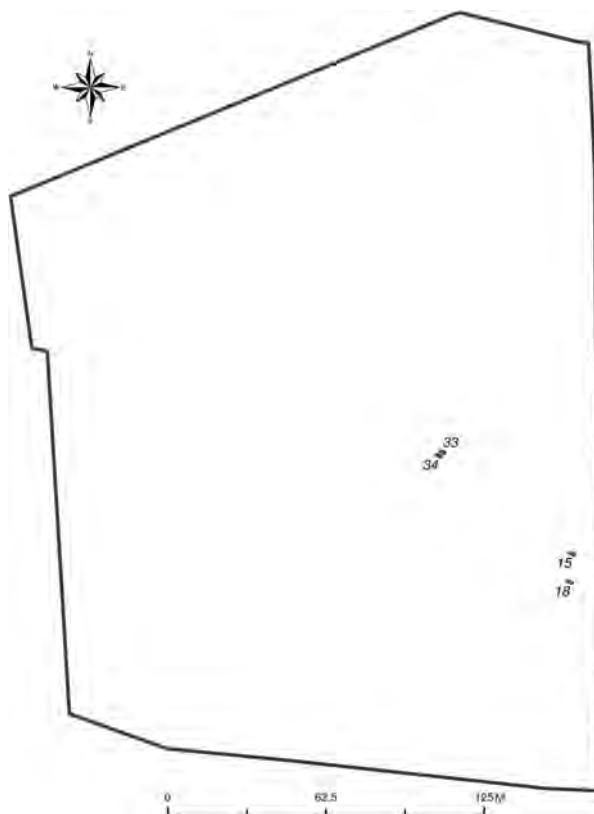
Katalógus

15. sír (I. tábla 1.): Tájolása KDK–NyÉNy 115–295°. H. 180 cm, sz. 50 cm, m. 15 cm.⁵ A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú, keskeny és sekély sír betöltése szürkésfekete volt. A sírban egy hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, *maturus* korú (40–57 éves) férfi⁶ kissé jobb oldalra dőlt jó megtartású, erőteljes vázcsontjait bontották ki. Az összeroppant koponya a jobb oldalán feküdt. A bal kéz a medencén, a jobb láb kissé felhúzva, a lábfej a bal lábsonton volt. A jobb kéz ujjvégei behajlítva kerültek elő.

Leletek: 1. Trapéz alakú *vascsat* (I. tábla 2.) a jobb medencelapát és a keresztcsont találkozásánál. H. 3,6 cm, sz. 2,6 cm, v. 0,5 cm. 2. Kiskérődző kéz/lábközépcsontjából⁷ készült *csonttű* (I. tábla 3.) a bal combcsont alsó végének belső oldala mellett, hegyével a medence irányában. Felülete fényesre csiszolt, egyenletesen keskenyedő, szélesebbik végén átfúrták. Hegye hiányzik, töve a furat magasságában kettétört. Átmetszete rombusz, illetve ovális. H. 7 cm. 18a. sír (I. tábla 4.): Tájolása KDK–NyÉNy 105–285°. H. 210 cm, sz. 60 cm, m. 18 cm. A téglalap alaprajzú, a koponyánál lekerekített végű, a lábnál lekerekített sarkú, sekély mélységű sírban egy 20–23 éves férfi jó megtartású, erőteljes váza feküdt hanyatt, nyújtott helyzetben. Az összelapult koponya a bal oldalára dőlt.

Leletek: 1. Rézötvözet *huzalkarika* (I. tábla 6.) a koponya jobb csecsnyúlványára fölött, az állkapocs szárának felső vége mellett. Átm. 2,1 cm, v. 0,2 cm. 2. Trapéz alakú *vaslemez* (I. tábla 5.) a bal alkar és a bal medencelapát között. Szélesebbik végéhez rozsdásodott egy vastörredék. H. 10,6 cm, sz. 2,7 cm, illetve 4,3 cm, v. 0,7 cm. 3. Négyzetes *vascsat* (I. tábla 7.) a bal szeméremcsont előtt és alatt. H. 4 cm, sz. 3,7 cm.

33. sír (II. tábla 1.): Tájolása KDK–NyÉNy 118–298°. H. 180 cm, sz. 78 cm, m. 8 cm. A téglalap alaprajzú, a koponyánál lekerekített végű, a lábnál lekerekített sarkú sír betöltése szürkés-

⁵ A mélységadat a nyesett felülettől értendő. A sírok aljának abszolút mélységadatai a következők – 15. sír: 93,88 m, 18. sír: 93,43 m, 33. sír: 93,87 m, 34. sír: 93,90 m.

⁶ Az embertani meghatározásokat Szathmáry László antropológusnak (Jósa András Múzeum), az állatcsontok meghatározását Vörös István archaeozoológusnak (Magyar Nemzeti Múzeum) archaeozoológusnak köszönjük.

⁷ Tóth Zsuzsanna (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) meghatározása, amit ezúton is köszönünk!

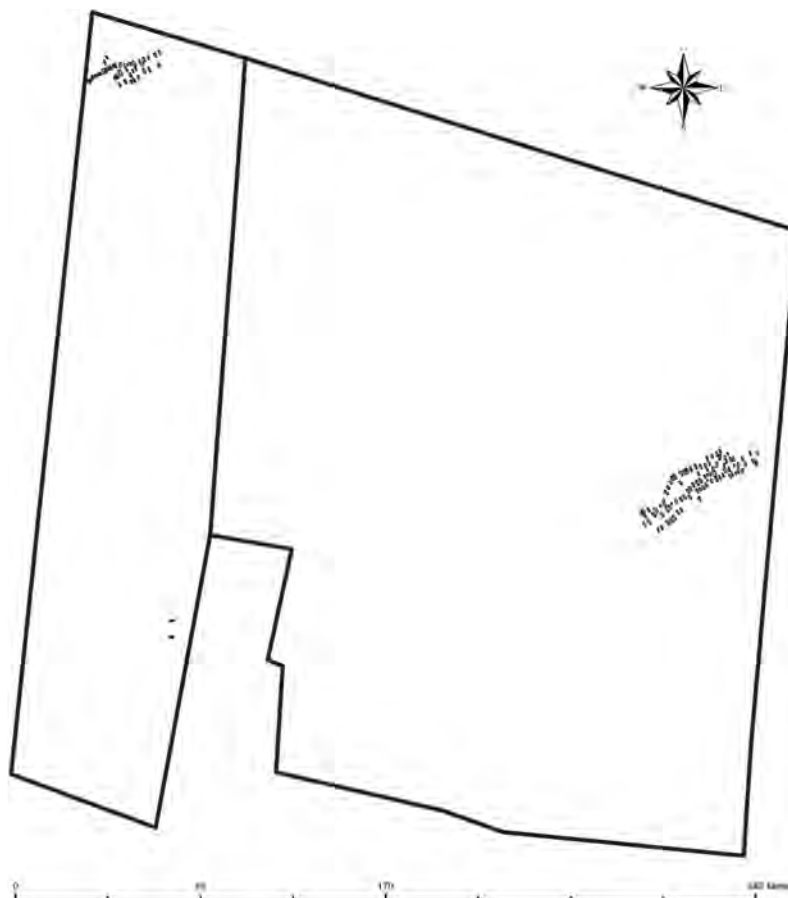
4. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő,
a 2007–2008-ban feltárt terület

Fig. 4

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő,
territory excavated in 2007–2008

fekete volt. Benne egy 12–14 éves, női jellegekkel bíró gyermek csontváza feküdt hanyatt, nyújtott helyzetben. A koponya a felület nyesése során megsérült. A mellkas és a medence csontjai kissé bolygatott állapotban kerültek elő. A föld váz körüli elszíneződése alapján valószínűleg koporsós temetkezés volt.

Leletek: 1. A lábszáron ferdén keresztben, az emberi csontok felett 5 centiméterrel részlegesen eltemetett, csőkevényes szarvú, adultus korú, 62,2 cm marmagasságú *kos* csontjai feküdtek: a jobb lábszár alsó végén és a lábfej csontjain juhkoponya a bal oldalán, orral észak felé, valamint juh mellső lábsontjai a juhkoponya mögött, a bal lábszárcsont felső vége felett keresztben, ujjcsontokkal déli irányban.⁸ 2–3. Két eltérő vastagságú, nyitott végű, egymásba kapcsolódó *ezüstkarika* (III. tábla 1–2.) a koponya mögött. Valószínűleg a nyaklánc összekötő kapcsai. Átm. 1,37 cm, illetve 1,48 cm, v. 0,15 cm, illetve 0,18 cm.⁹ 4–5. *Gyöngyök* a koponyánál (III. tábla 3–4.).¹⁰ 4. Fekete, repedezett felületen 4 db szürkésfehér dudoros és körülöttük négyszeres, érdes, lyukacsos felületű, néhol kikopott hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódbó bázisú, hengeres furattal. H. 0,63–0,67 cm, átm. 0,92–1,17 cm, furat átm. 0,33 cm. 5. Sötét vörösesbarna, fényes felületen 4 db fehér, síkból kiugró dudoros (egy dudor letörött) és körülöttük négyszeres, kikopott világossárga hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú deformálódott opak *üveggyöngy* hengeres furattal. H. 0,61–0,63 cm, átm. 0,76–1,11 cm, furat átm. 0,3 cm. 6–43. *Gyöngyök* a nyakban (III. tábla 5–42.). 6. Sárga,

⁸ A sekély sírban a halott fölé helyezett részleges állattemetkezés hiányzó lábsontjait valószínűleg a gépi földmunka semmisítette meg.

⁹ Melléjük egy hasonló méretű, nagyon vékony rézkarika is el volt csomagolva.

¹⁰ A gyöngyök leírását Pásztor Adriennek köszönjük! A gyöngyanyag értékeléséről szóló tanulmány: PÁSZTOR 2014.

matt, forgatott,¹¹ lyukacsos felületű, kétszeresen összetett, aszimmetrikus lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, két oldalán benyomott bázisú, kónuszos furattal. H. 1,17–1,29 cm, átm. 0,9–1,1 cm, furat átm. 0,35–0,39 cm. 7. Sötétvörös, forgatott, pusztuló felületű, rövid henger alakú opak *üveggyöngy*, két oldalán bázisos furata kónuszos. H. 0,59 cm, átm. 0,77 cm, furat átm. 0,31–0,35 cm. 8. Zöld, matt felületű, rövid henger alakú, gyengén fényáteresztő, deformálódott *üveggyöngy*, két oldala egyenesen levágott, furata kónuszos. H. 0,45–0,49 cm, átm. 0,67–0,72 cm, furat átm. 0,25–0,29 cm. 9. Sötétvörös felületen 4 db domború, szürkésfehér és áttetsző kék, kétrétegű szemes (egy dudor letörött) és körülöttük négyszeres vékony, domború, szürkésfehér, hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán behúzódott bázisú, kónuszos furattal. H. 0,58–0,60 cm, átm. 0,83–1,03 cm, furat átm. 0,32–0,36 cm. 10. Sötétvörös, matt, sávosan pusztuló felületű, rövid henger alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, hengeres furatában fehéres anyag. H. 0,45–0,50 cm, átm. 0,67–0,7 cm, furat átm. 0,39 cm. 11. Sötétbarna, fényes felületén 4 db domború, szürkésfehér, érdes, lyukacsos felületű dudoros és körülöttük négyszeres világossárga, kikopott hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy* hengeres furattal. H. 0,7–0,77 cm, átm. 0,86–1,09 cm, furat átm. 0,36 cm. 12. Sötét vörösesbarna, fényes felületen 4 db lapos/domború, szürkésfehér és áttetsző világoskék, kétrétegű szemes (egy szem letörött) és körülöttük négyszeres, lapos, széles, lyukacsos, szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, kónuszos furata behúzódó bázisú. 13. Sötétvörös, rövid henger alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,53–0,56 cm, átm. 0,78–0,81 cm, furat átm. 0,28–0,34 cm. 14. Sötétvörös, matt felületen 4 db szürkésfehér dudoros és körülöttük négyszeres vékony, kopott szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódó bázisú, kónuszos furattal. H. 0,93–0,96 cm, átm. 1,1–1,13 cm, furat átm. 0,29–0,33 cm. 15. Fekete fényes felületen 4 db síkból kiugró fehér és sötétbarna, kétrétegű szemes rátétdíszű, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,68–0,72 cm, átm. 0,8–1,29 cm, furat átm. 0,3–0,33 cm. 16. Sötét vörösesbarna, matt felületen 5 db apró sárga dudor és körülöttük ötszörös, széles, domború, fehér hurok-folyatott rátétdíszű, lapított gömb alakú, opak *üveggyöngy*, egyik oldalon bázisos, másikon behúzódó bázisú kónuszos furattal. H. 0,78 cm, átm. 1,07–1,1 cm, furat átm. 0,28–0,31 cm. 17. Sötétvörös fényes felületen 5 db domború, szürkésfehér és kék, kétrétegű szemes és körülöttük ötszörös vékony, szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,55–0,60 cm, átm. 0,83–0,98 cm, furat átm. 0,31–0,35 cm. 18. Fehér, matt felületű, rövid henger alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,56–0,59 cm, átm. 0,79–0,83 cm, furat átm. 0,28–0,32 cm. 19. Zöld, matt, sérült felületű, rövid henger alakú, deformálódott fényáteresztő *üveggyöngy*, egyik oldala ferde, furata hengeres. H. 0,56 cm, átm. 0,66–0,74 cm, furat átm. 0,24 cm. 20. Sötét vörösesbarna, fényes felületen 4 db síkból kiugró, érdes felületű, szürkésfehér dudoros és körülöttük 4 db domboródó, kopott felületű, szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,69–0,71 cm, átm. 0,92–1,2 cm, furat átm. 0,36 cm. 21. Fekete, matt, érdes felületen 3 db sötétsárga, érdes felületű, dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,56–0,59 cm, átm. 1,07–1,17 cm, furat átm. 0,43 cm. 22. Sötét vörösesbarna, fényes felületen 4 db szürkésfehér és kék, kétrétegű

¹¹ Forgatottként írtuk le a gyöngyöket, amikor a „gyártásakor a tárgyra rátekert vékony üvegszalakat, pettyeket” görgető lapon „hengergetve simították bele a tárgy felszínébe” (vö. DÉVAI 2012.).

szemes és körülöttük 4 db domború, vékony, szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódo bázisú, hengeres furattal. H. 0,64–0,7 cm, átm. 0,92–1,17 cm, furat átm. 0,36 cm. 23. Fekete, érdes, fényes felületen 4 db domború, szürkésfehér dudoros és körülöttük négyszeres vékony, kopott felületű, szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán behúzódo bázisú, kónuszos furattal. H. 0,7–0,74 cm, átm. 0,84–0,93 cm, furat átm. 0,29–0,31 cm. 24. Sötét vörösesbarna, fényes, lyukacsos felületen 4 db lapos/domború, szürkésfehér dudoros és az egyik oldalon behúzódo bázisú, kónuszos furatok körül 1-1 db vékony, kopott szürkésárga vonal-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*. H. 0,77–0,83 cm, átm. 1,04–1,17 cm, furat átm. 0,33–0,34 cm. 25. Fekete, érdes, matt, lyukacsos felületen 4 db domború, szürkésfehér dudoros és körülöttük 4 db vékony, szürkésfehér, szögletes hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,72 cm, átm. 1,01–1,16 cm, furat átm. 0,32–0,34 cm. 26. Sötétvörös matt felületen 4 db domború/síkból kiugró, szürkésfehér és áttetsző világoskék, kétrétegű szemes és körülöttük 4 db lapos, szürkésfehér, érdes felületű, hurok-folyatott rátétdíszű, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán behúzódo bázisú, kónuszos furattal. H. 0,87–0,91 cm, átm. 1,04–1,36 cm, furat átm. 0,28–0,32 cm. 27. Fekete, érdes, matt, lyukacsos felületen 4 db domború/síkból kiugró, szürkésfehér, érdes felületű, dudoros rátétdíszű, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, egyik oldalon behúzódo bázisú, másikon bázisos, kónuszos furattal. H. 0,77–0,80 cm, átm. 1,02–1,13 cm, furat átm. 0,18–0,26 cm. 28. Sötétbarna fényes felületen 3 db szürkésfehér, síkból kiugró dudoros és körülöttük háromszoros, kopott, világossárga hurok-folyatott rátétdíszű, hosszúkás henger/csonka kúp alakúra deformálódott, opak *üveggyöngy*, egyik oldalán bázisos, kónuszos furattal. H. 0,97–1,02 cm, átm. 1,04–1,21 cm, furat átm. 0,31–0,39 cm. 29. Feketés-sötétvörös, érdes, lyukacsos felületen 5 db domború, szürkésfehér, kopott, dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott, törött opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,58–0,66 cm, átm. 1,03–1,15 cm, furat átm. 0,38–0,4 cm. 30. Sötét vörösesbarna fényes felületen 4 db domború, szürkésfehér dudoros és körülöttük négyszeres szürkés okkersárga, kikopott hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán bázisos, hengeres furattal. H. 0,64–0,68 cm, átm. 0,9–1,22 cm, furat átm. 0,34 cm. 31. Fekete fényes felületen 4 db síkból kiugró fehér és áttetsző sötétkék, kétrétegű dudoros rátétdíszű, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódo bázisú, kónuszos furattal. H. 0,54–0,58 cm, átm. 0,74–1,09 cm, furat átm. 0,25–0,27 cm. 32. Sötét vörösesbarna felületen 5 db lapos/domború, szürkésfehér dudoros és körülöttük ötszörös szürkésfehér elcsurgatott hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódo bázisú, kónuszos furattal. H. 0,7–0,72 cm, átm. 1–1,05 cm, furat átm. 0,28–0,31 cm. 33. Sötét vörösesbarna fényes felületen 4 db domború, szürkésfehér és sötétbarna, kétrétegű dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán bázisos, hengeres furattal. H. 0,58–0,63 cm, átm. 1,06–1,32 cm, furat átm. 0,33 cm. 34. Fekete fényes felületen 4 db domború/síkból kiugró, fehér és áttetsző világoskék, kétrétegű dudoros rátétdíszű, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, egyik oldalon behúzódo bázisú, kónuszos furattal. H. 0,59 cm, átm. 0,75–1,04 cm, furat átm. 0,27–0,29 cm. 35. Sötétvörös felületen 4 db lapos, szürkésfehér, érdes, lyukacsos felületű, csigavonalban folytatott és rajtuk négyszeres, kopott felületű, áttetsző világoskék hullámvonal-folyatott rátétdíszes, rövid henger alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furata az egyik oldalon bázisos. H. 0,77 cm, átm. 1,08 cm, furat átm. 0,44 cm. 36. Sötét vörösesbarna fényes felületen

szürkésfehér, kopott, hétszeres hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, két oldalán bázisos, hengeres furattal. H. 0,69–0,71 cm, átm. 1,05–1,07 cm, furat átm. 0,39 cm. 37. Sötét vörösesbarna fényes felületen 5 db lapos, világossárga dudoros (egy dudor letörött) és körülöttük ötszörös vékony, fehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,75–0,77 cm, átm. 1,1–1,12 cm, furat átm. 0,44 cm. 38. Szürkésfehér, érdes, matt felületen 3 db lapos/domború, sötétzöld és világossárga, kétrétegű dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,58–0,63 cm, átm. 1,05–1,14 cm, furat átm. 0,37 cm. 39. Sötét vörösesbarna fényes felületen ötszörös lapos/domború, szürkésfehér hurok-folyatott és középen 1 db kikopott, vonal-folyatott rátétdíszes, rövid henger alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 0,85–0,9 cm, átm. 1,01–1,05 cm, furat átm. 0,37–0,42 cm. 40. Szürkésfekete matt, érdes felületen 3 db domború/síkból kiugró, világossárga dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán bázisos, hengeres furattal. H. 0,77–0,82 cm, átm. 0,98–1,17 cm, furat átm. 0,42 cm. 41. Sötétvörös fényes felületen 5 db domború, szürkésfehér dudoros (egy dudor letörött) és körülöttük ötszörös domború, vékony, fehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, kónuszos furatában fekete elszíneződés. H. 0,83–0,88 cm, átm. 1,12–1,23 cm, furat átm. 0,4–0,47 cm. 42. Sötétbarna fényes felületen 4 db domború, síkból kiugró, szürkésfehér dudoros és körülöttük négyszeres domború, vékony szürkésfehér hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, egyik oldalán bázisos, kónuszos furattal. H. 0,74–0,77 cm, átm. 0,86–1,21 cm, furat átm. 0,30–0,37 cm. 43. Sötétvörös matt felületen 5 db domború, sárga dudoros és körülöttük ötszörös fehér, érdes felületű, hurok-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódozó bázisú, kónuszos furatában fekete elszíneződés. H. 0,74–0,78 cm, átm. 1,03–1,12 cm, furat átm. 0,34–0,37 cm. 44–45. A jobb váll vonalában, a feltételezett koporsón kívül egy orsókarika és egy orsógomb került elő. Az *orsógomb* (II. tábla 6.) barna, kerámia-zúzalékkal soványított, sikozott kialakítású. M. 2,5 cm, átm. 3,2 cm. A lyuk átm. 0,9 cm, 20,27 g.¹² Téglaszínű *orsókarika* (II. tábla 5.). Átm. 3,3 cm, v. 1 cm, a lyuk átm. 1 cm, s. 10,68 g. 46. Nagygömbcsüngős *ezüsfülbevaló* (II. tábla 2.) töredékes állapotban a jobb medencelapát és a combcsont találkozási helyén. Kisméretű, ovális karikájához három kis ezüstgolyó csatlakozik, ezek alatt gúla alakban négy kisebb ezüstgömb, melyekhez alulról illeszkedik az ezüst gömbcsüngő. A lemezgömbök találkozási felületét granuláció díszíti. M. 3,8 cm, a lemezgömb átm. 1,7 cm. 47. *Vaskés* a keresztcsont helyén, hegyével a bordák irányában (II. tábla 3.). Egyenletesen hegyesedő, egyélű, nyele töredékes. Egyik felületén a tok farostjainak maradványával. H. 14,1 cm, sz. 2,3 cm, v. 0,6 cm. 48. Hosszúka, elhegyesedő végű *rézlemez* (II. tábla 4.) a bal combcsont külső oldala mellett, hegyes végével a kézcsontok irányában. Egyik oldala ezüstözött (?), szélesebbik végén két helyen átlukasztották. Közepén kettétört. H. 7 cm, sz. 0,9 cm, v. 0,2 cm. 49. Egy, az előző lemez átlukasztott pereméhez hasonló töredék. 50. Aranyozott (?) felületű, vékony, díszítetlen *ezüstlemez* apró töredékei a jobb combcsont alsó végének külső oldala mellett. 51. Kék üvegből készített, kerek, hátoldalán sima *exagium* (III. tábla 43.) a jobb combcsont külső oldala mellett. Közepén ligatúrás monogram. Peremével párhuzamosan görög betűs felirat fut végig: ΕΠΙΛΟΧΟΥ ΠΙΟΛΕΩΝ. Átm. 2 cm, v. 0,6 cm, s. 2,19 gr.

¹² Az orsógombok és orsókarikák tömegének fontosságára Pásztókai-Szeőke Judit hívta fel a figyelmünket.

34. sír (IV. tábla): Tájolása DK–ÉNY 135–315°. H. 175 cm, sz. 60–74 cm, m. 33–38 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sírgödör betöltéseként sárga agyag és szürkésfekete földréteg rétegesen került elő. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 12–14 év közötti fiatal egyén vázmaradványa volt átlós helyzetben. A koponya – melyen több férfias jelleg figyelhető meg¹³ – eredetileg 90°-kal elfordulva feküdt. A sír valószínűleg padkás volt.¹⁴

Leletek: 1. Az ember lábszára felett egy csökevényes szarvú, 58,0 cm marmagasságú adultus nőstény juh részlegesen eltemetett, összegöngyölt maradványa feküdt. A koponya jobb oldalán fekvő az emberi lábszár felett, a négy csonkolt láb csontmaradványai a sír északnyugati sarkában helyezkedtek el. 2. Az emberi váz mellkastól lefelé eső része és a juhmaradványok fölé temették egy 1½–2 éves, 137,5 cm marmagasságú *méncsikó* részleges maradványát. A lókoponya – amely nem roppant össze a föld nyomásától – a bal oldalán, az emberi váz medencéje és combcsontja fölött feküdt. A ló jobb mellső lába patával délkeleti irányban a sír délnyugati fala mellett, illetve a lókoponya alatt, bal mellső lába patával az emberi lábfej irányában, a két combcsont között, szintén a lókoponya alatt helyezkedett el. A jobb hátsó lóláb részben a juhkoponyán, részben a sír délnyugati fala mellett, patával délkeletre, a bal hátsó láb a jobb lábszár és a sírfal között, patával délkeletre feküdt. A 7 farkcsigolya a sír északnyugati végében, egy szűk helyen, de nem anatómiai rendben került elő. 3. Aszimmetrikus kialakítású, végkarikás *vaszabla* (VIII. tábla 3–4.) az 5. csigolya fölött, a mellkason keresztben. A rövidebbik zablaszár kialakítása fekvő 8 alakú, ez a bal medencelapáton feküdt, karikája letört. Szárainak keresztmetszete négyzetes. A szár h. 7,2 cm. A hosszabbik, teljes zablaszár h. karikával 11 cm. A karika átm. 3,8 cm, belső felületén falenyomattal. 4. A karikában lévő fa *zablapecket* ezüstlemez (henger) borította, melynek barázdált szegélyű töredékei részben a zablakarikára oxidálódva (VIII. tábla 3.), részben töredékekben (VIII. tábla 2.) maradtak meg. Átm. 1,8 cm. 5. Trapéz alakú *vascsat* (kengyelcsat?) (VII. tábla 10.) a sír északkeleti fala mellett, a jobb könyök vonalában, a sír aljánál mintegy 8 cm-rel magasabban. Hátoldalához talán bőrmaradvány oxidálódott. H. 3,5 cm, sz. 3,2 cm. 6. Hurkos fülű, ívelt talpalójú *vaskengyel* (VIII. tábla 5.) a hátsó juhlábsont fölött álló/összeroppanó helyzetben. Talpa külső részén gerinc fut. Belső átm. 10,2 cm, mag. 7,5 cm, talpának sz. 3 cm. 7. Hurkos fülű, ívelt talpalójú *vaskengyel* (VIII. tábla 6.) a ló állkapcsának jobb oldalán. Talpa külső részén gerinc fut. Belső átm. 9,2 cm, mag. 8 cm, talpának sz. 2,8 cm. 8. Négyzet alakú vas *hevedercsat* (VIII. tábla 1.) ismeretlen helyről. H. 4,9 cm, sz. 4,7 cm. 9. Kerek átmetszetű *vaskarika* a kengyelek mellől. Átm. 3 cm. 10. Trapéz alakú *vascsat* ismeretlen helyről. H. 3,5 cm, sz. 3 cm. (VII. tábla 11.) 11–100. Valószínűleg 90 darab négykaréjos, arany-, illetve aranyozott felületű ezüst(?) és rézlemezből együtt préselt *lószer szám veret* (71 teljes, a többi töredékes) gyöngysor díszítéssel (IX–X. tábla), amelyek felszerelését a hátoldalukat kitöltő masszába, középre helyezett részszegecs tette lehetővé. Sz. 2,14–2,32 cm, m. 0,72 cm. A veretek részben a lókoponya előtt (az emberi váz alsó csigolyáin és a medence környékén) és a lókoponya orr felőli részén, részben a sír két oldalán, a karcsontok mellett, valamint a lókoponya mögött (a juhkoponya közelében) helyezkedtek

¹³ Szathmáry László antropológus szerint a sírban fiú nyugodhatott. A nem meghatározása a mellékletek alapján bizonytalan, erről bővebben a sír elemzésénél írunk.

¹⁴ A sír oldalfala közvetlenül a jobb felkar mellett húzódik, a sírrajzon viszont jóval kijebb rajzolták. A jobb lóláb a padkán lehetett, mert az emberi váz feletti állatcsontok lejjebb vannak, mint a sír szélén fekvő állatcsontok, a ló jobb lábujjcsontjai magasabban feküdtek, mint a lábszárcsontja, és a ló bal hátsó lábszára is befelé lejt a sír vége felől. Az északnyugati sírfal mellett lévő juh lábcsont ugyancsak magasabban helyezkedett el.

el. Egy részük hátlappal fölfele feküdt.¹⁵ 101–111. 11 darab arany-, illetve aranyozott felületű ezüst(?) és rézlemezről együtt préselt, egyenes oldalú, hegyes végű *szíjvég*. Díszítésük gyöngysorkeret, fonatminta és felső peremük mentén zezzug motívum. A szíjvégek kettésével feküdtek *in situ* a lókoponya körül: kettő a sír északnyugati, hosszanti falánál, közepén, kettő a lókoponya orránál, részben alatta, kettő-kettő az alsó állkapcsoson és annak közelében (részben az emberi váz bal csípője, illetve combcsontja fölött), egy további, erősen töredékes példány a felszerelő pánttal együtt hátlappal felfelé, az állkapocs alsó ívén, kettő a lókoponya mögött, részben az egyik lábszárcsonton (XI. tábla). Felszerelésüket a vereteket kitöltő masszába ágyazott, ácskapocs alakú rézpánt tette lehetővé, amelyhez hosszúkás (3 db) vagy négyszögletes alátétlemezek is csatlakoztak. A szíjvégek h. 5,4–5,5 cm, sz. 2,23 cm, m. 0,44 cm; a felszerelő pánt H. 4,3–4,4 cm, sz. 0,25 cm. 112–114. Három darab pálmalevél alakú, arany- és réztötvözet lemezről együtt préselt *veret* (VII. tábla 1–3.) ismeretlen helyről. H. 2,45 cm, sz. 2,2 cm, m. 0,6 cm. 115. A veretek ácskapocs alakú felszerelő pántjai, alátét rézlemezzel (VII. tábla. 4.). Egy darab hátlappal felfelé a jobb alkar belső oldala mellett feküdt, három darab helye ismeretlen. A pánt h. 1,9 cm. 116. A veretek alól *szerves anyag* maradványa került elő.

A koponya mögött, a délnyugati sírfalnál „*ajándécsomag*”. 117–118. Kiszélesedő végű *karperecpár* réztötvözet huzalból (V. tábla 4., 8.). Végei poncolt díszítésűek. Átm. 6,5 cm, v. 0,25–0,47 cm. Ugyanitt, a sírfal közelében 36 darab gyöngy 4 részletben felszedve¹⁶ (V. tábla 1–3., 7.). Első részlet: 119–120. Két darab sárga, matt, enyhén lyukacsos, porózus felületű, gyűrű alakú, opak *üveggyöngy* hengeres furattal. H. 0,34 és 0,35 cm, átm. 0,76 és 0,72 cm, furat átm. 0,3 és 0,26 cm. 121. Okkersárga matt, enyhén lyukacsos felületű, korong alakú, opak *üveggyöngy*, bázisos, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,37 cm, átm. 0,68 cm, furat átm. 0,28 cm. 122. Sötét okkersárga matt, enyhén lyukacsos, foltos, repedt felületű, lapított gömb alakú, opak *üveggyöngy*, hengeres furatában fehéres elszíneződés. H. 0,33 cm, átm. 0,72 cm, furat átm. 0,27 cm. 123. Sötét okkersárga matt, enyhén lyukacsos, foltos, kopott felületű, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy* hengeres furattal. H. 0,37–0,39 cm, átm. 0,74 cm, furat átm. 0,29 cm. 124. Sötét okkersárga matt, enyhén lyukacsos felületű, korong alakú, opak *üveggyöngy*, bázisos, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,46 cm, átm. 0,80 cm, furat átm. 0,29 cm. Második részlet: 125. Élénkzöld, érdes, matt, erősen kopott, törött szélű, négyszög átmetszetű, hosszú bikónikus, opak *üveggyöngy*, enyhén kónuszos furattal. H. 1,31–1,57 cm, sz. 0,81 cm, v. 0,75 cm, furat átm. 0,13–0,14 cm. 126. Sötétkék fényes, kopott, sérült szélű, négyzetes átmetszetű, lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú, fényáteresztő *üveggyöngy* kónuszos furattal. H. 1 cm, sz. 0,55 cm, v. 0,54 cm, furat átm. 0,23–0,25 cm. 127. Sötétlila, kopott felületű, téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú, fényáteresztő *üveggyöngy*, egyik oldala ferde, furata hengeres. H. 0,89 cm, sz. 0,76 cm, v. 0,64 cm, furat átm. 0,31 cm. 128. Szürkés-fehér, érdes, matt, forgatott felületű, hosszú henger alakú opak *üveggyöngy*, egyik széle sérült, furata kónuszos. H. 1,37–1,66 cm, átm. 0,71–0,75 cm, furat átm. 0,31–0,34 cm. 129. Sötétlila matt, érdes, erősen kopott felületű, gyengén fényáteresztő, téglalap átmetszetű,

¹⁵ Egy a bal kézcsontok belső oldalánál, egy az ujjhegyek előtt, kettő a bal alkar külső oldala mellett – hátlappal felfelé. A juhkoponyán lévő nyolc darab hátlappal felfelé került elő. A lókoponya teteje és a sír fala között az egyik veret hátlapjával felfelé, a másik előlappal felfelé feküdt; a ló jobb első térdizületei alatt hátlappal felfelé. A betöltésben további három darab került elő.

¹⁶ A gyöngyöket az „emberi vázhoz tartozó” 2., 6., 7., 13. mellékletként csomagolták el, valószínűleg sírbeli helyzetük alapján, de a négy egység pontos fekvése a délnyugati falnál nem ismert és a rajz alapján sem különböztethetők meg. Minden bizonnyal egy gyöngysorról van szó.

lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú *üveggyöngy* kónuszos furattal. H. 0,84 cm, sz. 0,69 cm, v. 0,53 cm, furat átm. 0,25–0,28 cm. 130. Sötétvörös matt, repedt, kopott felületű, téglalap átmetszetű, hosszú hasáb alakú opak *üveggyöngy*, kónuszos furatában fehéres elszíneződés. H. 1 cm, sz. 0,55 cm, v. 0,45 cm, furat átm. 0,27–0,30 cm. 131. Sötétvörös tompa fényű, kopott, repedt felületű, hosszú henger alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furatában fehéres anyag. H. 1,33 cm, átm. 0,58 cm, furat átm. 0,29–0,35 cm. 132. Kék fényes, forgatott, repedt felületű, hosszú henger alakú, fényáteresztő *üveggyöngy*, kónuszos furattal. H. 1,73 cm, átm. 0,39 cm, furat átm. 0,15–0,19 cm. 133. Sötétbarna, fényesre csiszolt felületű, repedt szélű, nyújtott hatszög átmetszetű, hosszú hasáb alakú *karneolgyöngy*, két oldala egyenesen levágott, furata kónuszos. H. 1,18 cm, sz. 0,7 cm, v. 0,38 cm, furat átm. 0,12–0,14 cm. 134. Fekete fényes felületű, lapított gömb alakú, opak *üveggyöngy*, egyik oldalán behúzódó bázisú, hengeres furattal. H. 0,37 cm, átm. 0,49 cm, furat átm. 0,23 cm. 135. Kék fényes felületű, téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb alakú, áttetsző *üveggyöngy*, egyik oldala ferdén levágott, furata a gyöngy testében átlátszik. H. 0,66 cm, sz. 0,53 cm, v. 0,49 cm, furat átm. 0,18 cm. 136. Sötétzöld, kopott, közepén hólyagos, sávosan pusztuló felületű, ovális átmetszetű, hosszú henger alakú, fényáteresztő *üveggyöngy*, egyenesen levágott oldalakkal, kónuszos furattal. H. 0,63 cm, sz. 0,62 cm, v. 0,49 cm, furat átm. 0,21–0,23 cm. 137. Kobaltkék, repedt, kopott felületű, sérült szélű, nyújtott hatszög átmetszetű, hosszú hasáb alakú, fényáteresztő *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 1,29 cm, sz. 0,67 cm, v. 0,55 cm, furat átm. 0,22 cm. Harmadik részlet: 138. Sötétzöld fényes, kopott felületű, téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú, hosszú hasáb alakú, fényáteresztő *üveggyöngy*, két oldalán egyenesen levágott oldalakkal, hengeres furattal. H. 0,65 cm, sz. 0,48 cm, v. 0,4 cm, furat átm. 0,14 cm. 139. Sötétkék matt felületű, sérült szélű, lecsapott sarkú, négyzetes hasáb alakú, fényáteresztő deformálódott *üveggyöngy* hengeres furattal. H. 0,58 cm, sz. 0,62 cm, v. 0,58 cm, furat átm. 0,22 cm. 140–143. Négy db fekete fényes felületű, lapított gömb alakú, opak *üveggyöngy*, hengeres furattal (egyiknek a széle repedt). H. 0,31–0,35 cm, átm. 0,43–0,49 cm, furat átm. 0,07–0,2 cm. 144. Szürkésárga matt, porózus, repedt felületű, lapított gömb (köles) alakú, opak *üveggyöngy*, behúzódó bázisú, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,25 cm, átm. 0,38 cm, furat átm. 0,07 cm. 145. Barnás okkersárga, foltos, matt felületű, gyűrű alakú, opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,2 cm, átm. 0,53 cm, furat átm. 0,17 cm. 146–147. Két db sárga matt, porózus felületű, gyűrű alakú, opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,2 cm, átm. 0,53 és 0,54 cm, furat átm. 0,17 és 0,14 cm. 148. Okkersárga matt felületű, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, behúzódó bázisú, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,31 cm, átm. 0,43 cm, furat átm. 0,12 cm. 149–150. Két db okkersárga matt, porózus felületű, gyűrű alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,18 és 0,22 cm, átm. 0,47 és 0,57 cm, furat átm. 0,19 és 0,17 cm. 151. Barnás okkersárga, foltos, repedt, porózus felületű, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, behúzódó bázisú, hengeres furattal. H. 0,26 cm, átm. 0,41 cm, furat átm. 0,11 cm. 152. Okkersárga matt felületű, lapított gömb alakú opak *üveggyöngy*, behúzódó bázisú, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,29 cm, átm. 0,42 cm, furat átm. 0,13 cm. Negyedik részlet: 153. Okkersárga matt, forgatott felületű, lapított gömb alakú, deformálódott opak *üveggyöngy*, behúzódó bázisú, hengeres furatában fekete elszíneződés. H. 0,31–0,33 cm, átm. 0,6 cm, furat átm. 0,15 cm. 154. Barnás okkersárga, foltos, matt, darabokra törött, gyűrű alakú, opak *üveggyöngy*, hengeres furatában feketés elszíneződés. H. 0,43 cm, átm. 0,78 cm, furat átm. 0,23 cm. 155–158. Négy db okkersárga matt, porózus felületű, korong alakú opak *üveggyöngy*, hengeres furattal. H. 0,31–0,35 cm, átm. 0,56–0,69 cm, furat átm. 0,18–0,27 cm. 159. Sárga, hosszanti oldalán

enyhén ívelt hosszú henger alakú, a furatnál mindkét oldalán egyenesen levágott opak üvegyöngy. 160. Sárga, gyűrű alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal. 161. Sárga, nagyobb méretű, gyűrű alakú opak üvegyöngy, hengeres furattal. 162. *Vascisipesz* (V. tábla 5.) a karperec és a gyöngyök közelében, a koponya mögött, a délnyugati sírfal mellől. Felső vége töredékes. Egyik oldalán a korrózióba tapadt apró vászontöredékek és annak lenyomatai maradtak meg, helyenként több rétegben. Szövéséhez Z sodratú lánc- és vetülékfonalakból vászonkötést alkalmaztak. A vászon láncsűrűsége 20/cm, vetüléksűrűsége 15/cm. A vászon minősége a lepedővászonhoz hasonló.¹⁷ Két oldalán eltérő szövésű textil összegyűrődött lenyomata. H. 5,8 cm. 163. Összenyomódott, kis *ezüstartgy(ak)* (V. tábla 6.) töredékei (H. 1,3 és 1,5 cm) a karperecek és a gyöngyök közül, valamint apró, bordázott henger. Átm. 0,7 cm, H. 0,55 cm. Valószínűleg a nyakban lévő ezüstgömbös nyaklánc tagja(i). 164. *Rozetta* együtt préselt kerek arany- és rézötívözet lemezből (VI. tábla 14.), bontás közben a koponya fölött került elő. Hátoldalán kitöltő anyag, a két ellentétes oldalán átfúrva. Átm. 1 cm, s. 0,33 g. 165. Sima kerek *aranylemez* (sírobulus) (VI. tábla 13.) az alsó állkapocs belső faláról. Az állkapocs mosása közben került elő. Átm. 1,2 cm, s. 0,2 g. 166–175. Legalább 10 gömb alakú *ezüstgyöngy* (VI. tábla 1–10.), 9 db ép vagy rekonstruálható példány és további töredékek) került elő a jobb oldalára fordult állkapocs környékéről. A két préselt félgömbből összeállított gyöngyökhöz 4 esetben az egyik oldalon bordákkal díszített henger csatlakozik. Átm.: 1,4 cm. A pánt átm. 0,7 cm, sz. 0,6 cm. 176–177. Két darab átfúrt Heraclius, ún. *könnyű solidus* (20 siliqua) a konstantinápolyi verdéből. A koronánál hiányzó érme (VI. tábla 12.) az állkapocs jobb szára előtti ezüstgyöngyöknél, lyukkal az állkapocsszár irányában, a másik (VI. tábla 11.) előlappal felfelé az állkapocs bal szára előtt, a jobb kulcsont és a csigolya között, lyukas szélével a koponya irányában, szintén ezüstgyöngyök mellett – feltehetőleg eredetileg azok közé fűzve – feküdt. Az érmék meghatározása: 1. szelvény: OBXX; műhely: 5; típus: MIB 64; verési idő: 616–620/25. S. 3,65 g, átm. 2 cm. 2. szelvény: BOXX; műhely: 8; típus: MIB 65; verési idő: 616–625. S. 3,74 g, átm. 2,1 cm (SOMOGYI 2009. 286–287.). A lyukat Heraclius császár koronájának bal oldalánál, nagyjából a két fej között ütötték át mindkét érmén. 178. Szürke, bikónikus *orsógomb* (VI. tábla 19.) a jobb lapockán, oldalán fekvő. Átm. 4,1 cm, v. 2,5 cm, s. 11,14 g. 179. A bal váll mellett *juh* 4 db, anatómiai rendben fekvő *farokcsigolyája*. A hozzá tartozó további 2 db *csigolya* a sírbontás során mozdult ki. 180. *Csontlemez pár (skatulyafedél?)* (VI. tábla 17–18.) egymáson fekvő, a bal könyök belső oldalán, félköríves végével a váll irányában. Félkörös végének két oldalán félköríves bevágás. A lemezek felületén egymástól eltérő pontkör díszítés látható. A felső lap alsó felén zöld bronzpatina. H. 7,6 cm, sz. 2,6 cm. 181. *Egyélű vaskés* (VII. tábla 12.) töredékes állapotban, vastag falenyomattal, a bal alkar belső oldala mellett, hegygel felfelé. H. 6,5 cm. 182–183. Két darab kerek, peremes, préselt *ezüstveret* (VI. tábla 15–16.) a bal bokánál. Átm. 1 cm, m. 0,23 cm. 184–188. 5 darab kisméretű, kettős lemezes *rézötívözet pánt – szíjvég* (VII. tábla 5–9.) részben töredékes állapotban, középen szegeccsel átütve, ismeretlen helyről. H. 1,9 cm, sz. 1 cm, v. 0,5 cm. 189. *Rézötívözet szegecs*ek apró *verettöredékekkel*. Szórvány. 190. Szabálytalan alakú *vastöredék*, két oldala derékszögben találkozik, ismeretlen helyről.

1044. *sír* (XII. tábla 1.): Tájolása K–Ny 77–257°. H. 177 cm, sz. 60 cm, m. 5 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített végű, szürkésfekete, sárga foltos, szemcsés összetételű betöltés jól kirajzolódott a sárgás, agyagos altalajon. A sekély mélységű, enyhén teknős aljú sírban egy erőteljes csontozatú adultus (32–50 év közötti) nő jó megtartású váza feküdt hanyatt, nyújtott helyzetben. A váz sírban

¹⁷ Szegedi régészeti adattár 1–73. H minta. T. Knotik Márta meghatározása, melyet ezúton is köszönünk.

mért h. 165 cm. A gépi munka során a koponyát, a mellette fekvő edényt, valamint a jobb mellkas felső részét és a bal bokacsontot bolygatták meg. A koponya töredékes, a kar- és lábsontok egymással párhuzamosan feküdtek.

Leletek: 1. Korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, sárgászürkés (foltos), erősen kihajló, benyomkodott peremű, tojásdad testű *edény* (XII. tábla 3.) a bal vállnál. Felső felét a gép hosszában elhúzta. Mag. 20,5 cm. 2. Kisméretű, trapéz alakú *vascsat* (XII. tábla 2.) a jobb szeméremcsont és a combcsont között H. 2,15 cm, sz. 1,9 cm. 1045. *sír* (XIII. tábla 4.): Tájolása KDK–NyÉNy 110–290°. H. 194 cm, sz. 60 cm, m. 12 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú, szürkésfekete, szemcsés folt jól kirajzolódott a sárgás, agyagos altalajon. A sekély sírban egy adultus (44–49 éves), gracilis nő közepes megtartású vázmaradványa¹⁸ feküdt háton, nyújtott helyzetben, a sír tengelyéhez képest kissé ferdén. A gépi munka során a koponya mögötti edény sérült meg. A koponya a bal oldalán feküdt, a váll összehúzáva, a kar- és lábsontok egymással párhuzamosan, nyújtva feküdtek.

Leletek: 1. Korong nélkül készített, kerámiazúzalékkal soványított, sárgászürkés (foltos), enyhén kihajló peremű, hasánál enyhén öblösödő *edény* (XIII. tábla 5.) állt a koponya mögött. Peremét elhúzta a gép. Mag. 17,8 cm, talpának átm. 9,7 cm, legnagyobb átm. 14,2 cm. 2. *Vascsat* (XIII. tábla 1.) erősen töredékes állapotban a keresztcsonton. 3. Bronz *fülbevaló* huzalkarikájának apró töredékei a sír délnyugati sarkánál, a nyesési szinten, állatjáratban. 4. Bronz *fülbevaló* huzalkarikája és egy gömbcsüngő (XIII. tábla 3., 6.) feküdt a koponya alatt az állkapocsnál. Ez utóbbiból csak apró töredékek maradtak meg. A karika átm. kb. 2,2 cm, huzal v. 0,2 cm. 5. Bronz *fülkarika* (XIII. tábla 2.) került elő a csontanyag mosása során a koponyából. Átm. 1,87 cm, huzal v. 0,15 cm.

*

Az itt bemutatott sírok leletanyagának és a bennük megfigyelhető temetkezési szokásoknak az értékelését és értelmezését elsősorban a szűkebb régió, a Nyírség és a Hajdúság területéről, másodsorban a nagyobb tájegységről, a Tiszántúlról ismert sírok és temetők bevonásával végeztük el azzal a céllal, hogy csak ilyen, régiós szintű elemzések nyújthatnak kellően biztos alapot arra, hogy a jövőben az eddigieknél részletesebben és árnyaltabban lehessen újraírni a Kárpát-medence kora avar kori településtörténetét.

A régészeti leletanyag

A 15. és a 18a. férfisír leletei

A két, egymástól és a másik két-két temetkezéstől egyaránt távol fekvő, szegényes mellékletű férfi sírja csupán néhány egyszerű viseleti elemet és eszközt rejtett. Mindkettőben megtalálható volt a ruhát záró – trapéz, illetve négyzet alakú – *vascsat* (I. tábla 2., 7.). A 18a. sírban e mellett egy sima, nyitott végű rézötvözet (*fül?*)*karika* (I. tábla 6.), valamint egy ismeretlen rendeltetésű vastárgy (I. tábla 5.) feküdt, a 15. sírban pedig egy átfűrt *csonttű*.

Csonttű

A 15. sírban fekvő maturus korú férfi bal combcsontjának belső oldala mellől került elő egy csonttű (I. tábla 3.). E csonteszköz mai ismereteink szerint igen ritka a kora avar kori lelet-

¹⁸ Szathmáry László antropológus véleménye szerint az 1044. és 1045. sírban fekvő nők vázcsontjai jellegükben nagyon eltérnek egymástól.

anyagban.¹⁹ Egyetlen párhuzama a Felgyő–kettőshalmi temető 1. sírjából, egy adultus korú mongolid férfi jobb kézfeje mellől, csontcsipesz társaságában került elő (BALOGH 2014. 243.).

A 33. gyereksír leletei

Lemezgömbcsüngős fülbevaló

A 33. sírban 12–14 éves gyermek – mellékletei alapján lány – feküdt. A nagy gömbcsüngős ezüsthülbevaló a jobb medencénél helyezkedett el, töredékes állapotban (II. tábla 2.). Az ezüst fülkarikához alulról 3 ezüstgolyó, ezekhez gúla alakban elrendezett 4 kisebb ezüst lemezgömb, majd egy nagyobb lemezgömb csatlakozik. A gömbök találkozásánál granulációs díszítés maradványa figyelhető meg. A fülbevaló különlegessége, hogy a karika és a nagy lemezgömb között együtt fordulnak elő összekötő elemként a kisebb lemezgömbök és a nemesfém golyók, amelyre más példát nem ismerünk (lásd még ORMÁNDY 1995. 155–161.). A granulációs díszítés csak a gömbök találkozásánál van meg, a nagy lemezgömb díszítetlen maradt. Hasonló fülbevalókat ismerünk aranyból a környékről Tiszadadáról (ARANYAK 1997. 83. 72. kép), Tiszavasvári–Koldusdomb 18. sírjából (ARANYAK 1997. 89. 76–77. kép), távolabbról az éremmel keltezhető szentendrei (BÓNA 1983. 99–100.) és a Kecskemét–Sallai utcai temetkezésekből (H. TÓTH 1980. 141.) a VII. század elejéről és közepéről.

Az 1045. női sírból – az állkapocs mellől – szintén előkerült egy lemezgömbcsüngős fülbevaló, amelyből azonban csak apró töredékek maradtak meg.

Gyöngysor

A koponyánál és a nyakcsigolyáknál összesen 41 db színes üveggyöngy feküdt (III. tábla 3–42.).²⁰ A koponya mögött egymásba kapcsolódva megtalált *nyitott végű ezüstkarikák* az ásatók szerint a lánchoz tartozó zárótagok lehettek (III. tábla 1–2.). Tomka Péter javaslata szerint a hasonló kis karikák a hajfonatviselethez tartozhattak.²¹

Exagium

A jobb combcsont külső oldalán – lehetséges, hogy eredetileg tarsolyban – feküdt a bizánci üvegsúly (III. tábla 43.). Feliratának olvasatát Cécile Morrison és Bendeguz Tobias adatai alapján adjuk meg.²² A súly közepén monogram található, amelyet felirat vesz körbe. A felirat olvasata + ΕΠΑΡΧΟΥ ΠΟΛΕΩΣ (*eparkhou poleos*). Jól ismert VI. századi üvegsúlytípusról van szó, amelyet széleskörű irodalom tárgyal (FEISSEL 1986.). Claudia Perassinak a szicíliai üvegsúlyokat közlé tévő tanulmányára hivatkozva Bendeguz Tobias idéz egy akrai (Palazzo Akreide, Szicília) példányt, amelynek földbe kerülése történelmi okok miatt 535–554 utánra tehető. Perassi a monogramot ΑΚΥΛΙΝΟΥ-nak oldja fel és ez ilyen típusú üvegsúlyokat általában a VI. század első felére keltezi (PERASSI 2002. 462–463.).²³ A monogramot ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ vagy ΑΝΙΚΙΟΥ-nak is fel lehet oldani. Hasonló pecsételt üvegsúlyok a VII. század elejéről, Heraclius korából is ismertek. Ezért keltezése Focas vagy Heraclius uralkodásának elejére valószínűsíthetőbb. Rokoni üvegsúlyokat őriznek még a párizsi Bibliothèque National Éremtárában (JUNGFLEISCH 1932. 235f. C.M. 3, PERASSI 2002. 462.), a szentpétervári Ermitázsban (MONNERET DE VILLARD 1922. 96. Nr. 5, PERASSI

¹⁹ A Deszk G. temető 16. padmalyos férfi lovassírjából közölt csonteszközt (STRAUB 2006. 172. 7. kép 9.) nem tartjuk csonttűnek, mert egyrészt nincs a szélesebbik vége átfúrva, másrészt a két ismertetett csonttűnél lényegesen hosszabb.

²⁰ A sírok gyöngyanyagát Pásztor Adrien dolgozta fel: lásd PÁSZTOR 2014.

²¹ Lásd Bágyog–Gyűrhegy 2. sír (TOMKA 2012. 514.)!

²² Segítségüket, írásbeli meghatározásaikat ezúton is köszönjük!

²³ A monogram korábbi feloldási javaslataival.

2002. 462. Taf. LXVII, Fig. 10) és a Zacos-féle gyűjteményben is (ZACOS–VEGLERY 1972. 1696. Nr. 3000C, PERASSI 2002. 462.).

A bizánci üvegsúlyok ritka leletnek számítanak az avar településterületen (TOBIAS 2008. 161–168.). Három – a kunszentmártoni és jutasi ötvös-, valamint a pókaszeptki 166. – sírban fordultak még elő bizánci mérleg és egyéb súlyok társaságában (CSALLÁNY 1933. 16–17., RHÉ–FETTICH 1931. 32., SÓS–SALAMON 1995. 171.). A tiszavasvári 33. sír – amely egy serdülőkorú gyermek temetkezése – esetében, az előbbiekkal ellentétben az exagium rendeltetésszerű használata nem valószínű. A Jósza András Múzeum régészeti gyűjteménye további két – Németh Péter által meghatározott – exagiumtöredéket őriz,²⁴ melyeknek pontosabb lelőhelye nem azonosítható, és valószínűleg a 60-as évek közepe táján kerültek ismeretlen körülmények között a nyíregyházi múzeumba (LŐRINCZY 2001. 186.).

Orsókarika és orsógomb

A sírkertben két fiatal temetkezése mellől került elő orsótartozék: a 33. sírból egy orsókarika és egy orsógomb (II. tábla 5–6.), valamint a 34. sírből egy orsógomb (VI. tábla 19.). A szűkebb régióból Bujról, a Hiller gözmalom udvarán feltárt temetkezésből egy korongolt szürke szarmata edény töredékéből készített orsókarikáról (ARANYAK 1997. 81. 71. kép), Tiszavasvári–Koldusdomb 6. sírjából szintén egy szürke orsókarikáról (CSALLÁNY 1960. 56. 17. tábla 1.), Tiszaeszlár–Bashalom, Csengőspart 2. sírjából pedig egy, a jobb lábfej mellett előkerült vörösbarna orsókarikáról (CSALLÁNY 1960. 33.) tudunk.²⁵ Általánosan elfogadott vélemény szerint az orsókarikák a kora avar korra jellemzőek (pl. CSALLÁNY 1943. 165., LÁSZLÓ 1955. 72., KOVRIG–KOREK 1960. 292.). A kora avar időszakon belül a későbbi példányok közé tartozik a kashalmi 33. sír orsókarikája, de említhetjük a Gyula–Dobos I. utcából közölt és a VII. század közepére keltezhető síregyüttst is, ahol egy csomóban három orsókarika és három orsógomb látott napvilágot (LŐRINCZY 1998. 348–349. 12. kép 4–5.).

A 33. sírban a fentiekén kívül egy *vaskés* (II. tábla 3.) feküdt a keresztcsontnál, valamint egy ismeretlen rendeltetésű, *hosszúkás rézlemez* (II. tábla 4.) és egy *aranyozott ezüstlemez apró töredékei* kerültek elő a bal, illetve a jobb combcsont mellől. Ezek esetleg az övről lecsüngő valamilyen eszköz, tok borításaként értelmezhetők.

A 34. gyereksír leletei

A 34. sírban fekvő 12–14 éves elhunyt neme – ahogyan arra a sírleírásban is utaltunk – kérdéses. Az embertani meghatározás inkább a férfias jegyeket hangsúlyozza. A régészeti leletek közül az övveretek és a részleges lómaradvány a ráfektetett lószerszámmal utalhat férfi halottra;²⁶ a nyakban lévő érmes-ezüstgyöngyös lánc, a jobb lapockánál fekvő orsógomb, a skatulya (?) és a sír fejfelőli végénél lelt, valószínűleg a túlvilágra küldött ajándékként definiálható „csomag” női jellege (DIESTELBERGER 2004. 33–36.) inkább nőre enged következtetni. Orsógombot, skatulyát, ezüstgyöngyöt és átfűrt érmét külön-külön ismerünk férfisírokból is. Ha a sír egészét a szomszédos (33.), nőnek meghatározott fiatal egyén temetkezésével vetjük össze, az eltérő reprezentáció megint csak a férfiként/fiúként való meghatározást erősíti. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a kérdést egyértelműen csak DNS vizsgálattal lehetne eldönteni.

²⁴ JAM ltsz. 67.103.1–2. Átm. 2,7 cm, illetve 2,5 cm.

²⁵ A Buj–Hiller gözmalomi orsókarika 30,5 g, a Tiszaeszlár–Bashalom, csengősparti 2. sír orsókarikája 22,4 g.

²⁶ Ugyanakkor veretes övet lecsatolva és lószerszámot (részleges lóval) is ismerünk női sírból, mindkettőre jó példa a gyomai 264-es lelőhely 3. sírja (SOMOGYI 1997. 98–99.).

Az emberi váz leletei

Rozetta alakú fejdísz(?)

Az arany- és rézlemezből préselt kerek veret (VI. tábla 14.) a koponya fölött került elő, pontos helye nem ismert. A két oldalán lévő lyuk arra utal, hogy eredetileg bőrre vagy textilre varrták fel. A kora avar kori, 1–3 fémrozettás homlok-/fejdíszeket Bóna István gyűjtötte össze és elemezte a Szegvár–sápoldali lovas-fegyveres sírról szóló tanulmányában (BÓNA 1980. 36–39.). A szegvári sír mellett a csókai 45., valamint a várpalotai 12. és a környei 78. sírt említi mint e kora avar férfiviselet bizonyítékait.²⁷ A tiszavasvári egyszerű rozetta típusa a szegvári és csókai, a lószerszám rozettás díszével megegyező veretekről csakúgy eltér,²⁸ mint a kora és középkori avar kori női temetkezésekből jól ismert – három félgömbből álló, ívelt oldalú vagy négyzetes – pártaveretekről.²⁹ Ez utóbbiakat az is megkülönbözteti a tiszavasvári esettől, hogy általában nagyobb számban erősítették a fémlemezeket a fejdíszre.

A szűkebb régióban egy pártaveretes sírt ismerünk: a Tiszavasvári–koldusdombi 19. sírban fekvő juvenilis korú nő jobb halántéka fölött és a bal homlokcsontján egy-egy téglalap alakú, vékony bronzlemezből préselt, hurkos-szalagfonat mintás veret töredékei kerültek elő. Csallány Dezső ezeket homlokdísznek határozta meg (CSALLÁNY 1960. 58., 61. XIX. tábla 28–33.).

Pártaveret gyereksírban is előfordult: a Kiskőrös–vágóhíd-dűlői IV. (5.) sírban eltemetett kislány „homlokpántját” három préselt aranyverettel díszítették (LÁSZLÓ 1955. 25. Taf. III: 6–8., Abb. 4.). A szarvasi Grexa-téglagyár területén feltárt 247. sír (Inf. I.) koponyájának két oldalán és a koponya alatt volt egy-egy geometrikus és egy rozettás díszű fejdísz-veret (JUHÁSZ 2004. 43. Taf. XXIX.).

Lemezgyöngyök

A sírból egy legalább 10 db ezüstgyöngyből (VI. tábla 1–10.) fűzött nyaklánc került elő. (Néhány töredék nem rekonstruálható.) Az 1,4 cm átmérőjű, két préselt félgömbből összeállított gyöngyök egyik nyílásához keskeny, rovátkolt pántot forrasztottak, ez 4 esetben maradt meg eredeti helyzetben. Egy példánynál az ezüstgyöngy végéhez forrasztott gyűrű bordázása körbefutó, míg a többinél a rovátkolás merőleges a hengerre.

A gyöngyök hasonló méretű, jó párhuzamait találjuk meg a kashalmi lelőhely közelében fekvő koldusdombi temető 6. – juvenilis korú nő (WENGER 1972. 9.) – és 18. sírjában³⁰ (CSALLÁNY 1960. 56–57. XVII. tábla 7., 39–40., ARANYAK 1997. 76. kép 3–4.), illetve Tiszabercel–Vékás-dűlő 2. sírjában (CSALLÁNY 1960. 35. XVIII. tábla 24–28.). A koldusdombi 18. sír két ezüstgyöngyéhez szintén rovátkolt „gallért” forrasztottak. A lemezyöngyök üveggyöngyök mellett feküdtek, feltehetően ugyanarra a láncra voltak felfűzve. A Hajdúnánás–Fűrj-halom-dűlői kis avar temető három női sírjában is voltak ezüstgyöngyök. A 9. sírban egyértelműen nyakláncként – rovátkolt hengerekkel

²⁷ E sírok esetében a koponyánál előkerült veretek típusa megegyezett vagy a sírban lévő lószerszám (Szegvár–Sápoldal, Csóka–Tüzköveshalom) vagy a tegezöv (Várpalota–Unio homokbánya) vereteivel.

Bóna István a „Szegvár–Csóka típusú” férfi fejdíszeket ázsiai eredetűnek határozta meg egy tuvai (Mongun-Tajga) temetkezés és több közép-ázsiai festett ábrázolás alapján (BÓNA 1980. 37–38.).

²⁸ A tiszavasvári lapos, gyöngyosor-szirnos rozetta leginkább a várpalotai (Unio homokbánya) 12., fegyveres férfi koponyája mögött talált díszre hasonlít (BÓNA 2000. 129–130. Taf. III: 1), ez esetben azonban a tegezövet pontosan ugyanilyen veretek díszítették, ami véleményünk szerint bizonytalanná teszi a rozetta fejdíszként való meghatározását.

²⁹ Ezekről részletesen lásd GARAM 2005.

³⁰ Ennél a sírnál a régészeti publikáció – az arany fülbevalópár és a nyaklánc alapján – női vázat említ, az antropológiai vizsgálat azonban (töredékes-hiányos) adultus férfit határoz meg (WENGER 1972. 9.). Nagy valószínűséggel ebben az esetben két sír embertani anyaga összekeveredett.

együtt – 6 darab gyöngy került elő (RÁCZ–SZENTHE 2010. 326.). Hasonló ezüstgyöngyöt ismerünk a deszki G. temető 37. sírjából (LÁSZLÓ 1940. 148. XXI. tábla 5–10., 13–14.), illetve a bócsai fejedelmi sírból – férfi temetkezéséből – arany gyöngydróttal kiegészítve (GARAM 1993. 56. Taf. 9: 8.).

A Tiszavasvári–koldusdombi temető használatát – és így a lemezgyöngyöt is tartalmazó 6. és 18. sír megásásának idejét – a sírok gyöngyanyaga alapján Pásztor Adrien a VII. század közepére keltezte (PÁSZTOR 1997. 196.). A sima és galléros ezüst lemezgyöngyöt is tartalmazó Szegvár–oromdűlői 692. sírt (LŐRINCZY–STRAUB 2004. 311–314.) a síregyüttesben lévő A típusú szűrőkanál alapján a szűrőkanalas sírok szeriációja a kora avar kor középső szakaszába sorolta (LŐRINCZY–STRAUB 2005. 130.). A hajdúnánási leleteket is jól lehetett keltezni: a kis temető használatát ¹⁴C adatok, bizánci éremlelet és a tipológiai megfigyelések egyaránt a VII. század harmadik negyedére – második felére helyezik (RÁCZ–SZENTHE 2010. 328–329.).³¹

Az ezüstgyöngyökből álló nyaklánc egy ritka, elsősorban a VII. század középső harmadára és második felére jellemző ékszertípus, amely nők és férfiak sírjában egyaránt megjelenik. A kashalmi példa érdekessége, hogy az ezüstgömbök közé két bizánci aranysolidust fűztek fel.³²

Bizánci érmék a kora avar viseletben

Az avar sírokból előkerült bizánci érmék jelentős része sírobulusként, azaz túlvilági használatra szánt mellékletként értelmezhető (SOMOGYI 2014. 142.). Ugyanakkor az átfűrt vagy függesztőfüllel ellátott, a nyak környékén lelt pénzek esetén egy másik jelentés kerül előtérbe: ékszerként vagy amulettként³³ kerülhettek a temetkezésekbe.

A 34. sírból Heraclius császár két, egy-egy helyen átfűrt, ún. könnyű solidusa került elő a 616/620–625, illetve 616–625-ös kibocsátási időszakból (VI. tábla 11–12.), ezek a leggyakrabban előkerülő avar kori bizánci érmék közé tartoznak (SOMOGYI 1997. 120. Tab. 2., SOMOGYI 2009. Tab. 1.). Két bizánci pénz egy sírban az 55 ismert avar kori érmés sír közül csak három esetben fordult elő (SOMOGYI 2014. 142.).³⁴

Nem meglepő, hogy a legnagyobb számban ismert érme a közel félszáz darab Heraclius és Heraclius Constantinus idején kibocsátott solidus vagy annak másolata, hamisítványa az Avar Birodalom teljes területén előfordul (SOMOGYI 1997., SOMOGYI 2009.). Ugyanakkor földrajzi megoszlásuk nem mondható egyenletesnek, mert döntő többségük – eddig 23 példány – a Tiszántúl területéről származik. Közülük 14 érme 11 lelőhely 13 sírjából került elő, míg a többi 9 érme szórvány, lelőhelyük hozzávetőlegesen ismert, de leletösszefüggéseik nem.

A Kárpát-medencei kora avar kori településterületen előkerülő bizánci érméknek csak kis hányada van átfűrva vagy függesztőfüllel ellátva (I. táblázat).³⁵ Helyzetük alapján – általában a nyakcsigolyák környékén feküdtek – ezeket a viselet részeként értelmezik, de sírbeli pozíciójukra

³¹ Dunántúlról a pókaszepteki és a ménfőcsanakai lemezgyöngyös síregyütteseket említhetjük meg (SÓS–SALAMON 1995. 49–50., TOMKA 2008A. 605–605., 610.).

³² A gömbölyű gyöngyök közé fűzött érmék viseletére mediterráneumi és nyugat-európai példák említhetők, így például Castel Trosino 115. sír gömbölyű üveggyöngyökkel (BERNACCHIA ET AL. 1995. 282. Fig. 229.).

³³ Az esetleges amulett funkcióról lásd SOMOGYI 2014. 143.

³⁴ Bizonytalansága ellenére is meg kell jegyeznünk, hogy a szerbkeresztúri temetkezésben „*A fej alatt volt egy olvashatatlan réz és egy arany érem Heraind bizánczi császártól*” (MILLEKER 1893. 305.), „Goldmünze des Heraclius” (SOMOGYI 1997. 58.).

Bár mindkét kashalmi solidus konstantinápolyi verésű, nem azonos verőtövön készültek. Ennek a helyzetnek jó analógiája a Szegvár–oromdűlői temető, ahol három sírból három, 616–625 között Konstantinápolyban vert érme került elő, mindhárom más-más verőtövön készült, és van köztük solidus (761., 873. sír), valamint solidus arany utánzata (855. sír).

³⁵ A fejezetben tárgyalt érmek adatait az I. táblázatban tüntettük fel. Az átlukasztás módjáról lásd SOMOGYI 2014. 142–144.

vonatkozóan kevés a részletes, pontos megfigyelés, dokumentálás, előkerülési helyükről, helyzetükről csak általánosságban írnak.

A tiszavasvári solidusokon kívül 12 olyan érméről tudunk, amelyek átfúrva kerültek földbe. A többségük szórvány, bár két érmén kívül – MNM 1881/2; MNM 1987/1 – lelőhelyük ismert: Bačka Palanka, Csárdaszállás–Baráthalom(?), Dorozsma (Szeged–Kiskundorozsma), Hódmezővásárhely (1881), Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sír, Sínpetru German, Szegvár–Oromdülő 855. sír, Szekszárd–Tószegi-dűlő 612. sír, Szendrő, Tác–Gorsium 7. sír. A nyíregyházi érmét két diagonális pontján fűrták át, a szórvány hódmezővásárhelyi példányt két helyen.

Egy helyen átfűrt solidus három leány, valamint egy-egy fiú és férfi sírjából ismert, míg a két helyen átfűrt nyíregyházi példány férfi sírjából került elő.³⁶

Az egy-egy II. Tiberius (100%),³⁷ II. Justinus (10%), Focas (10%) és Heraclius (11%) érme mellett két Mauricius Tiberius (16%) és 7 db Heraclius és Heraclius Constantinus érme – az ismert pénzek több mint 6%-a – átlukasztott. Bár legnagyobb számban Heraclius és Heraclius Constantinus pénzei vannak átfúrva, az ismert érmék számához képest mégis ezek kerültek elő a legkisebb arányban. Az átfűrt érmék között egyaránt van tremissis, könnyű solidus, solidus, annak arany és aranyozott utánzata, valamint follis.

A kisszámú átfűrt érme sírbeli helyzetéről a következőket tudjuk:

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír: Az egyik érme (VI. tábla 11.) a jobb oldalára fordult állkapocs jobb szára előtt, a sír alján, ezüstgyöngyök között, lyukkal az állkapocsszár irányában feküdt. A koronánál hiányos érme (VI. tábla 12.) előlappal felfelé a sír alján, az állkapocs két szára között, a bal szára előtt, a nyaki csigolyák jobb oldala mellett, lyukas szélével a kimozdult koponya felé, szintén ezüstgyöngyök mellett – feltehetőleg eredetileg azok közé fűzve – helyezkedett el.

Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sír: Az érme előkerülési helye bizonytalan. Kiss Lajos ezt írja: „*A leomlott földdel leesett a csontváz állkapcsának bal fele, a nyak mellől arany-érem...*”³⁸

Sínpetru German: A homokbányászással megtalált és felforgatott sír leleteit és a rájuk vonatkozó bizonytalan adatokat utólag gyűjtötték be. A találók emlékezete szerint az érme a bal kulcsont belső végénél került elő (DÖRNER 1960. 423–424. Fig. 2.).

Szegvár–Oromdülő 855. sír: Juvenilis korú (15–16 éves) (fiú)gyermek rossz megtartású nyakcsigolyáján, az állkapocs csúcsa alatt, előlappal felfelé, lyukkal a bal váll irányában feküdt Heraclius és Heraclius Constantinus solidusának arany utánzata.

Szekszárd–Tószegi-dűlő 612. sír: Az aranyozott érme a kislány nyakában, gyöngyök között helyezkedett el.

Tác–Gorsium 7. sír: Az aranyozott bizánci rézérme a 8–12 éves gyermek nyakánál 46 gyönggyel együtt került elő.

A fent említett, átfűrt érmék valamennyi leírt esetben a nyak közelében feküdtek, tehát valószínűleg nem a fejhez helyezett obulusokról, hanem nyakban viselt ékszerekről van szó. Ez a feltetelezés leginkább azoknak a gyerekeknek/ fiatal egyéneknek a sírja esetén helytálló, ahol az átfűrt érmék gyöngyök között kerültek elő (Tiszavasvári, Szekszárd, Tác).

Ezüst, vas vagy arany függesztőfüllel ellátott solidus 4 tiszántúli temető egy férfi- és három női sírjából ismert (Hajdúdorog–Városcsokor utca 1. sír, Kiszombor–Tanyahalom-dűlő 16. sír, Makó–

³⁶ Az érmés sírok nem- és kormeghatározásáról lásd később!

³⁷ A zárójelben az illető császár által kibocsátott, avar területen előkerült érmék és az átfűrt érmék százalékos arányát tüntetjük föl.

³⁸ Kiss Lajos kéziratosa, az Alispáni jelentésben megjelentnél bővebb beszámolója megtalálható a hódmezővásárhelyi levéltárban őrzött Kiss Lajos hagyatékban XX-24/ jelzet alatt.

Mikócsa-halom 208. sír, Szegvár–Oromdűlő 761. sír). Az eddigi egyetlen, függesztőfüles szórvány solidus is a Tiszántúlon került elő (Csárdaszállás–Baráthalom). Ez utóbbi példányt az arany függesztőfül alatt még át is lyukasztották.

A Mauricius Tiberius (8%) érme mellett két-két függesztőfüles Heraclius (22%), Heraclius és Heraclius Constantinus érmét (2,5%) ismerünk. Itt a pénzek megoszlása egységesebb, mint az átfűrt példányok esetében: döntő többségükben Heraclius, valamint Heraclius és Heraclius Constantinus érméről van szó, de a hasonló ismert érmék számához képest mégis a legkisebb arányban. A füllel ellátott pénzek között van tremissis és solidus egyaránt. Előkerülési helyükről több és részletesebb információval rendelkezünk, mint az átfűrt érmek esetén:

Hajdúdorog–Városkert utca 1. sír: „A nyak- és hátcsigolyák találkozásánál feküdt [az érme] közvetlenül a csigolyatesten, vasfüggesztőjével a koponya irányában.” (KRALOVÁNSZKY 1992. 118. 2. ábra)

Kiszombor–Tanyahalom dűlő 16. sír: A solidus az állkapocs bal szárának külső oldala mellől, a kimozdult koponya alól került elő.³⁹

Makó–Mikócsa-halom 208. sír: A tremissis a jobb felkar felső vége fölött, a jobb oldalán fekvő összeroppant koponya felső fogsorszakaszai között helyezkedett el.⁴⁰

Szegvár–Oromdűlő 761. sír: A solidus hátlappal felfelé, eredeti, bolygatatlan helyzetben a gyöngysor és az alsó fogsor belső ívéen belül feküdt. Ezüst, bordázott függesztőfüle a juvenilis korú (16–18 éves) nő koponyájának irányába mutatott.

A rendelkezésre álló információk alapján nem bizonyítható minden esetben, hogy a függesztőfüles érmék nyakláncba fűzve kerültek a sírokba. A hajdúdorogi sírnál az érme helyzete alapján ez igen valószínű.

Feltételezve, hogy az átfűrt és a függesztőfüles érmék a viseletben egyaránt díszítőfunkciót láttak el, a rájuk vonatkozó információk alapján az alábbi megfigyeléseket tehetjük:

Átfűrt és függesztőfüles érmék csak kora avar kori temetkezések mellékleteként kerültek eddig elő (SOMOGYI 2005. 198.), sőt a hasonló (átfűrt és füles) szórvány pénzek is II. Justinus, Focas, Heraclius, Heraclius és Heraclius Constantinus tremissisei, solidusai és rézérméi.

II. Tiberiustól Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között kibocsátott solidusáig bezárólag a Kárpát-medencében előkerült érmék közel 20%-át (20 darabot) ütötték át vagy látták el függesztőfülrel. A Tiszántúlon előkerült solidusok 25%-át használták ékszerként. Ezt a „tiszántúli divatképet” erősíti, hogy az átfűrt vagy fülezett pénzek több mint fele (10 lelőhely 11 érméje) a Tiszántúlról ismert.

A legnagyobb számú (10 db) Heraclius és Heraclius Constantinus érme mellett előforduló egy-egy darab II. Tiberius, II. Justinus, Focas, valamint két-két Mauricius Tiberius és Heraclius solidus a pénzeknek a korabeli folyamatos, ékszerként való használatát döntő módon nem igazolja. Inkább azt valószínűsíti, hogy ennek a „divatja” a 616–625 között avar kézbe került érmékkel együtt kezdődött el és vált gyakorivá, elsősorban a Tiszántúlon megtelepült lakosság körében. Amennyiben ez a megfigyelésünk igaz, akkor az ékszerként viselt „korai” – 616 előtti – solidusok keltező értéke erősen megkérdőjelezhető.⁴¹

³⁹ A temetőről szóló jelentést lásd LANGÓ–TÜRK 2004. A temető közlését és értékelést Balogh Csilla és Lőrinczy Gábor készíti elő.

⁴⁰ Az ásató, Balogh Csilla szíves szóbeli közlése, melyet ezúton is köszönünk!

⁴¹ A Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sírjából előkerült, Konstantinápolyban 584–602 között vert 23 karátos, két helyen átfűrt, kopott solidus (SOMOGYI 1997. 67–68.) sírba kerülését Bóna István a 620 körüli időszakra valószínűsítette (BÓNA 1986. 78.).

A díszként vagy amulettként használt érmék viselőinek nem és életkor szerinti megoszlása első megközelítésre változatosnak tűnhet. A szekszárdi és a táci sírban – a leletanyag alapján – feltehetően leánygyermek, a tiszavasvári 34. sírban egy 12–14 éves fiatal (fiú?), a szegvári 855. sírban egy 15–16 éves – a veretes öv és a lándzsa alapján – fiú, míg a szegvári 761. sírban juvenilis, a kiszombori és a makói sírban adultus kor elején elhunyt nő nyugodott. A Sînpetru German-i (DÖRNER 1960. 424.) és a nyíregyházi sír embertani anyaga – ismereteink szerint – nem került múzeumi gyűjteménybe, a hajdúdorogi sír rossz megtartású antropológiai anyaga az idők során eltűnt (LÖRINCZY–STRAUB 2012. 396.), így nem történt meg az embertani meghatározásuk. Ezekben az esetekben a régészek eddig a leletanyag alapján következtettek a sírban fekvő nemére és életkorára (felnőtt férfiak?). A fentiek alapján biztosan csak azt állíthatjuk, hogy az átfűrt és függesztőfüles érmék a kora avar kori Tiszántúlon leggyakrabban (leány)gyermek és fiatal nők ékszerei voltak.

Lelőhely / Site	Sírszám / Grave no.	A halott neme / Gender	A halott életkora / Age	Az érem kibocsátója / Issuer of coin	Az érem verési ideje / Minting time of coin	Átfűrt/ függesztőfüles / Perforated / with ear	Irodalom / Reference
Bačka Palanka(?) / Németpalánk	Szórvány/ Stray find	-	-	Heraclius és/and Heraclius Constantinus	629–631	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 25–26
Csárdaszállás–Baráthalom?	Szórvány/ Stray find	-	-	Heraclius	610–613	Füles+átfűrt/ With ear+perforated	SOMOGYI 1997. 34–35
Dorozsma (Szeged–Kiskundorozsma)	Szórvány/ Stray find	-	-	Focas	603–607	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 36–37
Hajdúdorog–Városkert utca	1.	Férfi(?)/ Man(?)	-	Heraclius	610–613	Füles/With ear	SOMOGYI 1997. 43–44
Hódmező-vásárhely(?) (1881)	Szórvány/ Stray find	-	-	II. Iustinus	567–578	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 45
Kiszombor–Tanyahalom-dűlő	16.	Nő/ Woman	Adultus	Heraclius és/and Heraclius Constantinus	616–620/625	Füles/With ear	SOMOGYI 2009. 274–275
Makó–Mikócsa halom	208.	Nő/ Woman	23–25	Mauricius Tiberius	583/4–602	Füles/With ear	SOMOGYI 2014. 198
MNM 1811/2	Szórvány/ Stray find	-	-	Heraclius és/and Heraclius Constantinus	613–616	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 99–100
MNM 1987 1	Szórvány/ Stray find	-	-	Heraclius és/and Heraclius Constantinus	613–616	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 106–107
Nyíregyháza–Városi kertészeti	3.	Férfi(?)/ Man(?)	-	Mauricius Tiberius	584–602	Átfűrt (2)/ Perforated (2)	SOMOGYI 1997. 67–68
Sînpetru German / Németszentpéter	-	Férfi(?)/ Man(?)	-	Heraclius és/and Heraclius Constantinus	616–625	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 77

Szegvár– Oromdülő	761.	Nő/ Woman	16–18	Heraclius és/ and Heraclius Constantinus	616–625	Füles/With ear	SOMOGYI 1997. 82–83
Szegvár– Oromdülő	855.	Fiú/ gyermek Boy/child	15–16	Heraclius és/ and Heraclius Constantinus	616–625	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 83
Szekszárd– Tószegi-dűlő	612.	Lány/Girl	-	II. Tiberius	578–582	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 2009. 281–283
Szendrő	Szórvány/ Stray find	-	-	Heraclius és/ and Heraclius Constantinus	616–625	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 2009. 283–284
Tác–Gorsium	7.	Lány/Girl	8–12	Mauricius Tiberius	582–583	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 1997. 89–90
Tiszavasvári– Kashalom-dűlő	34.	Lány/Girl	12–14	Heraclius és/ and Heraclius Constantinus	616–620/625	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 2009. 286–287
Tiszavasvári– Kashalom-dűlő	34.	Lány/Girl	12–14	Heraclius és/ and Heraclius Constantinus	616–625	Átfűrt/ Perforated	SOMOGYI 2009. 286–287

I. táblázat

Átfűrt vagy függesztőfüllel ellátott bizánci érmes sírok

Chart I

Graves with Byzantine coins (perforated or supplied with ear)

Övveretek

A préselt lemezek és pántok elhelyezkedése nagyrészt ismeretlen (VII. tábla 1–9.). Egy ásatási fotó alapján biztosra vehetjük, hogy a pajzs alakú veretek viseleti helyzetben, a derékon feküdtek. Valószínűleg az övrészek közé tartozott a pálmalevél/kagyló alakú veret és az 5 darab lemezes pánt.

Pálmalevél vagy *kagyló alakú veret* arany- és rézötvözet lemezből préselve. A hasonló formájú leleteket elsőként Kiss Attila gyűjtötte össze a Kölked–feketekapui A. temető 175. sírjának veretét elemezve.⁴² A tárgycsoportot a VII. század első felére keltezte. Néhány itáliai (Isola Rizza) jó minőségű példány alapján feltételezhető, hogy mediterrán eredetű díszítményről van szó. Helyi gyártását bizonyítja, hogy ugyan ritka tárgytípus, két lelőhelyről (Fönlak, Kiskunhalas) is ismerünk hasonló préselőmintát (RÁCZ 2014. 69.).

Oválisan egymásra hajlított végű rézötvözet pántok (szijszégek?). A Kashalom-dűlői pántokra hasonlít a Tiszavasvári–Eszenyi-telken feltárt szijszorító bronzpánt, amely a lókoponya jobb oldalánál feküdt. Ennek a közepén keresztben szintén egy szegecs van átütve.⁴³ A deszki H. temető 18. sírjából került elő két darab ismeretlen rendeltetésű, bronzszegeccsel összefogott, egymásra

⁴² Kiss Attila gyűjtése (KISS 1996. 315.) kiegészítve: 1. Chiusi-Arcisa (I) Grab 5; 2. Fönlak, préselőminta; 3. Isola Rizza (I); 4. Kiskunhalas határa, préselőminta; 5. Kölked–Feketekapu A. 175. sír; 6. Linz-Zizlau (A) 94. sír; 7. Szentendre–Pannónia-telep, 81. sír (?) (BÓNA–B. HORVÁTH 2009. 130. Taf. 54: 12.); 8. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír; 9. Voznyeszenk; 10. Zamárdi–Rétiföldek-dűlő 663. sír (BÁRDOS–GARAM 2009. 95. Taf. 85: 17–23.).

⁴³ H. 1,15 cm, sz. 1,5 cm, belső sz. 0,6 cm.

hajlított végű bronzpánt⁴⁴ (BALOGH 2004. 265. 10. kép 14–15.). (Ez utóbbiak valószínűleg nem szíjvégek voltak, mert azokból több – szokványos, U alakú – is volt a sírban).

Egyszerű, meghajlított fémpanthoz készült, egy vagy két szegeccsel felerősített *szíjvégekre* (ugyan elég kis számban) akad példa VII. századi avar lelőhelyekről. A Tiszalök–kövestelki 270. sírban lelt bordázott, egy-, illetve kétszegeccses szíjszorítók⁴⁵ a szablya szerelékéhez (ARANYAK 1997. 94. 79. kép 3.) vagy talán a veretes övhöz tartozhattak. Hasonlókat ismerünk – szintén bordázott vagy két szélükön bordázott pánttal díszített bronzlemezből, keskenyebb, pántszerű vagy szélesebb, lemezszerű kialakítással – a tiszafüredi és a jászapati temető több sírjából. Ezeket biztosan szíjvégeknek lehet meghatározni (GARAM 1995. 214. 91. kép 17–20., 96. kép 15–16.; MADARAS 1994. 81. 126. Taf. XLII: 5–6.). A bordás „pánt-szíjvégek” már a közép avar kor második felére jellemzőek.⁴⁶ Ezeknél a tiszavasvári sima lemezből hajlított példányok korábbiak, valószínűleg a típus (Garam Évánál „*gerippte Riemenzunge mit Tülle*”) előfutárainak tekinthetők.

E pántok funkciója bizonytalan. Lehetséges, hogy más szíjvégekhez hasonlóan ezeket egyszerűen ráhúzták és rászegecselték az öv fő- és melléksíjainak végére, de a „szíjszorító-szerű” kialakítás alapján az is elképzelhető, hogy a körbehajlított fémszalagok segítségével további anyagot (például sallangot) erősítettek a bőrvözhöz vagy esetenként más bőrszíjhoz (például lószerszámhoz, a fent említett Tiszavasvári–Eszenyi-telki sír példája alapján).

Az öv kronológiai helyzetéről összességében megállapíthatjuk, hogy a pajzs és pálmalevél alakú veretek a VII. század második negyedére keltezhető díszítményekkel mutatnak rokonságot, ugyanakkor a lemezből hajlított bordás pántok inkább a VII. század második felének jellegzetességei. Ez alapján a garnitúra VII. század közepi keltezése valószínűsíthető.

Lábbeli(?)veretek

Két darab 1 cm átmérőjű, peremes, préselt ezüstveret került elő a bal bokánál (VI. tábla 15–16.). A veretek elhelyezkedése alapján gondolhatunk arra, hogy lábbeli díszeiről van szó. A kashalmiakkal megegyező formájú és méretű veretek általánosan elterjedtek a kora avar korban (KOVRIK 1963. 105.) mint a sok melléksíjas övek egyszerű díszítményei: például Deszk G. temető 8. sír (CSALLÁNY 1939. 127. IV. tábla 8–13.), Kiszombor O. temető 2. sír (CSALLÁNY 1939. 126. IV. tábla 22–23., 26–27.). Ismerünk ilyen méretű kerek ólomkorongot a kunszentmártoni ötvössírból. Ez kis, peremes veret ólombetéje lehetett (RÁCZ 2014. 176. Nr. 52). Két hasonló préselötövet említhetünk Fönlakról (RÁCZ 2014. 156. Nr. 37–38.).

Legutóbb Balogh Csilla (BALOGH 2004. 242.), majd Tomka Péter (TOMKA 2005. 168–169.) foglalkozott részletesebben az egyszerű verettípussal. Míg Balogh Csilla a veretek készítésének javát a VII. század 2. harmadára (BALOGH 2004. 243.), addig Tomka Péter – egyetértve a kutatók többségével – inkább a század első évtizedeire (TOMKA 2005. 169.) keltezte.⁴⁷ A kashalmi bizánci solidusok alapján a két álláspontot közelíteni lehet annyiban, hogy ezek a veretek a VII. század második negyedében biztosan használatban voltak és sírba kerültek.

⁴⁴ H. 1,4 cm, sz. 1,6 cm, belső sz. 0,6 cm.

⁴⁵ A kétszegeccses példány h. 2,3 cm, sz. 0,8 cm; az egyszegeccses h. 1,6 cm, sz. 0,7 cm.

⁴⁶ A tiszafüredi bordázott pánt-szíjvégeket Garam Éva a temető időrendjének 3. fázisába, a VII–VIII. század fordulójára, a VIII. század elejére keltezte (GARAM 1995. 214., 218.).

⁴⁷ Ezeknek a kisméretű öntött vagy préselt, lapos vagy félgömbös, sima vagy díszített vereteknek a részletes vizsgálata még várat magára (TOMKA 2005. 168.), de eddigi ismereteink arról győzték meg bennünket, hogy ezek a Tomka Péter által pszeudoveretként, díszszegecsként vagy veretimitációként említett (TOMKA 2005. 168.) díszítmények valódi kora avar kori veretek.

A kerek veretek lábbeli díszeként jelen tudásunk szerint a tiszántúli kora avar anyagban párhuzam nélküliek.⁴⁸ Eddig a Szegvár–oromdűlői 1. sírból előkerült, más típusú préselt ezüst lábbeliveretek voltak csak ismertek (LŐRINCZY 1991. 129. IV. tábla 9–10., V. tábla 1–3.). Ez utóbbi típus-hoz tartozhattak a Békéscsaba–Repülőtérén a lábsontok környékén lelt – a találók által megfigyelt – töredékek alapján feltételezett lábbeliveretek (MRT 1989. 185.), valamint Mokrin–Vodoplav-dűlő 67. sírjában, a lábfejeknél előkerült préselt, hosszúkás ezüstdíszítmények, amelyek a bontás során megsemmisültek (BALOGH 2004. 269.).⁴⁹

Csontlemezpár (skatulyafedél?)

A nagypatás bordájából készült,⁵⁰ ívelt végű, pontkörös díszítésű lemezek egymáson feküdtek a bal felkar belső oldalánál, félköríves végükkel a váll irányában (VI. tábla 17–18.). A felső lap alsó felén zöld bronzpatina látható. A tárgy funkciója bizonytalan. Felmerült a tarsolyzárként azonosítás lehetősége, de a lemezek formája eltér a csontból vagy fémből készült általános tarsolyzáró formáktól (például MADARAS 1994. 140–141.).

Téglalap alakúak, 5–7 cm hosszúak, és rendszeresen párban kerülnek elő azok a csontlemez-ek, amelyeket a kutatás kis faskatulyák borítólemezeinek tart. Bóna István részletes elemzésében a Várpalota–Unio homokbánya területén feltárt avar temető 20. és 24. sírjában lelt faragott csontlemezpárt a piperekészlettel hozta összefüggésbe, valószínűnek tartva, hogy valamilyen kenőcsöt vagy port tároltak a dobozokban (BÓNA 2000. 149–150. Taf. V: 2–3., Taf. VII: 6–7., Taf. VIII: 3., Taf. X.). Ezek a csontlemez-ek azonban szabályos téglalap formájúak, lekerekített végződéssel nem ismerünk hasonlót az avar korból. Az északnyugat-kaukázusi Moscsseva Balka VIII–IX. századi temetőjében előkerült egy kis fából faragott, elcsúsztható fedelű skatulya, amelynek félköríves nyúlványban végződő teteje nagyon hasonlít a tiszavasvári példányokhoz (IERUSZALIMSKAJA 2012. risz. 48: v.).

A fenti tárgyakon kívül a 33. sírhoz hasonlóan *vaskés* és *orsógomb* (VII. tábla 12., VI. tábla 19.) tartozott a sír mellékleteihez.

Az „ajándékcsoomag” leletei, melyek a sír fej felőli végében – tehát nem viseleti helyzetben – feküdtek, egy csomóban:

Karperec

Rézötvözet huzalból készült, enyhén kiszélesedő, poncolt végű karperecpár (V. tábla 4., 8.). A Felső-Tisza-vidék kora avar temetkezéseire egyáltalán nem jellemző ez a tárgytypus. Általánosságban elmondható, hogy a kora avar kori tiszántúli sírokból jóval ritkábban jelennek meg karperecek, mint a késő avar időszakban. Ha előfordulnak, akkor inkább sima vas-, valamint bronzhuzalból készült példányok (például GARAM 1995. 304.). Az enyhén kiszélesedő végű, tömör karperec formai párhuzamai megvannak a kora avar korban (például Gyula–Dobos I. utca: LŐRINCZY 1998. 348–349.),⁵¹ de tulajdonképpen egy egész Közép-Európában és Itáliában megjelenő, egyszerű ékszertípusról beszélhetünk (vö. WÜHRER 2000. 27–44., *Kolbenarmringe aus Buntmetall*).

⁴⁸ Távoli párhuzam Aktőbe I. település 7. épülete, ahol a IV–V. század fordulóján eltemetett férfi bal csizmáját hasonló bronzveretek díszítették (BÓNA 1993b. 13., 213.).

⁴⁹ Az Előszállás–Bajcsihegyről említett bronz és ezüst lábbeliveretek formájáról nincs információnk (FITZ 1958. 18.).

⁵⁰ Tóth Zsuzsanna meghatározása.

⁵¹ A temetkezés érdekessége, hogy a karperecpár a fiatal (juv.) nő sírjában sem viseleti helyen, hanem a jobb lábszárcsont alatt, 3 orsógomb és 3 orsókarika szomszédságában került elő. A tiszavasvári példához hasonlóan a temetés során egy csomóban a sírba helyezett mellékletekről van tehát szó.

Vascsipesz

A gyöngyök és a karperecek mellett feküdt egy közel 6 cm hosszúságú vascsipesz, két oldalán – néhol többretegű – textil-lenyomattal (V. tábla 5.). Ez arra utal, hogy a tárgyat, illetve az egy kupacban fekvő darabokat egy lepedővászonyszerű textíliába csavarva helyezték a sírgödör végébe. A textil lenyomatát csak a vasból készült eszköz korróziója őrizte meg. A vascsipesz a Tisza-vidéki avar sírokban nagyon ritka tárgytípus. A Felső-Tisza-vidékről egyáltalán nem ismerünk hasonlót.⁵² Legközelebbi lelőhelye Hajdúdorog–Városcsokor utca, ahol az 1. sírban (páncélos-lovas férfitemetkezés Heraclius éremmel) volt egy vascsipesz tarsolyban, csiholó és kova társaságában (KRALOVÁNSZKY 1992. 122. 3. ábra 20., GARAM 1992. 143., 156. Taf. 39: 2.).⁵³ A kiszombori O. temetőből egy női sírból ismerünk vascsipeszt, amely más pipereeszközök (pl. ezüst szűrőkanál) mellett feküdt, a gerincoszlop közelében (CSALLÁNY 1939. 126. V. tábla 16.).

Gyöngysor (V. tábla 1–3., 7.).

A gyöngyökről lásd PÁSZTOR 2014.

A részleges lótemetkezéshez tartozó leletek

Oldalpálcás zabla

Az aszimmetrikus kialakítású, végkarikás kiképzésű, csuklós *vaszablának* (VIII. tábla 3–4.) Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén 13 lelőhelyről 14 párhuzama ismert, a nagyon rossz állapotú példányoktól (például Tiszavasvári–Koldusdomb 1., 18. sír stb.) a kiválóan kovácsolt, jó minőségű, sima felületű darabokig (Kótaj, Nyírtura). A különbség köztük csupán annyi, hogy a kashalmi zabla egyik végkarikájában megfigyelhető volt a fa oldalpálcának a vaskorrózió által konzerválódott lenyomata, és az oldalpálcát borító ezüsthenger is előkerült töredékes állapotban, barázdált szegélyű darabjai a zablakarikára oxidálódtak. Töredékessége miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, de valószínűleg csak az oldalpálca felső részét boríthatták be ezüstlemezzel. Mivel csak a zabla egyik végkarikájának belső oldalán volt falenyomat megfigyelhető, feltételezzük, hogy a másik karikában csak kisméretű fa zablapecsek lehetett.

A vasból vagy agancsból készített zablapálca igen ritka a tiszántúli kora avar kori leletanyagban. A kashalmi ezüstlemezzel borított zablaoldaltag újabb bizonyíték arra, hogy a VII. század első felében az eddig ismerteknél gyakoribb lehetett ezek fémmel borítása, díszítése (LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 142.). Ilyen például a Tiszavasváritól nem messze előkerült hajdúdorogi 1. sír zablája, ahol a fából vagy szaruból készült zablapálcát ónlemezzel vonták be (KRALOVÁNSZKY 1992. 126. 7. ábra 1c., GARAM 1992. Taf. 48: 2., LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 142.). A hajdúdorogi sír zablaoldaltagjához hasonló, ezüstlemez borítású, romlandó anyagból készült oldalpálcák lehetettek a kunágotai sírban is (LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 142.). Az eddig megismert példányok közül a hengeres vagy ovális keresztmetszetű, sima, azaz díszítetlen zablapálcák a tiszántúli, míg a kúpos formájú és díszített példányok a Duna–Tisza közti és a dunántúli síregyüttesekre jellemzőek (LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 142.).

⁵² A tárgytípus ritkaságát mutatja, hogy a tiszafüredi temetőben is mindössze 2 sírből került elő (vas- és rézötvözet-lemezből) (GARAM 1995. 342.).

⁵³ Garam Éva jegyzi meg, hogy a piperekészlet darabjai közül a csipesz az egyetlen tárgytípus, amely a korábbi ezüstpéldányok után (például Peszéradacs/Kunpeszér) bronz és vas alapanyagból is megjelenik (GARAM 1992. 156.).

Lószerszámdíszek

A Tiszántúl északi feléből származó VII. századi veretes lószerszámok teljes, részleges lovas és lószerszámos temetkezésekben egyaránt előfordultak. Lószerszámveretek voltak a következő sírokban: Ártánd–Platthy M. telke (CSÉPLŐ 1896.), Hajdúdorog–Városcsokor u. 1. sír (KRÁLÓVÁNSZKY 1992. 117–128.), Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír (RÁCZ–SZENTHE 2010. 316. Abb. 9.), Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sír⁵⁴ (CSALLÁNY 1960. 50.), Nyíregyháza–Városi kertészet 1937 (CSALLÁNY 1960. 49.), Tiszaeszlár–Bashalom, Csengőspart 1. sír (CSALLÁNY 1960. 59.), Tiszavasvári–Eszenyi telek (LŐRINCZY 2002.), Tiszavasvári–Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960. 55.), Tiszavasvári–Koldusdomb 2. sír (CSALLÁNY 1960. 55.), Tiszavasvári–Koldusdomb 21. sír (CSALLÁNY 1960. 58.).

Négykaréjos, préselt lószerszámveretek

A lócsontok mellett 90 darab négykaréjos, aranyozott felületű ezüst- és rézötvözet lemezből (4 db csak aranyozott ezüstlemez) együtt préselt, gyöngysoros díszítésű *lószerszámveret* feküdt (71 ép, a többi töredékes) (IX–X. tábla). Bőrré felszerelésüket a hátoldalukat kitöltő ólommasszába helyezték rézötvözet szegecs tette lehetővé.⁵⁵

A helyszíni megfigyelés alapján a lószerszámot ráfektették a részleges lómaradványra. Valószínűleg a lókoponya előtt/mellett, a zabla közelében helyezkedett el a kantár, hátrébb, a hátsó lábsontok felé a farhám. A sírrajzon és a fotókon jól látszik, hogy a szíjvégek párban feküdtek a lókoponyája körül és a hátsó lábsont mögött. A Bóna István által feltételezett rekonstrukciók szerint hasonló felszerelésű volt a csókai 45.⁵⁶ és a Szegvár–sápoldali lovas sír két lovának szerszámszáma (BÓNA 1979. 4. kép, BÓNA 1980. Abb. 14.).⁵⁷ A kashalmi veretek száma (kb. 90 db) megfelel más kora avar kori fej- és farhámok díszítésének (BÓNA 1979. 10.). Újabb ásatási megfigyelések megerősítik a korábbi rekonstrukciókat, így például a zamárdi temető 1117. lósisíra, amelynek sírrajzán jól kivehetők a fej- és farhámot díszítő rozetták és a párban elhelyezkedő szíjvégek (BÁRDOS–GARAM 2009. 146. Abb. 33.).

A kashalmi díszítmények eltérnek a VII. században általános rozettás és félgömbös lószerszámverektől. Egyetlen párhuzamukat a főnlaki ötvöseszköz-leletből ismerjük (FETTICH 1926. V. tábla 30., RÁCZ 2014. 155. Taf. 15: 1.). A préselőminta funkcióját a tiszavasvári *in situ* leleteknek köszönhetően határozhatjuk meg.

A veretek és a főnlaki préselőminta apró részletei teljesen megegyeznek – a díszítést alkotó gyöngysordísz/rovátkák száma, elhelyezkedése azonos –, így nagyon valószínű, hogy a lemezek e minta vagy legalábbis egy ezzel megegyező eszköz segítségével készültek (5. kép). Mivel az ólommasszával kitöltött, vékony préselt lemezek minden esetben deformálódtak valamelyest,

⁵⁴ Garam Éva a töredékekből három darabot rekonstruált (GARAM 1992. Taf. 27.).

⁵⁵ Az anyagvizsgálatokat May Zoltán végezte (MTA TTK Anyag- és Környezetkémiai Intézet) hordozható röntgen fluoreszcens spektrométerrel.

A préselt lemezek mérési eredménye: Ag: 55,769%, Au: 26,099%, Cu: 14,651%, Sn: 2,208%, Pb: 0,479%, Zn: 0,246%, Fe: 0,350%.

A vereteket kitöltő ólommassza mérési eredménye: Pb: 57,476%, Cu: 8,932%, Fe: 13,930%, Ti: 1,655 %, Sn: 16,914, Bi: 0,257%. Ez esetben a kiálló szegecs miatt a mérőeszközzel nem lehetett teljesen rásimulni a felületre, a mennyiségi összetétel nem pontos, és más anyag – például a rézszegecs – is módosítja az adatokat.

A szíjvégeket kitöltő ólommassza mérési eredménye: Pb: 43,022 %, Cu: 28,447%, Fe: 4,462%, Sn: 3,640%, Ti: 0,822%.

⁵⁶ A csókai lószerszám rekonstrukciója László Gyula „sírrajza” alapján készült, amelyet Móra Ferenc leírása nyomán rajzolt meg (LÁSZLÓ 1943. 68. 45. kép).

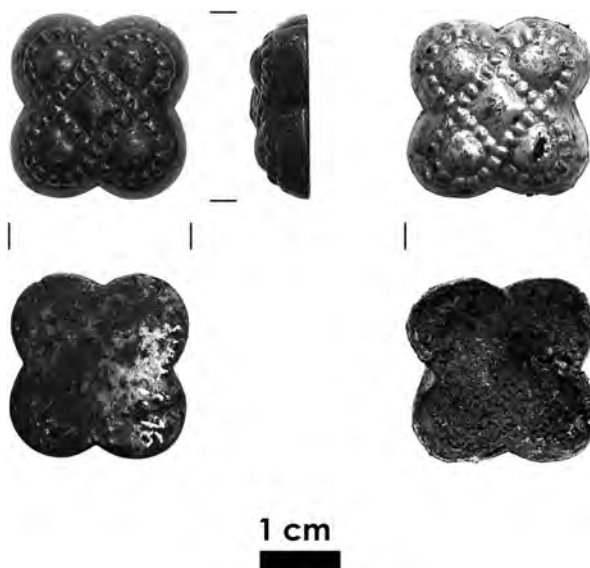
⁵⁷ Ezek a rekonstrukciók bizonytalan ásatási megfigyelések alapján készültek.

csupán a méret alapján e kérdés eldöntése lehetetlen.⁵⁸ (A veretek sz. 2,14–2,32 cm, m. 0,7–0,75 cm. A főnlaki préselőtő sz. 2,20–2,30 cm, m. 0,78 cm.)

Hasonlóan négykaréjos, de a tiszavasvári rovátkolt sávós példányoktól kissé eltérő formájú és díszítésű préselt vereteket más korai avar sírokból is ismerünk,⁵⁹ legközelebből a Tiszavasvári–Koldusdombi 1. sírból, rozettás lószerszámveretek mellől (CSALLÁNY 1960. XII. tábla 23.).

A veretek összetett anyaga – aranyozott ezüst- és rézötvözet lemez együtt préselve – más VII. századi lelőhelyen is előfordul (például Hajdúnánás–Fűrjhalom-dűlő, 12. sír lószerszámveretei: RÁCZ–SZENTHE 2010. 316.).

5. kép

A főnlaki préselőminta és a Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír egyik préselt lószerszámdíszje

Fig. 5

Press mould, Fenlac and pressed horse harness fitting, Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 34

Szalagfonatos szíjvégek

A díszes kantárhoz 11 db aranyozott felületű ezüst- és rézötvözet lemezből együtt préselt, egyenes oldalú, hegyes végű *szíjvég* tartozott, amelyeket a veretekhez hasonlóan ólommassza töltött ki, felszerelésük az ebbe ágyazott rézpántokkal történt (XI. tábla).

A szíjvégek díszítése gyöngysorkeret, a fonatminta egy variációja, valamint felső peremük mentén vízszintes vonalpár és zezzug motívum. Valamennyi jellegzetesség jól ismert a kora avar korból, a rokon szíjvégek a rozettás díszű kantárok gyakori kísérői.⁶⁰ A szíjvégeken megjelenő ornamentikát Nagy Margit a hatszalagos fonatminta (oldalról fűzött szalagokkal) csoportjába sorolta (NAGY 1998. 383., 442–443. 32. kép). Hasonlókat fogazásos változatban is találunk (vö. NAGY 1998. 442. 32. kép). A tiszavasvári példányok legjobb párhuzama a törökkanizsai kora avar sírból ismert – ez esetben a fonatornamentikán kívül a gyöngysorkeret és a felső keretelő motívumok is megegyeznek (MRKOBRAĐ 1980. Taf. LXV: 10., NAGY 1998. 442. 32. kép 7.) –, valamint a zamárdi 1117. sírből (BÁRDOS–GARAM 2009. 331. Taf. 128.).

A préselt lószerszámdíszek a főnlaki és törökkanizsai párhuzamok alapján a VII. század második negyedében készülhettek (RÁCZ 2014. 93.), legjobb párhuzamaikat a Tiszántúl dél-alföldi részén találjuk, és a kantárveretek előállítását valószínűleg közvetlen összefüggésbe hozhatjuk a „főnlaki ötvösmester” működésével.

Vaskengyel pár

A sírból egy hurkos fülű, ívelt talpalójú, közel egyforma belső méretű vaskengyel pár került elő (VIII. tábla 5–6.). Ennek az általános kora avar kori kengyeltípusnak több példánya ismert a régió temetkezéseiből (Kótaj–Teleki László szőlője, Tiszavasvári–Koldusdomb 21. sír), de e kengyelek többsége hosszú fülű volt: Nyíregyháza–Moszkva utca, Nyíregyháza–Városi Kertészet 1936/3. sír, Nyíregyháza–Városi Kertészet 1937, Nyírtura–Popper S. földje, Tiszavasvári–Esenyi M. telke,

⁵⁸ Ez csak a főnlaki préselőminta és egy jó megtartású veret elektormikroszkópos vizsgálatával dönthető el.

⁵⁹ Mokrin 69. sír (RANISAVLJEV 2007. 24., 87., Szl. 35. Tab. 31: 7–23).

⁶⁰ Például Csóka–Tüzköveshalom 45. sír (KOVRIK–KOREK 1960. 262. XCVIII. tábla 1–10.).

Tiszavasvári–Koldusdomb 1. sír. Ismerve a kashalmi 34. sírban eltemetett fiatal életkorát, nem meglepő a kengyelek kis mérete.

A sír északkeleti fala mellett, az aljánál mintegy 8 cm-rel magasabban, a jobb könyök vonalában lelt trapéz alakú *vascsat* (VII. tábla 10.), amelynek hátoldalához bőrmaradvány oxidálódott, valószínűleg kengyelszíz csatja volt.

A viszonylag nagyméretű, négyzetes vas *hevedercsat* (VIII. tábla 1.) általános az avar kori lovasfelszerelésben. A vaskengyel mellett talált vaskarika funkciója jelen esetben nem meghatározható.

Az 1044. és 1045. női sír leletei

A bal vállnál, illetve a koponya mögött fekvő edénymellékleteken kívül *vascsatok* (XII. tábla 2., XIII. tábla 1.) és töredékes gömbcsüngős(?) fülbevaló (1045. sír: XIII. tábla 2–3., 6.) voltak a sírok viseleti elemei.

A kerámiaedények

Az 1044. és 1045. sírban hasonló anyagú, korong nélkül készített, kerámiaüzalékkal soványított, homoksárga fazék volt. Az 1044. sír edénye tojásdad formájú, erősen kihajló, benyomkodott szélű peremmel, agyagmáz borítással. Az 1045. sír edénye legnagyobb átmérőjét a has vonalában éri el, rövid pereme közepesen kihajló. Technológiai szempontból ezek az edények jól beleillenek az Alföldre jellemző kora és közép avar kori, korong nélkül készített edények csoportjába (Vida 1999. 138.). Az ujjbenyomkodással díszített perem megfigyelhető a kora, közép és késő avar korban is, a Nyírség területén a VII. század végétől terjedt el (Vida 1999. 142.). A középen enyhén kihasasodó, rövid peremű fazék (Vida IIID₃), bár nem tartozik a legjellemzőbb edénytípusok közé az Alföldön, szintén hosszú életű forma (Vida 1999. 143–144.).

Hasonló edények kerültek elő a Tiszavasvári–koldusdombi temető több temetkezéséből (9., 14., 17. sír: Vida 1999. 286–287. Taf. 162: 3–5.), a 17. sír edényének pereme ujjbenyomkodással díszített. Ezek a sírok egyéb mellékletet nem tartalmaztak, így a keltezést nem segítik. A Nyírség területéről tört kerámiával soványított, korongolatlan edényeket ismerünk még a nyíregyházi Damjanich és Moszkva utcai sírból (Vida 1999. Nr. 717. és 719. 281–282., Lőrinczy 2001. 187.).

A temetkezési szokások

A „temetési terület” sajátosságai

Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben 2004-ben hozzávetőlegesen egy 200x300 méteres területet tártak fel,⁶¹ ettől északra 2007–2008-ban újabb közel 12,5 hektárnyi felszínen folyt régészeti kutatás (2–4. kép).⁶² Az egymástól akár több száz méterre fekvő hat kora avar kori sír esetében a hagyományos értelemben vett temetőről nem beszélhetünk. Sőt, kisebb felületű földmunka során

⁶¹ A feltárt terület keleti szélétől alig 10, déli szélétől 35 méterre került elő a 18a. sír, ettől északra mintegy 60, a feltárt terület keleti szélétől ugyancsak 10 méterre volt a 15. sír. Az egymás közelében fekvő 33. és 34. sír a 15. számú temetkezéstől északnyugatra 65 méterre került elő, szinte a megásott felület közepén. Ezekről a temetkezésekről az ásatás legközelebbi, keleti széle 55–60 méterre volt (3. kép).

⁶² Az ekkor megkutatott, egymástól 7 méterre fekvő 1044. és 1045. számú temetkezések a 33. és 34. sírtól északra kb. 320–350 méterre kerültek elő. A két felszín között mintegy 55–60 méter feltáratlan sáv maradt ki. E két utóbbi előkerült temetkezést három oldalról 60–70 méteres sírmentes, „üres” terület veszi körbe, keletről 8–9 méterre van a feltárt terület széle (2–3. kép).

nagy valószínűséggel egy-egy „magányos sírra” (15., 18a. sír) vagy egy-egy „kettős sírra” (33. és 34., illetve 1044. és 1045. sír) gondolhattunk volna. Az egyes temetkezéseket, illetve „páros” sírokat 1000–3000 m²-nyi sírmentes terület vette körbe.

Azt elmúlt évtizedek nagy felületű ásatásainak egyik fontos eredménye, hogy ma már meg tudunk különböztetni magányos/elkülönülő temetkezést, kis sírszámú temetőt (temetőrészletet) és „temetési területen” egymástól a szokásos sírtávolságok többszörösének távolságára előkerült, szórt temetkezéseket.

A tiszavasvárihoz hasonló elhelyezkedésű, egymástól 60–70–100 méterre fekvő, szórt helyzetű „magányos” sírokról legutóbb Tomka Péter tudósított a kora avar birodalom északnyugati sarkából (TOMKA 2005., TOMKA 2008.), majd őt követően, ugyancsak ebből a régióból, Győr–Pápai vám lelőhelyről Nagy Andrea ismertetett öt kora avar kori, egymástól 15–40 méterre lévő temetkezést (NAGY 2008., NAGY 2011.). A kislétföldi sírok értékelése során Tomka Péter nem tett különbséget a magányos sírok és a néhány, egymástól távol fekvő temetkezésből álló sírsoportok között, illetve ez utóbbiakat is magányos temetkezésekként értelmezte (TOMKA 2005. 161.). Gyűjtése alapján azt a véleményt fogalmazta meg, hogy az ilyen jellegű temetkezések a Kislétföld és a Kárpát-medence nagyalattartó, pásztorkodásra alkalmas területein élő emberekre jellemző, kora avar kori temetkezési forma (TOMKA 2005. 160–161., TOMKA 2008. 104.). A kislétföldi és az ausztriai példák alapján felvetette, hogy az Alföldön is számolnunk kell a közép és késő avar temetők területén néhány, egymástól távol fekvő kora avar kori temetkezéssel (TOMKA 2005. 160–161.), hasonlóan a példaként említett leobersdorfi helyzethez, ahol a korai sírok egy, az avar kor második felében használt temető területén, egymástól 30–40 méterre kerültek elő (DAIM 1987. 46., 121–130.).

Az avar kor második felében használt temetők területén előkerült, kora avar típusú leletanyaggal rendelkező temetkezések problémájára Bende Livia is felfigyelt a Körös–Tisza–Maros közti közép és késő avar kori temetők temetkezési szokásainak feldolgozása során. Az „avar kor második felére” keltezhető lelőhelyek körébe bevonta mindazokat a temetőket, temetőrészleteket, amelyek a hagyományosan közép és késő avar kornak nevezett időszakra keltezhetőek, függetlenül attól, hogy esetenként leletanyagaikban még kora avar kori jellegzetességeket is hordoznak. Tette ezt azzal az indokkal – amellyel mi is egyetértünk –, „mert a területen nincsen olyan temető, amelynek úgy lenne késő avar korra keltezhető része, hogy a kora avar korban is hosszú ideig használták, vagy megfordítva, nem ismerünk olyan, a kora avar kor kezdetétől használt temetőt, amelybe a késő avar korban is temetkeztek volna” (BENDE 2006. 87., BENDE 2006A.). Véleményünk szerint az avar kor második felében használt temetők sírjai között fekvő, kora avar típusú leletanyaggal rendelkező temetkezések a helyi népesség folyamatosságát jelzik (minden korszakban vannak a közösségeknek olyan tagjai, akik még az előző időszakra jellemző viseletet és tárgykultúrát hordozzák), amit az is mutat, hogy temetkezési szokásukban (például tájolás, sírtípus stb.) már megegyeznek a későbbi leletanyaggal rendelkező sírokkal.

A fentiek alapján a börcsi, győri és tiszavasvári példák szituációja nem tekinthető azonosnak azzal a jelenséggel, amikor a közép és késő avar kori temetők területén egy-egy kora avar leletanyagú sír helyezkedik el (például Leobersdorf, Jászapáti – TOMKA 2005., TOMKA 2008.). Ez utóbbiak esetén a temetők folyamatos használatával számolhatunk. A börcsi, győri, tiszavasvári feltárásokon azonban a korai sírok által fedett területeken nem kerültek elő az avar kor második felében használt temetők. Sőt Tiszavasváriban az összefüggő, nagy felületű ásatás alapján tudjuk, hogy a kora avar kori sírok északi sírpárjától, az 1044. és az 1045. sírtől északkeletre, illetve északnyugatra

220–230 méterre helyezkedett el az egymástól is kb. 300 méterre fekvő közép és késő avar temető (LUKÁCS 2008.).⁶³

A temetési területeken előforduló, laza elrendezésű és magányos sírok helyzetére az egyik lehetséges magyarázat, hogy nagyállattartó, vándorló pásztorkodást folytató közösségek temetkezéseiről van szó (TOMKA 2005. 160–161., TOMKA 2008. 104., NAGY 2011. 17.). A nagyállattartásra az egyes sírokban eltemetett állatok – juh, szarvasmarha, ló – részleges maradványa és az elhunytak adott – ezen állatfajokból származó – ételmelléklet utal. Ez a mellékletadási szokás a tiszántúli kora avar kori népességre jellemző, függetlenül a sírok, sírcsoportok és temetők nagyságától. De ez nem igazolja a vándorló pásztorkodást. Ugyanakkor a párhuzamként említett Alföldön – főleg a Körösöktől délre – a nagyszámú, magányosnak meghatározott⁶⁴ sír (LŐRINCZY 1996. 184.) mellett gyakori az 5–24, a 25–100 síros temető/temetőrészlet, és vannak több száz síros temetők is. Kérdés, vajon kutatási állapotot vagy települési sajátosságot jelez-e a Kisalföld és a Nyírség kora avar kori magányos és kis sírszámú temetkezéseinél megfigyelhető – a hasonlóságok mellett meglévő – települési különbség. Míg a Kisalföldön egy-egy mai község határában egy-egy lelőhelyről ismerünk magányos sírt vagy kis sírszámú, szórt helyzetű temetkezéseket (TOMKA 2008. 98., 102., 104.), addig a Nyírség területén két települési központot lehet meghatározni (BÓNA 1986. 77–78.). Tiszavasvári területén egymástól alig 800–2500 méterre került elő egy magányos sír (Esenyi telek), egy 24 síros temetőrészlet (Koldusdomb) és egy „temetési terület” 6 szórt elhelyezkedésű sírja (Kashalom-dűlő) (6. kép). De a nagy határu Nyíregyháza területéről ismert kora avar kori lelőhelyek (Damjanich utca, Hímes, Moszkva utca, Repülőtér, Városi Kertészet) is egy kisebb területen, az Ér folyó két partján, egymástól alig 500–800–1000–3000 méterre feküdtek (7. kép). Ez a temető (települési) sűrűség a Nyírség területén a vándorló pásztor életmódot nem látszik igazolni, de a sírokból előkerült részleges állattemetkezések alapján a korabeli nagyállattartás valószínűsíthető.

Visszatérve a kashalmi lelőhelyhez, egy-egy temetési területen az egymástól távol fekvő sírok helyzetének értelmezésére a nagyállattartó életmód mellett más magyarázatok is adódnak. A külön kialakított sírhelyek – közel egyidejű – létesítésének egyik lehetséges indoka az lehetett, hogy a tiszántúli népesség különböző területeiről kiszakadó családok települtek ide, és nem alkottak egy közösséget. E szerint a tiszavasvári Kashalom-dűlőben feltárt temetkezések egy-egy – minden valószínűség szerint kis létszámú – közösség rövid ideig használt temetőjének kezdő sírjait jelenthetik; e közösségek nagyállattartó-pásztor életmódot folytathattak. Másrészt a sírok által jelzett terület „temetési területként” (TOMKA 2005. 160., TOMKA 2008. 98.) is értelmezhető, ahová a környéken élő, kis létszámú közösségek – „elfogadva” a másra nem használt hely szakrális jellegét – temették elhunyt tagjaikat, közösségek szerint külön-külön, tükrözve az életben meglévő különállásukat. Lehetséges, hogy egy-egy közösség/család tagjai voltak az 1044. és 1045. sírban fekvő adultus korú nők, egy másik közösséghez tartozhattak a 33. és 34. sírban fekvő, juvenilis korú gyermekek, és egy másikhoz a 15. és 18a. sírban nyugvó adultus és maturus korú férfiak. Az is figyelemre méltó, hogy a három sírcsoport férfiak, nők és gyerekek szerinti elkülönülést mutat. A kis esetszám miatt

⁶³ A korai sírok és a késő avar kori temetők lehetséges kapcsolatára vagy a folyamatosság hiányára a temetők feldolgozása után kaphatunk választ.

⁶⁴ A magányosnak tekintett temetkezések környékét ritkán hitelesítették. A valamivel több, mint 20 temetkezés többségénél a „magányos sír” azért valószínűsíthető, mert előkerülésük óta az adott területről újabb temetkezésről nincs adat, bár különböző földmunkák történtek több helyszínen. Csak a Szentés-borbásföldi és a Szöreg-homokbányai temetkezés körül történt nagyobb felületű feltárás, ezért ezekben az esetekben a temetőterképek alapján (RÉVÉSZ 1996. 316., BÁLINT 1991. 77. Taf. XXII., KÜRTI 2003. 237.) ellenőrizhető a feltárt terület és az előkerült sír helyzete.

6. kép

Kora avar kori lelőhelyek Tiszavasvári határában.

1: Koldusdomb, 2: Eszenyi M. telke, 3: Tiszadada–Szomjas-tanya–Kashalom-dűlő

Fig. 6

Early Avarian sites in the surroundings of Tiszavasvári.

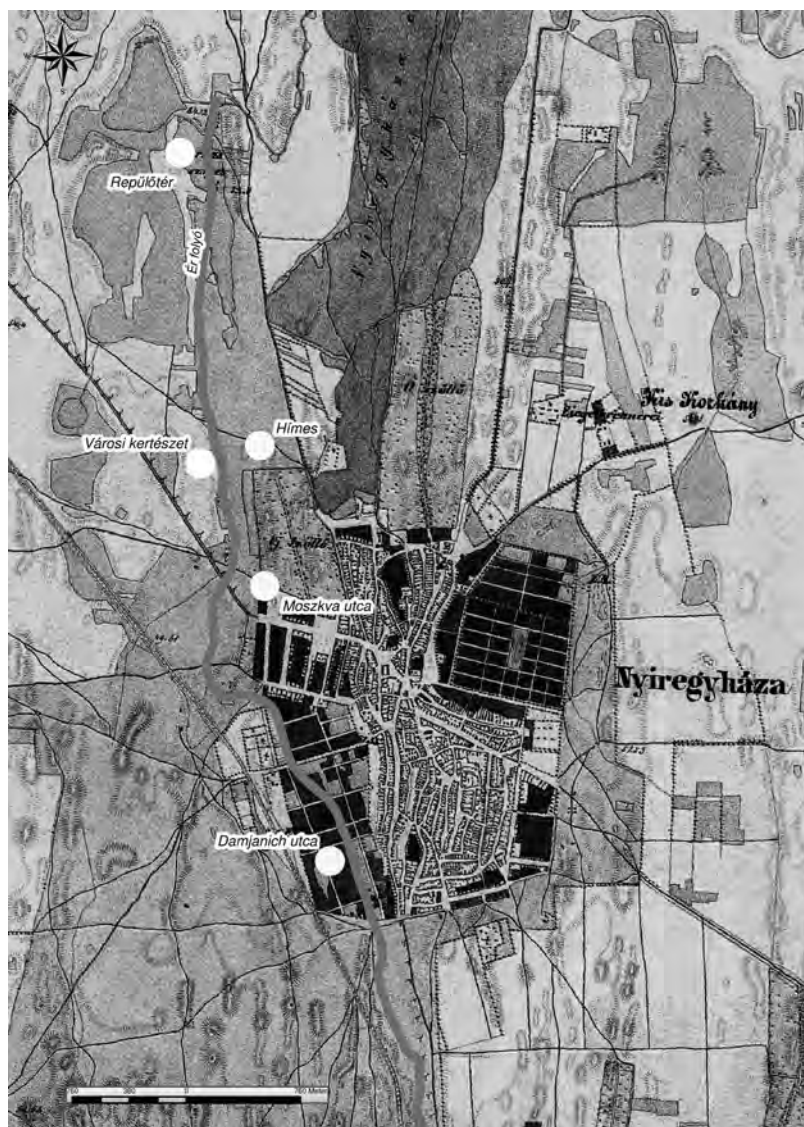
1: Koldusdomb; 2: M. Eszenyi's lot, 3: Tiszadada–Szomjas-tanya–Kashalom-dűlő

nem igazolható, hogy mindez esetleg tudatos nemek és korcsoportok szerinti temetést tükröz-e vagy csupán a halálesetek egymáshoz közel eső időpontja eredményezte az egy helyre történő temetést.⁶⁵

A börcsi sírokban négy eltérő korú férfit és egy nőt (TOMKA 2005. 137–155.), a Győr–Pápai vámnál lelt sírokban négy felnőttet (közülük három férfi) és egy gyermeket (NAGY 2011. 8–13.) temettek el. A nemek és az életkorcsoportok megoszlása mindhárom lelőhely esetében meglehetősen aránytalannak tűnik, bár az esetszám kicsi.⁶⁶ További kérdés, mi lehet a magyarázata az Inf. I. korú gyermekek hiányának, pedig – mint köztudott –, a népvándorlás időszakában magas volt a gyermekhalandóság. Magyarázatként a tiszavasvári lelőhely esetében felmerülhet a területen folytatott

⁶⁵ A sírokba temetettek lehetséges vérségi (családi) kapcsolatára, azaz hogy a páronként a sírokban fekvő két férfi, két nő vagy a két gyerek egymással állhatott-e anyai vonalon rokonságban, illetve a hat elhunyt között bármiféle anyai vonalú egyezés van-e, csak az mtDNS vizsgálat tud majd választ adni. A fogakból vett mintán végzett stroncium-izotópos vizsgálat szerencsés esetben választ adhatna arra, vajon belső migráció vagy egyes közösségek helyben történt széttelepülése-e a magyarázat.

⁶⁶ Egy normál populáció/közösség temetőjében a nők és a férfiak kb. egyenlő arányt képviselnek, a gyermekek közel 40%-ot. Marcsik Antónia szíves szóbeli közlése, melyet ezúton is nagyon köszönünk!

7. kép

Kora avar kori lelőhelyek Nyíregyháza területén

Fig. 7

Early Avarian sites in the territory of Nyíregyháza

mazású és kis létszámú közösségek települtek meg a Tiszántúlnak és a Dunántúlnak az avarok által meg nem szállt északi szegletében, de megtelepedésük az adott helyszínen – a kis sírszámok alapján – csak rövid ideig tartott.

gépi földmunka, de a börcsi és a győri sírokat kimondottan mélyre ásták (TOMKA 2005. 161., NAGY 2011. 8–13.). Talán ezzel függ össze, hogy mindhárom lelőhelyen hiányzik a szülésre legalkalmasabb életkorú – 18–35 éves – nők sírja is.⁶⁷

Bóna István vetette fel, hogy a nyírségi, eltérő tájolású sírokkal jellemezhető temetőket kialakító közösségek minden bizonnyal különböző eredetűek voltak (BÓNA 1986. 78.). Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a magányos és a temetési területeken egymástól távol fekvő temetkezések között nemcsak más-más tájolásúakat, hanem egyéb temetkezési szokásaikban is jelentős különbségeket mutató sírokat találunk a Nyírségen kívül a Kisalföldön.⁶⁸

A Kisalföldön és a Nyírségben egyaránt megfigyelhető eltérő temetkezési szokások, a tájegységek nagyságához képest kis számú lelőhely, valamint a magányos és szórt elhelyezkedésű temetkezések arra utalnak – amennyiben egyáltalán közös a magyarázatuk –, hogy a Kárpát-medence belső területeiről a VII. század első évtizedeiben/első harmadában népességmozgás indult meg, minden valószínűség szerint a népszaporulat miatt. Ennek során eltérő származású és kis létszámú közösségek települtek meg a Tiszántúlnak és a Dunántúlnak az avarok által meg nem szállt északi szegletében, de megtelepedésük az adott helyszínen – a kis sírszámok alapján – csak rövid ideig tartott.

⁶⁷ További vizsgálatokat igényelne – újabb, hasonló lelőhelyek embertani adatainak bevonásával –, vajon van-e összefüggés az ilyen életkorú nők, a kisgyermek hiánya és a szórt helyzetű temetkezések között.

⁶⁸ Az utóbbi területnél maradva, a két legutóbb publikált börcsi és győri lelőhely temetkezéseinek tájolása ugyan hasonló, de eltérő származásukra utalhatnak a temetkezési szokásaikban megfigyelhető különbségek: míg a börcsi aknasírokban kiskérődzők hosszúcsontjai, addig a győri padkás sírokban a juh és marha hosszúfartó csigolyák, valamint a koponya mellé helyezett kerámiaedény utal az ételmellékletre, és a sírokban részleges állattemetkezések is voltak (TOMKA 2005. 137–155., NAGY 2011. 8–13.). A győri 39. sír feltehetően padmalyos kialakítású temetkezés volt.

A fentiek alapján a magányos vagy szórt temetkezési forma oka nem egyetlen tényező. Árnáltaabb megközelítés szükséges: a pásztorkodó-nagyállattartó életmód, egy terület kolonizációja és az elit szeparált temetkezései⁶⁹ mind szóba jöhetnek e szokás magyarázataként, koronként és régióként eltérő valószínűséggel.⁷⁰

A sírok tájolása

A kashalmi hat sír tájolása egymástól eltérő, ennek ellenére meglehetősen egységesnek tekinthető (II. táblázat). A két szélső értékkel az 1044. és a 34. sír rendelkezik, ezek között foglal helyet a többi temetkezés iránya.

Sírszám / Grave no.	Tájolási irány / Orientation	Tájolási adat / Orientation data
34.	DK-ÉNy / SE-NW	135–315°
1045.	KDK-NyÉNy / ESE-WNW	110–290°
15.	KDK-NyÉNy / ESE-WNW	115–295°
18a.	KDK-NyÉNy / ESE-WNW	105–285°
33.	KDK-NyÉNy / ESE-WNW	118–298°
1044.	KÉK-NyDNy / ENE-WSW	77–257°

II. táblázat

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő sírjainak tájolási értékei

Chart II

Orientation values of the graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

A fentiekhez hasonló részletes tájolási adattal a lelőhely tágabb környékéről ismert kora avar kori sírok esetében nem csak, hogy nem rendelkezünk, de a lelőhelyek többségénél (10 esetben) erről semmilyen információ sincs. A 6 sír tájolásának KÉK és DK közötti intervalluma illeszkedik a tizántúli kora avar kori temetkezések döntő többségére jellemző K–Ny-i, illetve ÉK–DNy-i tájolóhoz (LÖRINCZY 1992. 164–165., LÖRINCZY–STRAUB 2005A. 139.). A megye területéről ismert kora avar kori ettől eltérő sirtájolások (Buj, Nyíregyháza–Városi kertészet, Tiszabercel) – amennyiben igazak – valószínűleg a közösségek eltérő eredetére utalnak (BÓNA 1986. 78.).

A sírok formája, mérete

A feltárt sírok egyszerű aknasírok, egyenes és közel függőleges oldalfalakkal, kissé ívelt sarkú kialakítással. A környékről összehasonlító adatokat nem ismerünk, hiszen a régi feltárások során jó, ha megmérték a sírok méreteit, sírrajzok nem készültek. Amit meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgált régióból avar kori fülkesír eddig nem került elő, padmalyos temetkezést a Tiszavasvári–Eszenyi M. telkén feltárt sír esetében valószínűsíthetünk (LÖRINCZY 1996. 184.).⁷¹

⁶⁹ Lásd például a Kunágota vagy Kunmadaras típusú elit temetkezések szeparált elhelyezkedését vagy a Duna–Tisza közti, Bócsa típusú magányos elit sírokat.

⁷⁰ A lehetséges magyarázatokról bővebben lásd GULYÁS 2012.

⁷¹ Mivel a Tiszavasvári–koldusdombi – a munkások által megbolygatott – 8. sírból két lókoponya, gerincrészek és lábszárcsontok kerültek csak elő (CSALLÁNY 1960. 36.), emberi vázat pedig nem találtak, nem zárható ki annak lehetősége, hogy ez a temetkezés padmalyos, esetleg fülkesír lehetett, amelyet a földmunka és a leletmentés során nem tártak fel teljesen.

Az általunk tárgyalt sírok egységesen sekélyek. Ezt nem magyarázza a területen végzett gépi humuszosítás, hiszen a gépek maximum 60 cm vastag réteget távolítottak el a nyelés előtt. Ezek alapján a sírok mélysége a mai felszínhez viszonyítva 65–105 cm között volt.

A gödrök szélessége (50–78 cm között) és hosszúsága (175–210 cm között) átlagosnak tekinthető; a 18a. és az 1045. sír hosszúsága, illetve a 33. és a 34. sír szélessége a legnagyobb érték. Ha a sírok hosszúságának és szélességének arányát (ISTVÁNOVITS 1991. 35.) vizsgáljuk (2,3–3,6), azt tapasztaljuk, hogy nincs markáns különbség a kisszámú sír adatai között. Ebben az esetben a legkisebb érték – ahogy az a testméret alapján várható – a 33. és 34. (gyereksírok), a legnagyobb pedig a 15. és 18a. sírnál (férfiak) figyelhető meg.

A tiszavasvári sírok méreteinek és közvetve a benne eltemetett halott társadalmi szerepének egy méretadattal történő, szemléletes jellemzésére ebben az esetben legalkalmasabbnak a térfogatszámítás tűnik (DAIM 1987. 71–76., TOMKA 2003. 13., LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 139., TOMKA 2005. 161.). A hat sír térfogata 0,053–0,952 m³ között változik, átlaguk 0,27 m³. Közülük a 34. sír lényegesen meghaladja (0,952 m³) a többi temetkezés méretadatait, térfogata a sírok átlagának három és félszerese, és a méretben következő 15. és 1045. sír térfogatának (0,135–0,139 m³) a hatszorososa. A 34. sír térfogatát az elhunyt életkora (12–14 év) és magassága nem, viszont a koporsó és a mellékletként sírba helyezett részleges juh és ló, valamint ez utóbbi szerszámzatának térfogatigénye befolyásolta. Ez egyben jelzi a sír készítése során végzett munka mennyiségének különbségét a többi temetkezéshez viszonyítva, és utal az elhunytak és családjának a közösségben elfoglalt kiemelkedő szociális helyzetére.

A részleges állattemetkezések

A tiszántúli kora avar kori temetkezések döntő többségére a K–Ny-i, illetve az ÉK–DNy-i tájolás mellett a részleges állatmellékletek nagy száma jellemző. Az itt bemutatott hat temetkezés közül a 33. és 34. sír tartalmazott részleges állatmellékleteket, azaz az állatkoponya mellett a radius és tibia distális végén kettévágott hosszúcsontok kerültek elő a sírokból. A 33. sírban az emberi lábcsontok felett 5 centiméterrel feküdtek a juh csontjai, a 34. sírban szintén az emberi lábszárcsontok felett került elő a juh maradványa, és fölöttük helyezkedtek el a sír északnyugati felében a medencecsontoktól a lábsontokig terjedő területen egy ló részleges maradványai.⁷²

Mindhárom állat bőrét összehajtogatva, a lábsontokat elrendezve fektették le úgy, hogy utoljára az állatkoponyát helyezték a sírba, a 33. sírnál orral északi, míg a 34. sírban mindkét koponyát orral délkeleti irányban.

A régió kora avar kori temetkezéseiben a Tiszántúl más tájain megfigyelteknél (LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 140.) valamivel ritkább a részlegesen eltemetett állatmelléklet, csupán négy temető 17 sírjából került elő. Juhot és marhát helyeztek az itt bemutatott sírokon kívül a koldusdombi temető 24 sírjából 12-be (a részleges lótemetkezéssel a következő részben foglalkozunk). Arra, hogy ezekben a sírokban részleges állattemetkezés, azon belül az állatok megnyúzása szerinti csontolt változat fordult elő, csak a sírleírások alábbi mondatai utalnak „*A sír felső rétegében állatkoponya és hasogatott állatcsontok kerültek elő.*” (CSALLÁNY 1960. 51–59.) Ezen kívül a múzeumi gyűjteménybe jutott koldusdombi sírok kisszámú állatcsontmaradványa között megtalálhatóak a radius és a tibia kettévágott töredékei.

⁷² Kérdés, mi a magyarázata annak a látszólagos ellentmondásnak, ami a 34. sír nemesfémekben kiemelkedő gazdagsága és a sírba temetett állatok kis száma, valamint a másik négy temetkezés állatmelléklet nélkülsége jelent, hiszen a Tiszántúl déli feléről – de a koldusdombi temető sírjaiból is – nagy számban ismerünk állatmellékleteket.

Hasonlóan kevés adat áll rendelkezésünkre az állatmaradványok sírbeli helyzetéről. A Tiszavasvári–Koldusdombon feltárt temetkezésekben előforduló juh-, marha- és lócsontok helyzete 6 esetben nincs adat, öt temetkezésnél az emberi váz felett, a sír felső rétegéből kerültek elő az állatcsontok. A 24. sírban a juh maradványai a sír délnyugati végében, a gyermek lábsontjai előtt feküdtek.

A kis esetszám alapján az állatcsontok helyzetére vonatkozóan kevés megfigyelést tehetünk. Az esetek többségében az állatmellékleteket az elhunyt – és minden bizonnyal a koporsó – fölé helyezték.

A részleges lótemetkezés

A 34. sír északnyugati fele – a medencecsontoktól a lábsontokig terjedő területen – egy ló részleges maradványát tartalmazta. A koponya orral délkeletre feküdt, a lábsontokat a sír alsó felébe egymással nagyjából párhuzamosan és egymás mögé fektették, a lókoponya a bal oldalára, a bal mellső lábsont fölé került.

A régió kora avar kori temetkezéseiben részlegesen eltemetett ló maradványa a kashalmi 34. síron kívül a Tiszavasvári–koldusdombi temető 6 sírjából, a Tiszavasvári–Eszenyi telken és a Nyíregyháza–Moszkva utcában feltárt sírból került elő. Ezek közül egyedül a Tiszavasvári–koldusdombi 24. sírről (LŐRINCZY 1983., ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986. 184.) készült sírrajz és fotó, az Eszenyi telken előkerült sírről vázlatrajz. A többi sír lótemetkezéséről nem áll rendelkezésünkre részletes leírás, rajzos vagy fotós dokumentáció.

A Nyíregyháza–Moszkva utcai sírból a nagyrészt kidobált emberi váz lábfeje előtt kerültek elő a lókoponya töredékei (LŐRINCZY 2001. 191.).

Tiszavasvári–Eszenyi telken a lócsontok az emberi váz bal oldalán feküdtek.⁷³ A lókoponya, a mellső, valamint a hátsó lábsontok egymástól való távolsága és a lábak párhuzamos elrendezése alapján feltehető, hogy ebben az esetben a lóbőr kiterítve került a sírba, a sírgödörön belüli helyzete pedig egyedülálló a régióban, a temetkezés padmalyos formáját valószínűsíti.

A Tiszavasvári–Koldusdombon feltárt lótemetkezések többségéről csak azt jegyezték fel, hogy az emberi váz felett, a sír felső rétegéből került elő. A 18. sírban az emberi koponya bal oldala mellett, orral keletre feküdt a lókoponya, a ló lábsontjai az emberi váz lábsontjai felett voltak. A 24. sírban a lókoponya a sír keleti sarkában, orral északra feküdt, míg a négy lólábsont a sír két hosszoldala mentén helyezkedett el (a bal mellső és a két hátsó patákkal északkeleti, míg a jobb mellső délnyugati irányban). A lókoponya és a lábsontok sírbeli helye kitömött állapotra utal.

Kiterjesztve vizsgálódásunkat, a Tiszántúlnak a Körösöktől északra eső területén csupán két dokumentált részleges lótemetkezés áll rendelkezésünkre.⁷⁴ Az Ártánd F. 142/1 határkönél feltárt sírban a három részleges ló lábsontjai – hasonlóan a kashalmi 34. sírban előkerült lólábsontokhoz – a sír alsó, láb felőli felében feküdtek (MESTERHÁZY 1987. 219–220.). A két lókoponya feltehetően a sírnak a homokbányászással megsemmisített, a medencétől felfelé eső részében helyezkedett el.⁷⁵ Eredeti helyzetben csak a legelső lókoponya állkapcsa feküdt a bal oldalán, a mellső lábsontok előtt.

⁷³ A ló koponyáját a sír keleti végében, az emberi koponya bal oldalán találták meg, a mellső két lábsont egymás mellett párhuzamosan, patákkal keleti irányban, a férfi bal combfeje mellett, a hátsó két lábsont egymás mellett párhuzamosan, patákkal északkeletre a bal lábfejsontok előtt és mellett, a sír délnyugati sarkában feküdt.

⁷⁴ Ártánd–Platthy birtokon pata és koponyacsontok kerültek elő (CSÉPLŐ 1896. 412.).

⁷⁵ Mesterházy Károly csak egy, a munkások által megtalált zablás lókoponyáról ír, a másik kettő helyzetét nem említi (MESTERHÁZY 1987. 219.).

A biharkeresztesi sírból előkerült részleges lótemetkezésnek (MESTERHÁZY 1987. 222–224.) egyedi a helyzete, mivel az emberi váz jobb oldala mellett, az azzal azonos tájolásban fekvő lókoponya mögött, szorosan egymás mellett, párhuzamosan feküdtek a mellső és a hátsó lábcsontok, patával a lókoponya felé. Az ásató által feltételezett koporsó és az északi sírfal között fekvő lócsontok helyzete alapján ez esetben „hosszában kiterített” lóborról lehet szó.⁷⁶

A fentiek alapján az esetek többségében a részlegesen eltemetett lovat az elhunyt – és minden bizonnyal a koporsó – fölé helyezték, a rendelkezésünkre álló adatok és csontmaradványok pedig arra utalnak, hogy szinte minden sírban más-más helyzetben rendezték el a lóborrt, benne a koponyát és a lábcsontokat. A kis esetszám ellenére, de a lócsontok sírbeli változatossága alapján megállapítható, hogy ezeknek ekkor és itt nem volt kötött/rögzült helye és helyzete a sírban.

A lószerszám helyzete

A 34. sírba a lovat nem felszerszámozva temették el, mert a zabla nem a ló foga között, a fejkantár veretei pedig nem a koponyán, funkció szerinti helyzetben voltak. Miután a lóborrt a sírba tették, a lószerszámot – a zablát a fejkantárral, valamint a nyeret a farhámval együtt – az elrendezett lóborra helyezték.

A részleges lótemetkezések között igen ritka, hogy a lovat nem felszerszámozva temetik el, tehát a zabla nem a ló állkapcsa közül kerül elő (LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 140.). A gyomai sírba kitömve eltemetett lovat sem szerszámozták fel. A fanyeret a hozzá tartozó kengyelekkel a halott mellkasa fölé, a zablát a kantárral együtt magára a nyeregre fektették (SOMOGYI 1997A. 99., 101.). A Hódmezővásárhely–Százakeresztúr-dűlőben megmentett részleges lovassírban a két mellső lábcsont találkozásánál helyezkedett el a zabla (KÖRÖK 1942. 156.). A kis esetszámot részben az is magyarázza, hogy a sírok leletei nagy számban szórványok, a régi ásásokon pedig gyakran nem jegyezték fel a zabla előkerülésének helyét.

A lószerszámok sírbeli helyzetét tekintve több temetkezési forma ismert vagy feltételezhető a tiszántúli kora avar kori temetkezések között (LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 140–141.). A kashalmi 34. sír annyiban egyedülálló, hogy – eddigi ismereteink szerint – ebben a részleges, fel nem szerszámozott lovastemetkezésben fordult csak elő a veretes fej- és farhám együtt.

Kérdés, hogy a fentiekben felsoroltak egyedi, elszigetelt esetek vagy egyfajta átmenetet jelentenek a lószerszámos temetkezési szokás gyakorlata felé, amikor a lovat már nem, csak a lószerszámot helyezik a sírba. Mindenesetre pusztán időrendi szempontból megközelítve a kétféle gyakorlat kapcsolódhat egymáshoz, mivel döntő többségében a Tiszántúlról ismert lószerszámos temetkezési szokás a VII. század közepén vagy ezt követően tűnik fel és főként a VII. század utolsó harmadára jellemző (BENDE 2000. 254., BENDE 2003. 318.), míg a fel nem szerszámozott lovastemetkezések előfordulása a VII. század második harmadára tehető. Balogh Csilla a lószerszámos temetkezési szokás kialakulását Bende Líviánál korábbra, a VII. század középső harmadának inkább az elejére vagy közepére keltezte, és kialakulásának okát a konstantinápolyi vereség hatásában, az avar társadalmat és gazdaságot egyaránt megrázó regresszióban sejteti (BALOGH 2002. 299.). Legutóbb Tomka Péter vetette fel, hogy a lószerszámos temetkezések egyes leletei, valamint a Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sírjából ismert Mauricius Tiberius solidus⁷⁷ alapján a szokás –

⁷⁶ Az ártándi és a biharkeresztesi sír antropológiai és archaeozoológiai leletanyaga nem található sem a debreceni Déri, sem a Magyar Nemzeti, sem a Magyar Természettudományi Múzeumban.

⁷⁷ Lásd a 38. jegyzetet!

bizonyos körülmények között és bizonyos körökben – feltehetően már korábban megjelent, mint ahogy eddig vélték (TOMKA 2008. 605.).⁷⁸

A szeghegyi sír újraértelmezése (SOMOGYI 2002.) egy újabb érmés sírral gazdagította a lószerszámos temetkezések számát (Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625: SOMOGYI 1997. 62–63.). A lószerszámos sírok Bende Livia által összeállított (BENDE 2000. 253–254.) és Balogh Csilla által kiegészített (BALOGH 2009. 23–24.) listáját Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont 552. sírjával (TOMKA 2008A. 604.) és az általunk vizsgált régióból a Tiszabercel–Vékás-dűlői 3. sírral egészíthetjük ki,⁷⁹ ahol a medencelapát mellett egy hurkos fülű kengyel töredékei, egy vaszabla és egy hevedercsat került elő (CSALLÁNY 1960. 35.). Ezzel a sírral együtt a Nyírség területéről négy lószerszámos temetkezésről tudunk (Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sír, Nyíregyháza–Városi kertészet 1937, Tiszabercel–Vékás-dűlő 3. sír és Tiszaeszlár–Bashalom 3. sír).

A régió területén a lovas és lószerszámos temetkezési rítus alábbi – igen változatos – formái találhatók meg:

1. Lovas felszerelést tartalmazó halotti áldozat: például Kótaj, Nyírtura (CSALLÁNY 1960. 41., 43.).
2. Részleges ló zablával, de kengyel és nyereg (hevedercsat) nélkül: például Tiszavasvári–Koldusdomb 24. sír (LÖRINCZY 1983.).
3. Részleges ló zablával, kengyellel és veretes lószerszámmal: Tiszavasvári–Koldusdomb 21. sír (CSALLÁNY 1960. 58–59.).
4. Egész ló zablával, kengyellel, veretes lószerszámmal: Tiszavasvári–Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960. 35.).
5. Nem felszerszámozott részleges ló, a lószerszám az állat fölött: Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír.
6. Lószerszámos temetkezés ló nélkül: például Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sír (CSALLÁNY 1960. 49.).

Ételmelléklet

A hat temetkezés közül csak a 34. sírban volt ételmelléklet: a koponya bal oldala mellett anatómiai rendben feküdt egy ismeretlen korú juh 6 darab farokcsigolyája.⁸⁰

A tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ritkán találunk ételmellékletet. Azok döntő többsége juh keresztcsontja (sacrum), farok- (vert. caudalis), valamint ágyékcsigolyája (vert. lumbalis) külön-külön vagy együtt, és szinte mindig a koponya mellett kerülnek elő (LÖRINCZY 1992. 165., LÖRINCZY–STRAUB 2005A. 141.).

A vizsgált régióban a 17 kora avar kori lelőhelyről csupán három sírből ismerünk ételmellékletre, azaz húsos csontok előkerülésére utaló adatokat. Még országos viszonylatban is az egyik legkorábban dokumentált lelet a Kiss Lajos által leírt Tiszabercel–vékás-dűlői 1. sír, ahol a koponya bal oldalától 20 cm-re – a koporsón kívül – helyezkedett el egy juh keresztcsontja (CSALLÁNY 1960. 34.). A régi feltárásokból, illetve a bizonytalan körülmények között ismertté vált temetkezésekből

⁷⁸ A Tiszántúlon a VII. század közepső harmadában megjelenő lószerszámos temetkezés germán (gepida, esetleg langobárd) eredetének feltételezését (TOMKA 2008A. 611., BALOGH 2009. 19.) – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – nem látjuk igazolhatónak. Valószínűbbnek tartjuk az egymástól elérő indíttatású, hasonló, de nem azonos kivételű szokás egymás melletti, részben egyidejű gyakorlását.

⁷⁹ Bizonytalan adat, de Tiszaeszlár–Bashalom, Csengőspart 2., lószerszámos sírja mellett az 1. kirabolt férfi(?) sírből lóherelevél alakú, rojtos végű ezüst lószerszámveret töredékei kerültek elő egyéb lószerszám és lócsont nélkül (CSALLÁNY 1960. 60.).

⁸⁰ A farokcsigolyák a sírrajz elkészítése és a sír felszedése után ismeretlen helyre kerültek.

nagyon ritka a juh keresztcsontokra utaló adat, hiszen a kevésbé jó megtartású, nem látványos, néhány csigolyából álló testrésze alig figyeltek fel.

A harmadik eset az útépités közben előkerült és a munkálatokkal párhuzamosan, áldatlan körülmények között leletmentett Tiszavasvári–koldusdombi temető 19. sírja: a koponya jobb oldala mögött juh lapockacsontja feküdt (CSALLÁNY 1960. 58.).

A fenti sírok inkább csak jelzés értékűek, valószínűleg nem tükrözik a valóságot, mert a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ezeknél jóval gyakrabban fordulnak elő ételmellékletként juh keresztcsontok (LŐRINCZY 1998. 344.).

Az edény helye a sírban

A két adultus korú nő (1044. és 1045.) sírjában egy-egy korong nélkül készített fazék állt a bal váll mellett, illetve a koponya mögött. A régió területén 10 lelőhely 29 sírjából került elő kerámiaedény,⁸¹ ami igen magas arány, hiszen a 17 lelőhely sírjainak 60%-át jelenti. Ez kiemelkedő szám, mivel összességében a tiszántúli kora avar temetkezések minden 5. sírjába helyeztek csak kerámiaedényt (LŐRINCZY 1998. 352.). Ezek szerint a Tiszántúl kora avar kori népességére jellemző sajátos temetkezési szokások (LŐRINCZY 1998. 344.) közül a kerámiaedény mellékletként történő sírba helyezése a leggyakoribb jelenség a régió területén feltárt temetkezésekben.

Jellegetes a kora avar kori tiszántúli sírokban az edények helye: döntő többségük a koponya mellől került elő (LŐRINCZY 1998. 352.). Így van ez a régió temetkezéseiben is, ahol az edényeket zömükben (13 eset) – a kashalmi két sírban ugyancsak – a sír fej felőli végébe helyezték: öt esetben a koponya bal oldala mellé, ötben a koponya mögé és egy-egy alkalommal a jobb és bal váll mellé, illetve a bal mellkasra. Csupán három lelőhely egy-egy sírjába kerültek az edények a jobb és a bal lábszár külső oldala, illetve a jobb lábfej mellé. Ez utóbbi temetkezések tájolása É–D, ami elüt a területen általános K–Ny-i, ÉK–DNy-i, illetve ÉÉK–DDNy-i tájolástól. A sírok előkerülési körülményeit jelzi, hogy négy lelőhely 12 edénymellékletének sírbeli helyzetéről nincs információnk.

Sima kerek aranylemez a szájban (érmét helyettesítő obulus)⁸²

Az alsó állkapocs belső faláról mosás közben került elő egy kisméretű kerek aranylemez (VI. tábla 13.), amelynek formája és funkciója nem ismeretlen az avar kutatás számára. A tárgytípus szerepének és kronológiai helyzetének meghatározását Bóna István (BÓNA 1970. 258., BÓNA 1980. 76., 82.) és Garam Éva (GARAM 1978. 210–211.) végezte el. Eszerint a Kárpát-medencei avar kori temetkezésekből előkerült sima aranyobulusokat tartalmazó síregyüttesek a közép avar korhoz

⁸¹ Nyíregyháza–Damjanich utca, Nyíregyháza–Moszkva utca, Nyíregyháza–Repülőtér, Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sír, 1937. évi sír (LŐRINCZY 2001. 187., 189–191.), Tiszadada–Kálvinháza (VIDA 1999. 257–258., illetve LŐRINCZY 2001. 185.), Tiszaeszlár–Bashalom 2. sír, Tiszabercel–Vékás-dűlő 1., 2. és 4. sír (CSALLÁNY 1960. 34–35., 59–60.), Tiszavasvári–Eszenyi telek (CSALLÁNY 1962., BÓNA 1986. 78., 27. kép), Tiszavasvári–Koldusdomb 1., 3., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 16., 17. és 20. sír (CSALLÁNY 1960. 51–59.), Tiszavasvári–Koldusdomb 24. sír (LŐRINCZY 1983., ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986. 184.), Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 1044. és 1045. sír.

⁸² Az érmék pótlására megjelenő kerek aranylemezek megnevezése a korábbi szakirodalomban: „aranylemezről kivágott kis pénzutánzat” és „sima kerek aranylemez” (BÓNA 1970. 258.); „díszítés nélküli sírobulus” és „kerek aranylap” (GARAM 1978. 210.); „aus dünner Goldpatte oder aus Bronzeblech ausgeschnittenen Tremissisnachahmungen (Blankstücke)” (BÓNA 1980. 76.); „aranylemez obulus”, „obulusként használt pénzutánzat”, „kis kerek blankok” (BÓNA 1983. 125.); „sírobulusként használt «blankokok», „aranylemezről kivágott pénzutánzatok” (BÓNA 1986A. 173.); „blanc arany obulus”, „arany blanc halotti obulus”, „blanc arany halotti érme”, „halotti arany obulus” (KISS 1995. 132.); „halotti obulusok céljaira gyártott blanc arany-érmek”, „blanc aranyérem” (KISS 1996A. 222., 235.). Az utánzat kifejezést nem használjuk, ahogy Garam Éva és Kiss Attila sem alkalmazta erre a leletsoportra, mert összekeverhető a préselt/poncolt pénzutánzatok/hamisítványok megnevezésével.

köthetők, a közép avar kor biztos időrendi jelzői (BÓNA 1970. 258–259., GARAM 1978. 207., BÓNA 1983. 82.). Megjelenésük arra a horizontra tehető, amikor a bizánci érmék eltűnnek az avar kori sírokból (BÓNA 1970. 258–259., GARAM 1995A. 153.) és azokat helyettesítve a VII. század utolsó harmadában kerülnek be a korszak előkelőinek a sírjaiba (BÓNA 1970. 258–259., GARAM 1978. 212.). A kutatás a sima aranyobulusok sírba helyezését 670 és 720 közé tette (BÓNA 1993. 537.).

A tiszavasvári sírból előkerült enyhén ovális, érméhez hasonló, azt pótló aranylemez mérete alapján (átm. 1,2 cm) egyrészt tökéletesen beleillik a Garam Éva által összegyűjtött példányok közé (GARAM 1978. 211.), másrészt a sírban az alsó állkapocs belső oldalán került elő, tehát egyértelműen halotti obulusként helyezték az elhunyt gyermek szájára/szájába.

A fentiek mellett viszont több szempontból is egyedülálló az eddig ismertté vált sima aranyobulusok között. Az általunk bemutatott példány az első és eddig az egyetlen a Felső-Tisza-vidéken. Összevetve a területről ismert bizánci solidusokkal, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének csak a nyugati – nyírségi – feléből ismerünk kora avar sírokat (17 lelőhelyről mintegy félszáz temetkezést), amelyek közül két sírból került elő bizánci érme. A solidusos sírok számának aránya tehát igen magas.⁸³ Ugyanerről a területről az avar kor második feléből közel háromszor annyi lelőhely közel ezer temetkezéséből – az elmúlt évtizedek nagyberuházásait megelőző ásatásokon lelt avar kori temetők ellenére⁸⁴ – se érmék, se érmeutánzatok, se érme-pótló lemezek nem kerültek elő.

Kitekintve a vizsgált régióból a Tiszántúl területére, az aranylemezről kivágott díszítetlen vagy a felületen egyszerű mintával díszített kerek aranylemezek közül csak igen kevés került elő a Tiszától keletre: Cibakháza (LÁSZLÓ 1955. 242., GARAM 1993. 58–59.), Endrőd–Doboskert (MRT 1989. 137.), Mártély–Csanyi part (HAMPEL 1905. II. 108., GARAM 1993. 93.) és Tiszavasvári–Kashalom-dűlő. Ritka előfordulásuk ezen a területen önmagában is jelzésértékű, de ha összehasonlítjuk a Tiszántúlról ismert bizánci érmék igen nagy számával (SOMOGYI 1997. Kárte 1., SOMOGYI 2014. Tab. 1–4., Kárte 1.), ugyanakkor a területről ismert, a VII. század második felére keltezhető lelőhelyek és temetkezések nagy mennyiségével, a különbség szignifikánsnak tekinthető.

Visszatérve az általunk vizsgált régióra, az itt előkerült solidusok – Nyíregyháza, Tiszavasvári – ruhadíszként vagy ékszerként, a tiszavasvári sima aranylemez ezzel ellentétben halotti obulusként került a sírba. Ez a különbség jól jelzi azt az országos jelenséget, miszerint a pénzérmék nagymértékű beáramlása ellenére is csak viszonylag kevés esetben adtak a halottnak obulust (SOMOGYI 2005. 195–197.). Ugyanakkor idővel megváltozott az aranyérmék sírba kerülésének formája is. Míg a 650 előtti éremállomány 21%-a ékszerként került a temetkezésekbe, addig a 650 után vert aranyérmék között csak egy átlukasztott példány található (SOMOGYI 2005. 198.). A többi solidus, illetve az összes érmepótlék halotti obulus.

Nemcsak az általunk vizsgált térségben, de a Kárpát-medence teljes avarok által betelepített területén egyedülálló, hogy a bizánci aranyadó megszűnése előtt (626) vert bizánci solidus

⁸³ A fentiek fényében nem tartjuk megalapozottnak azt a véleményt, miszerint a bizánci pénzek nagy területeken pl. a Nyírség és a Hajdúság területén nem vagy csak alig kerültek elő (BÁLINT 2004. 51.). Mert ha az adott területről ismert kora avar lelőhelyek, síregyüttesek és az ott előkerült solidusok arányát vizsgáljuk, a Nyírséghez hasonlóan a Hajdúságban se kevesellhetjük az utóbbiak számát/arányát, mivel 22 lelőhely közel 30 temetkezésére két – Hajdúdorog és Zelemér (SOMOGYI 1997. 43–44., 96.) – bizánci érme jut. Összehasonlítva a Dél-Alföld hasonló nagyságú – például a Maros menti vagy a Szentés környéki – területeiről ismert, jóval magasabb lelőhely- és sírszámmal, arányaiban ott jóval kevesebb az előkerült bizánci érme. Tehát az érmék számának magyarázatára a kutatástörténet mellett településtörténeti indokot is találunk. Természetesen a két, több szempontból eltérő terület összehasonlítása, megalapozott következtetések levonása, további részletes vizsgálatot igényel.

⁸⁴ Lásd az ADAM 2002. ide vonatkozó szócikkeit, LÖRINCZY 2001. 186., ISTVÁNOVITS–ALMÁSSY 2004., PINTYE 2005., LUKÁCS 2008.

egyazon temetkezésből kerüljön elő érmét helyettesítő aranylemezzel. Ráadásul a tiszavasvári sírban – a Kárpát-medencében eddig egyedüli esetként – a nyakláncra fűzve két bizánci érme is volt, melyek verési ideje *terminus post quem* keltezi az érmehelyettesítő lemezek lehetséges legkorábbi megjelenését.⁸⁵ Együttes előfordulásuk ugyanakkor jól illusztrálja Somogyi Péternek azt a feltételezését, miszerint 626 után a bizánci aranypénzek pótlására a sima aranylemezek készítése és sírba kerülése már a 630-as évektől szükségessé válhatott.⁸⁶

A Tiszántúlról ismert sima aranyobulusos sírok (Endrőd, Tiszavasvári) leletanyaga – eltekintve a bizonytalan előkerülésű mártélyi és az egyedi mellékletekkel bíró cibakházi temetkezéstől – teljesen beleillik a kora avar kor második felére, utolsó harmadára keltezhető tárgyi hagyatékba. A jellegzetes kora avar kori leletanyag mellett lényeges, hogy a temetkezési szokás – K–Ny-i tájolás, részleges állattemetkezés – mindkét sír esetében arra utal, hogy ezekbe a sírokba azok leszármazottait temették, akik a Kárpát-medencei avar honfoglalást követően a Tiszántúlt szállták meg és népesítették be.

E két sír esete mutatja, hogy a Tiszától keletre eső területen – a 625/626-ig kibocsátott bizánci érmék avar kézbe kerülésének megszűnése után ezek pótlására – megjelentek a sima kerek aranylemezek. Ezek halotti obulusként mellékelése a régészeti leletanyag tanúsága szerint folyamatos volt és párhuzamosan megfigyelhető a 650 után vert bizánci pénzek adásával is, majd az érmék megszűnésével már csak sima aranylemezeket helyeztek – egyre kisebb számban – az elhunytak mellé. A 626 előtti bizánci érméknek és az eddig ismertté vált kisszámú sima aranyobulusnak a Tiszántúlon megfigyelt aránya utalhat arra is, hogy a területen relatíve rövid volt a bizánci pénzek hiánya. Indirekt módon ezt látszik igazolni Bálint Csanádnak az a megfigyelése, hogy a 650 után vert és avar kézbe került érmék nagyobbik része az avar településterület keleti, délkeleti – nagyrészt a tiszántúli – részén került elő (BÁLINT 2004. 50., SOMOGYI 2005. 211.).

Nem tudjuk, hogy a 34. sírban eltemetett gyermek családjának a temetés idején a nyakláncra függő bizánci érméken kívül volt-e további érme a birtokában (a síregyüttes azt sugallja, hogy nem), a családi hagyomány azonban igényelte a halotti obulus adását. A solidus helyettesítésére szolgáló lemez csekélyebb arany mennyisége (0,20 g) a szülők/hozzátartozók rendelkezésére állt, így a temetés során azt adták az elhunytak.

A bizánci solidusok és a temetkezésekben ezek pótlására megjelenő kerek aranylemezek egymáshoz való viszonyának és a VI–VII. századi leletanyag belső időrendjének pontosítását csak a solidust és érmehelyettesítő lemezt tartalmazó síregyüttesek összegyűjtése, leletanyaguk tipokronológiai és matematikai-statisztikai összehasonlító vizsgálata, valamint a sírok csontanyagának radiokarbon mérési eredményeivel való összevetése teszi majd lehetővé. A végső értékelésnél mindenképpen figyelembe kell vennünk az elhunytak életkorát, a sírban megfigyelt temetkezési szokásokat és a Kárpát-medencén belüli földrajzi elhelyezkedésüket.

⁸⁵ Természetesen az sem vethető el, hogy egyes esetekben a kora avar kori viselet tovább volt használatban, mint ahogy eddig általában értelmezték – a tiszavasvári sír esetében két, 626 előtt vert bizánci érmével együtt –, úgy, hogy megérték a bizánci érmék hiányának időszakát, és a halotti obulus helyettesítésére megjelentek az egyszerű, lemezből kivágott kerek lapok.

⁸⁶ Ha feltételezzük, hogy 5–6 éves kor környékén kaphatta meg legkorábban a nyakláncot és vele együtt a 615–625/626-os érméket, és 6–10 év múlva elhunyt, a blanc érme megjelenését ebben az esetben a 630-as évek elejére valószínűsíthetjük. A blanc érmék viszonylag magas száma (jelenleg közel félszáz ismert) jobban beleillik a hosszabb (80–100 éves), mint a rövidebb (40–50 éves) időkeretbe (SOMOGYI 2014. 154).

Meg kell még említenünk, hogy a „blanc” érmés síregyüttesek vizsgálata során – például az endrődi sírral kapcsolatban – egy szakdolgozat keretében Cseh Gabriella, illetve Balogh Csilla (PhD dolgozatában ezen temetkezések értékelése kapcsán) már felvetette a kora avar típusú leletekkel együtt előkerült síregyütteseknek a kora avar korra való keltezését (CSEH 2009., BALOGH 2013.).

Orsó a sírban

A kashalmi sírkertben a két fiatal mellől egy orsókarika és orsógomb a jobb váll vonalában (33. sír, a feltételezett koporsón kívül), valamint egy orsógomb a jobb lapockán (34. sír) került elő. Bujon a (női?) váz bal oldala mellett (ARANYAK 1997. 81.), a Tiszavasvári–koldusdombi 6. – juvenilis korú nő – sírban a bal kézcsontok mellett (CSALLÁNY 1960. 33.), Tiszaeszlár–Bashalom, Csengőspart 2. sírjában a jobb lábfej mellett feküdt orsókarika.

A nők egyik leggyakoribb munkaeszköze, a fonásra használt – az orsózárból és az agyagból készített orsókarikából, orsógombból álló – orsó eltemetése gyakori volt, de nem általános. A régió területéről ismert temetkezésekben ezeket hol az elhunyt bal, hol jobb oldalára fektették, de a kis esetszám miatt nem mutatható ki regionális sajátosság.

Vaskés a sírban

Az alacsony lelőhely-, a kis sírszám és a kevés hiteles feltárás magyarázza azt, hogy egy olyan általánosnak tartható eszköz – amely a viselet részeként is értelmezhető – mint a vaskés, a régióban mindössze 4 lelőhely 9 sírjából ismert (III. táblázat). Az embertanilag meghatározott vázak alapján a vaskés – az Inf. I. korosztályt kivéve – minden életkorban előfordult az elhunyt férfiak, nők és gyermekek sírjában. Gyakorisága meg se közelíti a VII–VIII. századi kislétföldi temetők 30–50% közötti átlagát (TOMKA 1972. 71.). A kések a sírokban változatos helyről kerültek elő, sírbeli pozíciójuk nem kötődik következetesen egyik vagy másik nemhez.

Lelőhely és sírszám / Site and grave no.	Az elhunyt életkora / Age	Az elhunyt neme / Gender	A kés helye a sírban / Place of knife in the grave	A kés hossza / Length of the knife
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 33.	Inf II.	Lány/Girl	Keresztcsont helyén/ On the place of sacrum	14,1 cm
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34.	Inf II.	Fiú(?)/ Boy(?)	Bal kar belső oldalán/ Inner part of left arm	Töredék/ Fragment
Nyíregyháza–Moszkva utca	-	Férfi/ Man	-	Töredék/ Fragment
Tiszavasvári–Eszenyi telek	-	Férfi/ Man	Szeméremcsont között/ Between the pubis	Töredék/ Fragment
Tiszavasvári–Koldusdomb 1.	Maturus	Férfi/ Man	-	15,8 cm
Tiszavasvári–Koldusdomb 5.	Adultus	Nő/ Woman	Koponya bal oldalán/ Left side of the skull	Töredék/ Fragment
Tiszavasvári–Koldusdomb 6.	Juvenilis	Nő/ Woman	Jobb combcsont külső oldalán/ Exterior part of right limb	15 cm
Tiszavasvári–Koldusdomb 21.	-	Férfi/ Man	Bal combcsont külső oldalán/ Exterior part of left limb	16,2 cm
Tiszavasvári–Koldusdomb 18.	Adultus	Nő/ Woman	Jobb combon/Right limb	Töredék/ Fragment

III. táblázat

A Nyírségből ismert, késeket tartalmazó kora avar kori sírok

Chart III

Early Avarian graves with knives known from the Nyírség region

„Gazdag” gyerekek

A tiszavasvári temetkezések jellegzetességei közül ki kell emelnünk a gazdag mellékletű gyerekek/serdülők (12–14 év, Inf. II.) sírjának kérdését. A 33. és elsősorban a 34. sír ránk maradt tárgyainak, mellékleteinek száma és értéke messze meghaladja a többi, távolabb fekvő felnőtt temetkezését. A 33. sír leletei (gömbcsüngős fülbevaló, gyöngysor, orsókarika és orsógomb, vaskés, réz- és ezüstlemez töredékek, bizánci üvegsúly, valamint részleges juh) alapján egy fiatal lány temetkezése rekonstruálható. A 34. sír esetén a nem meghatározása régészeti módszerekkel nem lehetséges (nyaklánc ezüstgyöngyökkel és két bizánci solidusszal, öv- és lábbeli veret, sírobulus aranylemezből, orsógomb, vaskés, részleges juh és ló lószerszámmal, aranyozott lószerszámveretekkel, valamint a sír végében „ajándécsomag” vagy „kiegészítő ékszermelléklet” – vö. DIESTELBERGER 2004. 33–36.: karperecpár, gyöngysor, vascspesz).⁸⁷ A veretes öv inkább férfira utal, míg a felsőtestnél fekvő orsógomb nőre. A nyakban lévő ezüstgömbökből és két átfúrt solidusból álló nyaklánc elemeit főként gyermekek és nők, ritkábban férfiak sírjából ismerjük. Veretes lószerszámmra a Tiszántúl északi részéből csak elvétve van példa, ezek az ismert esetekben férfiak temetkezéséhez tartoztak (lásd e tárgytipusok elemzését).

Több kultúrában megfigyelhető, hogy a gyereksírok leletei nem felelnek meg a felnőttkori, nemhez kötött tárgyak megoszlásának. Ellen Pader a kora középkori angolszász temetők életkor-nem viszonyait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a gyermek és női temetkezések között jóval több kapcsolódási pont, közös attribútum figyelhető meg, mint akár a férfi–gyerek, akár a férfi–nő sírokban. Gyermekeket a legritkább esetben temettek el férfiakra jellemző tárgyakkal, ugyanakkor lányok és fiúk sírjában egyaránt megjelentek „női típusú” leletek (PADER 1982. 129–131.). Az avar kori gyermeksíroknál is megfigyelhető a nőkhöz köthető mellékletek túlsúlya, ám bizonyos „férfi leletek”, mint a veretes öv, szintén megjelennek a temetkezésekben (GARAM 1995. 388.).

E témához kapcsolódó általános megfigyelés továbbá, hogy az idősebb lánygyerekek, fiatal lányok és nők sírjában nagyobb arányban fordulnak elő ékszerek, amulettek és fém viseleti tárgyak, mint a kisgyerekek és idősebb nők temetkezéseiben. Ez a jelenség a termékenységgel és a házassággal hozható összefüggésbe (BRATHER 2004. 21.).⁸⁸

Ahhoz, hogy differenciáltan vizsgálhassuk a gyermekkor egyes szakaszaira jellemző mellékletadási szokásokat (vö. STODLEY 2000.), a gyermek és a felnőtt kor határát, egy esetleges átmeneti életkor idejét,⁸⁹ e téren a férfiak és a nők közti különbségeket, részletes antropológiai adatokra van szükség. Az életkor, a nem és a sírba kerülő tárgyak összefüggéseivel az avar koros régészet behatóan még nem foglalkozott.⁹⁰

Mi e cikk keretében csupán néhány Tisza-vidéki, az itt tárgyalt esethez párhuzamul hozható avar kori jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet. Megkíséreltük a kashalmi gyerek/serdülő temetkezéseket összehasonlítani a közelben fekvő – a temetkezési rítus és a tárgytipusok szempontjából rokon vonásokat mutató – Tiszavasvári–koldusdombi temető sírjaival. A 23 sírből feltételezhetően 7 volt gyermektemetkezés, ezek közül 5 esetben a rossz megtartású csontok miatt nem készült

⁸⁷ Szathmáry László antropológiai meghatározása az első esetben a női, a másodikban a férfi jellegeket tartotta dominánsnak, de a nem eldöntése ilyen fiatal korban nehéz.

⁸⁸ Anton Diestelberger eredményei szerint az általa vizsgált (ausztriai) közép avar kori női sírok közül a juvenilis és fiatal felnőtt korosztály temetkezései tartalmaztak a legnagyobb arányban jelentős mennyiségű fém viseleti tárgyat (*Trachtgruppe I*) (DIESTELBERGER 2004. 49.). Ezeket – a felnőtt korcsoportokra vonatkozó – vizsgálatokat tanulságos lenne a gyerek/serdülő sírokra is kiterjeszteni.

⁸⁹ A tiszavasvári sírokkal kapcsolatban például bizonytalan, hogy e két, a fizikai antropológia módszereivel az Inf. II. (7–14 év) periódus végére sorolt egyén a korabeli társadalomban „gyermek” volt-e még vagy már „felnőtt” (vö. CRAWFORD 2007. 84.).

⁹⁰ Kivételt jelent A. Diestelberger ausztriai, avar kori női sírokkal foglalkozó munkája (DIESTELBERGER 2004.).

antropológiai elemzés, 2 sírban Inf. I. korú kisgyermek nyugodott (WENGER 1972., vö. CSALLÁNY 1960. 51–59.).⁹¹ E sírok kifejezetten szegényesek voltak, viseleti tárgyakat egyáltalán nem, mellékletként kizárólag korong nélkül készített edényt, egy esetben pedig juhcsontokat tartalmaztak. Az 1983-ban utólag feltárt 24. sír szintén gyermeksír volt, részleges lótemetkezéssel (LÖRINCZY 1983. 68.), de korabeli rablás által megbolygatva.⁹² A fenti sírokkal ellentétben a 19., fiatal (juv.) női temetkezés ezüstdíszbevalóval, nyakláncsal és pártaveretekkel, az emberi váz fölött előkerült részleges lóval és juhval jó párhuzama a kashalmi serdülők sírjának.⁹³

A Hajdúnánás–Fűrj-halom-járási, teljesen feltárt temető 18 vázából 1 gyermek és 3 serdülő temetkezését lehetett elkülöníteni.⁹⁴ Ezek közül kettő szegényes, illetve melléklet nélküli volt. A 10. (lány?) sírban ugyanakkor a szomszéd sírba temetett, felnőtt nőével megegyező ezüst lemezgömbgyöngyös nyaklánc és házilúd csontok, a 17. (fiú?) sírban pedig egyszerű aranyveretes öv feküdt. E fiatalok kora megegyezett a szóban forgó tiszavasvári egyének életkorával (12–14, 13–15 év).

A tiszántúli magányos és kis sírsoportos, a kashalmiakkal feltehetően azonos népességhez tartozó temetkezések között nagyon kevés a gyereksír. A tiszavasvári sírokkal párhuzamba hozhatók a Gyula–511. lelőhelyen, a Kunszentmárton–Habranyi telepen⁹⁵ és az Orosháza–Bónumi tanúakon feltárt gyereksírok. Ezeket a gyermekeket felékszerezve (gömbcsüngős ezüstdíszbevaló, színes üveggyöngyösor) temették el, esetenként az elhunyt fölé helyezett kiterített szarvasmarha bőr/kis borjú csontváza(?) és a fej mellé állított vagy – a sírföldből előkerülő – összetört edény (tor maradványa?) kíséretében (RÓZSA–VÖRÖS 2004., CSALLÁNY 1933. 3., LICHENSTEIN 2006. 131–134.). Különösen érdekes számunkra az orosházi gyermeksír, egy 10,5–11,5 éves lány temetkezése, amely az életkora mellett az ékszerkészlete alapján is jó párhuzama a tiszavasvári 33. sírnak. A lánnyal ellentétes tájolásban ugyanakkor egy kisebb gyermeket (6,5–7,5 éves) is elhelyeztek a sírgödörben, szegényes melléklettel.⁹⁶ A gyomai 264. lelőhelyen egy felnőtt nő közelében kerültek elő a leletanyagot alig tartalmazó kisgyereksírok: egy 8–11 éves gyermek (vascsat), valamivel távolabb pedig egy 10–14 hónapos csecsemő (melléklet nélkül, eltérő tájolással) (SOMOGYI 1997A.).

A gyereksírok kérdésével bővebben Garam Éva foglalkozott a tiszafüredi avar temető monográfiájában,⁹⁷ bár ez esetben antropológiai meghatározások nem készültek, így részletes, pontos életszakaszokra vonatkozó vizsgálat sem történhetett.⁹⁸ A 260 gyereksírból (a temető 21%-a) 126 volt melléklet nélküli, 52 tartalmazott egyszerű mellékleteket (vaskés, vascsat, vaskarika, tűzkő), és 82 temetkezésben – tehát megközelítőleg a valószínű gyereksírok harmadában – jelentek meg „nemspecifikus” tárgyak. Ezek közül ki kell emelnünk 11 övgarnitúrát (feltételezett fiú) sírt, amelyeknek jelentős része (9 eset) a temető korai, VII. századi fázisába tartozott, lemezből préselt vagy

⁹¹ A 23 sírból 9 tartalmazott részleges lótemetkezést és ezzel együtt juhkoponyát vagy más juhcsontokat. Ezek közül Csallány Dezső és Wenger Sándor négyet nőnek, három férfinak határozott meg, gyermek nem volt köztük (CSALLÁNY 1960. 51–59.).

⁹² Nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az 1956-ban feltárt gyereksírok egy része is rablás következtében lett mellékletekben „szegényes”.

⁹³ Ezekkel mutat rokonságot a gyulai Dobos I. utcában (juv.) és a Hódmezővásárhely–Kopáncson (16–18 éves) feltárt fiatal nők ékszerkészlete, felszerelése (LÖRINCZY 1998. 348–349., HERENDI 2012.).

⁹⁴ A hajdúnánási temetőben a gyermekek száma nagyon alacsony, akárcsak a következőkben tárgyalt tiszafüredi temetőben (vö. PARKER PEARSON 1999. 103., SCOTT 1999. 109., 121–122.).

⁹⁵ A gyulai gyermek kora nincs pontosan meghatározva, a kunszentmártoni 2. sírnál Csallány Dezső 5–6 éves kislányról ír.

⁹⁶ Lichtenstein László értelmezését e kettős sír feltételezhető jelentéséről lásd LICHENSTEIN 2006. 135. 18. jegyzet!

⁹⁷ E helyen meg kell jegyeznünk, hogy a tiszafüredi temető – a temetkezési rítus és az öltözet elemei alapján – a tiszavasváriaktól eltérő eredetű és identitású avar kori népességhez tartozott.

⁹⁸ Antropológiai elemzés hiányában a sírban mért vázhossz, illetve a tejfogak alapján történt a korcsoportok meghatározása (GARAM 1995. 388.).

abból kivágott övgarnitúrával. Gyakoriak voltak a tiszafüredi gyereksírokban a ritka vagy újonnan megjelenő tárgyak, mint pl. a bullával ellátott nyakperecek (GARAM 1995. 388.).

A fenti példák azt mutatják, hogy a VII. század közepén és második felében nem számított kivételesnek a gyermekek és serdülők „nemspecifikus” öltözetben vagy mellékletekkel történő eltemetése: fülbevalók, gyöngyök, bullák, orsógombok és veretes övek is kerülhettek a sírokba. Ezen kívül az általánosan megfigyelhető étel/edénymellékleteken túl a tiszavasváriakhoz hasonló temetkezési rítust gyakorló közösségek gyakran helyeztek részleges állatmellékleteket a gyerekek sírjába.

A pontos antropológiai kormeghatározások a tiszavasvári, hajdúnánási, orosházi, gyomai sírok esetén tovább árnyalják a képet: míg kisgyerekek temetésekor ezekben a közösségekben egyáltalán nem volt szokás a nemhez kötött tárgyak sírba tétele, a serdülők már részben a juvenilis korosztályhoz, illetve a felnőtt temetkezésekhez hasonló felszerelést és mellékleteket kaptak.

A kashalmi 34. gyerek/serdülő sírban tapasztalható gazdagság – elsősorban a felszerszámozott ló eltemetése és a soliduscsüngős nyaklánc – egyedi esetnek számít és különleges bánásmódra utal, a férfiakra és nőkre egyaránt jellemző leletek meglete pedig valószínűleg az elhunyt fiatal korából és családjának átlag feletti anyagi helyzetéből, társadalmi státuszából következik. A különleges reprezentációnak esetleg az is oka lehet, hogy a gyermek családját egy nehéz, változásokkal teli, átmeneti időszakban érte a „legszebb korban” lévő utód halála (lásd lejjebb, „A terület megszállásának ideje” c. részt).

A temetkezések ideje

Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben egymástól változó, meglehetősen nagy távolságra került elő hat sír. A temetkezési szokások – tájolás, edény a koponya mellett, részleges állattemetkezés csonkolt változata stb. – alapján ezek a sírok beleillenek a kora avar korban a Tiszántúlon megtelepedő népességről eddig kialakult képbe (LŐRINCZY 1998. 344.). A sírok leleteinek egy része – vaskés, orsógomb és orsókarika, kerámiaedény, kengyel, rozetta, préselt kerek ezüstveret – nem segít annak a meghatározásában, hogy az ide temetkező közösség(ek) a kora avar koron belül mikor települt(ek) a területre, mivel ezeknek – jelen tudásunk szerint – nincs keltező értékük. Nincs kronológiai jelentősége ebben az esetben a 33. sírból előkerült, a VI. században gyakori exagiumnak sem. A 34. sír római hagyományokra visszavezethető, számtalan késő antik párhuzammal rendelkező gyöngysora a VII. században igen ritkának számító gyöngyökből áll, így ez sem nyújt segítséget a temetkezések idejének pontosabb meghatározásában.

A sírok kronológiai helyzetét a kora avar időszakon belül a 33. sír ezüst fülbevalója és gyöngyei, valamint a 34. sírből előkerült, a viseletet és a lószerszámot díszítő leletek alapján lehet pontosítani.

A 33. sír lemezgömbcsüngős ezüsfülbevalója a kora avar kori ékszerkészlet aranyból, ezüsből és bronzból egyaránt gyártott ékszere, amelyet általánosan használtak a VII. század első felében. Nyaklánc a VII. század első felében divatos gyöngyökből állt, melyek viselete a század közepéig igazolható (PÁSZTOR 2014.), így a 33. sírban nyugvó fiatalat a *VII. század első felében, legkésőbb a század közepén temethették el*.

A 34. sírban fekvő fiatal gazdag és változatos mellékletei közül a nyakláncát a kora és közép avar kori női ékszerkészlet egyik ritka gyöngytípusa, ezüstlemezről préselt gyöngyök díszítették.⁹⁹ A szűkebb régióban előkerült (Tiszavasvári–Koldusdomb 6. és 18. sír, Hajdúnánás–Fűrj-halom-dűlő 9., 10., 13. sír) párhuzamok a VII. század közepére és harmadik negyedére (PÁSZTOR 1997.

⁹⁹ Az ezüstgyöngyökről bővebben lásd Pókaszeptek: SÓS–SALAMON 1995. 49–50.

196., RÁCZ–SZENTHE 2010. 328–329.), a Szegvár–oromdűlői 692. sír ezüstgyöngyei a kora avar kor középső szakaszára keltezhetők (LÖRINCZY–STRAUB 2005. 130.).

A 34. sír poncolt díszítésű karperecéhez hasonló gyulai példány földbe kerülését a síregyüttesben található szűrőkanál típusa alapján a szeriáció a VII. század harmadik harmadának elejére sorolta (LÖRINCZY 1998. 349., LÖRINCZY–STRAUB 2005. 130.).

A sírból előkerült övveretek készítésének és sírba kerülésének idejét párhuzamaik alapján a VII. század közepére tehetjük.

A lószerszám díszei, a fej- és a farhám veretei szorosan kapcsolódnak a főnlaki préselőminta-készlethez, amely a VII. század második negyedére keltezhető (RÁCZ 2014. 93.).

Az ezüstlemezzel díszített oldalpálcás zabla földbe kerülését – a többi között a Tiszavasváritól alig 18 km-re délre előkerült hajdúdorogi 1. sír önlemezes oldalpálcás lószerszáma és az ezzel együtt talált, 610–613 között vert, füllel ellátott Heraclius solidus (SOMOGYI 1997. 43–44.) alapján – ugyan-csak a VII. század második negyedére tehetjük.

A fentieket figyelembe véve a 34. sírban fekvő fiataalt az ékszerei, az öv-, valamint lószerszámveretei alapján a *VII. század második negyedében, legvalószínűbben a század harmincas, negyvenes éveiben temették el.*

E két sír nyomán feltételezhető, de nem igazolható, hogy a többi négy, elszórtan fekvő sírt is a VII. század második negyedében ásták meg.

A 34. sír esetében a sírból előkerült érmék segítségével a numizmatikai adatokat össze lehet vetni a tipokronológiai keltezés eredményével, így a leletek földbe kerülését pontosíthatjuk/szűkíthetjük. A két bizánci, ún. könnyű solidus kibocsátási ideje – 616/620–625, illetve 616–625 (SOMOGYI 2009. 286–287.) – mint terminus post quem adja meg a temetkezések lehetséges legkorábbi idejét. A két aranyérme átfürva, nyakláncan viselve – ám jó állapotukból kiindulva csak rövid ideig használva¹⁰⁰ – került a sírba. A temetés idején a családnak valószínűleg már nem volt több bizánci érméje (vagy azt nem akarták felhasználni), de aranytartálékkal még rendelkeztek, és abból készítették a halotti obulust, a könnyű, kerek aranylemezt. Ez az időszak minden valószínűség szerint megelőzte a Kárpát-medencébe bekerülő újabb bizánci érmék horizontját. Figyelembe véve az elhunyt fiatal életkorát, a régészeti leletanyag tipológiai vizsgálatából adódó kronológiai helyzetet, az átfűrt érmék jó állapotát, valamint a temetéskor kapott aranylemez obulus jelenlétét a sírban, *a sír megásásának idejét a legvalószínűbben a 630-as évek második felében határozhatjuk meg.*

A ¹⁴C vizsgálat eredménye

A népvándorlás kori régészet manapság tipokronológiai alapon közel negyed évszázados pontossággal igyekszik keltezni a leleteket, amelyhez a VII. századra vonatkozóan a jól datálható bizánci érméket is segítségül hívhatja. A 34. sírban nyugvó fiatal csontjából vett mintán 2010-ben radiokarbon vizsgálatokat végeztek a Poznań Radiocarbon Laboratory-ban. E vizsgálatok célja az volt, hogy a síregyüttesből származó régészeti leletanyag alapján felállított kronológiát és a sírból előkerült bizánci érmék által adott terminus post quem-et összevessük a radiokarbon vizsgálat során

¹⁰⁰ A gyermek maximum 10 évig viselhette nyakláncán az érméket (amennyiben ezek nem kifejezetten a temetéskor kapott öltözetének részét képezték), figyelembe véve, hogy nem voltak kopottak, és feltételezve, hogy legkorábban akkor juthattak hozzájuk, amikor megtanult biztonsággal járni. Az átfűrt érmés sírok közül a Szekszárd–tőszegi-dűlői temető 612. sírjában egy 8–9 éves, a Tác–gorsiumi 7. sírban egy 8–12 éves kislány feküdt, valamint egy Heraclius és Heraclius Constantinus érme (SOMOGYI 1997. 85.) került elő a Szegvár–sápoldali 5. sírban fekvő 3 éves gyermek mellett is (Lörinczy Gábor ásatása).

kapott értékek kalibrált adataival.¹⁰¹ Ezek természetüknél fogva a fiatal korban elhunyt halálának idejét tudják keltezni, azonban nem naptári évre pontosan, hanem csak a kalibrálás és a statisztikai valószínűség alapján egy időintervallumra vonatkozóan. A radiokarbon mérések alapján a 34. sírban nyugvó fiatal halálának ideje 68.2%-os valószínűséggel 627–655 közé tehető.

A 34. sír leleteinek tipokronológiai vizsgálatával és a sírból előkerült két bizánci érme numizmatikai elemzésével a tárgyak készítésének és sírba kerülésének lehetséges időszakára következtethetünk, a radiokarbon keltezés módszerével a halál időpontját kíséreljük meg behatárolni. Egyik módszer sem problémamentes, azonban a három, egymástól független keltezés összevetésével megerősíthetjük vagy kizárhatjuk egy-egy eredmény helyességét. A radiokarbon keltezés ebben az esetben megerősíti a tipokronológia alapján felállított és az érmék verési idejéből adódó időszakot, az adatok jól harmonizálnak egymással.

A történeti előzmények és a földrajzi környezet

Eddigi tudásunk alapján úgy tűnik, hogy a kora avar korban a Nyírség területére érkező közösségek egy elhagyott, több évtizede nem művelt, lakatlan területet találtak. A Felső-Tisza-vidék – és ezen belül a Nyírség – területéről hiányoznak az V. század végi – VI. századi leletek (CSALLÁNY 1960. 64–65., BÓNA 1986. 76.). A késő gepida kori szállásterület északi határa e vidéktől délre, a régészeti leletek alapján a Polgár–Hajdúböszörmény/Hajdúnánás–Debrecen vonalon rajzolódik ki (CSALLÁNY 1960. 64., BÓNA 1986. 76., BÓNA 1993A. 115.), így még a Csörsz-árok belső vonalát sem éri el (BÓNA 1986. 76.). Ezért az általunk vizsgált területet Bóna István az 500–568 közötti időszakban lakatlannak és lakhatatlannak minősítette (BÓNA 1986. 76., BÓNA 1993A. 115.). Pedig a hun hatalom Kárpát-medencei megszűnése és a területen megjelenő első avar megtelepülők közötti több, mint 100 év alatt kizárható annak lehetősége, hogy ez a tájegység lakatlan maradt. A késő szarmata lakosság továbbélése (CSALLÁNY 1960. 64.) a mai napig nem bizonyított. A biztos fogódzót jelentő régészeti leletanyag hiánya alapján a késő szarmaták tömeges továbbélésével területünkön nem számolhatunk, de a kora avar kori betelepülőket megélő helyi lakosság hagyatékának és – bizonyára ritka – településterületének meghatározását részben a késő szarmata leletanyag kronológiai felülvizsgálatától is várhatjuk. A Nyíri Mezőség kb. 220–250 km²-nyi területének – amely a Hajdúhát északi nyúlványa (BORSY 1961. 153.) – lakatlansága ellen a másik támpontot – indirekt módon – a területet megszálló kora avar kori népesség szolgáltatja. (Az utóbbi időben kerültek elő olyan síregyüttesek, amelyek önmagukban cáfolják a lakatlanságot.)¹⁰²

A kora avar korban megjelenő két települési központot – a tiszavasvárit és a nyíregyházit (BÓNA 1986. 77–78., BÓNA 1993A. 116–117.)¹⁰³ – létrehozó népesség a sírokban található részleges állattenetkezések alapján nagyállattartó életmódot folytatott. Azaz megélhetésük alapja a nagy létszámú állatállomány – juh, kecske, marha, ló – volt, amelynek legelőkre volt szüksége. Amennyiben a területet legkésőbb 490–500 között kiűrtették (BÓNA 1993A. 114.), több mint 100 évig lakatlan volt, és a műveletlen földeket mocsarak, bozótok, erdők borították be (BÓNA 1986. 76., BÓNA 1993A. 114.), akkor ez a régió a nagyállattartó életmódra alkalmatlanná vált, és döntő módon nem a nagyállattartással foglalkozó népesség közösségei szállják meg a Csörsz-árok két sánca között.

¹⁰¹ A mérés adatait Siklósi Zsuzsa (ELTE Régészettudományi Intézet) kalibrálta. Az eredmények részleteiről lásd a kötetben megjelent írását (SIKLÓSI 2014.). Munkáját és segítségét köszönjük!

¹⁰² Istvánovits Eszter szíves szóbeli információja, melyet köszönünk.

¹⁰³ Tudománytörténeti érdekesség, hogy Bóna István 1971-ben még úgy vélte, nincs nyoma a kora avaroknak az ország északi peremén, a Felső-Tisza-vidéken (BÓNA 1971. 29.).

A VI. századra keltezhető régészeti leletanyag hiánya és az iménti megállapítások közt feszülő ellentétet jelen tudásunk alapján nem tudjuk feloldani.

Az általunk vizsgált régió a Hajdúhát északi nyúlványa, a Nyíri Mezőség (BORSY 1961., FRISNYÁK 1993.). Területének döntő többségére az öntés- és réti talaj jellemző (SOMOGYI 1988. 1. ábra, FRISNYÁK 1993. 21. ábra), amely lehetővé tette a legeltető nagyállattartást. A folyószabályozás előtt e vidéken foltokban ligeterdők nőttek, a Tisza partját lápos- és galériaerdők kísérték (FRISNYÁK 1985. 32.).¹⁰⁴ Tiszadob–Tiszadada–Tiszavasvári (a belső Csörsz-árok) vonalától délre, Tiszavasvári és Hajdúnánás nyugati határában egy nagyobb méretű, mély fekvésű árterület húzódott (GLASER 1939. 301., PÓK 1992. 12–14., SZABOLCS VÁRMEGYE 1996. 32–33.). Így nem meglepő, hogy az eddig ismert VII–VIII. századi temetők ettől az állandó vízállásos résztől keletre fekvő ármentes, viszonylag nagyobb, szigetszerű területen, a Hajdúnánás–Tiszavasvári–Tiszadob út két oldala mentén helyezkednek el, amelyre a réti talaj, ettől keletre, a Nyíregyházával határos részre pedig már a megtelepedésre kevésbé alkalmas homok a jellemző.

A kashalmi sírok a Csörsz-árokként ismert védmű sáncának K–Ny-i szakaszától (GARAM–PATAY–SOPRONI 2003. 40–41., Karte A, Karte 17., 19.) 500–800 méterre délre kerültek elő. A tiszavasvári és a tiszadadai temetkezések helyszíne tehát ennek a belső Csörsz-ároknak a vonalán belül feküdt, míg a nyíregyházi, buji, kótaji sírok a kevésbé ismert északkeleti, külső Csörsz-árkon belül, a két Csörsz-árok vonala között helyezkedtek el. Ennek a külső – a múlt század második felében Ördög-árok néven még ismert, de azóta beszántott – védműnek a helynévi bizonyítékait Kiss Lajos gyűjtötte össze (KISS 1961. 268.). Ez az észak–déli szakasz a Kis-Tiszától (Lónyai-csatorna) kiindulva a Nagyhalász–Kemecse–Napkor–Nagykálló vonalon dél felé haladva húzódott Nyírábrányig (ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992. 33., LŐRINCZY 2001. 187., ISTVÁNOVITS 2003. 249., LŐRINCZY 2013. 33.), ahol csatlakozott a már nem csak helynevekben, hanem a valóságban is meglévő Csörsz-szakaszhoz (GARAM–PATAY–SOPRONI 2003. 42.). A fentiek alapján igen valószínű, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén ugyancsak tagolt, több vonalból álló sáncrendszerrel kell számolnunk éppúgy, ahogyan azt a jobban vizsgált alföldi területeken megfigyelték és dokumentálták.

A régió VI–IX. századi településtörténetének megrajzolására az elmúlt 60 évben két kutatónak volt alkalmuk. A Szabolcs-Szatmár megyéből előkerült avar leletanyag közlése során Csallány Dezső arra a következtetésre jutott, hogy az országos problémák eldöntésére a sok szórvány, a kevés hiteles lelet és a kis számban képviselt tárgytípus miatt nem alkalmas (CSALLÁNY 1960. 65.), a helyi sajátosságokkal azonban nem foglalkozott. Huszonöt év múlva Bóna István a megye honfoglalás kor előtti történetét megírva, bemutatva az országos tendenciákat, az itteni avar leletanyagot inkább csak illusztrációnak használta (BÓNA 1986., BÓNA 1993A.). A kora avar kori leleteket vizsgálva felfigyelt azok két területen való sűrűsödésére (BÓNA 1986. 77–78.).

A kashalmi sírokkal kapcsolatban mi csak néhány megfigyelést tudunk tenni a terület VII. századi múltjára vonatkozóan. A vidék részletes avar kori történetét csupán a régi leletanyag új, korpusz-szerű közlése és az új ásatások publikálása után lehet majd megírni.

A lelőhely és annak környéke

A Kashalom-dűlőben feltárt – alig 1 méteres szintkülönbséggel rendelkező – sík területet északról, keletről és délről csatornák határolják. Ezek az újkori csatornák mesterségesen létrehozott „utódai” a kora avar kori sírokat 300–400 méter távolságra körbevevő egykori állóvizek láncolatának,

¹⁰⁴ A régió természeti adottságairól – a vízrajzi állapotokról és domborzati formákról, valamint a növénytakaró jellemzőiről – plasztikus képet ad Németh Péter a területre vonatkozó Árpád- és középkori oklevelek alapján (NÉMETH 1996. 19–24.).

amelyek a II. katonai felmérés térképlapján megfigyelhetők (2. kép). Eszerint a kora avar kori temetkezések közelében – legalábbis a térkép készítése idején – jelentősebb élővíz nem volt, csupán két kisebb ér, az Utas- és a Görögszállás-ér van jelölve a síroktól délre mintegy 550–600 méterre. A lelőhelyen a térkép mindössze egy pusztai kutat ábrázol. A területnek nevet adó, viszonylag alacsony (a II. Katonai Felmérésen megjelölt magassági adat: 51.88) Kas-halomtól északnyugatra kb. 1200 méterre került elő a 34. sír.

Az itt bemutatott hat sírtól nyugatra kb. 800–1200 méterre, a nánási úttól nyugatra, a Keleti-főcsatornához vezető út vonalán helyezkedett el a Tiszavasvári–koldusdombi kora avar kori temető (6. kép; CSALLÁNY 1960. 51–52.). A II. katonai felmérés a temetőrészlet helyén egy észak–déli irányú dombot jelöl. Ez azért érdemel figyelmet, mert ebben az esetben a kis sírszámú temető helyét egy dombon jelölték ki, míg a Wienerberger téglagyár területén feltárt sírokat egy sík terület „közepén”. A közel egykorú sírsoportok és a temetőrészlet egymástól távol, mégis egy viszonylag kisebb, alig 22–25 hektárnyi területen került elő.

A két szomszédos községből (Büd és Szentmihály) egyesült nagy határú Tiszavasvári város mai területén, a régi Szentmihály déli szélén, a koldusdombi temetőtől északnyugatra kb. 2,5 km-re, Eszenyi Miklós (Vörös Hadsereg út 8.) telkén 1961-ben tártak fel egy – bizánci amforát is tartalmazó – kora avar kori részleges lovassírt (LŐRINCZY 2002. 385.). A temetkezés a Nagy-tótól – amely Szentmihály települést nyugatról határolta – 300–350 méterre keletre, a környezetéből alig kiemelkedő magaslat oldalában vagy inkább a lábánál került elő (6. kép).

A Bóna István által – két kora avar kori lelőhely alapján – felvetett tiszavasvári települési „központ” (BÓNA 1986. 78.) bővült a most bemutatott kashalmi temetkezésekkel. A legközelebbi kora avar kori lelőhely ettől a települési tömbtől északnyugatra 8 km-re (6. kép), Tiszadada déli határából ismert (a Csörsz-ároktól délre kb. 600 méterre). Délre 18 km-re a hajdúdorogi, keletre 25 km-re a nyíregyházi kora avar kori sírok kerültek elő, északkeletre 10 km-re a tiszaezlári¹⁰⁵ kirabolt temetkezéseket tárták fel.

A Tiszavasvári déli határában ismertté vált három kora avar kori temetkezőhely azon kívül, hogy a korabeli megtelepedésre leginkább alkalmas területen került elő, a középkorból jól adatolható, feltehetően azt megelőzően is több évszázadon/évezreden keresztül használt tiszalúci révhez vezető – Hajdúdorog–Hajdúnánás–Tiszavasvári–Tiszadob – útvonaltól 200–600 méteres sávon belül feküdt. Ennek a kereskedelmi útnak – amelyet már a XVIII. századi térképbárázolásokon megtalálunk – a nyomvonala mellett kerültek elő a tiszadadai sírok is. Természetesen további, részletes kutatásokat igényel az útvonal korábbi létének igazolása éppúgy, mint az, hogy a tiszadadai és a tiszavasvári avar közösségek csak a megtelepedésre alkalmas terület miatt költöztek-e ide vagy esetleg a feltételezett út és a tiszai rév befolyásolta választásukat.¹⁰⁶

¹⁰⁵ A Lovas István földjén feltárt sírok (CSALLÁNY 1960. 59–60.) helyszínét ábrázoló térképet Kovalovszki Júlia közölte a bashalmi Árpád-kori telepet közre adó kötetében (KOVALOVSZKI 1980. 12. 1. térképmelléklet).

¹⁰⁶ Itt kell megemlítenünk, hogy kissé túlzónak tűnik az a kép, amelyet a Tiszavasvári exponált központról eddig írtak (BÓNA 1984. 13., BÓNA 1986. 77., 78., BÓNA 1993A. 118., BÁLINT 1995. 313., FANCSALSKY 1999. 110.). A tiszavasvári kilenc avar kori temető két község, Szentmihály és Tiszabüd területén fekszik. A két szomszédos község egyesítéséből 1952-ben jött létre Tiszavasvári 13 705 hektáros területe (HELYNÉVTÁR 1973. 814.). Míg a három kora avar kori temetőhely a mély fekvésű területtől keletre, a szentmihályi határban, a hat, az avar kor második felére keltezhető temető közül kettő a büdi, a többi négy szentmihályi területen, kb. 2 km-es sugarú kör kerületén helyezkedik el. Egy közigazgatási területen belüli nagyszámú temető(részlet) előfordulására minden bizonnyal több példát is találhatunk. Itt csupán az általunk jobban ismert Dél-Alföldről említjük meg a Csongrád megyei Szegvárt, amelynek a 8622 hektáros területéről (HELYNÉVTÁR 1973. 746.) nyolc vagy kilenc avar kori temetőrészlet ismert (LŐRINCZY 2000. 71–76.). Valójában nem a Tiszavasvári nagy határú területén előkerült kilenc temetőrészlet a kiemelésre méltó, hanem az, hogy ezek 11 év alatt váltak ismertté, amely egyértelműen Gombás András helybeli tanító érdeme. Döntő többségében ott volt a feltárásoknál, sőt gyakran a régész távollétében magát a sírbontást, dokumentálást és a leletanyag felszedését is ő végezte.

A Bóna István által felvetett tiszavasvári és nyíregyházi „központ” (Bóna 1986. 78.) – az eddigiek ismeretében – nem lehetett sem hatalmi, sem katonai központ, a lelőhelyek (temetkezések) sűrűsége alapján csupán lokális jellegű megszállás tanújele.

A bizánci és a dél-alföldi kapcsolat

A tiszavasvári súlylelet és a két solidus további bizonyítékot szolgáltat arra az intenzívnek tűnő kapcsolatra, amely a régió kora avar kori lakossága és a bizánci területek/kereskedők között fennállhatott. Ezt jól illusztrálják a kisebb-nagyobb presztízsértékű tárgyak: a fent említett súly- és soliduslelet mellett a Nyíregyháza–Városi kertészeti területén 1936-ban előkerült Mauricius Tiberius solidus (SOMOGYI 1997. 67–68.), valamint a Tiszavasvári–Eszenyi telekről ismert bizánci amfora (KÜRTI–MENGHIN 1985. 38. Abb. 24., Bóna 1986. 78. Abb. 27). Ide tartozhatnak a 34. sír késő antik típusú gyöngyei is. A Jósza András Múzeum Éremtárából ismeretlen lelőhellyel közölt Heraclius és Heraclius Constantinus solidus (ARANYAK 1997. 160., SOMOGYI 2009. 290–291., SOMOGYI 2014. 209.) nagy valószínűséggel nem a megye területén került elő,¹⁰⁷ ezért a régió népvándorlás kori történetének rekonstrukciójában nem játszhat szerepet.

A 4 temető 5 sírjából származó, ma biztosan bizánci készítésűnek meghatározható tárgyak száma – az ismeretlen lelőhelyű, de feltehetően a megyében előkerült exagiumokkal együtt – nem jelentéktelen, hiszen a Felső-Tisza-vidék Szabolcs megyei területéről mindössze 17 kora avar kori lelőhely közel 50 sírjáról rendelkezünk több-kevesebb információval.

Az aranyleleteket tartalmazó temetkezések (IV. táblázat) közül kiemelkedik nemesfém mennyiségével a kashalmi 34. sír, amelyben a két érem és a halotti obulus súlya mellett (7,59 g) – ha nem is tudjuk pontosan lemérni – jelentős mennyiségű lehet az övvereteket és a lószerszámvereteket borító aranyozott ezüstművelet súlya is.

A temetkezési szokások, amelyeknek egyes elemei a kashalmi sírokon kívül a régió számátalan temetkezésében megfigyelhetők – a halott fejével keletre, északkeletre történő tájolása, a részleges állattemetkezések és a sajátos nyúzási technika, az elhunyt és az áldozati állatok térben való elválasztása a sírokban, az ételmelléklet (juh keresztcsontja) és a kerámiaedény az elhunyt feje

¹⁰⁷ A Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya 1960. július 23-án a Vörösmarty téri Óra és Ékszer Nagykereskedelmi Vállalattól vásárolt különböző korú aranyérméket, illetve aranypénzeket, melyeket megőrzésre átadott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának (OL XIX-J-4-t-2. tétel-83837/1960). A Minisztérium Múzeumi Főosztálya 1961. március 14-én kelt körlevélben értesítette a vidéki múzeumigazgatókat, hogy az elküldött jegyzékben szereplő érmék közül felajánlanak olyanokat, melyek az adott múzeum törzssanyagából hiányoznak. Minden érintett múzeumigazgató maximum 10 érmét választhatott ki fontossági sorrendben a meglévő gyűjteményük kiegészítése céljából. A körlevelet és a jegyzéket kapó múzeumok: Bakonyi Múzeum (Veszprém), Balatoni Múzeum (Keszthely), Déri Múzeum (Debrecen), Herman Ottó Múzeum (Miskolc), István Király Múzeum (Székesfehérvár), Jósza András Múzeum (Nyíregyháza), Liszt Ferenc Múzeum (Sopron), Móra Ferenc Múzeum (Szeged), Savaria Múzeum (Szombathely), Xantus János Múzeum (Győr) (OL XIX-J-4-t-2. tétel-81282/1961).

Csallány Dezső, a Jósza András Múzeum akkori igazgatója 1961. május 15-én vette át az Éremtártól a megkapott jegyzéken a 7. (Heraclius és Heraclius Constantinus Sab. 48.), a 8. (Basilius és VIII. Constantinus Sab. 5.), a 9. (X. Constantinus és II. Romanus aureus Sab. 14.), a 17. (II. Nicephorus aureus Sab. 3.) és 22. (Nagy Lajos aranyforint CNH. II. 64B korona) sorszám alatt felsorolt érméket (18/1961 ÉT). Ezek alapján nagy valószínűséggel megállapítható, hogy az ismeretlen lelőhelyként nyilvántartott bizánci solidus a Művelődésügyi Minisztérium ajándékként került a Jósza András Múzeum éremtárába. A Csallány Dezső által átvett érmék azonosak a Jósza András Múzeum Éremtárában található, ismeretlen lelőhelyként nyilvántartott darabokkal: Heraclius és Heraclius Constantinus (Itsz. 61.86.1.), Basileos és Constantinus solidusa (Itsz. 61.87.1.), VII. Constantinus és II. Romanus solidusa (Itsz. 61.84.1.), II. Nicephorus Phocas és II. Basileos solidusa (Itsz. 61.85.1.), valamint Nagy Lajos aranyforintja (Itsz. 61.88.1.) (ARANYAK 1997. 160–162., 164.).

Köszönjük Kozma Györgynek (Heves Megyei Levéltár, Eger), hogy felhívta a figyelmünket a Magyar Országos Levéltárban található iratanyagára!

Lelőhely / Site	Sírszám / Grave no.	Lelet / Find	Súly (gramm) / Weight	Irodalom / Reference
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő	34.	2 solidus átfűrva / 2 perforated solidi	3,65 3,74	VI. tábla 11–12.
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő	34.	Sírobolus / Grave obol	0,20	VI. tábla 13.
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő	34.	Övveretek, rozetta aranyborítása / Belt fittings, golden cover of rosette	?	VII. tábla 1–4., 11–13.; VI. tábla 14.
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő	34.	Lószerszámveretek aranyborítása / Golden cover of harness fittings	?	IX–X. tábla
Buj	-	Fülbevaló / Earring	4,40	ARANYAK 1997. 81.
Tiszadada	-	Fülbevaló / Earring	3,32	ARANYAK 1997. 83.
Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3.	3.	Kétszer átfürt solidus / Twice perforated solidus	4,10	ARANYAK 1997. 157.
Tiszavasvári–Koldusdomb	1.	Fülbevaló / Earring	2,01	ARANYAK 1997. 86.
Tiszavasvári–Koldusdomb	18.	Fülbevalópár / Pair of earrings	6,26	ARANYAK 1997. 89.

IV. táblázat

Az aranyat tartalmazó nyírségi kora avar kori sírok adatai

Chart IV

Data of Early Avarian graves with golden goods

közelében –, különböző intenzitással ugyan, de jellemzőek a Tiszántúl szinte teljes területén, nagy számban főleg a Körös–Tisza–Aranka közén előkerült temetkezésekre (FÓTHI–LŐRINCZY–MARCSIK 2000. 194., LŐRINCZY 2001A. 41.). A kashalmi 34. sírban lelt pálmalevél vagy kagyló alakú veretnek és a peremes kerek ezüstdíszeknek a párhuzamát, valamint a négykaréjos, préselt lószerszámveret előállításához való préselőmintát a főnlaki ötvöskészletben találjuk meg, így készítésüket nagy valószínűséggel közvetlen összefüggésbe hozhatjuk a „főnlaki ötvösmester” működésével. A szalagfonatos szíjvégek legjobb párhuzama szintén a Dél-Alföldről, a törökkanizsai sírból ismert.

Az általunk vizsgált régió tölcseres peremű edényeinek némelyikén előforduló vékony agyagmáz csak két területen, a Tisza–Maros vidékén és a Felső-Tisza-vidéken mutatható ki (Vida 1999. 112.). A szentendrei típusú fülbevalók a Tiszántúlon a Körösöktől délre koncentrálnak (ORMÁNDY 1995. 153., BALOGH 2014A. 123.), az egyetlen kivétel a Bujról ismert példány. A tiszántúli lószerszamos sírok legnagyobb számban a Körös–Tisza–Maros közéről, illetve közeléből ismeretek, de néhány esetben – a Tiszántúl területén maradván – a Nyírségből is előkerültek (BENDE 2000. 254. 18. kép), ám a Körösöktől északra csak ott.

A fentiek jól illusztrálják azt a kapcsolatot, amely a Tiszántúl Körösöktől délre fekvő területén élő népesség és a Nyírség lakossága között fennállt. Ezt a kapcsolatot nem kereskedelemmel, hanem expanzióval, a Maros-vidékről a Nyíri Mezőségre költözéssel magyarázhatjuk (LŐRINCZY

1998. 359.). A temetkezési szokások és a régészeti leletanyag mellett erre utalnak a régióból ismert bizánci vonatkozású tárgyak, amelyek valószínűleg nem kereskedelem, hanem az északra költözők útján kerültek a Nyírség területére.

A terület megszállásának ideje

A fent említett expanzió, azaz a terület megszállása és a kashalmi 34. sír megásásának valószínűsített ideje a 630-as évek vagy a 640-es évek eleje. Erre az időszakra utal a tiszavasvári amfora, amely párhuzamai alapján a VII. század második negyedére datálható (CSIKY–HÁRSHEGYI s. a.), a koldusdombi temetőnek a gyöngyanyaga alapján meghatározott használati ideje a VII. század 2. harmadára (PÁSZTOR 1997. 197.) és a Nyíregyháza–Városi kertészet 1936/3. sírjából előkerült átfűrt, kopott Mauricius Tiberius érme feltételezett, 620-nál későbbi földbe kerülése is (BÓNA 1986. 78.). A 34. sír lószerszámának sírbeli helyzete a VII. század második harmadára, a Nyírség területéről ismert lószerszámos temetkezések pedig a kora avar időszak utolsó évtizedeire utalnak. A fentieknél korábbi avar kori leletanyagot a Nyírségből és a Nyíri Mezőségből nem ismerünk.

Ma még nem lehet eldönteni, hogy az avarok konstantinápolyi veresége váltotta-e ki a népmozgást vagy – akár azzal együtt – a természetes népszaporulat, a megnövekedett állatállomány területigénye inspirálta a gyéren lakott, az avarok által addig be nem telepített területek elfoglalását, benépesítését. A régióból ismert temetőket használó közösségek – a temetkezési szokásokban tükröződő mellékletek alapján – nagyállattartásból éltek. Sírjaik-temetőik (szállásaik) egymástól való kis távolsága miatt pásztorkodó – és nem vándorló – állattartással számolhatunk.

Történeti kitekintés

A most bemutatott sírok régészeti leletanyaga és a bennük megfigyelt temetkezési szokások – amelyek jól illeszkednek a VII. századi Tiszántúlról eddig kialakított régészeti képbe – újabb értelmezési lehetőségeket kínálnak.

A Nyírség és a Nyíri Mezőség a külső Csörsz-árok vonala által határolt vidékén az avar kori közösségek megjelenése csak a VII. század első harmadának végén vagy a második negyedében, fokozatosan történhetett meg.¹⁰⁸ Erre utal az is, hogy a területről egyelőre nem ismerünk olyan síregyüttest, amelyet megalapozottan a VI. századra, sőt a VII. század első negyedére keltezhetnénk.

Az általunk vizsgálat alá vett régió belül a VII. század 2. negyedétől két települési központ alakult ki, Tiszavasvári és Nyíregyháza területén, illetve azok szűkebb vonzáskörzetében. Ezeket a települési tömböket – eddigi ismereteink szerint – 10–20 km-es lakatlan sáv vette körbe. Míg Tiszavasvári környékén a régészeti adatok és a temetkezési szokások alapján a Körösöktől délre

¹⁰⁸ A Nyírség késői, a VII. század első felében történő betelepítése nem párhuzam nélküli az avar korban. Például a Duna–Tisza köze belső területének megszállása sem a VI. században történt. Ezt a vidéket eddigi ismereteink szerint a VII. század húszas éveitől nem szállták meg (GARAM 1990. 259., KISS 1996. 221. 3. jegyzet). A Duna–Tisza köze egy kisebb területére hasonló érvényességű megfigyelést tett Kúrti Béla, amikor megállapította, hogy az avarok a Maros-torokkal szembeni részt csak 630 után kezdik birtokba venni (KÚRTI 1983. 190.). A Maros-torokkal szembeni terület benépesítése – az egyes temetőkben megfigyelhető, egymástól eltérő temetkezési szokások alapján – több irányból történhetett. Egyes közösségekre az egész és részleges marhatemetkezések, valamint a fülkesírok használata volt a jellemző. Az e temetőket megnyitó közösségek a Tiszántúl területéről települtek át (BENDE 2012. 111. jegyzet). Más közösségek temetkezési szokásában az ételmelléklet adása figyelhető meg, e téren a szárnyascsonatok dominálnak, amelyeket gyakoriságban a sertéscsonatok előfordulása követ (KÚRTI 1983. 201–202. 296. jegyzet, VÁLYI 2003. 22. jegyzet). Viszont e temetőknel az áldozati állatok mellékelésének aránya eltölpül az ételadás mellett (BENDE 2012. 666.). Regionális vizsgálatok hiányában ma még nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy ezek a csoportok az avar birodalmon belüli migráció keretében honnan érkezhettek (BENDE 2006. 101.).

fekvő területekről elköltözött csoportokkal számolhatunk, addig a nyíregyházi Ér folyó két partján (7. kép) és attól északra a tiszántúli közösségek mellett a Kárpát-medence más részeiről – eltérő hagyományokkal – érkezők telepítették be a vidéket a Csörsz-árok külső vonaláig.

A kashalmi sírok közlésével szeretnénk hozzájárulni a régió VI–IX. századi történetének a teljesség igényével történő összefoglalásához. Ha a kora avar kori szállásterület más vidékeinek hasonló, a kronológia és a kapcsolatrendszerek szempontjából egyaránt aprólékos vizsgálata megtörténik, akkor lehetővé válik a Kárpát-medence VII. századi településtörténeti képének az eddigiek-nél árnyaltabb megrajzolása.¹⁰⁹

Irodalom

ADAM 2002.

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg. József Szentpéteri. Varia Archaeologica Hungarica XIII. Budapest 2002.

ARANYAK 1997.

Aranyak a Jósa András Múzeumban. (Aranytárgyakat tartalmazó régészeti leletegyüttesek a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében.) Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 1997.

BÁLINT 1991.

Csanád Bálint: Südungarn im 10. Jahrhundert. StudArch 11. Budapest 1991.

BÁLINT 1995.

Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai: régészeti tanulmányok. Magyar őstörténeti könyvtár. József Attila Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged 1995.

BÁLINT 2004.

Bálint Csanád: A középvár kor kezdete és Kuber bevándorlása. [Der Beginn der Mittelawarenzeit und die Einwanderung Kubers.] *ArchÉrt* 129. 2004. 35–65.

BALOGH 2002.

Balogh Csilla: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseiről. [Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten der Besiedlung des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit]. *MFME – StudArch* 8. 2002. 291–339.

BALOGH 2004.

Balogh Csilla: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos vere-tek tipokronológiája. [Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpetenbeckens.] *MFME – StudArch* 10. 2004. 241–304.

BALOGH 2009.

Balogh Csilla: Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna–Tisza közén. [Burials with horse-harness of the Avarian Age in the territory between rivers Danube and Tisza.] In: „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Szerk. Somogyvári Ágnes – V. Székely György. Archaeologica Cumanica 2. 2009. 9–42.

---

¹⁰⁹ A tanulmányt Tomka Péter lektorálta. Munkáját ezúton is megköszönjük!

BALOGH 2013.

Balogh Csilla: A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái. PhD dolgozat kézirat. ELTE, Budapest 2013.

BALOGH 2014.

Balogh Csilla: Kora avar kori sírok Felgyő–Kettőshalmi dűlőben. [Early Avar Graves in Felgyő–Kettőshalmi dűlő.] In: Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Opitz Archaeologica 6. – MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Budapest 2014. 243–278.

BALOGH 2014A.

Balogh Csilla: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók. [Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge. Avar dönemindenki piramit biçimli küpeler.] *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20. 2014. 91–158.

BÁRDOS–GARAM 2009.

Edith Bárdos – Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil I. Monumenta Archaeologica Avarorum 9. Magyar Nemzeti Múzeum – Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Budapest – Kaposvár 2009.

BENDE 2000.

Bende Livia: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához. [Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr.] In: Hadak útján. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 2000. 241–279.

BENDE 2003.

Bende Livia: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar temetőben. [Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő.] In: B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. MFMÉ – MonArch 1. Szeged 2003. 305–330.

BENDE 2006.

Livia Bende: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. [Burial customs in the second half of the Avar Age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers.] *Arrabona* 44: 1. 2006. 87–110.

BENDE 2006A.

Bende Livia: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. PhD disszertáció kézirat. ELTE, Budapest 2006.

BENDE 2012.

Bende Livia: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. [Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den späwarenzeitlichen Gräberfeldern des Gebietes zwischen Kreisch/Körös, Theiß/Tisza und Mieresch/Maros.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 645–678.

BERNACCHIA ET AL. 1995.

Roberto Bernacchia – Lidia Paroli – Maria Cecilia Profumo – Marco Ricci – Andrea R. Staffa: La necropoli altomedievale di Castel Trosino. Bizantini e Longobardi nelle Marche. Milano 1995.

BÓNA 1970.

Bóna István: Avar lovassír Iváncsáról. [Grave of an Avar horseman at Iváncsa.] *ArchÉrt* 97. 1970. 243–263.

BÓNA 1971.

Bóna István: A népvándorlás kora Fejér megyében. [Die Zeit der Völkerwanderung.] Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Szerk. Makkay János. Fejér megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár 1971.

BÓNA 1979.

Bóna István: A szegvár-sávpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. [Das Reitergrab von Szegvár-Sávpoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.] *ArchÉrt* 106. 1979. 3–32.

BÓNA 1980.

István Bóna: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta ArchHung* 32. 1980. 31–95.

BÓNA 1983.

Bóna István: A XIX. század nagy avar leletei. [Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts.] *Szolnok Megyei Múz. Évk.* 1982–83. (1983) 81–160.

BÓNA 1984.

Bóna István: Wosinsy Mór és temetői. In: Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. [Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna.] *DissPann* III: 2. 1984. 9–26.

BÓNA 1986.

Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei 1. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1. Magyarország műemléki topográfiája 10. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 15–91.

BÓNA 1986A.

Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–895). In: Erdély története I. Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 107–234.

BÓNA 1993.

István Bóna: „Barbarische” Nachahmungen von byzantinschen Goldmünzen im Awarenreich. *Rivista Italiana di Numismatica* 95. 1993. 529–538.

BÓNA 1993A.

Bóna István: A honfoglalás előtti kultúrák és népek. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993. 63–137.

BÓNA 1993B.

Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Corvina, Budapest 1993.

BÓNA 2000.

István Bóna: Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota. *CommArchHung* 2000. 123–160.

BÓNA–B. HORVÁTH 2009.

István Bóna – Jolán B. Horváth: Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. *Momumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 6. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2009.

BORSY 1961.

Borsy Zoltán: A Nyírség természeti földrajza. Földrajzi monográfiák 5. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.

- BRATHER 2004.
Sebastian Brather: Kleidung und Identität im Grab. Gruppierungen innerhalb der Bevölkerung Pleidelsheim zur Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 32. 2004. (2005) 1–58.
- CRAWFORD 2007.
Sally Crawford: Companions, co-incideces or chattels? Children in the early Anglo-Saxon multiple burial ritual. In: *Children, Childhood and Society*. Eds. Sally Crawford – Gillian Shepherd. BAR International Series 1696. Oxford 2007.
- CSALLÁNY 1933.
Csallány Dezső: A kunszentmártoni avar kori ötvössír. [Goldschmiedegrab aus der Avarzeit von Kunszentmárton.] Kertész József könyvnyomdája, Karcag–Szentés 1933.
- CSALLÁNY 1939.
Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek. [Grabfunde der Frühawarenzeit.] *FolArch* 1–2. 1939. 121–155.
- CSALLÁNY 1943.
Csallány Dezső: A Deszk D. számú temető avar sírjai. [Les tombes avares du cimetière de „Deszk D”.] *ArchÉrt* 4. 1943. 160–173.
- CSALLÁNY 1960.
Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* 1. 1958. (1960) 31–85.
- CSALLÁNY 1962.
Csallány Dezső: Tiszavasvári, Vöröshadsereg utja 8., Eszenyi Miklós telke. *RégFüz* I: 15. 1961. (1962) 54.
- CSEH 2009.
Cseh Gabriella: Blanc mellékletes sírok az avar korban (elterjedésük, csoportosításuk, időrendjük). Egyetemi szakdolgozat. Szeged 2009.
- CSÉPLŐ 1896.
Cséplő Péter: Ártándi sírlelet. *ArchÉrt* 16. 1896. 412–416.
- CSIKY-HÁRSHEGYI s. a.
Csiky Gergely – Hárshegyi Piroska: Kereskedelem vagy ajándék? Amphorák az avar kori Kárpát-medencében. In: *A népvándorlaskor fiatal kutatóinak 23. konferenciája*. Veszprém. s. a.
- DAIM 1987.
Falko Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich. *Studien zur Archäologie der Awaren* 3/1. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1987.
- DÉVAI 2012.
Dévai Kata: Üveggyártó műhely Brigetióban. In: *Ásónyomon*. Az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos-ismeretterjesztő blogja. Budapest 2012. <http://www.asonyomon.hu/ueveggyarto-muhely-brigetioban/> (2014. december 12.)
- DIESTELBERGER 2004.
Anton Diestelberger: Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts. *AFNÖ* 3. Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, St. Pölten 2004.
- DÖRNER 1960.
Egon Dörner: Mormînt din epoca avară la Sînpetru-German. [Tombe de l’ époque avare déconverte à Sînpetru-German.] *SCIV* 11. 1960. 423–434.

FANCSALSZKY 1999.

Fancsalszky Gábor: Három avar kori temető Tiszavasváriban. [Drei Awarenzeitlichen Gräberfelder von Tiszavasvári.] *CommArchHung* 1999. 107–141.

FEISSEL 1986.

Denis Feissel: Le préfet de Constantinople, les poids-étalons et l'estampillage de l'argenterie au VIe et au VIIe siècle. *Revue Numismatique* 6e sér. 28. 1986. 119–142.

FETTICH 1926.

Fettich Nándor: Az avar kori műipar Magyarországon. [Das Awarenzeitliche Kunstgewerbe in Ungarn.] *ArchHung* 1. 1926.

FITZ 1958.

Fitz Jenő: Régészeti kutatások Fejér megyében. István Király Múzeum Közleményei B. sor. 15. 1958.

FÓTHI–LŐRINCZY–MARCSIK 2000.

Fóthi Erzsébet – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia: Régészeti és antropológiai kapcsolat az eurázsiai steppe és egy kora avar kori, kárpát-medencei népesség között (Előzetes közlemény). [Archaeological and Anthropological Relationship between the Eurasian Steppe and an Early Avar Population of the Carpathian Basin.] *MFME – StudArch* 6. 2000. 191–198.

FRISNYÁK 1985.

Frisnyák Sándor: A Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység 18–19. századi földrajza. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza 1985.

FRISNYÁK 1993.

Frisnyák Sándor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye földrajzi képe. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Szerk. Cservenyák László. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 1993. 13–62.

GARAM 1978.

Garam Éva: A középvaskor sírobulussal keltezhető leletköre. [Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit.] *ArchÉrt* 103. 1978. 206–216.

GARAM 1990.

Éva Garam: Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil 2. Hrg. Herwig Friesinger – Falko Daim. Wien 1990. 253–260.

GARAM 1992.

Éva Garam: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: Awarenforschungen 1. *Archaeologia Austriaca Monographien* 1–2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg. Falko Daim. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität, Wien 1992. 135–250.

GARAM 1993.

Éva Garam: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici – Seria Archaeologica* I, Budapest 1993.

GARAM 1995.

Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. *Cemeteries of the Avar Period in Hungary* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.

GARAM 1995A.

Garam Éva: A dunapentelei avar sírok katalógusa. [Katalog der awarenzeitlichen Gräber in Dunapentele.] *ArchÉrt* 121–122. 1994–1995. (1995) 131–154.

GARAM 2005.

Garam Éva: Avar kori női fejdíszek. *ZM* 14. 2005. 169–181.

GARAM–PATAY–SOPRONI 2003.

Éva Garam – Pál Patay – Sándor Soproni: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. *RégFüz* II. 23. 2003.

GERGELY–SZÉKELY–BEJINARIU 2004.

Gergely Balázs – Székely Zsolt – Ioan Bejinariu: Tiszavasvári, Kashalom-dűlő. *RégKutMagy* 2004. (2005) 295–296.

GLASER 1939.

Glaser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. *Földrajzi Közlemények* 67: 4. 1939. 297–308.

GULYÁS 2012.

Gulyás Bence: Kora avar kori magányos temetkezések és szórványsírok a Tiszántúlon. BA szakdolgozat kézírata. ELTE BTK, Budapest 2012.

H. TÓTH 1980.

H. Tóth Elvira: Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét-Sallai-Straße. *Acta ArchHung* 32. 1980. 117–152.

HAMPEL 1905.

Joseph Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig 1905.

HELYNÉVTÁR 1973.

A Magyar Népköztársaság Helynévtára. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1973.

HERENDI 2012.

Herendi Orsolya: Avar kori női sír Hódmezővásárhely-Kopáncson (Csongrád megye). [Avar Age female grave at Hódmezővásárhely-Kopáncs (Csongrád County).] In: Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. / Field Service for Cultural Heritage 2009 yearbook and review of archeological investigations. Szerk. Kvassay Judit. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest 2012. 351–362.

IERUSZALIMSZKAJA 2012.

Анна Александровна Иерусалимская: Мощевая Балка: необычный археологический памятник на Северокавказском шелковом пути. Изд-во Государственного Эрмитажа, Санкт-Петербург 2012.

ISTVÁNOVITS 1991.

Istvánovits Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4-5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. [Beiträge zur Geschichte des oberen Theißgebiets in dem 4–5. Jahrhundert.] *MFMÉ* 1984/85-2. (1991) 29–53.

ISTVÁNOVITS 2003.

Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.] Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. – Magyarország honfoglalás és Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.

ISTVÁNOVITS–ALMÁSSY 2004.

Istvánovits Eszter – Almássy Katalin: Nyíregyháza-Oros, Nyulaska, Szék-dűlő. *RégKut-Magy* 2004. (2005) 256.

ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992.

Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorláskorig. In: Mátészalka története. Szerk. Ujváry Zoltán. Ethnica, Debrecen 1992. 21–84.

ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1986.

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében – 1981/83. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Szerk. Farkas József – Németh Péter. Folklór és etnográfia 24. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1986. 159–209.

JUHÁSZ 2004.

Irén Juhász: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár. FO 68. Monumenta Avarorum archaeologica 7. Budapest 2004.

JUNGFLEISCH 1932.

Marcel Jungfleisch: Les dénéaux et estampilles byzantins en verre de la Collection Froehner. Bulletin de l'Institut d'Égypte 14. 1932.

KISS 1961.

Kiss Lajos: Régi Rétköz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961.

KISS 1995.

Kiss Attila: Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírról. [Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit.] *MFME – StudArch* 1. 1995. 131–149.

KISS 1996.

Attila Kiss: Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Wagner, Innsbruck 1996.

KISS 1996A.

Kiss Attila: 'In terra nummus' – A Kárpát-medence avar kori kereskedelmi külkapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében. ['In terra nummus' – Die Skizze der Handelsbeziehungen des Karpatenbeckens in der Awarenzeit im Spiegel der numismatischen und archäologischen Quellen.] *MFME – StudArch* 2. 1996. 221–245.

KOREK 1942.

Korek József: A Szárazér-dűlői avar lovassír. [Awaren Reitergrab in Szárazér-dűlő.] *Dolg* 18. 1942. 156–159.

KOVALOVSZKI 1980.

Kovalovszki Júlia: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század). [Siedlungsausgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzezeit, 3.–4. und 11.–13. Jahrhundert.)] *Fontes ArchHung*, Budapest 1980.

KOVRIG 1963.

Ilona Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* 40. 1963.

KOVRIG–KOREK 1960.

Ilona Kovrig – József Korek: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka). *Acta ArchHung* 12. 1960. 255–297.

KRALOVÁNSZKY 1992.

Kralovánszky Alán: A hajdúdorogi VII. századi avar temető (előzetes ismertetés). [A 7th Century Avar Cemetery from Hajdúdorog (preliminary report).] *DDME* 1989–90. (1992) 117–139.

KÜRTI 1983.

Kürti Béla: Az avarok kora (567/568–805). In: Szeged története 1. Szerk. Kristó Gyula. Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szeged 1983. 162–218.

KÜRTI 2003.

Kürti Béla: Avar lovas – magyar lovas Szőregen és Eperjesen. [Awarischer Reiter – ungarischer Reiter in Szőreg und Eperjes.] *MFME – StudArch* 9. 2003. 229–242.

KÜRTI–MENGHIN 1985.

Béla Kürti – Walter Menghin: Katalog. In: Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Ausstellungskatalog. Hrsg. Walter Meier-Arendt – Gerhard Bott. Museum für Vor- und Frühgeschichte – Germanische Nationalmuseum, Frankfurt am Main – Nürnberg 1985. 24–86.

LANGÓ–TÜRK 2004.

Langó Péter – Türk Attila: Móra nyomában. (Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól.) *MúkuCsom* 2003. (2004) 203–214.

LÁSZLÓ 1940.

László Gyula: Újabb keresztény nyomok az avarkorból. [Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn.] *Dolg* 16. 1940. 145–158.

LÁSZLÓ 1943.

László Gyula: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. [Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel.] *ArchHung* 27. 1943.

LÁSZLÓ 1955.

Gyula László: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. *ArchHung* 34. 1955.

LICHTENSTEIN 2006.

Lichtenstein László: Kora avar sírok Orosháza-Bónumból. [Early Avarian graves of Orosháza-Bónum.] *SzKMÉ* 8. 2006. 131–146.

LŐRINCZY 1983.

Lőrinczy Gábor: Tiszavasvári – Koldusdomb. *RégFüz* I: 36. 1983. 68.

LŐRINCZY 1991.

Lőrinczy Gábor: A szegvár-oromdülői kora avarkori temető 1. sírja. [Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő.] *MFME* 1984/85-2. (1991) 127–154.

LŐRINCZY 1992.

Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. [Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.] *NyJAMÉ* 30–32. 1987–1989. (1992) 155–171.

LŐRINCZY 1996.

Lőrinczy Gábor: Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről. [Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásföld.] *MFME – StudArch* 2. 1996. 177–190.

LŐRINCZY 1998.

Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. [Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.] *MFME – StudArch* 4. 1998. 343–372.

LŐRINCZY 2000.

Lőrinczy Gábor: Szegvár területének településtörténete a 6. század végétől a 13. század végéig. In: Szegvár. Tanulmányok Szegvár nagyközség történetéről. Szerk. Farkas Gyula. Szegvár Nagyközség Önkormányzata, Szegvár 2000. 51–88.

LŐRINCZY 2001.

Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. [Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County.] *NyJAMÉ* 43. 2001. 185–196.

LŐRINCZY 2001A.

Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6-7. századi Kárpát-medencében. In: A Kárpát-medence és a steppe. Magyar Őstörténeti Könyvtár. Szerk. Márton Alfréd. József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Budapest 2001. 40–47.

LŐRINCZY 2002.

Lőrinczy Gábor: Tiszavasvári, Eszenyi telek. In: ADAM 2002. 385.

LŐRINCZY 2013.

Lőrinczy Gábor: Nagyhalász múltja a régészeti leletek tükrében. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Csonka Ottó – Istvánovits Eszter. Nagyhalász Város Képviselőtestülete, Nagyhalász 2013. 33–44.

LŐRINCZY–STRAUB 2004.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. [Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II.] *MFME – StudArch* 10. 2004. 305–337.

LŐRINCZY–STRAUB 2005.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. [Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III.] *MFME – StudArch* 11. 2005. 127–145.

LŐRINCZY–STRAUB 2005A.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. [Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.] *ZM* 14. 2005. 137–167.

LŐRINCZY–STRAUB 2012.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Néhány megjegyzés a Hajdúdorog-Városcsúti úti 1. sírról. Adatok az avar kori sisakokhoz. [Grave 1 from Hajdúdorog-Városcsúti road helmets of the Avar period.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 395–405.

LUKÁCS 2008.

Lukács József: Tiszavasvári, Kashalma-dűlő. *RégKutMagy* 2008. (2009) 302.

MADARAS 1994.

László Madaras: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. Das awarische Corpus 2. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen – Budapest 1994.

MESTERHÁZY 1987.

Mesterházy Károly: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. [Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes.] *FolArch* 38. 1987. 219–245.

MILLEKER 1893.

Milleker Bódog: Szerb Keresztúri őstelep (Torontál m.). *ArchÉrt* 13. 1893. 300–304.

MONNERET DE VILLARD 1922.

Ugo Monneret de Villard: Exagia bizantini in vetro, Catalogo. *Rivista Italiana di Numismatica* XXXV. 1922. 93–106.

MRKOBRAĐ 1980.

Dušan Mrkobrad: Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. *Fontes archaeologiae Iugoslaviae* 3. Monografije 6. Savez arheoloških društava Jugoslavije, Muzej grada Beograda 1980.

MRT 1989.

Jankovich Bésán Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. Szerk. Makkay János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989.

NAGY 1998.

Nagy Margit: Ornamenta avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. [Ornamenta Avarica I. Die geometrischen Elemente der awarenzeitlichen Ornamentik.] *MFME – StudArch* 4. 1998. 377–459.

NAGY 2008.

Nagy Andrea: Különleges korai avar sírok Győr-Pápai vám lelőhelyről. [Besondere früh-awarische Gräber am Fundort Győr-Pápai vám.] In: Jöttek – mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön. Kiállításvezető, Xántus János Múzeum. Szerk. Molnár Attila – Nagy Andrea – Tomka Péter. Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok kiállításvezetője. Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2008. 111–122.

NAGY 2011.

Nagy Andrea: Korai avar sírok Győr-Pápai vám lelőhelyen. [Early Avar graves at the Győr-Pápai vám site.] *Arrabona* 49: 2. 2011. 7–32.

NÉMETH 1996.

Németh Péter: A Nyírség honfoglalás és kora Árpád-kori földrajzi képe és régészeti emlékei. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza 1996. 19–30.

ORMÁNDY 1995.

Ormándy János: Granulációs disztítés avarkori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók. [Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelhänger.] *MFME – StudArch* 1. 1995. 151–168.

PADER 1982.

Ellen-Jane Pader: Symbolism, social relations and the interpretation of mortuary remains. BAR International Series 130. Oxford 1982.

PARKER PEARSON 1999.

Mike Parker Pearson: The Archaeology of Death and Burial. Sutton Publishing Ltd., Stroud 1999.

PÁSZTOR 1997.

Pásztor Adrien: A Tiszavasvári–koldusdombi avar kori temető gyöngyleleteiről. [Über die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Tiszavasvári–Koldusdomb.] *NyJAMÉ* 37–38. 1995–1996. (1997) 189–204.

PÁSZTOR 2014.

Pásztor Adrien: Tiszavasvári–Kashalom-dűlő avar kori sírjainak gyöngyleleteiről. [Bead finds of Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 219–228.

PERASSI 2002.

Claudia Perassi: Pesi monetali bizantini in vetro dal territorio Siciliano. *Byzantino-Sicula* IV. Ed. Rosa Maria Carra Bonacasa. Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici, Palermo 2002. 439–474.

PINTYE 2005.

Pintye Gábor: Nyíregyháza-Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő II. *RégKutMagy* 2005. (2006) 292–293.

PÓK 1992.

Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. Fordította és jegyzetekkel ellátta Pók Judit. Szabolcs-Szatmár megye Levéltárának Kiadványai 9–10. Nyíregyháza 1992.

RÁCZ 2014.

Zsófia Rác: Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.

RÁCZ–SZENTHE 2010.

Rác Zsófia – Szenthe Gergely: Avar temető Hajdúnánás határában. [Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás.] *CommArchHung* 2009. (2010) 309–335.

RANISAVLJEV 2007.

Aleksandar Ranisavljev: Ranosrednjovekovna nekropola kod Mokrina. [Early Medieval necropolis near Mokrin.] *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 23. Srpsko Arheološko Društvo, Beograd 2007.

RÉVÉSZ 1996.

Révész László: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön (Szabó János Győző ásatása nyomán). [Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásfeld (Nach der Ausgrabung von János Győző Szabó).] *MFME – StudArch* 2. 1996. 299–336.

RHÉ–FETTICH 1931.

Gyula Rhé – Nándor Fettich: Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. Neubert a Synové, Skythica 4. Seminarium Kondakovianum, Prag 1931.

RÓZSA–VÖRÖS 2004.

Rózsa Zoltán – Vörös István: Kora avar sír Gyulán. [Early avar grave in Gyula.] *RégKutMagy* 2002. (2004) 35–42.

SCOTT 1999.

Eleanor Scott: The Archaeology of Infancy and Infant Death. BAR International Series 819. Oxford 1999.

SIKLÓSI 2014.

Siklósi Zsuzsanna: A Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése. [Radiocarbon dating of Avar graves excavated in Tiszavasvári-Kashalom-dűlő and Hajdúnánás-Fűrj-halom-járás.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 229–236.

SOMOGYI 1988.

Somogyi Sándor: Magyarország földrajzi áttekintése. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest 1988.

SOMOGYI 1997.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Wagner, Innsbruck 1997.

SOMOGYI 1997A.

Péter Somogyi: Drei frühawarenzeitliche Bestattungen aus der Fundstelle Nr. 264 von Gyoma. [Három kora avar kori sír a Gyoma 264. sz. lelőhelyről.] *MFME – StudArch* 3. 1997. 97–116.

SOMOGYI 2002.

Péter Somogyi: Das „Reitergrab“ von Szeghegy (heute Lovćenac, Serbien) – eine Neubewertung. [A szeghegyi (Lovćenac, Szerbia) „lovas sír“ újra értelmezése.] *MFME – StudArch* 8. 2002. 283–289.

SOMOGYI 2005.

Somogyi Péter: Újabb gondolatok a bizánci érmék avarföldi beáramlásáról. Numizmatikai megjegyzések Bálint Csanád közép avar kor kezdetére vonatkozó vizsgálataihoz. [Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarenland. Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit.] *MFME – StudArch* 11. 2005. 189–228.

SOMOGYI 2009.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Eine Bestandsaufnahme 1998–2007. *ActaArchCarp* 42–43. 2009. 231–299.

SOMOGYI 2014.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *DissPann* IV: 2. 2014.

SÓS–SALAMON 1995.

Ágnes Cs. Sós – Ágnes Salamon: Cemeteries of the Early Middle Ages (6–9th c.) at Pókaszepek. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.

STOODLEY 2000.

Nick Stoodley: From the cradle to the grave: age organization in the early Anglo-Saxon burial rite. *World Archaeology* 31: 3. 2000. 456–472.

STRAUB 2006.

Straub Péter: Kiegészítés a kora avar kori tegezcsontok időrendjéhez. [Ergänzung der Chronologie frühawarenzeitlicher beinerer Köchenplatten.] *CommArchHung* 2006. 163–178.

SZABOLCS VÁRMEGYE 1996.

Szabolcs vármegye (1782–1785). Szerk. és bevezető: Pók Judit. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, Közlemények 11. Nyíregyháza 1996.

TOBIAS 2008.

Bendeguz Tobias: Frühmittelalterliche Gräber mit Beigabe von Schmiedewerkzeugen. Dissertation, Universität, Wien 2008.

TOMKA 1972.

Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz I. Kés a sírban. [Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. Messer im Grab.] *Arrabona* 14. 1972. 27–73.

TOMKA 2003.

Tomka Péter: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések. [The Latest Results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age. Double and Multiple Burials.] *Arrabona* 41. 2003. 11–56.

TOMKA 2005.

Tomka Péter: Korai avar sírok Börce-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye). [Frühawarenzeitliche Gräber in Börce-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron).] *ArchÉrt* 130. 2005. 137–180.

TOMKA 2008.

Tomka Péter: Korai avarok a Kisalföldön. [Frühe Awaren in der Kleinen Tiefebene.] In: Jöttek – mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön. Kiállításvezető, Xántus János Múzeum. Szerk. Molnár Attila – Nagy Andrea – Tomka Péter. Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok kiállításvezetője. Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2008. 97–110.

TOMKA 2008A.

Péter Tomka: Innere Migranten an einer Straßenkreuzung – Regionsfremde in der Kleinen Tiefebene. In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden, Awaren, Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Hrsg. Jan Bemann – Michael Schmauder. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2008. 601–618.

TOMKA 2012.

Tomka Péter: A Bágyog-gyűrhegyi 2. (kora avar kori) sír revíziója. [Revision des frühawarenzeitlichen Grabes 2 von Bágyog-Gyűrhegy.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 501–519.

VÁLYI 2003.

Vályi Katalin: Késő avar kori temetőrészlet Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatáron. [Das Detail eines spätawarenzeitlichen Gräberfeldes in Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatár.] *MFME – StudArch* 9. 2003. 211–227.

VIDA 1999.

Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. *Varia Archaeologica Hungarica* 8. Budapest 1999.

WENGER 1972.

Sándor Wenger: Anthropological Examination of the Osteological Material Deriving from the Avar Period Cemetery at Tiszavasvár (Hungary). *AnthropHung* XI. 1972. 5–81.

WÜHRER 2000.

Barbara Wührer: Merowingerzeitlicher Armschmuck aus Metall. M. Mergoil, Montagnac 2000.

ZACOS–VEGLERY 1972.

George Zacos – Alexander Veglery: Byzantine Lead Seals I/III. J. J. Augustin, Glückstadt, Basel 1972.

LŐRINCZY Gábor

Móra Ferenc Múzeum

H–6720 Szeged

Roosevelt tér 1-3

e-mail: lorinczyg@gmail.com

RÁCZ Zsófia

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Régészettudományi Intézet

H–1088 Budapest

Múzeum krt. 4/b

e-mail: zsofia_racz@yahoo.de

Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II.

Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

Between 2004 and 2008, in the course of preventive excavation in the SE part of Tiszavasvári, at the area of Kashalom-dűlő, at the territory of the Wienerberger Brick Industrial Corporation six Early Avarian burials came to light. They were situated quite distantly, several hundred metres from each other. At the same time two 12–14 old children were situated next to each other, and the same was the case with a young adultus and a maturus men, and with two adulti women. On the basis of the burial rite and of the objects found in the graves we can make significant conclusions on the origin of the Avarian Age population settling here, on the time of occupation of the Upper Tisza Region and on the relationship system of the population.

The most significant feature of the site is child grave 34. On the basis of the anthropological analysis it could be rather boy than girl. Considering its grave-goods the grave included both male and female attributes. This is the richest Early Avarian grave (parts of sheep and horse skeleton with gilded harness fittings, necklace with silver beads and two Byzantine solidi, belt and shoe fittings, grave obol made of golden sheet, spindle whorl, iron knife and a “gift parcel” at the end of the grave: pair of bracelets, string of beads, iron pincers) in the Upper Tisza Region.

Burial form of single and sporadic graves (the use of so-called “burial territory”) is generally characteristic in Tiszántúl (territory east of river Tisza). It can be connected with the way of life of the population (large animal husbandry) and with the occupation of the new, still sporadically inhabited territories by small groups. The burial rite of these six graves – the more or less E–W orientation, burial of animal parts, pottery and food placed at the head – are characteristic (with different intensity) for the whole territory east of Tisza, mainly between rivers Körös–Tisza–Aranka. Pressed belt and harness fittings discovered in grave 34 find their best analogies also at the southern part of the Tiszántúl. In the case of the quadrilobate harness fittings it can be suggested that these decorations were made with one of the press moulds coming from the goldsmith’s tool hoard found in Felnac (Romania) in the Mureş valley.

Chronological situation of the burials was determined by three methods: typochronology, Byzantine coin finds of grave 34 (Heraclius and Heraclius Constantinus, 616–625 and 616–620/625) and radiocarbon analyses. Results are in accordance with each other. Judging from them the burials were made in the second quarter of the 7th century, most probably in the 630s or perhaps in the first half of the 640s.

In the 6th century and in the beginning of the Avarian Age the Upper Tisza Region was very sporadically inhabited. The earliest settling connected to Avarian rule can be put just to the time of the burials in question and now can be partly evidenced by them. Groups settled in the area of Kashalom-dűlő could have moved to the Upper Tisza Region from the area south of the Körös rivers. The same can be said about other Avarian Age sites in the surroundings of Tiszavasvári (Tiszavasvári–Koldusdomb: cemetery part including 24 graves).

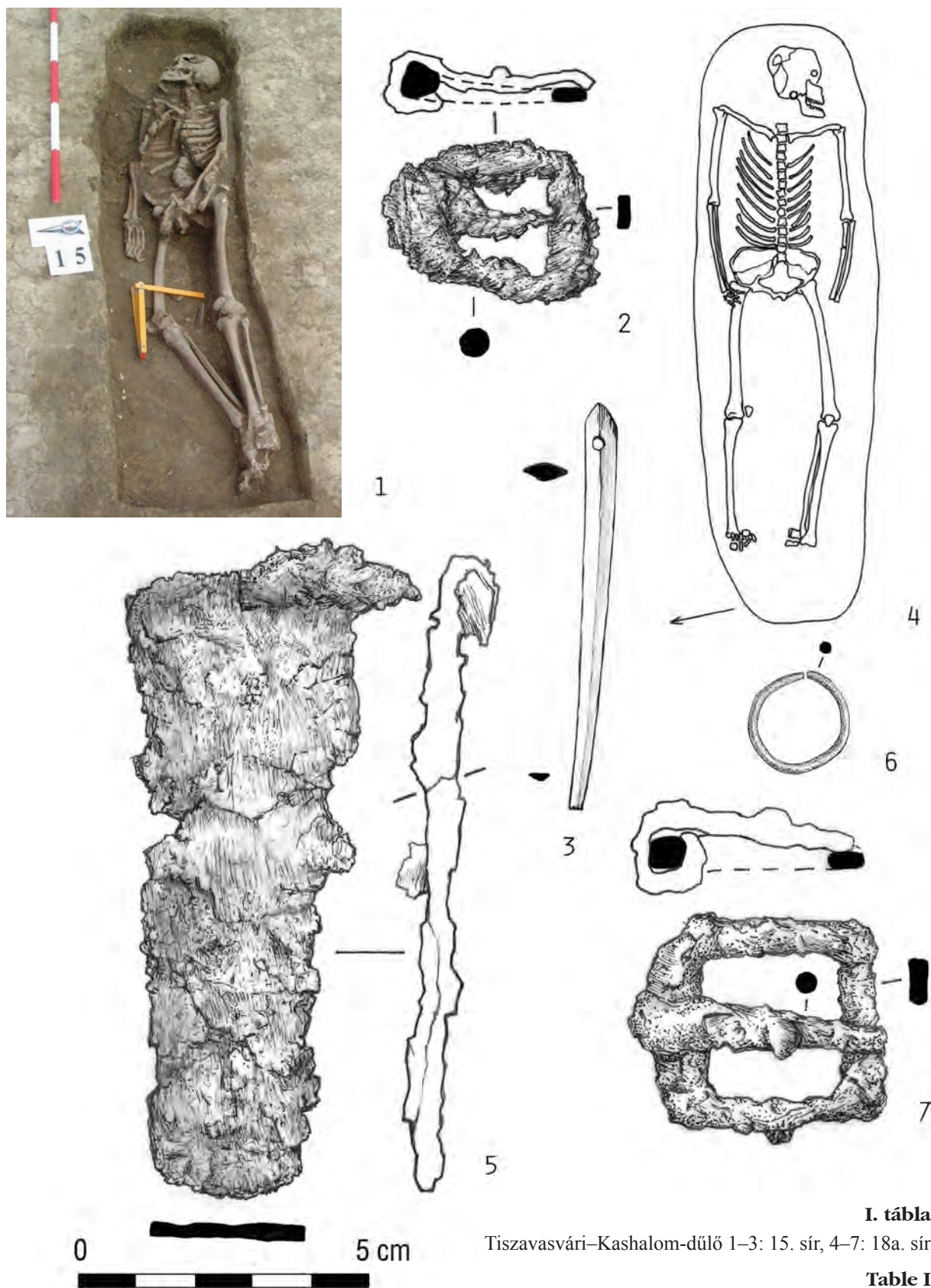
Judging from our present knowledge, the “centre” in Tiszavasvári and Nyíregyháza suggested by István Bóna could not have been either a power or a military centre. On the basis of the density of the sites (graves) we can suggest only an occupation of local character.

Gábor LŐRINCZY

Móra Ferenc Museum
H-6720 Szeged
Roosevelt tér 1-3
e-mail: lorinczyg@gmail.com

Zsófia RÁCZ

Eötvös Loránd University
Faculty of Arts
Institute of Archaeology
H-1088 Budapest
Múzeum krt. 4/b
e-mail: zsofia_racz@yahoo.de

I. tábla

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 1-3: 15. sír, 4-7: 18a. sír

Table I

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 1-3: grave 15, 4-7: grave 18a

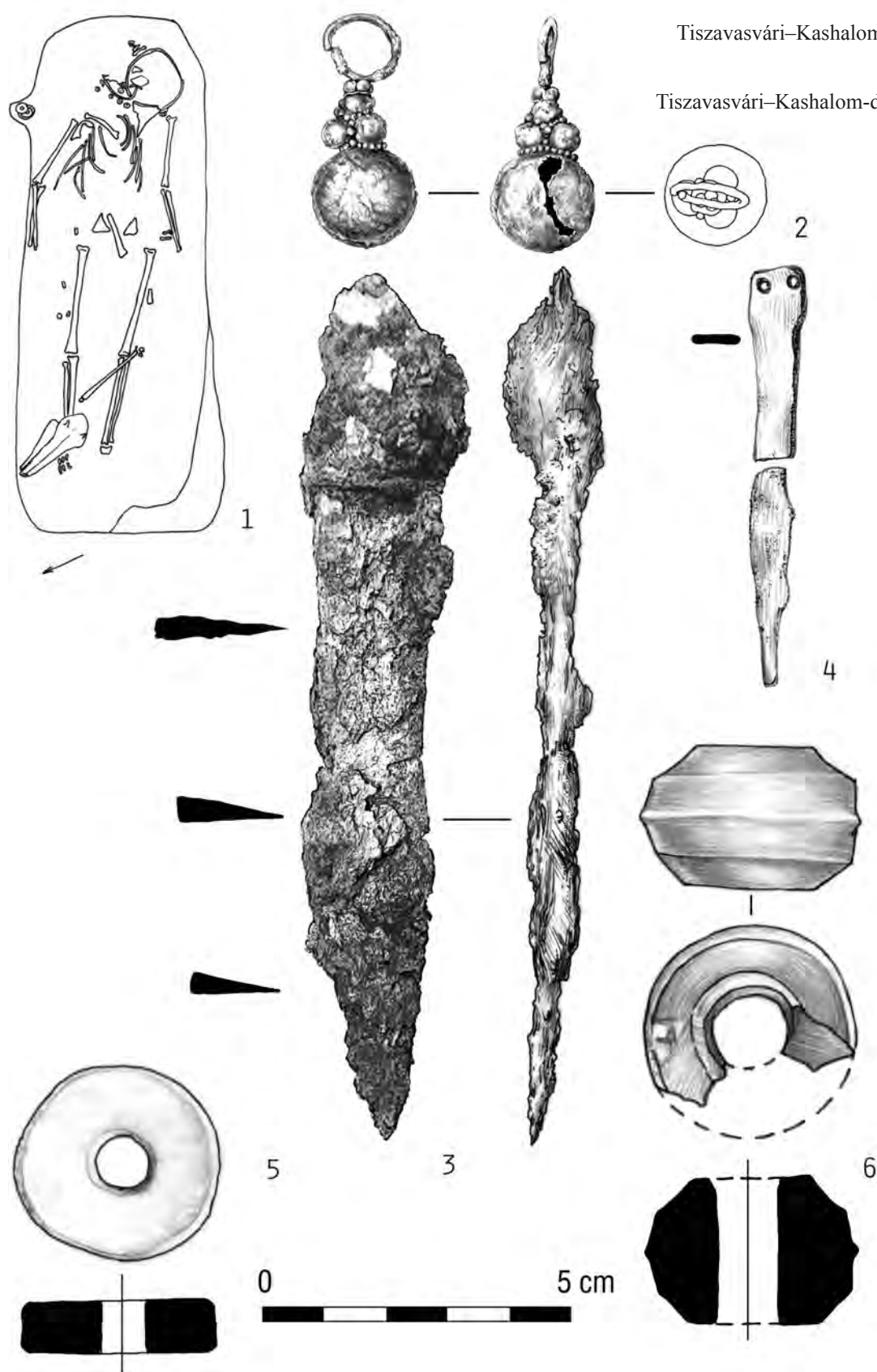

II. tábla

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 33. sír

Table II

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 33

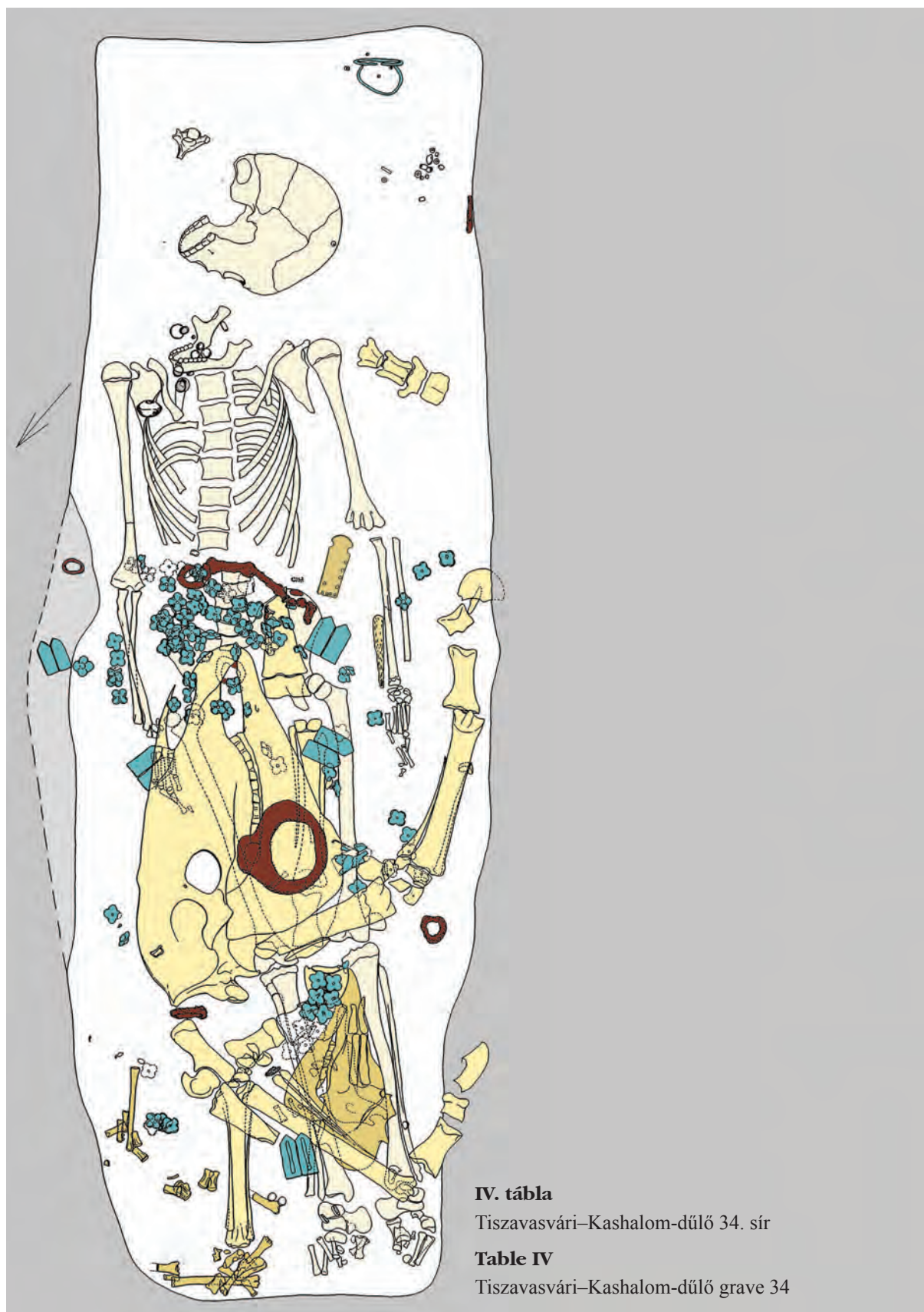

III. tábla

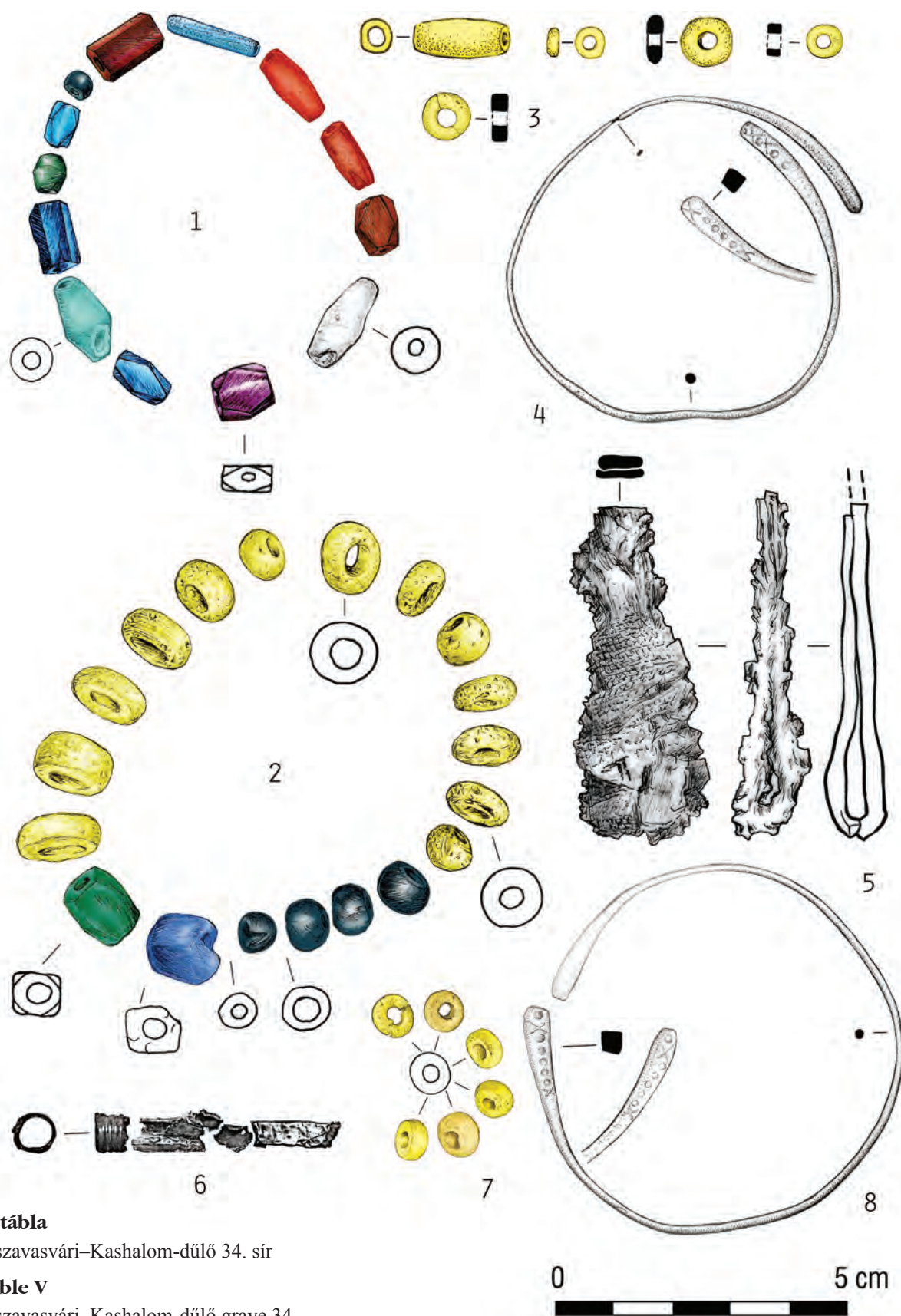
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 33. sír

Table III

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 33

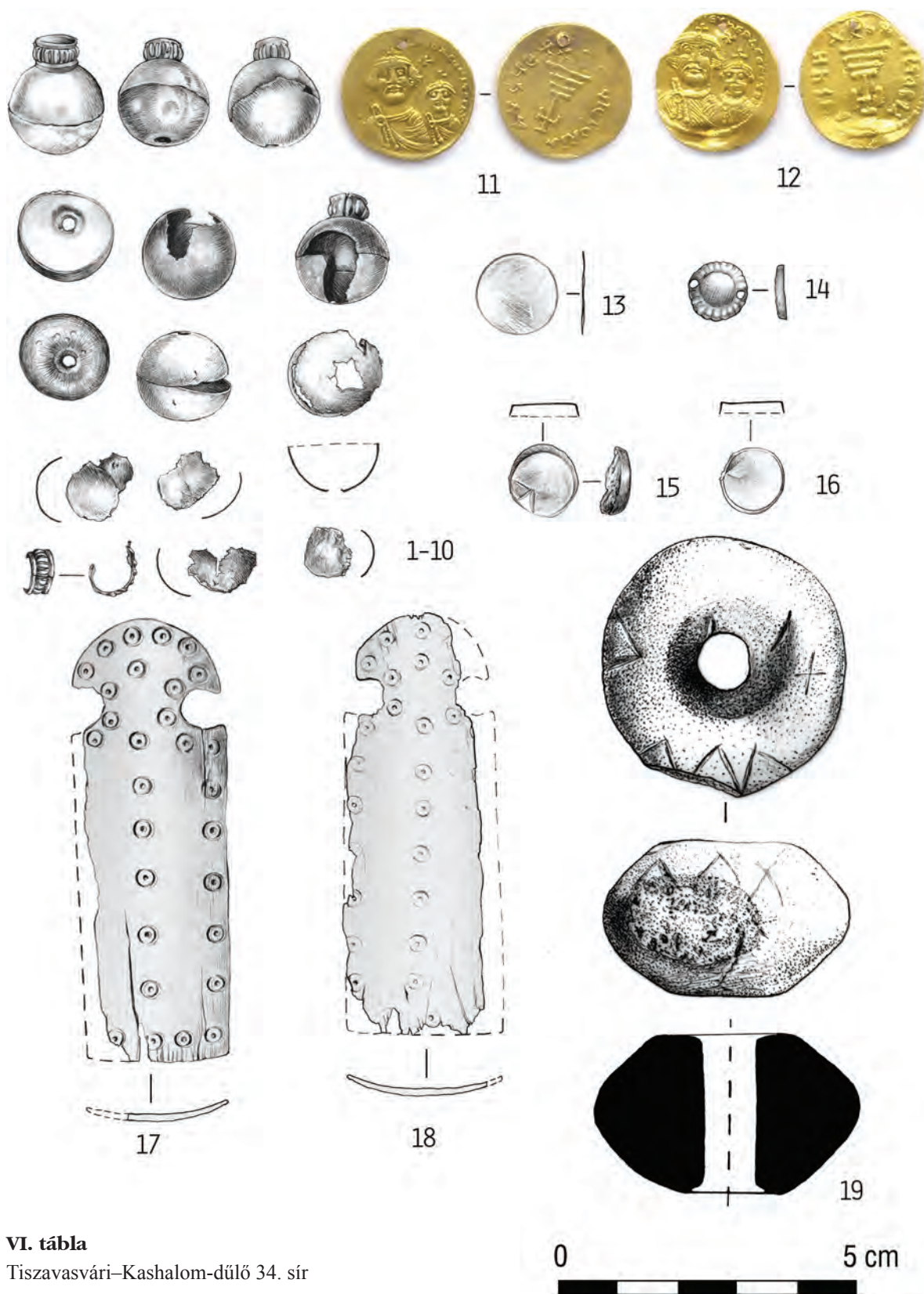

V. tábla

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír

Table V

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 34

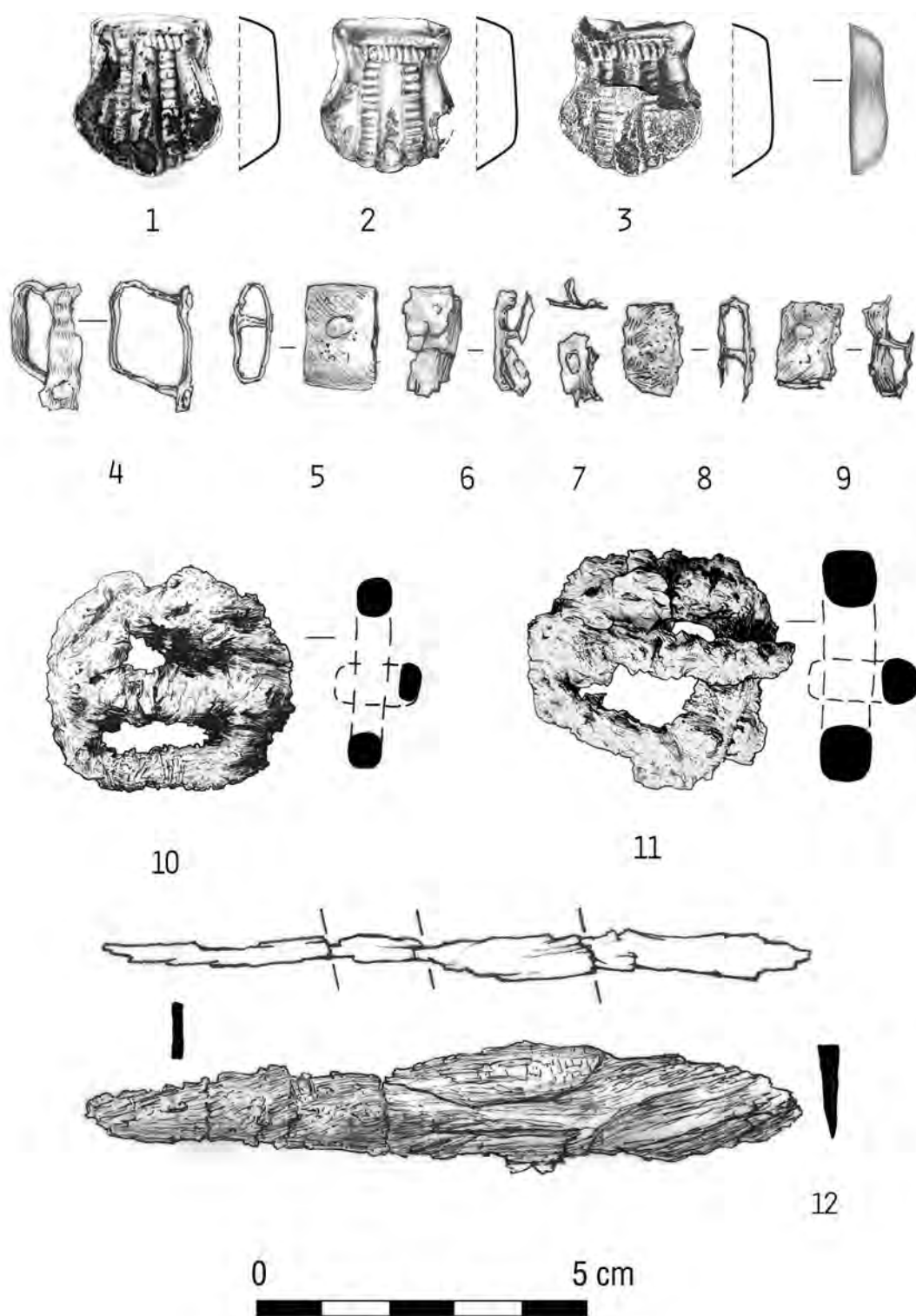
VI. tábla

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír

Table VI

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 34

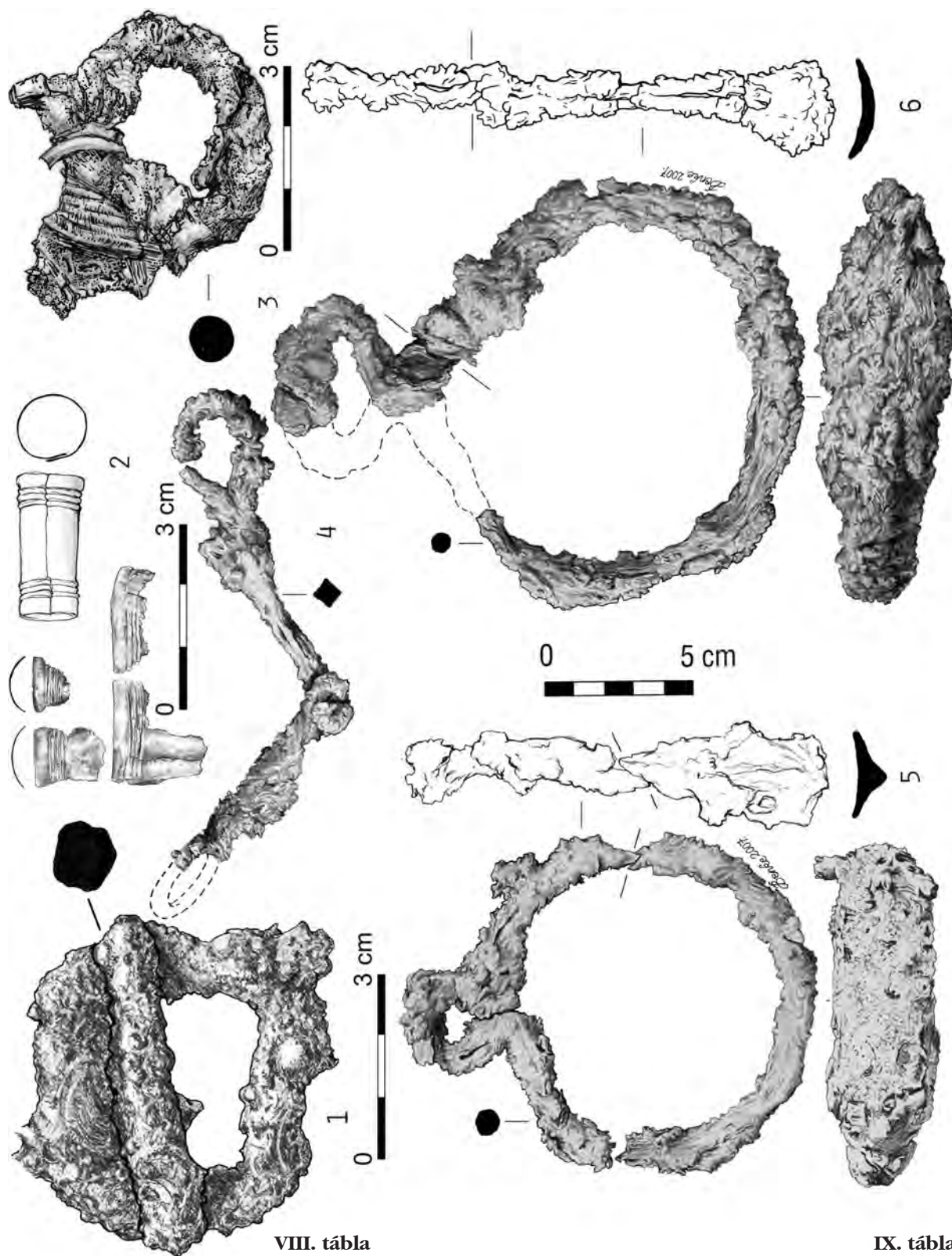

VII. tábla

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír

Table VII

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 34

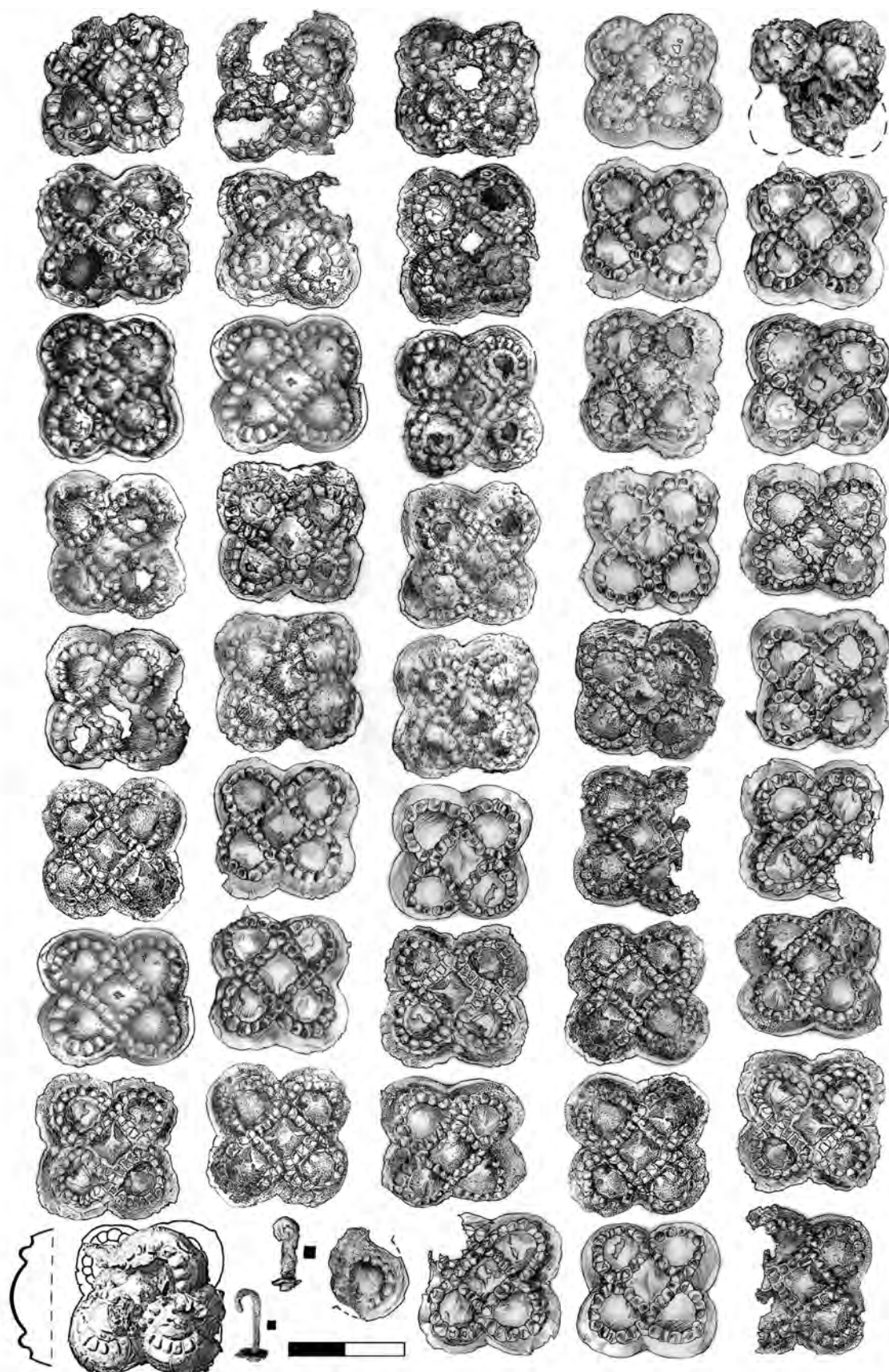
VIII. tábla
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír

Table VIII
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 34

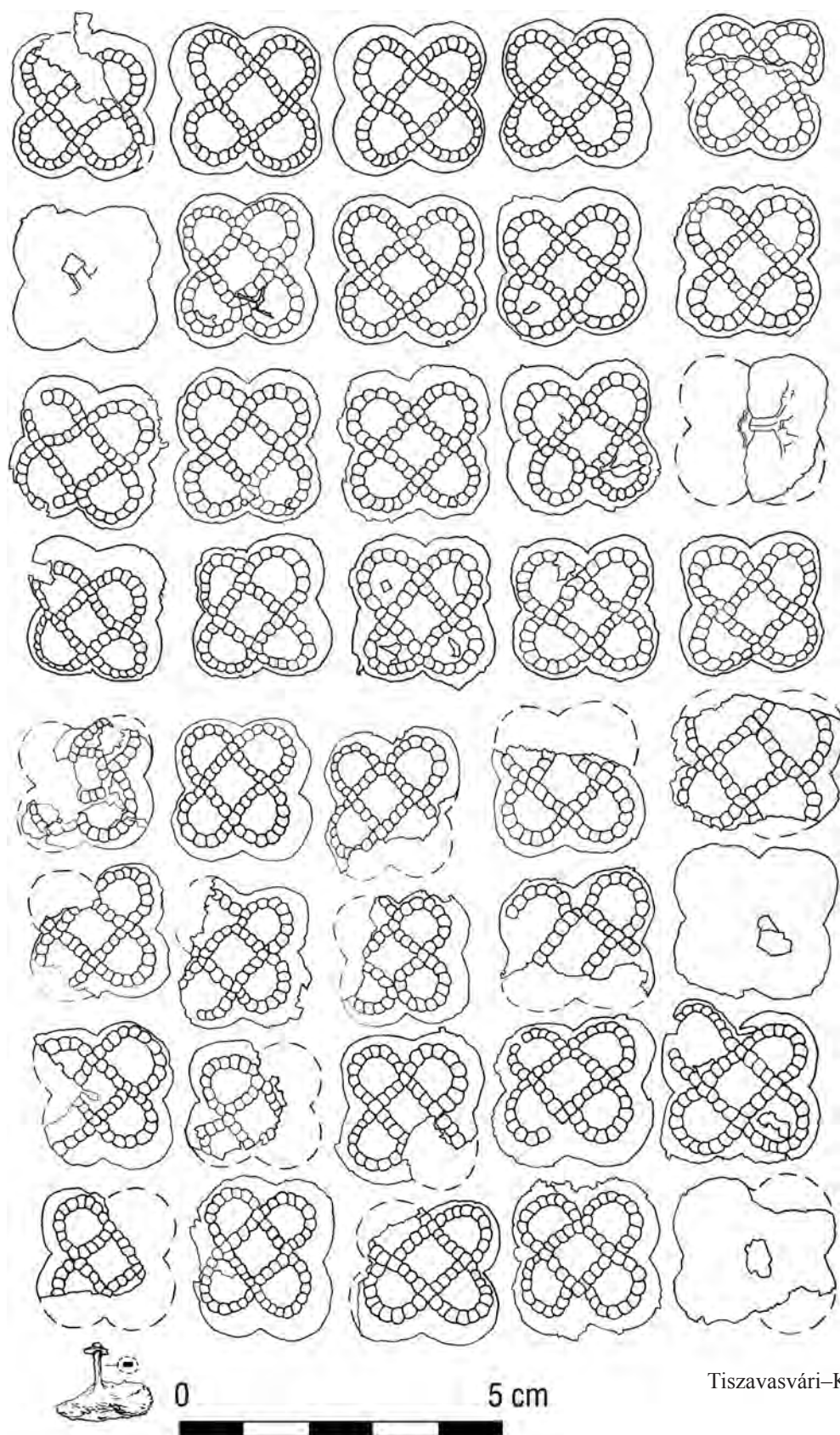
IX. tábla
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír

Table IX
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 34

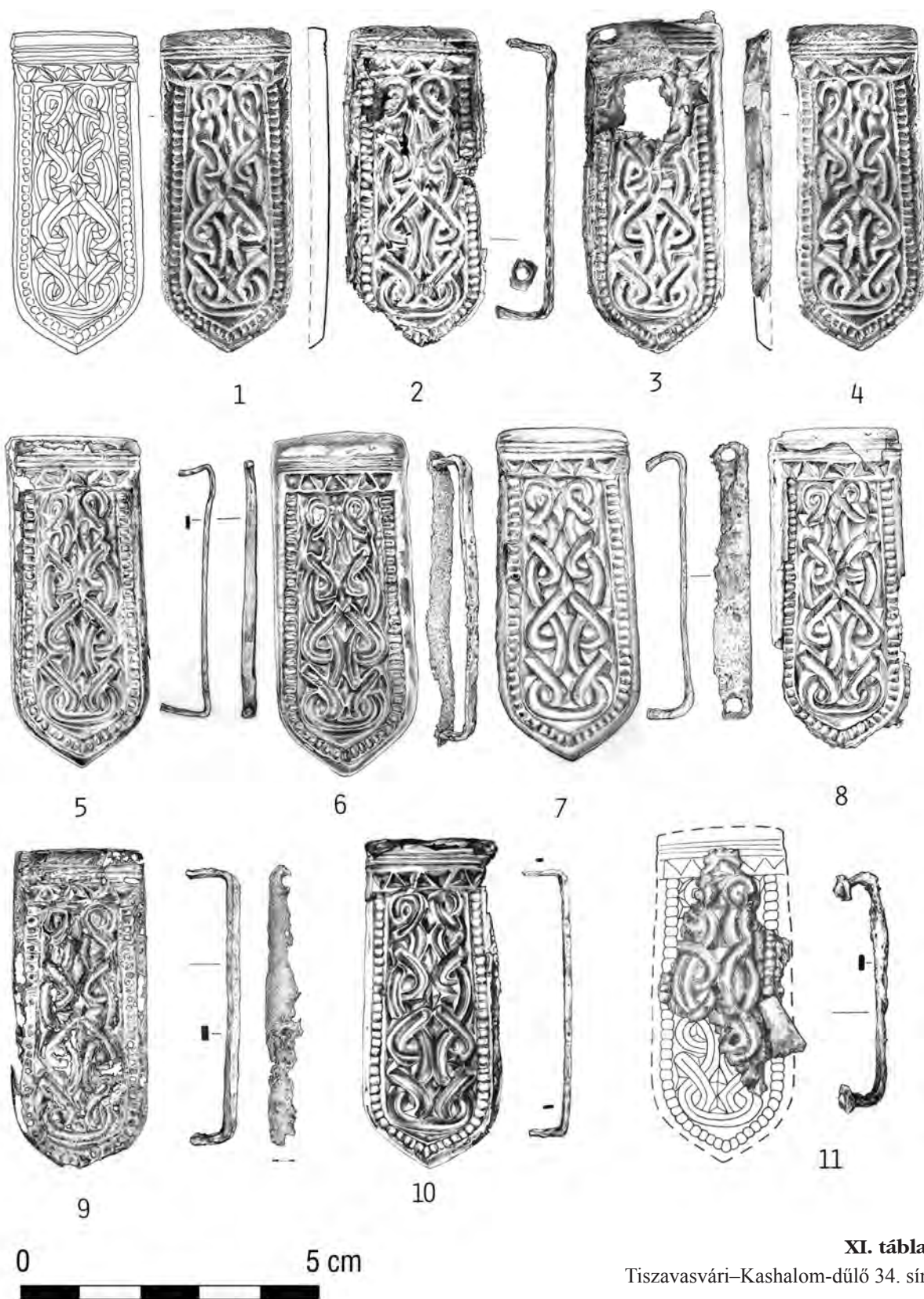

X. tábla

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír

Table X

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 34

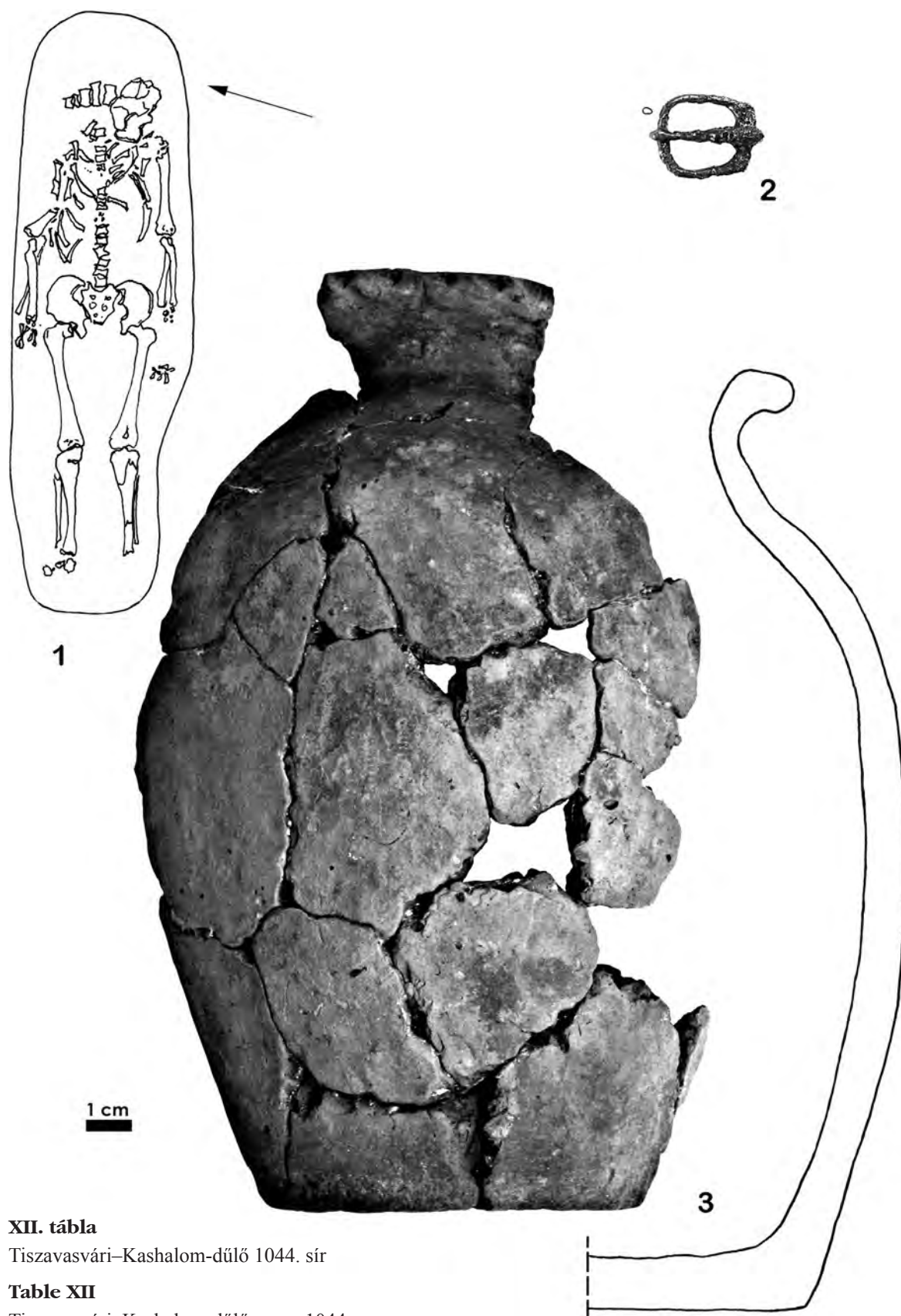
XI. tábla

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír

Table XI

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 34

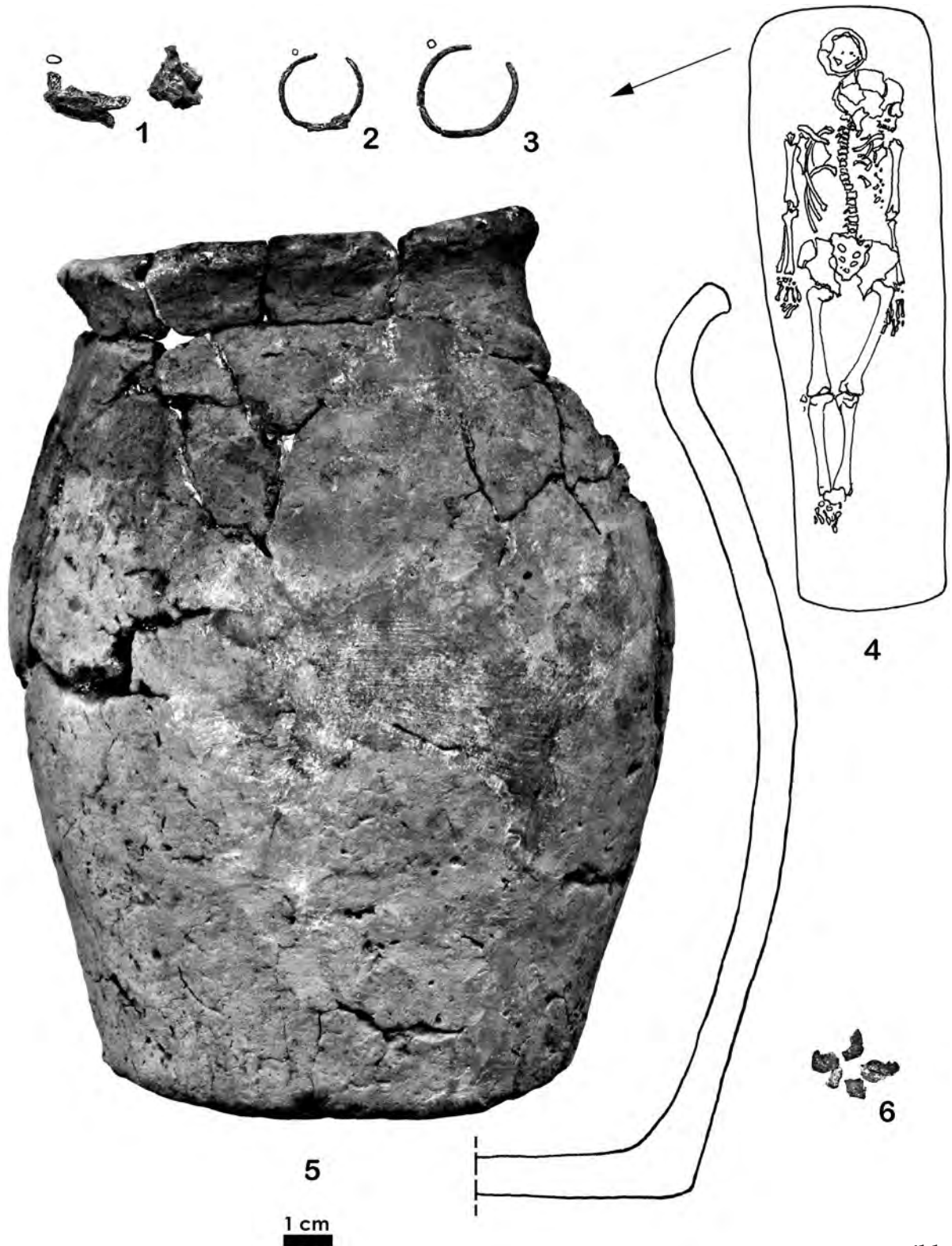

XII. tábla

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 1044. sír

Table XII

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 1044

XIII. tábla

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 1045. sír

Table XIII

Tiszavasvári-Kashalom-dűlő grave 1045

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő avar kori sírjainak gyöngyleleteiről*

Pásztor Adrien

A Tiszavasvári–Kashalom-dűlői üvegyöngyökből fűzött nyakláncok stílusuk alapján két, egymástól jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. A 33. sír nyakláncra olyan germán (többnyire Meroving-kori nyugati germán) kapcsolatokat mutató gyöngysorok közé tartozik (PÁSZTOR 2014. 280–282.), amely közé kis számú monokróm gyöngyöt fűztek. A 34. sír késő antik hatású gyöngysorát különböző színű és változatos formára alakított monokróm üvegyöngy alkotja, amelyek közé egy darab lecsiszolt sarkú hasábosra csiszolt karneolt is felfűztek.

A 33. sír gyöngyei

A 33. sír 40 darabból¹ álló gyöngysorának zöme (33 db = 83%) különböző rátétdíszes üvegyöngyből áll (1. kép). A közéjük fűzött késő római hagyományú kétszeresen összetett sárga és a fehér, türkizkék, zöld, sötétvörös rövid hengeres, díszítetlen felületű opak üvegyöngyök (7 db = 17%) kísérőgyöngyök, amelyek mind a késő antik, mind a gepida és langobard, mind pedig a Meroving-kori germán és avar kori emlékek között gyakori, sokáig továbbélő formák (PÁSZTOR 2014. 276. 46–48. jegyzet, PÁSZTOR 2014A. 9. jegyzet). Főleg a frank, alemann, bajor (PÁSZTOR 2014. 276. 49. jegyzet, GUTSMIEDL-SCHÜMMANN 2010. Farbtaf. XI–XIII.) és angolszász (LOHWASSER 2013. 131., 14.) gyöngyviselésben meghatározó gyöngytípusok.

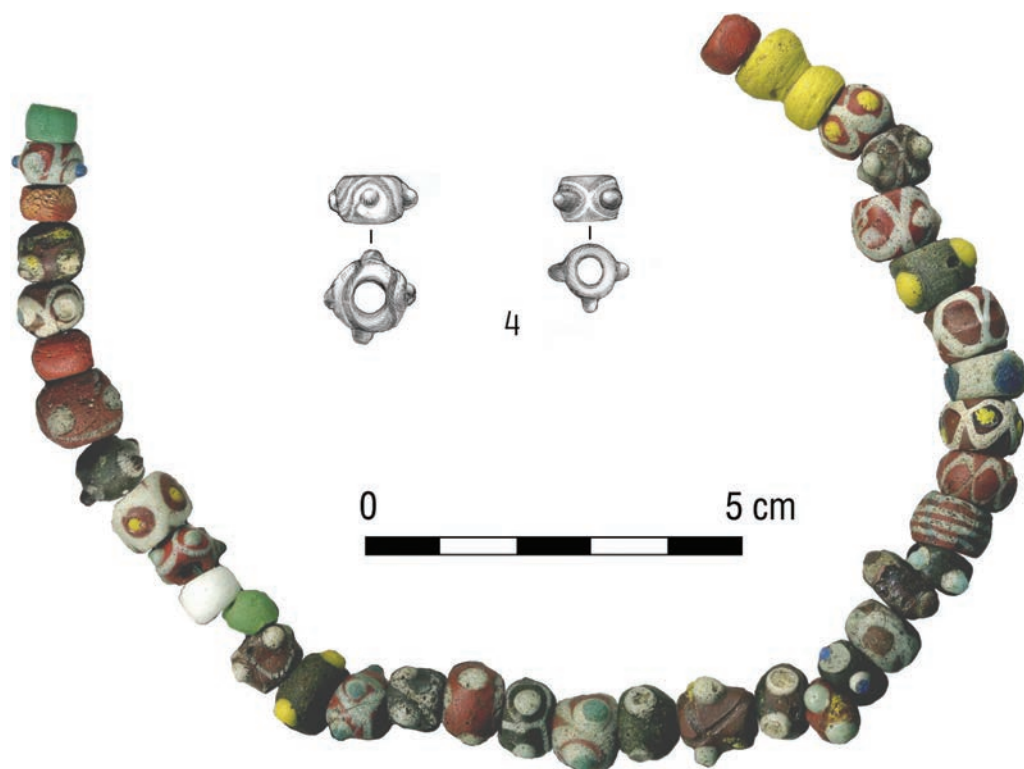
A rátétdíszes gyöngytípusok mindegyike egytagú, elsődleges díszük többségében egyrétegű dudoros, illetve dudoros és azokhoz csatlakozó hurokfolyatott rátétesek. A dudoros díszűek közül széles körben elterjedt, keltező érték nélküliek a fekete alapon sárga egyrétegű dudoros rátétes opakok (PÁSZTOR 1996. 73.) vagy az avar kori nyakláncokon általánosan kedvelt, vörös alapon fehér, illetve sárga dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes változatok. Ezek a legelterjedtebb variánsok közé tartozó, a legkorábbi emlékek között felbukkanó, hosszabb életű típusok (PÁSZTOR 1996. 47.). Ugyanez mondható el a vörös alapon fehér+kék és fehér hurokfolyatott rátétdíszes gyöngytípusokról is (PÁSZTOR 1996. 48.).

A díszes, színes gyöngysor egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes gyöngytípusai közül kiemelendő a vörös alapon fehér+vörös kétrétegű dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú üvegyöngy (2 db), amely igen ritka a germán és az avar kori gyöngyök között. Egyik legjobb párhuzama

---

* Jelen dolgozat az OTKA 109510 számú pályázat támogatásával készült.

¹ A sírleírásban 2 db rátétdíszes szemesgyöngy „fejdíszként” szerepel. Mivel nincs pontos információ a sírbeli helyzetükről, vélhetően a gyöngysorhoz tartozhattak.

1. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 33. sír gyöngyei

Fig. 1

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 33, beads

a bajorországi Aschen 238-2B sír színes gyöngysorából említhető (GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010. Farbtaf. XIV. Gr. 238-2B, 78.).

Említésre méltó a fehér alapon kék+fehér kétrétegű dudoros rátétű opak gyöngy is, amely nem terjedt el az avar kori emlékanyagban, és ritkábban fordul elő a VI. század vége – VII. század első harmada közötti időszakra keltezhető germán leletekben is (KOCH 1977. Farbtaf. 2. 14: 1, Stufe 4, KOCH 2001. Farbtaf. 14: 7–8.).

A 33. sír gyöngysorának további jellegzetes példányai a vörös alapon fehér hurokfolyatott és vörös alapon fehér hurok- és a gyöngytest közepén sárga vonalfolyatott rátétes opak üveggyöngyei. E típusváltozat többnyire a VII. század első felében divatos gyöngysorokról ismert (PÁSZTOR 2011. 441., PÁSZTOR 2014. 274., 280.). Ezt a keltezést erősíti a vörös alapon fehér, csigavonalban folytatott és rajta kék hullámvonal-folyatott rátétes lapított gömbös példány (PÁSZTOR 2014. 276.).

A 33. sír gyöngysorát a megismert párhuzamok alapján olyan tágabban keltezhető színes opak üveggyöngyökből állították össze, amelyek a VII. század első felében voltak kedveltek és még a század közepe táján is divatban maradtak.

A 34. sír gyöngyei

A 34. sír főleg monokróm gyöngyökből fűzött nyaklánc olyan sajátos leletkörülmények között került napvilágra, amelyek egyáltalán nem jellemzőek az avar korban gyöngyökkel eltemetettek viseleti és rituális szokásaira. A sír feltárása során a négy csoportban felszedett gyöngyök a

2. kép
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír gyöngyei

Fig. 2
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 34, beads

koponya mögött, a délnyugati sírfal mellett kerültek elő. A sírrajz szerint az első 6 db sárga gyöngyöt a kör poncokkal díszített, kiszélesedő végű bronz karperec alól, a többi pedig a sírfal mellett, egymás közelében elszórva „egy csomóban” találták. Feltételezhetően egy gyöngysorhoz tartozhattak, amelyet esetleg két soros nyakláncként viseltek vagy pedig egy rövidebb és egy kissé hosszabb láncot fűztek belőlük. Ez utóbbi különböző típusú gömbös, hengeres és hasábos formákból állt.

A gyöngysor egyik részét egy-egy zöld és kék, téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú, hosszú hasábosok mellett nagyobb hányadban sárga és okkersárga lapított gömb, gyűrű és korong alakú opak üveggyöngyök alkotják (2. kép). A monokróm lapított gömb alakúak római kori gyöngykészítő műhelyhagyományok hordozói (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985. Taf. 1: 1–12., 17–41.). A langobard,² gepida, bajor, alemann, frank és észak-itáliai langobard³ emlékanyagban is gyakori fényes feketék, illetve okkersárgák és világossárgák az avar gyöngyfűzők legkorábban felbukkanó típusaihoz sorolhatók. Nagyobb méretű példányaik az avar emlékek között a rátétdíszes színes gyöngyökkel együtt tűntek fel (PÁSZTOR 1995. 72., 90. I. tábla 1.1–1.11.). A VII. század végéig viseletük általános volt, a VII. század második harmadának végétől azonban egyre inkább háttérbe szorultak.

A gyöngysor másik nagyobb, 13 db-os csoportjába különböző formájú és színű monokróm üveggyöngyöket és egy lecsiszolt szélű hasábos gyöngyöt fűztek (3. kép). Valamennyi – a kék lapított gömb (1 db) (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985. Taf. 1: 2a–b., 7.), a sötétkék és a sötétvörös hosszú hengeres (2 db) (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985. Taf. 3., 145., 147., ALEKSZEJEVA 1975. Tab. 18.), a fehér, élénk kék, sötétvörös és zöld nyújtott és hosszú bikónikus (4 db) és kék, vörös és lila téglalap, illetve sötétkék, sötétvörös és lila nyújtott hatszög átmetszetű lecsiszolt sarkú hasábos (5 db) üveggyöngyök és egy nyújtott hatszög átmetszetű lecsiszolt élű hasábszög gyöngy karneolból – antik (például ALEKSZEJEVA 1975. Tab. 1: 14.), késő római és késő antik tradíciójú gyöngyformák.

3. kép
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír gyöngyei

Fig. 3
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő grave 34, beads

² Fertőszentmiklós 9. sír (I LONGOBARDI 1990. 60. I: 53c.)

³ Például I LONGOBARDI 1990. 203. IV: 86. – rátétes opak színes gyöngyök között opak világoskék, sárga lapított gömb és gyűrű alakú kísérőgyöngyök.

A kék, kisebb átmérőjű, hosszabb hengeres monokróm gyöngyök jól ismertek az antik (ALEKSZEJEVA 1975. Tab. 18.), a késő római vagy késő antik gyöngysorok⁴ mellett a korai Meroving-kori (például KAZANSKY–PÉRIN 2009. Fig. 13: 3.) vagy a gepida (például NAGY 2005. 103. Taf. 76: 1.) és langobard⁵ nyakláncokon. Az avar korban többnyire olyan füzérek alkotóelemei, amelyeket zömében római, illetve késő antik hagyományú gyöngytípusokból állítottak össze. A kora⁶ és késő⁷ avar kori nyakláncok ritkábban megjelenő gyöngyfajtája, amely keltező érték nélküli kísérgyöngy, önálló gyöngysort nem fűztek belőle.

A 34. sír nyújtott bikónikus zöld opak üveggyöngyének fehér, sárga, szürke, kék, vörös és barna kisebb variánsai az avar nyakláncok általánosabban elterjedt, jellegzetes alkotóelemei. Karakteres változataik a VI. század második fele – VII. századi nyugati germán, frank, alemann, bajor és ritkán az észak itáliai langobard füzéreken található zömök testű, hordószerű monokróm és folyatott rátétdíszes, bikónikus üveggyöngyökkel mutatnak közelebbi formai rokonságot. Az avar kori gyöngyviselésbe észak-itáliai, illetve nyugati germán területekről juthatott el (KOVRIK 1960. 163., KOVRIG 1963. 112.).

A nyújtott formájú, zöld opak bikónikus gyöngy antik és germán füzéreken is megtalálható legjobb párhuzamait többnyire borostyánból csiszolták.⁸ Legelterjedtebb változatai kék, fényát-eresztő üvegből megformált, hosszú életű gyöngytípusok, amelyek római kori (PREDA 1980.), gepida, alemann (SIEGMUND 1998. Taf. 1, 47, 5.) nyakláncokon fordulnak elő. Pontos formai párhuzamuk langobard⁹ és avar kori gyöngysorokon is felbukkantak.¹⁰ A kis számú, különböző formájú, kék és zöldes árnyalatú egyszínű kúposak és bikónikusak előzményeit a római és késő antik,¹¹ illetve az V. századi germán üveggyöngysorok között találhatjuk meg. Néhány példányuk az észak-itáliai langobard¹² és az avar kori gyöngysorok között is megfigyelhető.¹³ A szarmata¹⁴ és langobard (NAGY 2012. 16. kép) gyöngysorokon a vörös, vörösesbarna hosszú hengeres, illetve hordó formájú és a fehér hordó formájú gyöngyök gyakrabban felbukkanó példányok,¹⁵ amelyek az avar kori nyakláncokon viszont jóval ritkábban találhatók meg.

⁴ Például Singidunum III. 8. és 2. sír V. század utolsó negyede és VI. század első felére keltezhető füzerein megtalálhatók, nyújtott bikónikus és lecsapott sarkú hasábos borostyángyöngyök társaságában (IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006. Fig. 76: 1–2.).

⁵ Például STARE 1980. 110. Taf. 42: 3., Taf. 88: 3., Taf. 102: 1., Taf. 105: 11., Taf. 108: 10.

⁶ Például Keszthely–Fenekpuszta, Horreum 8. sír (MÜLLER 1996. 269. Kat. 5.116., Szekszárd–Bogyiszlói út 314. sír (PÁSZTOR 2001. 144., 153. 6. kép, PÁSZTOR 2010. Farbtaf. XI: 2.), Horreum 6. sír (VIDA 2011. Taf. 3–4), Kölked–Feketekapu A 277., 279. sír (KISS 1996. Taf. 60: 1., Taf. 61: 14.).

⁷ Például Lesencetomaj–Piroskereszt 71. sír (MÜLLER 1992. Taf. 10.), Dunapentele/Dunaújváros 3. sír (GARAM 1991. 9. Taf. 4.); Nové Zámky 27. sír (ČILINSKA 1976. 14. Taf. XXI. 5.).

⁸ ALEKSZEJEVA 1975. Tab. 18., Magyarcsanak–Bökény 11., 14. és 31. sír (NAGY 2005. Taf. 21–22., Taf. 24., Taf. 76: 1.).

⁹ Szőlád 17. és 26. sír (ZULAUF 2012. XXI. t. 2., 22., XXV. t. 14.).

¹⁰ Például Zamárdi 272. sír (BÁRDOS–GARAM 2009. Taf. 33: 8.).

¹¹ Például Callatis (PREDA 1980. M. 319., M. 331., M. 350.)

¹² Például Voltago 58. sír (I LONGOBARDI 1990. 452., 454., Kat. X. 138.)

¹³ Szekszárd–Bogyiszlói út 314. sír (PÁSZTOR 2001. 153. 5. kép), Székkutas 120., 523., 163. sír (PÁSZTOR 2003. 368. 4. kép 25–25.2.).

¹⁴ A Péceli úti császár kori szarmata-germán lakosságú népesség temetőjéből ismert monokróm gyöngyök között is említhetők (NAGY 2014. 2. t. 37. és 193. sír gyöngyei).

¹⁵ Szentendre 10. sír (ZULAUF 2012. VII. t. 3., 5., 7., 9.), Szőlád 9. sír (ZULAUF 2012. XXI. t. 20.), Vörs 8. sír (ZULAUF 2012. XXVII. t. 5., 10.).

A 34. sír gyöngysorának további jellegzetes alkotóelemei a sötétkék, illetve sötét vöröses-barna, lecsiszolt sarkú hasábos formájú üveggyöngyök, amelyek igen hosszú életű változatok. Viseleti divatjuk a II. századtól a X. századig többször felvirágzott.¹⁶

A különböző karneolból csiszolt gyöngyszemek (főleg a lecsiszolt sarkú hasábosak és a gömbösek) az egész avar kori gyöngyviselet díszeként megfigyelhetők. Kedveltségük többször felvirágzott. A nyújtott hatszög átmetszetű, téglalap alakú karneolgyöngyök gepida¹⁷ és langobard,¹⁸ illetve Meroving-kori alemann, bajor temetők gyöngyletei között is látható (ČILINSKA 1975. 87., KOCH 1990. 118., Abb. 94. Gr. 18: 4., 19: 14., 20: 38., 21: 35.). Egyes kutatók véleménye szerint a lecsiszolt sarkú hasábos gyöngyök megjelenése az avar leletekben a VII. század második felének beköszöntét jelzi (KOVRIK 1963. 143.). Ez a forma drágakőből (karneol) a VII. század közepétől ismét megtalálható, majd a VII. század utolsó harmadában többnyire sötétkék, kék üvegpéldányok váltják fel (GARAM 1992. 152.). A legkorábbi avar kori emlékanyaghoz köthető lecsapott sarkú hasábos karneolok például a Keszthely–Fenékpuszta, Déli erődfal 1963/18. (MÜLLER 1999. 156., 172. 3. kép 18, 3.) vagy a Keszthely–Horreum 6., 9. és 30. sírban (BARKÓCZI 1968. 279–281., 286., Pl. LVII: 8., LX., LXVII: 11.), a legkésőbbiek pedig az avar kor végi sírokban (például NAGY 2003. 45., 178., 105. kép 3., PÁSZTOR 2003. 342.) bukkannak fel.

A nyaklánc monokróm gyöngyei között egyetlen köles méretű sárga üveggyöngy képviselte azt a gyöngytípust, amely általánosan elterjedt az avar korban és uralkodóvá vált a késői időszakban sárga és sötét (barna, fekete) színárnyalatban, több formavariánsban, rosszabb minőségben.¹⁹ Ezek leginkább a VII. század közepe – utolsó harmadáig voltak divatban a gyöngyfűzésekben. Az avar kori sárga, barna és fekete köles gyöngyök túlsúlyát a kutatás a VII. század második fele – utolsó harmada időszakára keltezi (KOVRIK 1963. 143., ČILINSKA 1975. 86., SZABÓ 1975. 270., KISS–SOMOGYI 1984. 144., PÁSZTOR 2003. 346.).

A tiszavasvári 34. sír monokróm gyöngyökből összeállított nyaklánc az avar kori gyöngydivat sajátos és ritkábban előforduló ékszere. A gyöngysort különböző formájú és színű monokróm gyöngyökből állították össze, amelyekből az avar korban elvéve vagy egyáltalán nem fűztek fel önálló gyöngysort. E gyöngyékszerek gyakran olyan környezetben fordultak elő, ahol a sírokban talált egyes viseleti tárgyak romanizált vagy késő antik, illetve korabizánci hatás hordozói.

Irodalom

ALEKSZEJEVA 1975.

Е.М. Алексеева: Античные бусы Северного Причерноморья. САИ Г1–12. 1975.

BÁRDOS–GARAM 2009.

Edit Bárdos – Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil I. MAA 9. 2009.

BARKÓCZI 1968.

László Barkóczi: A 6th Century Cemetery from Keszthely-Fenékpuszta. ArchHung 20. 1968. 275–311.

¹⁶ ČILINSKA 1975. 87., ČILINSKA 1976. 158–159. A szarmata gyöngyviseletben a négyszög átmetszetű lecsapott sarkúak kisebb példányokat a II. századtól az V. századig viselték, a nagyobb méretű, fehér, vörös, zöld, lila és fekete, téglalap átmetszetű hasábosak a III. századtól és a IV. századig jellemzőek (VADAY 1989. 103.).

¹⁷ Például Szentés–Nagyhegy 13. sír (CSALLÁNY 1961. Taf. XXV: 9.), Kiszombor 118., 279., 350. sír (CSALLÁNY 1961. Taf. CXXVII: 19., Taf. CXXXVI: 10–11., Taf. CXXIV: 13.).

¹⁸ Például Vörs 8. sír (SÁGI 1964. XXV. t. 7.).

¹⁹ Az egytagú köles méretűek általános típusai a lapított gömb, gyűrű, henger, korong és kúp, csonkakúp forma.

- ČILINSKÁ 1975.
Zlata Čilinská: Frauenschmuck aus dem 7-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *SlA* 23. 1975. 63–96.
- ČILINSKÁ 1976.
Zlata Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld Nové Zámky. *Archaeologica Slovaca Fontes* 7. Slovenská akadémia vied, Bratislava 1976.
- CSALLÁNY 1961.
Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.) *ArchHung* XXXVIII. 1961.
- GARAM 1991.
Éva Garam: Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. *RGZ Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer* 25. Habelt, Bonn 1991.
- GARAM 1992.
Éva Garam: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* 1. Hrsg. Falko Daim. *Archaeologia Austriaca Monographien* I. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 1992, 135–250.
- GUTSMIEDL-SCHÜMANN 2010.
Doris Gutsmiedl-Schumann: Das frühmittelalterliche Gräberfeld Aschheim-Bajuwarenring. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege Bodendenkmalpflege 94. Kallmünz 2010.
- I LONGOBARDI 1990.
I Longobardi. Ed. Gian Carlo Menis. *Electa*, Milano 1990.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006.
Vujadin Ivanišević – Michel Kazanski – Anna Mastykova: Les nécropoles de Viminacium à l’époque des Grandes Migration. Collège de France – CNRS, Monographies 22. Paris 2006.
- KAZANSKI–PÉRIN 2009.
Michel Kazanski – Patrick Périn: “Foreign” objects in the Merovingian cemeteries of Northern Gaul. In: *Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*. Ed. Dieter Quast. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 78. Mainz 2009. 149–167.
- KISS 1996.
Attila Kiss: Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Mit Beiträgen von Max Martin, Peter Stadler und István Takács. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 2. Hrsg. Falko Daim. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- KISS–SOMOGYI 1984.
Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. [Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna.] *DissPann* III: 2. Budapest 1984.
- KOCH 1977.
Ursula Koch: Das Reihengräberfeld bei Schretzheim I–II. *Germanische Denkmäler Völkerwanderungszeit* A 13. Gebr. Mann, Berlin 1977.
- KOCH 1990.
Ursula Koch: Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 18. Theiss, Stuttgart 1990.

KOCH 2001.

Ursula Koch: Das alemannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60. Theiss, Stuttgart 2001.

KOVRIG 1960.

Kovrig Ilona: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. [Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely.] *ArchÉrt* 87. 1960. 136–168.

KOVRIG 1963.

Ilona Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* 40. Budapest 1963.

LOHWASSER 2013.

Nero Lohwasser: Das frühmittelalterliche Reichengräberfeld von Pfakofen. Mit Beiträgen von W. E. Fassbinder und Gunnar Gransche. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege Bodenkmalpflege 98. Kallmünz 2013.

MÜLLER 1992.

Róbert Müller: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: *Awarenforschungen* I. Hrsg. Falko Daim. *Archaeologia Austriaca Monographien* I. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Wien 1992. 251–308.

MÜLLER 1996.

Róbert Müller: Die Keszthely-kultur. In: *Hunnen + Awaren. Reitervölker aus dem Osten*. Burgenländische Landesausstellung 1996 Schloss Halbturn. Begleitbuch und Katalog. Hrsg. Falko Daim. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt 1996. 265–274.

MÜLLER 1999.

Müller Róbert: Sági Károly temetőfeltárása a keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963–1967). *ZM* 9. 1999. 153–180.

NAGY 2003.

B. Nagy Katalin: A Székkutas-Kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. *MFME – MonArch* 1. Szeged 2003.

NAGY 2005.

Margit Nagy: Magyarcsanak-Bökény. In: Cseh János – Istvánovits Eszter – Lovász Emese – Mesterházy Károly – Nagy Margit – Nepper Ibolya – Simonyi Erika: *Gepidische Gräberfeld in Theissgebiet II. Monumenta germanorum archaeologica Hungariae* 2. *Monumenta Gepidica*. Budapest 2005. 97–116.

NAGY 2012.

Nagy Margit: Langobard sírok Budapest-Óbuda/*Aquincumból*. [Langobardische Gräber aus Budapest-Óbuda/*Aquincum*.] In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 141–174.

NAGY 2014.

Nagy Margit: Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákosszaba-Péceli út mellett és a Madaras-Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz. [Remarks on the burial custom noted in the Roman period cemeteries uncovered at Budapest, district XVII, Rákosszaba-Péceli út and Madaras-Halmok (county Bács-Kiskun).] In: *Avarok pusztái. Avarum solitudines. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. *Opitz Archaeologica* 6. – MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Budapest 2014. 115–160.

PÁSZTOR 1995.

Pásztor Adrien: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. [Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber.] *SMK* 11. 1995. 69–92.

PÁSZTOR 1996.

Pásztor Adrien: A Csákberény–orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata. [The typochronological examination of the bead finds of the Csákberény–Orondpuszta cemetery from the Avar period.] *Savaria*. 22: 3. (Pars archaeologica) 1992–1995. (1996) 37–83.

PÁSZTOR 2001.

Pásztor Adrien: A Szekszárd-Bogyiszló úti avar kori temető gyöngyleletei. [Die Perlenfunde des Gräberfeldes an der Strasse Szekszárd Bogyiszló.] *WMMÉ* 23. 2001. 115–160.

PÁSZTOR 2003.

Pásztor Adrien: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető gyöngyleletei. [Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadülő.] In: NAGY 2003. 331–370.

PÁSZTOR 2010.

Adrien Pásztor: Die Perlenfunde aus den Gräbern der Keszthely-Kultur in der Nekropole vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta. In: Róbert Müller: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta. *Castellum Pannonicum Pelsonense* Vol. 1. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden 2010. 249–262.

PÁSZTOR 2011.

Adrien Pásztor: Die Perlenfunde aus dem Gräberfeld Keszthely-Fenékpuszta, Horreum. In: Tivadar Vida: Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innerfestigung von Keszthely-Fenékpuszta. Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Hrsg. Orsolya Heinrich-Tamáska. *Castellum Pannonicum Pelsonense* Vol. 2. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden 2011. 438–442.

PÁSZTOR 2014.

Adrien Pásztor: Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, Ödkirchen-Flur. In: Róbert Müller: Das Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur. Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Hrsg. Orsolya Heinrich-Tamáska. *Castellum Pannonicum Pelsonense* Vol. 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2014. 257–310.

PÁSZTOR 2014A.

Pásztor Adrien: Gyöngyleletek a szegvár-oromdülői avar kori temető szűrőkanalas sírjaiban. In: Avarok pusztái. *Avarum solitudines. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. *Opitz Archaeologica* 6. – MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Budapest 2014. 291–312.

PREDA 1980.

Constantin Preda: Callatis. Necropola romano-bizantina. *Biblioteca de arheologie* 38. Ed. Academiei Republicii socialiste România, București 1980.

SÁGI 1964.

Károly Sági: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta ArchHung* 16. 1964. 359–408.

SIEGMUND 1998.

Frank Siegmund: Merowingerzeit am Niederrhein. Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und dem Kreis Heinsberg. *Rheinische Ausgrabungen* 34. Rheinland-Verlag, Köln 1998

STARE 1980.

Vida Stare: Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev. (Ovrednotenje grobnih pridatkov in István Kiszely, Antropológi pogledi). Katalogi in monografije 18. Narodni muzej v Ljubljani, Ljubljana 1980.

SZABÓ 1975.

János Győző Szabó: The Pilismarót Cemetery. In: Éva Garam – Ilona Kovrig – János Győző Szabó – Gyula Török: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary 1. Hungarian National Museum, Budapest 1975. 241–282.

TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985.

Magdalena Tempelmann-Mączyńska: Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. *RGF* 43. Mainz 1985.

VADAY 1989.

Andrea H. Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. Budapest 1989.

VIDA 2011.

Tivadar Vida: Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta. In: Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Hrsg. Orsolya Heinrich-Tamáska. Castellum Pannonicum Pelsonense Vol. 2. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden 2011. 397–455.

ZULAUF 2012.

Zulauf Gyöngyi: Hatodik századi gyöngyök Pannoniában. Szakdolgozat kézirat. ELTE BTK Régészet szak. Budapest 2012.

PÁSZTOR Adrien

MTA BTK Történettudományi Intézet

H-1014 Budapest

Úri u. 53.

e-mail: adrien0318@gmail.com

Bead finds of Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

Necklaces made of glass beads from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő can be classified into two groups well distinguishable by their style. The necklace from grave 33 belongs to bead strings showing Germanic – mainly Western Germanic of Merovingian Age – connections (PÁSZTOR 2014. 280–282) with a few monochromic beads. The necklace of grave 34 influenced by Late Roman fashion is made of monochromic beads of different colours and varied shapes among which a prismatic, polyhedric carnelian bead was included.

Bead string from grave 33 was composed of opaque glass beads that, on the basis of analogies, can be dated to a relatively wide chronological horizon. These pieces were favoured in the first half of the 7th century and stayed in fashion also around the middle of the century.

Bead string from grave 34 including monochromic pieces is an original and relatively rare decoration of the Avarian Age bead fashion. It is composed of monochromic beads of different shape and colour, that were hardly used in the Avarian Age or only in single cases. These bead decorations usually appear in a mostly Romanised, Late Antique environment bearing the influence of Byzantine fashion.

Adrien PÁSZTOR

Hungarian Academy of Sciences Research Centre
for the Humanities Institute of History
H-1014 Budapest
Úri u. 53.
e-mail: adrien0318@gmail.com

A Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése

Siklósi Zsuzsanna

A radiokarbon datálás az ősrégészetben ma már mindennaposan, rutinszerűen használt módszer az őskori lelőhelyek abszolút kronológiai keltezésére. Vitathatatlan, hogy a módszer jelentősége elsősorban azoknak a régészeti korszakoknak a kutatásában kiemelkedő, ahol a leletanyag és régészeti jelenségek abszolút keltezésére nincs más lehetőség. Ennek oka sokáig az is volt, hogy a radiokarbon keltezés nem tudott olyan pontosságot elérni, mely a történeti korokkal foglalkozó régészek – néhány évtizednyi pontosság – elvárásának megfelelt volna. A radiokarbon keltezés folyamatos fejlődésének – először a kalibrálás, majd az AMS mérési módszer, legutóbb pedig a Bayes analízis alkalmazásának – köszönhetően ma már ezeknek az elvárásoknak is megfelel a módszer (BAYLISS 2009.).

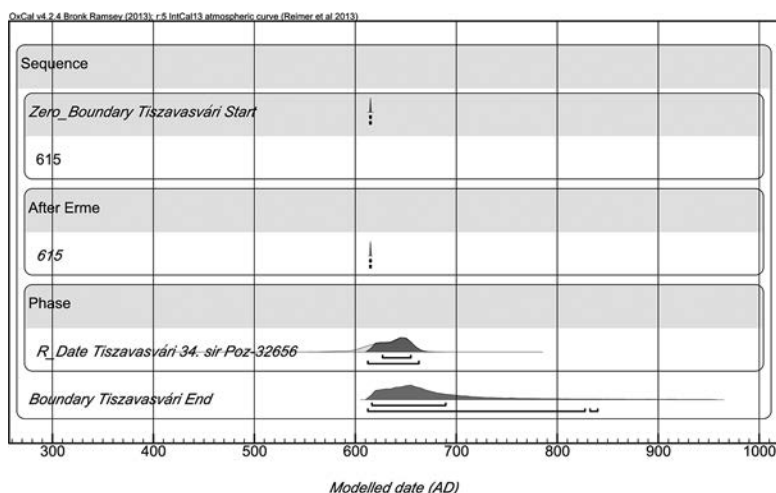
Már az 1960-as években kiderült, hogy a radiokarbon méréseket kalibrálni kell, mivel az élőlényekben található C14 koncentrációja az idők folyamán nem volt állandó, hanem ingadozott. Ezért a kalibrációs görbében olyan ún. meredek szakaszok, hurkok és platók találhatók, melyeknek következtében az eleve egy mérési hibával rendelkező kalibrálatlan radiokarbon adat kalibrálás után még tágabb időintervallumot fed le. A korai, konvencionális radiokarbon mérések hibája gyakran még 100–200 év volt, ezért kalibrálás után egy-egy adat akár 600–800 éves időintervallumot is magába foglalhatott. Ezek a korai adatok – nem véletlenül – nem keltették fel a történeti korokkal foglalkozó régészek érdeklődését.

Bár a konvencionális mérési módszer folyamatosan fejlődött, a valódi áttörést az AMS mérési módszer bevezetése hozta meg, mely nagyságrendekkel pontosabb – 25–40 éves hibával rendelkező – méréseket tett lehetővé. Azokban az esetekben azonban, amikor egy radiokarbon adat a kalibrációs görbe egy lapos szakaszára vagy egy hurokra esett, ezek egyenként, individuálisan kalibrálva akár 100 évnél is tágabb időintervallumot foghattak át.

A radiokarbon keltezés módszere nemcsak a laboratóriumi mérések pontosítása, a kisebb mintamennyiség irányában fejlődött, hanem a mérési eredmények értelmezése, elemzése tekintetében is. Egyrészt nagyon hamar világossá vált, hogy egy-egy régészeti jelenség, esemény pontos, megbízható keltezéséhez többnyire nem elegendő egy mérés, hanem mérések sorozatára van szükség. Másrészt az 1990-es évektől kezdődően kezdtek a radiokarbon mérések értelmezéséhez használni a Bayes analízist (BUCK ET AL. 1991.). E statisztikai módszer teszi lehetővé, hogy a radiokarbon mérések kalibrálása során egy-egy régészeti jelenség, illetve a keltezni kívánt esemény esetében a rendelkezésre álló egyéb, külső információforrásokat is figyelembe vegyük. Ilyen lehet akár a vertikális stratigráfia, akár egy tipokronológiától függetlenül keltezhető érme, felirat vagy egy

dendrokronológiai adat. E külső információk bevonásával és – lehetőség szerint – radiokarbon mérések sorozatával jelentősen tudunk finomítani, pontosítani a kalibrációs görbe egyenetlenségeiből adódó pontatlanságokon, becsülni tudjuk egy-egy lelőhely használatának kezdetét és végét, valamint használatának időtartamát. Ezzel a módszerrel – szerencsés esetben és körültekintő elemzéssel – már akár generációnyi, 25–40 év pontossággal tudunk keltezni, aminek már a történeti korok keltezésében is van létjogosultsága. Ráadásul, ahogyan a következőkben a Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és a Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson feltárt temetkezések kapcsán látni fogjuk, a régészeti tipokronológiai keltezés, a radiokarbon keltezés és a sírokban feltárt érmék numizmatikai keltezésének összevetésével jól tudjuk tesztelni a C14 adatok megbízhatóságát és a tipokronológia megalapozottságát. Ezzel lelőhely alapú kronológia építhető, nincs szükség regionális általánosításra, vagyis lelőhely szinten vizsgálhatjuk például a változások tempóját vagy egy innováció terjedését.

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír (LÓRINCZY–RÁCZ 2014.)

1. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír kalibrált radiokarbon adatának Bayes analízise

Fig. 1.

Bayesian analysis of calibrated radiocarbon date of grave 34 in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

Lelőhely, sírszám/ Site, grave No.	Minta nyersanyaga/ Sample material	Laborszám/ Labe code	Kalibrálatlan AMS mérés eredménye (BP)/ Result of uncalibrated AMS measurment (BP)	Kalibrált radiokarbon adat (68,2%)/ Calibrated radiocarbon date	Kalibrált radiokarbon adat (95,4%)/ Calibrated radiocarbon date
Tiszavasvári– Kashalom-dűlő 34. sír/ grave 34.	embercsont/ human bone	Poz-32656	1405±30	620–657	595–668
Hajdúnánás–Fűrj- halom-járás 12. sír/ grave 12.	embercsont/ human bone	VERA-4354	1375±30	640–670	608–684
Hajdúnánás–Fűrj- halom-járás 19. sír/ grave 19.	embercsont/ human bone	VERA-4353	1300±35	668–765	658–770

I. táblázat

A feltárt temetkezések individuálisan kalibrált radiokarbon mérési eredményei

Table I

Individual calibrated dates for the graves excavated in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő and Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás

Lelőhely, sírszám/ Site, grave No.	Modellezett radiokarbon adat (68,2%)/ Modelled radiocarbon date	Régészeti keltezés/ Archaeological dating
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír/grave 34	627–655	625–640
Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír/grave 12	658–672	650–675
Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 19. sír/grave 19	664–711	675–700

II. táblázat

A radiokarbon és a tipokronológiai keltezés összehasonlítása

Table II

Comparison of the results of radiocarbon dating with typochronological dating

2. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő
34. sír Bayes-féle modellezett,
kalibrált radiokarbon keltezésének
valószínűség-eloszlása

Fig. 2.

Probability distribution showing the
Bayesian modelled date for grave
34 in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

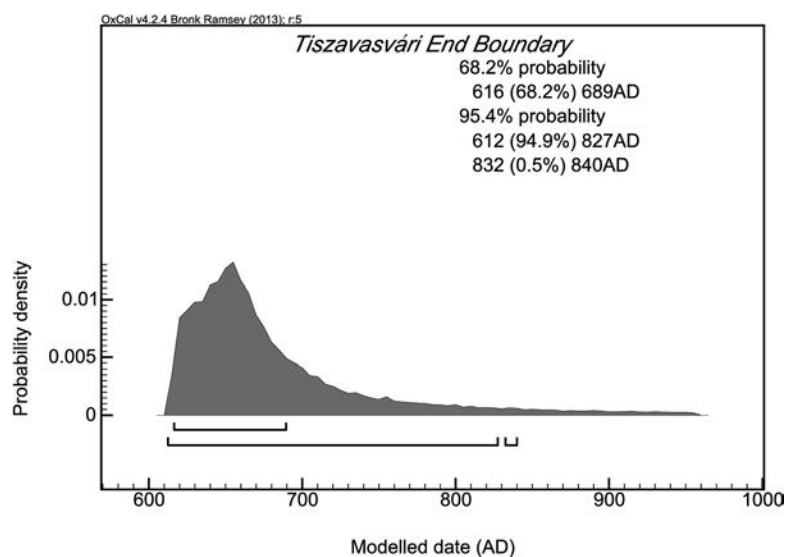
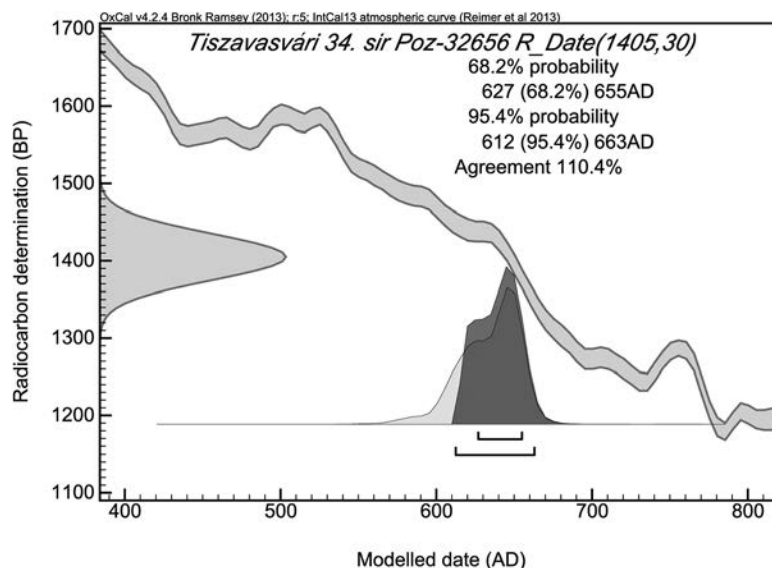
3. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír
záró határértékének valószínűség-
eloszlása

Fig. 3.

Probability distribution showing
the end boundary for grave 34 in
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

A sír embertani anyagán 2010-ben végeztek AMS mérést a Poznań Radiocarbon Laboratórium-ban (Poz-32656 1405±30 BP). Az eredményt az OxCal 4.2.4. szoftverrel az IntCal13 kalibrációs görbe használatával kalibráltuk (BRONK RAMSEY 2009., REIMER ET AL. 2013.). Az AMS mérés eredménye alapján a 34. sírban eltemetett elhunyt elhalálkozásának időpontja 620 (68,2%) 657 cal AD illetve 595 (95,4%) 668 cal AD időintervallumra tehető. (I. táblázat) A sírból előkerült két bizánci, ún. könnyű solidus verési ideje 616–625 között lehetett (SOMOGYI 2009. 286–287. SOMOGYI 2014. 204.). Éppen ezért a radiokarbon mérés eredményén lehetősé-
günk van az érme verési idejét figyelembe véve Bayes analízissel finomítani (1. kép) (BUCK ET AL.

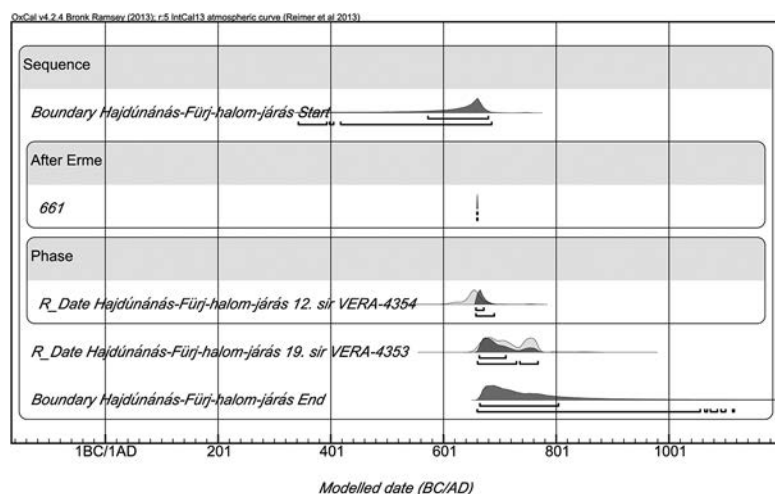
1991., BRONK RAMSEY 2009.). A modellalkotás során az érme verési ideje (616) előtti évet *terminus post quem* adatként építettem be a modellbe, mivel pusztán logikai alapon nem zárható ki, hogy az érme már az első készítési évben sírba kerülhetett. A lelőhely anyagán egyelőre egyetlen radiokarbon mérés készült, az egy mérés alapján készített Bayes analízis nem terjeszthető ki az egész lelőhelyre, csupán a 34. sír keltezésére vonatkozhat. Így a sír keltezése 627 (68,2%) 655 cal AD illetve 612 (95,4%) 663 cal AD-re módosult (2. kép). A sír megásása a becsült záró határérték alapján 616 (68,2%) 689 cal AD előtt történhetett (3. kép), vagyis nagy valószínűséggel közvetlenül az érme verési idejét követően.

A 34. sír keltezése összhangban áll a sírban lévő érme verési idejével, a Bayes módszer alkalmazásával pedig 28 évre lehetett szűkíteni a sírban eltemetett egyén halálozásának időpontját. Ebben az esetben a régészeti tipokronológiai keltezés helyességét (LŐRINCZY–RÁCZ 2014.) a radiokarbon keltezés önmagában is megerősíti (II. táblázat).

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás 12. sír és 19. sír (RÁCZ–SZENTHE 2009.)

A temető 12. (VERA-4354 1375±30 BP) és 19. sírjának (VERA-4353 1300±35 BP) embertani anyagán a bécsi VERA laboratóriumban végeztek AMS radiokarbon méréseket (RÁCZ–SZENTHE 2009. 329.). A 12. sírból elő-

került II. Constans és IV. Constantinus 662–663-ban vert solidusa (SOMOGYI 2009. 272–273., SOMOGYI 2014. 194.). Pusztán a radiokarbon mérés eredményét kalibrálva a sír megásásának ideje 640 (68,2%) 670 cal AD

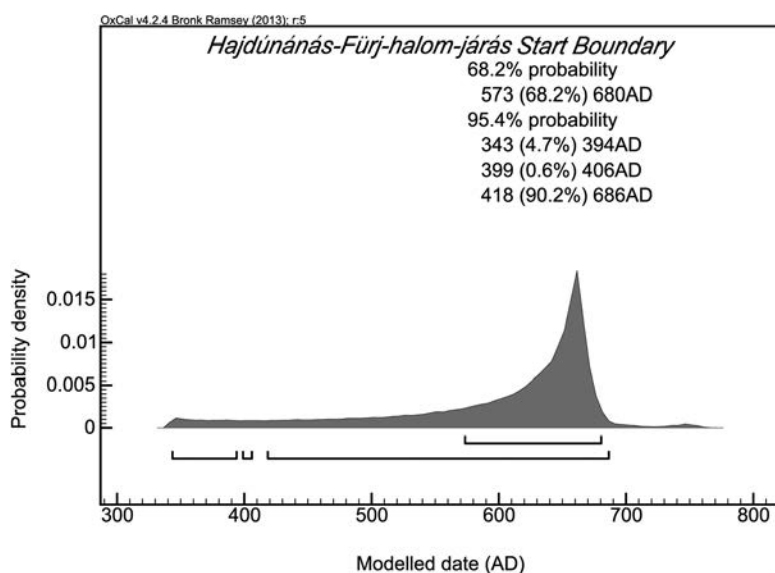

4. kép

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás kalibrált radiokarbon adatainak Bayes analízise

Fig. 4.

Bayesian analysis of calibrated radiocarbon dates of the cemetery revealed in Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás

5. kép

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás temető használata kezdő határértékének valószínűség-eloszlása

Fig. 5.

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás: probability distribution showing the start boundary the cemetery's use

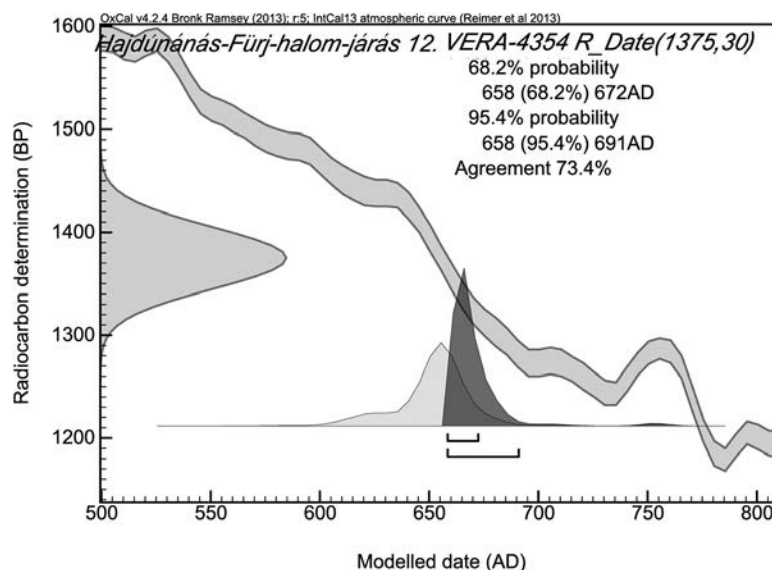

6. kép

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír
Bayes-féle modellezett,
kalibrált radiokarbon keltezésének
valószínűség-eloszlása

Fig. 6.

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás:
probability distribution showing the
Bayesian modelled date for grave 12

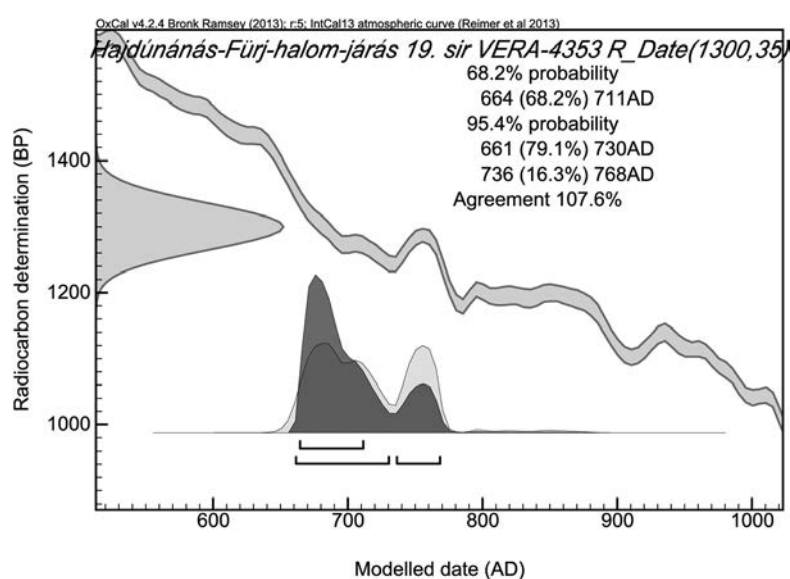

7. kép

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 19. sír
Bayes-féle modellezett,
kalibrált radiokarbon keltezésének
valószínűség-eloszlása

Fig. 7.

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás:
probability distribution showing the
Bayesian modelled date for grave 19

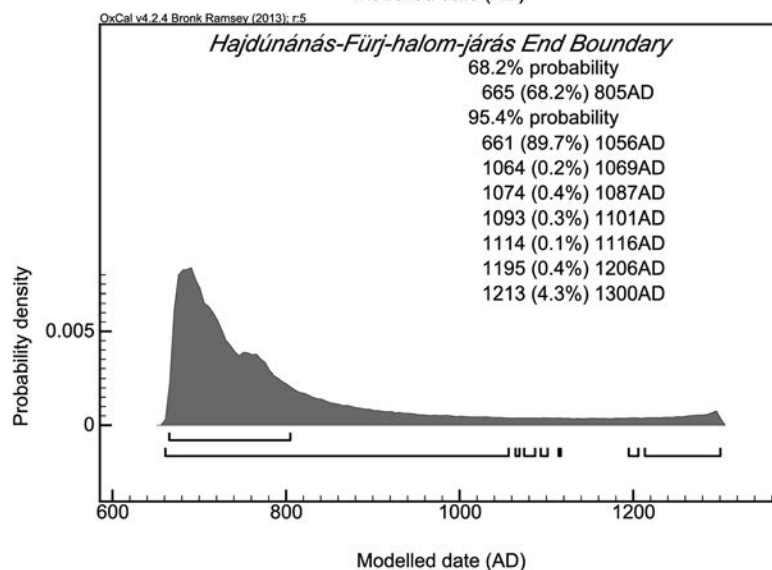

8. kép

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás temető
használata záró határértékének
valószínűség-eloszlása

Fig. 8.

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás:
probability distribution showing the
end boundary for the cemetery's use

illetve 608 (95,4%) 684 cal AD tehető. A 19. sír 668 (68,2%) 765 cal AD illetve 658 (95,4%) 770 cal AD keltezhető individuálisan kalibrálva (I. táblázat).

A tiszavasvári 34. sírhoz hasonlóan a temetkezések keltezését a 12. sírban talált érme verési idejét is figyelembe véve pontosíthatjuk (II. táblázat, 4. kép). A sírok megásása 573 (68,2%) 680 cal AD után történhetett a modellezett kezdő határérték szerint (5. kép). A 12. sírból előkerült érme verési idejét megelőző évet (661) *terminus post quem* a modellbe beépítve a temetkezés keltezése 658 (68,2%) 672 cal AD-re pontosítható, vagyis figyelembe véve, hogy 662-nél nem lehet korábbi, egy 11 éves időintervallumra szűkíthető (6. kép). A 19. sír keltezése 664 (68,2 %) 711 cal AD módosítható (7. kép). A sírok megásása 665 (68,2 %) 805 cal AD előtt történhetett (8. kép).

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson összesen 18 sír került napvilágra, a két radiokarbon méréssel keltezett temetkezés – részleges átfedéssel – időben egymást követi. A két radiokarbon adat nem elegendő ahhoz, hogy ezeket az eredményeket az egész feltárt temető abszolút keltezésére kiterjeszthessük, azonban a radiokarbon keltezés ebben az esetben is alátámasztja a tipokronológiai datálást, míg az érme keltezésének bevonása a radiokarbon adatok modellezésébe figyelemreméltoan rövid időszakra tudta szűkíteni a 12. sír időintervallumát. Az érmével is keltezett sír megásása ebben az esetben ugyancsak röviddel az érme verési ideje után történhetett.

Bár a Bayes analízis erősségét nagyobb radiokarbon mérések sorozatain lehet igazán hatásosan szemléltetni, úgy vélem, hogy a fenti példák is jól mutatják, hogy ennek a keltezési módszernek ma már van létjogosultsága a népvándorlás kor kutatásában.

Irodalom

BAYLISS 2009.

Alex Bayliss: Rolling out revolution: using radiocarbon dating in archaeology. *Radiocarbon* 51: 2009. 123–147.

BRONK RAMSEY 2009.

Christopher Bronk Ramsey: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51: 1. 2009. 337–360.

BUCK ET ALII. 1991.

Caitlin E. Buck – James Kenworthy – Cliff D. Litton – A. M. F. Smith: Combining archaeological and radiocarbon information: a Bayesian approach to calibration. *Antiquity* 65. 1991. 808–821.

LÓRINCZY–RÁCZ 2014.

Lőrinczy Gábor – RácZ Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sirleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian grave finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian burials from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. ????

RÁCZ–SZENTHE 2009.

RácZ Zsófia – Szenthe Gergely: Avar temető Hajdúnánás határában. Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás. *CommArchHung* 2009. 2010. 309–335.

REIMER ET ALII. 2013.

Paula J. Reimer – Edouard Bard – Alex Bayliss – J. Warren Beck – Paul G. Blackwell – Christopher Bronk Ramsey – Caitlin E. Buck – Hai Cheng – R. Lawrence Edwards – Michael Friedrich – Pieter M. Grootes – Thomas P. Guilderson – Haflidi Haflidason – Irka Hajdas – Christine Hatté – Timothy J. Heaton – Dirk L. Hoffmann – Alan G. Hogg – Konrad A. Hughen – K. Felix Kaiser – Bernd Kromer – Sturt W. Manning – Mu Niu – Ron W. Reimer

– David A. Richards – E. Marian Scott – John R. Southon – Richard A. Staff – Christian S. M. Turney – Johannes van der Plicht: IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 55: 4. 2013. 1869–1887.

SOMOGYI 2009.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Eine Bestandsaufnahme 1998–2007. *ActaArchCarp* 42–43. 2009. 231–299.

SOMOGYI 2014.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *DissPann* IV: 2. 2014.

SIKLÓSI Zsuzsanna

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Régészettudományi Intézet

H–1088 Budapest

Múzeum krt. 4/B.

e-mail: siklosi.zsuzsanna@btk.elte.hu

Radiocarbon dating of Avar graves excavated in Tiszavasvári-Kashalom-dűlő and Hajdúnánás-Fűrj-halom-járás

Due to the AMS measurements and Bayesian analysis, nowadays radiocarbon dating can provide archaeology with dates as precise as 25–40-year-long time interval that can be useful for dating historical periods as well. Reliability of typochronology. Reliability of typochronology can be tested by comparing the results of typochronological dating with radiocarbon dating and numismatic dating of coins found in the graves.

The radiocarbon measurements were calibrated using the IntCal13 curve and the OxCal 4.2.4. software (Table I) (REIMER ET AL 2013., BRONK RAMSEY 2009.). AMS measurement from human skeletal remains of Grave 34 in Tiszavasvári-Kashalom-dűlő was made in the Poznan Radiocarbon Laboratory in 2010 (Poz-32656 1405±30 BP). Individual calibrated date for grave 34 is between 620 (68.2 %) 657 cal AD and 595 (95.4 %) 668 cal AD. The two lightweight solidi minted between 616 and 625 AD were found in the grave (SOMOGYI 2009. 286–287.). Taking into consideration this numismatic dating, it is possible to refine the results of radiocarbon dating by using Bayesian analysis (Fig. 1) (BUCK ET AL. 1991., BRONK RAMSEY 2009.). The probability distribution for grave 34 represents a short time interval between 627 (68.2 %) 655 cal AD and 612 (95.4 %) 663 cal AD (Fig. 2) that confirms the results of typochronological dating (Table II).

AMS measurements from human skeletal remains of grave 12 (VERA-4354 1375±30 BP) and grave 19 (VERA-4353 1300±35 BP) in Hajdúnánás-Fűrj-halom-járás were made in the Vienna Environmental Research Accelerator (RÁCZ–SZENTHE 2009. 329.). Solidus of Constant II and Constantine IV minted in 662/663 was found in grave 12 (SOMOGYI 2009. 272–273.). Individual calibrated date for grave 12 is between 640 (68.2 %) 670 cal AD and 608 (95.4 %) 684 cal AD.

Individual calibrated date for grave 19 is between 668 (68.2 %) 765 cal AD and 658 (95.4 %) 770 cal AD (Table I).

Taking into consideration the time when the coin was minted which was found in the grave 12, the probability distribution representing the boundary date for the start of the cemetery's use is 573 (68.2 %) 680 cal AD (Fig. 5). Radiocarbon dating of grave 12 can be restricted to an 11-year-long time interval, the interment could happen shortly afterwards the time when the coin was minted (Fig. 6). Probability distribution of Bayesian modelled date for grave 19 is 664 (68.2 %) 711 cal AD (Fig. 7). The probability distribution representing the boundary date of the end of the cemetery's use is 665 (68.2 %) 805 cal AD (Fig. 8). Radiocarbon dating supports the results of typochronological dating.

Zsuzsanna SIKLÓSI

Eötvös Loránd University
Institute of Archaeological Sciences
H-1088 Budapest
Múzeum krt. 4/B.
e-mail: siklosi.zsuzsanna@btk.elte.hu

A Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése

Siklósi Zsuzsanna

A radiokarbon datálás az ősrégészetben ma már mindennaposan, rutinszerűen használt módszer az őskori lelőhelyek abszolút kronológiai keltezésére. Vitathatatlan, hogy a módszer jelentősége elsősorban azoknak a régészeti korszakoknak a kutatásában kiemelkedő, ahol a leletanyag és régészeti jelenségek abszolút keltezésére nincs más lehetőség. Ennek oka sokáig az is volt, hogy a radiokarbon keltezés nem tudott olyan pontosságot elérni, mely a történeti korokkal foglalkozó régészek – néhány évtizednyi pontosság – elvárásának megfelelt volna. A radiokarbon keltezés folyamatos fejlődésének – először a kalibrálás, majd az AMS mérési módszer, legutóbb pedig a Bayes analízis alkalmazásának – köszönhetően ma már ezeknek az elvárásoknak is megfelel a módszer (BAYLISS 2009.).

Már az 1960-as években kiderült, hogy a radiokarbon méréseket kalibrálni kell, mivel az élőlényekben található ^{14}C koncentrációja az idők folyamán nem volt állandó, hanem ingadozott. Ezért a kalibrációs görbében olyan ún. meredek szakaszok, hurkok és platók találhatók, melyeknek következtében az eleve egy mérési hibával rendelkező kalibrálatlan radiokarbon adat kalibrálás után még tágabb időintervallumot fed le. A korai, konvencionális radiokarbon mérések hibája gyakran még 100–200 év volt, ezért kalibrálás után egy-egy adat akár 600–800 éves időintervallumot is magába foglalhatott. Ezek a korai adatok – nem véletlenül – nem keltették fel a történeti korokkal foglalkozó régészek érdeklődését.

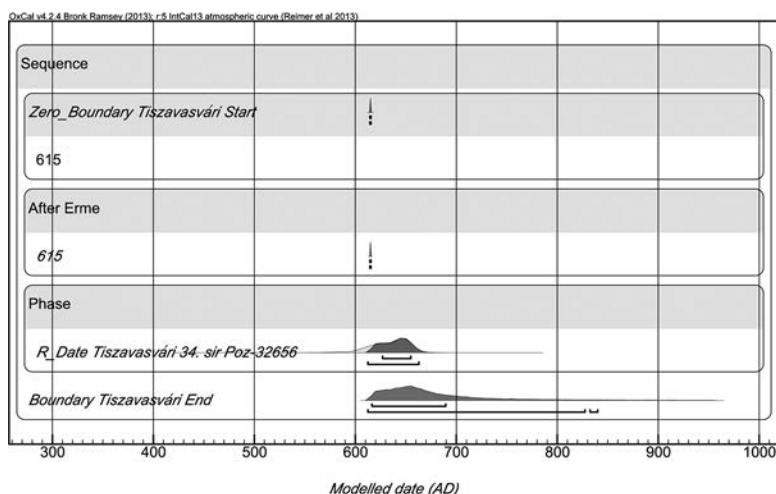
Bár a konvencionális mérési módszer folyamatosan fejlődött, a valódi áttörést az AMS mérési módszer bevezetése hozta meg, mely nagyságrendekkel pontosabb – 20–40 éves hibával rendelkező – méréseket tett lehetővé. Azokban az esetekben azonban, amikor egy radiokarbon adat a kalibrációs görbe egy lapos szakaszára vagy egy hurokra esett, ezek egyenként, individuálisan kalibrálva akár 100 évnél is tágabb időintervallumot foghattak át.

A radiokarbon keltezés módszere nemcsak a laboratóriumi mérések pontosítása, a kisebb mintamennyiség irányában fejlődött, hanem a mérési eredmények értelmezése, elemzése tekintetében is. Egyrészt nagyon hamar világossá vált, hogy egy-egy régészeti jelenség, esemény pontos, megbízható keltezéséhez többnyire nem elegendő egy mérés, hanem mérések sorozatára van szükség. Másrészt az 1990-es évektől kezdődően kezdtek a radiokarbon mérések értelmezéséhez használni a Bayes analízist (BUCK ET AL. 1991.). E statisztikai módszer teszi lehetővé, hogy a radiokarbon mérések kalibrálása során egy-egy régészeti jelenség, illetve a keltezni kívánt esemény esetében a rendelkezésre álló egyéb, külső információforrásokat is figyelembe vegyük. Ilyen lehet akár a vertikális stratigráfia, akár egy tipokronológiától függetlenül keltezhető érme, felirat vagy egy

dendrokronológiai adat. E külső információk bevonásával és – lehetőség szerint – radiokarbon mérések sorozatával jelentősen tudunk finomítani, pontosítani a kalibrációs görbe egyenetlenségeiből adódó pontatlanságokon, becsülni tudjuk egy-egy lelőhely használatának kezdetét és végét, valamint használatának időtartamát. Ezzel a módszerrel – szerencsés esetben és körütekintő elemzéssel – már akár generációnyi, 25–40 év pontossággal tudunk keltezni, aminek már a történeti korok keltezésében is van létjogosultsága. Ráadásul, ahogyan a következőkben a Tiszavasvári–Kashalom-dűlőben és a Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson feltárt temetkezések kapcsán látni fogjuk, a régészeti tipokronológiai keltezés, a radiokarbon keltezés és a sírokban feltárt érmék numizmatikai keltezésének összevetésével jól tudjuk tesztelni a ^{14}C adatok megbízhatóságát és a tipokronológia megalapozottságát. Ezzel lelőhely alapú kronológia építhető, nincs szükség regionális általánosításra, vagyis lelőhely szinten vizsgálhatjuk például a változások tempóját vagy egy innováció terjedését.

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír (LÓRINCZY–RÁCZ 2014.)

A sír embertani anyagán 2010-ben végeztek AMS mérést a Poznań Radiocarbon Laboratory-ban (Poz-32656 1405 ± 30 BP). Az eredményt az OxCal 4.2.4. szoftverrel az IntCal13 kalibrációs görbe használatával kalibráltuk (BRONK RAMSEY 2009., REIMER ET AL. 2013.). Az AMS mérés ered-

1. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír kalibrált radiokarbon adatának Bayes analízise

Fig. 1.

Bayesian analysis of calibrated radiocarbon date of Grave 34 in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

Lelőhely, sírszám/ Site, grave No.	Minta nyersanyaga/ Sample material	Laborszám/ Laboratory No.	Kalibrálatlan AMS mérés eredménye (BP)/BP date	Kalibrált radiokarbon adat (68,2%)/ cal AD (68,2%)	Kalibrált radiokarbon adat (95,4%)/ cal AD (95,4%)
Tiszavasvári– Kashalom-dűlő 34. sír/Grave 34.	embercsont/ human bone	Poz-32656	1405 ± 30	620–657	595–668
Hajdúnánás– Fűrj-halom-járás 12. sír/Grave 12.	embercsont/ human bone	VERA-4354	1375 ± 30	640–670	608–684
Hajdúnánás– Fűrj-halom-járás 19. sír/Grave 19.	embercsont/ human bone	VERA-4353	1300 ± 35	668–765	658–770

I. táblázat

A feltárt temetkezések individuálisan kalibrált radiokarbon mérési eredményei

Table I

Individual calibrated dates for the graves excavated in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő and Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás

Lelőhely, sírszám / Site, grave No.	Modellezett radiokarbon adat (68,2%)/ Modelled radiocarbon date	Régészeti keltezés/ Archaeological dating
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír/Grave 34	627–655	625–640
Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír/Grave 12	658–672	650–675
Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 19. sír/Grave 19	664–711	675–700

II. táblázat

A radiokarbon és a tipokronológiai keltezés összehasonlítása

Table II

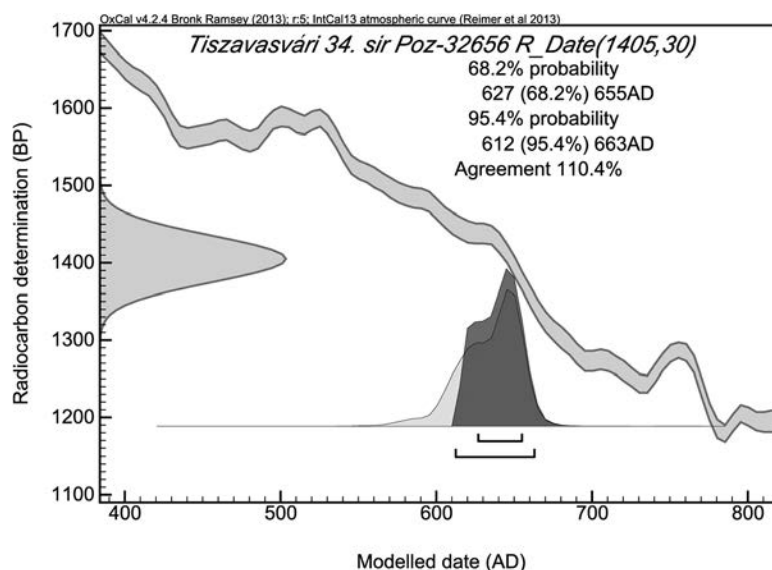
Comparison of the results of radiocarbon dating with typochronological dating

2. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő
34. sír Bayes-féle modellezett,
kalibrált radiokarbon keltezésének
valószínűség-eloszlása

Fig. 2.

Probability distribution showing the
Bayesian modelled date for grave
34 in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

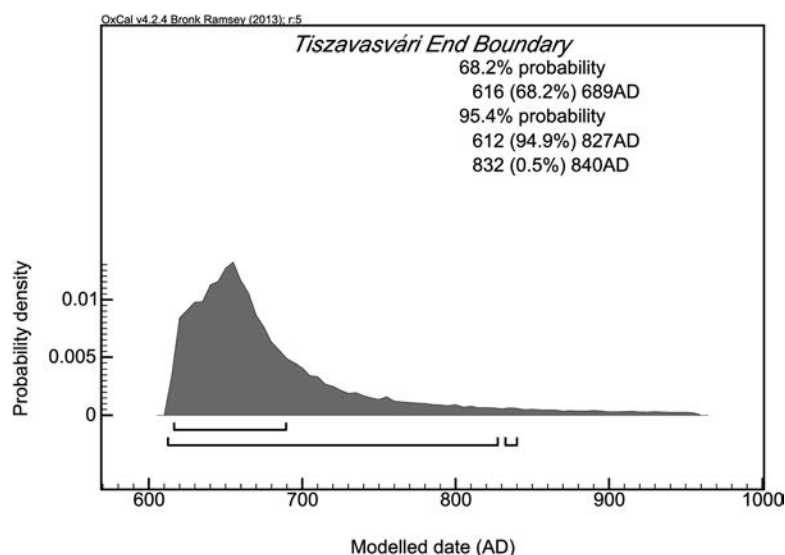

3. kép

Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sír
záró határértékének valószínűség-
eloszlása

Fig. 3.

Probability distribution showing
the end boundary for Grave 34 in
Tiszavasvári–Kashalom-dűlő

ménye alapján a 34. sírban eltemetett
elhunyt elhalálzásának időpontja
620 (68,2%) 657 cal AD illetve 595
(95,4%) 668 cal AD időintervallumra
tehető. (I. táblázat). A sírból előkerült

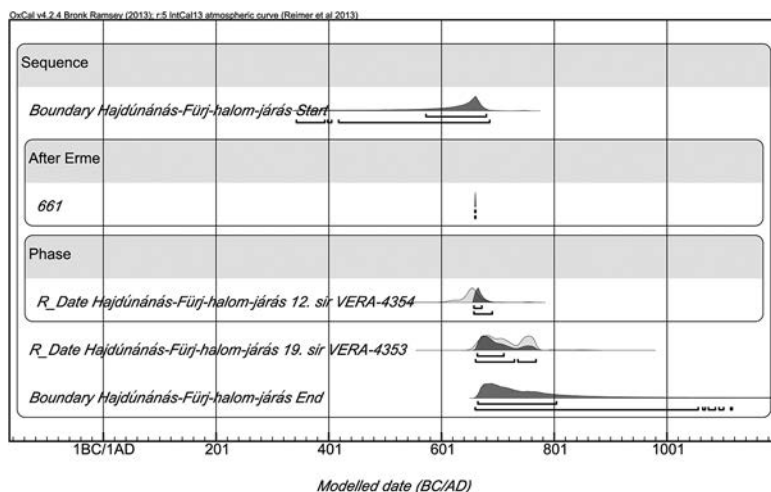
két bizánci, ún. könnyű solidus verési ideje 616–625 között lehetett (SOMOGYI 2009. 286–287. SOMOGYI 2014. 204.). Éppen ezért a radiokarbon mérés eredményén lehetőségünk van az érme verési idejét figyelembe véve Bayes analízissel finomítani (1. kép) (BUCK ET AL. 1991., BRONK RAMSEY 2009.). A modellalkotás során az érme verési ideje (616) előtti évet *terminus post quem* adatként építettem

be a modellbe, mivel pusztán logikai alapon nem zárható ki, hogy az érme már az első készítési évben sírba kerülhetett. A lelőhely anyagán egyelőre egyetlen radiokarbon mérés készült, az egy mérés alapján készített Bayes analízis nem terjeszthető ki az egész lelőhelyre, csupán a 34. sír keltezésére vonatkozhat. Így a sír keltezése 627 (68,2%) 655 cal AD illetve 612 (95,4%) 663 cal AD-re módosult (2. kép). A sír megásása a becsült záró határérték alapján 616 (68,2%) 689 cal AD előtt történhetett (3. kép), vagyis nagy valószínűséggel közvetlenül az érme verési idejét követően.

A 34. sír keltezése összhangban áll a sírban lévő érme verési idejével, a Bayes módszer alkalmazásával pedig 28 évre lehetett szűkíteni a sírban eltemetett egyén halálozásának időpontját. Ebben az esetben a régészeti tipokronológiai keltezés helyességét (LŐRINCZY–RÁCZ 2014.) a radiokarbon keltezés önmagában is megerősíti (II. táblázat).

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás 12. sír és 19. sír (RÁCZ–SZENTHE 2009.)

A temető 12. (VERA-4354 1375±30 BP) és 19. sírjának (VERA-4353 1300±35 BP) ember-tani anyagán a bécsi VERA laboratóriumban végeztek AMS radiokarbon méréseket (RÁCZ–SZENTHE 2009. 329.). A 12. sírből előkerült II. Constans és IV. Constantinus 662–663-ban vert solidusa (SOMOGYI 2009. 272–273., SOMOGYI 2014. 194.). Pusztán a radiokarbon mérés eredményét kalibrálva a

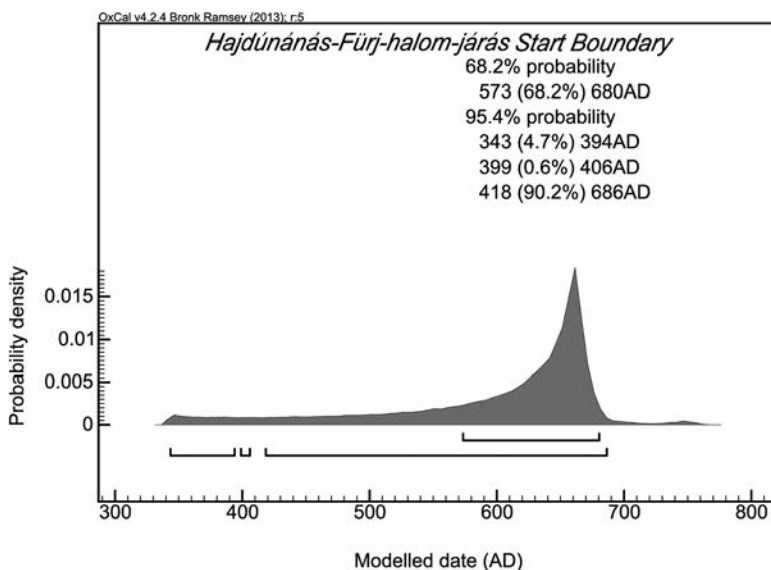

4. kép

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás kalibrált radiokarbon adatainak Bayes analízise

Fig. 4.

Bayesian analysis of calibrated radiocarbon dates of the cemetery revealed in Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás

5. kép

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás temető használata kezdő határértékének valószínűség-eloszlása

Fig. 5.

Hajdúnánás–Fűrjhalom-járás: probability distribution showing the start boundary for the cemetery's use

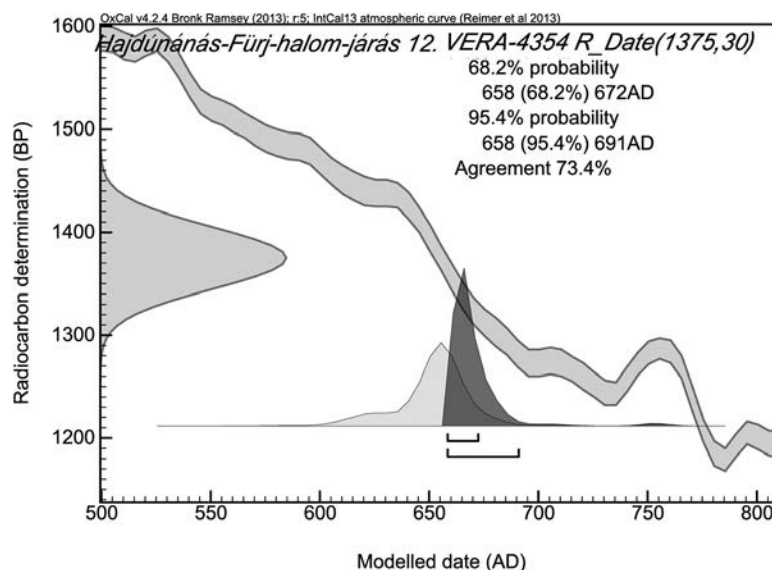

6. kép

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír
Bayes-féle modellezett,
kalibrált radiokarbon keltezésének
valószínűség-eloszlása

Fig. 6.

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás:
probability distribution showing the
Bayesian modelled date for Grave 12

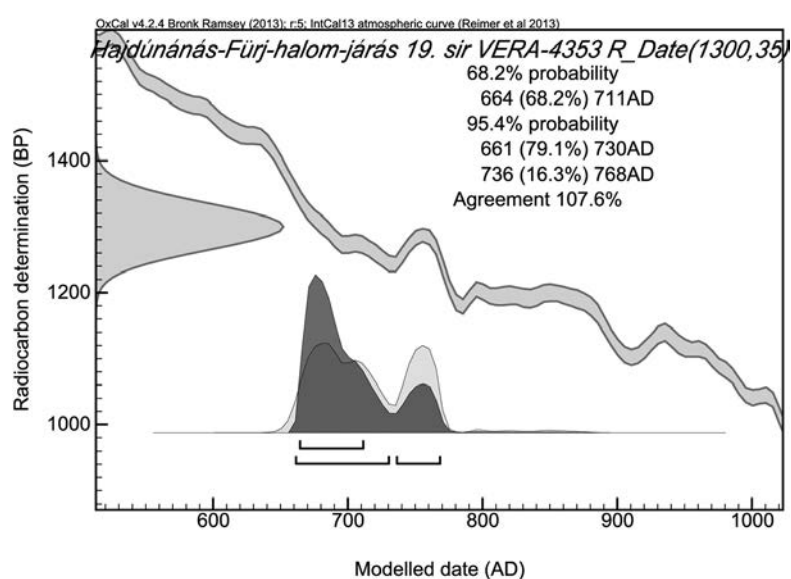

7. kép

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 19. sír
Bayes-féle modellezett,
kalibrált radiokarbon keltezésének
valószínűség-eloszlása

Fig. 7.

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás:
probability distribution showing the
Bayesian modelled date for Grave 19

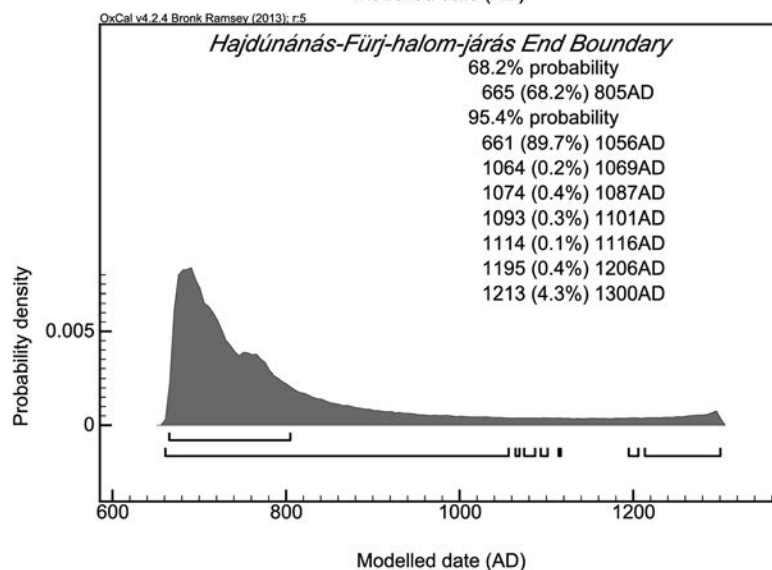

8. kép

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás temető
használatára záró határértékének
valószínűség-eloszlása

Fig. 8.

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás:
probability distribution showing the
end boundary for the cemetery's use

sír megásásának ideje 640 (68,2%) 670 cal AD illetve 608 (95,4%) 684 cal AD tehető. A 19. sír 668 (68,2%) 765 cal AD illetve 658 (95,4%) 770 cal AD keltezhető individuálisan kalibrálva (I. táblázat).

A tiszavasvári 34. sírhoz hasonlóan a temetkezések keltezését a 12. sírban talált érme verési idejét is figyelembe véve pontosíthatjuk (II. táblázat, 4. kép). A sírok megásása 573 (68,2%) 680 cal AD után történhetett a modellezett kezdő határérték szerint (5. kép). A 12. sírból előkerült érme verési idejét megelőző évet (661) *terminus post quem* a modellbe beépítve a temetkezés keltezése 658 (68,2%) 672 cal AD-re pontosítható, vagyis figyelembe véve, hogy 662-nél nem lehet korábbi, egy 11 éves időintervallumra szűkíthető (6. kép). A 19. sír keltezése 664 (68,2%) 711 cal AD módosítható (7. kép). A sírok megásása 665 (68,2 %) 805 cal AD előtt történhetett (8. kép).

Hajdúnánás–Fűrj-halom-járáson összesen 18 sír került napvilágra, a két radiokarbon méréssel keltezett temetkezés – részleges átfedéssel – időben egymást követi. A két radiokarbon adat nem elegendő ahhoz, hogy ezeket az eredményeket az egész feltárt temető abszolút keltezésére kiterjeszthessük, azonban a radiokarbon keltezés ebben az esetben is alátámasztja a tipokronológiai datálást, míg az érme keltezésének bevonása a radiokarbon adatok modellezésébe figyelemreméltoan rövid időszakra tudta szűkíteni a 12. sír időintervallumát. Az érmével is keltezett sír megásása ebben az esetben ugyancsak röviddel az érme verési ideje után történhetett.

Bár a Bayes analízis erősségét nagyobb radiokarbon mérések nagyobb sorozatain lehet igazán hatásosan szemléltetni, úgy vélem, hogy a fenti példák is jól mutatják, hogy ennek a keltezési módszernek ma már van létjogosultsága a népvándorlás kor kutatásában.

Irodalom

BAYLISS 2009.

Alex Bayliss: Rolling out revolution: using radiocarbon dating in archaeology. *Radiocarbon* 51: 1. 2009. 123–147.

BRONK RAMSEY 2009.

Christopher Bronk Ramsey: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51: 1. 2009. 337–360.

BUCK ET ALII. 1991.

Caitlin E. Buck – James Kenworthy – Cliff D. Litton – A. M. F. Smith: Combining archaeological and radiocarbon information: a Bayesian approach to calibration. *Antiquity* 65. 1991. 808–821.

LŐRINCZY–RÁCZ 2014.

Lőrinczy Gábor – RácZ Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian grave finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian burials from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 203–218.

RÁCZ–SZENTHE 2009.

RácZ Zsófia – Szenthe Gergely: Avar temető Hajdúnánás határában. Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás. *CommArchHung* 2009. 2010. 309–335.

REIMER ET ALII. 2013.

Paula J. Reimer – Edouard Bard – Alex Bayliss – J. Warren Beck – Paul G. Blackwell – Christopher Bronk Ramsey – Caitlin E. Buck – Hai Cheng – R. Lawrence Edwards – Michael Friedrich – Pieter M. Grootes – Thomas P. Guilderson – Haflidi Haflidason – Irka Hajdas – Christine Hatté – Timothy J. Heaton – Dirk L. Hoffmann – Alan G. Hogg – Konrad A. Hughen –

K. Felix Kaiser – Bernd Kromer – Sturt W. Manning – Mu Niu – Ron W. Reimer – David A. Richards – E. Marian Scott – John R. Southon – Richard A. Staff – Christian S. M. Turney – Johannes van der Plicht: IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 55: 4. 2013. 1869–1887.

SOMOGYI 2009.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Eine Bestandsaufnahme 1998–2007. *ActaArchCarp* 42–43. 2009. 231–299.

SOMOGYI 2014.

Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *DissPann IV*: 2. 2014.

SIKLÓSI Zsuzsanna

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Régészettudományi Intézet

H–1088 Budapest

Múzeum krt. 4/B.

e-mail: siklosi.zsuzsanna@btk.elte.hu

Radiocarbon dating of Avar graves excavated in Tiszavasvári-Kashalom-dűlő and Hajdúnánás-Fűrj-halom-járás

Due to the AMS measurements and Bayesian analysis, nowadays radiocarbon dating can provide archaeology with dates as precise as 25–40-year-long time interval that can be useful for dating historical periods as well. Reliability of typochronology can be tested by comparing the results of typochronological dating with radiocarbon dating and numismatic dating of coins found in the graves.

The radiocarbon measurements were calibrated using the IntCal13 curve and the OxCal 4.2.4. software (Table I) (REIMER ET AL 2013., BRONK RAMSEY 2009.). AMS measurement from human skeletal remains of Grave 34 in Tiszavasvári–Kashalom-dűlő was made in the Poznan Radiocarbon Laboratory in 2010 (Poz-32656 1405±30 BP). Individual calibrated date for grave 34 is between 620 (68.2 %) 657 cal AD and 595 (95.4%) 668 cal AD respectively. The two lightweight solidi minted between 616 and 625 AD were found in the grave (SOMOGYI 2009. 286–287.). Taking into consideration this numismatic dating, it is possible to refine the results of radiocarbon dating by using Bayesian analysis (Fig. 1) (BUCK ET AL. 1991., BRONK RAMSEY 2009.). The probability distribution for grave 34 represents a short time interval between 627 (68.2 %) 655 cal AD and 612 (95.4 %) 663 cal AD (Fig. 2) that confirms the results of typochronological dating (Table II).

AMS measurements from human skeletal remains of grave 12 (VERA-4354 1375±30 BP) and grave 19 (VERA-4353 1300±35 BP) in Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás were made in the Vienna Environmental Research Accelerator (RÁCZ–SZENTHE 2009. 329.). Solidus of Constant II and Constantine IV minted in 662/663 was found in grave 12 (SOMOGYI 2009. 272–273.). Individual calibrated date for grave 12 is between 640 (68.2%) 670 cal AD and 608 (95.4 %) 684 cal AD.

Individual calibrated date for grave 19 is between 668 (68.2%) 765 cal AD and 658 (95.4 %) 770 cal AD (Table I).

Taking into consideration the time when the coin was minted which was found in the grave 12, the probability distribution representing the boundary date for the start of the cemetery's use is 573 (68.2%) 680 cal AD (Fig. 5). Radiocarbon dating of grave 12 can be restricted to an 11-year-long time interval, the interment could happen shortly afterwards the time when the coin was minted (Fig. 6). Probability distribution of Bayesian modelled date for grave 19 is 664 (68.2 %) 711 cal AD (Fig. 7). The probability distribution representing the boundary date for the end of the cemetery's use is 665 (68.2%) 805 cal AD (Fig. 8). Radiocarbon dating supports the results of typochronological dating.

Zsuzsanna SIKLÓSI

Eötvös Loránd University
Institute of Archaeological Sciences
H-1088 Budapest
Múzeum krt. 4/B.
e-mail: siklosi.zsuzsanna@btk.elte.hu

„Fűben, fában, hitben orvosság”
Régi gyógymódok a parasztságnál – időszaki kiállítás
a Sóstói Múzeumfaluban

Bodnár Zsuzsanna

*„Áldom szép Szűz Mária szentséges nevedet.
Leborulva kérem orvosló képedet,
Mária lábai vezessetek engem,
Mária karjai tartsatok fel engem.”*
Luby Margit: Ráolvasás (LUBY 1983. 40.)

A fenti címmel nyílt meg a Sóstói Múzeumfalú időszaki kiállítása 2013. június 23-án, Szent Iván éjjelén. A szép számmal megjelent érdeklődő és a kiállítás látogatottsága bizonyította, hogy a kiállítás témája közel állt és áll ma is az emberekhez, hiszen beteg, betegség, csodás gyógyulás mindig volt, van, s bizonyára lesz is.

Már több mint negyedszázada időszaki kiállításaink témaválasztásakor alapelvünk, hogy azok valamiképpen kapcsolódjanak a népi kultúrához. Célunk a hagyományos paraszti kultúra, illetve részterületeinek megismertetése a közönséggel (BODNÁR 2009.).

A nyíregyházi Sóstói Múzeumfalú Jármű-kisnemesi házában került megrendezésre az időszaki kiállítás, amelyet 2013. június 23-tól szeptember 5-ig nézhettek meg a látogatók. Az épületben berendezett kiállítás a ház alaprajzi tagolódásának megfelelően három nagy részre, a pitvarra-konyhára, a nagyszobára és a kisházra tagolódott. A kiállítóhely befogadóképessége határt szabott a témának, így csak a népi embergyógyítással foglalkoztunk, az állatgyógyászattal nem. Ez egy későbbi kiállítás témája lehetne, amely újabb kutatási eredményeket kívánna meg a kiállítást rendező majdani néprajzostól.

Néphit és népi gyógyítás

Vajkai Aurél meghatározása szerint „*népi orvosláson a népnek a betegségekről vallott felfogását és a nép orvosló módjait értjük*” (VAJKA 1943. 5.). A népi gyógyítás magában foglalja tehát egyrészt a betegségek okairól, keletkezéséről vallott elképzeléseket, másrészt az azok gyógyítására alkalmazott különböző eljárásokat. A betegségeket legtöbbször reális okokra vezették vissza, sokszor azonban valamilyen külső erő beavatkozásának gondolták. Lehetett például Isten büntetése. A gyógyítás – mint a közösség számára alapvetően fontos, társadalmilag értékes tevékenység – a szellemi kultúra része. A betegség olyan élethelyzet, amely a mindennapok egyensúlyának megbomlását jelenti, mivel a közösség egy tagja kiesik a munkából, s hiányát pótolni kell, az egyensúlyt

helyre kell állítani. Ezért fontos a gyógyítás és a gyógyítók társadalomban betöltött helyének és szerepének megismerése a kultúra történetében (HOPPÁL 1990. 693.). Itt kell elmondanunk, hogy a népi gyógyítás a hagyományos köznapi kultúra részeként működött, hiszen régen szinte minden családban volt valaki (többnyire asszonyok), akik ismerték a népi gyógyító tudás jelentős részét. Természetesen minden közösségben voltak gyógyító specialisták is (HOPPÁL 1990. 694.).

A néprajz népi orvoslással foglalkozó fejezete a nép felfogását tárgyalja a betegségekről, valamint azok gyógymódjairól. Kiállításunkban a teljesség igénye nélkül szeretnénk volna bemutatni ezt a szerteágazó tudományterületet, figyelembe véve a hagyomány belső rendezőelveit.

A népi gyógyászatban továbbéltek az ősi, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó, gyakorlati tapasztaláson nyugvó gyógyítási módok. A gyógyítást a maguk készítette eszközökkel, főként növényi és állati eredetű orvosságok és hagyományos eljárások segítségével végezték. E gyakorlati tevékenység szorosan összefonódott az ismeretlenbe vetett misztikus hitből eredő babonákkal, természetfölöttiekre vonatkozó hiedelmekkel. E hiedelmek a változó korok vallásainak köntösében jelentek meg. A gyógymódok tudásanyaga racionális és irracionális. A mágikus gyógymódok, a *ráolvasás* vagy *ráimádkozás*, a gyógynövényekre, állati és ásványi anyagokra vonatkozó tudásanyag, a gyógyító gyakorlatok, a hit, a szentelmények, a gyógyító rítusok, cselekvések, a népi gyógyítás megközelítésében tárnak a látogatók elé.

A népi gyógyítás racionálisnak nevezhető gyakorlata elsősorban a gyógynövények felhasználásán alapult, de ide sorolhatunk néhány állati és ásványi eredetű anyaggal, valamint emberi váladékokkal történő gyógyításmódot is (KORKES 1985. 866.). A csecsemő és kisgyermekkor betegségei közül a racionálisnak tűnő gyógymódok szorosan összefonódtak a mágikus gyógymódokkal. Ezt is bemutattuk a kiállításban.

Az irracionális gyógyításmódnál számos betegséget ráolvasással „küldtek el”, ugyanis a rontás orvossága a ráolvasás. A ráolvasás sokszor önálló gyógymód – többnyire idegbetegségek, ijedés, szemverés, boszorkánynyomás ellen –, egyszerű vagy bonyolult szertartás (*keresztvetés*) kíséretében. Az imaszöveg mindig pszichoterápiás értékű, mert egyrészt a betegnek kozmikus biztonságérzetet ad (Isten, Krisztus, Mária segítségével bízunk), másrészt elküldi a betegséget (OLÁH 1986. 167.).

Erre jó példa a nyelven kinőtt kis pattanás (finkő) elmulasztására szolgáló versike:

*Finkő lett a nyelvemen,
Ha kőtt, ma kőtt.
Holnapra olyan legyen, mint egy cipő,
De inkább vesszen el.*

A két utolsó sor közt háromszor köpni kell, így: phű, phű, phű. A versikét háromszor kell elmondani, fokozva. Vagyis mindig valami nagyobbhoz kell mérni a finkő nagyságát: például másodszor a szomszédasszony fenekéhez, harmadszor házhoz, toronyhoz. Fő, hogy minden esetben máshonnan vegyék a hasonlatot (LUBY 1983. 37.).

A legszembetűnőbb irracionális gyógymód a szemmel verés gyógyítása volt. Szemverésnek gondolták azt a hirtelen fellépő rosszulállatot, amikor a kisgyerek sokat sírt, nem evett, nem aludt, begyulladt a szeme. A népi elgondolás szerint azoknak ártott a szemük, vagyis azok voltak a rontók, akiknek vastag volt és összeért a szemöldökük. A rontás megelőzésére piros szalagot kötöttek a csecsemő csuklójára, illetve a bölcsőre.

Luby Margit könyvében a szemverés megelőzésének alábbi módját mondja el Barátné Bóné Éva: „Mert engemet felokosítottak idejében, hogy a gyerek fürdővizét kasza élén öntsem a teknőbe. Akit így fürdetnek, azon nem fog a szemverés.” (LUBY 2002. 158.)

Honfoglalás kori emlékek

A kiállítás első termében üveges vitrinekben mutattuk be a vonatkozó régészeti anyagot, amelyek összeállításában a Jósza András Múzeum régészei voltak segítségemre. Régészeti módszerekkel nehéz bemutatni a népi gyógyászatot. Ennek ellenére a múzeum gyűjteményéből sikerült számos tárgyat a látogatók elé tárnunk.

Az első vitrinben láthatta a közönség a következő régészeti tárgyakat: *trepanáló kanál*, *trepanáló kés*, másodlagosan hályogoperáló késként használt borotva, *trepanált koponya* a késő népvándorlás korából (Nyíregyháza–Mandabokor).

A kiállítás egyik érdekessége a trepanált koponya volt (1. kép). A másik az élő *piócák*, melyek mozgásukkal felhívták magukra a látogatók figyelmét. Főként a gyermekek csodálkoztak rájuk, a felnőttek pedig készek lettek volna kipróbálni a hatásukat. A harmadik különlegesség a *frászkarika* volt, melyet ismertek már a szólás-mondásból, de még nem láttak ilyet. A kiállításba egy rekonstrukciót készítettünk.

A trepanáció (*koponyalékelés*) igen komoly „sebész” beavatkozás volt. 1957 óta kétségtelen megyei bizonyítékunk (sírból kikerült koponya) van arra, hogy a honfoglaló magyarok gyógyító célzattal végezték ezt a sebész beavatkozást, a koponyalékelést (trepanációt). A táltosok vallásos szertartás keretében gyógyítottak. Módszereik: a gyógyszer beadása (főleg növényi eredetű szereket használtak), *kenés* vagy *írlás*, gyúrogatás vagy ószékelyesen *dauzsolás* és fürdőzés voltak (FAZEKAS 1988. 145.). A titokzatos táltosoktól ellesett imádságok az avatatlanok számára értelmetlen szóhalmazokká, mondókává váltak, amelyek a nép ajkán a keresztség felvétele után is évszázadokon át éltek. Kultikusnak nevezik a szakirodalomban az olyan koponyalékelést, melyet az egyén halála után végeztek el, s a kiemelt csontdarabot *amulett*ként használták. A koponyalékelésnek ezt a fajtáját is gyakorolták honfoglaló őseink (HOPPÁL 1990. 699.).

A kisvárdai járás Rétközberencs községének homokbányájában feltárt pogány-magyar sírból került elő egy harcos koponyája, amelyen gyógyító célzattal lékelést, ún. trepanációt végeztek, s a nyomáscsökkentés céljából eltávolított csont rész helyét 90 x 60 mm átmérőjű ovális ezüstlemezrel fedték (FAZEKAS 1988. 5.).

Népi embergyógyítás

A fogfájás régen is nagy problémát jelentett. A foghúzást a *borbélysebészek* végezték. Ehhez egy egyszerű harapófogót használtak. A fogfájás megszüntetésének kevésbé drasztikus módjait ugyancsak bemutattuk: a fájós fogba helyezendő pálinkás vattát, a szegfűszeget, a sósborszeszt, a szóda-bikarbónát és a szalicilt. Közismert volt a pálinkás, rumos öblögetés. A népi gyógyászat ezen

1. kép

Trepanált koponya a kiállításban (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 1

Trepanated skull in the exhibition (photo by Zsuzsanna Bodnár)

kívül a következő eljárásokat alkalmazta a falvakban: „*Beléndek magot parázsra dobni, a füstöt a szájba szívni. Még az éjjel kiemelhető a rossz fog. Vigyázni kell, ne hogy sokat szívjunk be a füstből, mert az egészségesek is kihullanak.*” (TARJÁN 1965. 96.)

Kiállítottuk a különböző típusú *beöntőket* (irrigátorokat), melyeket már csak az idősebb korosztály ismer. Ezeknek a paraszti használatban különleges szerepe volt, hiszen akkor még nem volt ismert a gyógyszeres kezelés. A *gumikatétért* magzatelhajtásra is használták. A magzatelhajtáshoz használt eszközök voltak: drót, kötőtű, esernyődrót, növényi gyökerek. Ezeket kissé háttérbe szorítva helyeztük el, nehogy tippeket adjunk a látogatóknak. A népi abortuszhoz használt további eszközök sem hiányoztak a kiállításból. Sokan 2-3 évig szoptattak, hogy ne essenek teherbe. Ez természetesen nem sok védettséget biztosított. Így aztán voltak, akik drasztikus módszerekkel próbáltak megszabadulni a nem kívánt gyermekáldástól. Ezért padlásról ugráltak le, zsákot emeltek, kötőtűt, tollszárat, illetve a kiállításban is bemutatott orsószárat *dugtak fel* maguknak. Sokszor maguk is elpusztultak, csak hogy a terhességüket ne kelljen felvállalni a faluközösség előtt. A magzatelhajtáshoz szájon át beadott vagy bevett szerek közé tartozott a petrezselyem mag, a ricinus, a pipacstea, a liliomgyökér, a tiszafa, a körisbogár, a dohányfőzet, az anyarozs, a kinin, az arzén (TARJÁN 1965. 114.).

Páll István tanulmánya szerint a nem kívánt gyermekáldás elhárítása igen sok per tárgyául szolgált – nem csak a XVIII. században. Egy gávai 1774-es vallomás kérdéseiből a *fehér mályvarózsa* magzatelhajtó voltáról esik szó: „– ... *a midőn a fejér májvarósát borba meg főzöd és azt ittad, azért cselekedted azt, hogy el menjen tüled az gyermek?*” A vádlott válasza: *a szer korábbi felhasználására is adattal szolgál:* „– *Azt énnékem a Kis Szabóné comendálta, hogy eő is cselekedte Leány Korába, és használt néki...*” (PÁLL 1994. 135.)

Egy szolidabb hiedelem, illetve tudatlanság megnyilvánulása az az 1780-as dadai adalék, melyben egy fiatalasszony vallja „...*úgy hallottam egy Asszonytúl hogy ha az Asszony ember a' fér-fival való közü után vízelleni megyen, gyermeke nem lesz.*” (PÁLL 1994. 135.)

Szintén érdekesség gyanánt helyeztünk el egy, a férfiak által használt, égetett cserépből készült, korsó formájú vizelésnél használt alkalmatosságot, a „kacsát”, melyet ma már a tiszaberceli Bessenyei házban nézhet meg a látogató.

Az újszülött és csecsemő népi orvoslása – racionális és irracionális népi gyógymódok

A népi gyógyászatba nemcsak a felnőtt emberek gyógyítása tartozik, hanem a gyermekgyógyászat, nőgyógyászat és a különböző betegségmegelőző, egészséget megőrző szokások is, amelyek leginkább az emberi élet fordulóíhoz, ünnepi szokásaihoz kapcsolódnak (KORKES 1985. 857.). A népi gyógyítás így érinti a néphit és a népszokások területét is.

A kiállításon enteriőrből mutattuk be a csecsemő és újszülött élet népi orvoslását, a bábák gyógyításban betöltött ellentmondásos szerepét (2. kép). A kevés tárgyi anyaghoz igen gazdag hagyomány kapcsolódik, ezért tanulmányomban részletesen foglalkozom ezzel a témával. Az emberi élet három nagy szüksége a születés, házasság, halál, amellyel a maga módján minden ember szembenéz – írja Bálint Sándor néprajzkutató „A hagyomány szolgálatában” című munkájában (BÁLINT 1981. 30–31.). Az évszázadokon által hagyományozódott hiedelmek, szokások, rítusok gyökere időben igen messze vezet. Még érdekesebbé, színesebb és bonyolultabbá teszi a népies szülésszel kapcsolatos hiedelmek és szokások világát, ha a régi pogány kori hiedelmek és az utóbbi két évszázad hivatalos orvosi tudásanyaga mellé a vallási képzeteket is bekapcsoljuk (HOPPÁL–TÖRÖ 1975. 29.).

A *bábaasszony* a régiek hiedelme szerint gyógyítani és rontani egyaránt tudott, őt hívták a halálos beteghez, és ő segített a szülésnél. Gyakran másfajta betegségek orvoslásával is foglalkozott (HOPPÁL–TÖRŐ 1975. 28.). A szülésnél a bábának csak az anya vagy az anyós segíthetett, az apróbb, nagyobb gyermekeket, s a férfiakat távol tartották a háztól. Az újszülött világra segítése után a bába elvágta a köldökszinórt, majd a *mássával* (méhlepény) többször megsimította a szülő nő arcát. Úgy tartották, hogy ettől elmúlnak a terhesség alatt keletkezett májfoltok. Mindenütt fontosnak tartották, hogy a bába *megkennye*, masszírozással „helyre” tegye a méhét, hogy ne maradjon nagy a szülőasszony hasa (BODNÁR 2011. 5.).

A köldökszinórhoz sokféle hiedelem fűződött. Az emberi élet tulajdonképpen ennek elszakadásával kezdődik, ezért a néphitben fontos szerepet tulajdonítanak neki. A szülés után a bábaasszonyok csomókat kötöttek (ez egy mágikus jelképes cselekvés) az újszülött köldökszinórára, majd néhány cm-rel a testtől elkötötték. Az elkötött rész néhány nap alatt leszáradt, és ezt eltették a mestergerendára. Amikor a gyerek hétéves lett, elővették, hogy bogozza ki. A csomó kioldása (az analógia elve alapján) az élet feladatainak megoldását szimbolizálja.

Miután az anyát rendbe tette a bába, az újszülöttet fürösztli, amihez háziszappant használ. Vigyázni kell, nehogy a szemébe menjen a szappan. Ha nem jól mossa meg a nyakánál és a hajlatoknál: kipállik. Hogy elmulasszák, púderrel kenik be. Régen avas szalonnával kenték meg fürösztés után a hajlatokat. Púder helyett lisztet pirítottak vagy katlan szájáról leégett földet használtak megtörve és fátyolszítán megszítálva. Ugyanebből a célból összegyűjtötték a fából hullott szúport. *Féderveiszot* is használtak (KISS 1981. 243.). Az 1890-es évek óta a gyógyszerárban vett púderrel, hintőporral kenik be a mondott részeket. A picit esővízben fürösztik. Kútvíz nem jó erre a célra, mert megrepedezik a kis arca, a feje meg ótvaros lesz. Fürösztéskor a gyerek szájába vizet cseppentenek. Száját tiszta vizes ruhával kimossák, hogy szájgombás ne legyen. A fürdővízbe juhszalagot is szoktak tenni, mely bélmenésről igen hasznos.

Fürdetés után pólyapárnába tették a csecsemőt, madzaggal körbekötötték. A szoros végigpólyázásról nem mondtak le, úgy gondolták, hogy így egészségesebben fejlődnek a gyermek csontjai, s nem karmolja össze magát. Ugyancsak általános népszokás, hogy a rontás ellen piros szalagot, fonalat kötöttek az újszülött karjára, illetve a bölcsőre (BODNÁR 2011. 7.). (Ezt a látogatóknak is megmutattuk a kiállításban.)

A néphit különösen nagy jelentőséget tulajdonított az első fürdőnek. A fürdővízbe pénzdarabot dobtak, hogy a gyermek gazdagságát biztosítsák. A pünkösdirózsa szirmát az újszülött

2. kép

A csecsemő és az újszülött élet népi orvoslásának bemutatása a kiállításban (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 2

Display of folk medicine connected with infant and neonate life (photo by Zsuzsanna Bodnár)

fürdővizébe tették, hogy olyan piros és egészséges legyen, mint a pünkösdirózsa. (Ezt a szokást is bemutattuk a kiállításban.)

Csecsemőápoláshoz hintőpor gyanánt falról kapart meszet, sárgaföldet, lisztet és – mint a kiállításban is bemutattuk – sótan disznósírt használtak.

A csecsemő szempontjából elsősorban a keresztelésig terjedő időszakot tartották veszélyesnek, bár bizonyos védekező eljárások az avatásig, sőt azon túl is érvényben voltak. Az egy-két napos kislánynak varrótűvel átfúrták a fülcimpáját, fekete selymet húztak bele, összekötötték a végeit, és spanyolviaszgombot tettek a végére, hogy ki ne oldódjon (KISS 1981. 242–243.).

Az újszülöttre leselkedő legnagyobb veszedelem a néphit szerint a *szemmel verés* és a *ki-cserélés* volt. A szemmel megvert gyerek mindig sír, meg is kékül bele, ha nagyon megverődik. Kiss Lajos a következőket írta a „Szegény asszony élete” című munkájában: „*A szemverést úgy is gyógyítják, hogy annak, aki megveri, vágna a hajából, s azt pókhálóval kék papírba csavarva (némelek még macskagánéval is) nyírfakóróra teszik, meggyújtják, és a füstjére tartják a kicsi arcát, megfüstölik. Egy másik módja szemverés gyógyításának az, hogy 9 galuskát főznek, és a galuska levébe fűresztik a gyereket, a galuskát pedig nőstény- vagy kankutyának adják oda, a szerint, amint a szemmel megvert leány- vagy fiúgyerek.*” (KISS 1981. 250.) A füstölés is a szemverés megfelelő gyógy módja. Lehetetlen benne fel nem ismerni a tűz tisztító, mitikus hagyományát. A kisgyereket, ha megnézik, meg kell köpködni, hogy meg ne verjék szemmel. Aki megveri, annak csurog a könny a szeméből. A szemmel megvert kicsi rívós, kötözködő, nyugtalan. Aki megveri szemmel, megmosdatja a szájából, és az inge vagy *pöndöle* aljához töröli, a férfi meg a gatyája aljához. Szokás az is, hogy aki megveri, annak az ingét kimossák, és a levéllel fűresztik a kicsit. Ha megverik szemmel a kisgyereket, szőlővenyigét tesznek a fürdőjébe, sokan kénes gyufát is tesznek még bele, és azzal mossák meg fűresztés után a bölcső gombját.

Amíg a gyermeket meg nem keresztelték, éjjel a lámpának mindig égni kellett, mert az a hiedelem járta, hogy az ördög elcseréli a gyermeket. Az ilyen cserélt gyermeket arról lehetett megismerni, hogy *sanyavész*, hibás maradt. Védekeztek ellene: a római és a görögkatolikusok szenteltvízzel hintették meg a gyermeket, olvasót tettek rá vagy csavartak a kezére. Míg meg nem keresztelték, nem volt szabad kiejteni a nevét, a szépségét dicsérni, mert különben a rossz megtalálja. Luby Margit „Bábelelte babona” című könyvében a következőket írja: „*Ha kisgyereket szembe megdicsérnek, azt mondják: 'A fenébe a szemed. ' Akkor nem árt meg neki, hogy rácsudálkoztak.*” (LUBY 1983. 39.)

Az ebagosság

A néphit szerint a várandós asszonynak nem szabad se kutyát, se macskát, semmiféle szőrös állatot megrúgnia, mert akkor a gyerek belső részei lesznek szőrösek. Röviden *ebagos* lesz a gyerek. Az ebagos gyerek hátán a hozzáértő olló alakú jelet lát. Az ilyen pulya sírós, sovány, girhes, mert belső részét emésztí a megrúgott állat szőre (LUBY 2002. 162.).

Kiss Lajos hasonlót ír, de ő a betegségre gyógy módot is gyűjtött. „*Ebagos gyereke olyan asszonynak van, aki állapotos korában a kutyához rugdosott. Az ebagos gyereknek szőr van a hasában. Kenyeret kell pirítani, és fürdetéskor a teknőben hátára fektetett gyereknek a hasára teszik a pirítóst, melyen át szűrik a fürdővizet. Azután a pirítóst szétörlik a gyerek fején. Ha a gyerek ebagos, a szétört pirítósban szőrszálak vannak. Egyik nagyidejű asszony elbeszélése szerint az ebagos gyerek hátán a bőr alatt olló alakú jel látszik.*” (KISS 1981. 241.) (3. kép)

Az ebagosságot úgy is gyógyították, hogy 9 főzőkanál lisztből csináltak sajtalan peracet, megsütötték és reggel fürdés előtt 9-szer átbújtatták rajta a gyereket. A peracet aztán odaadták a kutyának, és pedig a fiúgyereket a kankutyának, a lánygyereket a nősténykutyának. Szatmárcsekében

az angolkóros gyereket mondták ebagosnak. Az angolkóros gyereket olyan fürdővízben fürösztik, melybe kereketlen döglött kutyafejet, fehér paszulyt, sárga paszulyt, borsót, búzát, árpát, kukoricát tesznek, s úgy forralják fel.

Igen félelmetes gyermekbetegségnek számított a *fogfrász*, a *samarköhögés* és a *kelevény*. A fogfrászban szenvedő gyerek foga nehezen búj ki, inye „megveresedett” (begyulladt). Szinte önkívületi állapotba került, mintha meg akarna halni. Ilyenkor a gyerek inyét pálinkával, rézelejével, sósborsszesszel dörzsölték. Luby Margit a következőket írja: „*Ha nehezen jön a gyerek foga, kócsot (kulcsot) rágatnak vele. Amilyen könnyen nyitja a kulcs a zárt, olyan könnyen jön ki a foga. A szegényebbje a fogzás megkönnyítésére kócot rágat a gyermekkel, nehogy fogfrászt kapjon.*” (LUBY 2002. 158.)

Az újszülött gyermekbe a bába *keménymagos* teát rendelt, kevés hagymát is főztek bele, merthogy az jobban hajtja a szelet. Ezt kapta a gyerek addig, míg az anyjának meg nem jött a teje. Az álmatlan *pulyának* a néphit szerint éretlen mákfejet kell főzni, s annak a főzetét itatni. Télen a mozsárban tört mákból főzött tea ugyanazt a célt szolgálta. Ezek a gyerekek álmos, mafla képű csenevészek lettek, hiszen életük első esztendejét állandó mérgezésben töltötték.

A *sivakolás* gyerekeknek mákot, illetőleg mákhajat előbb megtörve, aztán megfőzve adták cuclinak. Nem alszik el a gyerek, ha naplemente után öntik ki a fürdővizét. Nyugtalan lesz akkor is, ha pelenkáját, ruháját be nem szedik a kötélről. Ha kiveszik a kicsit a bölcsőből, a mángorlósulykot kell a helyére tenni, hogy az álmát el ne vigye, aki felvette. Az örökösen rívó, *sivatag* gyereket úgy teszik csendessé, hogy a mángorlósulykot megfürösztik, és annak a levében fürdetik meg a nyugtaldő kisdedet. Ha a kisgyerek álmában mosolyog: angyalokkal álmodik. A hiedelem szerint „*nem jó a gyerek fejéhez állni, mert a gyerek kancsal lesz*”.

A kisgyerekeknek – ha idegen helyre viszik – tojást adnak először ajándékba, a tojás gömbölyű végével megkerekítik az arcát, s ezt mondják: „*olyan kerek, olyan fehér, olyan puha legyen a képe, mint ez a tojás.*” Aztán a tojást kiköttetik, és a kikelt csirke árából veszik az első gúnyát (KISS 1981. 251.).

Ratkó Lujza néprajzkutató gyűjtése az analógiás gyógyomódról: „*Sovány gyerek megfőzése*” (monda): Van egy fiam, aki itt lakik most, az meg így nézett ki pici korában, mint az ujjam. Még meg is főztem! Hát ugyi, ezelőtt aszonták, hogy meg kell főzni, ha sovány a gyerek, meg kel főzni, húsrá főzni! Egy megy körül-körül a házon, oszt mikor oda ér az ablakhoz, oszt akkor mondja, hogy: „mit főz, szomszédasszony?” Mondom: „csontra húst!” Az uram ment akkor körül a házon, és beszólt: mit főz komámasszony? Mondom: csontra húst! Hogy a spórra tettem, oszt a gyermeket

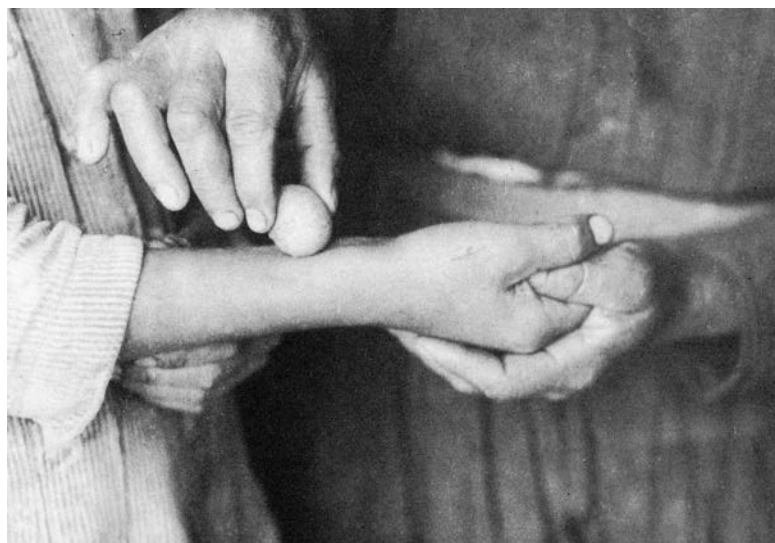

3. kép

Az ebagos gyerek fürdetése. A teknő négy sarkán négy púp hamut x-esen kell a gyerek felett összezsapni. (Luby Géza felvétele)

Fig. 3

Bathing of a sick-looking child. On the four corners of the wash tub four lumps of ash should be slapped in X shape above the child (photo by Géza Luby)

4. kép

Kelés gyógyítása „Luca-tojással”.

A kelés körül 9-szer körüljártatják a kis korcs tojást, s ettől várják a gyógyulást. Dercen (Bereg megye) 1940. (Gönyey Sándor felvétele, F85496)

Fig. 4

Curing a carbuncle with “Lucy’s egg”. The small, undeveloped egg is turned around carbuncle nine times expecting cure from this. Dercen (Bereg County), 1940 (photo by Sándor Gönyey, F85496)

bele állítottam, ... két éves vót, oszt akkor is olyan sovány volt, két évig mindig beteg volt! Na oszt a két évet betöltötte, attól kezdve osztán jobban lett. Háromszor ment körbe, beszólt: – mit főz komámasszony? Én meg kiszóltam: csontra húst! Oszt kavartam a fakanállal, mindig kavarni kellett. (RATKÓ 1987. 134–135.)

A *kelevény*t kétféle értelemben használták a falusiak. Ritkábban kelést értettek rajta, amely előbb-utóbb kifakad, lelohad. A kelésekre külső népi gyógymódot ajánlottak. A kelések mágikus gyógyításánál általános a betegség analógiás elvitetése. „A *kelést pénzzel kerekítették meg, és az utcán eldobták. Aki megtalálta és felvette, arra ment át a rontás.*” (CSISZÁR 1972. 94.) A kelések körülkerítésére használták még a mennykővet, a kígyókővet és a Luca-tojást (4. kép). Általánosan olyan gyermekbetegséget neveztek kelevénynek, amely leggyakrabban halállal végződött. Ezt a betegséget pár hónapos korukig kapták meg a gyerekek, s elbeszélések szerint a testük a halál beállta előtt

elkékült, leginkább a hasuk és a székletük, mert a bélműködést nem tudták megindítani. Kelevénynek nevezték a többi között az ún. *kékkört* is, amely a szív fejlődési rendellenességének következménye volt, másrészt kelevénynek mondták a bélhurutot (KORKES 1985. 864.).

5. kép

Frászkarika. Sült tésztából készített rekonstrukció (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 5

“Frászkarika” – a curing object made of raised pie ring. Reconstruction made of pastry (photo by Zsuzsanna Bodnár)

A frászkarika

A frász görcsös rohamokkal járó gyermekbetegség. Ennek gyógyítására szolgált az analógián alapuló, mágikus gyógyító szokás, az *átbújtatás*. A tárgyakon való átbújtatás a születést utánózza, mintegy újjászületik az átbújtatott csecsemő. Ilyen átbújtatásra alkalmas a sült tésztából készült karika, melyre kilenc egymás utáni napon kilenc házból kellett lisztet kérni.

Igen ősi elgondolás a kör betegség távol tartó erejének felhasználása – a körülhatárolt területen belülre nem juthat az ártó szellem. Ezeknek az elgondolásoknak igen jó példája a fent említett frászkarikával történő gyógyítás (5. kép). Ez az analógiás gyógymód mintegy szimbolikusan ábrázolni akarta a betegségtől való megszabadulást, az újjászületést (HOPPÁL–TÖRŐ 1975. 33.).

Hasonló eljárással gyógyították a *kiment* bokát. Volt egy bácsi, aki „*úgy csinálta, hogy a betegnek a lábát átduggatta a macskalyukon, s ő a túlsó oldalon addig húzta, csavarta, míg a helyére nem tette.*” (MAKAY–KISS 1988. 103.)

Gyógyító technikák

Pióca

A mai ember számára ismeretlen, de legérdekesebb gyógymódot a nagyméretű befőttes üvegben bemutatott élő piócák jelentették. Az ősi gyógymód napjainkban is aktuális.

Élő állatok közül a piócát (*nadály*) használták fel orvosi célokra. A nadály olyan házi gyógyszer volt, melyet mindenki szabadon használt, ha magas vérnyomása, fejfájása volt vagy *akinek sok volt a vére*, akiben *megszorult a vér* vagy *rossz volt a vére* (HOPPÁL 1990. 720.). Magas vérnyomásos, fejfájós betegek a tarkójukra tették. Reumatikus bántalmakban szenvedők is használták piócát, mert azt mondták, hogy az kiszívja a rossz vért. Azoknál a házaknál, ahol használták, télen-nyáron meg lehetett találni. Általában egy ötliteres befőttes üvegben tartották, amelyet le kellett fedni, hogy a nadályok ki ne szökjenek, ugyanakkor kapjanak levegőt. Egy üvegbe 10-20 piócát tettek (6. kép). Az üveget nyáron a hűvös kamrában tartották. „*Télen, ha nem volt nagy hideg a szobában az ablakközibe rakták ki.*” (Ezt mutattuk be a kiállításban.) Mivel a mai gyógyászatban is fontos szerepet játszik a pióca, ezért részletesen foglalkozom vele a tanulmányban.

Orvosi piócát kisebb állóvizekben találhatunk. Leginkább az iszapos, agyagos, mállékony talajú, meleg, lágy és átfolyásos vizű tavakat kedvelik. A piócák befogása a falusi lelőhelyeken

6. kép
Piócák az ötliteres befőttes üvegben (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 6
Leeches in a five-litre large fruit-jar (photo by Zsuzsanna Bodnár)

úgy történt, hogy a piócaszedők mezítláb belegázoltak a vízbe, és az iszap felkavarásával vagy ahogy csak tudták, nyugtalanították őket. Ilyenkor a piócák a vízfelszínre jöttek: így könnyű volt kézzel vagy aprószemű hálóval megfogni; részben a szedők lábszárára tapadtak, és egy kis sóval le lehetett szedni. A piócagyűjtés a halászok, cigányok vagy szegény emberek mestersége volt. A pióca felragasztásával általában nem azok foglalkoztak, akik eladták. Azoknál a házaknál, ahol használják a nadályt, télen-nyáron meg lehet találni (BAKOS 1982. 124.).

A pióca felhelyezését a kezelendő bőrfelületre „ragasztásnak” mondták. A ragasztást a beteg hozzátartozói, öreg ragasztóasszonyok vagy a beteg maga végezte. A nadályt rendszerint egy üres pohár segítségével ragasztják fel. A pohár közepes pálinkáspohár. A folyamatosan használók háztartásában rendszeresítve volt egy kizárólag piócás pohár. Az a pióca, amelyik már teleszívta magát, leesik, lelöki magát, ha jó vért kezd szívni. Ez a vélemény alátámasztja azt a népi hiedelmet, hogy a pióca a rossz vért, a *sárvizet* szívja ki, csak a beteg helyre tapad.

A piócaleszedésnek többféle módja van, legfontosabb az, hogy ne szakadjon bele a *tapa-dó*. Általában sóval szokták leszedni. Más esetekben, ha hozzájutottak, ecetsavval szedték le, de ez csak ritkán fordult elő. Ha a piócákat újra használni akarták, ki kellett szedni a vért belőlük. Erre két módszert alkalmaztak: vagy *kihányatják* (ekkor csutkahamuban kell megforgatni a piócát), vagy *kifejlik* belőlük a vért. A piócát leginkább mint magas vérnyomás elleni „szert” ismerik. Régies nevén *szélűtés* vagy *gutaűtés* esetén is ragasztottak fel a népi gyógyászatban piócát. Ekkor részben a vér-elvonás, részben a befecskendezett hatóanyagok révén értek el eredményt. Hatékonyan lehet használni a piócázást trombózisok gyógyítására. Az 1930–40-es években szülés előtt az anyák combjára 2-3 piócát tettek fel. Az így bejuttatott anyaggal a szüléskor esetlegesen létrejövő trombózt kívánták megakadályozni.

A kiállításban a gyógyító technikák közül a *köpölyözést*, illetve a speciális gyógyítók (öntőasszonyok, kenőasszonyok, csontrakók) tevékenységét hely hiányában archív fotók segítségével ismertettük meg a látogatókkal. A hagyományos paraszti társadalom orvos nélküli világa kitermelte a különféle betegségekkel foglalkozó gyógyítókat. Ezek a *parasztorvosok*, *tudós gyógyemberek*, *fűvesasszonyok*, *javasasszonyok*, *javasemberek*, *öntőasszonyok*, *kenőasszonyok*, *kuruzslók*, *bábasasszonyok*, *csontrakók*, *falusi foghúzó*k voltak. Ők a falusi közösség tagjai közül kerültek ki, értettek a falusi ember nyelvén. Az emberek természetfeletti erőt láttak bennük, ezért hittek nekik. A régi időkben nem volt annyi patika meg kórház, így a beteget szekéren, nagy-nagy törődés közben vitték Nagykárolyba, esetleg Debrecenbe. Egy-egy orvosdoktor hét határban sem találtak, így nagy keletje volt minden olyan embernek, aki csak valamicskét is értett a számtalan nyavalyához, betegséghez (FARKAS 1982. 140.). Megyénkben ilyen nagyhírű fűvesember, gyógyító volt a kocsordi születésű Bakos Ferenc parasztorvos, aki gyógyfüvek szedegetésével, orvosságnak való készítésével, gyógyítással is foglalkozott. Református vallásban született, de minden olyan vallásnak híve volt, mely meghonosodott Mátészalkán. Böjtölt, Szűz Máriához imádkozott, nehéz beteg esetén mindig adott egy-egy csekélyke összeget Szent Antal perselyébe. A betegségek gyógyításához mindig „Isten segítségét” kérte. „*Én csak Isten után tudok gyógyítani*” – mondogatta. A vallásos szertartásoknak igen nagy szerepet tulajdonított, sok esetben a gyógyulást is ebben látta. Felkereste a vidék szétszórt tanyáit a maga által előállított fűszerfélésekkel, kenőcsökkel, gyógyszerfélésekkel.

Népi fogantatású, ugyanakkor a tudományos gyógyászatban használt eljárások közé tartozik a borogatás, a fürdők, az iszappakolások, a masszírozás, a köpölyözés, az *érvágás* (*vérlebocsátás*). Ezek ma is használatos eljárások. Hasfájás gyógyításakor köpölyözést alkalmaztak. A gyereket a hátára fektették, a hasa szabadon maradt. Vattára egy kevés szeszt öntöttek, majd meggyújtották. A poharat gyorsan ráborították az égő szeszes vattára, és enyhén nyomva tartották. A tűz az oxigént

elhasználta a pohárból és bealudt. Vákuum keletkezett, mely megszívta a hasfalat. A poharat addig tartották (5–20 perc) a hason, míg magától le nem esett. A hasfájás megszűnt.

Minden falunak volt füves- meg kenőasszonya, mert nem csak füben-fában, hanem egy hozzáértő asszony tenyerében is van orvosság. A kenőasszonyok többféle kenést ismertek: száraz és nedves kenést, zsiradékkal vagy forralt füvekkel simogatták, nyomták, gyúrták a fájós derekat, hátat. A kenés sokszor gyógyfüvekből készített fürdővel járt együtt, melyet a fűrésztő asszony készített (GRYNAEUS–HOPPÁL–NAGY 1979. 364.).

A szentelmények szerepe a népi orvoslásban

A kiállításban egy katolikus szoba enteriőrjében mutattuk be a hit és a szentelmények segítségével történő gyógyítás tárgyi anyagát.

A katolikus vidékek parasztságának gyakorlatában kiemelkedő helyet foglaltak el a mágikus tárgyak között az egyházi *szentelmények*. Ezeknek a szentelés és áldás révén áldásos – óvó, elhárító, serkentő – hatásuk van. A mágikus gyakorlatban legfontosabb szerepe a *szenteltvíznek*, szentelt *gyertyának*, *barkának*, *búzának* és a húsvéti szentelt ételeknek volt (Pócs 1990. 654.). Hasonló szerepük volt az *úrnap*i „sátorból” származó füveknek, virágoknak.

A szentelmények alkalmazásának célja az ember betegségeinek megelőzése vagy gyógyítása, az ártó hatalmak elleni védelem. Míg a gyógynövények betegségeket gyógyító hatóanyagait a növényekben található vegyületek biztosítják, addig a szentelmények gyógyító tulajdonságát a természetfölötti hatalmak, transzcendens erők által nyújtott segítség reményébe vetett hit adja (KOLTAY 1991. 575.).

A közönség láthatta a szentelt vizet tartalmazó üveget, a szentelt gyertyát, a szentelt barkát, az *úrnap*i *körmenet virágait* és a búcsújáró kegyhelyek Mária képeit és szobrai, valamint a rózsafüzérek. A szentelt vizet a gonosz távol tartására megelőző és gyógyító céllal egyaránt alkalmazták. Gyakran a család valamennyi tagja ivott egy-egy kortyot belőle, hogy ne fogjon rajtuk az igézet vagy rontás, illetve torokfájás és szembajok ellen is használták. A szenteltvizet otthon – és ahogy a kiállításban bemutattuk – kis üvegekben vagy a falon lévő szenteltvíz tartóban tartották, illetve tartják a mai napig. Azt állították, hogy a szentelt víz minden betegségre, bajra orvosság. A szentelt gyertya a néphit szerint szintén jó torokfájás, fejfájás és gyomorbaj ellen (BÁLINT 1977. 196.).

A szentelt barka virágvasárnap szentelmény, az egyház áldása adja gyógyító hatását. A népi gyakorlat betegségek megelőzésére, gyógyításra és a természeti csapások elhárítására használta a szentelt barkát. A gyógyítás során lenyeltek egy-egy szemet vagy füstöltek vele. *Hideglelés* ellen három szemet kellett lenyelni. A kiállításban a szentelt barkát a pócsi kegykép mellé besúruva helyeztük el. A búcsúból emlékebe hozott szentképeknek, szobroknak, Mária képeknek, szentelt gyertyáknak gyógyító ereje volt: a gyógyulás érdekében a Máriához intézett fohászok közben fontos volt ezen tárgyak megérintése. Gyógyítottak a pünkösdi szentelmények és az úrnap körmenet virágai és füvei, zöld ágai. Itt kell megemlítenem, hogy sokan azt vallották, hogy a legjobb gyógyszer a „Jóistenbe vetett igaz hit és imádság”.

Máriapócs és a máriapócsi kegyhely szerepe igen jelentős volt. A népi gyógyításban nagy szerepet játszott a búcsú. Egy-egy híressé vált búcsújáró helyre messzi vidékekről elzarándokoltak a testi és lelki bajaikra gyógyulást remélők. Ismertté válásukat elősegítette egy-egy csodás gyógyulás híre vagy emléke. Megyénkben híres búcsújáró hely Máriapócs, amely a görögkatolikuság központja, de római katolikusok és más vallásbeliek is megfordulnak itt a gyógyulás reményében. A kiállításban az 1970-es évek elején készült színes fotók és tárgyi anyag alapján mutattuk be a búcsút, illetve a hit szerepét a népi gyógyulásban. Láthatta a közönség a különböző testrészeket ábrázoló

7. kép

Gyógyító szentelmények
(Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 7

Blessed curing objects
(photo by Zsuzsanna Bodnár)

melyeket a kiállításban az oltárt szimbolizáló posztamensekre helyeztünk a máriapócsi templombel-sőt ábrázoló kép alá (7. kép).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a parasztszaládokban a gyerek, és pedig a sok gyerek Isten áldásának számított. A születésszabályozásnak minden módját tiltotta a paraszterköls, tehát „annyi gyerek született, amennyi születhetett”. „Isten adta, el kell fogadni” – mondták. Népünk a meddőséget hosszú évszázadokon át „Isten verésének”, a gyermeket ezzel szemben „tisztesség-nek” tartotta. A gyermeket fontosnak tartották a családban, összekötő kapocsnak a házasság kö-zött. Ezért, ha sokáig nem született gyerek, a görögkatolikus asszonyok – elvétele reformátusok is

– *búcsút fogadtak* (fogadalmat tettek), gyermekért könyörögve megjárták a máriapócsi búcsút. Ezekre bizonyítékok a gyermek alakú (baba formájú), viaszból készült fogadalmi szobrocskák, az *offerek*, melyeket a kiállításban is bemutattunk (8. kép). A vallásos ember az élet minden jelentősebb állomásánál az egyház áldásában akart részesülni. A gyógyításban a ténylegesen

8. kép

A búcsú és a hit szerepe
a gyógyulásban
(Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 8

The role of the saints' day
and belief in curing
(photo by Zsuzsanna Bodnár)

orvosló hatású szerek, eljárások – amint láthattuk – gyakran kiegészültek járulékos hiedelmekkel, szentelményekkel (KÓTYUK 2000. 91.).

A gyógynövények, fűszerek felhasználása a népi gyógyászatban

A konyhában a tapasztaláson alapuló népi gyógymódok közül a teákat, főzeteket, kenőcsöket, a gőzölést, a vízgyógymódokat, egy konyha és éléskamra enteriőrből pedig a népi gyógyításban használatos fűszereket, élelmiszereket állítottuk ki (9. kép).

Régebben a patikától távol élő egyszerű ember, aki legtöbbször nem tudta megfizetni a drága orvost, saját tapasztalatából jött rá arra, hogy a „fűszerszámok” gyógyíthatnak. A gyógynövények szinte valamennyi növényi részét felhasználták alapanyagként. Gyógyteák és kivonatok készítésekor víz, pálinka, alkohol, spirítusz, sör és ecet lehet a kivonószer. A zsír a kenőcsök adalékanyaga.

A konyhai enteriőrből bemutattuk a gőzölés, inhalálás, borogatás, gargalizálás (öblögetés), lábáztatás, illetve a gyógynövényfürdő népi gyakorlatát, eszközkészletét. Sokoldalúan alkalmazza a népi orvoslás a reuma orvoslására a gyógynövényeket: különlegesen borogatások, pakolások, párákötések, bedörzsölések, kenések, gőzölések, fürdők, belsőleg pedig gyógyteák és *tinktúrák* formájában (OLÁH 1986. 176–177.). Az említett gyógymódok kombinációjával is találkozhatunk, hiszen közel nyolcvan növényfajt használtak fel a reuma kezelésére.

A hátsó éléskamra enteriőrből rúdon a leggyakrabban használatos fűszernövényeket (borsmenta, citromfű, torma, kapor, lestyán, szederlevél, rozsmaring, tárkony, kamilla és levendula), élelmiszereket, zöldségeket állítottuk ki. A stélzsíkon a népi táplálkozásban és gyógyításban használt élelmiszereket: szilvalekvárt, befőttet, mézet, pálinkát, tinktúrát helyeztünk el, a másik oldalon pedig a zöldségfélét: foghagymát, vöröshagymát, sárgarépat, petrezselymet, diót, mákot. A fali fűszertartóban gyógyító fűszernövényeket láthatott a közönség. Az ánizs teaként fogyasztva hurutoldó, idegerősítő, szélhajtó és bélgörcsoldó, szoptató anyáknál fokozza a tej kiválasztást. A babérlevél gyógyító, csodás hatású. A bazsalikom elsősorban étvágytalanság, gyomorpanaszok, emésztési zavarok, felfúvódás kezelésére használatos, de baktériumölő hatása miatt torokgyulladás és bőrbetegségek kezelésére ugyancsak alkalmas. A borsikafű étvágygerjesztő, gátolja a felfúvódást, és bélféregűző. Stresszoldó illata van a borsmentának. A fahéj fertőtlenítő hatóanyagokat tartalmaz, ezért légúti, gyomor- és bélfertőzések ellen használják, javasolták homloküreg-gyulladásra, megfázásra, náthára. A gyömbér illata idegesség és félelem ellen hat. Fűszerpolcon és házipatikában egyaránt megtalálható a kakukkfű, amely torokgyulladás, köhögés, influenza esetén kerül elő, alkalmas gyomor- és bélbántalmak orvoslására. Étvágygerjesztő, emésztést serkentő és szélhajtó hatású a kapor.

9. kép

Konyhai enteriőr (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 9

Kitchen interior (photo by Zsuzsanna Bodnár)

A reneszánszát élő lestyán főzete alkohol- vagy nikotinmérgezés okozta rosszullétnél kedvező hatása. Étvágytalanság, gyomorpanaszok, emésztési panaszok és epebántalmak ellenszere a majoránna, mely beválik légúttisztító, köptető hatása miatt hörghurut, asztma kezelésére is. Illata segít lazítani. A muskotályzsálya illata frissít, depresszió ellen hatásos. A rozmarin légúti bántalmak, fertőzések esetén hasznos, alkalmazzák reumás és köszvényes panaszok kezelésére. Illóolaja általános élénkítő, erősítő hatása. Gyógyító fűszer a sáfrány, segíti a gyomorműködést, serkenti az emésztést. Depresszió ellen hat a szegfűszeg illata: nyugtató. A tárkony teája epehajtó és vesetisztító. A zeller fokozza a nyál- és epe kiválasztást, segíti az emésztést, vízhajtó hatása. A köménymag serkenti a gyomornedvtermelést, nyugtató és görcsoldó hatása, fontos alkotórésze a szélhajtó és emésztést javító teakeverékeknek. Megszünteti a puffadást, segíti az idegi eredetű szív- és gyomorpanaszok gyógyulását. A szoptatók kismamák részére az anyatej mennyiségének növelésére ajánlották régen.

Jól ismeri a népi orvoslás a helyes táplálkozás egyik fontos alapszabályát: csak akkor együnk, ha éhesek vagyunk. „*Legjobb fűszer az éhség, legjobb szakács szintén az éhség*” – tartja a népi bölcsesség. Az asztalon a különböző, sokszínű táplálkozási alapanyagok mellett a gyógyteakészítés eszközeit mutattuk be. Meghülés, megfázás ellen „*a legjobb izzasztó a bodzatea volt. Egy fél-literes lábasba tettünk egy jó csipetnyi szárított, összetört bodzát, majd felfőztük, mézzel ízesítettük és ittuk. Utána dunnába bújtunk.*” (MAKAY–KISS 1988. 25.)

A gyógynövényeket ritkán használták természetes állapotukban. Leggyakrabban leforrázták, megfőzték és ivásra, borogatásra, sebek lemosására, gőzölésre vagy fürdőként alkalmazták. Gyakran többféle fű összefőzésével készítették el a megfelelő szert. Általában 3, 7 vagy 9féle gyógynövényt használtak fel ehhez (10. kép).

A mosakodáshoz háziszappant, hajmosáshoz gyakran hamulúgot használtak. Fogat nem mostak, egyes helyeken gyantarágással, faszenes, szódabikarbónás bedörzsöléssel tisztították, reggelente pálinkával öblögették (fertőtlenítették) a szájukat. Arcápolásra a kicserepesedett bőrt só-talan disznózsírral, az arcbőrt esetleg tejjel, vajjal kenték. A gőzölés jótékony hatását ismerték és alkalmazták (a mai napig is): torokfájás,

megfázás esetén forró kamillatea páráját lélegezték be. (Ezt a gyógymódot a kiállításban is bemutattuk.)

A hagyományos paraszti kultúrában a tisztálkodás fizikai és rituális-mágikus funkciója szorosan kapcsolódott össze. Az otthoni fürdőkészítés vagy a búcsújáró helyen történő rituális mosakodás többnyire gyógyító céllal történt, főleg, ha gyógynövényekkel fokozták hatását.

10. kép

A gyógytea készítésének eszközei a kiállításban (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 10

Devices for the preparation of herb infusion in the exhibition (photo by Zsuzsanna Bodnár)

A népi gyógyításban használatos gyógynövények

A gyógynövények a népi gyógyászatban gyógyításra használatos vadon termő és természetesen növények. Leggyakrabban virágukat, termésüket, gyökerüket vagy levelüket használják fel. Ritkán frissen, gyakrabban szárítva használták fel (HOPPÁL–VAJKAI 1979. 365.).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népe kb. 250–300 db növényt ismert, ebből a mindennapi életben kb. 30–40-et alkalmaztak gyógyításra. Leggyakrabban használt a fokhagyma (hasmenés, influenza, köhögés, érelmeszesedés, magas vérnyomás, bőrbajok ellen, betegségmegelőzésre); a szikfű vagy kamilla („mindenről jó”, köhögés, tüdőbaj, gyomorbaj, hasmenés, fájás, „reoma”); a vereshagyma (köhögés, gyomorbaj, pokolvar, seb, kelés, tályog, gilva) kezelésére (OLÁH 1986.158.). Az átlagosnál gyakrabban használt gyógynövények: búza, csalán, farkasalma, fehérliliom, fekete-nadály, köménymag, keserűlapu, paradicsom, mák, petrezselyem, sárgarépa, tengerihagyma, torna, útifű. Átlagos gyakorisággal alkalmazott gyógynövények: apróbojtorján, bodza, bab, cickafark, dió-falevél, édesgyökér, ezerjófű, fodormenta, fehérüröm, káposzta, krumpli, lósóska, paprika, pipacs-virág, sáfrány, tengeri.

Meg kell jegyeznünk, hogy nagy különbségek lehetnek hatóanyag szempontjából gyógynövény és gyógynövény között, s eszerint beszélhetünk széles és szűkebb hatásterületű gyógynövényekről. A fokhagyma és vereshagyma mintegy 25 féle hatóanyagot tartalmaz, antibiotikus hatása folytán rendkívül sokoldalúan alkalmazható. El kell mondanunk, hogy a népi gyógyításban használatos növényeknek csak mintegy negyede bírt valóságos gyógyerővel, az igazi hatást a gyógyítás folyamata, maga a rítus, a lelki ráhatás ereje fejtette ki.

A „vértisztítás” elve szerint a nép a legtöbb gyógynövényt azért tartja becsben, mert a *rossz vért* jóra változtatja, a vért újítja, vértisztító, vérpucoló hatású. Azt tartják, hogy a betegségek oka a *vér megromlása*, kóros nedvek felszaporodása, a gyógyítás, gyógyulás lényege pedig a rossz vér, a rossz testnedv kiürülése vagy megtisztulása.

A népi bölcsesség szerint az ezerjófű „rontófű”, mert „mindenféle nyavalyát ront.” „Mindenről jó a fokhagyma. Olyan gyógyszer, hogy sok nem hiszi el, hogy micsoda gyógyszer az!” „A szikfűvet nem múlja felül egy gyógyszer se a világon! Mindenről jó.” A *kommendáló* és a füves meg van győződve arról, hogy amit ajánl vagy amit ad, az a gyógynövény csodálatos erejű, biztos hatású gyógyszer. Ez a meggyőződés a kommandálások szövegében kifejeződik, és nagymértékben növeli a beteg gyógyító hatásba vetett bizalmát, a hitét. S a gyógyulásba vetett hit kedvező előfeltételeket teremt a tényleges gyógyuláshoz.

A gyógynövény-kommandálásokban leggyakrabban előforduló betegségek (OLÁH 1986. 159.):

- fájás – fájdalom – reuma – csúsz – kihülés – meredés
- emésztőszervi betegségek: csömör, epebaj, májbaj, gyomorbaj-gyomorfájás, hasfájás-hasmenés, szorulás
- gennykeltők okozta bőrbajok: kelés, meggyült seb, orbánc-szentantaltüze, pattanás, tallóseb, tályog, törés
- légzőszervi, légúti betegségek: asztma, köhögés, tüdőbaj
- seb: ilyen néven nevez a nép különféle bőrbajokat, a hasított, tépett, harapott, vágott seb mellett
- női bajok: fehérfolyás, méhvérzés
- „daganat – dagadás”
- fogfájás, fülfájás
- hideglelés
- megfázás

Régen minden faluban éltek füvesasszonyok, füvesemberek, akik jól ismerték a gyógynövénysszedés időpontját, a szárítás és a felhasználás módjait. A gyógyhatású növényeket, füveket, amelyek mindenhol megtalálhatók voltak – pl. vadszékfű, fodormenta – a gyógyító közvetlen környezetében (udvarában, virágos-, veteményeskertjében) szeddegette. A faluja határában azokat a növényeket gyűjtögette, melyek azon a környéken ismeretesek voltak. Ezeket leginkább töben vágta le a szár meghagyásával. Az egybetartozókat kaskákba, zsákokba vagy tarisznyákba rakták, külön válogatták azokat a gyógynövényeket, melyeknek csak a levelét szedték össze. A hazaszállításnál ügyeltek arra, hogy esőt ne kapjanak, mert ez nem használt a megszedett növényeknek, füveknek. A szárítást általában napfényes időben, az udvaron végezték, ritkábban a kemencében. A szárítás sok-

szor két hétig is eltartott. A tökéletesen száraz gyógynövényt mozsárban vagy paprikadarálón porrá őrölték, szellős helyen tárolták. A kiállításban bemutatott gyógynövények többségét mi a múzeumfalu területén gyűjtöttük össze, a szárítását a nagyhalászi deszkamagtár padlásán végeztük.

A kiállításon a népi empiria (a tapasztalaton alapuló gyógyítás) témaköréből a gyógynövényeket, ezek felhasználásra történő előkészítését, tárolását, piaci árusítását mutattuk be. Láthatott itt a közönség egy jellegzetes házipatikát, amely a leggyakrabban használt gyógynövényeket tartalmazta. A kiállítóhelyiségbe belépve a látogatót „megcsapta” a gyógynövények csodálatos, kavargó, felemelő illatkavalkádja, amelynek befogadására sokuknak hosszú időre volt szüksége (11. kép).

Bemutattuk a különböző gyógynövények színes nyomatát, magyar és latin megnevezését, hogy a látogató jobban tudjon tájékozódni a kiállított növények világában. Megmutattuk a kamillaszedő gereblyét, amely

11. kép

Kiállításrészlet, előtérben a gyógynövényt válogató asszonnyal (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 11

Detail of the exhibition with a woman selecting herbs in the front (photo by Zsuzsanna Bodnár)

12. kép

Vadon termett gyógynövényt gyűjtő asszony útban hazafelé (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig 12

Woman collecting wild herbs on her way home (photo by Zsuzsanna Bodnár)

a begyűjtést nagyban segítette. Vidékünkön jobbra csak a nyíri Mezőségben ismerték és használták. Megidéztük a vadon termett gyógynövényt gyűjtő asszonyt, amint kosarakkal a vállán hazafelé tart (12. kép). Kosarában vérehulló fecskefű, akácvirág, bodza, csalán, cickafark stb. A gyógynövények megismerését felnagyított archív fotók is szolgálták. Az élményszerűség kedvéért, az illatok érzékeléséért a látogató közelében megfoghatóan helyeztük el a gyógynövényeket és azok nevét a tárolás hagyományos eszközén, a rúdon. Látható volt az akácvirág, a menta, a pásztortáska, az útifű, a bodza, a vérehulló fecskefű, a citromfű, a vadgesztenye, a lósóska, a farkasalma, a kukorica „bajuszával” (13. kép). A rúd alatti kosarakban a gyógynövényeket teljes egészében helyeztük el, nemcsak a hasznosítandó részeit, így ezeket a látogatók könnyebben felismerhették. A Kétérközből kölesön kapott nagyméretű jutazsákokban tároltuk a szárított mentalevelet. E kiállítás apropóján tudatosan figyeltük a növények fejlődését, virágzását, szedésük idejét a Sóstói Múzeumfalú területén, így autodidakta módon beledolgoztuk magunkat a korántsem egyszerű, de annál érdekesebb tudományterületbe. Rájöttünk, hogy a múzeumfalú nemcsak egy csodás épített örökség, de egyúttal a sóstói erdő szomszédságában számtalan vadon termő gyógynövény termőterülete. Számos gyógynövényfajtát tudatosan termeltünk a paraszti portákon. Ezek kellő előkészítés után szintén a látogatók elé kerültek. A gyógynövények szárításának, kezelésének, felcímkezésének helyszíne a nagyhalászi deszkamagtár padlása volt, amely száraz, meleg, árnyékos, egyúttal szellős, így a növények természetes állapotukban maradtak meg.

Az egyik enteriőrben egy fűvesasszony az asztalon lévő háziszőtt vászonra borított leveleket, hajtásokat, gyógynövény részeket válogatta egyedül, „hiszen a tudását még nem akarta mással megosztani”. Itt kis

13. kép

Gyógynövények szárítása rúdon (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 13

Drying herbs on a pole (photo by Zsuzsanna Bodnár)

14. kép

Gyógynövényárú asszony a piacon (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 14

Woman selling herbs on the market (photo by Zsuzsanna Bodnár)

kupacokban kamillát, akácvirágot, csalánlevelet, körömvirágot, diólevelet, bodzavirágot, hársfavirágot láthatott és szagolhatott a közönség.

Enteriőrben jelenítettük meg a piacon gyógynövényt árusító asszonyt, körülötte kosarakban, vékákban, szakajtókban a sokféle gyógy- és fűszernövénnel. Mögötte két archív fotón korabeli piaci részlet volt látható (14. kép). Nagyméretű tablón olvashatták az érdeklődők a különböző betegségek gyógyításához használandó gyógynövények listáját. A jobb tájékozódást egy növényhatározó és egy nagyító segítette.

Házi gyógynövénytárunkban a stelázsín üvegekben, fatálakban, kosarakban és a felhasználáshoz szükséges mozsarakban helyeztük el a használatra kész gyógynövény készítményeket, melyeket a látogatók megszagolhattak, megtapinthatnak, s beazonosíthattak az előbb említett felhasználási tabló alapján (15. kép). En-

nek folytatásaként egy rúdon további gyógynövények kaptak helyet, feltüntetve a pontos nevüket. Itt volt a csalán, a farkasalma, a levendula, a cickafark, az orbáncfű, a gyermekláncfű, a veronika, a kerti zsálya, a rúd alatt kosarakban és szárító kasokon az izsóp, a kamilla, a borsos menta, a csalán, a diólevél. Külön figyelmet érdemelt a pipacscsokor, illetve a dohányylevél, melynek főzetét magzatelhajtásra is használták.

Üveges vitrinben bemutattuk a témához kapcsolódó néprajzi szakirodalmat és a gyógyászati könyveket (16. kép). Ki kell emelnem Vay Ádám generális feleségének, Zay Annának 1718-ban megjelent Herbárium című könyvének reprint kiadását, amelyet a mai orvostudomány is felhasznál (ZAY 1979.).

A népi gyógyításban használt különféle anyagok, köztük a gyógynövények, napjainkig tartó használatát a hagyományon és a tényleges hatásukon kívül fenntartotta az a tény, hogy

16. kép

A kiállítás témájához kapcsolódó szakkönyvek (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 16

Special books on the topic of the exhibition (photo by Zsuzsanna Bodnár)

15. kép

Házi gyógynövénytár (Bodnár Zsuzsanna felvétele)

Fig. 15

Medicine chest (photo by Zsuzsanna Bodnár)

mindig kéznél voltak. Napjainkban ismét ráébredt az emberiség a hagyományok, köztük a babonának bélyegzett népi tudás jelentőségére. A kiállítás rámutatott arra, hogy az orvostudománynak van mit tanulnia a nép által felhalmozott tudásból.

Andrásfalvy Bertalan szavait idézve: *„Az emberiség jövőjét csak az biztosítja, ha alázatosan fordul évezredek tapasztalataihoz segítségért. A magyarságnak csak akkor van jövője, ha alázatosan fordul vissza a magyar nép tapasztalataihoz.”* (ANDRÁSFALVY 2004. 104.)

Ezen gondolatok reményében rendeztem a kiállítást, bízva abban, hogy ismét az élet részévé válik az, ami régen az volt.

Irodalom

ANDRÁSFALVY 2004.

Andrásfalvy Bertalan: Hagyomány és jövőendő. Népismereti tanulmányok. Hazai Műhely Könyvek 2. Sorozatszerk. Lezsák Sándor. Antológia, Lakitelek 2004.

BAKOS 1982.

Bakos Noémi: A pióca felhasználása a népi gyógyászatban Kenderesen és környékén. *Múzeumi Levelek* 39–40. 1982. 121–148.

BÁLINT 1977.

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Szent István Társulat, Budapest 1977.

BÁLINT 1981.

Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. Összegejtött dolgozatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1981.

BODNÁR 2007.

Bodnár Zsuzsanna: Kígyó, kakas, ló... Állatábrázolás Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népeletében egy időszaki kiállítás tükrében. [Schlange, Hahn, Pferd... Tierdarstellung im Volksleben des Komitat Szabolcs-Szatmár (Im Spiegel einer zeitabschnittlichen Ausstellung).] *Tisicum* XVI. 2007. 79–86.

BODNÁR 2009.

Bodnár Zsuzsanna: Emlékképek... A Sóstói Múzeumfalu időszaki kiállításai 1990–2009. In: Ahol visszafordul az idő kereke... Írások a Sóstói Múzeumfalu 30 évéről. Szerk. Páll István. Múzeumfalu Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2009. 35–74.

BODNÁR 2011.

Bodnár Zsuzsanna: „Amely gyermek megijed, anyja ölébe siet.” (A születés és újszülött kor hagyományköre Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.) A Sóstói Múzeumfalu időszaki kiállításainak vezetői 16. Szerk. Páll István. Sóstói Múzeumfalu, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2011.

CSISZÁR 1972.

Csiszár Árpád: A halál oka kelevény. [Die Ursache des Todes: die Krankheit Kelevény.] *Ny. JAMÉ* XII–XIV. 1969–1971. (1972) 93–98.

FARKAS 1982.

Farkas József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához. [Einige Kapitel zur Wirtschafts-ethnographie des Marschgebietes von Ecsed. Kapitoly k etnografii v pol’nohospodárstve v kraji Ecsedi-láp.] *Studia Folkloristica et ethnographica* 8. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen 1982.

FAZEKAS 1988.

Fazekas Árpád: Mozaikok Szabolcs-Szatmár orvosi múltjából. Szabolcs-Szatmár Megyei „Jósa András” Kórház-Rendelőintézet, Nyíregyháza 1988.

GRYNAEUS–HOPPÁL–NAGY 1979.

Grynaeus Tamás – Hoppál Mihály – Nagy Ilona: Gyógyító. In: Magyar Néprajzi Lexikon II. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 362–365.

HOPPÁL 1990.

Hoppál Mihály: Népi gyógyítás. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla. Szerk. Hoppál Mihály. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 693–723.

HOPPÁL–TÖRÖ 1975.

Hoppál Mihály – Törő László: Népi gyógyítás Magyarországon. / Ethnomedicine in Hungary. *Orvostörténeti Közlemények*, Supplementum 7–8. Budapest 1975. 13–176.

HOPPÁL–VAJKAI 1979.

Hoppál Mihály – Vajkai Aurél: Gyógynövények. In: Magyar Néprajzi Lexikon II. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 365–366.

KISS 1981.

Kiss Lajos: A szegény emberek élete II. A szegény asszony élete. 3. kiadás. A magyar néprajz klasszikusai. Gondolat Kiadó, Budapest 1981.

KOLTAY 1991.

Koltay Erika: A hit mint gyógyszer. A szentelmények szerepe a hagyományos orvoslásban. [Faith as a means of therapy. Contributions to the role played by the sacraments in traditional medical treatment in the Upper-Kiskunság.] In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Szerk. Halász Péter. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest 1991. 575–585.

KORKES 1985.

Korkes Zsuzsa: Népi gyógyítás a Tápió mentén. In: A Tápió mente néprajza. *Studia Comitatus* 15. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre 1985. 857–873.

KÓTYUK 2000.

Kótyuk Erzsébet: A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban. Örökség I. Sorozatszerk. Hoppál Mihály. Európai Folklor Intézet – Osiris, Budapest 2000.

LUBY 1983.

Luby Margit: Bábalelte babona. Helikon Kiadó, Budapest 1983.

LUBY 2002.

Benedekfalvi Luby Margit: A parasztélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében (Szamoshát, Tiszahát, Nyírség). Reprint. Nap Kiadó, Budapest 2002.

MAKAY–KISS 1988.

Makay Béla – Kiss József: Népi gyógyítások Szatmárban. Népszava, Budapest 1988.

OLÁH 1986.

Oláh Andor: „Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat – Madách, Budapest – Bratislava 1986.

PÁLL 1994.

Páll István: Mágikus eljárások és egyéb orvoslások a XVIII. századi Szabolcs megyéből. In: Történeti és néprajzi tanulmányok. Szerk. Ujváry Zoltán, *Ethnica*. Debrecen 1994. 133–136.

PÓCS 1990.

Pócs Éva: Néphit. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla. Szerk. Hoppál Mihály. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 527–686.

RATKÓ 1987.

Ratkó Lujza: Mesék, mondák Biriből. Jósa András Múzeum Kiadványai 24. Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza 1987.

TARJÁN 1965.

Tarján Jenő: Öngyógyítók. Medicina Kiskönyvtár. Medicina Könyvkiadó, Budapest 1965.

VAJKAI 1943.

Vajkai Aurél: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Borsavölgyi Kutatások sorozat. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár 1943.

ZAY 1979.

Zay Anna: Herbárium 1718. Folia Rákóciana 2. Szerk. Heckenast Gusztáv – Molnár Mátyás. Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága – Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Nyíregyháza – Vaja 1979.

BODNÁR Zsuzsanna

Sóstói Múzeumfalu

Sóstógyógyfürdő

H-4431 Pf. 1.

e-mail: drbodzs@t-online.hu

Függelék

A népi gyógyításban használatos legfontosabb gyógynövények¹

Bodza, fekete (*Sambucus nigra*)

Népies neve: bocfa, csete, fái bodza, fekete bodza

„A bodza virága, levele, érett bogyója egyaránt tartalmaz gyógyhatású anyagokat”

A növény leírása: a bodzafélék (*Caprifoliaceae*) családjába tartozik, mindenfelé elterjedt, de főleg cserjések, lombdők területén él. Cserje vagy néha fa.

Hogyan gyűjtsük?

Gyógyászatan felhasználható része a virágzata és a bogyója. Virágzatát május, június környékén, érett bogyóit augusztus-szeptemberben gyűjtik.

Mi van benne?

A virágzat flavonoidokat (kvercetin, kempferolt), fahéjsav-származékokat, illóolajat és nyálkát; a bogyó gyümölcssavakat, C-vitamint, A-vitamint, flavonoidokat, valamint antociánokat (szambucint); a levél nagy koncentrációban kéksav-glikozidokat (mint a szambunigrin) tartalmaz.

Mire jó?

A bodzateát meghűléses megbetegedések, hurut esetén, izzasztószerként és immunrendszeri serkentőként használják. A bogyókból készített savanyú lekvár kiváló hashajtó, vizelethajtó. Használják még vértisztításra, köhögéscsillapításra. A leveléből készült tea reumás bántalmakra nagyszerű gyógyír, lázcsillapításra is ajánlják.

¹ Tájékoztató szöveg, amelyet a látogatók a kiállítás megtekintése során a kezükbe vehettek és felhasználhattak.

Érdeesség

A középkori német néphit szerint a bodzában lakott a parasztudvar jó szelleme, amely megóvta a családot a tűztől és más bajoktól.

Európa néhány országában a palacsintatésztába mártott és forró olajban kirántott bodzavirágzat a különleges csemegék közé tartozik.

Ha a virágját borba áztatják, annak muskotályszerű ízt kölcsönöz.

A bodza bogyójából bort és pálinkát is készítenek.

A bodzából házilag pezsgő is készíthető.

A citromból készített limonádé ízesíthető 1-2 bodzavirágzattal.

Jó tudni!

A friss bodzatermés nyersen, illetve a kéreg és a levelek nagyobb mennyiségben fogyasztva kellemetlen gyomor-bélrendszeri tüneteket, émelygést, hányást okozhatnak.

Cián-glikozid tartalma miatt a koncentrációtól függően lehet toxikus (pl. a termésből lekvárban).

Cickafark, közönséges (Achillea millefolium)

Népies neve: cickafarkkóró, cickóró, csontvirág, egérfarkúfű, ezerlevelűfű, orvosi cickafark

„Cickafark, a has és a gyomor gyógynövénye”

A növény leírása: a fészkesvirágzatúak (Compositae) családjába tartozik. Legelőkön, réteken, utak mentén gyakori, szürkészöld, évelő növény. Íze aromás, kesernyés. Csak a fehér virágú cickafark fajok rendelkeznek gyógyhatással.

Hogyan gyűjtjük?

Drogot a virágzó növény föld feletti részei – a vastag szárrészek nélkül – tartalmazznak. A cickafarkvirágot üde nyílásában kell gyűjteni. Fűként gyűjtve a növény virágzó, leveles szárát kell legfeljebb 30–40 cm hosszúságban levágni, ha pedig levelét gyűjtjük, akkor a tavaszi friss töleveleket kell szedni. A gyűjtés ideje június-szeptemberre esik.

Mi van benne?

A cickafark rengeteg hatóanyagot tartalmaz, melyek a következők: illóolaj, melynek összetevői pinén, cineol, továbbá szeszkviterpén származékok (kamazulén, proazulének – ezek allergizálhatnak), cseranyagok, flavonoidok, szalicilsav.

Mire jó?

A cickafarkfű étvágytalanság, görcsös jellegű gyomor-, bél- és epebántalmaknál, valamint gyomorhurutnál ajánlható, valamint vénás keringési zavarok (aranyér, lábszárfekély), visszértágulás ellen, húgyutak betegségei esetén. Segíti az emésztést, a sebgyógyulást, jó vérzéscsillapító orrvérzés esetén, és alkalmazható menstruációs zavarok ellen is. A fogíny- és szemgyulladások kiváló öblögető-, illetve borogatószerre.

Érdeesség

Az Achillea nemzetségnév a görög hős, Achilleus nevéből származik. A monda szerint a gyógyításban járatos kentaur, Kheiron ismertette meg vele a sebgyógyító cickafarkfűvet.

Virágjának forrázata tisztítja a tág pórusú, zsíros bőrt.

Jó tudni!

Az arra érzékenyeknél a növény pusztára érintése allergiás reakciót válthat ki, teaként fogyasztása viszkető, gyulladásos bőrelváltozást eredményezhet. Az allergiások ezért semmilyen formában ne alkalmazzák a gyógynövényt.

Citromfű (Melissa officinalis)

Népies neve: orvosi citromfű, citromszagú melissza, méhfű, mézfű, igaz nádrafű, macskaméz, mézelke

„A nyugalom gyógynövénye”

A növény leírása: az ajakosvirágúak (Labiatae) családjába tartozik, kellemes, citromra emlékeztető illatú, fehér virágú, évelő növény. Vadon csak szórványosan fordul elő, de kertekben sokfelé megtalálható.

Hogyan gyűjtjük?

Hajtásait (Melissae herba) és levelét (Melissae folium) érdemes szedni, a leveleket virágzása kezdetén, amely július-augusztusra esik.

Mi van benne?

Levelének hatóanyagai az illóolajok (citronellál, citrál), a cseranyagok, a flavonoidok és a kávésav.

Mire jó?

Hatóanyagai nyugtató és vírusölő hatással rendelkeznek. Külsőleg a Herpes simplex helyi kezelésére alkalmas. A citromfűből vírusölő tulajdonsága miatt krémet készítenek, mely jól alkalmazható ajakherpesz esetén. Ideg- és szívnyugtató, görcsoldó. Serkenti az emésztést, gyakran alkalmazzák fejfájás, álmatlanság, alvászavarok esetén. Enyhíti az idegességet, így idegerősítőként kiváló gyógynövény. Szerepe van a depresszió oldásában. Gyomorrontás, gyomorsavtúltengés, hányinger, puffadások idején különösen jó citromfűvet alkalmazni. Ismeretes még izzasztó, szélhajtó, epeműködést serkentő hatása. Illóolaja reumás panaszok enyhítésére használható fürdőként és bedörzsölő szerként.

Érdekesség

Illóolaját az illatszeripar hasznosítja különböző parfümök alkotórészeként.

A gyógyhatású „csodaszert”, a karmelitavizet a svájci Paracelsus készítette el elsőként, amelynek egyik fő hatóanyaga a citromfű volt.

Jó tudni!

Illóolaját belsőleg csak orvosi felügyelet mellett használjuk!

Csalán, nagy (Urtica dioica)

Népies neve: csalány, csollán, csólyány, csanál, csohan, csovány

„Erős mint a vászon”

A növény leírása: a csalánfélék (Urticaceae) családjába tartozik. A növény csalán nevét a latin „uro”, égni szóból kapta. Minden szerve csalánszőrökkel borított, érintése égető, viszkető érzést okoz, apró kiütésekkel. Kétlaki, évelő növény, megtalálható az ország egész területén, nyirkos helyeken, lombdőlők aljnövényzeteként, árkok mentén.

Hogyan gyűjtjük?

Levelét és gyökerét hasznosítják gyógyászati célra. Levelének gyűjtési ideje március–április, gyökérzetét (Urticae radix) ősszel vagy tavasszal szokták gyűjteni.

Mi van benne?

A gyökér szterolokat, lignánokat, poliszacharid fehérje polimert tartalmaz; a levél és a herba flavonoidokat, fahéjsavakat, ásványi anyagokat, aszkorbinsavat, hangyasavat, a szőrökben acetil-kolint, hisztamint, szerotonint.

Mire jó?

Gyógyteaként rendkívül sokrétű a felhasználási köre, általános erősítő, vértisztító, vizelethajtó, továbbá hólyaghurut, reuma, köszvény, bőrbetegségek, hajhullás, magas vérnyomás, gyomorhurut ellen bizonyítottan jótékony hatással bír. Tavasszal sokan alkalmazzák a csalánteát vértisztító kúrák részeként, mivel jól átmossa a vesét, kimossa a vesehomokot és a vesekövet. Ez utóbbiak megelőzésére is jó. Ülőfürdőként aranyeres bántalmak kezelésére, borogatóként bőrkiütések ellen használják. Mosóvizes változatban kiválóan alkalmas hajhullás és korpásodás megelőzésére, valamint hajzsírosodás ellen. Kóvasav-tartalma erősíti a kötőszöveteket, a körmöt, a hajhagymát. Gyökérzetét (Urticae radix) béta-szitoszterin tartalma miatt a prosztatata jóindulatú daganatának kezelésére alkalmazzák, növeli a vizelet mennyiségét, csökkenti a prosztatata térfogatát. Reuma elleni fürdővizet készítenek vele.

Érdekesség

A római katonák a hideg éghajlatú területeken csalánlevéllel ütögették magukat egyrészt azért, hogy ne fázzanak, mivel a csaláncsípések felmelegítik a bőrt, másrészt ízületi fájdalmaik enyhítésére.

A csalánt előbb használták szövésre, mint gyógyításra. Régészeti kutatások során bronzkori sírokban találtak csalánszövetet, amely csaknem olyan erős, mint a vászon. Az első világháborúban kialakult pamuthiányt sokan ezzel az anyaggal pótolták.

Vitamin- és ásványisó-tartalma miatt a csalánt fiatal állatoknak – baromfinak, malacnak – adják takarmányként.

Jó tudni!

Ne forgalmas, poros utak mellett gyűjtsük a csalánt!

Elégtelen szív- és veseműködés miatt kialakult ödémák esetén használata nem javasolt.

Csipkebogyó (gyepűrózsa) (Cynosbati pseudofructus – Rosa canina L.)

Népies neve: csipkerózsa, gypűrózsa, vadrózsa, bicskefa, ebrózsa; termése: csipkebogyó, csipke, csitkenye, hecsedli

„C-vitamin tartalma tízszer nagyobb a citroménál”

A növény leírása: a rózsafélék (Rosaceae) családjába tartozik. Cserjés növény, mely megtalálható erdőszéleken, hegyvidékek lejtőin, domboldalakon, legelőkön.

Hogyan gyűjtsük?

A növény gyógyászati célokra használt termését szeptember környékén gyűjtik. A csipkebogyó drogja kétféle alakban kerül kereskedelembe, szárítva és szőreitől, magvaitól megtisztítva „csipkehúsként”.

Mi van benne?

A gypűrózsa bogyója a C-vitaminon kívül számos olyan anyagot tartalmaz, amelyet az emberi szervezet kiválóan tud hasznosítani: pektin, flavonoidok, cukor, alma- és citromsav, cseranyag, A-vitamin.

Mire jó?

Már az ókori népek felismerték gyógyító hatását, főként a sorvadásos betegségek ellen. A C-vitamin fokozza a szervezet ellenálló képességét, a flavonoidok gyulladásgátló és antibiotikus immunerősítő hatást fejtenek ki, a pektinek pedig segítik az emésztést. A bogyóból készített gyógytea influenzás időszakban, meghűléses megbetegedések idején rendszeresen fogyasztandó. Ismeretes gyógyhatása vese- és hólyagbántalmakra, bélhurut és hörghurut esetén. Emésztést javító hatása közismert, gyenge vizelethajtó tulajdonságú. A csipkebogyó készítmények jól használhatók erősítő, üdítő és élvezeti célokra. Ízjavító hatása miatt gyógynövénykeverékekben, gyümölcslevekben széles körben alkalmazzák.

Érdekesség

Egyes népek még likőrt, bort és pálinkát is készítenek belőle, a svédek pedig levesnek főzik meg.

A csipkebogyó tartalmazza a legtöbb C-vitaminszerű vitamint valamennyi vad és kerti gyümölcs közül, C-vitamin tartalma a citroménál tízszer nagyobb.

A bibliában a csipkebokor Mózes elhivatását jelképezi. A középkorban a lángoló csipkebokrot Mária jelképének tekintették, aki érintetlenül lett Isten anyja, ezért a barokk művészetben az égő csipkebokor a szeplőtelen fogantatás jelképe.

Jó tudni!

Poros utak mellett ne szedjük a csipkebogyót!

Dió (közönséges diófa) (Juglans regia)

Népies neve: kulcsos dió

„Gyomor- és bélhurut ellen véd”

A növény leírása: a diófafélék (Juglandaceae) családjába tartozik. Perzsiából és Közép-Ázsiából származik. Gyorsan növe, hosszú életű fa. Kertekbe, gyümölcsösökbe, házak udvarára gyakran ültetik, utak mellett számtalan helyen megtalálható. Csonthéjas termése a dió.

Hogyan gyűjtsük?

Gyógyászati célra levelét, termésének külső húsos burkát (diókopács), és a népi gyógyászatban a csonthéjon belül a terméseket elválasztó, éretlenül nagyon keserű hártyát hasznosítják. Levelet csak a fáról szedjük, és a szép egészséges levelet kell gyűjteni a száráról lefosztva. Gyűjtési ideje: június-augusztus. A diókopácsot diószüretkor, szeptember táján kell gyűjteni. Ehhez érdemes kesztyűt húzni, mert lemoshatatlanul sötétbarnára színezi a bőrt. A gyűjtött kopácsot jól szellőző helyen szétterítve alaposan meg kell szárítani, a már megromlott, penészes részeket el kell távolítani.

Mi van benne?

A levél naftokinon származékokat (juglont), cserzőanyagokat (ellágsav-származékokat), flavonoidokat, illóolajat tartalmaz. A diókopács juglont és hidrojuglon glikozidokat tartalmaz.

Mire jó?

Külsőleg bőrbetegségek – pattanások, kelések, fekélyek, ekcéma – esetén lemosásra, borogatásra alkalmazzák, aranyér ellen a növényből készített ülőfürdő javallott. Belsőleg csak a népgyógyászat használja elvéve. A dió vértisztító hatása, illetve gyomor- és bélhurut kialakulása esetén is alkalmazzák. A diókopács főzetét izzadás, bél- és gyomorhurut esetén javasolják. Maga a termés telítetlen zsírsavakat tartalmaz. A dió termését (dióbél) sokféleképpen használják a háziasszonyok: sütemények, kalácsok, tészták elkészítésénél. Zölddió befőtt és likőr is készíthető belőle.

Édesgyökér (Glycyrrhiza glabra)

Népies neve: édesfa, cukorkóró

„Emésztést serkentő gyógynövény”

A növény leírása: a pillangósvirágúak (Fabaceae) családjába tartozik. Szántók, legelők, parlagok élő növénye. Íze édeskés. Virágzata felálló fűt.

Hogyan gyűjtsük?

A növény gyökérzetét használják gyógyászati célokra, amelynek gyűjtési ideje: október-április.

Mi van benne?

A gyökér triterpén szaponinokat (glicirrhizint), flavonoidokat, kumarinokat, szterolokat és cukrokat tartalmaz.

Mire jó?

A növény hatóanyagának köszönhetően jó köptető, nyálkaoldó és köhögéscsillapító. Alkalmazzák simaizom görcsoldásra. Kedvező gyulladáscsökkentő hatást fejt ki gyomornyálkahártya gyulladás, gyomorsavtúltengés okozta nyálkahártya sérülések esetén. Az édesgyökér édes íze a glicirrhizintől származik, az élelmiszer és a gyógyszeripar ízjavítóként hasznosítja.

Érdekesség

Az édesgyökér a medvecukor készítésének fontos alapanyaga.

A növényt a barna sör színezésére használják.

Jó tudni!

A gyökeret alaposan meg kell tisztítani!

Hosszan tartó, illetve nagy dózisban való használatkor a vérnyomás emelkedéséről számolnak be. Alkalmazása nem javasolt magas vérnyomás, veseelégtelenség, májbetegség, káliumhiány esetén és terhesség alatt. Orvosi ellenőrzés mellett is csak maximálisan 6 hétig megengedett a használata a szteroidhatás miatt.

Ezerjófű (Centaurium erythraea)

Védett!

Népies neve: epefű, ördögcsiptefű, földpe, cintória, hideglelésfű, hidegűzésfű, százaranyosfű, százforintosfű, lázfű, gyomorfü

„Keserű gyógyszerünk az ezerjófű”

A növény leírása: a tárnicsfélék (Gentianaceae) családjába tartozik, egy- vagy kétéves, *védett növény*. Hazánkban termő mindhárom faja (kisezerjófű, keskenylevelű ezerjófű, csinos ezerjófű) gyógynövény. Leggyakrabban a kisezerjófű fordul elő, mely erdőirtásokban, száraz réteken terem.

Hogyan gyűjtjük?

Vadon növekedő példányainak gyűjtése tilos, mert védett. Termesztése és a szaporítóanyag beszerzése az Országos Környezetvédelmi, Vízügyi Felügyelőség engedélyével lehetséges. A termesztett ezerjófűvek föld feletti részét gyűjtik virágzáskor, ami júniustól augusztusig tart. A fűvet mindenképpen árnyékos helyen kell szárítani, mert a napfény hatására elveszti színét.

Mi van benne?

A gyógynövény szekoiridoidokat (centapikrint, genciopikrint), flavonoidokat, xanton-származékokat tartalmaz.

Mire jó?

A gyógynövény bizonyítottan emésztést és epeműködést serkentő hatású. Hatékony étvágyfokozó. Teáját fogyasztják puffadás enyhítésére. Gyakorta alkalmazzák májbántalmak ellen és vértisztítóként. A homeopátia a friss növényt gyomorfájdalom csillapítására használja.

Érdekesség

Az ógörög monda szerint Kheirónt, a kentaurt sebesülésekor az ezerjófű gyógyította meg, innen ered tudományos neve.

Már az ókorban és a középkorban megbecsült növény volt.

Jó tudni!

Gyomor- és bélfekély esetén használata kerülendő!

Fecskefű, vérehulló (Chelidonium majus)

Népies neve: aranyfű, cinadónia, cinandó, kecsketej, góдавére, gódirc, mennyeiajándék, rántófű, vérrelharmatozó, versellőfű, vérhullatófű

A növény leírása: a mákfélék (Papaveraceae) családjába tartozik, nyirkosabb talajokon, árokpartok mentén, akácosokban, erdők szélén élő évelő növény. Bármely részét megsértve narancssárga tejnedv csordul ki belőle.

Hogyan gyűjtjük?

A növény felhasználható része a gyökér és a virágos hajtás. Teljes virágzáskor gyűjtik a tavaszi hónapokban, néha gyökérzettel. A gyökérzetet ősszel vagy tavasszal szedik.

Mi van benne?

A növényben megtalálható drog mintegy 30 alkaloidból (koptizin, kelidonin, berberin, szangvinarin) áll. Tartalmaz még flavonoidokat, fehérjebontó enzimeket, kelidonsavat.

Mire jó?

Alkalmazható gyomor-bélrendszeri görcsök esetén. Ha a növény sárga nedvével bekenjük a szemölcsöt, tyúkszemet, akkor elpusztítja a szemölcsöt okozó vírusokat. Az alkaloidoknak vírusellenes hatása van, emellett megemlíthető, hogy a sejtosztódást is gátolja. A homeopátiás gyakorlatban a fecskefűvet máj- és epebántalmak kezelésére alkalmazzák.

Érdekesség

A Chelidonium a görög chelidón = fecske szóból ered, ugyanis addig virágzik, míg a fecskék itt vannak.

Jó tudni!

A fecskefű nagy mennyiségben mérgező, és a magas vérnyomásban szenvedők belsőleg ne használják! A szárított fecskefű hatóanyagai mintegy fél év múlva elillannak, így a növény már nem tudja kifejteni jótékony hatását.

Fekete nadálytő (Symphytum officinale)

Mérgező!

Népies neve: forrasztőfű, kövesnadály, madárgyökér, madárlevél, sarkosfű, fekete gyopár

„A csonttörések és izomsérülések növénye”

A növény leírása: az érdeslevelűek (Boraginaceae) családjába tartozik. Élő növény, megtalálható vízpartok, árokpártok, erdőszelek, nedves rétek közelében. A gyökeret általában tavasszal gyűjtik, virágzás előtt.

Hogyan gyűjtsük?

Levele júniustól augusztusig gyűjthető, gyökere – de csak annak a növénynek, amely nem hozott virágos szarát – tovább, októbertől áprilisig.

Mi van benne?

A gyógyászatban a növény gyökere adja a drogot, de alkalmanként a levelét is hasznosítják. A gyökérdrog (Symphyti radix) allantoint, pirrolizidin alkaloidokat, 8-10 % cseranyagot, nyálkaanyagokat tartalmaz. A levéldrog (Symphyti folium) cseranyagot, alkaloidot tartalmaz.

Mire jó?

Külsőleg paszták, kenőcsök, pakolások formájában használják. A fekete nadálytőből készített, pépes borogatás segíti a csonttörések, húzódások, zúzódások, ficamok, rándulások gyógyulását – erre utal a növény egyik neve is: forrasztőfű. Izom-, ideg- és innhüvely-gyulladásoknál jól bevált módszer a nadálytő lisztjéből készült péppel történő borogatás. Egyik fő hatóanyaga, az allantoin serkentően hat a vérrellátásra, növeli a sejtek regenerációs folyamatait. A gyökér áztatásos eljárással készült kivonata hatásos csonterősítő, csonttörés esetén elősegíti a hegképződést. Hám- és sejtkepző hatása serkenti a sebgyógyulást. Visszérgyulladásokra szintén kiváló. Ajánlják toroköblítőnek is.

Érdekesség

A fekete nadálytő gyógyító hatását már Dioszkuridész dicsérte a Kr. u. 50-ben a „Materia medica” című művében. Bingeni Hildegard és Paracelsus sebgyógyításra ajánlotta.

Jó tudni!

Belsőleg nem ajánlott, mivel a májra toxikus (mérgező) hatású pirrolizidin-alkaloidot tartalmaz.

A borogatást nyílt sebre ne használjuk!

Áldott állapotú nők ne használják a nadálytövet!

Fokhagyma (Allium sativum)

Népies neve: bűdös hagyma

„Az ókori népek egy gerezd fokhagymát amulettként hordtak a betegségek ellen”

A növény leírása: a fokhagyma élő, hagymás növény, több ezer éve gyógyszerként használják. Termesztik. A fokhagyma jellegzetes, intenzív szagát kéntartalmú vegyületek, a (di)allil-szulfidok okozzák.

Hogyan gyűjtsük?

A gerezdeket tavasszal vagy ősszel ültetik a földbe, és ha a növény szára megsárgul, a gumókat kiszedik, majd felakasztva szárítják. A fokhagymának a fiókhagymákból (gerezdek) álló gumóját használják gyógyászati célokra. Mind vitaminokban, mind ásványi sókban bővelkedik.

Mi van benne?

A hagymagumó alliint és alliináz nevű enzimet tartalmaz. Az alliinból a sejtsérülés hatására (a hagyma megvágása) alliináz hatására különböző vegyületek képződnek: allicin, számos szulfid, melyek a fokhagyma jellegzetes szagáért felelősek. Ezenkívül megtalálhatók még az alábbi összetevők: kéntartalmú peptid származékok, B- és C-vitamin és flavonoidok.

Mire jó?

A fokhagyma antibakteriális és antimikotikus (gombaellenes) hatása révén légúti megbetegedések és a *Candida albicans* okozta fertőzések kezelésében használatos. Továbbá tágítja az ereket. Rendszeres, kúraszerű alkalmazása csökkenti a vér káros LDL-koleszterin-szintjét, antioxidánsként serkenti az immunrendszert, csökkenti a mellkasi fertőzéseket, véralvadásgátló és vérnyomáscsökkentő. Főbb hatásai közé sorolandó még az antibiotikus (antibakteriális), nyálkaoldó hatás. A népi gyógyászatban meghűléses betegségeket gyógyítanak vele. A fokhagyma baktériumölő hatásának köszönhetően tisztítja a szervezetet. A Koch-féle *tbc*-bacilusokat az 1/1500 hígítású fokhagymakivonat megöli. Enyhíti a menstruációs görcsöket.

Érdekesség

Népi hagyomány, hogy a fokhagyma *elűzi a hangyákat*, ha 1-2 gerezd tisztított fokhagymát helyezünk azokba a résekbe, ahol a hangyák feljönnek a lakásba.

Megfázás vagy nátha esetén a forró teába tegyünk 1-2 gerezd fokhagymát. Régen gyógyszer fokhagymával gyógyították a tifuszt, kolerát stb.

Mivel a fokhagymának baktériumölő hatása van, a hús tartósításában is szerepet kapott, így maradhatt ránk a kolbászkészítés ősi receptje: *fokhagyma nélkül nincs kolbász*.

A régi időkben a fokhagymát a hüvelygombásodásnál hüvelykúpként használták. Meghámozták a fokhagymát, bevagdosták, becsavarták gézbe, majd cérnát rögzítettek hozzá. A fokhagymagerezdet a tamponhoz hasonlóan a hüvelybe tették és egy éjszakán át bennhagyták. A kezelést 3-4 alkalommal ismételték meg.

A világ számos helyén varázsszerként használták: az ókori népek a nyakukban viseltek egy gerezd fokhagymát amulettként, mert úgy gondolták, hogy az megvédi őket a szemmel verés és a betegségek ellen.

Az első világháború idején a fokhagyma levét a harctéri sebek elfertőződésének megakadályozására használták.

A fokhagymát már 5000 éve rágcsálják az emberek. Először a sumérok és az egyiptomiak vették fel mindennapi étrendjükbe. Különösen az ókori Egyiptom lakói szerették, nem véletlenül volt „bűdös ember” a gúnynevük a szomszédos államokban. Fokhagymát találtak Tutanhamon sírkamrájában, ami alapján feltételezhetjük, hogy a túlvilágon is szükség lehet e hasznos növényre.

Jó tudni!

A szétzúzott, pépesített fokhagymából felszabadul egy allicin nevű anyag, melynek egy része ezek után tovább bomlik, s újabb – szintén gyógyhatású – kénvegyületek keletkeznek (pl. ajoén). Ezen kénvegyületek hő hatására felbomlanak, illetve ki sem alakulnak, ezért aki igazi gyógyhatását teljes mértékben szeretné élvezni, az fogyassza nyersen a fokhagymát.

Ha 12 évesnél fiatalabb gyermeknek kívánjuk gyógyszerként adagolni, feltétlenül beszélni kell a kezelőorvossal!

Gyermekláncfű (Taraxacum officinale)

Népies neve: pongyola pitypang, pitypang, kácsavirág, kikirics, papatyivirág, pimpam, barátfej, bimbófű, buborékfű, éjjelilámpa, kutyatej, láncfű, láncvirág, pimparé, zsibavirág
„Jó emésztést serkentő és kiváló étvágygerjesztő”

A növény leírása: a fészkesvirágzatúak (Compositae) családjába tartozik, mindenhol megélő, elterjedt élő növény. Élénksárga virágzata kora tavasztól tőkocsányon virít. Üde zöld levelei jellegzetesen fogazottak. Hatóanyag tartalma a virágzás idején a legnagyobb. A növényt bárhol felsértve keserű ízű fehér tejnedvet ereszt. Fantasztikus alkalmazkodóképességű növény, bárhová repíti „ejtőernyős” magjait a szél, kihajt.

Hogyan gyűjtjük?

A növény levelét, föld feletti részét és gyökerét gyógyászati hasznosításra ősszel és tavasszal gyűjtik.

A növény ősszel másodvirágzó.

Mi van benne?

A növény szeszkviterpén lakton keserűanyagokat, flavonoidokat, cseranyagot, szterolokat, káliumsókat, karotinoidokat, inulint tartalmaz.

Mire jó?

A keserűanyagok serkentik az emésztést, így a gyermekláncfű kiváló étvágygerjesztő és emésztést javító gyógynövényünk, melynek gyulladáscsökkentő hatása van. Kutatások bizonyították, hogy hatóanyagai epe- és májbántalmak esetén jótékony hatással vannak a szervezetre. Teáját régóta fogyasztják vizelethajtóként és vértisztítóként, mivel fokozza a máj és a vese aktivitását. Reumás panaszok, fájó ízületek esetén ajánlott a gyermekláncfűvel történő borogatás.

Érdekesség

A gyermekláncfű zsege leveleit sokan salátaként fogyasztják. Receptje a magyar nyelvű bioreceptek között „oroszlánfog saláta” néven is megjelent, mely pusztán pontatlan fordítás eredménye, a növény német nevének (Löwenzahn) tükörfordításából.

Inulinban gazdag gyökeréből kávépótszert készítenek.

Jó tudni!

A gyermekláncfűben található tejnedv nagy mennyiségben mérgezési tüneteket okozhat.

Alkalmazása ellenjavallt epevezeték-elzáródás, gyomor- és nyombélfekély esetén. Epekő gyógyítására csak orvosi felügyelet mellett használjuk.

Kálmos (Acorus calamus)

Védett!

Népies neve: bécsi sás, kígyófű, bűdössás

„Jó étvágygerjesztő gyógynövény”

A növény leírása: a kontyvirágfélék (Araceae) családjába tartozik. Állóvizek, árokpartok, lápok, mocsarak védett, évelő növénye. Levele illatos.

Hogyan gyűjtjük?

Védett növény, gyűjtése tilos!

Mi van benne?

Gyógyászati célra a növény gyöktörzsét alkalmazzák. A drog illóolajat, keserűanyagokat, cseranyagot, nyálkát és keményítőt tartalmaz. Az amerikai eredetű kálmos illóolajában a feltételezhetően rákkeltő b-azaron nem található meg, így ennek a használata javasolt.

Mire jó?

Hatóanyagainak köszönhetően jó étvágygerjesztő, segít emésztési zavarok, gyomorbántalmak esetén.

Érdekesség

Illóolaja és drogja a likőripar számára fontos nyersanyag.

Jó tudni!

Alkalmazása terhesség és szoptatás, gyomor és nyombélfekély esetén nem ajánlott!

Hosszú ideig tartó használata nem javasolt.

Kamilla, orvosi székfű (Matricaria recutita)

Népies neve: orvosi székfű, bubulyka, katóka, pipiske, anyafű, szentivánpipitér, szüzekanyja, anyaméhfü, tea-fű, piperefü

„A legismertebb és legnépszerűbb gyógynövényünk”

A növény leírása: a fészkesvirágzatúak (Compositae) családjába tartozik. Az ország minden táján megtalálható, kedveli a szikes legelőket, száraz réteket. Jellegzetes fehér szirmú sárga fészkes virág. 20–40 cm magas, egyéves növény. Termesztik is.

Hogyan gyűjtjük?

Gyűjtési ideje a június-július. Fejletlen virágzatát ne gyűjtsük, de ha túl nyílik, az sem jó, mert akkor a száradást követően széthullik „ellisztesedik”. Szedőfésűvel gyűjtik.

Mi van benne?

A növény fészkesvirágzatát használjuk gyógyászati célokra. A drog (Chamomillae flos) 0,2–0,7% (akár 1,4%-ig elmehet), sötétkék, szeszkviterpén tartalmú (kamazulén, bizabolol, bizabolol oxidok) illóolajat, flavonoidokat (apigenint) és glikozidjait, kumarinokat (umbelliferont, herniarint), nyálkát tartalmaz.

Mire jó?

A kamillavirág egyik legismertebb gyógynövényünk, a legtöbb állam gyógyszerkönyvében megtalálható hivatalos drog. Gyógyhatása sokrétű, amelyet külső és belső alkalmazása révén lehet kihasználni. A kamillában előforduló illóolajok főleg gyulladáscsökkentő hatásúak. A kamillás gőzölés enyhíti a köhögést és a vírusos, illetve bakteriális légúti fertőzések tüneteit, és e megbetegedések esetén jól érvényesülhet a drog immunrendszeri működést serkentő hatása. A tápcsatorna gyulladással járó megbetegedései esetén is alkalmazzák. Gargarizálással vagy szájöblögetéssel megszüntethető a fogíny, a száj és a torok gyulladása. Hörghurutban inhalálószerként alkalmazható. Szájban lévő sebek, afták esetén sokszor a kamillás öblögetés a megfelelő gyógyír. Tea formájában rendszeres fogyasztása enyhíti a gyomorpanaszokat, a rosszulétet, a hányingert és a bélgyulladás tüneteit. Külsőleg bőrbetegségeket, pattanást (akne), tályogot, nehezen gyógyuló sebeket, illetve körömágygyulladást kezelnek vele. Szemborogatásra kiválóan alkalmas. A szüzekanyja, anyafű népies neve arra utal, hogy a nőgyógyászatban használták menstruációs görcsök enyhítésére és a vajúzás idejének lerövidítésére. Fürdők, öblítések, gőzfürdők formájában nagyszerűen bevált az altesti gyulladások (hüvelygyulladás, aranyér, lábszárfejkély) esetén. A kamilla a hasfájós babákat megnyugtatja, görcseiket elmulasztja. A kamillaolaj csökkenti az idegességet a gyermekeknél, s jótékony hatással van a hiperaktív gyerekekre, mivel enyhe „nyugtatószer”. A homeopátiában fogzási fájdalmak enyhítésére és fájdalom iránti intolerancia esetén használják. A szépségápolásban gyakran használják, a bőr szárazságát, viszketését, gyulladását csökkenti. Jót tesz a hajnak, mert kifényesíti és nyugtatja a fejbőrt.

A kamillateát a kisgyermek is nyugodtan fogyaszthatja. A fogzó baba állkapcsát kamillaolajjal dörzsöljük be ott, ahol szükséges.

Érdekesség

Dioszkoridész görög orvos és Plinius római természettudós a kamillát fejfájás, vese-, máj- és hólyagpanaszok gyógyítására ajánlotta.

Jó tudni!

Az arra érzékenyeknél még a kamilla is allergiás tüneteket válthat ki. A szeszkviterpén tartalom miatt előfordul, hogy a kamilla virágzatából készült szerek használata allergiás bőrreakciót vált ki. Ilyenkor nem szabad tovább alkalmazni a növényt. Különösen vonatkozik ez szemgyulladások kezelésére. Ha kisgyermek inhalálnak, fokozottan figyeljünk az égési sérülések elkerülésére.

Körömvirág (Calendula officinalis)

Népies neve: gyűrűvirág, kenyérbélvirág, orvosi körömvirág
„Körömvirág az ápolat bőrért”

A növény leírása: a fészkesvirágzatúak (Compositae) családjába tartozik, egyéves kerti növény. Dél- és Kelet-Európából származik.

Hogyan gyűjtsük?

Fészkés virágzatát a virágzás kezdetén nyílásukban szedik, de ennél értékesebbek a fészekből kiszedett nyelves karima- vagy sugárvirágok. Június-júliusban gyűjtik.

Mi van benne?

A körömvirág illóolajat (mentont, izomentont, karvont, terpinént), karotinoidokat, flavonoidokat, szaponinokat, szabad triterpéneket (faradiolt, taraxaszerolt), poliszacharidokat tartalmaz.

Mire jó?

A körömvirágról tudományosan bebizonyították, hogy kiválóan alkalmazható epehólyag-gyulladás ellen, jó görcsoldó és fertőtlenítőszer. Belsőleg gyomor- és hólyaghurut kezelésére használják.

Külsőleg használják visszérgyulladás, felfekvés, lábszárfekély, nyálkahártya gyulladások, ekcémák, sebek, egyéb bőrproblémák, méhcsípések esetén. E jótékony tulajdonságát használja ki a kozmetikai ipar, mely előszeretettel hasznosítja krémek, kenőcsök alapanyagaként.

Bőrkiütések és napégés okozta fájdalmak enyhítésére szintén ajánlják.

A homeopátiás orvosi gyakorlatban sebgyógyításra, fertőtlenítésre, zúzódások kezelésére alkalmazzák.

Szoptatós anyukák mellbimbója gyakran begyullad, ami körömvirágkrém használatával jól kezelhető.

Érdekesség

A magas triénsav tartalmú zsíros, körömvirágmagolajat a festékipar is felfedezte, és gyakran használja termékei előállítására, mivel a lenolajhoz hasonló, de gyorsabban szárad.

Jó tudni!

Ne keverjük össze a hozzá hasonló közönséges bűdöskével (*Tagetes patula*)!

Kukorica (Zea mays L.)

Népies neve: tengeri

„A vese gyógynövénye”

A növény leírása: a pázsítfüfélék (*Gramineae*) családjába tartozik. Hazánkba Amerikából került ez az ipari célokra termesztett egyéves, kétlaki növény.

Hogyan gyűjtsük?

Torzsavirágzatának bibeszárai – ezt nevezik kukoricabajusznak – hasznos hatóanyagokat tartalmaznak. A termést az érett torzsák betakarításakor, összel gyűjtik, majd megszáritják.

Mi van benne?

Kukoricakeményítő. A kukoricabajusz – a szárított bibeszálak – szaponint, cseranyagot, karvakrol tartalmú illóolajat, flavonoidokat, káliumsókat nagy mennyiségben tartalmaz.

Mire jó?

A népi gyógyászatban húgyúti problémák esetén, vesekő és vesehomok megelőzésére alkalmazzák. Gyakori része a fogyasztótea keverékeknek. Enyhe vizelethajtó hatása.

Érdekesség

A kukoricamagból kinyert keményítőt hintőporok és púderek, tabletták előállításánál úgynevezett gyógyszer-technológiai segédanyagként hasznosítják.

A csírájából előállított olaj étkezési célokra alkalmas.

Jó tudni!

Szedése során a borítólevélből kiálló, penészes, romlott részeket haladéktalanul távolítsuk el!

Lándzsás útifű (Plantago lanceolata L.)

Népies neve: kigyófű, kigyónyelvűfű, lúdnyelvűfű, hálófű, gyíkfű, útilapu

„Köhögés ellen kiváló”

A növény leírása: az útifűfélék (Plantaginaceae) családjába tartozik. Rétek, utak mentén, legelőkön, parlagokon élő évelő növény. Apró, fehér virágja van; áprilistól júniusig nyílik. Két közeli rokona a széles levelű útifű (*Plantago maior* L.) és a közepeslevelű útifű (*Plantago media* L.). Gyógyászati lag mind a három faj levelei felhasználhatók, de a lándzsás útifű levele a leghatásosabb.

Hogyan gyűjtsük?

Gyógyászati célra kifejtett, ép levelét hasznosítják. Május-június folyamán érdemes gyűjteni.

Mi van benne?

A levelek nyálkát és cseranyagot, flavonoidokat, kavasavat, cink- és káliumsókat, iridoidokat (aokubint) tartalmaznak.

Mire jó?

Az aukubin hatóanyagának és a nyálkaanyagoknak köszönhetően az útifű jó baktériumölő, gyulladás-csökkentő és sebgyógyító, ezért összezúzott levele például hasznos gyógyír lehet rovarcsípések, kisebb égési sérülések esetén. Teája nyálkaoldó és köhögéscsillapító, légúti megbetegedések esetén használják. Alkalmazák gyomorégés és légúti hurut ellen. A száj- és toroknyálkahártya gyulladása esetén öblögetés, gargarizálás formájában segít.

Érdekesség

A *Plantago* szirup kellemes ízű, gyerekeknek is ajánlott.

Sok dohányos vallja, hogy az útifű teája segít a dohányzásról való leszokásban.

Ha útifűlevelet kis darabokra tépkedve a sebre teszünk, hamarabb gyógyul!

Jó tudni!

Várandósság és szoptatás ideje alatt belsőleges alkalmazása, nagy mennyiségben való fogyasztása nem ajánlott!

Libapimpó (Potentilla anserina)

Népies neve: dinnyeszagúfü, Isten abroszkája, lúdhizlalófü, létrafü, libavirág, lúdpázsit, pipefü, pipehúr, récefű
„Igen hatásos hasmenés és bélhurut ellen”

A növény leírása:

A rózsafélék (Rosaceae) családjába tartozik. Nyirkos rétek, árokpartok gyakori évelő növénye.

Hogyan gyűjtsük?

A növény tőleveleit és virágzó, leveles szárát gyűjtik gyógyászati célra. Egész nyáron át virágzik.

Mi van benne?

A libapimpó hatóanyagai: cseranyagok, flavonoidok.

Mire jó?

Igen hatásos hasmenés és bélhurut ellen. A növény simaizomgörcs-oldó hatást fejt ki. Külsőleg használják aranyér kezelésére. Teája görcsoldó volta miatt a menstruációs fájdalmakat enyhíti.

Érdekesség

Az állatgyógyászatban is alkalmazzák hasmenés ellen.

Jó tudni!

A gyógynövény fokozza a gyomornyálkahártya irritációját, ezért az érzékeny gyomrúak óvatosan alkalmazzák!

Több napig tartó, esetleg lázzal kísért vagy véres hasmenés esetén feltétlenül orvosi ellátásra van szükség.

Macskagyökér; orvosi (Valeriana officinalis)

Népies neve: baldrián, bádiánfü, fordulófü, hodolán, macskagyökönke, mezei nárdus, Szent Magdolna füve, valerián, terjékfü
„Kiváló nyugtatószer”

A növény leírása: a macskagyökérfélék (Valerianaceae) családjába tartozik. Nyirkos, lápos réteken, árnyas erdőkben előforduló évelő növény. Május-júniusban virágzik. Kertben is jól növekszik.

Hogyan gyűjtsük?

Mint ahogy a növény neve elárulja, gyökerét, gyökértörzsét hasznosítják gyógyászati célra. A gyökérszaga nem kellemes. Gyűjtése tavasztól ősziig ajánlott. A gyökértörzsekről el kell távolítani a szár- és levélcsonkokat. A gyökeret közvetlenül gyűjtés után meg kell mosni, mert a száradást követően már nehéz megtisztítani.

Mi van benne?

Gyökere illóolajat (izovaleriánsavat, bornil-izovalerianátot), valepotriátokat (valtrátot), szeszkviterpéneket, alkaloidot tartalmaz.

Mire jó?

Hatékony nyugtatószer, alvási zavaroknál segít (enyhe altató), a túlterhelt szívet nyugtatja. Idegesség esetén alkalmazzák. A macskagyökér használati területe kiterjed, még a gyomor- és béltraktus idegi eredetű bántalmaiira is adják. A természetgyógyászok szerint jó hatással van szervezetünkre ideges eredetű szív- és érrendszeri zavarok esetén.

Érdekesség

A macskákat vonzza a növény szaga, innen ered a neve.

Hippokratész idejében a macskagyökeret női bajoknál alkalmazták.

Jó tudni!

Terhesség és szoptatás alatt alkalmazása nem javasolt.

Orbáncfű, közönséges (Hypericum perforatum)

Népies neve: csengőfű, csengőlinka, kozmadinor, lyukaslevelűfű, Szent Antal virága, Szent János füve, Jézus füve

„A nyugalom növénye”

A növény leírása:

Az orbáncfűfélék (Guttiferae) családjába tartozó évelő növény, amely erdősélek, füves, cserjés helyek gyakori növénye.

Hogyan gyűjtsük?

A növény virágos hajtását június-július folyamán gyűjtik. Ha a virágot ujjaink között szétmorzsoljuk, sötétpirosas levet ereszt.

Mi van benne?

A növény illóolajat, cseranyagot, flavonoidokat (hiperozidot), naftodiantronokat (hipericint) tartalmaz.

Mire jó?

Az orbáncfű teáját sokan használják idegeskedés, depresszió, alvászavarok ellen, alkalmazzák bőrgyulladások, nehezen gyógyuló sebek kezelésére. Jótékony hatással van az emberi szervezetre gyomorfekély vagy vese- és epebántalmak, továbbá idegi eredetű gyomor-bélrendszeri panaszok esetén. A száj belső sérülései ellen szintén ajánlott.

A népi gyógyászatban az orbáncfüvet (orbáncfű olajat) reumás fájdalmak enyhítésére és egyes bőrbetegségek kezelésére használják. Kőszvény, furunkulózis és egyéb gennyesedések, felületi-külső vérzések esetén használták.

Érdekesség

Az ókori görögök az orbáncfű mágikus erejében hittek. Az istenalakok fölé orbáncfücsokrokat akasztottak, hogy elűzzék a gonosz szellemeket.

Jó tudni!

A növény fényérzékenységet okozhat. Teájának gyakori fogyasztása esetén néhányan érzékenyebben reagálnak a napfényre, és hajlamosabbá válnak a leégésre. A világos bőrűeknél allergiás kiütéseket okozhat! Fogyasztásakor ezért kerüljük a hosszan tartó napozást!

Orvosi füstike (Fumaria officinalis)

Népies neve: földi epefű, epefű, földifüst, füstikefű

„Az epe gyógynövénye”

A növény leírása: a mákfélék (Fumariaceae) családjába tartozó, vadon termő, szántóföldeken, utak mentén megtalálható, egynyári növény. Virágzata sokvirágú fűt, melynek virágai kicsinyek, vörösesek. Virágzása a nyári hónapokra esik.

Hogyan gyűjtsük?

A növény föld feletti részét használják gyógyászati célokra, amelyet általában virágzaskor, június-augusztusban gyűjtenek.

Mi van benne?

A növény alkaloidokat (protopint, kriptopint), flavonoidokat, fumársavhoz kapcsolódva szerves savakat tartalmaz.

Mire jó?

A gyógynövény vértisztító, étvágy- és emésztést serkentő hatású. Görcsoldó tulajdonságának köszönhetően oldja az epehólyag, az epeutak és a gyomor-bélrendszer görcseit. Bizonyítottan jó hashajtó és epehajtó hatású. A népi gyógyászatban székrekedés és krónikus bőrgyulladás kezelésére alkalmazzák. Fumársav-tartalmának köszönhetően szabályozza a bőr anyagcseréjét, ezért előszeretettel ajánlják a pikkelysömör kezelésére.

Érdekesség

Már az ókorban alkalmazták vízajtóként és székrekedés ellen.

Jó tudni!

Naponta 3 csészénél több füstikefű-teát ne fogyasszunk, mert gyomorfájást okozhat!

Pásztortáska, közönséges (Capsella bursa-pastoris)

Népies neve: gezemice, kalánlopó, kanálfű, szívkesfű, Kiszézus táskája, pásztorerszény, élek-halok

„A pásztortáska jó vérzéscsillapító gyógynövény”

A növény leírása: a keresztesvirágúak (Cruciferae) családjába tartozik. Mindenfelé (utak, rétek, töltések mentén) tömegesen előforduló egy- vagy kétéves növény. Egész nyáron virágzik, de legnagyobb tömegben április-májusban.

Hogyan gyűjtsük?

A növény virágos, leveles szárának felső részét gyűjtik a nyári hónapokban.

Mi van benne?

A növény flavonoidokat, egy vérzéscsillapító peptidet, kálium- és kalciumsókat, kolint, tiramint tartalmaz.

Mire jó?

A növény vérzéscsillapító hatású, belső vérzés (méh, gyomor, bél) esetén a kiegészítő terápia részeként alkalmazzák. Ismert gyulladáscsökkentő és vizelethajtó tulajdonsága, amit magas kálium-tartalmának köszönhet. Orrvérzés esetén a növény teájába mártott tampon az orrlyukba helyezve csillapítja a vérzést.

Érdekesség

A növény fiatal, friss hajtásait zöldsalátába keverhetjük.

Jó tudni!

Várandósság és szoptatás ideje alatt alkalmazása nem ajánlott! Elhúzódó vérzés esetén orvosi kivizsgálás szükséges. Tiszta helyen gyűjtsük, ne utak, vasutak mentén!

Vadgesztenye (Aesculus hippocastanum)

Népies neve: bokrétafa, lógesztenye

A növény leírása: a vadgesztenyefélék (Hippocastanaceae) családjába tartozik. Tizenöt faja létezik. Hazája Elő-Ázsia és a Balkán-félsziget. Megtalálható utak mentén, parkokban, temetőkben. Hazánk egyik kedvelt díszfája. Virágja fürtös virágzatot alkot.

Hogyan gyűjtjük? Gyógyászati célokra a növény magját, virágját, kérgét és levelét használják. Gyűjtési ideje április-május; június-július.

Mi van benne?

A magja mintegy 3% *eszcent*, kvercetin és kempferol glikozidokat tartalmaz; levele kumarin glikozidokat (eszkulint), flavonol-glikozidokat, cserzőanyagokat, szterolokat. Kérgében kumarin glikozidok (eszkulin), eszkuletin és szterolok mutathatók ki.

Mire jó?

Az eszcin jótékony hatással van az erekre, különösen a vénákra, éppen ezért gyakran alkalmazzák visszérbántalmak, lábszárfekély és vérkeringési zavarok esetén.

A kéregből nyert eszkulin fénnyvédő krémek gyakori alkotórésze.

A leveleket hagyományosan ízületi bántalmak enyhítésére használják.

Külsőleg régóta használják fekélyek és bőrbetegségek kezelésére, aranyér ellen pedig ülőfürdőként.

Érdekesség

A vadgesztenye kérgét előszeretettel alkalmazzák napfénnyvédő szerek, krémek előállításánál.

Magját egyes országokban a háziállatok takarmányához adják, a magból keményítőt készítenek.

A babona szerint, ha gesztenyét hordunk zsebünkben, megvéd bennünket a betegségektől.

Jó tudni!

A vadgesztenyelevélből készült teát vese- és májbetegségek esetén, valamint várandósság és szoptatás ideje alatt ne fogyasszuk! *A plazmaproteinhez kötődő eszcin más gyógyszerek megkötését akadályozhatja.* Egyes adatok szerint a gyermekeknél gyomor-bélrendszeri irritáció lépett fel a mag és a héj darabkáinak fogyasztását követően.

Mire jó a vadgesztenye?

Jó az érfalak erősítésére,

az aranyerek kezelésére.

A vadgesztenye kivonatos olaj bőrpolásra alkalmas.

A fa kérge lázcsillapító hatású és sárga festék nyerhető belőle.

Leveléből arcmosót készítettek régen a pattanásos bőrre.

Kérgét napozószerek készítésére használják – a kéregből kivont anyagok elnyelik az ártalmas ultraviola sugarakat.

A magokból ragasztóanyagot készítenek.

Visszér enyhítésére alkalmas gél:

A krém elkészítéséhez először is egy kivonatot kell készíteni a magokból.

Vadgesztenye tinktúra:

A tinktúra elkészítéséhez kb 20 db vadgesztenyére és 500 ml vodkára vagy valamilyen tiszta szeszre van szükség. Keverjük össze az apróra vágott gesztenyét a vodkával, és botmixerrel keverjük sima állagúra. Ezután töltjük üvegbe és kb 15–20 napig tartsuk hűvös, sötét helyen. Minden nap rázzuk fel a keveréket. Ezt a keveréket kizárólag a vadgesztenyés gélhez használjuk, semmi másra nem alkalmas!

Belsőleg eszünkbe se jusson alkalmazni!

A krém elkészítése

Az előzőleg már elkészített vadgesztenye tinktúrából 150 ml kell. Egy serpenyőben oldjunk fel 3 tasak növényi zselatint ugyancsak 150 ml vízben. Habverővel folyamatosan kevergessük, mikor elkezd sűrűsödni, apránként öntsük hozzá a vadgesztenye tinktúrát és 5 csepp levendulaolajat. Ha megfelelő állagúra sűrítettük, vegyük le a tűzről és töltjük sterilizált üvegbe. Ezután már nincs más dolgunk,

mint próbát készíteni a bőrön, ugyanis a vadgesztenye irritálhatja a bőrünket. Ha a 24 órás bőrpróba során nem jelentkeznek bőrtünetek, akkor bátran alkalmazható a krém a visszeres bőrfelületeken, naponta kétszer bemasszírozva. A krémet 3 hónapon belül használjuk el.

Vadgesztenye krém rozáceára, visszerekre:

Rozácea és visszér ügyben, illetve aranyeres panaszok esetén is pozitívak a visszajelzések ennél a krémnél. Az arcon lévő, láthatóvá vált hajszálereket éppúgy csökkenti-eltünteti, mint a lábon lévő seprűvénákat, kisebb visszértágulatokat. A vadgesztenye propolisz kivonattal és mogorólevéllel kombinálva kiváló gyógyír a fenti problémákra. A vadgesztenye évszázadok óta használatos ezekre a problémákra.

A termésének a belsejét, a héjából egy keveset és a virágját használják fel nagy többségben. A vizes alapba a vadgesztenyevirág mellé került még mogorólevél is. *A mogoró leveléből készült kivonat teljesen kiváltja a hamamelis virginia (virginiai varázsdíó)-ból készült gyógyító szereket, és kiválóan bevált a visszerek kezelésében, eltüntetésében. Ez a mogoró ráadásul itt terem, tehát hazai növény, ami mindenképp előny. A rozmarin szintén segíti a visszeres problémák helyrehozását, de csontritkulásban szenvedőknek nem javasolt a használata.* A krémet naponta többször, finoman kenjük a visszeres területekre. Nem kell bedörzsölni, mert az erős dörzsölés vénagörcsöket okozhat. A krém méhviasszal készül, mely segít, hogy ne „kopjon” le hamar a szer, hogy minél tovább fejtse ki a növények jó hatását. A készítés részletei: 2 db vadgesztenyegumó-héja, 5 db vadgesztenyegumó pucolva, finomra reszelve, 4 dl víz, 1 evőkanál mogorólevél, 1 evőkanál vadgesztenye virág, 40 g méhviasz, 40 g olívaolaj, 2 evőkanál rozmarin macerátum (kimaradhat), 50 csepp teafa illóolaj, 40 csepp rozmarin illóolaj, 150 csepp propolisz tinktúra. A vízben odatesszük a gumóhéjat és 10 percig forraljuk. Ekkor beletesszük a mogorólevelet, a gesztenyevirágot és a propolisz kivonatot, majd további 1 percig forrásban tartjuk. Kis hűlés után szűrjük. Ebbe a folyadékba (kb. 3 dl marad ekkorra) tesszük a reszelt vadgesztenye gumót, és 10 perc alatt pépesre forraljuk. Célszerű kevergetni, nehogy leégjen. Mikor már forrásban van, akkor vegyük alatta kisebbre a lángot, mert hamar odakaphat. Mikor ez megvan, botmixerrel átkeverjük, utána finom szűrőn kanállal átküldjük. Így a nagyobb szemcsék fennmaradnak, nem kerülnek a krémbe. Majd továbbkeverés közben beleöntjük az addigra felolvaszt méhviaszt a hőmérsékletre ügyelve, mert a viasz hamar megkeményedik, ha hűvösebb a pépünk. Ha kicsapódna a méhviasz, akkor gőz felett felmelegítjük, majd újakeverjük. Hozzáadagoljuk az olívaolajat (*itt lehet művészkedni, például a feketeszeszám olaj még jobb választás*), a rozmarin macerátumot, majd ha 40 fok alá hűlt a masszánk, akkor az illóolajokat. Ki lehet egészíteni levendula, cédrus illóolajjal, ezek is jók a visszeres panaszokra, illetve sárgabarackmag olajjal, amely szintén hasznos. A fenti mennyiségből kb. 200 ml krém lesz.

Veronika, orvosi (Veronica officinalis L.)

Népies neve: vérszopóka, vérharmatfű, Isten botja

„Köhögés csillapítására”

A növény leírása: a tátogatók (Scrophulariaceae) családjába tartozik. Rétek, erdők, utak mentén, cserjésekben előforduló évelő növény.

Hogyan gyűjtjük?

Gyógyászati célra a virágzó hajtást hasznosítják, amely június-augusztus folyamán gyűjthető.

Mi van benne?

A növény iridoidokat (katalpolt, veronikozidot, verprozidot), flavonoidokat, triterpén szaponinokat, fahéjsavszármazékokat tartalmaz.

Mire jó?

Köptetőként nyer felhasználást megfázásos megbetegedésekben, a népi gyógyászat reumatikus panaszok enyhítésére alkalmazta. Köhögéscsillapításra és hasmenés ellen használják. A vértisztító teák gyakori adaléka. A népi gyógyászatban ismeretes, hogy serkenti az emésztést és megszünteti a gyomorhurutot. Ízületi fájdalmak esetén is alkalmazzák.

Jó tudni!

Az orvosi veronikát (*Veronica officinalis*) ne keverjük össze az ösztörüs veronikával (*Veronica chamaedrys* L.)!

Vöröshagyma (Allium cepa)

Népies neve: vereshagyma, hajma

„A sokrétű és változatos vöröshagyma”

A növény leírása: a hagymafélék (*Alliaceae*) családjába tartozik. Közép-Ázsiából került Magyarországra. Botanikai szempontból évelő, termesztési szempontból kétéves növény. Ősrégi konyhai fűszer, nálunk is termesztik. Bizonyos kénvegyületek adják jellegzetes ízét és illatát.

Hogyan gyűjtsük?

A zsenge hagyma tavasszal, az érett vöröshagyma pedig ősszel szedhető. Első évben hozza a fogyasztásra alkalmas hagymáját, második évben a szárat, a virágot és a magot.

Mi van benne?

A növény hagymáját használják gyógyászati célokra. Kéntartalmú vegyületeket, B1-, B2-, C-vitamint, flavonoidokat, nikotinsavat, vasat, jódot, káliumot, kalciumot, foszfort, szelént és cinket tartalmaz.

Mire jó?

A vöröshagymát külsőleg és belsőleg egyaránt alkalmazhatjuk. A népi gyógyászatban használták hurutos és légúti megbetegedések, emésztőrendszeri bántalmak, magas vérnyomás kezelésére.

A mai fitoterápiában a vöröshagyma hatóanyagainak kivonatait elsősorban érrelmeszesedés megelőzésére, a szívroham rizikójának csökkentésére alkalmazzák. Nyersen fogyasztva kedvezően hat a koleszterinszintre.

A hagyma gátolja a trombózis, a vérrögzépződés kialakulását, segít megelőzni a koszorúér-megbetegedést. Jótékonyan hat az emésztésre, mivel fokozza az emésztőnedvek termelődését, enyhíti a bélgörcsöket. Kutatások megerősítették baktériumölő hatását. Az ellenállóképességet növeli, így érdemes bármilyen gyulladás esetén több vöröshagymát fogyasztanunk. Külsőleg a hagyma levele gátolja a darázscsípések által okozott gyulladásos reakció kialakulását.

A vöröshagyma enyhítheti a megfázás tüneteit, csökkenti az orrdugulást. Illóolajai a légutak nyálkahártyájának mirigyeit higan folyó nyák termelésére készítve fellazítják a légutakban lerakódott, besűrűsödött nyákréteget. Asztmaellenes hatását mind laboratóriumi kísérletekben, mind élő szervezetben bizonyították.

A vöröshagyma tyúkszem ellen is hatásos.

Vizsgálták a hagymának a rákkal szembeni védőhatását is, mert egyes feltevések szerint kénvegyületei gátolhatják bizonyos tumorsejtek növekedését, burjánzását.

Érdekesség

Az ókori Egyiptomban Ízisz szent növénye volt. Az egyiptomi hieroglifák a növekedés és a termékenység szimbólumaként jelenítik meg.

A középkor óta Wales jelképe, mivel a kelta walesiek segítségével csatát nyertek.

Baktériumölő hatását már Pasteur leírta.

Jó tudni!

Ha sok vöröshagymát fogyasztunk, a belekben a gáztermelés fokozódik.

Szojtatós anyák kerüljék az erősen hagymás ételek fogyasztását, mert illóolaj-aromái átmennek az anyatejbe.

Zsálya, orvosi (Salvia officinalis)

Népies neve: kerti zsálya

„Latin neve Salvia, ami annyit tesz: gyógyítani”

A növény leírása: az ajakosvirágúak (Labiatae) családjába tartozik, Dél-Európa karsztjain tömegesen termő, hazánkban termesztett, bokros, illatos félcserje.

Hogyan gyűjtsük?

A zsálya leveleit használják gyógyászati célra. A leveleket a szárról lefosztva júniustól júliusig kell gyűjteni.

Mi van benne?

Rendkívül sok hatóanyagot tartalmaz: illóolajat, cserzőanyagokat (rozmaringsavat, oleánolsavat), diterpéneket (karnozolt), flavonoidokat (szalvigenint, luteolint). Illóolaja tartalmaz tujont, kámfort, borneolt, eukaliptolt, linaloolt.

Mire jó?

Számtalan hatóanyagának köszönhetően rendkívül széles körben, a legkülönbözőbb bántalmakra alkalmazható. Gyulladás- és izzadáscsökkentő hatással rendelkezik. Ismeretes a verejtékképződést szabályozó hatása. Ajánlják fogínygyulladás, száj- és garatnyálkahártya-gyulladás ellen öblögetőszerként. Légzőszervi megbetegedésekre a zsálya az egyik legjobb gyógynövény. Belsőleg történő használata felfűvódás, emésztési zavarok kezelésére ajánlott. A levelek rovarcsípések és kisebb duzzanatok kezelésére alkalmasak, ha a sérült felületet bedörzsöljük a levél nedvével.

Érdekesség

Az ókori görögök és rómaiak kezdetben húsok tartósítására használták a zsályát.

Az egyik legrégebbi gyógynövény, amire Salvia, azaz „gyógyítani” neve utal.

Jó tudni!

A napi 6 gramm zsályaadagot nem szabad túllépni. A magas tujon-tartalom miatt az illóolaj hosszan tartó használata nem javasolt. Szoptató anyukák, állapotos nők és alacsony vérnyomásúak ne fogyasztanak zsályateát.

Zsurló, mezei (Equisetum arvense)

Népies neve: bábaguzsaly, békarokka, cindrót, kannamosófű, ólomsimító, sikárlófű, surlófű, zsurlófű

„A vértisztító kúrák fontos gyógynövénye”

A növény leírása: a harasztok törzsén belül a zsurlófélék (Equisetaceae) családjába tartozik. Vizes, nyirkos erdők, rétek, árokpartok virágtalan, spórás növénye. Jellegzetes, örvös elágazású levelei érdekesek, 5–10 cm hosszúak. Szára üreges.

Hogyan gyűjtsük?

A mezei zsurló fiatal, ún. meddő hajtását használják gyógyászati célra, melyet június-augusztus folyamán érdemes gyűjteni.

Mi van benne?

A gyógynövény flavonoidokat, kovasavat, csekély arányban alkaloidokat, hosszú szénláncú zsírsavakat tartalmaz.

Mire jó?

A vértisztító kúrák kiváló gyógynövénye, alkalmazható vizelethajtóként vesemedence-gyulladás esetén és hólyagbántalmaknál. Közismert vérzéscsillapító, orrvérzések kezelésére használható. A népi gyógyászatban köhögés elleni hatása miatt alkalmazták. Jó reuma és köszvény ellen. Gyenge, törékeny köröm, valamint hajhullás esetében alkalmazzák, mivel a benne lévő kovasav sok szilíciumot tartalmaz, amely az emberi szervezet számára létfontosságú elem, továbbá segíti a sebgyógyulást. Húgyúti fertőzéseknel hatásos gyógyír. Ödémás lábnál jó vízajtó. Fogíny-, szájüregi- és torokgyulladásnál gargarizátuma hatékonyan segít. Egyes adatok szerint a szervezet ellenállóképességét fokozó hatása van. Epe- és májbántalmak elleni teakeverékek gyakori alkotórésze.

Érdekesség

A zsurlók ősi növények, legtöbb fajuk már kihalt, a maiak rokonai a karbonkori őserdőt alkotó zsurlófáknek.

Már a Kr. u. 50-ben Dioszkoridész ismerte és alkalmazta a zsurlót vizelethajtó és vérzéscsillapító szerként.

A benne lévő kovásva miatt kemény és érdes tapintású, ezért használták előszeretettel edények tisztítására, súrolására, aminek magyar nevét is köszönheti.

Jó tudni!

Teájának rendszeres fogyasztása szív- és vesebetegségben szenvedőknek nem ajánlott. Krónikus vesebetegség esetén használatának megkezdése előtt kérjük ki a kezelőorvos véleményét!

Nem tévesztendő össze a mérgező hatású mocsári zsurlóval (*Equisetum palustre* L.) és az ágas zsurlóval (*Equisetum ramosissimum* Disf.)! A mezei zsurló teakeverékbe más zsurlót nem szabad belekeverni mérgező palusztrin alkaloidja miatt.

Felhasznált irodalom

<http://www.hazipatika.com/taplalkozas/gyogynovenyek>

<http://gazigazito.hu/?modul=oldal&tartalom=428950>

<http://www.shp.hu/hpc/web.php?azonosito=naturagyogynoveny&oldalkod=1159036345>

<http://www.mariatrebenpatikaja.hu/termekek/konyvek/maria-treben-egeszseg-isten-patikajabol-34.html>

<http://www.javas.hu/gyogyaszat/gyogynovenyek/gyogynovenyek.htm>

<http://gyogynovenyek.bioenergetikus.hu/>

“There is remedy in grass, trees, belief”

Old peasant cures – temporary exhibition
in the Sóstó Museum Village

The temporary exhibition under the above title opened on June 23rd 2013, St. John's Eve. The large number of visitors showed that the topic of the exhibition used to be and still is a near concern for the public, because ill people, sicknesses, magic cure always existed and, probably, will exist.

Folk medicine is the part of spiritual culture expressing the characteristic self-curing process of the peasant way of life, the attitude towards illness and curing of the village people. In our exhibition the ethnographic approach focused on the interior principles of the tradition. Folk medicine is the part of the folk believes in which believes mix with acquired knowledge. The knowledge of different therapies is rational and irrational. Magic cures, pow-wows and prayers to different herbs, knowledge related to animal and mineral materials, curing practices, beliefs, blessed objects, curing rites and activities are shown from the aspect of folk medicine. Archive photographs display curing persons (clairvoyant, wise-woman, massage woman), who helped ill people and were the esteemed persons of village communities.

From the topic of folk empiricism (curing based on experience) we show herbs, their preparation, storing, selling on the market. Visitors can see here a characteristic medicine chest in which the most frequently used herbs are on display. Among folk therapies based on experience, the visitors can get acquainted with teas, concoctions, ointments, steaming, water therapies, and in a

kitchen and larder interior with spices and food used in folk medicine. Curing techniques including scarification, trepanation, leeching and the activities of special curers are represented on photographs. We kept in mind the folk medicine connected with neonates and infants, the contradictive role of midwives in the medicine.

The review of folk medicine of our county would be imperfect without pointing out the significance of the Máriapócs saints' day and wax figurines left there on the occasion of curing, the so-called offers, saints' pictures, the role of the blessed objects in the traditional medicine.

Curing knowledge of people is multivarious and diversified. Our exhibition was able to show only a small part of this interesting material that to-date at least partly became a chapter of cultural history.

Zsuzsanna BODNÁR

Sóstó Museum Village

Sóstógyógyfürdő

H – 4431 Pf. 1.

e-mail: drbodzs@t-online.hu

Kossuth Lajos levele a Jósza András Múzeumban

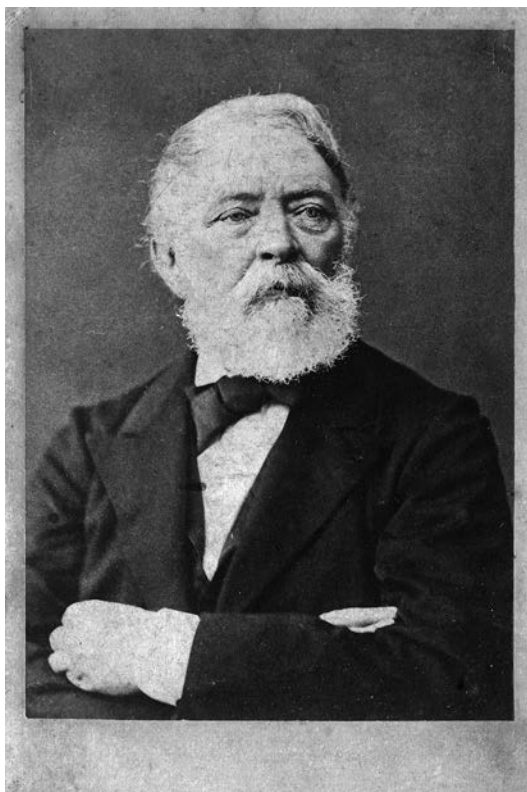
Mohácsi Endre

2013 őszén a múzeum szakkönyvtárának rendezésekor egy papírmappából érdekes dokumentum került elő. Már a levél első sora figyelemfelkeltő: Turin, május 16. 1886. A levél tartalma és a végén aláírásként szereplő szignó, „K” megerősíti azt a dátum láttán *előbukkanó* feltételezést, hogy a levél írója az emigrációban élő Kossuth Lajos.

Kossuth Lajos 1862 első felétől az olaszországi Turinóban (Turinban) élt és itt is halt meg 1894. március 20-án. A 32 évnyi olaszországi emigráció idején rengeteget írt és dolgozott, ahogyan 1889-ben megvallotta az őt meglátogató több száz magyar előtt: „*Rideg magányomban nagyon elszoktam a beszédétől. Terhemre van. A lassan mozgó toll még igen, de a röpke szó nem felel meg gondolataimnak.*” (Kossuth–RADÓ 1902. 235.)

Több száz már publikált politikai levele mellett magánlevele alig ismert. A most közreadott levelet fiának, Kossuth Ferencnek¹ címezte. A boríték nem maradt ránk, de feltételezhetjük, hogy Nápolyba küldte Ferenc fiának, aki Lajos Tódor² nevű öccsével ekkor mérnökként dolgozott Itáliában.

Ferenc, aki később politikai szerepet vállalt, sőt miniszteri szélig jutott Magyarországon, tehetséges művész is volt, rajzolásban, festésben és szobrászkodásban jeleskedett. A levél első részében Kossuth dicséri fiát tehetségét, és sajnálatát fejezi ki, hogy nem segítette fiatalkorától művésszé válását. Ugyanakkor tudjuk, hogy fia portrét festett róla. Kossuth Ferenc festménye 1886-ban készült el. Nem ő volt az első, aki ezekben az években a már idős politikust vászonra vitte, ugyanis 1885-ben Kossuth felkérést kapott a kor egyik ünnepezt művésztől, Parlaghy Vilmától,³ hogy modelt álljon neki. A hajdúdorogi születésű Parlaghy, aki 1886-ban – 23 éves kora ellenére – már magáénak tudhatta az 1883. évi Müncheni Nemzetközi Kiállítás aranyérmét, nem véletlenül választotta Kossuthot

¹ Kossuth Ferenc Lajos Ákos (1841. november 16. – 1914. május 25.), Kossuth Lajos elsőszülött fia, politikus, országgyűlési képviselő.

² Ifj. Kossuth Lajos Tódor Károly (1844–1918), Kossuth Lajos másodszület fia.

³ Lwoff-Parlaghy Vilma (született Brachfeld Vilma Erzsébet, 1863. április 15. – 1923. augusztus 28.), korának ismert portréfestője.

portréja alanyának, hiszen a világszerte híres politikusról időskori, hiteles arckép addig nem készült. Kossuth először elutasította, de családja unszolására végül engedett a kérésnek. Kossuth egyik levelében így írt Zeyk Saroltának a készülő portréja körüli eseményekről: „Egy fiatal magyar festőművészről vetődött ide atyjával, Parlaghy Vilma, ki nem több, mint húszéves s máris európai hírre tett szert bámulatos művészi zsenialitásával. Fejébe vette, hogy nem tágít Turinból, míg engem le nem fest – váltig szabadkozom. Egész konspiráció támadt körülöttem. Fiaim (Feri is itt volt) nekem esztek, hogy ne tagadjam meg tőlük azt, hogy egy jó arcképekre tehessenek szert. Csaknem pörpatvar lett belőle, végre is engednem kellett, s a művész kislány nekiállt a festésnek. Még nincs befejezve, fekete karikás dagadt szemem miatt a képmásolás felakadt, de fiaim (pedig Lajos szigorú kritikus) azt mondják, már amint van is, igazi mestermű. Ott lesz a budapesti kiállításon,⁴ hát megnézheted, ha nem röstelled...” (JAULUSZ–HATVANY 1919. 98–99.) A festőnő végül Kossuthról három portrét készített, amelyek közül egy – amely a Kossuth család birtokában maradt – ma Torinóban látható a Palazzo Carignanóban. A másik kettőt a Ceglédi Kossuth Múzeum, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.

A festmény elkészültéről talán a helyi lap, a *Gazetta Piemontese* tudósíthatott először: „...a festményen a magyar hős ünnepélyesen áll, tekintete tűzzel teli, amely a hosszú évek alatt sem veszett ki belőle.”⁵ Ennek ellenére Kossuth sokkal nagyobbra tartotta Kossuth Ferenc egy évvel később róla készített portréját, mert abban szerinte „...nem csak vonásokat reprodukáltál, hanem a karaktert is beléjök öntöttem.” A Vasárnapi Ujság értesülései szerint Kossuth még fiának is csak nagy nehezen engedte meg, hogy portrét fessen róla: „Kossuth Lajos idősebb fia, Ferencz, köztudomás szerint kitünőleg kezeli az ecsetet, a mint arról mindenki meggyőződhetett, a ki a nagy hontalant turini magányában meglátogatta, hol nagy számmal vannak Kossuth Ferencztől festmények, melyek nagyobb műkiállításokon is számot tennének. Kossuth Ferencz mindamellett minden esdeklése dacára nem bírta rá venni édesatyját, hogy magát általa lefestetni engedje. Kossuth tudvalevőleg állhatatosan vonakodott magát levéttetni s minden az iránti megkeresést következetesen visszautasított, s Parlagi Vilma volt az első, a kinek Kossuth megengedte (sic!), amit addig nem csak idegenektől, de még tulajdon fiától is megtagadott. Most ujabban, mint Kossuth Ferencz Herman Ottóhoz intézett fölötté érdekes levelében írja, Kossuth Lajos e tekintetben fiával, Ferenczczel szemben is föladta a merev rezisztencia álláspontját s meghallgatta évek óta számtalanszor, mindig hiába ismételt kérését, hogy neki is engedje meg őt lefesteni. Megengedte, s Kossuth Lajosnak fia, Ferencz által festett arcképe elkészült s mint az említett levél mondja, jól is sikerült.”⁶ Kossuth Ferenc portréja apjáról ma a Nemzeti Múzeum képtárában található.

Az idős Kossuth Lajos egészségi állapotáról is írt a Jósza András Múzeum gyűjteményébe került levelében. A már 84 éves politikus idejét leggyakrabban olvasással és írással töltötte, de ha állapota engedte, szívesen kirándult a közeli hegyekben. Orvosa a nápolyi származású doktor, filozófus és politikus Mariano Semmola⁷ volt, akinek sikeres gyógymódjáról a *Vasárnapi Ujság* is beszámolt: „Kossuth azonban, ki Nápolyban időzött, a legjobb egészségben van. Kissé gyöngékedett a télen, de teljes erejét visszanyerte és állandó tartózkodásra ismét visszatért Turinba, hol folytatja azon gyógymódot, melyet Semmola nagyhírű nápolyi tanár tanácsolt neki.”⁸ Kossuth ugyanis 1886

⁴ A tervek szerint Parlaghy Vilma festménye szerepelt volna az 1885-ben Budapesten megrendezett kiállításon. A zsűri által azonnal elfogadott festmény végül csak később kerülhetett a nagyközönség elé, mert a tárlatot Ferenc József nyitotta meg, akivel a kiállítás szervezői nem mertek konfrontálódni.

⁵ *Gazetta Piemontese* XIX. évf. 1885. április 10. 3.

⁶ *Vasárnapi Ujság* XXXIII: 16. 1886. április 18. 256.

⁷ Mariano Semmola (1831. január 29. – 1896. április 5.) orvos, filozófus és politikus.

⁸ *Vasárnapi Ujság* XXXIII: 12. 1886. március 21. 192.

elején felkereste Ferenc fiát Nápolyban, aki néhány hónappal korábban költözött oda, hogy az Impresa Industriale Italiana vezérigazgatói székét betöltse.

A most közreadott Kossuth-levél politikatörténeti szempontból nem lényeges, viszont személyes hangvétele hozzásegítheti a kutatókat a magánember Kossuth Lajos jellemének jobb megismeréséhez. A politikatörténetészek dolgát segítheti, ha a személyes indítékokat is megismerhetik.

„Turin, május 16. 1886.

Kedves édes fiam!

Szívemből köszönöm szeretetteljes leveleidet. Az Isten áldjon meg szeretetedért.

Nem csodálkozom, hogy arcképem melyet festettél neked elégedést okoz. Szép dolog a siker felé törekvés, de elégedést csak a siker ad, hát még mikor az elért siker önérzetébe a fiúi kegyelet érzelme is bele vegyül. Bámulatos dolog az a te művészi tehetséged, Lajos is így nyilatkozik minap vett levelében műved felől. Engem nagyon bánt annak meggondolása, hogy minő hibát követtem el akkor midőn még életpályád választására befolyással lehettem volna nem voltam elég figyelemmel az útmutatásra, melyet természetes képességeid adtak. Mennyivel boldogabb lettél volna. Nem tehetek róla, de még most is felvillan agyamban a gondolat, hogy tán még most is jobb volna, ha módot találnál kibontakozni abból a szerencsétlen taposó malomból, melyben mártírként kínlódoz a siker minden kilátása, mondhatni minden lehetősége nélkül, s bámulatos művészi hajlamaidnak élnél. Tudom azt mondom késő, nem lehet, reád tekergőztek a körülmények mint Laoconra a kígyók, de hát van ebben egy kis önmystificatio is. Sok kígyót agyon zúz az olyan lelki-testi erély a minő a tied, ha az ember elhatározza magát, két kézre fogni akaratának bátorságát. Bámulom én azt a kitartást mellyel küzdesz, de hát végre is küzdeni s mindig csak küzdeni, nem azért, hogy elvégre is győzzünk, hanem csak azért, hogy küzdjünk mégsem rationabilis phylosofia. A küzdést nem lehet élet céljának venni, hanem csak eszköznek a cél felé. Előtted ott abban a taposó malomban csak az örökös küzdés áll, még pedig mindig súlyosodó viszonyok közt. Én nem hihetem, hogy az ily állapot örökre tartható legyen. Végre is elkövetkezik az „allmighty smash” a mint a yankeek mondják, de akkor a „smash” még compromis szóval is járand. Annyival inkább, mert a balviszonyok téged egy igen anomal helyzetbe sodortak. Nominaliter a vállalat nem a tied, te egy részvény társaság hivataltalnok volnál, de realiter nem az vagy, a társaság tulajdonképpen nem existál, meghalt. Te állsz az ő satujában, minden erkölcsi és anyagi felelősség a te nyakadba hárult, s ez félek végre is kifog rajtad, s a következtetések igen komolyak lehetnek, mert hiában ennek a positionnak, még az a baja is megvan, hogy crisis esetén nem bírhat a legalitás színével és nincs hátad mögött semmi reális corporatio amely fedezhetne.

Az a kép melyet festettél, nagyon leszállította előttem a Parlaghy Vilma művének becsét. Ez csak technikai ügyesség műve, a tied művészet, mert nem csak vonásokat reprodukáltál, hanem a charactert is beléjük öntötted. Ha te néhány hónapot a mesterség technicumának szabályaiban ott-honosításra szánál, világhírű művésszé lennél, az előttem bizonyos.

Egészségem olyan jó a minő évek óta nem volt. Erőm annyira gyarapodott, hogy hegynek fel, hegynek le három órát is elkóborlok a Collinákban anélkül, hogy elfáradnék. A téli betegségből csak a szellemi munka tehetetlenség(e) maradt fel, sehogy sem megyen a munka kezem alatt, neki-neki ülök s írok órákig, aztán ha másnap elolvasom összetépem, érzem, hogy nem jó, újra neki ülök s megint csak az a vége, hogy ki nem elégít. Ez baj, nem csak a honorárium kereset tekintetéből, hanem azért is, mert ha még egy kis ideig élni találnék mi a menydörgős ménykövet csinálnék. Én világtól elrugaskodott vén remete, ha nem dolgozhatnám.

No de azt hiszem ebben a múlt télben megszokott lustaságnak is van része. Nem tettem 3-4 hónapon át agyamat gyakorlatias használatba, hát megrozsdásodott, a nem használt szervek el-satnyulnak. Tán majd lecsiszolódik a rozsdá ha megnyitom a gyakorlatot – az tagadhatatlan hogy Semmola talpra állított – az aztán az orvos. Tart-e soká a javulás az más kérdés, mert itt-ott mutatkoznak jelei annak, hogy aligha nem lesz tanácsos időnként egy pár hétre Semmola rendelőnyeihez visszatérnem (a mint pár hét óta már természetesen abban hagytam) ilyen jelecskék, hogy étvágyam fogy, és az étel utáni „malaise” mely évek óta annyira kínozta újra mutatkozni kezd – no de ezen vagy segít majd egy kis hegyközi levegő, vagy ha nem hát segít Semmola regiméje, most még tény, hogy évek óta nem voltam testileg oly jól mint most vagyok – ugyancsak furcsa volna ha még tán pár évig sem kopogtatna be ajtómon a kaszás csontváz – igazán abszurdumig furcsa volna.

Pár hétig Zsulavszky Laci⁹ özvegye volt vendégem. Művelt amerikai nő, nekem persze nehezemre esett az angol társalgás, mert a nyelvet nem felejtettem ugyan el de kiszóltam a beszédből minden nyelven.

Sok magyar fordult meg nálam az utóbbi hetekben. Többek közt egy Schwartz nevű zsidó volt honvéd, aki küzdött annak a hazának szabadságáért, melyben ő akkor még nem volt a szabadságnak osztályosa. Csatában vesztette el egyik karját. Ennek az embernek a fia – emlékszem – nálam volt most esztendeje útközben Franciaország felé, hová mint iparos (nyomdász volt) tapasztalás végett szándékozott. Ez a fiatal ember hogy – hogy nem Grosscavallonnak vette útját, onnan át akart menni a meredek havason át Cerasolába s onnan Savoyába vagy Svájcba. Nem hallgatott a grosscavallói emberek intésére, neki indult egyedül vezető nélkül a veszélyes útnak, reá jött az éj, lebukott egy meredélyen s agyon ütötte magát. Hetek múlva egy kecskepásztor fiú ráakadt a holttestre. Hírt adott a hatóságnak, az constatólta a tényt de megtiltotta hozzányúlni a holttesthez, még az illetékes commissio meg nem vizsgálja accidens vagy gyilkosság esete forog-e fenn. Esős, hóolvadákos idő következett, a commissiónak nem volt kedve vagy háromezernyi méter magasra mászni a holttesthez, hat hétig késtek, az alatt a keselyűk táplálkoztak a halott szemén, arczán, s a test a ruha alatt is annyira szétrohadt, hogy nem volt mit tenni, mint ott helyben egy lyukat ásni a földben számára, s a helyet egy reá gördített sziklával jelölni meg. A zsebében talált elmosódott útlevél kibetűzése nyomán (órájának, óralánczának, pénzének természetesen gazdája akadt) hosszas hivatalos correspondentia lett a dologból, míg családjára reá akadtak, s most apja és anyja (vagyonos pesti polgárok) eljöttek, hogy vagy haza szállítsák a holttestet vagy ha ez nem lehetne többé, sírját emlékekkel jelöljék meg. Persze olaszul vagy franciául nem is hallottak, csak magyarul, németül tudtak, hozzám fordultak segítségért. Frugheri kísérte el őket Grosscavallóba, persze csak egy márványtáblának a sziklába illesztése volt lehetséges – hazavinni nem volt mit – felmászni a magasba a kövér anya s az öreg atya (hozzá még félkezű is) nem bírtak. Igazán megindító szomorú eset.¹⁰

Helfyt¹¹ e napokra vártam, de az országgyűlési viták miatt (a 20 millió forint túlköltekezés s az Osztrák Magyar vám kiegyezés miatt) útját május végére volt kénytelen halasztani, akkor itt mulat vagy egy hetet. Kiviszem valahová a hegyekbe.

Éppen most veszem Lajos levelét, melyben tudatja, hogy holnap (hétfőn) itt lesz.

Az Isten oltalma, áldása legyen veled kedves édes jó fiam. Csókolak hő atyai szeretettel.

K.”

⁹ Zsulavszky László (? – ?) Kossuth Lajos testvérének, Emiliának (1817–1860) és Zsulavszky Zsigmondnak (? – ?) a fia, ezredesként szolgált az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán a 82. gyalogezredben.

¹⁰ A rendelkezésre álló korabeli magyar és olasz lapokban nem találtunk semmilyen érdemi információt az esettel kapcsolatban.

¹¹ Helfy Ignác (1830–1897) magyar politikus, országgyűlési képviselő.

Irodalom

JAULUSZ–HATVANY 1919.

Agg Kossuth levelei egy fiatal leányhoz. Szerk. Jaulusz Ilona – Hatvany Lajos. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1919.

KOSSUTH–RADÓ 1902.

Kossuth Lajos válogatott munkái. Szerk. Kossuth Ferencz – Radó Antal. Remekírók képeskönyvtára 10. Lampel Róbert Rt. Könyvkiadóvállalat (Wodiáner F. és Fiai), Budapest 1902.

MOHÁCSI Endre

Jósa András Múzeum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57.

e-mail: mohacsiendre@gmail.com

Lajos Kossuth's letter in the Jósa András Museum

After the failure of the Liberation War, Lajos Kossuth (1804–1894) until his death lived and represented the issue of Hungarian liberty in exile. After the early death of his wife and daughters he settled down in Italy, Torino. Although he lived in privacy, he played a definitive role in political life both in Hungary and abroad. While arranging the library of the Jósa András Museum a letter was found through which we get insight into the family life of Lajos Kossuth. It also helps us to get a better understanding of the old politician. The document was written in 1886. He sent the letter to his son Ferenc, who worked in Italy as an engineer and was fond of painting as an amateur in his leisure time. The main topic of his letter was Kossuth's portrait painted a year earlier, in 1885 by Vilma Parlaghy and its comparison with his son's painting depicting his father, made in 1886. Kossuth was proud of his son's artistic talent and felt sorry that he had not recognised this earlier, in which case Ferenc's life could have taken another direction.

Endre MOHÁCSI

Jósa András Museum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57.

e-mail: mohacsiendre@gmail.com

Stojanow

A kassai 5. honvédhuszár ezred (nyíregyházi) II. osztályának tűzkeresetsége 1914. augusztus 15-én

Bene János

2009-ben Máriássy László volt nyíregyházi huszártiszt, a Magyar Huszár Alapítvány kuratóriumának tagja az alapítványnak ajándékozta édesapjának, Máriássy László huszárezredesnek, a Koronaórség parancsnokának I. világháborús visszaemlékezését. A vaskos, 450 oldalas kézirat – mely térképeket és számos fotót tartalmaz – az 5. honvédhuszár ezred 6. lovasszáadának történetét követi végig a mozgósítástól a fogságba esésig, 1916. július 6-ig. Máriássy főhadnagy a 6. lovasszáad 1. szakaszparancsnoka volt. E terjedelmes iratból most minden ezred harctéri életének legfontosabb mozzanatát, a tűzkeresetséget közöljük (MÁRIÁSSY 13–23.).

Vitéz márkus- és batizfalvi Máriássy László 1888. július 10-én született Rimaszombaton. Anyja Farkas Erzsébet, apja márkusfalvi és batizfalvi Máriássy László földbirtokos, árvaszéki ülnök. Református vallású. A Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá 1909-ben. Tényleges katonai szolgálatát 1909. augusztus 18-án kezdte meg a magyar királyi 5. honvédhuszár ezredben. Az I. világháború kitörésekor főhadnagyi rangban az ezred Nyíregyházán fekvő második osztályában szolgált mint a 6. lovasszáad első szakaszparancsnoka. Ezredével részt vett a galíciai hadműveletekben, majd 1916-tól a Pripjaty-mocsarakban látnak viszont a nyíregyházi huszárokat. A Bruszilov-offenzívát követő harcok során 1916. július 6-án az oroszok a teljes 5. honvédhuszár ezredet – parancsnokával együtt – fogságba ejtették. Máriássy László főhadnagy 1919. októberig volt orosz fogságban, közben 1918. augusztus 1-jével századosná léptették elő. A fogságból hazatérte után megszakította katonai szolgálatát, 1924. november 1. és 1926. május 1. között Borsod-Gömör és Kishont vármegye Vitézi Széke széktartója volt. 1921. június 4-én megnősült, felesége felsőlehotai és lehotai Abaffy Erzsébet. Házasságukból két gyermek született, László (1922) és Éva (1923). 1926. október 1-jétől ismét tényleges állományba vették századosként, majd őrnagyként az 1. huszárezredben szolgált. 1934. május 1-jétől lótenyésztési előadóként Egerben a Heves vármegyei testnevelési és népgondozási felügyelőségen tevékenykedett. Innen került a kormányzó parancsára 1937. március 26-án a Magyar Királyi Koronaórség élére, ahol 1942. november 1-jéig szolgált koronaőr ezredesként. 1943. február 1-jén nyugállományba helyezték, de 1944 márciusig mint nyugállományú huszárezredes a Honvédelmi Minisztériumban szolgált. 1946-ban feleségével Zsámbokra költözött, ahol figuránsként, sertéspásztorként, illetve a már Angliában élő leánya támogatása révén próbált megélni. Később egy kisebb telken gazdálkodott. 1955-ben feleségével elhagyta az országot és Angliában telepedett le. Londonban hunyt el 1974. február 22-én.

1914. július 31., az általános mozgósítás elrendelése után a kassai 5. honvédhuszár ezred törzse és I. osztálya Kassán, a II. osztály pedig Nyíregyházán kezdte meg a mozgósítással járó

1. kép

Honvédhuszárok támadása 1914-ben

Fig. 2

Attack of Honvéd Hussars in 1914

ton kapták meg a csukaszürke vagy tábori szürke egyenruhákat. Amikor a felszerelés befejeződött, megkezdtek a szakasz-, század- és osztálykiképzést, az összekovácsolást, ahol a fő feladatot a lovasroham gyakorlása jelentette. Amikor az indulás napja elérkezett mind Kassa, mind Nyíregyháza meleg szeretettel búcsúzott el huszáraitól, nemcsak a huszárnak, de a lovának is jutott bokréta. A szállítmányok augusztus 9-én indultak Nyíregyházáról. Az eseményről így emlékezik meg Máriássy László: „Végre elérkezett az indulás napja. Korán reggel az egész szakaszom lakásomhoz lovagolt és úgy engem, mint lovaikat teleaggatták virággal. A laktanyában pedig olyan nagy volt a lelkesedés, hogy bárhogy is kapálóztam, embereim vállukra véve vittek a szakasz körletbe.

Az állomáson sok ismerős és rengeteg ember várta elindulásunkat. A lelkesedés úgy a közönség, mint a mi részünkön óriási volt. A legelső szállítmány az 5. honvédhúsár ezrednek a Reők Pista¹ parancsnoksága alatt álló 6. századunkból és az 5. század feléből áll.

Minden állomáson nagy lelkes tömeg várakozott ránk. Embereinket pedig valósággal elárasztották enni, inni és szívnivalóval. A pezsgővel fűszerezett vacsorát Ungváron fogyasztottuk el. Huszárajaink is vígan vannak, nótájuktól zeng az egész vonat.” (MÁRIÁSSY 9.) Az ezred augusztus 12-én érkezett meg Lembergbe, ahol kivagoníroztak.

Az 5. honvédhúsár ezred a 11. honvéd lovashadosztályba tartozott, amelyik a 23. és 24. lovasdandárból és egy lovastüzér osztályból állt. Az ezred közvetlen előljárója a kassai 24. lovasdandár volt, élén Jóny László² ezredessel, a dandár másik ezrede a marosvásárhelyi 9. honvédhúsár

feladatainak végrehajtását. Miként az Osztrák-Magyar Monarchiában mindenütt, e két városban is nagy lelkesedéssel fogadták a háború hírért, s a behívóparancsot meg sem várva tömegesen vonultak be a tartalékosok. Nyíregyházán a bevonulót, illetve a hadiszolgálatra behívott lovakat az osztály az erre a célra kibérelt magánházaknál szállásolta el. A bevonulással egy időben megnyíltak a raktárak, kiosztották a vadonatúj, még naftalin-szagú sötétkék atillákat, mentéket, a vörös nadrágokat és vörös csákókat. Megkezdődött a kardok élesre köszörülése. Az ezred ebben a színes, békebeli uniformisban vonult ki a harctérre, s csak később, a háború második évében, már a fron-

¹ Reők István (Mátészalka, 1876. – Nyíregyháza, 1939. nov. 5.) őrnagy, nyugállományú alezredes. 1898-tól szolgált az 5. honvédhúsár ezredben Nyíregyházán. 1903-ban főhadnaggyá, 1912-ben századossá léptették elő. A világháború kitörésekor az 5/6. lovasszázad parancsnoka Nyíregyházán. A háború idején léptették elő őrnaggyá, 1918-ban Kassán szolgált.

² Jamniki Jóny László (Jamnik, 1860. – Budapest, 1924.) altábornagy. 1906-tól 1911-ig a kassai 5. honvédhúsárezred II. (nyíregyházi) osztályparancsnoka őrnagyi, 1909-től alezredesi rangban. A világháború kitörésekor ezredesként a kassai 24. honvéd lovasdandár parancsnoka volt, 1914. október 3-án az 5. honvéd lovashadosztályhoz helyezték át. 1915. november 9-én tábornokká nevezték ki. 1916-tól 1918-ig a 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka. 1918-ban betegen hazatért és nyugállományba vonult. Nyugalmazott altábornagyként hunyt el.

ezred volt. A 11. honvéd lovashadosztályt a Galíciában támadó császári és királyi 3. hadsereg alárendeltségébe utalták.

A felvonult lovasalakulatokat először az osztrák-magyar–orosz határ megfigyelésére és a betört kozák csapatok elűzésére alkalmazták, majd augusztus 15-én kezdődött meg a hadművelleti lovasfelderítés. A 11. honvéd lovashadosztály feladata a Lemberg körül gyülekező 3. hadsereg északi szárnyának biztosítása és az arcvonal előtti felderítés Luck irányában.

Az 5. honvédhuszár ezred II. osztálya már ezen a napon átesett a tűzkeresztségen Stojanownál olyan lovasrohamot produkálva, amely után a kozákok szerte Galíciában már csak „vörös ördögöként” emlegették a magyar huszárokat. Máriássy László így örökítette meg e nagy nap eseményeit:

„VIII. 15. Le sem fekédttem, mert nemsokára megkezdődött a zabolás utána pedig a nyergelés. Hajnali 3-kor már meg is indultunk észak-kelet felé. Cholojówon és Radziechówon ellenség volt jelezve, de mire odaértünk már el is füstölt. Az egész útvonal mentén, fel-feltűntek a láthatáron a hosszú pikás muszka lovasok sziluettei, amint dandárunkat figyelték a távoli dombokról.

Vagy 25 kilométeres menet után délután 2-kor a határ közelében fekvő Stojanowra értünk és ott déli pihenőt tartottunk.

Éppen a dandárparancsnokkal beszélgettem, amikor egy lovas tábori csendőr vágta oda és jelentette, hogy Torki községben kozákok vannak. Kérésre Jóny engem rendelt ki szakasszal ellenük. Így beválthattam embereimnek tett ígéretemet, hogy mi kerülünk először szembe a muszkával, az én szakaszom jut elsőnek tűzbe. Sebes tempóban indultam 37 emberből álló szakasszal észak-nyugat felé. Egy csendőr karabélyán láttam az első muszka golyó nyomát, ami a cső végét úgy leszelte, mintha elberetválták volna. Az erdőn áthaladva elértem Torkit, ahol ellenség ugyan nem volt, de 8 szakállas határőr már futva menekült a faluból. Ezeket visszazavarva a falu melletti dombra lovagoltam tájékozódni. Onnan bizony már nem pár lovas, de jóval nagyobb erőt láttam.

Álláspontom felé körülbelül egy gyalog század, vagy lóról szállott lovasság közeledett rajvonban. Mögöttük két zárt szakasz, az országúton pedig géppuskás osztag menetelt dél felé. Egy lovas szakasz akkor érte el Torkit, kettő pedig a keleti erdő szegélyén nyomult elő.

Ekkor egy pukkanást hallottam és a faluban felcsapott a láng, amit a benyomuló muszkák gyújtottak fel. A falutól délre levő erdőben is gyanús mozgás látszott és már lövéseket is kaptunk. Az erdőből kellemetlen meglepetés érhetett volna, azért figyelve az erdő mögé vonultam.

Figyelőim nemsokára jelentették is, hogy két lovas szakasz jön felénk. Kardot rántattam, szakaszomat egy ház mögé rejtve úgy számítottam, hogy meglepetésszerűen rajtaütök a muszkákon. De biz azok nem jöttek, hanem helyettük golyók kezdtek cipegni az erdőből. Hogy kilövésünk

2. kép

Honvédhuszárok rohama az orosz gyalogság ellen

Fig. 2

Attack of the Honvéd Hussars against the Russian infantry

legyen, egy boglya mögé vágtaztunk, ott szakaszomat tűzharchoz lóról szállattam és egy krumpli-földön felvettük a tűzharcot az erdő széléről tüzelő muszkákkal. Isten tudja miért, de nekem az egész harc olyanak tűnt fel, mint egy őszi gyakorlat. Az orosz sokat, de rosszul lőtt, úgyhogy egyetlen emberem sem sebesült meg. A dandárnak közben több jelentést küldtem hátra. Érdekes, hogy embereim közül éppen a legszájasabbak, akik azt hangoztatták, hogy muszkát fognak früstökölni, azok jelentkeztek önként, hogy hátravigyék a jelentéseket.

Hiába jelentgettem, a dandár semmi intézkedést nem küldött. Majd mikor tőlem vagy három kilométerre, nagy méltóságteljesen északnak vonulni láttam a dandárt, a muszka meg úgyis elszálingózott előlem, szakaszomat lóra ültettem és figyelőket hátrahagyva, bevonultam Jónyhoz.

Jelentésemre az erdő szélét géppuskáival végigszóratta, mire a muszka egészen visszahúzódtott. A dandár ezután a délnyugaton lévő ellenséggel – érthetetlen módon – nem törődve, észak felé menetelt. Átlépve az orosz határt pár távirópóznát kidöntöttünk, az erdők között nagy kört csináltunk, azután visszafordultunk.

Ezalatt az erdőből egyes lövéseket is kaptunk, úgyhogy megtörtént az első sebesülés is. Egy szegény huszárunk combját fúrta át a muszka golyó. Nemsokára felhangzott az ágyúszó is, de fogalmunk sem volt róla, hogy ki és kit lő. Először azt hittük, hogy a Ziegler³ lovashadosztály ütközött meg a muszkával. De járőreink jelentéseiből nemsokára megtudtuk, hogy az erdő déli széléről muszka tüzéség lövi a Stojanowon hagyott tréniüket⁴. A város már lángban is áll. Ugyanekkor megérkezik a muszka első nekünk szánt srapnele⁵ is, de távol robban, senkiben sem tesz kárt. Hogy az ellenség pontosan hol van, milyen erős? Senki sem tudja.

Jóny intézkedik: Zimmer⁶ őrnagy az 5. honvédhuszár ezred 5. és 6. századával rajroham az ellenséges tüzéségre, irány az erdőn át! Zimmer vezényel: 5. 6. század raj! Irány utánam, ügetést!

A sűrű aljfas erdőben lépésben is alig lehetett előre jutni. Az eső meg szemezni kezdett, azért panyókára vett mentémet felhúztam. A muszi⁷ úgy látszik észrevette közeledésünket, mert az erdőt kezdte szórni srapneljeivel, meg egypár visszafutó muszka figyelőt is láttunk. Furcsa is ez. Semmi különöset nem éreztem, legfeljebb egy kis bizsergést a gerincemben, hogy végre rohamozni fogunk. Hiszen erre bázírozódott az egész lovas nevelés, a nagy pillanat végre itt van. Tréfálóztam embereimmel: „No most mutassa meg az 1. szakasz, hogy tényleg a legelső!” „Este gatyavizsgát tartok és akié sárga lesz, azt elkergetem az első szakasztól.”

Közben utolért a 9. ezred utánunk küldött két százada is és elértük az erdő szélét. Onnan láttuk, hogy a muszka már várt ránk. Méltóképpen akart fogadni, 2000 lépésre előttünk ránk irányozva állottak ágyúi és géppuskái, melyekből rögtön ránk is zúdította az áldást.

³ Gustav Emil Ritter von Ziegler (1861. ápr. 14. – 1915. aug. 1.) lovassági tábornok. 1907. január 1-től vezérőrnagy, 1911. január 11-től altábornagy, 1915. január 5-től lovassági tábornok. 1914-ben a császári és királyi 2. lovashadosztály parancsnoka. Kolerában hunyt el Galíciában.

⁴ A trén vagy vonat anyag- és személyszállításra, illetve utánszállításra felállított katonai szervezet.

⁵ Ólomból, később vasból öntött golyókkal töltött, a levegőben időzített gyújtóval robbanó gránát. A gránáttestből kilövellő golyók nagy területet pásztáztak, s a 2–3 cm vastag fenyődeszkát is átütötték. Hatásos tüzéségi lőszer volt a nyíltan álló, a rohamozó vagy éppen lövészárkokban álló ellenséggel szemben.

⁶ Zimmer Alajos (?? – ??) ezredes. 1896–1897-ben a budapesti 1. honvédhuszár ezred főhadnagya, 1898 és 1902 között főhadnagy, századosi rangban a Ludovika Akadémia tanára. 1914-ben őrnagyként a kassai 5. honvédhuszár ezred II. (nyíregyházi) osztályának parancsnoka. Az első harcok során megsérült, 1914. október közepétől a 24. honvéd lovashadosztály parancsnokságán szolgált. 1917 első felében a budapesti 1. honvédhuszár ezred parancsnoka, majd ugyanabban az esztendőben ezredessé léptették elő. 1917–1918-ban az 5. honvédhuszár ezred állományába tartozott, rövid ideig az ezredparancsnoki teendőket is ellátta.

⁷ Az orosz katona neve a bakanyelvben.

Felhangzik a vezényszó „Roham! Kardot ránts! Markolatszíj!”⁸ Irány az ellenséges tüzéség! Vágtát indulj!” Felharsognak a trombiták, eget verő „Rajta! Rajta!” kiáltásunk a muszka ágyúk bömbölését is túlharsogja. Felfoházkodom, „Isten segíts!” Ezzel oly vad elszánt érzés vett rajtam erőt, hogy csak az a gondolatom: előre, mennél több ellenséget leütni. Nem láttam, hogy a kartácsok és géppuska golyók hogy ritkítják sorainkat, hogy hullnak szegény embereim. Nem láttam mást csak a tüzelő ellenséget. Csak előre! Ez az érzés átragadt derék sárgámra, a Spionra is, éreztem mint nyúlik meg alattam.

Amikor egy huszár, úgy, ahogy festik, szabályos támadásba vett karddal, „rajta” kiáltással elszáguldott mellettem, a Spion, nemhiába lovagoltam rajta versenyeket, valósággal megveszett. Mint az őrült tört előre, valósággal repült, legázolva mindent maga előtt. Úgy elhagyott mindenkit, mintha kilőtték volna.

Hogy hogy vitt át a muszka ágyúkon, ugrott-e, repült-e? Igazán nem tudom. Azt tudom csak, hogy az egyik ágyú mögött vágtam az elsőt. Egy sapka nélküli vöröshajú muszka ordítva rogyott össze, sikerült fejbágásom.

Az ágyúk még egy utolsót lőttek, azután elhallgattak, mert embereink lekasabolták legénységüket. Ekkor hátulról a löszerkocsik mögül orosz lovasság tört előre. A Spion három vágtaugrása után már köztük voltam. Közre is kaptak a hosszú pikás muszkák. A legközelebbi három lovasra tisztán emlékszem. A szemben lévő fekete hajúnak olyan fejest utalványoztam ki, hogy menten lefordult lováról. (Vérbe száradt fekete haja, a vörössel együtt kardomra van tapadva.) De vágásom pillanatában a két oldalsó ugratott nekem s jobbról a mellemen, balról a bal karomon éreztem egy lökést. (Mint a gyülekezésnél megtudtam, a balról vágó muszka tiszt volt és ennek az akkor odaérkező Kis tizedes levágta a kezét.) A lökések után ösztönszerűleg markomba köptem, nem köpök-e véreset? Nem. Mint a megvadult törtem megint előre csépelve a már futni kezdő muszkákat.

Micsoda hangzavar volt ebben a rohamban! A mieink: rajta!, üsd, vágd, ne kíméld!, Jézus segíts!, kiáltásaiba belevegült a muszkák Huri, huri! ordítása, sebesültek jajgatása és a pisztolyok durrogása. A muszkák még a földre esve is lövöldöztek és szurkáltak. Még beszélgettünk is a roham közben. Meglátom Serly⁹ főhadnagyot csákó nélkül, odakiáltom neki, „hol a csákód Kicsi?” „Leütötte egy muszka” „Nincsen bajod?” „Nincsen!” Azzal vágózunk tovább a menekülő muszkák után.

3. kép

Egy orosz üteg elfoglalása

Fig. 3

Capture of a Russian battery

⁸ A szabályt a roham előtt a markolatszíjjal erősítette csuklójára a huszár, nehogy harc közben a földre essen a fegyver.

⁹ Serly Károly (Beregszász, 1890. jún. 12. – Cleveland /USA/, 1970. márc.) huszárezredes. Tényleges katonai szolgálatát 1911. augusztus 18-án kezdte meg. 1914-ben a kassai 5. honvédhuszár ezred nyíregyházi osztályánál az 5. lovasszáhad egyik szakaszpáncsnoka. A két világháború között is szolgált a Magyar Királyi Honvédségben, 1934 és 1940 között a nyíregyházi 4. huszárezred tisztje volt. 1940. szeptember 1-jén léptették elő huszárezredessé.

4. kép

Zászló zsákmányolása

Fig. 4

Booting of a banner

Ekkor óriási baklövés történt! Virányi¹⁰ alezredes, a rohamozó 9. ezredbeli századok parancsnoka, gyülekezőt fúvatott. Az igaz, hogy a menekülő muszkák mögött egy zárt osztaguk tűnt fel, hogy annak nekimenjünk előnyös volt előbb nekünk is zárt osztagba gyülekezni. De természetesen előre felé gyülekezni. De nem így történt. A gyülekezőt fúvó trombita vágtaiban hátrafelé gyülekezést parancsolt! Ez pedig a lovas szellem legelemibb követelményével is ellenkezik. Virányi tagadja, hogy ő fúvatott, Zimmer is tagadja, hogy fúvatott, de hát akkor ki is fúvatta tulajdonképpen a hátrafelé való gyülekezést? Ki hallott már ilyet, egy győzelmes rohamot végiglovagló csapat, az ellenségnek hátat fordítva gyülekezzen!

Ez nagy baj volt. Az embereknek meg kellett fordulni és hátra vágtaezni a gyülekező helyre. Nyilvánvaló, hogy a paraszt bármilyen bátor is ha szemben áll az ellenséggel, de ha egyszer megfordítják – amit nem ért meg, hogy miért – és vágtaiban rendelik hátra, hátában érezve az ellenséget, akkor nem fog megállni, hanem fut tovább. Így is történt. Hiába volt minden kiabálás, hiába ordítottam, vezényeltem, kértem, veszekedtem, kardlapoztam őket, nem használt semmi, vágattak tovább.

Végre a Spionnal sikerült elibük vágni és velük szemben állva, a 6. századot megállítani, átkanyarodtatva az ellenség felé fordítani. Ezt látva a többi század is hamarosan gyülekezett és a baj jól végződött.

Reök Pistát sehol sem láttam, azt hittem baj érte, azért elkiáltottam magamat: „Átveszem a 6. század parancsnokságot! Gyülekező! Irányy...!” Szegény véres embereim „Éljen Máriássy főhadnagy úr” kiáltásban törtek ki. A muszka ezalatt megállott és valószínűleg csodálkozott, hogy egy győzelmes roham után, miért megyünk hátrafelé? Tán valami csejtett, mert állt egy darabig aztán visszaügetett az erdőbe. Válgék a Virányi dicsőségére, hogy az elfoglalt 4 ágyú és 2 géppuskából, gyülekezésünk alatt, sikerült 2 ágyút az erdőbe behúzni.

Közben Reök is előkerült. Embereim figyelmeztettek a gyülekezésnél, hogy mentém bal ujjá szét van vágva és véres. Tényleg kezdtem érezni, hogy nedvesség csorog végig karomon, le a kesztűmig. Tehát mégis kaptam emléket a muszkától? Nézzük, hát a bal felső karon 18 centis vágás van

¹⁰ Virányi Sándor (Vencsellő, 1868. jan. 8. – Tápiószéle, 1947.) tábornok. 1887-ben mint hadapród tiszthelyettes végezte el a Ludovika Akadémiát, majd előbb a cs. és kir. 13., később a magyar királyi váci 6. és az aradi 3. honvéd huszárezredben szolgált. 1893 és 1898, illetve 1910 és 1914 között a Ludovika Akadémia tanára. Az I. világháborúban alezredesként, 1915. május 1-jétől ezredesként a marosvásárhelyi 9. honvédhuszár ezred II. osztályának parancsnoka, majd ezredparancsnoka. A háború idején a pápai 7., a szegedi 3. honvédhuszár ezred parancsnoka, illetve a 23. és a 24. honvéd lovasdandár parancsnoka is volt. Kétszer megsebesült. 1919. január 1-jével nyugállományba vonult. 1920. november 1-jén tábornokká léptették elő, reaktívták, és az állami mentelepek katonai felügyelő tisztével bízták meg.

a mente ujján. A zubbonyon már csak 12 centis a vágás, de hogy a testemen mennyi, azt most nem volt idő megnézni, mert fontosabb dolgaink voltak ennél.

Körülnéztünk. Bizony igazi halálroham volt ez. Nem kis dolog szembetüzelő ágyúkra és géppuskákra rohamozni. Micsoda szerencse, hogy a muszka idegességében nem valami jól lőtt, mert ha jól lő, hírmondó sem marad közülünk. A veszteségek így is óriásiak. Különösen sokat veszített az én szakaszom. A rohamra induló 37 emberem közül a gyülekezésnél csak 18 olyan huszárom volt, akik nem sebesültek meg. Bizony ez óriási, 50 %-os veszteség.

Mindenütt igen sok a sebesült. Szegény Daday¹¹ önkéntes¹², gróf Csáky¹³ és Ivánka¹⁴ hadnagyok elesetek a rohamban, azon kívül sok derék altiszt és sok-sok szegény huszár holtan maradt ott. Szomorú, hogy első rohamunk ilyen nagy áldozatba került.

Hanem a muszkák aljas vadállatok! Hosszú pikáikkal összeszurkálták a már földön fekvő szerencsétlen sebesültjeinket is. Van huszárom, akinek 9 szúrott sebe van testén. Borzasztó! Még a vöröskeresztes sebesültvivőket sem kímélték, azokból is többet megöltek a bestiák.

Szegény sebesültjeink orvosi segítséget sem kaphattak, mert orvos nem volt a közelben. Azok ugyanis a trénnél maradtak Stojanowon és amikor a muszka a városra kezdett ágyúzni, a vezértéklovakkal, tisztiszolgákkal és szekerekkel együtt az orvosok is elináltak Kamionka felé. Az a kis részük pedig akik az ezredeknél maradtak, tőlünk 6 kilométerre a nem rohamozó résznél voltak.

Kötöző csomagokkal, fehérnemű darabokkal, úgy ahogy, magunk kötöttük be szegény sebesültjeinket. Borzalmas sebek voltak. Némelyik szerencsétlen huszárnak egész testrészeit vitte el a közelről lőtt kartácsra időzített srappel. Mások meg összevissza voltak szurkálva. Egyiknek orrát átszúrva, a szemét ütötte ki egy pikaszúrás. Rémesen néznek ki a halottak, némelyiket a szó szoros értelmében lovával együtt darabokra tépett a kartács. Láttam egy lovat, melynek a tarkójára kapott óriási vágástól, jóformán már csak a gégegén tartózkodott a feje és a szegény állat még élt és nyelgött.

Azt is megállapítottuk, hogy kik is rohamoztunk tulajdonképpen. Tőlünk az egész 6. század, meg a fél 5. század, mert másik fele bent rekedt az erdőben. Egy fél század a 9. ezredtől is az erdőben rekedt, így onnan is egy fél század vett részt a rohamban. A roham fél 6 órakor játszódott le, de 10 óra is elmúlt mire az egész dandár összegyülekezett Stojanownál.

Az ácsorgás közben zubbonyomat levetettem és megnéztük a sebemet. Hát alapos vágást kaptam, ami a bélelt mente és zubbony ujján át is 8 centi hosszú, csontig hatoló sebet ütött bal felső karomon. Az inakat is átvágta, amik úgy néztek ki, mint az összezsugorodott fehér cérnaszálak. Egy káplárral bekötöttem s azzal el is volt intézve. A mellemet is éreztem, azért azt is megvizsgáltuk. Ez igazi Isten csodája volt. A nyakamon vastag üveg medalionban U. E. fényképe függött és a jobb oldalról jövő pikaszúrás éppen ezt érte. Ez mentett meg, mert a medalion felfogta a szúrást és benyomódott a testembe. Ha ez nincsen, fel vagyok nyársalva. Ilyen az Isteni gondviselés!

A hosszú várakozás alatt megtárgyaltuk rohamunkat. A velünk szemben lévő muszkák gárda ulánusok, a sárga gárda lovashadosztálynak részei voltak. Két ágyút és két gépfegyvert zsákmányoltunk tőlük, mert a másik két ágyút, gyülekezésünk alatt visszavették. Sok huszárunk, elpusztult lova

¹¹ Daday önkéntesnek a keresztnéve nem maradt fenn az ezredtörténetben.

¹² Az önkéntes az az érettségizett fiatal, aki egyévi szolgálat után tartalékos tiszt rangot kapott, illetve lehetősége nyílt a tényleges tisztikarba való kerülésre.

¹³ Gróf Csáky Béla (Kluknó, 1886. febr. 27. – Stojanow, 1914. aug. 15.) hadnagy a magyar királyi marosvásárhelyi 9. honvédhuszár ezredben. Hősi halált halt.

¹⁴ Ivánka László (Felsőszemeréd, 1888. ápr. 5. – Stojanow, 1914. aug. 15.) hadnagy a magyar királyi kassai 5. honvédhuszár ezredben. Hősi halált halt.

helyett, muszka lovon ül. Mind egyforma szép szögsárga,¹⁵ hosszú farkú állat. Mást, mint sárga lovat, muszka alatt a rohamban sem láttam. Úgy látszik, csak sárgák vannak az egész hadosztályban. Némelyik huszárnál hosszú vascső pika, muszka karabély, szurony és pisztoly is van diadaljel gyanánt. Nagyon szépen dolgoztak embereim, elbeszéltettem velök viselt dolgaikat.

Sasalovics huszár, mikor egy srappel szétszaggatta lovát, a földről pufogott karabélyából. Egy felé tartó orosz törzstisztet pedig karabélyá tusával ütött le és mindjárt fel is pattant annak lovára. Most is azon büszkélkedik és jól belakmározott a muszka málhatáskájában talált ennivalóból. Sok térképet és egy Brauning revolvért¹⁶ is talált abban. Egy másik huszárom, Enyedi a földre kerülve a menekülni akaró muszka tüzéség lovait lövöldözte le, úgy, hogy az ágyúk ottmaradtak.

Végre késő este megindult a dandár dél felé. Utunkat körös-körül égő falvak lángja világította. Eszerint nyugaton, északon és keleten muszkák vannak.”

A stojanowi lovasrohamot, mely a felderítés első napján történt és sikeres volt, lelkesítő példaként emlegette a hadvezetőség. Ezzel a lovasrohammal a 11. honvéd lovashadosztály volt az egyetlen seregtest, mely valóban eljutott a felderítéssel addig a vonalig, ahová a hadsereg-főparancsnokság eredetileg elrendelte. Ettől függetlenül a modern kor gépi háborújában a nagyhatású tűzfegyverekkel (géppuska) szemben a huszár védtelenné vált. Az 1914 augusztusi győztes vagy vesztes lovasrohamok (Stojanow – aug. 15., Vlagyimir-Volinszkij – aug. 16., Gorodok – aug. 17., Satanow – aug. 18., Jaroslawice – aug. 21., Buczacz – aug. 23., Kamionka-Strumilowa – aug. 24.) már csak a huszárvirtus utolsó felvillanásai, epizódjai voltak. Az I. világháborúval a huszárság sorsa megpecsételődött, dicsősége lealkonyult.

Irodalom

MÁRIÁSSY

Márkus- és batizfalvi Máriássy László: Háborús naplóm I–II. A Magyar Huszár Alapítvány Irattára, Nyíregyháza.

BENE János

Jósa András Múzeum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

¹⁵ A ló színét fedőszőrének (a testet borító rövid szőrzet), hosszúszőrének (üstök, sörény, fark) és bőrének színe együtt adja. A sárga ló fedőszőre vörössárga, vörösbarna vagy feketésbarna, hosszúszőre olyan, mint a fedőszőre, legfeljebb kissé világosabb vagy sötétebb. A szögsárga ló szőre világos fekete és barnáspiros.

¹⁶ Helyesen Browning revolver: amerikai gyártmányú ismétlőpisztoly.

Stojanow

Battle baptism of the 2nd Class (of Nyíregyháza) of the Kassa 5th Honvéd Hussar Regiment on August 15th, 1914

In 2009 László Máriássy, a former Hussar officer from Nyíregyháza, the member of the Board of Trustees of the Hungarian Hussar Foundation presented the foundation the First World War memoir of his father, Hussar colonel László Máriássy, the commander of the Crown Guard. This thick manuscript counting 450 pages includes also maps and a number of photographs that follow the history of the 5th Honvéd (National Defence) Hussar Regiment's 6th Squadron from the mobilisation to the prison of war, up to July 6th, 1916. First lieutenant Máriássy was the leader of the 1st Platoon of the 6th Squadron. From this vastly document we publish here all the important events from the front life of this regiment, its battle baptism that took place on August 15th, 1914 at Stojanow. The strength of this battle was so outstanding, that later all around Galicia the Cossacks called Hungarian Hussars "red devils".

Cavalry attack in Stojanow took place on the first day of reconnaissance and was successful, so military leadership referred to it as an inspirational example. Due to this cavalry attack the 11th Honvéd Cavalry Division was the only army unit that really reached during reconnaissance to the line where it was originally ordered by the army command-in-chief. However, in the machine war of the Modern Age Hussars became defenceless against firearms of high impact (machine-guns). Victorious or losing cavalry attacks (Stojanow /August 15th/, Vladimir-Volinskij /August 16th/, Gorodok /August 17th/, Satanow /August 18th/, Jaroslawice /August 21st/, Buczacz /August 23rd/, Kamionka-Strumilowa /August 24th/) were only the last glints, episodes of the Hussar bravado. The First World War brought an end to the Hussars, it was the dusk of their glory.

János BENE

Jósa András Museum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

I. világháborús öntöttvas és porcelán hadimozsarak

Jakó János

A Magyar Értelmező Kéziszótár tömör megfogalmazása szerint a *mozsár* „anyagok apróra zúzására használatos vastag falú hengeres edény”, a *mozsártörő* pedig „a mozsárba tett anyag összezúzására való bunkós rúd” (MÉK 1985.). A különböző lexikonokban olvasható részletesebb meghatározások fából, fémből vagy porcelánból, olykor kőből készült, jellegzetes alakú, vastag és erős falú üreges edényként említik, amelyben mozsártörő segítségével darabos, szilárd anyagok nagyobb darabjait finom porrá lehet törni, morzsolni. Léteznek nagyobb fa- és vasmoszarak, valamint kisebb moszarak, amelyek többnyire sárgarézből, vasból, porcelánból, ritkán szerpentinből vagy achátból készülnek. A mozsártörőt pedig rendszerint mindkét végén lapított vagy bunkóban végződő fém-, porcelán- vagy farúdként határozzák meg, amellyel a mozsárba helyezett anyagot szokták törni (RÉVAI 1916., ÚML 1961., MN 2001.).

A moszarak a konyhai munkának (pl. süvegucukorból porcukor készítésének, kőso apróra törésének, bizonyos fűszerek porrá zúzásának) egykor nélkülözhetetlen eszközei voltak, és nem egy esetben nélkülözhetetlenek még ma is a gyógyszerterek officináiban („műhelyeiben”) történő gyógyszerkészítés során.

Mit tudunk a *hadimozsarak* (közismert elnevezéssel a „szükségmoszarak”) születésének előzményeiről?

Az I. világháború kitörését követően az ország hamarosan nyersanyag szűkébe került. A tüzérségi lövedékek előállításához egyre több rézre volt szükség, amit az egyházak, a lakosság és egyes üzemek tulajdonában lévő *réztárgyak hadi célokra történő begyűjtése* révén tudtak csak biztosítani. Így került sor a templomok harangjainak beolvasztására és a legkülönbözőbb réz használati tárgyak (sárgaréz ajtókilincsek és ajtóveretek, rézmoszarak, fél kg-os vagy annál nagyobb sárgaréz súlyok, rézből készült gyertyatartók, tálcák, edények, üstök, fürdőkádak, fürdőkályhák víztartó hengerei stb.) beszoalgtatásának elrendelésére. A kereskedők üzleteiből és az iparosok műhelyeiből is be kellett szolgtatni ugyanezeket a tárgyakat, valamint a két milliméternél vastagabb sárga- és vörösréz lemezeket, sodronyokat, csöveket, sárgaréz csapokat stb. (Az ón-, ólom- és nikkel-tárgyakra vonatkozó beszoalgtatási kötelezettséggel – mivel nem tartozik a hadimozsarak történetéhez – most nem foglalkozunk.)

A réztárgyak kötelező bejelentésének és beszoalgtatásának nyíregyházi mozzanatai a *Nyírvidek* korabeli tudósításai révén jól nyomon követhetők (HIRDETMÉNY 1917., HIRDETMÉNY 1917A., MILYEN 1917., ELVITTÉK 1917., HIRDETMÉNY 1917B., ELVISZIK 1917., HIRDETMÉNY 1918., A KATHOLIKUS 1918.).

A begyűjtött rézmoszarak kiesett funkcióját a helyettük kapott *öntöttvas hadimozsarak*, ún. „szükségmoszarak” látták el, a gyógyszerterek hiányzó rézmoszaraít pedig *porcelán hadimozsarakkal*, „szükségmoszarakkal” pótolták.

Készültek ugyan mozsarak *háborús propaganda* céljából is, de a hadimozsarak mégis elsősorban *használati tárgyak* voltak. Ritkán egy-egy szebb darab *dísz tárgy* szerepét töltötte be, később pedig *emléktárgyként* őrizték őket. Ennek a többszörös megbecsülésnek köszönhető, hogy aránylag sok hadimozsár maradt az utókorra. Napjainkban mint *I. világháborús emlékek*, számos köz- és magángyűjtemény féltve őrzött kincsei közé tartoznak.

Több évtizedes, sokirányú gyűjtői tevékenységem régi pénzekre, orvosi érmekre, magyar gyógyfürdő emlékekre, régi képes levelezőlapokra és I. világháborús emlékekre (érmek, jelvények, tábori postai lapok, képes levelezőlapok, porcelán és üveg emléktárgyak, hadimozsarak, hadifogoly munkák stb.) egyaránt kiterjed. Sok gyűjtővel ellentétben nincs fő gyűjtési területem. Ebből adódik, hogy akár megyénkben is lehetnek egy-egy részterületet illetően gazdagabb magángyűjtemények – így hadimozsár kollekciók –, de leírásukkal eddig nem találkoztam.

A jelenlegi munka fő célja a gyűjteményemben található hadimozsarak bemutatása. Az ismertetésre kerülő különböző darabok minden bizonnyal csak töredékét képezik a létezőknek, ennek ellenére érdemes a velük kapcsolatos adatokat közkinccsé tenni, miután a kérdés irodalma meglehetősen szegényes. *Pusztai László „Magyar öntöttvasművesség”* című gazdagon illusztrált könyvében sem találunk utalást a hadimozsarakra, a kötetben szereplő mozsarak a XIX. században vagy azt megelőzően készültek (PUSZTAI 1978.). Ismertetőm nem titkolt másik célja kedvet teremteni egy – hadimozsarakkal foglalkozó – nagyobb lélegzetű munka összeállításához.

Előbb az öntöttvas-, majd a porcelánmoszarakat mutatom be, bizonyos – általam didaktikusnak tartott – csoportosítás szerint. Különböző típusokat és az egyes típusokon belül évszám és nagyság szerinti változatokat fogok ismertetni. A mozsártörök formáját és méretét nem részletezem. Több esetben eredetileg valószínűleg nem is az adott mozsárhoz tartozó darabokról van szó, egy részük más célból készült régebbi vasmoszár tartozéka lehetett. Miután döntő többségük semmiféle feliratot, évszámot nem visel magán, semmiféle jellegzetes formát vagy mintázatot nem mutat, „hovatartozásukat” szinte lehetetlen megállapítani. A mozsártörök némelyikén felfedezhető számok csupán nagyságbeli különbséget jelölnek, hasonlóan azokhoz a vasmoszarakhoz, amelyek egyedi jelként ugyancsak egy-egy szám látható. Kézenfekvőnek látszik, hogy egy adott mozsárhoz egy ugyanazon számot viselő mozsártörő tartozott. Kivételt egyetlen mozsártörő képez, amelyen – mint látni fogjuk – a mozsárral azonos felirat és évszám látható, ennek következtében összetartozásuk vitathatatlan.

Pillanatnyilag nem ismeretesek azok a hazai és külföldi vasöntődék és/vagy porcelángyárak, amelyekben a hadimozsarak készültek. Nem tudjuk, hogy milyen mennyiségben állították elő őket. A hadimozsarak korát viszont a rajtuk csaknem kivétel nélkül fellelhető évszámok megbízhatóan jelzik. Nagyon valószínű, hogy az első darabokat a háború második évében, 1915-ben készítették, nem találkoztam ugyanis olyan példánnyal, amelyen az 1914-es évszám önmagában szerepelne. Mellette mindig található egy másik évszám (1915, 1916, 1917 vagy 1918), ami a mozsár készítésének az évét jelöli. (Megjegyzést érdemel, hogy az I. világháborús préselt üveg poharak és porceláncsészék között olykor olyanok is felbukkannak, amelyeken csak az 1914-es évszámot találjuk, de ezeknek a tárgyaknak a döntő többségén is – a mozsarakhoz hasonlóan – két évszám látható.)

Ritkán fordul elő, hogy *önmagában csak évszám* van a hadimozsáron. Az *évszám(ok)* mellett többnyire rövid (magyar, német vagy latin) *felirat* vagy valamilyen *képi motívum* is megjelenik rajtuk. Ugyancsak ritka a *csupán képi motívumot* megörökítő, évszám és/vagy felirat nélküli hadimozsár.

A mozsarak leírásában három *méretet* adok meg, a magasságát (m.), szájátmérőjét (sz.) és fenékatmérőjét (f.). Itt jegyzem meg, hogy elsősorban a különböző években készült, azonos típusú vasmoszarak között, de némely esetben még az azonos évben készült, több példányban

meglévő darabok között is a méreteket illetően 1-2 mm-es különbségek előfordulnak, ezeket a leírás során nem részletezem.

Bemutatom a különböző mozsártípusok *képét*, ahol szükséges, ott külön-külön az elülső és a hátsó oldalát is. Az egymástól csupán nagyság vagy évszám tekintetében eltérő darabok közül természetesen csak egynek a képe kerül ismertetésre. A fényképek többsége a mozsarat önmagában, mozsártörő nélkül ábrázolja, mindössze néhány esetben került sor – a látvány teljessége kedvéért – a megőrkítésükre a mozsártörővel együtt. Amennyiben a felirat és/vagy az évszám a mozsár pereme alatt található, elolvasásának megkönnyítése érdekében a mozsarat szájával lefelé fordítva fényképeztük le, és ebben a helyzetben mutatom be.

I. Öntöttvas hadimozsarak

Évszám önmagában

1. **1914–16.** (1. kép)

m.: 11,7 cm, sz.: 13,3 cm,
f.: 8,2 cm.

Az évszám a sima törzsű, fül nélküli mozsár kihajló pereme alatt található.

1. kép

1914–16. évszámú öntöttvas hadimozsár (szájával lefelé fordítva)

Fig. 1

Cast-iron war mortar from 1914–16 (upside down)

2. **19+14 19+16**

3. **19+14 19+17**

4. **19+14 19+18**

m.: 12,8 cm, sz.: 12,0 cm,
f.: 7,4 cm.

5. **19+14 19+16**

6. **19+14 19+17**

7. **19+14 19+18**

m.: 14,8 cm, sz.: 13,9 cm,
f.: 8,9 cm.

8. **19+14 19+16** (2–3. kép)

9. **19+14 19+17**

m.: 17,0 cm, sz.: 16,4 cm,
f.: 10,9 cm.

10. **19+15 19+15**

m.: 14,8 cm, sz.: 13,9 cm,
f.: 8,9 cm.

2. kép

A 8. számú hadimozsár eleje az 19+14-es évszámmal

Fig. 2

Front part of war mortar No. 8 with year: 19+14

3. kép

A 8. sz. hadimozsár hátulja az 19+16-os évszámmal

Fig. 3

Back part of mortar No. 8 with year: 19+16

A két évszám a 2–10. számú mozsarak mindegyikében a mozsártörzs középső harmadában, az elülső és a hátsó felszínen található egy-egy hosszúkas, téglalap alakú keretben. Minden egyes évszám két részből áll (pl. 19 és 14), a két rész között a Vaskereszt stilizált képe látható, amelyet a leírásban a + jel szemléltet. A fül az évszám magasságában helyezkedik el, tompított sarkú szögletes.

Évszám és magyar szöveg

11. A HAZÁÉRT 1914–1918 (4–5. kép)

m.: 12,0 cm, sz.: 12,5 cm,

f.: 8,0 cm.

A felirat a mozsár középső harmadában kialakított, kissé kiemelkedő körkörös sávon elől, az évszám hátul látható, a szögletes fül ugyanebben a magasságban van. A mozsártörzset az aljához közel és a fül fölötti részen három-három körbefutó, párhuzamos, mélyített vonal díszíti.

4. kép

A 11. sz. hadimozsár A HAZÁÉRT felirattal

Fig. 4

War mortar No. 11 with inscription A HAZÁÉRT (for the country)

5. kép

A 11. sz. hadimozsár hátulja az évszámmal

Fig. 5

Back part of war mortar No. 11 with year

6. kép

A 12. sz. hadimozsár évszáma és felirata

Fig. 6

Year and inscription of war mortar No. 12

12. 1914–16. / A HAZÁÉRT! (6. kép)

m.: 11,8 cm, sz.: 14,0 cm, f.: 9,0 cm.

Az évszám és a felirat a sima mozsártörzsön alulról felfelé, két függőleges sorban helyezkedik el, a túloldalon (hátul) a mozsár méretét jelző 4 látható, a középső harmadban lévő fül szögletes.

Évszám és német szöveg

13. Durch Krieg / zum Sieg. 1914–1916

14. Durch Krieg / zum Sieg. 1914–1917 (7–8. kép)

m.: 11,7 cm, sz.: 12,8 cm, f.: 8,0 cm.

A német szöveg jelentése: „Háborún át a győzelemhez”. A felirat a mozsártörzs középső harmadában kiképzett sűrű, finom függőleges vonalakal díszített, kissé előemelkedő övszerű sávon két párhuzamos sorban elől, az évszám hátul található. A szögletes fül a díszes sáv magasságában helyezkedik el. A sáv felett és alatt három-három körbefutó, párhuzamos mélyített vonal látható.

7. kép

A 14. sz. hadimozsár eleje német felirattal

Fig. 7

Front part of war mortar No. 14 with German inscription

8. kép

A 14. sz. hadimozsár hátulja az évszámmal

Fig. 8

Back part of war mortar No. 14 with year

Évszám és latin szöveg

9. kép

A 15. sz. hadimozsár eleje Pro gloria felirattal

Fig. 9

Front part of war mortar No. 15 with inscription Pro gloria

15. Pro gloria 1914–1915 (9–10. kép)

m.: 11,0 cm, sz.: 12,0 cm,

f.: 7,2 cm.

A latin szöveg jelentése: „A dicsőségért”. A felirat a sima mozsártörzs középső harmadában elől, az évszám hátul van, az ugyanebben a magasságban lévő fül félkör alakú.

10. kép

A 15. sz. hadimozsár évszáma

Fig. 10

Year of war mortar No. 15

16. Pro gloria 1914–1915

m.: 13,2 cm, sz.: 14,2 cm,

f.: 9,2 cm.

Az előzőhöz hasonló.

17. PRO / „GLORIA” 1914–1915

(11–12. kép)

m.: 13,3 cm, sz.: 14,2 cm,

f.: 9,2 cm.

A felirat a sima mozsártörzs középső harmadában két vízszintes sorban elől, az évszám hátul található, a felirat magasságában lévő fül félkör alakú.

11. kép

A 17. sz. hadimozsár eleje PRO “GLORIA” felirattal

Fig. 11

Front part of war mortar 17 with inscription PRO “GLORIA”

12. kép

A 17. sz. hadimozsár évszáma

Fig. 12

Year of war mortar No. 17

13. kép

A 19. sz. hadimozsár eleje
Pro patria felirattal

Fig. 13

Front part of war mortar No. 19
with inscription Pro patria

18. Pro patria 1914–1916

19. Pro patria 1914–1917 (13–14. kép)

m.: 11,1 cm, sz.: 12,2 cm,
f.: 7,5 cm.

A latin szöveg jelentése: „A hazá-
ért”. A felirat és az évszám a mozsártörzs
közepén kialakított enyhén előemelkedő –
kissé szabálytalan lefutású finom, függőle-
ges vonalrészekkel tagolt – övszerű sávon
elől, illetve hátul helyezkedik el, a szögle-
tes fül a felirat (és évszám) magasságában
látható. A sáv felett három, alatta két párhu-
zamosan körbefutó mélyített vonal figyelhe-
tő meg.

14. kép

A 19. sz. hadimozsár évszáma

Fig. 14

Year of war mortar No. 19

20. Pro patria 1914–1918

m.: 11,6 cm, sz.: 12,8 cm, f.: 8,0 cm.

Külleme a 18. és 19. számú mozsarakéhoz hasonló.

21. Pro patria 1914–1916

m.: 14,7 cm, sz.: 14,6 cm,
f.: 9,3 cm.

22. Pro patria 1914–1917

m.: 15,1 cm, sz.: 14,8 cm,
f.: 9,6 cm.

Ugyancsak a 18. és 19. sorszám
alatt ismertetett mozsarakhoz hasonlóak.

23. PRO VICTORIA. 1914–15.

(15–16. kép)

m.: 11,5 cm, sz.: 12,5 cm,
f.: 7,5 cm.

A latin szöveg jelentése: „A győze-
lemért”. A felirat és az évszám a fül nélküli,
sima törzsű mozsár kihajló pereme alatt kör-
körösén helyezkedik el.

Hasonló feliratú és évszámú, 21 cm
hosszú mozsártörő (17. kép).

15. kép

A 23. sz. hadimozsár a perem
alatti PRO VICTORIA.
felirattal (szájával lefelé
fordítva)

Fig. 15

War mortar No. 23 with the
inscription under the rim PRO
VICTORIA. (upside down)

16. kép

A 23. sz. hadimozsár a perem
alatti évszámmal
(szájával lefelé fordítva)

Fig. 16

War mortar No. 23 with year
under the rim (upside down)

17. kép

A 23. sz. hadimozsárral azonos
feliratú és évszámú mozsártörő

Fig. 17

Pestle with identical inscription
and year as war mortar No. 23

Évszám és képi motívum

24. Ágyú

1914–1916 (18–19. kép)

m.: 11,6 cm, sz.: 12,8 cm, f.: 7,5 cm.

A 18. és 19. számú mozsarak ismertetése során leírtakhoz hasonló környezetben elől középen rövid csövű ágyú (mozsárágyú?) vázlatos képe, hátul az évszám látható. A lapos hengeres alappal csatlakozó gömb alakú fül ebben az esetben is a felirat (és az évszám) magasságában van. A mélyített vonaldíszítés csaknem egyezik a 13. és 14. számú mozsarakéval.

A mozsártörzsek nagyon hasonló díszítése alapján valószínűsíthető, hogy a 13. és 14., a 18. és 19., valamint a 24. sorszám alatt ismertetett mozsár-típusok azonos öntödében, feltehetően Ausztriában vagy Németországban készültek.

Az évszámos mozsarak mindegyikén két évszám szerepel. Az első a „nagy háború” kezdetét (1914) jelzi, a második a készítés (1915, 1916, 1917 vagy 1918) évét. A 10. sorszámú mozsár éppen ezért különös a maga nemében, ugyanis mindkét oldalán az 1915-ös évszám látható. Az azonos évszámok feltüntetése logikailag nem magyarázható. A filatéliában és a numizmatikában közismert „tévnyomat” és „tévveret” analógiájára nem öntéstechnikai, hanem tervezési értelemben hibás, azaz téves öntvényről lehet a leginkább szó.

II. Porcelán hadimozsarak

Évszám önmagában

1. 1914/16 (20. kép)

m.: 11,9 cm, sz.: 14,5 cm, f.: 9,5 cm.

A fekete évszám valamivel a fül nélküli mozsártörzs közepe fölött körbefutó, nyolc részből összetevődő, 2,5 cm széles „pánt” egyik tagján található. A mozsár fenekén benyomott (mélyített) 363 olvasható.

Évszám és magyar felirat

2. HADI / MOZSÁR 1914–1916

3. HADI / MOZSÁR 1914–1917

m.: 12,4 cm, sz.: 14,3 cm, f.: 9,2 cm.

A fekete felirat két sorban, a fül nélküli mozsártörzs alsó felén elől, az évszám hátul látható.

4. HADI / MOZSÁR 1914–1917 (21–22. kép)

m.: 17,0 cm, sz.: 19,8 cm, f.: 11,7 cm.

Külleme az előző két mozsáréhoz hasonló.

18. kép

Ágyúmotívum
a 24. sz. hadimozsáron

Fig. 18

Cannon motive on war mortar
No. 24

19. kép

A 24. sz. hadimozsár évszáma

Fig. 19

Year of war mortar No. 24

20. kép

Az 1. sz. porcelán hadimozsár

Fig. 20

China war mortar No. 1

21. kép

A 4. sz. porcelán hadimozsár elülső oldala a felirattal

Fig. 21

Front part of china war mortar No. 4 with inscription

22. kép

A 4. sz. porcelán hadimozsár hátsó oldala az évszámmal

Fig. 22

Back part of china war mortar No. 4 with year

23. kép

Az 5. sz. porcelán hadimozsár

Fig. 23

China war mortar No. 5

5. Hadi-Mozsár / 1914–1916 (23. kép)

m.: 13,1 cm, sz.: 13,6 cm, f.: 9,2 cm.

A fekete felirat két sorban helyezkedik el. A felső sor domború vonalvezetésű, az alsó egyenes. A két sor között finoman díszített rövid vízszintes vonal húzódik. A tárcsa alakú fül a peremhez közel, a mósártörzs alsó kétharmadához viszonyítva kissé „vaskosabb” kiképzésű felső harmadban található.

Évszám, latin felirat és képi motívum

24. kép

A 6. sz. porcelán hadimozsár eleje

Fig. 24

Front part of china war mortar No. 6

6. Pro patria 1914–1917 stilizált kétfejű sassal (24–25. kép)

m.: 12,0 cm, sz.: 14,5,

f.: 9,5 cm.

A fül nélküli mósártörzs felső felén stilizált kétfejű sas képe látható az osztrák koronával, alatta a Pro Patria felirat, hátul az alsó negyedben az évszám olvasható. A peremen vastagabb, a felirat/évszám alatt vékonyabb körbefutó vonalas díszítés figyelhető meg. A felirat, az évszám és a díszítő elemek egyaránt feketék.

25. kép

A 6. sz. porcelán hadimozsár hátulja

Fig. 25

Back part of china war mortar No. 6

26. kép

A 7. sz. porcelán hadimozsár a színes csatajelenettel

Fig. 26

China war mortar No. 7 with colour battle scene

Évszám nélküli képi motívum

7. Színes csatajelenet (26. kép)

m.: 12,5 cm, sz.: 14,5 cm, f.: 9,3 cm.

Fül nélküli mozsár. Törzsének csaknem egész elejét magyar és német nemzetiszínű szalaggal összefogott tölgyfalevél koszorú keretezte színes csatajelenet foglalja el. A színes kép átmérője a kerettel együtt 9,0 cm. Évszám nélküli.

Végezetül néhány olyan hadimozsárról szeretnék röviden szólni, amelyek nincsenek ugyan meg a gyűjteményemben, de létezésük kétségtelen, s ismeretük teljesebbé teszi a hadimozsarakról kialakított képünket.

Öntöttvas hadimozsár, a rajta látható motívum leglényegesebb alkotóeleme két egymást keresztező ágyúcső. A keresztezett ágyúcsövek alkotta négy körtérfelületen felül *PATRIOT*, bal oldalon *KRIEGS*-, jobb oldalon *METALL*, alul *SAMMLUNG*, alatta *1915* olvasható. A német felirat magyar jelentése „Hazafi. / háborús fém / gyűjtés”. A fémbegyűjtés első évében készült, minden bizonyítással háborús propaganda céljából.

Hasonló motívummal rendelkező öntöttvas mozsár, felirata felül *PRO*, alul *PATRIA*, alatta *1914–1916*.

A hatodikként bemutatott porcelán hadimozsár (24. kép) változata, a kétfejű sas alatt azonban nem a Pro Patria, hanem az *Aus grosse Zeit* („Nagy időből”) felirat olvasható.

Az I. világháborús emlékeket gyűjtők körében közkedtek a központi hatalmak uralkodóinak (Német birodalom: II. Vilmos, Osztrák-Magyar Monarchia: Ferenc József, Bulgária: I. Ferdinánd, Törökország: V. Mohammed) arcképével díszített különféle porcelán bögrék, tányérok, hamutartók, virágvázákat, gyertyatartók és egyéb tárgyak. Léteznek olyan porcelán hadimozsarak is, amelyek két (Ferenc József és II. Vilmos), három (Ferenc József, II. Vilmos és I. Ferdinánd) vagy négy (Ferenc József, II. Vilmos, I. Ferdinánd és V. Mohammed) uralkodó *arcképét* örökítik meg. Részletesebb bemutatásuk egy nagyobb szabású, több köz- és magángyűjtemény anyagát feldolgozó ismertető feladata lehet.

Irodalom

ELVITTÉK 1917.

Elvitték a harangokat. *Nyirvidék* XXXVIII: 64. 1917. március 29. 3.

ELVISZIK 1917.

Elviszik az ipari üzemek fémtárgyait. *Nyirvidék* XXXVIII: 118. 1917. június 3. 3.

MÉK 1985.

Magyar Értelmező Kéziszótár. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 971.

HIRDETMÉNY 1917.

Hirdetmény. *Nyirvidék* XXXVIII: 3. 1917. január 11. 6.

HIRDETMÉNY 1917A.

Hirdetmény. *Nyirvidék* XXXVIII: 37. 1917. február 25. 5.

HIRDETMÉNY 1917b.

Hirdetmény. *Nyirvidék* XXXVIII: 65. 1917. március 30. 4.

HIRDETMÉNY 1918.

Hirdetmény. *Nyirvidék* XXXIX: 19. 1918. január 23. 4.

A KATHOLIKUS 1918.

A katolikus templom tornya. *Nyirvidék* XXXIX: 25. 1918. január 30. 3.

MILYEN 1917.

Milyen fémtárgyakat kell beszolgáltatni? *Nyirvidék* XXXVIII: 50. 1917. március 13. 3.

MN 2001.

Magyar Nagylexikon. Tizenharmadik kötet. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest 2001. 342.

PUSZTAI 1978.

Pusztai László: Magyar öntöttvasművesség. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1978.

RÉVAI 1916.

Révai Nagy Lexikona. XIV. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest 1916. 78.

ÚML 1961.

Új Magyar Lexikon. 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 57.

Dr. JAKÓ János

H-4400 Nyíregyháza, Lukács Ödön utca 4.

e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Cast-iron and china war mortars from the time of the First World War

Soon after the outbreak of the First World War the country began to feel the shortage of raw materials. More and more brass became necessary for producing artillery ammunition which could be provided only by confiscating brass objects for war needs. Surrendered brass mortars were replaced by cast-iron and china war or “emergency” mortars.

The author reviews the war mortars from his collection. Beside a detailed description of 24 cast-iron and 7 china mortars he also displays the main types. On some of the pieces the year is indicated, on some others beside the year we find Hungarian, German and Latin text, more rarely some depiction, and there are pieces with only motive without the indication of the year. At the moment we do not know those Hungarian and foreign iron-foundries and china factories where war mortars were produced. Neither do we know the quantity of mortars, but their age can be precisely determined from the indication of years that is met in most of the cases. The first pieces must have been produced in 1915.

Today these objects, as memories of the First World War, belong to precious treasures of public and private collections.

Dr. János JAKÓ

H-4400 Nyíregyháza, Lukács Ödön utca 4.

e-mail: drjakojanos@freemail.hu

Bethlen, Nagyatádi és Gömbös tiszántúli 1922. májusi választási körútja és annak eredményei

Sipos József

A témával a szakirodalom még nem foglalkozott érdemben. A miniszterelnök 1922-es kampányban elmondott beszédei nem találhatók meg az 1933-ban kiadott Bethlen István gróf beszédei és írásai című kötetben (BETHLEN 1933. I. 154–176.). E beszédeivel és a kampányban végzett munkájával nem foglalkozik Romsics Ignác Bethlen életrajza sem (ROMSICS 1991.). Ugyanez állítható az e választásokat bemutató korábbi tanulmányról (SZABÓ 1994.). Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922 c. legújabb tanulmánya is csak annyit állít, hogy „*A kampányban Bethlen István Nagyatádival együtt járta az országot, egységüket demonstrálandó. A miniszterelnök beszédeiben a korábban képviselt nézeteit hangoztatta: támadta a legitimistákat, akik kockára tették az ország békéjét, és az új kormánypárt lehetőségeit méltatta.*” (PAKSY 2010. 100.)

Mi a bethleni konszolidáció jellegének alaposabb megértése miatt kulcsfontosságúnak tartjuk az 1922-es nemzetgyűlési választások eddigieknél alaposabb bemutatását és elemzését. E nagyobb munka keretében pedig a miniszterelnök és az Egységes Párt működésének – annak vezető testületének és vezetői tevékenységének – részletesebb megismerését, különös tekintettel Bethlen választási kampányban való aktív részvételére. Ő ugyanis hat kampánykörutat tett az országban. Március 12-én Nagyatádi Szabóval és Gömbössel Miskolcon és Borsod megyében voltak. Március végén Hódmezővásárhelyen, Szegeden és Csongrád megyében kampányoltak (SIPÓS 2010.). Április 30-án Bethlen és Gömbös Egerben volt. Május 7-én a Tiszántúlra, Hajdú és Bihar megyébe látogatott, ahová ismét Nagyatádi Szabó és Gömbös kísérte el. Az ötödik kampánykörútja a Nyugat-Dunántúlon, Vas és Sopron megyében volt, a hatodik pedig – május 20–21-én – Gömbös kíséretében a Duna-Tisza közén (SIPÓS 2011., SIPÓS 2014.).

Most a miniszterelnök negyedik kampánykörútján elhangzott beszédeket és történeteket mutatjuk be.

Bethlen Istvánt erre a választási körújtára – mint már jeleztük – elkísérte Nagyatádi Szabó István az Egységes Párt elnöke és Gömbös Gyula a párt ügyvezető alelnöke, aki egyben a párt kampányát szervezte. Az előzetes tervekben a parasztpolitikus nem szerepelt.¹ A *Szózatban* a kampánykörútról megjelent tudósításban azt olvashatjuk, hogy Nagyatádi Szabó „*jövetelét nem jelezték előre.*”² A parasztpolitikus tehát eredetileg nem kívánt részt venni e kampánykörúton sem, mint ahogy nem volt Egerben sem. Az utolsó pillanatban meggondolta magát. Ennek valószínű oka az Egységes Párt Intéző Bizottságának május 4-ei értekezletén a jelöltállítások véglegesítésekor kötött kompromisszumban keresendő. Erre később még visszatérünk.

---

¹ *Világ* V. 7. 1922. 2.

² *Szózat* V. 9. 1922. 3.

A miniszterelnök különvonata 6-án este 11 órakor elindult a Nyugati pályaudvarról a Tiszántúlra. Bethlennel tartott még Eckhardt Tibor miniszterelnökségi sajtófőnök, Lukovich Aladár a kormánypart egyik vezetője, dr. Vogler Antal a miniszterelnök titkára és Zsilinszky Gábor. A hálókocsikban eltöltött éjszaka után másnap reggel Püspökladányban csatlakozott a delegációhoz dr. Petri György miniszteri tanácsos, Bethlen munkatársa. Ő Petri Elek debreceni püspök fia volt, akit 4-én fogadtak el a nádudvari választókerület hivatalos egységes párti jelöltjének. Berettyóújfaluban Zsilinszky Endre szállt fel a vonatra, aki a *Szózat* főmunkatársa és Gömbös barátja volt. Őt szintén a legszűkebb pártvezetés május 4-ei értekezletén fogadták el a derecskei választókerület hivatalos jelöltjének. Itt csatlakozott még a delegációhoz Balásházy Iván Bihar megyei főispán és az őt kísérő Lovassy, aki a határszéli rendőrség főfelügyelője volt.

Kismarján

A delegáció első választási programja a Bihar megyei Kismarján, az állomáson zajlott. A miniszterelnök – az éles szél és a szitáló eső ellenére – fedetlen fővel hallgatta meg Tóth Gábor parasztgazda, a falu bírása üdvözlőbeszédét. A bírő hangoztatta: ők bíznak Bethlen Gábor leszármazottjában, hogy nem fogja hagyni sokáig sínylődni az idegen járom alá került testvéreinket. Bethlen a paraszti hallgatóságnak hangsúlyozta: „*azért fogtunk össze a föld népének vezérével, Nagyatádival, hogy a hazáért együtt dolgozzunk. Ezt az egységet nem bontja meg senki többé.*” Ezzel az Egységes Párt létrehozását indokolta, egyúttal nyilvános gesztus volt ez a parasztpolitikus felé, illetve a választókerület paraszti szavazóit akarta megnyerni. Végül a választókerület egységes párti jelöltje, Erődi-Harrach Béla megválasztását javasolta. Ő 1920 és 1922 között is ennek a választókerületnek – a szalárdinak – volt a képviselője. Búcsúzáskor Bethlen sok parasztemberrel kezét fogott. Erről a *Szózat* azt írta, hogy azokban „*nem az alázatosság van, hanem tisztelet és nem a nagyurak iránti féltélenk respektus, hanem őszinteség és bizalom.*”³ A fajvédők lapja ezzel is a miniszterelnök tekintélyét kívánta szolgálni.

Ezután Derecskére utaztak.

Derecskén

Itt 1920 és 1922 között Dinich Viktor a korábbi Friedrich-párt tagja volt a képviselő. Az 1922-es választásokon már az Andrássy–Friedrich-párt tagjaként nem itt indult, mert tudta, hogy a legitimista politikának nincs komoly bázisa. Helyette Guthy Tódor volt szabadelvű politikus, nyugalmazott államtitkár kezdett el szervezkedni, és az Egységes Párt jelöltjeként el akart indulni. A vezetőség azonban május 4-én nem őt, hanem Zsilinszky Endrét tette meg a párt hivatalos jelöltjének. Bethlen és környezete az ő támogatására utazott Derecskére. Zsilinszky legkomolyabb ellenfelként Mezőfi Vilmost vette számba, aki a *Szabad Szó* főszerkesztőjeként az *Országos 48-as Szocialista Párt* vezetője volt. E párt lényegében agrárszocialista jellegű politikát folytatott. A kerületben indult még az Andrássy–Friedrich-párt jelöltjeként Farkas Áron. Ő nem számított komoly ellenfelnek, mert a református többségű választókerületben nem volt a legitimizmusnak nagy társadalmi támogatottsága.

A virágokkal díszített derecskei állomáson Bethlent és kíséretét Ertsey Péter közjegyző, az Egységes Párt helyi elnöke, dr. Marjay Barna főszolgabíró és a csendőrpáncsnok köszöntötte.

³ *Szózat* V. 9. 1922. 4.

Derecskére lovaskocsikon mentek, előttük bandérium vágatott, a város elején „Isten hozott” felirat, a házakon nemzeti zászlók, a falakra felfestve „Éljen Zsilinszky Endre”.

A szónokok a falu főterén felállított és felvirágzott emelvényről beszéltek a néphez. Ott tolongott az egész falu, sőt a választókerületből is sokan. A *Szózat*, sőt Az *Est* című liberális lap is többezres tömegről írt.

Bethlen István az Egységes Párt létrehozásáról, a földreformról és a királykérdésről beszélt. „Azért jöttünk ide, ... hogy a Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt zászlaját kibontsuk, és jóindulatukba ajánljuk Zsilinszky Endrét, mint az egységes párt jelöltjét, akit jól ismerünk, és nagyra becsülünk és a parlamentbe közkatonának megnyerni szeretnénk. A kisgazda társadalom vezérével Nagy-

atádi Szabó Istvánnal (Hosszantartó éljenzés) azért fogtam kezét, és azért akarok vele egy úton haladni, mert a nemzet képviselőjét látom benne és a kisgazda társadalom vezérét. ... az intelligencia akkor teljesíti feladatát a nemzet érdekében – mondta – ha a kisgazda társadalommal együtt jár, és annak érdekeit képviseli. Ez a nemzet nemcsak jogból él, hanem ennek a nemzetnek kenyérre, földre és munkára is szüksége van.” A földreformról elmondta: „Mink ezt a törvényt tisztességgel, becsülettel fogjuk végrehajtani.” E bejelentését hallgatói lelkes éljenzéssel fogadták. A földbirtokosok megnyugtatóra kijelentette, hogy az nem lesz olyan, mint az 1919 februárjában elfogadott Búza Barna-féle radikális földreform. Akik azt megcsinálták, azok „csak a földbirtokos osztályt akarták tönkretenni, hogy a politikai uralmat az ipari munkásság kezébe átjátsszák. Nem akarunk olyan földreformot sem végrehajtani, amilyent a románok és szerbek csináltak.” Tehát Bethlen ellenezte a széleskörű, demokratikus földreformot. „Tudom, hogy vannak, akik járnak-kelnek ebben az országban – mondta – és azt hirdetik, hogy ezt a törvényt nem tudjuk végrehajtani.” Ezzel többek között Mezőfire és pártjára célzott. Erről a *Szózat* így írt: „A zsidó Mezőfi Vilmos ... rendkívül ügyel arra, hogy földosztási bolondgombáit rá ne bizonyíthassák.”⁴

A miniszterelnök azt is elmondta, hogy az 1921 augusztusában elfogadott ingó és ingatlan vagyonváltság alapján a nagybirtokosok által leadandó mintegy 500.000 kat. holdat az igényjogsultak fogják megkapni. „Ezzel az ezer holdon felüli birtokosok kezéből kivesszük a földnek 15–20 százalékát.”

Ehhez – a mezőgazdasági termények külföldre kivitelének hangsúlyozása után – a rá jellemző módon hozzátette: „Ügyelniünk kell tehát arra, hogy a végrehajtás úgy történjen, hogy

1. kép

Bethlen István beszél Derecskén 1922. május 7-én.
Balról jobbra: Gömbös Gyula, Zsirkay János, Zsilinszky Endre és Nagyatádi Szabó István

Fig. 1

István Bethlen makes a speech in Derecske May 7th 1922.
From left to right: Gyula Gömbös, János Zsirkay, Endre Zsilinszky and István Nagyatádi Szabó

⁴ *Szózat* V. 9. 1922. 4.

a termelés ne csökkenjen, hogy olyan kezekbe kerüljön a föld, amelyek meg tudják művelni.” Bethlen a földreform becsületes végrehajtását és a mezőgazdasági termények szabad forgalmának fenntartását ígerte. Mindkettő fontos volt a parasztságnak. Lényegében azonban – mint láttuk – csak egy mérsékelt földreformra gondolt.

A királykérdésről szólva elítélte a két királypuccsot és annak szervezőit. *„Mi nemzeti királyságot akarunk, független Magyarországot. Ettől nem tágitunk. Azért fogtunk kezét nagyatádi Szabó Istvánnal, (Éljenzés.) hogy kellő időben végre is hajtsuk ezt.”*

Végül újra a választók figyelmébe ajánlotta Zsilinszky Endrét. A miniszterelnök beszédét a tömeg csendben hallgatta végig és megéljenezték.⁵

Utána Nagyatádi Szabó beszélt. A Kisgazdapártot azért bővítették Egységes Párttá – mondta – mert *„csak így tudunk tekintélyes, belsőleg rendezett országot teremteni a külföld előtt és csak így biztosíthatjuk magunknak a külföldi hitelt és tudhatunk előnyös gazdasági szerződéseket kötni a külfölddel.”* Az egyéni érdekeket alá kell rendelni az ország érdekének. A Kisgazdapárt „elvi programja” változatlan maradt – mondta. A parasztpolitikus érvei lényegében igazak voltak.⁶

Itt azonban a tömegeből többen – valószínűleg Mezőfi támogatói – bekiabáltak: *„Hol a titkosság? Hová tették a szavazati jogunkat?”* Nagyatádi így folytatta: *„Ha én az ország érdekében össze tudtam fogni Bethlen István gróffal, akkor önök is támogathatják a párt hivatalos jelöltjét.”* Erre sokan azt kiáltották: *„Nem kell nekünk!”* A tömeg egyik szélén Guthyt, a másikon pedig Mezőfit éltették a szimpatizánsaik. A zajban alig lehetett a parasztpolitikus hangját hallani, aki kijelentette: *„Azt mondják rám, hogy eladtam a kisgazdapártot. Ez nem igaz. Pártunk ugyanaz, ami volt, csak kibővítve.”* Erre valaki azt kiabálta neki: *„Az urakkal egy tából eszik cseresznyét!”* A nép között mások is szónokolni kezdtek, Zsilinszky ellenjelöltjeit éltették. Többen bekiabáltak: *„Nem kell nekünk a csizmások ellensége! Minek hozták ide?”* Ebben a hangzavarban Nagyatádi percekig nem tudott szóhoz jutni. Mérgében izgatott mozdulattal lekapta fejéről kalapját, összegyűrte és földhöz vágta. Egy pillanatra csend lett. Ekkor a parasztzvezér emelt hangon megkérdezte a tömegtől:

– *„Kisgazdapártiak maguk?*

– *Igen! – kiáltották vissza.*

– *És nem hallgatják meg a saját vezérüket! Ez nem járja!”* Még egyszer ajánlotta képviselőnek Zsilinszkyt, majd elhagyta az emelvényt.

Ezután Gömbös szólt az egybegyűltekhez. Az állandó bekiabálások, az ellenjelöltek éljenzése miatt lényegében ő csak röviden tudott beszélni. Amikor Zsilinszkyt képviselőjelöltnek ajánlotta, akkor neki is bekiabáltak: *„Nekünk nem jelöltünk! Nem kell Zsilinszky!”* Erre Gömbös bejelentette: ő Derecskén marad és *„majd megtanítom én magukat...”* Ez felért egy fenyegetőzéssel.⁷

A viharos gyűlés befejezése után a miniszterelnök és kísérete – Gömbös kivételével – az álomlásra hajtatott, és továbbutaztak Debrecenbe. A tömeg lassan és elégedetlenkedve szétoszlott. A földmunkások és szegényparasztok – akik a gyűlésen egy tömegben helyezkedtek el – fojtott hangon vitatták az eseményeket. A közép- és gazdagparasztok – akiknek egy része Guthy jelöltségét támogatta – már sokkal hangosabban vitatták a történeteket, és vagy négy-ötszázán a Polgári Kör udvarán gyülekeztek. Amikor megtudták, hogy Gömbös a község házára ment, hogy ott tárgyaljon a Zsilinszkyt támogatók vezéreivel, oda akartak menni, hogy ott is követeljék tőle Zsilinszky visszahívását. Erről a mérsékeltberek lebeszélték a tömeget. Végül egy delegáció ment Gömbösért, akit meghívtak a Körbe. Ő el is ment, és a ház tornácáról intézett beszédét a gazdákhöz. Először az egység

⁵ Szózat V. 9. 1922. 4.

⁶ Szózat V. 9. 1922. 5.

⁷ A gyűlésnek ezt a részletét Az Est V. 9. 1922. 5. írta meg legrészletesebben, de lényegében ezt állította a Világ V. 9. 1922. 3., az Újság V. 9. 1922. 3. és a Népszava V. 9. 1922. 2. is.

és az erős vezetés jelentőségéről beszélt, majd kijelentette, hogy Zsilinszky olyan jelölt, aki a „*párt érdekeinek a legjobban megfelel*.” Ezért ők mondták neki, hogy „*neked képviselőnek kell lenned*.” Nem lesz! – harsogta a tömeg, és az öklüket rázták. Fenygetőzve kiáltottak. „*Vigyék máshová! Bosszúból hozták ide a nép ellen!*” Ő viszont a végén azt kérte a Zsilinszkyvel elégedetlenkedőktől, hogy ha „*megoszlik is a tábor, haragból, bosszúból senki se csatlakozzék Mezőfihez*.”⁸

Mindezt május 9-én Az Est liberális napilap „*Derecskének nem kell Zsilinszky Endre*” címmel részletesen leírta. Azt jósolta, hogy a választókerületben az igazi küzdelem Guthy és Mezőfi között lesz. Már csak azért is, mert Guthynak sok híve van Derecskén, Sárándon és Tápén. Mezőfi földmunkásokból és szegényparasztokból álló tábora pedig Hajdúbagos, Hosszúpályi, Monostorpályi és Vértesszőlős községeiben a legerősebb. Még az ún. intelligenciának is csak kis része támogatja Zsilinszkyt – írták.⁹

E cikk lényegét a többi liberális lap és a Népszava átvette.¹⁰ Sőt! A Népszava a derecskei kudarcról írva azt is megemlítette, hogy Zsilinszkyról a választókerületben is tudják, hogy a „*kurzus legreakciósabb publicistája, akinek a cikkei a szélsőséges militarista szellem és felekezeti gyűlölködés hatja át*.” Az ottani parasztság körében ezért is népszerűtlen, attól kezdve, hogy „*Gömbösék rá akarták tukmálni a kerületre*.”¹¹

A fajvédők lapja, a Szózat május 10-ei száma hazug híreknek minősítette Az Est riportját. Alcímében állította: Miklós-Klein Ármin a lap tulajdonosa korteskedik Guthy mellett. Az előzményekről pedig a következőket írták: a „*zsidó sajtó felszisszent arra a hírre, hogy az Egységes Párt vezetősége Zsilinszkynek jelöltséget ajánlott a derecskei választókerületben. Ennek oka – írták –, hogy a „keresztény és nemzeti eszmék kemény gerincű harcosát nem szívesen látják*.” „*Még inkább kinosan érintette a zsidó-liberális tábor*,” hogy „*Bethlen megtisztelte Zsilinszky közéleti munkásságát azzal, hogy elment a derecskei választókerületbe és őt a választóknak ajánlotta*.”¹²

E cikk a „*zsidó szennysajtó legnotóriusabb*” képviselőjének nevezte „*Miklós-Klein Ármin Az Est-jét*.” Az abban közöltekkkel szemben állította, hogy a derecskei népgyűlésen „*semmiféle botrányos jelenet vagy tüntetés nem zajlott le*.” Megírták, hogy Guthy a kerület hivatalos jelöltje soha nem volt. Ugyanis az Egységes Párt vezetőségében jól ismerték „*liberális múltját és azokat az erős szálakat, amelyek őt a liberális körökhöz kötik*.” Ezért „*többszöri kísérletezése ellenére a hivatalos jelöltséget elnyerni nem tudta*.” Ennek ellenére a választókerületben a kormánypárt hivatalos jelöltjének hirdette magát, és ezzel sikerült a választók egy részét megnyernie. Zsilinszky fellépése azonban a kerület választóinak azt a részét, amely híve az Egységes Pártnak Guthytól elfordította. Guthy a jelöléstől ennek ellenére sem akart visszalépni. Ezt azért tehette meg – írták –, mert a háttérből a liberális körök támogatták és a „*választási eszközöket is a rendelkezésére bocsátották*.” Így az Egységes Párt tábora megoszlik. Ez azért sem kívánatos, mert „*Mezőfi Vilmos, aki agrár-szocialista, földosztó propagandájával veszedelmesen bolondítja a hiszékeny, legalacsonyabb néprétegeket*.”

Ugyanakkor elismerték, hogy Nagyatádi Szabó beszédének a Zsilinszky érdemeit soroló részénél egy kisebb csoportból éljenezték Guthyt, ami még kétszer-háromszor megismétlődött. Ez történt Gömbös beszéde alatt is, aki „*néhány tréfás megjegyzéssel intette el*” Guthy csoportjának hangoskodását. Kijelentették: „*Nem igaz, hogy Nagyatádi indulatában földhöz csapta a kalapját, nem igaz, hogy Gömbös megfenyegette volna a tüntetőket, nem igaz, hogy a választójogról*

⁸ Az Est V. 9. 1922. 5.

⁹ Az Est V. 9. 1922. 5.

¹⁰ Világ V. 9. 1922. 2., Újság, V. 9. 1922. 2.

¹¹ Népszava V. 9. 1922. 2.

¹² Népszava V. 9. 1922. 2.

bármilyen közbekiabálás esett volna.” Az *Est* egész tudósítását Zsilinszky elleni korteskedésnek minősítették. Ebben volt némi igazság. Guthy pedig – írták – „nem nagyon dicsekedhet azzal, hogy Klein Ármin pártfogásába került.” Végül magabiztosan kijelentették, hogy a derecskei választók Zsilinszky mellé álltak. Ezt a „zsidó-liberális körök tapasztalni fogják Zsilinszky nemzetgyűlési tevékenységéből.”¹³

Mindez mutatja egyrészt az Egységes Párton belüli fajvédő csoport „zsidó-liberális körök” elleni fellépését, antiszemitizmusát. Másrészt láthatóvá teszi az Egységes Párton belüli küzdelmet a liberálisok és a fajvédők között, ami sokszor a hivatalos és a nem hivatalos jelöltek közötti küzdelemben is testet öltött. Derecskén e küzdelem eredménye az lett, hogy Guthyt és támogatóit az Egységes Párt vezetői nyílt levélben felszólították a jelöltségtől való visszalépésre. Vagy nagy nyomás nehezedhetett rá, vagy valamit ígértek neki, minden esetre Guthy végül nem indult a képviselőjelöltségért. Így Zsilinszky egyedül képviselte az Egységes Pártot.

Debrecenben

A miniszterelnök tiszántúli kampánykörútjának következő állomása Debrecen volt. A debreceni állomáson a Tisza István Egyetem hallgatói álltak sorfalat, éljenezték meg a miniszterelnököt és – jellemzően – az ott sem lévő Gömböst. Az is jellemző volt, hogy az állomáson Bethlennek sorban jelentést tett Nagy Vilmos csendőrezredes, Sággy Lajos rendőrfőtanácsos és Hlatkóczy Imre állomásfőnök. A váróteremben Csóka Sámuel alpolgármester köszöntötte. Ott voltak a város és Hajdú megye hatóságainak vezetői. A híres ötösfogattal vitték az Arany Bika Szállóig, ahol a debreceni Egységes Párt kampánygyűlését rendezték. Ott Miskolczy Lajos főispán villásreggelin látta vendégül a kíséretével a miniszterelnököt, aki közben nyilván tájékoztatta a választási erőviszonyok alakulásáról.

Debrecenben 1920 nyarán – érdekes módon – a KNEP politikusai nyertek. Az első kerületben Milotay István ismert jobboldali újságíró, aki akkor a Friedrich-féle keresztény párt jelöltje volt. 1922-ben pedig már az Andrássy–Friedrich által vezetett legitimista párt jelöltjeként indult. Neki azonban a református többségű választókerületben kevés támogatója volt. Ezért az Egységes Párt vezetői bíztak abban, hogy vele szemben a párt jelöltje – a fiatal Vásáry István, aki akkor még csak városi tanácsos volt, de ősrégi debreceni család leszármazottjaként sok támogatója volt – győzni fog. Itt indult dr. Györki Imre az MSZDP jelöltje.

A második választókerületben Tolnay Kornél indult, aki a Nemzeti Polgári Párt jelöltje volt. Őt a két párt közötti szövetség alapján az Egységes Párt vezetősége támogatta. Tolnay liberális fel fogása nem tetszett a választókerület intranzigens keresztény csoportjainak, ezért felkérték jelöltnek Bessenyei Zénót, akit a *Szózat* a „keresztény eszmék” harcosának nevezett. Ő is az Egységes Párt programjával lépett fel, de nem hivatalos jelöltként. Velük szemben a Rassay-párt helyi jelöltje, Hegymegi Kiss István, az októberi forradalom államtitkára állt.

A város harmadik kerületében az Egységes Párt jelöltjének Lengyel Zoltánt nevezték meg. Ő korábban a *Függetlenségi és 48-as Párt* konzervatív szárnyához tartozott, de március elején elvbárátaival belépett az Egységes Pártba. Vele szemben a demokratikus ellenzék támogatottja Jánossy Zoltán debreceni politikus volt, aki az őszirózsás forradalom kormányaiban államtitkárként tevékenykedett. Így kapta a *Szózat* minősítését: „Károlyi Mihály csatlósa.”¹⁴ Ilyen erőviszonyok mellett érkezett a városba a miniszterelnök és kísérete.

¹³ *Szózat* V. 10. 1922. 5.

¹⁴ *Szózat* V. 10. 1922. 4.

Debreceni beszédében Bethlen elsősorban külpolitikai kérdésekkel foglalkozott. „Minden külpolitikának az a célja – mondta –, hogy a nemzet ellenfeleivel barátságos szerződések kötésével és más eszközökkel biztosítsa a nemzet életét.” Ennek azonban feltételei vannak: a nemzetnek megfelelő szuverenitása és egyenjogúsága legyen a többi nemzethez hasonlóan, hogy rendezett társadalmi és állami élete legyen, tekintélye pedig megfelelő gazdasági és kulturális erőkon alapuljon. Fontosnak mondta, hogy semmi olyan ne történjen az országban, ami külpolitikánknak árt. „Eredményes külpolitikát addig nem lehet folytatni – mondta –, amíg a mai pártpolitikai viszonyok fennállnak.” Ezzel arra célzott, hogy a kormány csak akkor tud eredményes külpolitikát folytatni, ha mögötte egy nagy és Egységes Párt föl sorakozik. Joggal állította, hogy a második királypuccs külpolitikánk esélyeit rontotta le, és alkalmat adott a beavatkozási politikára. Rámutatott: „ez az ellentét ma is fennáll, ék ez a nemzet testében, és amíg ez benne lesz, alig leszünk képesek a beavatkozási politikát elkerülni.”¹⁵ Ez a jogos kritika a legitimistáknak szólt, elsősorban az Andrássy–Friedrich-párt választási kampányban is kifejtett politikájának.

Ezután szólt az „októbristák és szövetségeseik” – akiken a liberális és a demokrata ellenzékert értette – azon vádjáról, hogy a kormány „a rendet nem meri, vagy nem akarja fenntartani. Pedig ennek épp az ellenkezője áll.” A háború és a forradalmak után még Európában sem lehetett a rendet rövid idő alatt helyreállítani. „Nálunk is vannak sajnálatos események, amelyek el kell, hogy múljanak és el fognak múlni, mert azon vagyunk, hogy megszűnjenek. (Éljenzés.) Ez azonban nem ad senkinek jogot, hogy rágalmazza és támadja a magyar kormányt, hogy a külföldön Magyarország hírnevét megrontsa, és külpolitikánk esélyeit megsemmisítse. (Úgy van! Taps.) Ilyen körülmények között nehéz külpolitikai téren valami eredményt elérni.”¹⁶

Ezután vázolta kormányának külpolitikai programját: „Külpolitikánk célja ma egyéb nem lehet, mint az, hogy helyreállítsuk a magyar nemzet szuverenitását, a magyar nemzet egyenjogúságát más nemzetekkel és lerázzuk magunkról a beavatkozás politikáját. (Úgy van! Úgy van! Zajos helyeslés.) De ezt csak úgy érhetjük el, ha harmóniában maradunk azokkal a törekvésekkel, amelyek Európában a békét akarják megteremteni, harmóniában kell maradnunk az európai irányzatokkal.

Nem vagyunk szigeten élő nemzet, hanem egy nagy népcsalád tagja, amelynek egységes a civilizációja, mely egységes kulturális, állami és társadalmi berendezkedésen alapul. Ilyen körülmények között nem izolálhatjuk magunkat. Hogy megint hasonlaltal éljek, mikor nemzetközi társaságban vagyunk, nem járhatunk fehér kamásliban, vagy vörös frakkban, de nem járhatunk vitézkötésben sem, hanem úgy kell viselkedni, ahogy a többi nemzet és együtt kell velük tartanunk azokban a törekvésekben, amelyek az emberiség haladását jelentik. (Úgy van! Úgy van!) Minden népnek megvan a joga az érvényesülésre, de az érvényesülés joga és lehetősége csak addig áll fenn, amíg harmóniában van az emberiség haladásával. ... Harmóniában kell eljárni a többi néppel, mert ez az egyedüli jövőnk.” – fejezte be ezt a fontos gondolatmenetét.¹⁷

Beszéde további részében a békeszerződések megkötése után kialakult európai helyzettel foglalkozott: úgy látta, azóta vannak győző és legyőzött, kiuzsorázó és kiuzsorázott nemzetek. Ennek ellenére azzal nyugtatta hallgatóságát, hogy a győztesek velünk is tárgyalni fognak, mert „Európának ezen a pontján a békének minélkülünk nincs értéke.” Mert ez a „megcsonkított Magyarország gravitációs középpontja egy sokkal nagyobb területnek és ennek a gravitációnak erejét semmiféle eszközzel nem lehet meghamisítani.”

¹⁵ Szózat V. 10. 1922. 4.

¹⁶ Szózat V. 10. 1922. 4.

¹⁷ Szózat V. 10. 1922. 4.

A miniszterelnök hangsúlyozta: „*ha én türelemre intek, ez nem jelenti azt, hogy én a meghunyászkodás politikáját hirdetem.*” De: „*Amikor új Európa van kialakulóban, és új békefeltételekről tárgyalnak, ne járjunk kézigránatokkal, mert lerontjuk saját politikánk minden sanszát.*” Ezután kifejtette, hogy a magyar külpolitikának négy olyan közvetlen célja van, amelyek beilleszkednek a genovai tárgyalásokon körvonalazódó új békepolitikába. „*Az első a gazdasági egyenjogúság helyreállítása az egész vonalon és a gazdasági érintkezés felvétele a szomszédos államokkal. A második a reparációs kérdés elodázása. Magyarország reparációt fizetni nem képes. (Élénk helyeslés.) A harmadik a magyar kisebbségek megvédése azokon a területeken, amelyeket elszakítottak tőlünk. A negyedik a beavatkozási politika megszüntetése azáltal, hogy csatlakozunk ahhoz a politikai irányhoz, amely Európa lefegyverzését írta zászlajára.*” E közvetlen célokról még külön-külön is beszélt. A háborús jóvátételek fizetésének felfüggesztésénél például már azt is kimondta, hogy „*külföldi hitel és kölcsön nélkül ez a nemzet sem pénzügyi, sem gazdasági életét rekonstruálni nem lesz képes.*” A kisebbségbe került magyarságról pedig kijelentette: „*nekünk kötelességünk, jogunk ezt a kérdést nemzetközi fórum elé vinni, mert hiszen a békeszerződés 47. és 54. szakaszában kötelezték magukat az illető államok a kisebbségi szerződés betartására.*”

Bethlen beszédének végén ismét rámutatott, hogy be kell illeszkednünk az európai politika nagy irányelveibe. „*Ha helyesen tűzzük ki céljainkat, akkor igenis, Európa térképének újólagos rendezésével Magyarország is meg fogja találni a maga helyét. (Éljenzés.) Ennek előfeltétele azonban, hogy a belpolitikánk ne keresztezze a külpolitikánkat, hogy legyen vége mindenkorra azoknak az ellentéteknek, amelyek magyart a magyartól elválasztják.*” Befejezésként kérte a megjelenteket, hogy támogassák az Egységes Pártot és annak debreceni jelöltjeit: Vásáry István önkormányzati tanácsost, Tolnay Kornélt és Lengyel Zoltánt.¹⁸

A miniszterelnök debreceni beszédében tehát rámutatott, hogy az ellenzéki pártoknak nincs külpolitikai programjuk. Ő viszont reális külpolitikai helyzetelemzést és programot adott. Bethlen genovai konferencián áprilisban folytatott tárgyalásaiból és az ott szerzett tapasztalatokból ilyen következtetéseket vont le maga és az ország számára. Beszéde azt is jelezte, hogy a miniszterelnök a magyar külpolitikában is a konszolidációt szorgalmazza.

Nagyatádi Szabót itt is zajongással és közbekiabálásokkal fogadták. Ő először a dualista, aztán a forradalmak kormányzásáról beszélt. Szerinte az előbbiben a felső tízezer, az utóbbiakban pedig a kisebbség kormányzott. „*A nép tömege – mondta – nem helyeselte, hogy ő nem foglalhat helyett a törvényhozásban.*” Ezért „*meg kell találni a középutat, ahol a társadalom minden rétege a saját érdekeit alá tudja rendelni az ország érdekeinek.*” Ebben az összefüggésben hangoztatta: „*Én az osztálypolitikát alá tudom, alá akarom és alárendelem az ország, a nemzet politikájának.*”¹⁹

Ez alatt azt érthette, hogy a parasztság érdekeit alárendeli az ország érdekeinek. Ezt a politikáját azzal magyarázta, hogy a külföldi hatalmak csak olyan kormánnyal kötnek szerződéseket, amelyről tudják, hogy azokat be is tudja tartani. Az országnak viszont szüksége van e szerződésekre. „*Ezért, még ha volna is köztem és gróf Bethlen István között politikai ellentét, ... azt is alárendelném az ország érdekének, hogy biztosítsuk az ország fennmaradását.*” Elmondta azt is, hogy 1921 őszén Bethlen a királykérdésben megegyezésre jutott Andrássyékkel, de ők a király behozatalával azt megszegték. Ezért is „*azzal a férfival kellett összefogni – mondta –, aki elhárította az újabb megszállás veszedelmét az országról.*” Az Egységes Párt létrehozását azzal is indokolta, hogy „*külföldi kölcsönre föltétlenül szükségünk van, hogy talpra állhassunk, ezt pedig csak erős kormány kaphatja. (Úgy van! Úgy van!)*” Azzal is foglalkozott, hogy ártottak és ártanak az országnak azok, akik

¹⁸ Szózat V. 9. 1922. 3.

¹⁹ Szózat V. 9. 1922. 3.

felekezeti ellentéteket szítanak. „Ma nincs ideje annak, hogy ilyen eszközökkel dolgozzék magyar a magyar ellen. Az ország érdekének rendjük alá pillanatnyi sérelmeinket is.”²⁰

Nagyatádi Szabó beszédét itt is többször megzavarták. Így valóságos párbeszéd alakult ki a szónok és a hallgatóság között. Amikor arról szólt, hogy pártjával miért csatlakozott Behlenhez, a *Világ* szerint ezt kiabálták neki: „A búzáról beszéljen, nem lehet megfizetni a kenyeret.” Azt is megkérdezték tőle: „Mi van Esküdt Lajossal?” Amikor a munkásságról beszélt, akkor azt kiabálták: „Maga nem érti a munkáskérdést!” Közben a rendőrség kezdte eltávolítani a zajongókat. Amikor a királykérdésről akart beszélni, akkor pedig a legitimisták kezdték a királyt éltetni.²¹

A nagygyűlés után Debrecen Egységes Pártjának vezetői ebéden látták vendégül a miniszterelnököt és kíséretét. Az itt elmondott pohárköszöntőjében Bethlen már durván kritizálta a liberális-demokrata és a szociáldemokrata ellenzéket. Olyan kutyáknak nevezte őket, akik „az emberiséget boldogító eszméktől telítve azokat megemészteni nem tudták. Ezek egy ideig betegek voltak, de most kezdenek meggyógyulni és előbújnak rejtekhelyeikről. Megint megzavarják a magyar belpolitikának életét.”

Velük szemben kijelentette: „Mi is a haladást akarjuk és ennek az országnak az előmenetelét. Mi sem vagyunk retrográdak, de ezt az országot a kísérleti nyúl szerepében látni nem akarjuk. A haladást igenis abban látjuk, hogy erkölcsileg és anyagilag haladjunk, mert ez az igazi haladás...” Arra kérte a debrecenieket, hogy figyelmeztessék a városban a liberális-demokrata ellenzéket, hogy az „ő idejük lejárt egyszer mindenkorra,” mert „ebben az országban rendet akarunk, haladást akarunk,” amit azonban „becsületes szabadsággal együtt képzelünk el.” Bethlen hangsúlyozta: „ez az ország nem bír el újabb kísérletezést. Össze kell fognunk mindnyájunknak és igenis a haladás, a szabadság útján kell mennünk, de a becsületes és megfontolt szabadság és haladás útján.” Bethlen tehát az októberi forradalomban szerepet játszott debreceni ellenzéki politikusokkal szemben, akik most is széleskörű polgári demokráciát követeltek, ismét a *fontolva haladást* állította szembe.

Nagyatádi Szabó itt elmondott pohárköszöntőjében egyrészt joggal kritizálta Andrássyék második királypuccsot eredményező és a királykérdést a választási kampány központjába helyező politikáját. Azt a nemzet ellen való bűnnek minősítette. Másrészt az ő politikájukkal magyarázta a Bethlennel való összefogását, „akinek nem derogált született gróf létére az, hogy kezét fogjon velem, egyszerű kigazda, vagy mondjuk paraszt létemre, együttműködjön.” Azt hangoztatta, hogy a miniszterelnök zászlaja alatt a „magyar gazdatársadalomnak, a magyar középosztálynak, az intelligenciának őszereje tömörült, és ez erősebb a királyi hatalomnál.”²²

Hajdúszoboszlón

A miniszterelnök és kísérete 3 óra 30 perckor már Hajdúszoboszlóra érkezett, ahol Dánér Béla fajvédő politikus mellett tartottak beszédeket. Az üdvözlésekre válaszolva Bethlen itt is az összefogás fontosságát emelte ki: „Csonka-Magyarországot a bajokból és veszedelmekből csak összefogással lehet kivezetni. ... Ezért fogtam én össze nagyatádi Szabó Istvánnal, és ezért alapítottuk meg az egységes pártot, mert éreztük, hogy egységben van az erő és anélkül a nemzetet megmenteni nem fogjuk sohasem. Egységre van szükségünk, ha győzni akarunk! Tegyük félre minden személyes ellentétet és sorakozzunk egy zászló alá, mert így teljesítjük kötelességünket a haza iránt.”

²⁰ Szózat V. 9. 1922. 3.

²¹ Világ V. 9. 1922. 2.

²² Szózat V. 9. 1922. 6.

Nem volt véletlen, hogy Bethlen itt is az egység fontosságáról beszélt. A választókerületben ugyanis sokan nem kedvelték Dánért antiszemita nézetei és cselekedetei miatt. Ezért a kormánypárt helyi támogatóinak egy része más jelöltet állított Barabás Samu református esperes személyében. Ő liberálisabb nézeteket vallott, és a földreform végrehajtását is jobban szorgalmazta. Így a kormánypárt nem hivatalos jelöltjeként indult.²³

A Debreceni Független Újság megírta, hogy a miniszterelnöki delegáció fogadásánál Borbély Gábor földbirtokos üdvözlőbeszédében nyíltan kijelentette Bethlennek, hogy *„mi egyáltalán nem támogatjuk a hivatalos jelöltet, mert az ő működésével nem tudunk összeformálni.”* Ő ugyanis *„a választópolgárság többségének a tetszését politikai gyűlölködésével és izgató magatartásával nem tudta megnyerni.”* Kettejük mellett dr. Angyal Kálmán miniszteri tanácsos nem hivatalos egységes párti jelöltként akart indulni. Ezért Bethlen az ő bemutatkozásánál már kifakadt: *„Hát ez az a híres egység Dánér mellett?”*²⁴ Ez a megjegyzés – feltételezésünk szerint – a jelen nem lévő Gömbösnek szólt, aki valószínűleg félretájékoztatta a miniszterelnököt. Mindezt csak azért írjuk meg, hogy jelezzük: az Egységes Párt 1922-es választási kampányában ilyen esetek is voltak.

Egyébként Dánér ellen még dr. Balázs Endre szoboszlói főorvos, a Nemzeti Polgári Párt, Tury Zoltánt pedig, az Andrássy–Friedrich-párt jelöltjeként indult.

Hajdúszoboszlón Nagyatádi Szabó a földreformról beszélt: elismerte, hogy az *„még nincs úgy végrehajtva, mint ahogy azt szeretnők, azért ne türelmetlenkedjünk.”* Ígérte, hogy azt végrehajtják, ha *„megint többségben fogunk a nemzetgyűlésbe kerülni.”*²⁵

Püspökladányban

Püspökladányban a feldíszített állomáson ott voltak a hatóságok vezetői. Nagy Sándor városi főjegyző köszöntése után Schmeller Irma és Mohácsi Gitta virágcsokrot nyújtott át a miniszterelnöknek. Ő az üdvözlő szavakat így köszönte meg: *„Azt kívánom, hogy ebből a kicsiny országból közös munkával erős és boldogabb Magyarországot csináljunk.”* Ha ezt önök akarják, akkor nyújt-sanak segítséget ahhoz, hogy *„kötelességünket az ország érdekében becsülettel teljesíteni tudjuk.”*²⁶

Az állomásról a virágokkal feldíszített kocsikkal a városháza udvarára mentek, ahol – állítólag – több ezren várták őket. A gyűlést Nagy Antal kispap nyitotta meg. (Ez azt jelzi, hogy még itt sem vették át az úri középosztály tagjai a helyi Egységes Párt vezetését.) Utána Petri Pál mondta el programbeszédét. Bethlen méltatta Petri miniszteri tanácsosi érdemeit, aki az ő munkatársa volt, és mint a kormánypárt hivatalos jelöltjét ajánlotta a választók figyelmébe. Erre azért volt szükség, mert e választókerületben is volt az Egységes Pártnak egy nem hivatalos jelöltje. Ezért is mondta Bethlen, hogy *„amikor képviselőt választanak, ne azt nézzék, hogy mit ígér, hanem hogy milyen volt az élete, a magaviselete a múltban, hogy becsületes ember-e, hogy betartja-e a szavát.”* E célzásokkal nyilván Petri mellett és a nem hivatalos jelölt ellen kampányolt. Bethlen itt is a nemzeti egység fontosságáról beszélt: *„Az országot csak akkor fogjuk naggyá és erőssé tenni – mondta –, ha ezt az egységet ismét megteremtjük.”*

²³ Világ V. 27. 1922. 2.

²⁴ Az Est V. 14. 1922. 2.

²⁵ Szózat V. 9. 1922. 6.

²⁶ Szózat V. 9. 1922. 6.

Utána Nagyatádi itt is a földreform végrehajtásáról beszélt, majd azt fejtegette, hogy első feladat az ország megmentése, és ezért el kell állni a „*pártpolitikai ellentétek mértéktelen kiélesítésétől.*”²⁷

Berettyóújfaluban

Ezután a miniszterelnök és kísérete Berettyóújfaluba utazott. Útközben Báránd és Sáp vasútállomásán küldöttség jelent meg, hogy a miniszterelnököt üdvözlje, aki rövid beszédet intézett a megjelentekhez. Ezért csak az esti órákban érkeztek meg Berettyóújfaluba, az akkori ideiglenes megyeszékhelyre. Ide azért mentek, hogy támogassák az Egységes Párt ottani jelöltjét, Görgey József századost, Horthy Miklós kormányzó egyik kedvelt szárnysegédjét, Gömbös, illetve Zsilinszky bárját. Feladata az volt, hogy győzze le a választókerületben már az előző nemzetgyűlésben kisgazdapárti programmal megválasztott Szilágyi Lajost, aki 1921-ben kilépett a Kisgazdapártból: pártonkívüliként, határozott és bátor politikai kiállásával a demokratikus ellenzékét támogatta. Jó kapcsolatokat ápolt az Andrássy–Friedrich-féle legitimista ellenzéki párttal.

Berettyóújfaluban az állomáson a miniszterelnököt és kíséretét Balázsházy Iván főispán, Baranyai András alispán, Czeglédy főszolgabíró és Pozsák István községi bíró, továbbá a város és a környék úri középosztályának és a „kisgazdatársadalomnak,” vagyis a közép- és gazdagparasztságának számos képviselője fogadta. Lelkes éljenzésben részesítették. Balogh Tihamérnak, a helyi Egységes Párt elnökének üdvözlése után Bethlen itt is beszédet mondott. Kijelentette: „*A választójogot nem azért adta a nemzet az egyesnek, hogy ... saját előnyére, hanem, hogy a nemzet előnyére éljen vele.*” Ez a gondolat jellemző volt a miniszterelnök egész politikai meggyőződésére. Hangsúlyozta, hogy „*munkaképes parlamentre van szükség, mert hiszen a legközelebbi öt esztendőben a nemzet legnagyobb kérdései kerülnek eldöntésre.*” Ezért is tartotta fontosnak, hogy „*magyar a magyarral kezefogva, egyesült erővel dolgozzék a nemzet érdekében. Az egységes pártban megtalálja helyét a kisgazda, a földműves, az iparos és a magyar intelligencia. Véget kell vetni ebben az országban az osztályharcnak (Helyeslés.), mert ez döntötte szerencsétlenségbe a nemzetet. Azért fogtunk kezefogva Nagyatádi Szabó Istvánnal, mert a kisgazdatársadalom ennek a nemzetnek gerincét képezi, mert kitart a becsületes magyar tradíció, a nemzeti függetlenség és önállóság mellett, mert nehéz és súlyos időkben megmutatta, hogy a hazáért áldozni is tud.*”

A miniszterelnök azt állította, hogy az elmúlt nemzetgyűlés azért nem tudta elvégezni a feladatát, mert „*belefült az örökös szócsatákba*”. Ha ismét pártpolitikailag töredezett parlament ülne össze, akkor „*nem leszünk abban a helyzetben*” – mondta –, hogy „*népünk bajaival*” foglalkozunk. Ezek alapján ajánlotta a választóknak Görgey Józsefet, akit „*régóta ismer, aki mindig becsületes magyar ember volt és feladatát lelkiismeretesen végezte.*”

Ezután Nagyatádi Szabó és Gömbös is a kerület ellenzéki jelöltje, Szilágyi Lajos ellen mondott beszédet. A parasztpolitikus így kezdte: „*Szilágyi Lajos politikáját nem helyeslem.*” Elmondta, 1919 őszén minden erejét latba vetette, hogy Szilágyi főispán lehessen, az 1920-as nemzetgyűlési választásokon pedig a Kisgazdapárt képviselője. Szilágyi azonban elhagyta a Kisgazdapártot és az utóbbi évben már jó kapcsolatot ápolt a legitimistákkal. „*(Közbeszólások: Cserben hagyta vezérét! Le vele! Csak úgy választottuk meg, hogy ha nem hagyja el Nagyatádit!)*” Ezért „*teljes*

---

²⁷ Szózat V. 9. 1922. 6.

elvi ellentét van közöttünk” – mondta –, amiért is Görgeyt ajánlotta a választópolgárok figyelmébe.²⁸ Szilágyit azonban – aki ott volt a gyűlésen – nagy számban jelenlévő szimpatizánsai tüntetően megéljenezték.²⁹

Gömbös is foglalkozott Szilágyival, de ő nem a személyi kérdést tartotta fontosnak, hanem azt, hogy *„megfelel-e annak a politikai programnak és végre tudja-e hajtani, amelyet Önök vallanak.*” Ezután Bethlent és Nagyatádit mint az Egységes Párt vezéreit dicsérte, akiket *„minden körülmények között”* követni kell a megjelenteknek. Majd kijelentette: *„Mi a szegények sorsával is törődünk. Nem azért hirdetjük, hogy a szegények sorsán segíteni kell, mert választások előtt állunk, hanem mert a szegényekben magyar testvéreinket látjuk, akiket a múltban elhanyagoltak. Hirdetjük annak szükségességét, hogy az egész magyar nemzet testvéri egyetértésben haladjon ...”*

Ne védhessem szegény és munkástestvéreimet azért, mert ma más osztályhoz tartozom? – tette fel a kérdést, amelyre így válaszolt: *„A vérközösség, a történelem köt össze minket. A múltnak egyik bűne, hogy elmérgesíteni engedte az osztályellentéteket. Az egységes párt itt is a kiegyenlítésre törekszik. A városnak megmondjuk azt, hogy vigyázzon a falura, mert az erős vára a nemzetnek, a falut viszont felvilágosítjuk, hogy az intelligenciára szüksége van. Mi azt akarjuk, hogy a magyar nemzet vezetése az eddigieknél különb, megalkuvást nem ismerő gerinces nemzedékre szálljon át.”*

Gömbös úgy látta, hogy a *„nemzet legjobban a békés munka után sóvárog, hogy megerősödhessen gazdaságilag, kiküszöbölje a társadalmi ellentéteket, hogy azután ... egy táborban várja a föltámadást, a nagy Magyarország napját.*” E gondolatát hosszan tartó éljenzés és taps kísérte. Beszédét azzal fejezte be, hogy a 450 év óta sóvárgott függetlenségünk visszanyerése után *„nincs helye az ellenzékieskedésnek*”. (Ez újabb célzás volt Szilágyi ellen) Ezért is Görgey Józsefet ajánlotta megválasztani képviselőnek.³⁰

A fajvédő Gömbös tehát a szegények helyzetének javítását ígérte, hogy az osztályellentétek csökkenjenek. Ekkor még ez a fajvédő politika része volt az Egységes Párt politikai ideológiájának. Az adott belpolitikai erőviszonyok mellett ez ellen sem Bethlen, sem Nagyatádi Szabó nem emelte fel a szavát. Annak ellenére nem, hogy Gömbös és társai már akkor nyíltan nemzedékváltást sürgették a politikai elitben. A fajvédőkben akkor még mindketten a lehetséges szövetségeseiket látták. Bethlen a fajvédők ideológiai és politikai befolyása alá került dzsentrí-hivatalnoki és katonatiszti rétegeket akarta a kormány ellenőrzése alá vonni. A parasztpolitikus pedig éppen a földreform végrehajtásánál kívánta felhasználni az újkonzervatív-agrárius földbirtokosoknál radikálisabb földreformot szorgalmazó fajvédő csoportot.

Hogyan értékelte a miniszterelnök Debrecenben elmondott beszédét a korabeli sajtó? Az MSZDP lapja, a *Népszava* „*A tanulékony papagáj*” című vezércikkében arra mutatott rá, hogy Bethlen most azt mondta ki, amit ők 1919 ősze óta ismételtetnek, hogy *„be kell kapcsolódni a művelt népek eszmeközösségébe*”. Feltételezték, hogy ezt a genovai tárgyalások hatására tette. Ezzel *„revideálta a kormány álláspontját*”. Ezt azonban *„nem hirdetni, hanem megcsinálni kell*”. Magabiztosan írták: persze ezt már nem Bethlen fogja megcsinálni, erre ő és *„szerencsétlen pártja alkalmatlan, ide más szellem és más emberek kellene*.”³¹

A liberális-demokrata nézeteket tükröző nagy példányszámú napilap, Az *Est* „*Fehér kamásli*” című vezércikke többször idézte Bethlen *„harmóniában kell élni az európai irányzatokkal*” gondolatát, amelyet szintén a genovai konferencia tapasztalatival magyarázott. Kérte a

²⁸ Szózat V. 9. 1922. 5.

²⁹ Világ V. 9. 1922. 2.

³⁰ Szózat V. 9. 1922. 7.

³¹ Népszava V. 9. 1922. 1.

miniszterelnököt, hogy nézzen körül a „közvetlen politikai környezetében”, illetve az Egységes Párt képviselőjelöltjei között, mert a „mai helyzet nyomasztó bizonytalansága nem oszlik, amíg Bethlen beszél, és Gömbös cselekszik.”³²

A 8 Órai Újság – amely a befolyásos konzervatív körök véleményét képviselte, valamint támogatta Bethlen és a kormány politikáját – a „Későn” című vezércikkében helyeselte a debreceni beszédet. „Mihelyt rendezett viszonyok közé kerül politikai és társadalmi életünk, mihelyt tekintélyünk a megfelelő gazdasági és kulturális konszolidáció erőtenyezőin alapul – írták – *automatice a művelt államok sorába kerülünk...*” Ők úgy látták, hogy Bethlen tisztában van a helyzettel, „ismeri a bajokat, tudja a gyógyszerüket és az alkalmazásuk módszerét.” A cikk végén azért leszögezték: „A forradalmiság utolsó nyomainak eltüntetésével szuverén hatalmába kell visszahelyezni a legfőbb állami érdeket: a rendet, a szabadságot, a munkát.”³³

A miniszterelnök és az Egységes Párt vezetőinek tiszántúli kampányútja sikeresnek mondható, hiszen egyetlen nap alatt összesen nyolc kormánypárti jelölt mellett tudtak kiállni. Bethlen debreceni beszédében a legfontosabb külpolitikai kérdésekben fejtette ki saját és kormánya véleményét. Több helyen szólt a földreform végrehajtásáról, a királykérdésről és az Egységes Párt létrehozásának szükségességéről, a „kisgazdatársadalommal” – vagyis a közép- és gazdagparasztsággal – való szövetségről. Egyúttal erőteljesen – Debrecenben már demagóg módon is – támadta a legitimista és a demokratikus ellenzéki pártokat. Ezzel lényegében felhívta a közigazgatási és az erőszakapparátust az ellenzéki pátok és jelöltjeik határozottabb megfélemlítésére. Ugyanakkor egy erőskezdő, mégis mérsékelt realpolitikus imázsát erősítette a hazai közvéleményben.

A kampánykörút következményei és eredményei

Bethlen tiszántúli választási körútján a demokratikus és liberális ellenzékért támadásaira május 9-én a Függetlenségi Kisgazda-, Földmíves és Polgári Párt vacsoráján, annak vezére, Rassay Károly válaszolt. Joggal kifogásolta Bethlen debreceni beszédének azt a részét, hogy meg kell menteni az országot az 1918-as októberi forradalom következményeitől, és az abban szerepet vállalt politikusokat ki kell szorítani a politikai közéletből. Én nem vagyok októberi politikus – mondta –, de azokat az elveket, amelyeket az októberi forradalom meghirdetett, a „gyülekezési szabadságot, a sajtószabadságot, a becsületes földreformot, az emberi jogok szabadságát én is magamévá teszem éppen Bethlen Istvánnal és politikai társaival szemben.” Ez fontos kiállítás volt az októberi forradalom legfontosabb programpontjai mellett, amelyek nélkül elképzelhetetlen volt a polgári demokratikus Magyarország felépítése.³⁴

A Világ május 11-ei száma már azt is jelezte, hogy a kormánypárt a választási kampányban „az előkészítő pergőtűz után már készülődik a frontáttörésre”. Ennek egyik első jeleként értékelték azt az előző napon megjelent félhivatalos nyilatkozatot, hogy amennyiben a kormány nem szerez megfelelő többséget, úgy újabb választásokat fog elrendelni. Szerintük a kormánypárt egyre radikálisabb fellépését mutatta például, hogy Debrecenben az ellenzéki hangulat letörésére már nem csak vasárnapokra, de az egész hétre kibérelték az Aranybika Szállót, hogy az ellenzéki jelöltek ne tarthassanak választási gyűléseket. Arra is felhívták a figyelmet, hogy az Egységes Párt megvásárolta a városi független lapokat, hogy megfossza az ellenzékét a nyilvánosság lehetőségétől. Így

³² Az Est V. 9. 1922. 1.

³³ 8 Órai Újság V. 9. 1922. 1.

³⁴ MNL K 149–1922. 10. tétel.

például Orbók Attila csak apróhirdetések útján tudta tájékoztatni a választókat, hogy a kormánypárti híresztelésekkel szemben jelöltségét fenntartja, mert a debreceni lapok más helyet nem bocsátottak rendelkezésére. Ő az előző nemzetgyűlésben a Kisgazdapárt agrárdemokrata szárnyának következetes képviselője volt, és ezért a kormánypárt nem jelölte. Így most pártonkívüli ellenzéki programmal indult Debrecen III. választókerületében és Székelyhidán. Ezek után nézzük meg a miniszterelnöki kampányút állomásainak sorrendjében a választási küzdelem jellegét és a választási eredményeket!

Kismarja

E község a szalárdi választókerülethez tartozott, amelyben a választási küzdelem elején Erődy-Harrach Béla, az Egységes Párt hivatalos jelöltje mellett még három jelölt indult. Bary Zoltán a kormánypárt nem hivatalos jelöltjeként, Szilágyi Lajos pártonkívüli programmal, Nagy János kecskeméti ügyvéd pedig a 48-as Függetlenségi Párt – a főispáni jelentés szerint októbrista – programjával indult. A május 28-i választásokon csak Erődy-Harrach és Szilágyi maradtak versenyben, mert a másik két jelölt nem tudott kellő ajánló aláírást szerezni.³⁵ Hogy miért és hogyan, azt – egyelőre – nem ismerjük, de feltételezhetően a közigazgatási beavatkozás következtében. Az ebben a választókerületben lezajlott választási küzdelemlről keveset tudunk. A Bihar megyei főispán jelentésében azt állította, hogy „Szilágyi Lajos agitációs munkájában semmiféle hatósági intézkedéssel korlátozva nem lett, úgy ő, mint párthívei szabadon fejthették ki tevékenységüket, kerülete mindhárom községében háromszor tartott programbeszédet.”³⁶ Ez ugyan nehezen hihető, mert – mint a berettyóújfalusi választókerületben látni fogjuk – Szilágyit sem kímélte a helyi közigazgatási vezetés. A szavazás eredményéről a *Szózat* május 29-i rendkívüli kiadása csak azt írta, hogy május 28-án Erődy-Harrach Béla, az Egységes Párt jelöltje 74 szótöbbséggel győzött Szilágyi ellen. Hubai választási atlaszában azt találjuk, hogy a kismarjai választókerületben 2582 választásra jogosult volt. Közülük érvényesen szavaztak 1774-en, tehát a választópolgárok 68,71 százaléka. Ez az egyik legalacsonyabb részvételi aránynak számított, ami jelzi, hogy a hatóságok sok választópolgárt megfélemlítettek, akik nem mentek el szavazni. 923-an szavaztak Erődy-Harrachra, tehát a szavazók 52,03 százaléka. Szilágyira pedig 851-en, tehát a választók 47,97 százaléka (HUBAI 2001. 41.).

Az ilyen aránytalanul kis választókerületben a kormánypárti politikusok általában könnyebben tudtak győzni, mint az ellenzék. Ennek ellenére és Bethlen támogatása dacára Erődy-Harrachnak ez még így is alig sikerült.

Derecske

Május 7-én Derecskén – mint láttuk – az Egységes Párt vezetői Zsilinszky Endre jelölését támogatták. A kormánypárt helyi szervezetének egy része azonban Guthy Tódor mellett állt ki. Tehát a kormánypártnak két jelöltje volt. Ez gyakran megtörtént az 1922-es nemzetgyűlési választásokon. Ezért ezt az esetet – már csak Zsilinszky ismertsége miatt is – nézzük meg alaposabban!

Az Egységes Párt április eleji vezetőségi értekezletén eldőlt, hogy a derecskei választókerületben Kovács J. István református pap, a Kisgazdapárt egyik vezetője nem kívánja jelöltetni magát. Helyette Guthy Tódor volt szabadelvű politikus szeretett volna fellépni a kormánypárt színeiben. E választókerületben indult a *Szabad Szó* című hetilap tulajdonosa és a *48-as Szocialista Párt* vezére, Mezőfi Vilmos. Pártja lényegében agrárszocialistának tekinthető, melynek programja

³⁵ MNL K 149–1922. 10. tétel.

³⁶ MNL K 149–1922. 10. tétel.

a megkezdett földreformnál radikálisabbat és demokratikusabbat követelt. Ezért e választókerületben Mezőfinek jelentős támogatottsága volt. Mezőfi parlamenti képviselővé választásának megakadályozása érdekében Gömbös 1922 április végén felvetette, hogy Guthy helyett jobb lenne Zsilinszyt indítani a választókerületben. Zsilinszy ekkor a nagy hatású *Szózat* című fajvédő napilap főmunkatársa volt és Bethlen István miniszterelnök konszolidációs politikáját támogatta. Ennek érdekében szinte minden héten jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki a *Szózat* hasábjain. Mindezek miatt Gömbös javaslatát Bethlen is támogathatta. Nagyatádi Szabó István véleményét nem ismerjük.

Gömbös biztosra akart menni, ezért az Egységes Párt Intézőbizottsága a május 4-ére kitűzött értekezlete előtti napokra derecskei küldöttséget szervezett, hogy Gömbös fajvédő barátja jelölésének demokratikus látszatot kölcsönözzön. A 18 tagú küldöttség május 2-án érkezett a fővárosba. Tagja volt dr. Ertsey Péter királyi közjegyző, Ravazdy Barna nyug. főszolgabíró, Bartha Ferenc főjegyző, Szász Imre monostorpályi ref. lelkész, Szőke János a derecskei Egységes Párt elnöke, továbbá Szabó Miklós, Gombos Péter, Börcsök Sándor, Mile Ferenc, Milotay Lajos, Salamon Zoltán, Szabó Béla, Molnár József gazdaemberek és még mások.³⁷

E küldöttség kívánságát május 2-án Ravaszdy nyug. főszolgabíró mondta el. Zsilinszy a jelöltséget elfogadta. Válaszában kifejtette azokat az eszméket és elveket, amelyek megvalósításáért küzdött és küzdeni fog. Elmondta, Tisza István erős akarátú egyéniségét tekinti egyik példaképének, Bethlent és Nagyatádi Szabót pedig vezérének tartja. Politikai működésében – mondta – a „fajszeretet az a csillag, amely őt vezérelni fogja.”

Ezután a küldöttség Gömbösnél tiszeltget. Ő a delegáció kérdésére kifejtette: az Egységes Párt vezetősége a kerület hivatalos jelöltjének „egyedül Zsilinszy Endrét tekinti”. Ugyanis ő „olyan értékes egyénisége a magyar közéletnek és a magyar publicisztikának, akinek munkásságára nemcsak a pártnak, hanem az országnak is rendkívül nagy szüksége van.” Ő is azok közé tartozik, akik már az elmúlt két évben megmutatták, hogy hivatott munkásai az ország ügyének. A küldöttség lelkesen vette tudomásul Gömbös választát.

Este a küldöttséget az Egységes Párt klubjában Zsilinszy vacsorán látta vendégül. Ott volt még Kozma Miklós örnagy, az MTI vezetője, Kuna P. András volt nemzetgyűlési – újkonzervatív-agrárius nézeteket valló – parasztképviselő, Ráth Sándor pártigazgató és még számos meghívott vendég. Itt Gömbös köszöntötte a megjelenteket. Ertsey Péter derecskei királyi körjegyző válaszbeszédében kifejtette: ő ugyan nem tagja a kormánypártnak, de „ott ahol gróf Tisza István elhagyta, és ahol ezt a munkát gróf Bethlen István felvette, ott találkozni kell minden magyar embernek.” Több felszólaló és pohárköszöntő után Kozma Miklós felsorolta Zsilinszy érdemeit. A küldöttség óhajára Zsilinszy is beszélt. Ideáljainak Mátyás királyt, Zrínyi Miklóst, a költő és hadvezért, gróf Széchenyi Istvánt és Tisza Istvánt nevezte. Elmondta, hogy Gömbössel és Kozmával ott volt Szegeden az ellenforradalom megszervezésénél, amikor kitűzték az „új Magyarország új céljait”. És mivel ezek a remények két év után „nem teljesültek – legalább túlnyomó részben ezt látjuk – úgy érzem, hogy nekem a zászlót cserbenhagynom nem szabad.”

A forradalmak tanulságai alapján azt állította, hogy „a magyar faji gondolat nagyobb és szentebb dolog mindennél. (Úgy van! Úgy van!) Mindenki testvérem, aki magyar. El akarták hitetni velünk a szélső liberálisok és szocialisták, hogy az osztályérzés, hogy az osztályöntudat nagyobb dolog, mint a faji érzés és a nemzeti öntudat.” Ezzel szemben állította: „igenis a faji gondolat és öntudat a legnagyobb erő a föld hátán és hogy csak az a nép tud naggyá lenni, amely igazán tudja

³⁷ *Szózat* V. 3. 1922. 5.

a fajtáját becsülni. Mi eddig ezt nem tettük! Mi tehát a faji gondolatot tűztük ki a zászlónkra, ami egy a nemzeti és a keresztény gondolattal.”

Zsilinszky elmondta: a forradalmak után megerősödött bennük az a tudat, hogy az „ország gerince a földművestársadalom (Úgy van! Úgy van!) és legfőbb kincsünk a föld.” Szerinte a háború előtt minden szellemi és vagyoni érték a fővárosba gyűlt össze, és a „vidékkel senki sem törődött”. Ott sem kellő számú iskolát, sem kultúrközpontokat nem teremtettek. Ők ezeket akarják megvalósítani. „Mi fölesküdtünk az agrárzászlóra, arra, hogy az országot abból a veszedelmes és idegenszerű merkantilizmusból, amelybe beleszorítottak bennünket, kivezetjük és erkölcsileg és gazdaságilag” újjáépítjük. A legfontosabb eredményüknek azt tekintette, hogy a „faji gondolatban a nemzet meg van szervezve úgy, hogy minden destrukciót le tudunk törni.” Azt is fontosnak tartotta, hogy a magyar nemzet megtalálta az igazi vezéreit, Bethlen Istvánt és Nagyatádi Szabó Istvánt. A feladat az, hogy őket „fegyelmezetten kell követni, mert fegyelmezetlenebb nemzetet nálunk nem mutat a történelem.”

Ezután a derecskei küldöttség még Gömböst kívánta hallani. Ő arról beszélt, hogy az Egységes Párt programjának vezérfonala a „független nagy Magyarország”. Ők a „királyság eszméjének” a hívei, de a párt eldöntötte, hogy ezt a kérdést addig nem bolygatja, amíg a magyar nép minden beavatkozástól mentesen nem tud dönteni a királykérdésről. Azt állította, hogy az Egységes Párt a választási harcban nem folytat demagóg kampányt, mint az ellenzék. Erről az eseményről a Szózat május 3-án egész oldalas cikket közölt „A derecskei választók küldöttsége Zsilinszky Endrénél” címmel.³⁸ Ezzel is nagy propagandát csináltak Zsilinszkynek. Így május 4-én az Egységes Párt Intéző Bizottsága helyett megalakult 4 fős – Bethlen, Klebelsberg, Nagyatádi Szabó és Gömbös – szűkebb vezetősége Zsilinszkyt fogadta el a derecskei választókerület hivatalos jelöltjének.³⁹ Mint látuk, ennek eredménye lett Bethlen, Nagyatádi és Gömbös derecskei kampánya.

Zsilinszky kampánya

A május 7-ei derecskei kampánygyűlésen az Egységes Párt hivatalos és nem hivatalos jelöltjét támogatók közötti feszültségek kezelésére Gömbös és Zsilinszky Derecskén maradt. Ennek eredménye lett egy kiáltvány, amely a kormánypárt vezetősége nevében szólt a választókerület polgáraihoz. Ebben felszólították őket, hogy Zsilinszkyt, a párt hivatalos jelöltjét támogassák. Mert úgy tapasztalták, hogy a polgárok egy része Mezőfi, a kormánypárt „egy kisebb töredéke” pedig Guthy Tódor mellett áll, aki szintén tagja a pártnak. Leszögezték: „Miután minden hű pártagnak kötelessége az ellenzék (Mezőfi) elleni küzdelemben egységesen részt venni,... ezért újból felhívjuk a derecskei választókerület egységes párti polgárait, álljanak egy emberként Zsilinszky Endre mellé. Guthy Tódor párttagunkat pedig arra kérjük, vesse magát alá a pártközpont elhatározásának.”⁴⁰

Erre a lépésre Az Est még „Az egységes párt és a pártegység” című kisebb cikkében reagált. Ebben rámutattak: Guthy a háború alatt közlelmezési államtitkár és főügyész volt, és Derecskén neki is sok híve van, ezért fellépése nem „hívatlan stréberkedés”. Így valószínűleg csak „személyi okokat kell a dilemma mögött keresni.” Ezzel arra céloztak, hogy Gömbös a maga emberét, Zsilinszkyt kívánta képviselővé választatni. Egyébként a cikk végén megjegyezték: nem hiszik, hogy a „nyílt levélre a központi egységesek szája ize szerint való válasz érkezik.”⁴¹

³⁸ Szózat V. 3. 1922. 5.

³⁹ A Kisgazda V. 14. 1922. 3.

⁴⁰ Szózat V. 10. 1922. 3.

⁴¹ Az Est V. 10. 1922. 6.

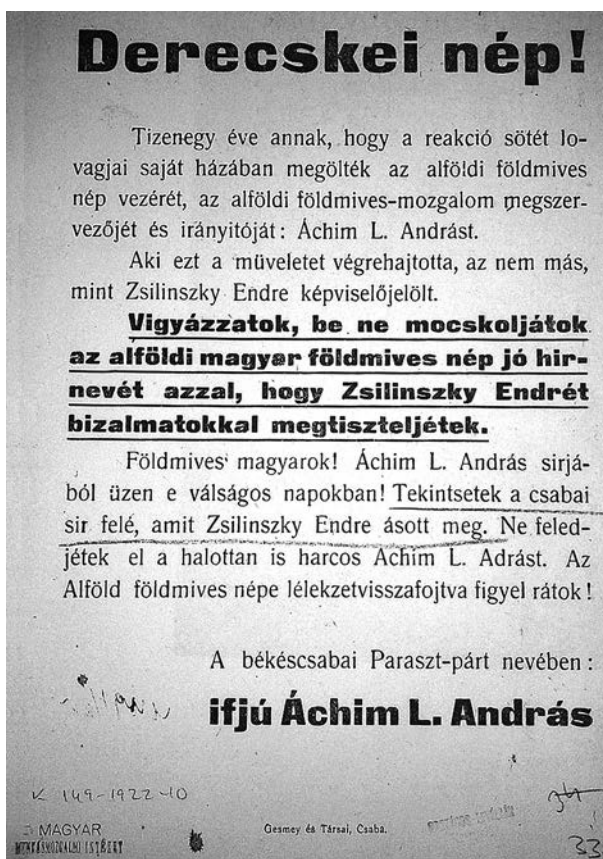
Ebben azonban tévedett a liberális lap, mert a kormánypárt nyílt levelének megjelenése után Guthy lemondott arról, hogy annak nem hivatalos jelöltjeként induljon. Gömbös tehát itt elérte célját. Ez is azt mutatta: ahol az Egységes Párt vezetői akarták, ilyen helyzetet tudtak teremteni. Máshol pedig – ahol számukra nem volt olyan fontos a párt hivatalos jelöltje –, mint Dánér Béla esetében látni fogjuk, ott akár két nem hivatalos jelöltet is megtűrték és versenyeztettek egymással. Ez részben a párton belüli és a helyi erőviszonyoktól függött.

A miniszterelnök látogatása után a szolgabíró házkutatást rendelt el Mezőfi Vilmos pártjának – a 48-as Szocialista Pártnak – helyi vezetőinél; elko-bozták a párt összes nyomtatványát, a választók névjegyzékét, az aláírásokkal ellátott ajánlási íveket, sőt Mezőfi magánleveleit is. Ugyanezt a csendőrség megtette Hajdúbagason, ahol szintén erős szervezete volt Mezőfi pártjának. Mindezeket Mezőfi közölte Kószó István belügyi államtitkárral, orvoslást azonban nem kapott.⁴²

Mezőfi kampányának támogatására Békéscsabáról ifjú Áchim L. András Derecskére utazott. A békéscsabai Parasztpárt nevében a derecskei néphez szóló röplapján Zsilinszky Endrét apja gyilkosának nevezte. „Vigyázzatok – írta – *be ne mocskoljátok az alföldi magyar földmíves nép jó hírnevét azzal, hogy Zsilinszky Endrét bizalmatokkal megtiszteljétek.*” (2. kép)⁴³ Ezért a röplapért őt a választókerületből kitasították.

Május 13-án este a Szózat szerkesztősége irodalmi és művészeti estét rendezett a derecskei Kaszinóban. Ott – a Szózat szerint – teljes számban megjelent a „*helybéli intelligencia és a gazdaságszervezők, a családtagjaikkal együtt.*” Az előadást most is Ertsey Péter Zsilinszkyt méltató beszéde nyitotta meg. Majd az akkor népszerű Sztojanovits nővérek énekeltek, Grill Lola Petőfi, Arany és Kisfaludy verseket szavalt. Zsirkay János ismert fajvédő újságíró – aki végig ott volt Zsilinszky kampánya idején és tudósította a Szózatot az eseményekről – egyik sa-ját költeményét mondta el. Zilahy Kiss Jenő lelkesítő beszédet mondott Zsilinszky mellett. Farkas Zoltán pedig Schöpfung Aladár egyik novelláját olvasta fel. A zongorakíséretet dr. Spur Endre látta el. Aztán hajnalig tartó táncmulatság következett.⁴⁴ Kampányrendezvény volt ez a javából! Ki állta ennek a költségeit? Erre a kérdésre később adunk választ.

Zsilinszky első programbeszédét május 14-én tartotta meg Derecskén, ahová a szomszéd falvak gazdái is besereglettek. „*Nem ígérni jöttem, ma sokkal szegényebbek vagyunk, semhogy az ilyen adzsza-nesze politikának élhetnénk. Egyetlen szót sem akarok mondani, amit mindig nem*

2. kép

Ifjú Áchim L. András a derecskei néphez szóló röplapja

Fig. 2

András L. Áchim Jr.'s fly-bill to the people of Derecske

⁴² Világ V. 11. 1922. 1.

⁴³ MNL K 149–1922–10. tétel. Nagyon valószínű, hogy ezért a röplapért indított házkutatást a rendőrség. Ezt támasztja alá az is, hogy a röplapot a belügyminiszteri iratanyagban találtuk.

⁴⁴ Szózat V. 17. 1922. 8.

vállalok, és amelyről érzem, hogy nem tudok neki megfelelni.” – így kezdte beszédét. Kétségtelenül szokatlan kezdés egy képviselőjelölttől. Azzal folytatta, amit már a derecskei delegációnak Budapesten elmondott: „Tisza István erkölcsi nagyságához kell visszatérnem.” Ugyanakkor kijelentette, hogy a „régpolitikát folytatni nem lehet”, mert annak „nagy bűnei és hibái vannak. A legfőbb hiba az volt, hogy magával a föld népével senki sem törődött.” Ezért tüzték ki a „keresztény, nemzeti és agrár-politika zászlaját.” Ez szerinte a keresztény erkölcshez való visszatérést jelenti. Azt, hogy a „vidéket nem csak gazdaságilag, hanem kulturálisan is erősíteni kell. Iskolákat kell teremtenünk, mert kultúra nélkül nincs erősödés, nincs szervezettség. Láttuk ezt a forradalmak előtt és alatt is. ... Mi nem osztálypolitikát hirdetünk – mondta –, mert láttuk a forradalmakban, hogy osztálypolitikával egy egész országot boldogítani nem lehet.”

A keresztény, nemzeti és agrárpolitika ellenségeinek a régi liberalizmus embereit nevezte, akik „elvesztett hatalmukat akarják visszaszerezni, és sehogy sem tudnak belenyugodni a mai állapotokba. De mi résen vagyunk, és nem engedjük, hogy ismét szóhoz jussanak.” (Ezzel Guthy Tódorra és híveire utalt.)

Ezekkel szemben a „mi programunk a keresztény agrárreform megvalósítása, melynek célja közérdek, azaz, hogy minél több független existenciát teremtsünk azokból, akik ma még nagyon is függő helyzetben élnek és lassan földhöz juttassuk a hadirokkantak és a nincstelenek széles rétegeit.”

Aztán beszélt a kisbérletekről, a járadékirtokról, a földreform végrehajtásának pénzügyi nehézségeiről. „Itt vannak a legnagyobb nehézségek, itt kell legtöbbet tennie a kormánynak és a nemzetgyűlésnek – mondta –, mert módot kell találnia arra, hogy az igénylők az új birtokaikat valóban meg is szerezhessék.”

Nagyatádi Szabóra hivatkozva a földreform végrehajtását ígérte, aki – szerinte – „nem áll meg feleúton és a teljes végrehajtást is be fogja végezni.” Elismerte: e törvény végrehajtásánál „szinte legyőzhetetlen akadályokkal találkozunk”, és ennek fő okát a pénz felgyorsuló inflációjában látta.

A pénzügyi nehézségek megoldására – német példa alapján – részletesen ismertette az agrárhitel kérdését. Kijelentette: „A szövetkezeti és hitelszövetkezeti, továbbá az igazi takarékpénztári rendszer pontos kiépítése lesz a jövő gazdaságpolitikájának egyik legfontosabb feladata.” Itt a Hanga és az Országos Központi Hitelszövetkezet jó példájára is hivatkozott. Úgy látta, hogy ilyen intézményekkel kell az országot behálózni. Beszélt a mezőgazdasági ipar fejlesztésének szükségességéről.

A szociálpolitika területén rengeteg pótolnivalót látott, mert az elmúlt nemzetgyűlés ezen a téren „semmit sem végzett”. Az akkor érvényes forgalmi, a fényűzési és örösi adókat csak ideiglenes intézkedésnek tekintette. Az új adózási rendszer szerinte „csak a jövedelemhez mérten: progresszív lehet.” Ennek kimondása – mint látni fogjuk – nem tetszett az Egységes Pártban lévő földbirtokosoknak. Zsilinszky viszont úgy gondolta, hogy csak ilyen reformokkal emelhetik ki az országot siralmas állapotából. „Ezt a lerongyolódott, de őszerejében bízó fajt kell felemelni és megerősíteni” – hangoztatta.

A külpolitikai kérdésekkel összefüggésben foglalkozott még a két királypuccsal és a szabad királyválasztás fontosságával, a független Magyarországgal. Vallotta, hogy az olasz és a lengyel nemzettel barátságban kell élnünk. Hitet tett Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök politikája mellett. Beszéde végén arról szólt, hogy a jó belpolitika alapja az „egység, szervezettség, erő, erős kormányzat, mely szilárd egységes kormányzópárton nyugszik.” Majd így

összegezte programjukat: „Intenzívebb és nemzetibb kultúr- és gazdaságpolitikát hirdetünk, mely csak egészséges agrárreformon, egészséges birtokmegosztáson” alapulhat.⁴⁵

Íme a fajvédő Zsilinszky első programbeszédének lényege. Fontos momentum, hogy nem foglalkozott a zsidókérdéssel. Erről valószínűleg azért mondott le, mert Derecskén és a választókerületben sok zsidó család élt, amelyeknek legalább egy részét meg akarta nyerni. A programbeszéd a parasztgazdák többségének tetszését megnyerte, mert ahogy Csóré Áron visszaemlékezésében leírta „nem népszerűség-hajhászó kortesbeszédet” mondott, hanem „saját politikai hitvallását” (KORTÁRSOK 1984. 83.).

Ennek ellenére a *Szózat* szerkesztőségének – állítólag olvasóközönségének méltatlankodása miatt – mentegetőznie kellett Zsilinszky programbeszédének félreérthetősége miatt, mert az azt ismertető cikk a beszédet „valós értelméből egészen kiforgatja.” Ezért a helyreigazító cikkben azt írták, hogy különösen bántó hibák vannak a Németországra vonatkozó részekben. Azt is állították, hogy Zsilinszky a közöltektől eltérően foglalkozott az új agrárpolitika akadályaiival. Azokat három csoportba sorolta. Ezek: „a régi liberális kapitalizmus, amely uralmát visszaszerezni szeretné, a még mindig lappangó forradalmi szellem és a szélsőséges legitimizmus.” Ezek a gondolatok – mint látjuk – az első indoklást leszámítva nem hangoztak el Zsilinszkytól. Annál inkább a földreform végrehajtását akadályozó más okok, mindenekelőtt a pénzügyiek. A *Szózat* olvasóközönségének, az úri középosztálynak ez lehetett fájó.

A helyreigazító cikk azt is tévedésnek minősítette, hogy Zsilinszky a fényűzési adót a forgalmi és az öröklési adóval együtt megszüntetendőnek minősített. Itt tényleg az újságíró érthette félre, mert hiszen a *Szózat* helyreigazító cikkének igaza van, hogy az előbbi nemcsak hasznos, de „szociális szempontokból is igazságos”. A cikk végén a lap szerkesztősége nagyon sajnálta, hogy e hibák éppen a *Szózat* „lapvezérének politikai zászlóbontásával” kapcsolatban fordultak elő.⁴⁶ E helyreigazítás azt mutatja meg, hogy Zsilinszky jobboldali antikapitalizmusa, liberalizmusellenessége és radikalizmusa már akkor nem tetszett a konzervatív köröknek sem.

Miből finanszírozta Zsilinszky ezt a választást? Ez kiderül Balásházy Iván Bihar megyei főispán május 25-én Bethlennek elküldött számjeles táviratából. Ebben a választásokra rendelkezésére bocsátott összegek felhasználásáról tájékoztatja. Eszerint a megyében elindult kormánypárti jelöltek közül már addig is Zsilinszky kapta a legtöbbet, 380.000 koronát. Aztán Fráter Pál 310.000-et, Görgey József 200.000-et, Lányi Márton 100.000-et, Erődi-Harrach Béla 30.900-at, Berky Gyula 30.000-et, Kovács Nagy Sándor 25.000-et, Könyves Lajos – aki Nagyatádi barátja volt és parasztképviselő – csak 20.000-et. Utóbbit Gömbös be is karikázta és a távirat aljára odaírta: „Könyvest jobban kellene támogatni.” A távirat folytatásában a főispán megírta: egyéb pártcélokra kiadott még 10.000 koronát. Ekkor még a főispán rendelkezésre állt 1.394.000 korona. Ebből szerinte még 300.000 korona Zsilinszkynek kiadható lenne, a többi pénzt pedig az utolsó napokra tartja, amihez távirati utasítást kért.⁴⁷

Ez a dokumentum megmutatja, hogy Bihar megyében az Egységes Párt, illetve a kormány Zsilinszky kampányára költötte a legtöbbet. Ebből fizették a *Szózat* agitációs kultúrestjét és a választási kampányt. Például a derecskei Egységes Párt Pajor nevű titkára május 17-én megpróbálta korrumpálni Farkas Ármin bizalmiját, Szabolcsy Gyulát: 40.000 koronát kínált neki azért, hogy

⁴⁵ *Szózat* V. 16. 1922. 9.

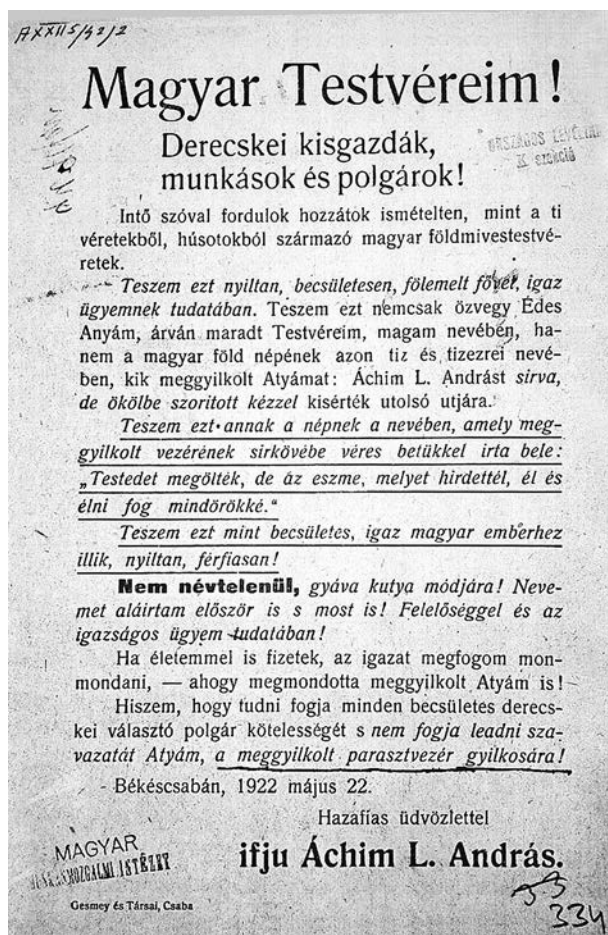
⁴⁶ *Szózat* V. 18. 1922. 4.

⁴⁷ MNL Miniszterelnöki iratok. 1922-es választások. 362. Lásd még IRATOK 1956. 2. kötet 286–287.

Farkas már aláírt ajánlási íveit adja át neki. Mikor Szabolcsy a pénzt visszautasította, a helyi csendőrpáncsnak két ajánlási ívet elvett tőle.⁴⁸

A derecskei választókerület közigazgatási tisztviselői a választások előtt már nem kímélték a legitimista ellenzéki jelöltet sem. Május 19-én Marjay Barna főszolgabíró a választókerületből kitiltotta Farkas Ármint. A kerület nyolc közösségből pedig – mivel „*izgató röpiratokat terjesztettek*” – kitiltotta választási megbízottait is.⁴⁹

3. kép

Ifjú Áchim L. András második derecskeieknek szóló röplapja

Fig. 3

András L. Áchim Jr.'s second fly-bill to the people of Derecske

Mindezekről a választási atrocitásokról persze a *Szózat* hallgatott. Sőt! A május 23-án „*A legitimistáknak nincsen gyökerük a derecskei választókerületben*” alcím alatt büszkén írták, hogy a legitimista jelölt nem kapta meg a törvényben előírt számú ajánlót, és a választásokból kiesett.⁵⁰ A Farkast és bizalmi embereit ért támadások után ez várható volt. Ez volt a célja a közigazgatás vezetőinek.

A *Világ* megírta, hogy Mezőfi jelölési ívét 2700, míg Zsilinszkyét csak 1200 választó írta alá. Az utóbbiból egyébként a választási biztos 340-et törölt.⁵¹

Mezőfi emberei ellen is folytatódott a hatósági fellépések. Május 22-én az ő támogatására Derecskére érkezett az 1911 májusában otthonában a Zsilinszky-fivérek által meggyilkolt Áchim L. András felesége és 20 éves leánya. Amint a főszolgabíró érkezésükről értesült, csendőrökkel maga elé kísértette és felszólította őket, azonnal hagyják el a községet. Áchimné tiltakozása ellenére feltűzött szuronyú csendőrökkel kikísértette az állomásra. Áchimné és leánya zokogva tették meg ezt az utat a község szegényparasztóságának sorfala között. Közben Áchimné többször felkiáltott: „*Lássátok, így bánnak el velünk Áchim családjával, mert védtelen nők vagyunk.*”⁵²

Özv. Áchimné és leánya kitoloncolására azért kerülhetett sor, mert velük ifjú Áchim L. András újabb röplapokat küldött Derecskére. Ez megtalálható a belügyminiszternek felküldött Bihar megyei főispáni jelentésben. Ebben ismételtén kijelentette: „*Hiszem, hogy tudni fogja minden becsületes derecskei választópolgár kötelességét, s nem fogja leadni szavazatát Atyám, a meggyilkolt parasztvezér gyilkosára!*” (3. kép)⁵³

⁴⁸ *Világ* V. 27. 1922. 2.

⁴⁹ MNL K 149–1922. 10. tétel 233. Itt községenként és név szerint fel vannak sorolva Farkas örízetbe vett bizalmi emberei. Lásd még: *Az Újság* V. 21. 1922. 2.

⁵⁰ *Szózat* V. 23. 1922. 5.

⁵¹ *Világ* V. 27. 1922. 2.

⁵² *Az Újság* V. 27. 1922. 3.

⁵³ MNL K 149–1922–10. tétel.

Valószínűleg e rölapokkal is összefüggésbe hozható az, hogy május 25-én Ertsey Péter választási elnök – ő az, aki május 3-án felkérte Zsilinszkyt jelöltnek, aki 13-án a derecskei Kaszinóban az intelligenciának és a gazdáknak ajánlotta őt, ami nem az elfogulatlanságát bizonyítja – plakátokon kihirdette, hogy az idegenek távozzanak a választókerület összes községéből. Csak azok maradhattak, akiknek Marjay Barnabás főszolgabíró megbízhatósági igazolványt állított ki. Mezőfi emberei nem kaptak ilyen igazolványt, így őket kitoloncolták. Mezőfinek Derecskén volt ugyan pártirodája, de így csak a helyi emberei tudták segíteni. Május 25-én – megfélemlítés céljából – rálöttek Mezőfire, aki ezért otthagyta a pártirodát és Debrecenbe menekült, mert nem akarta kockáztatni az életét. Mindezt tetőzte, hogy a választást megelőző napon Mezőfi derecskei bizalmi embereit és a pártirodáján dolgozókat – mintegy 28 emberét – letartóztatták, és a választások lezárásáig fogva tartották őket. Így nem vagy alig maradtak szervezői, akik a szavazás napján szavazóit szervezték és irányították volna.

Mezőfi választások után tett nyilatkozata szerint a közigazgatás vezetői összehívták a hadisegélyes asszonyokat, valamint a rokkantakat, és megmondták nekik, hogy június 1-jétől nem fogják megkapni a rokkantjárulékaikat, ha őrä szavaznak. A zsidókat pedig iparjoguk elvesztésével fenyegették meg, ha nem szavaznak Zsilinszkyre. A kocsmák éjjel-nappal nyitva voltak a választókerület valamennyi községében. Azt is elmondta, hogy a választások napján a kerület összes községében gyakran szétkergették az őt támogató szavazókat. Mindennek ellenére május 28-án, a szavazás napján – Mezőfi szerint – körülbelül 800 szavazója volt, akik Derecskén a szavazóhelyiségek előtt egész nap várták, hogy leszavazhassanak, de a csendőrök és a kivezényelt katonaság nem engedték be őket a szavazóhelyiségbe.⁵⁴

Ezzel szemben a *Szózat* azt állította, hogy Derecskén Mezőfi pártja „erős terrort fejtett ki, sőt óriási pénzüsszegeket is latba vetett. Főleg liberális oldalról korlátlan mennyiségű pénzt bocsátottak Mezőfiék rendelkezésére.” Ebből finanszírozta Áchim fiának, feleségének és leányának oda-utaztatását is.⁵⁵

Ebben a helyzetben a következő választási eredmények születtek a derecskei választókerületben. A *Szózat* a már említett cikkében először csak azt tette közé, hogy Mezőfi – pártja erőszakoskodása ellenére – 600 szavazattal alulmaradt Zsilinszkyvel szemben. Mezőfi vereségét a liberális lapok is elismerték, de azt a közigazgatási törvényteleniségekkel magyarázták, és nem hoztak konkrét választási adatokat. Ezért most mi is Hubai László választási atlaszából másoljuk ide a választási eredményt. A derecskei választókerületben volt 8292 választásra jogosult választópolgár. Közülük 5816-an szavaztak érvényesen, tehát a választásra jogosultak 70,14%-a. Az alacsony részvételi arány a választók megfélemlítését mutatja. Ebből 3234-en szavaztak Zsilinszkyre, tehát a szavazók 55,61%-a. Mezőfire pedig 2582-en, vagyis a szavazók 44,39%-a (HUBAI 2001. 41.⁵⁶).

1922 májusában ilyen nagy kormánypárti és közigazgatási, illetve csendőri támogatással lett parlamenti képviselő a fajvédő Zsilinszky Endre. Ennek feltárásával nem az ő későbbi életútjának érdemeit akarjuk megkérdőjelezni, csupán az eddigi szakirodalom idealizált képe helyett az akkori politikai viszonyokat kívántuk az eddigieknél realisabban bemutatni. A valóság tehát ez, és nem az, amit – az egyébként tiszteletreméltó egyik Zsilinszky-hívő – Csóré Áron „*Zsilinszky és Derecske*” című visszaemlékezésében írt (KORTÁRSÁK 1984. 82–85.). Vigh Károly 1992-es biográfiájában Bajcsy-Zsilinszky Endréről „*A derecskei képviselő*” című fejezetben elsősorban Csóré visszaemlékezésére támaszkodott, illetve a *Szózatban* megjelent cikkeket csak szelektíven használta fel, így ő

⁵⁴ Az *Újság* V. 30. 1922. 3.

⁵⁵ *Szózat* V. 29. 1922. 4.

⁵⁶ Megjegyezzük, hogy Hubai Mezőfi eredményét itt az MSZDP eredményeként tünteti fel, holott az ő pártja a 48-as Szocialista Párt volt.

is szükségszerűen idealizált képet rajzolt a fiatal képviselőjelölt megválasztásáról, ezért az általa írtakat sem tudjuk elfogadni (VIGH 1992. 69–71.).

Debrecen

Bethlen és kísérete debreceni látogatása után a városban nagy választási küzdelem bontakozott ki. Ennek egy-két epizódját már felvillantottuk. Részletes ismertetéséhez további helytörténeti kutatásokra van szükség. Debrecenben – mint törvényhatósági jogú városban – titkos szavazással választottak. A városban – mint láttuk – három választókerület volt, és mindegyikben indultak kormánypárti és ellenzéki jelöltek. Összesen 13 képviselőjelölt adta le időre az ajánlási íveit. A város központjában – amely az első választókerület volt – Györki ajánlási íveit 4000-en írták alá. Sok aláírója volt Vásáry Istvánnak is. Milotay ajánló volt a legkevesebben, mintegy 1300–1400-an. A kerületi biztos Györki és Vásáry ajánlásait elfogadta. Milotayét viszont visszaadta 158 aláírás pótlására. Ezeket Milotay és emberei összegyűjtötték. Így ő is indulhatott a választáson.⁵⁷

A város második választókerületében lépett fel Tolnay Kornél. Ő a Nemzeti Polgári Párt programjával indult. Mint láttuk az Egységes Párt vezetői őt támogatták. Így nem csoda, hogy ő és emberei igen sok ajánlót gyűjtöttek össze. Az Egységes Párt nem hivatalos jelöltjeként elindult dr. Bessenyei Lajos. Őt a *Világ* „ébredő színezetűnek” nyilvánította. Neki azonban éppen csak meglett a szükséges 1000 aláírója. Itt indult a debreceni Hegymegi Kis Pál, aki a polgári demokratikus forradalomban jelentős szerepet játszott. Most pedig a Rassay-párt jelöltje volt és ajánlási ívében több ezer aláírást gyűjtött. Itt indult Orbók Attila, volt kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő, akiről már korábban írtunk. E választókerületben a választási biztos Bessenyei Lajosnak, Hegymegi Kiss Pálnak és Tolnay Kornélnak az ajánlási íveit rendben találta, jelöltségüket elfogadta. Orbók Attila 1060 aláírásából 585-öt érvénytelennek nyilvánított. Ezért a szükséges 880 ajánláshoz még hiányzó 405 ajánlás pótlására 28-án reggel 8 óráig halasztást adott. Orbóknak mintegy 150 aláírása volt még tartalékban, a még hiányzó 255 aláírást nem tudta összeszedni. Ezért végül nem indulhatott el a választáson.⁵⁸

Debrecen harmadik választási kerületében a kormánypárt jelöltje Lengyel Zoltán volt. Ő a régi Függetlenségi és 48-as Párt konzervatív szárnyához tartozott, azonban 1922 márciusában belépett az Egységes Pártba. Ők mintegy 4300 aláírást emlegettek. Vele szemben Jánossy Zoltán volt októbrista államtitkár pártonkívüli programmal indult, aki közel állt a Rassay-párt liberális és demokratikus törekvéseihez. Neki nagy ismertsége és tekintélye volt a városban. Kerületük választási biztos mindkettőjük ajánlási íveit elfogadta. Reitz György az Andrássy–Friedrich-párt legitimista jelöltje mintegy 1600 ajánlóra hivatkozott. Azonban a választási biztos neki is több száz ajánlóját elfogadhatatlannak találta. Azokat ő és emberei nem tudták pótolni. Ezért ő arra biztatta híveit, hogy szavazzanak Jánossyra. Őt támogatta a keresztény ellenzék debreceni lapja is, amelytől két héttel korábban Klebelsberg belügyminiszter megvonta a kolportázsjogot, vagyis az utcai árusítás jogát. Ezért a liberális lapok ebben a kerületben Jánossy győzelmét jósolták. Az első és a második kerületben pótválasztáson a liberális, illetve a szociáldemokrata jelöltek győzelmét prognosztizálták.⁵⁹

A debreceni választási küzdelem egyik feltűnést keltő eseménye volt, hogy május 25-én a hirdetőoszlopokra – azok tulajdonosainak beleegyezése nélkül – és számos ház falára a „kurzus kezdő korszakára emlékeztető zsidóellenes, lázító plakátokat és röpiratokat” ragasztottak ki. Egy

⁵⁷ *Világ* V. 27. 1922. 2.

⁵⁸ *Világ* V. 28. 1922. 2.

⁵⁹ *Világ* V. 31. 1922. 2.

részüket a tulajdonosok levakarták, másik részük viszont még 28-án is látható volt. Ezeket az Ébredő Magyarok Egyesülete és a keresztény társadalmi egyesületek aktivistái ragasztották ki. Közülük a zsidóellenes plakátokat a rendőrség azonnal eltávolította, kiragasztásukért Nagy Kálmán, a városban megjelenő *Fehér Újság* című hetilap szerkesztője ellen kihágási eljárást indított.⁶⁰

A debreceni választási küzdelem részletesebb bemutatására – a helyi kutatások hiánya miatt – most nincs lehetőségünk. Ezért csak eredményeit ismertetjük. A lényeg, hogy mindhárom választókerületben az ellenzéki jelöltek fölényes győzelmet arattak. Az első kerületben 12.029 választásra jogosult élt. Közülük érvényesen szavazott 10.858 fő. Györki Imre az MSZDP jelöltje 6.254 szavazatot kapott, a szavazatok 57,60%-át. Vásáry István az Egységes Párt jelöltje 2.961 szavazatot kapott, a szavazatok 27,27%-át. Milotay Istvánra pedig csak 1.643 fő szavazott, a szavazók 15,13%-a.

A város második választókerületében 8.548 választót írtak össze. Érvényesen szavazott 7.877 fő. Hegymegi Kiss Pálra, aki a Függetlenségi Kiszgazda-Földműves és Polgári Párt jelöltje volt 5.427-en szavaztak, a szavazók 68,90%-a. Tolnay Kornél – akit Bethlen is támogatott – 1.475 szavazattal, a szavazatok 18,73%-ával lett második. Bessenyei Jánosra, az Egységes Párt nem hivatalos jelöltjére csak 975-en voksoltak (12,38%).

A harmadik választókerületben 9.171 választót írtak össze. Érvényesen szavazott 8.259 fő. Jánossy Zoltán kapott 5.626 szavazatot, a szavazatok 68,12%-át. A kormányzópárt jelöltjére, Lengyel Zoltánra 2.633-an szavaztak, a szavazók 31,88%-a. Jánossy a 17 választási körzetben mindenhol megkapta a szavazatok nagy többségét (HUBAI 2001. 48.).⁶¹

Debrecenben, a cívisvárosban, ahol titkos választások voltak, az Egységes Párt vagy a kormánytámogató pártok jelöltjei – Bethlen május 7-ei kampánykörútja ellenére – csúfos vereséget szenvedtek. E nagy debreceni győzelmet a liberális sajtó és az MSZDP vezetői nagy örömmel fogadták. Erről így írt a *Világ*: „*Debrecen felébredt és kiegyenesedett, Debrecen példát adott az országnak, olyan példát, amely harsogva fogja bejárni az országot városról-városra, faluról-falura és irányt jelöl a hétfői pótválasztásoknak.*”⁶²

Ezzel szemben a *Szózat* azt hangoztatta, hogy a kálvinista Róma már „*régebben is hajlott a destrukció felé. Ezt a választást azonban megbocsáthatatlan eltévelyedésnek tartjuk. A függetlenségi érzelmű hajdúság abból a táborból választotta képviselőit, mely Károlyi Mihály vezetése alatt kantonokra bontotta az országot, védtelenül odadobta a leghitványabb ellenségeknek határainkat, végül guzsbakötve kiszolgáltatta a nemzetet a vörös hóhéroknak és rabló csordának.*”⁶³ E jobboldali demagógiát nem kell magyaroznunk!

Hajdúszoboszló

Mint láttuk, itt Bethlen Dánér Béla fajvédő politikust, az Egységes Párt hivatalos jelöltjét támogatta a május 7-i kampánykörúton. A hivatalos jelöltségért folyó küzdelem itt is korán kezdődött. A „*Magyar testvérem!*” című egyoldalas röplap, amelyet április 15-én a hajdúszoboszlói Egységes Párt Intéző Bizottsága jelentetett meg már ekkor azért támadta Barabás Samut, mert Budapesten el akarta érni, hogy ő legyen az Egységes Párt hivatalos jelöltje. Arról tájékoztatták az olvasókat, hogy ez végül nem sikerült neki. A „*Független hazugság*” című másik helyi röplap azt magyarázta, hogy miért nem igazak a liberális *Debreceni Független Újság* Dánért támadó cikkei.⁶⁴

⁶⁰ *Világ* V. 27. 1922. 2.

⁶¹ A debreceni választási eredményekről és a mandátumok átadásán elhangzott beszédekről lásd a *Világ* VI. 4. 1922. számát!

⁶² *Világ* VI. 4. 1922. 1.

⁶³ *Szózat* VI. 4. 1922. 4.

⁶⁴ MNL K 149. BM 1922. 120 cs. 10. tétel. 680.

Dánért sokan nem szerették antiszemita nézetei és izgató magatartása miatt. Ezt bizonyítják a reagálások a május 21-én Hajdúszoboszlón elmondott programbeszédére. Azon Szabó Márton debreceni tanár Dánér akkor megjelentetett „*Új Magyarország*” című kampányfüzetét ajánlotta elolvasásra és terjesztésre. „*Nekünk nem kell. Éljen Barabás!*” – kiáltották többen. Dánérről azt is állították, hogy volt nemzetgyűlési képviselőként 100 holdas vitézi telket szerzett magának. Mivel alig jutott szóhoz, ezért a rendőrség több ellene tüntetőt elvezetett. Dánér programbeszédében a zsidókérdésről kijelentette: a zsidóság bűnös a forradalmak előidézésében, ezért ő nem békült ki a zsidókkal, szavazataikra nem is számít. A földreformot a „*zsidó nagybirtok elvételevel akarja megvalósítani.*” Erre a tömegből megkérdezték: „*Hát a káptalani nagybirtokokkal mi lesz?*” Végül Dánér négy pontban foglalta össze programját: „*független magyar királyság, a zsidó nagytőke elvétele, olcsó búza, olcsó kenyér, munka a munkanélkülieknek.*”⁶⁵ E program jól mutatja az Egységes Párton belüli fajvédő csoport antiszemita és demagóg politikai törekvéseit. Kabai beszédében Dánér megismételte a Hajdúszoboszlón mondottakat. Itt szintén többen éltették Barabást. Az ő programbeszédét – sajnos – nem ismerjük. A liberális sajtóból tudjuk, hogy a hajdúszoboszlóiak többsége Dánért „*háborúságszító ébredőnek*” tartotta, és inkább a liberális felfogású Barabás mellé állt. A választást elkeseredett „*újságharc*” előzte meg. Dánérék megvették a helyi nyomdát, és a *Hortobágy* című lapban lejárató kampányt folytattak a másik két jelölt ellen. Barabásról például azt híresztelték, hogy szabadkőműves és zsidóbarát, de azt is, hogy antiszemita. Dánér kortesei május 22–28-a között plakátábrát folytattak ellenfeik ellen. Mindezek mellett a közigazgatás vezetői részéről nagy nyomás nehezedett a községi vezetőkre és a népre. Miskolczi főispán magához hívatta a községek vezetőit és a tisztségviselőket, és kijelentette, hogy mindent el kell követniük a hivatalos jelölt győzelme érdekében. Így például Szováton Tóth adóügyi előadó „*barátilag*” kérte a zsidókat, hogy Dánérra szavazzanak vagy a választások napján távozzanak a községből. Ezért a választókerületben élő zsidók közül sokan nem szavaztak, mert féltették üzleti érdekeiket. Május 26-án Kabán Dánér híveinek ingyen örölt a malom, ennek ellenére a falu többsége kitartott Barabás mellett.⁶⁶

A többi jelölt programbeszédeivel és kampányával nem feladatunk itt foglalkozni. A választókerület a május 28-ai első választási turnusba volt beosztva, és nyílt szavazással választottak. Ezért már 20-án délig be kellett nyújtani az ajánló aláírásokat a választási biztosnak. Ekkor Dánér 3562 ajánlót, Barabás pedig 2964-et adott be. Ezt a nagyszámú ajánlást Dánér a közigazgatási támogatásnak köszönhetette, mert – mint látni fogjuk – ennyi szavazatot nem kapott. Dr. Angyal Kálmán szintén nem hivatalos egységes párti jelöltet 1084-en ajánlották. Dr. Balázs Endre szoboszlói főorvost, aki a Nemzeti Polgári Párt jelöltjeként indult, 1259-en ajánlották. Thury Zoltánt az Andrassy–Friedrich-párt jelöltjeként 1921-en ajánlották. A beérkezett ajánlási ívek közül a választási biztos pótlásra visszaadta Angyalét, Balázsét és Thuryét. A hiányzó aláírásokat a rendelkezésükre álló 24 óra alatt csak Thury tudta megszerezni. Ezért Angyal és Balázs a választáson nem indulhatott.⁶⁷

A május 28-ai választásokon a jelöltek már csak hárman voltak. A következő eredmények születtek. A Hubai-féle választási atlasz szerint a hajdúszoboszlói választókerületben összeírtak 11.202 választót. Érvényesen szavazott 8939 fő. Barabás kapott 4452 szavazatot, a leszavazottak 49,80%-át. Dánérra 3530-an szavaztak (39,49%). Thury kapott 957 voksot, azaz 10,71%-ot (HUBAI 2001. 42.⁶⁸).

⁶⁵ *Világ* V. 24. 1922. 5., *Szózat* V. 23. 1922. 5.

⁶⁶ *Az Est* V. 30. 1922. 4.

⁶⁷ *Világ* V. 23. 1922. 2.

⁶⁸ Ez pontosan megegyezik a *Szózatban* (V. 29. 1922. 3.) közölt eredménnyel.

Ez azt jelentette, hogy Barabás és Dánér között pótválasztást kellett tartani. Az eredmény megmutatta, hogy az Egységes Párt Intéző Bizottsága, valamint Bethlen és Gömbös által támogatott fajvédő Dánér nem kellett a választókerület döntő többségét kitevő parasztságnak, hiszen minden kormánypárti és közigazgatási támogatás ellenére már az első fordulóban 10%-kal kevesebb szavazatot kapott, mint a nem hivatalos jelölt. Ez tehát arra jó példa, hogy egy ismert helyi jelölt még a kormánypárt által támogatott jelöltet is le tudta győzni.

Ez az eset azért fontos, mert itt Dánért – mint láttuk – Gömbös és a fajvédők, Barabást viszont Nagyatádi és hívei támogatták. Ezért is érdemes megnézni, hogy mi történt a pótválasztás előtt, és annak milyen eredménye lett! A hajdúszoboszlói választókerületben történetekről a belügyminiszternek írt június 6-ai jelentést a debreceni kerület rendőrfőkapitánya így kezdte: „*Rendzavarás nem fordult elő, de a karhatalom megerősítésére mégis szükség volt.*” Miért? Június 4-én Erdős, Hajdúszoboszló polgármestere Prónay Pál aláírással táviratot kapott Budapestről: „*80 emberrel érkezem.*” Erdős ezt jelentette a rendőrfőkapitánynak, aki a főispánnal megtanácskozva a helyzetet, úgy döntött, hogy „*a felzaklatott közhangulat és az esetleges exectusok meggátolása céljából*” megerősíti a választókerületben a karhatalmat. Ezért Debrecenből a vegyes dandárból két tiszt vezetésével kivényeltek egy gyalogos századot és egy géppuskás szakaszt, illetve még 30 rendőrt. A választási elnök utasítására intézkedtek, hogy a választókerületben lévő idegeneket a karhatalom eltávolítsa. Így – a főkapitány szerint – Hajdúszoboszlóról 16, Kabáról pedig 15 idegen (részben fővárosi, részben debreceni) „*érdeklődőt*” távolítottak el. Ezek nyilván Dánér kampányát segítő fizetett ébredők voltak. Hajdúszoboszlón két plakátot és egy röpiratot foglaltak le tőlük. Az egyik plakáton ez állt: „*Itt van Héjjas Iván! Jaj annak a zsidónak, aki itatni, aki korteskedni, aki vesztegetni mer.*” Ezt a hajdúszoboszlói Körner nyomba adta ki, amelyet Dánér más kampányanyagai nyomtatására is kibérelt.

A másik szövege a következő volt: „*Zsidó hitsorsosok! Szavazzon minden zsidó Barabás Samura. Közleg a győzelmünk órája. Magyarországi Zsidók Szövetsége.*” Ezen a nyomda nem volt feltüntetve.

A Dánér aktivistái által terjesztett röplapon pedig ez állt: „*Barabás Samu 1909-ben tette le a szabadkőműves fogadalmat, ezért lehet-e az ilyen ember a hazájukat szerető magyarok képviselője?*” Ezt is a hajdúszoboszlói Körner nyomda adta ki.⁶⁹

Mindez mutatja a fajvédő Dánér kampányának alantas módszereit, antiszemitizmusát. E módszerekkel, a közigazgatás támogatásával és az ébredők odaküldésével mindent megtettek, hogy a pótválasztást Dánér nyerje meg. A Prónayval és Héjjassal való fenyegetés azonban nem érte el célját. A hajdúszoboszlói választókerület többsége nem volt vevő a szélsőségesen antiszemita, fajvédő Dánér politikájára. A június 5-én lezajlott pótválasztáson Barabás Samu 5301 szavazattal győzött Dánér Béla 4304 szavazatával szemben.⁷⁰ Ezt az adatot közli Hubai választási atlasza is (HUBAI 2001. 46.). Ez azt jelentette, hogy az intenzív választási kampány eredményeként mindkét jelöltnek közel ezer szavazóval sikerült növelnie szavazótáborát, ami a két jelölt közötti kiélezett küzdelemmel volt összefüggésben. E választási küzdelem lényege az volt, hogy a választókerület döntő többségét kitevő parasztság zöme nem támogatta az antiszemita és fajvédő Dánért.

Nádudvar

A Nádudvart és Püspökladányt összefogó választókerületben lezajlott választási küzdelemről keveset tudunk. Korábban már láttuk, hogy május 7-én Bethlen és Nagyatádi Püspökladányban

⁶⁹ MNL K 149 BM 1922. 10. tétel 677–679.

⁷⁰ *Szózat* VI. 7. 1922. 2.

Petri Ferencet ajánlotta a választóknak, mert ő volt az Egységes Párt hivatalos jelöltje. Mellette elindult egy nem hivatalos kormánypárti jelölt, Osváth Ferenc. Róla nem tudunk semmit. Az általunk átnézett dokumentumokból az sem derült ki, hogy ki volt a harmadik jelölt. Csak azt tudjuk, hogy a harmadik jelölt az Andrássy–Friedrich-párt színeiben indult.

Mindezek miatt e választókerület további helytörténeti kutatást igényel. A *Szózat* szerint május 28-án Petri 4815, Osváth pedig 2871 szavazatot kapott.⁷¹ Ez pontosan megegyezik a Hubai-féle választási atlaszban közölt adatokkal. Az atlasz szerint egyébként a nádudvari választókerületben 10.292 választásra jogosult volt, érvényesen szavazott 8604 fő, a jogosultak 83,60%-a. Petri 4815 szavazata 55,96%-ot jelent, Osvát 2871 voksa 33,37%-ot. A legitimista jelölt pedig csak 918 szavazatot kapott, tehát a voksok 10,67%-át (HUBAI 2001. 42.). Petri Ferenc – aki mint láttuk Bethlen közvetlen munkatársa volt – lett a választókerület képviselője.

Berettyóújfalu

Ebben a választókerületben – mint láttuk – az Egységes Párt hivatalos jelöltje, Görgey József nyugalmazott százados és Szilágyi Lajos között volt nagy küzdelem. Előbbi minden segítséget megkapott a választási központból, a helyi közigazgatás is minden eszközzel támogatta a kampányát. Itt most nem feladatunk kettejük teljes választási küzdelmét bemutatni, elsősorban a Szilágyit ért legnagyobb választási sérelmeket ismertetjük, mert ezek tipikusak voltak. A liberális lapok azt állították, hogy e választókerületben (és a kismarjaiban is) kezdettől fogva erősen ellenzéki hangulat volt. Ez a közigazgatás által elkövetett jogtalanságok hatására a választási kampány végére megerősödött. Különösen felizgatta a kedélyeket az, ami május 20-a után történt. Ezen a napon Szilágyi dél-előtti Pocsaj faluban tartott népgyűlést, délután fél négyre pedig Szentpéterszegre kapott engedélyt. E község bírójá délben azonban kidoboltatta, hogy gyűlés csak este hétkor lesz megtartva. Így amikor Szilágyi oda megérkezett, egyetlen embert sem talált a falu főterén. A község jegyzőjétől azt a felvilágosítást kapta, hogy őt a berettyóújfalusi főszolgabírótság értesítette telefonon, hogy Szilágyi népgyűlését estére halasztották. Ez azért volt különös, mert akkorára volt hirdetve az Egységes Párt gyűlése is. Azon részt vett Berki Gyula, aki az Egységes Párt országos elnökségi tagjaként Görgeyt jött támogatni. Szilágyi követelésére a kisbíró kidobolta, hogy az ő gyűlése azonnal meg lesz tartva. Erre a falu népe összegyűlt, és lelkes hangulatban hallgatták az ellenzéki beszédet. Este hétkor pedig, amikor Berki és kísérete megérkezett, alig voltak néhány tucatnyian. Ezért a gyűlést nem is tartották meg. (Egyébként egy héttel korábban ugyanez történt Berettyóújfaluban, ahol akkor Mayer János földművelésügyi miniszter, a kormánypárt egyik vezetője volt Görgey vendége. Ott is csak 80–100 fő volt a templomtéren, ezért Balogh Tihamér, az ottani pártelnök jelentette be, hogy a miniszter sürgős táviratot kapott Budapestről, ezért azonnal el kell utaznia.⁷²)

Ezzel szemben 20-án este Szilágyi berettyóújfalusi népgyűlésén közel 2000 ember jelent meg. Ő kijelentette, hogy mivel Görgey még nem mondott programbeszédet a városban, ezért nem tudja összehasonlítani vele a magáét, ami megkönnyítené a választást kettejük között. Majd kifejtette, hogy a jövőben vármegyei és községi ügyekkel is foglalkozni kíván, ezért a választások után pártját nem engedi szétmenni, hanem *„állandó szervezetet akar létesíteni, nem csupán két kerületben, hanem az egész vármegyében és így biztosítani fogja, hogy a többségi akarat a vármegyénél is érvényesüljön.”*

⁷¹ *Szózat* V. 29. 1922. 3.

⁷² *Az Est* V. 23. 1922. 4., *Szózat* V. 23. 1922. 4.

Amikor a földreformról kezdett beszélni, akkor Czeglédy Domokos helyettes főszolgabíró félbeszakította, hogy ezt a kérdést ne érintse. A tömegben erre nagy felzúdulás történt és sokan követelték, hogy a földreformról is nyilatkozhasson. Ezután Szilágyi a zsidókérdésről beszélt: *„Két éven át különbséget tettek jogokban keresztények és zsidók között, másodosztályú honpolgároknak tekintették őket, atrocitásokat követtek el ellenük és most ez a párt, amelynek mindez szíve szerint volt, és amely nevében is felvette a keresztény elnevezést, hallgat a zsidókról.”* Itt az Egységes Pártról, illetve a Kisgazdapártról beszélt. Csak részben volt igaza, hiszen a Kisgazdapárt liberális agrár-demokrata szárnya mindig ellenezte az antiszemitizmust és az Egységes Párt vezetőinek többsége sem azonosult azzal. Erre a csúsztatásra azért volt szüksége, mert a választókerület zsidósága Szilágyit támogatta. A gyűlés után a tömeg hosszú ideig együtt maradt, az emberek körülvették Szilágyit, az asszonyok virágokkal köszöntötték, és több százan elkísérték a lakásáig. Sőt az udvarára is bementek, és bizalmukról biztosították.⁷³

Ez a szokatlanul lelkes hangulat nagy megdöbbenést keltett a helyi Egységes Párt vezetői körében. Különösen azért, mert tudták, hogy másnap, 21-én Szilágyi még hat további községet fog meglátogatni, és olyan hírek érkeztek, hogy ott is lelkesen várják. Ezzel volt összefüggésben, hogy még 20-án este 11 órakor egy rendőr a főszolgabíró alábbi végzési határozatát vitte ki Szilágyinak: a korábban már mind a hat községbe – Furta, Zsáka, Vekerd, Darvas, Csökmő és Újiráz – megadott engedélyt visszavonta és a megtartandó népgyűléseket betiltotta. Tette ezt a 6.000/1922. BM. rendelet, illetve az azt módosító 34.100/1922.BM. rendelet alapján. Ezt azzal indokolta, hogy Szilágyi május 17-én Váncsod, 18-án Gáborján, 20-án pedig Szentpéterszeg községekben a földreformról szóló 1920. évi XXXVI. tc. és a hatóságok ellen izgatott, mert azt mondta, hogy azt nem akarják végrehajtani, annak kötelező erejét kétségbe vonta, kijelentette, hogy eddigi előmunkálatait a kormány és a hatóság is *„csak kortes célokra használja fel, abban ne higgyenek, szavazatot, meggyőződést, lelkeket akarnak vele vásárolni, s ez a legnagyobb zsarolás.”* Váncsod és Gáborján községekben pedig a *„rendes karhatalom előzetes biztosító alkalmazását és a választási mozgalmaknál a törvényben rendelt és alkalmazandó karhatalom és rendőri óvintézkedéseket a közönséggel szemben erőszaknak minősítette, a tömeg nagyságára hivatkozva, azt ellenszegülésre biztatta fel.”*

Ez utóbbi vádakkal szemben Szilágyi azt nyilatkozta, hogy éppen ellenkezőleg volt: ő az, aki a hatóságok választási eljárásai miatt elkeseredett tömegeket nyugtatni próbálja. A földreformtörvényt pedig jogosan kritizálta, egyébként is programjának egyik pontja annak megváltoztatása. A hatóságok ellen sem izgatott, bár elismerte, hogy a földreformmal való szédelgés miatt már több feljelentést tett mind a gazdasági felügyelőség, mind egyes községi előjáróságok ellen. Megismételte: tény, hogy a helyi Egységes Párt vezetői és kortesei *„szavazatokat akarnak gyűjteni földígéretesekkel.”* Ezért ő nem a hatóságokat, hanem az ellenpártot támadta. Kijelentette, hogy mindezek miatt ő a főszolgabírói végzést megfellebbezi, mert nem ismer olyan törvényt, hogy őt – mint képviselőjelöltet – bármelyik községben lehetne tartani. Egyébként is elfogadhatatlannak tartotta a főszolgabírói döntést, hiszen az illető mindig ott volt a népgyűlésein, gyorsíróval jegyzeteltette a beszédét, tehát ha törvénysértést követett volna el, akkor – ott helyben és azonnal – neki kellett volna betiltatnia a népgyűlést.⁷⁴

Talán ennek is következménye lett, hogy május 21-én este Görgey József Berettyóújfaluban elmondott programját csak 5–600-an hallgatták meg. Az indulatok nem az ő beszéde, hanem Berki Gyula, az Egységes Párt egyik agrár-demokrata alelnöke őt támogató beszéde alatt törtek a felszínre. Ugyanis Berki a királykérdésről szólva azt kifogásolta, hogy 1921 novemberében, amikor a nemzetgyűlésben felelősségre vonták Andrássyt és karlista társait a második királypuccsban való

⁷³ Szózat V. 23. 1922. 4.

⁷⁴ Az Est V. 23. 1922. 4.

szereplésük miatt, akkor Andrásst Szilágyi védte. Ennek ellenére a tömegből többször Szilágyit éltették. Az egyik öreg parasztember megkérdezte: „*Miért viseli a szegény ember a legtöbb terhet?*” Erre Berki nem jól válaszolt, és nagy zúgolódás keletkezett. A kiabálók a csendőrség felszólította, hogy hagyják abba. Karácsonyi Mihály és Nagy Sándor tovább kiabált, ezért a csendőrök el akarták őket távolítani, de ők nem hagyták magukat. Erre a csendőrök leteperték őket, amire nagy felháborodás tört ki. A kedélyek csak akkor csillapodtak, amikor egy törzstiszt parancsára elengedték őket. Ezután azonban olyan lármá kerekedett, hogy Berki már alig jutott szóhoz. Végül még arról beszélt, hogy az Egységes Párt nem könyörög a zsidóságnak, hogy rájuk szavazzanak. „*Én megbecsülöm a tisztességes zsidót, de nem eszem meg a vacsoráját, nem fogadom el a pénzét, és nem ölelem meg a menyecskéjét. Így fogjuk fel mi a zsidókérdést.*”⁷⁵ Ezzel Szilágyi jó kapcsolataira célzott a helyi és az országos zsidóság vezetőivel.

Erről a gyűlésről és az ott történetekről a belügyminiszternek írt főszolgabírói feljegyzésben csak ennyit találunk: „*turbulens elemek a kommün idejéből ismeretes 'Le a burzsujokkal!' felkiáltásokkal vonultak fel, majd a beszédek közben többször ismétlődő közbekiabálások voltak és Szilágyit éltették.*”⁷⁶

Ugyanez a főszolgabíró május 21-ei „*Minden előjárásnak és csendőrőrsnek*” című bizalmas körlevelében elrendelte, hogy a választások idején minden kocsmá és italmérés csak este 10-ig lehet nyitva. A kiadott tartózkodási engedélyek is csak május 30-án reggelig érvényesek. Mindezt – a választójogi rendeletek értelmében – köteles volt megtenni. A körlevelben felhívta az előjáróságok figyelmét, hogy a kommunista irányzathoz kapcsolódó „*úgynevezett forradalmi párt járásom területén igen agresszív működést fejt ki.*” Annak agitátorai a „*békés és nyugodt polgárokat a kormány, a törvények és a társadalmi rend ellen*” izgatják, és szervezetileg tömörítik. E célból a községek lakosságát „*házsám szerint felosztva 10-20 turnusokban járák be és igyekeznek befolyásolni a szabad véleménynyilvánítást, mint pedig a községeknek a választások alatti magatartását.*”

Mindezekre hivatkozva elrendelte, hogy a községekben idegenek nem tartózkodhatnak, azok „*területéről azonnal kiutasítandók, illetve hozzám előállítandók.*” Kérte, hogy az előjáróságok és a csendőrség figyelmeztesse az embereket, hogy az „*ellenszegülőknél az alkalmazott karhatalomnak muszáj fegyverhez nyúlni, s ne üljenek fel az izgatóknak, ... s ne tegyék ki magukat a fegyverhasználatnak.*”

Május 25-én Czeglédy helyettes főszolgabíró azt jelentette a törzsparancsnokságnak, hogy a „*jelenlegi karhatalmi beosztás nem megfelelő*”, mert a korábbi döntés óta a „*szavazó kerületekben folytatott izgatások miatt a lakosság magatartása jelenleg olyan, hogy előzetes karhatalom kivezénylésére volna szükség az alábbi községekbe*”: Zsákára, Berettyóújfalura, Péterszegre, Váncsára és Csökmőre, ahol 1-1 szakasz katonára lesz szükség.⁷⁷

E dokumentumok is bizonyítják, hogy Bihar megyében a hatóságok a csendőrség és a katonaság felhasználásával megfélemlítették a választópolgárokat. Így jelentősen befolyásolták a választások eredményeit.

Ezek után nézzük a kerület választási eredményeit! A *Szózat* május 29-ei rendkívüli kiadásában az áll, hogy Görgey József 2674, Szilágyi Lajos pedig 2685 szavazatot kapott.⁷⁸ Mutatja ez a *Szózat* elfogultságát Görgey iránt. Ezzel a hamis adattal ugyanis csökkenteni akarták vereségének mértékét. A tényleges eredmények a következők. A választókerületben összeírtak 9963 választójogosultat. Érvényesen szavazott 5928 fő (59,50%). Ez országosan is az egyik legalacsonyabb

⁷⁵ Az Est V. 23. 1922. 4.

⁷⁶ MNL K 149 – 1922 10. tétel. Bihar vármegye 316.

⁷⁷ MNL K 149 – 1922 10. tétel. Bihar vármegye 317.

⁷⁸ Szózat V. 29. 1922. 3.

részvételi arány, ami azt jelenti, hogy valószínűleg sok szavazatot érvénytelenítettek vagy sokan – elsősorban a Szilágyit támogatók – nem szavazhattak vagy nem mertek elmenni szavazni. Mindennek ellenére Görgey csak 2347 (39,59%) szavazatot kapott. Szilágyira viszont 3581-en (60,41%) szavaztak (HUBAI 2001. 41.). Ez – az adott körülményeket figyelembe véve – óriási győzelem volt.

Hogy mi is történt valójában, azt mutatja Szilágyi győzelme után adott nyilatkozata a *Világnak*. Ebben a következőket tanácsolta az ellenzéki jelölteknek: a bizalmi férfiakat a legintelligensebb embereikből válogassák ki, azokat csak a választások előtti napon nevezzék meg, és azok a helyi párt elnökével együtt ne aludjanak otthon, hogy ne tudják őket letartóztatni. Ezek a választások reggelén ellenőrizték a választási elnöknel lévő névjegyzékek hitelességét, mert némelyik elnök „hamisított névjegyzékkel operál”. A szavazóközetekbe beosztott bizalmiak ne adjanak ürügyet, hogy az elnök leválthassa és a saját emberével pótolta őket. Figyeljenek arra, hogy a szavazatot annak írják be, akire azt leadták. Ha az elnök a szavazást valamilyen ürüggyel felfüggeszti, akkor a szavazatokat számoltassák meg. Fontosnak tartotta, hogy az ún. összekötő bizalmiak jól legyenek megválasztva, mert a szavazásra gyülekezők és a szavazóhelyiség között csak őket engedik közlekedni. Az ellenzéki szavazók már reggel hét órakor legyenek ott a gyülekezőhelyen, és ennivalót vigyenek magukkal, mert hosszú ideig megvárakoztathatják őket. Ezért a nőket engedjék előre a szavazásnál. A „hatóságnak, csendőrnök, rendőrnök szóltanul és készséggel kell engedelmeskedni, mert különben rögtön letartóztatják az egész tömeget.”

Szilágyi listáját még sorolhatnánk a hivatalok törvénytelenégeiről... Ezért már csak a legfontosabbakat említjük meg. Szilágyi kijelentette, hogy a „*zsidó szavazók legnagyobb részét visszautasítják.*” Szerinte az ellenzéki jelöltek készüljenek fel arra, hogy a választás napján egyik községükkel sem tudnak érintkezni. Szilágyi elmondta még, hogy mindezekkel a visszaélésekkel nála is elérték azt, hogy 7800 szavazójából 3500 nem jutott szavazáshoz, és a rá leadott szavazatokból mintegy 500-at visszautasítottak. Így történt, hogy csak 3500 szavazatot kapott.⁷⁹

Szilágyi esete bizonyítja, hogy az előző nemzetgyűlésben és a választókerületében egyaránt a parasztság érdekeiért küzdő képviselőjelölt ebben a sok törvényteleniséget felvonultató választási küzdelemben is képviselő tudott maradni annak ellenére, hogy Bethlen, Nagyatádi és Gömbös, illetve az Egységes Párt alá rendelt közigazgatás és erőszakszervezetek együtt küzdöttek ellene. Ez persze óriási személyes politikai fegyvertény volt Szilágyi részéről, amit nagyra értékelt a liberális sajtó annak ellenére, hogy nem liberális ellenzéki jelöltként, hanem liberális pártonkívüliként győzött. Erről és ennek jelentőségéről Zsolt Béla – aki akkor még fiatal költő és újságíró volt – a „*Sárga rózsza*” című nagy cikkében emlékezett meg. Megírta, hogy Balázsházy Iván főispán az általa bevett törvénytelen eszközökkel és módszerekkel miért nem tudta megakadályozni Szilágyi győzelmét. Szerinte elsősorban azért, mert Berettyóújfaluban a választások reggelén egy Szilágyiban bízó választó sárga rózsát tűzött a kalapjához, amelyet nagyon gyorsan és nagyon sokan követtek. Úgy látta, hogy ekkor „*vette fel a harcot a sárga rózsza Balázsházy uram főszolgabírói rutinjával, csendőreivel és gépfegyvereivel.*” A sárga rózsák tengerében ugyanis szinte „*árván lézengett a csákok mellett a kakastoll.*” Ez a tömeges demonstráció – Zsolt Béla szerint – „*dacosan hirdette a megvesztegethetetlen, erőszakkal, erőlködéssel, bihari praktikákkal érc keményen szembeszegülő polgári öntudatot.*”⁸⁰ Igen, ritka kivételként voltak ilyen választókerületek is.

Összegezve véleményünket, megállapíthatjuk, hogy Bethlen, Nagyatádi Szabó és Gömbös május 7-én Hajdú és Bihar megyékben tett választási kampánykörútja végül is nem érte el célját,

⁷⁹ *Világ* V. 31. 1922. 2.

⁸⁰ *Világ* VI. 4. 1922.

hiszen a 8 választókerületből 4-ben ellenzéki és liberális jelöltet választottak meg. A debreceni három választókerület és a berettyóújfalusi elvesztése – mint láttuk – érzékenyen érintette az Egységes Pártot. Hajdúszoboszlón pedig a kormánypárt fajvédő elveket valló hivatalos jelöltjével szemben egy liberális református pap lett a képviselő. Azt is láttuk, hogy Zsilinszky Endre mennyi pénz, közigazgatási támogatás és törvénytelenység által jutott mandátumhoz Derecskén. Az általunk felsorakoztatott tények és adatok megmutatják, hogy milyen nagy különbségek voltak az ellenzék javára ott, ahol titkosan szavazhattak a választók. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Hajdú és Bihar megyék általunk megvizsgált választókerületeiben sem voltak jogszerűek és demokratikusak a választások. A közigazgatási hatóságok mindenhol a kormánypártot, illetve annak hivatalos jelöltjét támogatták, az ellenzéket pedig akadályozták a kampányban. Különösen így volt ez a nyílt szavazással választó kerületekben. Ezekben minden rendelkezésükre álló eszközzel megfélemlítették az ellenzéki jelöltre szavazni kívánókat vagy – sok esetben – nem engedték leszavazni őket. Ezért volt alacsony a választási részvétel. Kutatásainkat természetesen nem tekintjük lezártak, hiszen a helyi levéltárakban még nem kutattunk. Nem ismerjük a helyi sajtó választási kampányról írt cikkeit. Ezért a téma iránt érdeklődőknek további helytörténeti kutatásokat javasolunk.

Irodalom

BETHLEN 1933.

Bethlen István gróf beszédei és írásai. I. kötet. Genius Könyvkiadó R.-T., Budapest 1933.

CSÓRÉ 1984.

Csóré Áron: Zsilinszky és Derecske. In: KORTÁRSÁK 1984. 82–85.

HUBAI 2001.

Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. k. Választási adattár. Napvilág Kiadó, Budapest 2001.

IRATOK 1956.

Iratok az ellenforradalom történetéhez, 1919–1945. Magyar Országos Levéltár. Szikra, Budapest 1956.

KORTÁRSÁK 1984.

Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Szerk. Vigh Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1984.

PAKSY 2010.

Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. Szerk. Földes György – Hubai László. Politikatörténeti Intézet. Napvilág Kiadó, Budapest 2010. 83–109.

ROMSICS 1991.

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. A magyarságkutatás könyvtára. Magyar-ságkutató Intézet, Budapest 1991.

SIPOS 2010.

Sipos József: Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád megyében. In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk. Miklós Péter. Belvedere Meridionale, Szeged 2010. 46–57.

SIPOS 2011.

Sipos József: Bethlen István 1922-es kampánykörútja és eredményei a Duna-Tisza közén. *Acta Historica* CXXXIII. Szeged 2011. 71–92.

SIPOS 2014.

Sipos József: Bethlen dunántúli kampánykörútja és eredményei 1922-ben. *Acta Historica* CXXXVI. Szeged 2014. 121–138.

SZABÓ 1994.

Szabó Ágnes: A konszolidáció kezdete. Az 1922. évi nemzetgyűlési választások. In: Magyarország XX. századi választási atlasza: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1990. Szerk. Földes György – Hubai László. Politikatörténeti Alapítvány. Napvilág Kiadó, Budapest 1994. 85–104.

VIGH 1992.

Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1992.

SIPOS József

Szegedi Tudományegyetem

H-6722 Szeged

Egyetem utca 1–3.

e-mail: dr.siposjo@gmail.com

Bethlen's, Nagyatádi's and Gömbös's campaign tour in May 1922 in the region east of river Tisza and its results

Special literature has not dealt with the topic upon its merits. During the campaign of 1922 Bethlen made six tours and kept a campaign speech in many places. Their analysis enables us to get a more detailed knowledge on the program of the prime minister and of the Unified Party. We can learn his ideas on the agrarian reform, peasantry, democracy, royal question and on the opposition. In his speech held in Debrecen he represented on the first place the situation formed as a result of the international conference in Geneva, and possibilities of Hungary. He formulated the priorities of Hungarian foreign policy, the steps to be made in the interests of Hungarian minorities.

An interesting chapter of the study is the struggle for the peasants' votes that went on between the racist Endre Bajcsi-Zsilinszky and agrarian socialist Vilmos Mezőfi in Derecske. It becomes clear that open voting re-introduced in the provincial regions made it possible for the administrative authorities to crudely and illegitimately intervene into the elections. Despite of it, out of eight visited constituencies in Hajdú and Bihar Counties, the candidates of the Unified Party won only in four. In three constituencies of Debrecen two Octobrist and one social democrat candidate won. In Berettyóújfalu, where the voting was open, Lajos Szilágyi, an opposition politician won the election. In Hajdúszoboszló the winner was not Béla Dánér, a racist politician supported by the governing party, but a Calvinist priest, the liberal Sámuel Barabás. All these events evidenced that the majority of peasants opposed the anti-Semitism.

József SIPOS

University of Szeged

H-6722 Szeged

Egyetem utca 1–3.

e-mail: dr.siposjo@gmail.com

Értünk dobbant a „Százhuszat verő szív” (Főhajtás a 90 éve született Váci Mihály emléke előtt)

D. Rácz Magdolna

Előhang

Megszólít minket egy hang, egy költőé, ki érkezett az Ókisteleki szőlő nádfedeles kunyhójából egy karácsony vilíjai délutánon „szőkén, szelíden, mint a szél”. S lett mindnyájunk tanítója, tanyasi gyerekek oktatója, nyírségi költők pártfogója, atyjafiai országgyűlési képviselője. A bennünk lüktető „százhuszat verő szív”. Az örök harcos, a szókimondó ember, ki nem kímélte önmagát. Szétoztotta a lelkében élő szeretetet, ki immár bronzba öntve, örökké ölelésre tárt karral áll a színház előtti téren.

Váci Mihály ébresztése

Frissen kinevezett irodalomtörténészként – hogy megismerjem a Jósa András Múzeum Irodalmi Gyűjteményének anyagát – a gyűjtemény revízióját kaptam feladatul. E munka kapcsán kerültem „szorosabb” ismeretségbe a „szőke város” fiával. Naponta láttam a téren kitárt karral felém lépő szobrát, s úgy éreztem, baráti öleléssel várja a közeledőt, hogy a megismerkedés után a kispadra leülve együtt lapozzuk fel a könyvet, és elbeszélgessünk a világ folyásáról.

Hosszú utat tett meg a nádfedeles szülői háztól az „ország házáig”, valamennyiünk szívéig az 1924 karácsonyán érkezett kisdéd. Néztem a nagyszülők házassági bejegyzését, az unoka születési anyakönyvi kivonatát, ahol még Vitál Mihályként szerepel, s arra gondoltam, az emberek nem is sejtették, milyen ajándék született a nyírségi akácok dombok között.

Aztán kezembe kerültek a fényképek, amelyek különböző életkorából örökítettek meg egy-egy rég tovatűnt pillanatot. Vannak közöttük műtermi és amatőr felvételek, melyeket a költő édesanyja adományozott a gyűjteménynek. A kisdíák, a serdülő ifjú, a tanítói oklevelet szerzett gyermekember, a felnőtt férfi, a sikeres költő néz farkasszemet a fényképezőgép lencséjével. A meghitt családi fotókon a testvérével, szüleivel készült képein sok arcát láthatjuk. Vajon melyik az igazi? Mind-egyik és egyik sem. Verseiben, tanulmányaiban, prózai műveiben, grafikáiban találjuk meg őt. Ezek töltik meg lélekkel az ellesett pillanatok. Minél többet olvastam írásait, annál inkább közeledett felém a művész, az egyszerű, kedves, humoros, harcos lelkű ember.

2005 tavaszán életét kutatva eljutottam Manda II egykori iskolájába. Szomorú kép fogadott. Az elhagyott, pusztulásnak indult épületben, a megkopott, ám tartalmilag gazdag kiállítás utolsó látogatói 2003-ban írták nevüket a vendégkönyvbe. Ennyi volna? El lehet felejteni a szülőföldnek egykor ünnepelt fiát? Ez a vidék, az itt élő emberek nagyon fontosak voltak számára. S ő már nem fontos nekik?

Kilenc éves voltam, amikor meghalt. 44 éve már. Azokban az években volt a legnépszerűbb. Sokan szavaltuk verseit. Iskolákat neveztek el róla, szobrokat, emléktáblákat avattak, középiskolai tananyag lett az élete. Pedagógusként Nyírbátorban szinte minden évben zsűriztem a Váci Mihály Szavalóversenyen. Nem voltam hát teljesen tudatlan.

Ám mikor az Irodalmi Gyűjteményben elolvashattam saját kezű életrajzát, szüleinek és testvérének küldött leveleit, nézegethettem külföldi útjairól küldött képeslapjait, valami különös érzés kerített hatalmába. Kezembe véve karóráját elgondolkodtam: vajon a megdermedt idő az ő „Csipkerózsika” álmát jelképezi-e? S úgy éreztem, eljött az ébredés ideje. Az nem lehet, hogy a Nyírség, Nyíregyháza elfeledje érte élt gyermekét! Egy olyan embert, aki egész művészi és közéleti munkásságával szolgálni és jobbítani akart. Egy olyan művészt, aki legnagyobb sikerei mellett is egyszerű ember maradt, és soha sem felejtette el, honnan indult.

Minden embernek van küldetése, a szerencséseknek több is. Én szerencsésnek érezhetem magam, mert részese lehetek a kezdetnek. Leírhatom a varázsszavakat: *Nem felejtettünk el, költő!*
Váci Mihály ébred!

Váci Mihály életrajzi dokumentumai a Jósza András Múzeum Irodalmi Gyűjteményében

Mindnyájunk életét meghatározza, honnan indulunk, kik voltak az őseink. Váci Mihály *apai nagyapja, Vítál Mihály* szegény béres volt, amikor *Kis Szusannával* kötött házasságából megszületett 1899-ben *Mihály* nevű gyermeke. Felesége fiatalon csonttbc-t kapott, lábát amputálni kellett, így szülte meg többi gyermekét. Az apa úgy döntött, Amerikában próbál szerencsét. Nem járt sikerrel, egy balesetben életét vesztette. Az „egylábú” – ahogyan unokája emlegeti írásaiban – egye-

dül maradt a gyerekekkel, a rokonság jóindulatára szorulva.

Anyai ágon a nagymama Török Erzsébet, aki 1889-ben ment feleségül Vitéz Mihalychoz. Tisztes szegénységben éltek. S milyen érdekes, ez a nagypapa nem volt ugyan nincstelen, de ő is Amerikában próbált szerencsét. Többször hazatért, italozott, s egyre nagyobb anyagi romlásba vitte szaporodó családját. El is költöztek tőle. A házasság 1930-ban válással végződött. Zsuzsanna lányuk korán megismerte a nyomort. Hétéves korától munkára fogták. A sok szenvedés kitartóvá, erős akaratúvá és szorgalmasá tette a törékeny gyermeklányt. Mikor ifjabb Vitéz Mihalychal összekötötte életét, vállalta férje beteg édesanyját, saját apjának megbocsátva, őt is magukhoz vették.

[illegible]

1. kép

Váci Mihály édesapjának születési anyakönyvi kivonata 1944-ből
(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.4.)

Fig. 1

Birth certificate of Mihály Váci's father from 1944
(JAM Literary Collection 91.37.4.)

Első gyermekük, Váci Mihály, a későbbi költő (nevüket az apa 1934. május 17-én változtatta Vácira) a születési anyakönyvi kivonat szerint 1924. december 25-én született az Ókisteleki szőlő u. 42. szám alatti házban. Édesanyja visszaemlékezése szerint valójában december 24-én, csütörtökön este érkezett, 5 kg és 4 dkg súlylyal. „A fiam csütörtökön este érkezett meg, ezerkilencszázhuszonegy december 24-én. Ez volt az igazi ajándék, Jézuska hozta. Öt kiló négy dekával született, szép nagy gyerek volt.”¹ „Már tizenegy hónapos korában kezdett egy-kettőt lépegetni. Nem volt elhízott gyerek, tömör; erős egészséges gyerek volt, elég korán kezdett gögicsélni. Ha szóltunk neki nevetett, csupa élet, elevenség volt.”² „Ismeretlen okok következtében én és Jézus Krisztus egy napon születtünk. A különbség köztünk ebben a tekintetben csak annyi, hogy én Krisztus után 1924-ben ő pedig én előttem 1924-ben született. Az idén Jézus Krisztusnak 1941-ik nekem pedig 17-ik születésnapomat ünnepeltük. Istenfélő és jámbor keresztyén családhoz illőn. Eből az alkalomból Krisztus urunknak áldott születésén anyagi dalt daloltunk, és az én kevésbé áldott születésnapomon pedig nagy lakomát csaptunk.”³

3. kép

Váci Mihály születési anyakönyvi kivonata 1944-ből (JAM Irodalmi Gyűjtemény A 91.37.3.)

Fig. 3

Mihály Váci's birth certificate from 1944 (JAM Literary Collection A 91.37.3.)

690.../1944... szám.

10.

KIVONAT

a nyíregyházi evangélikus egyházközség házassági anyakönyvéből az 1889-évről.

1889

Sorszám	Éve, hónapja és napja a házasságkötésnek	A vőlegény és menyasszony neve és polgári állása	Születési helye, lakóhelye és házassága	Vallása	életkor	családi állapota	A vőlegény és menyasszony szüleinek neve, vallása és polgári állása	Tanúk neve, vallása és polgári állása	Egyházi írtatók neve	Összeeskötő leltárkezelő neve
12.	1889. Febr.	Vőlegény: Vác Mihály Menyasszony: Vác Erzsébet	Vőlegény: Vác Mihály Menyasszony: Vác Erzsébet	10.4.	10.4.	10.4.	Vőlegény: Vác Mihály Menyasszony: Vác Erzsébet	Tanúk: Vác Mihály, Vác Erzsébet	Egyházi írtatók: Vác Mihály, Vác Erzsébet	Összeeskötő: Vác Mihály, Vác Erzsébet

Kiírta és hivatali pecsétjével megerősítve kiadta Nyíregyházán, 1944. évi márc. hó 4. napján.

P. H.

Jooblatina

2. kép

Váci Mihály anyai nagyszüleinek házassági anyakönyvi kivonata 1944-ből (JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.6.)

Fig. 2

Marriage certificate of Mihály Váci's grandparents of mother's side from 1944 (JAM Literary Collection 91.37.6.)

Az 1939. IV. 1. évi törvény 68. §-a alapján kiadott kivonat.

mentes. (1939. évi törvény 68. §-a alapján)

1

Azonossági szám: 2002-24-1464

Születési anyakönyvi kivonat.

Folyószám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	A születés ideje (év, hó, nap)	A gyermek utóneve, neve, vallása	A szülők családi és utóneve, néve (házasságban, lakóhelye)	Vallása	A születési helye, ha a születés nem az anya lakóhelyén történt	Aláírás előtti esetleges megjegyzések. Aláírások.
1464	1924. december 25.	1924. december 25.	Váci Mihály	Váci Mihály és Váci Erzsébet	ag. l. v.		Váci Erzsébet p. h. bejegyzés.

Utólagos bejegyzések. — Kiigazítások.

A gyermek születési anyakönyvét az alábbiakkal együtt Váci - p. h. bejegyzés. 1944/1934 - a 3. 4. sz.

1924. máj. 17.

Váci Erzsébet p. h. aláírás.

Bizonyítom, hogy ez a kivonat a anyakönyvi kivonat születési anyakönyvével megegyezik.

Kelt Nyíregyháza, 1944. augusztus 8.

P. H.

Thasnik

¹ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.67.

² Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.68.

³ Váci Mihály: A szeretet himnusza 1941. október 24. péntek (fénymásolt kézirat). JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 2006.1.4.1.

A kis Misu olyan okos, olyan tudásra szomjas volt, hogy öt és fél évesen kikönyörögte az édesanyjától, vegyen neki tanszereket, és írassa be őt az iskolába. Az édesanyja azonban mást gondolt, úgy tett, mint aki beleegyezik a dologba. „Ősszel a gyerekek mentek iskolába. Az én Misikém is minden áron iskolába akart menni, de nem vették fel, mert még nem volt hatéves... Sírt, könyörögött, nem akarta megérteni, hogy ő még nem mehet iskolába. megvettem neki a táskát, könyvet, palatáblát, füzetet, gondoltam, majd lesz valami...”⁴ Titokban elment a tanító úrhoz, és csalárd tervet eszeltek ki. Majd elveszik ők a Misu kedvét az iskolától! Kitalálták, hogy az ifjú embert a szegyenpadba, a számárpadba ülteti a tanító úr, hátha így megszökik onnan. Legnagyobb ámulatukra a kisdíák a harmadik hónapban már az osztály legjobbja volt, így át kellett ültetni a jó tanulók padjába.

4. kép

A szülőház (JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.181. F.)

Fig. 4

Father-house (JAM Literary Collection 91.37.181. F.)

Misu egyre többet és többet akart megismerni a világból. Lelkes tanulással telt el az év, beköszöntött a vizsgák ideje. A bizottságban ülőknek feltűnt, hogy a minden kérdés megválaszolására jelentkező kisfiút a tanító úr egyszer sem kérdezte. A vizsgák után firtatni kezdték a furcsaság okát. Kiderült, hogy a gyermek hivatalosan be sincs iratkozva az első osztályba. Oda-hívták hát a kis tudós palántát, aki minden kérdésükre bátran és helyesen válaszolt. „Megkérdeztem mi legyen a további teendőm. A vizsgabiztos mondta, menjek be Debrecenbe a tanfelügyelőhöz, kapok egy nyomtatványt, azt kitöltve beküldjük a Minisztériumba, ott majd döntenek a gyerek sorsáról. Sok álmatlan éjszakám volt, amíg megjött a várva várt értesítés, hogy a kis Váci Mihály (ekkor még Vitál) a második osztályba léphet...”⁵ A harmadik és negyedik osztályt az evangélikus iskolában járta.

Közben az édesapja – aki vasutasként dolgozott – agyvérzést kapott: jobb oldala lebénult. Sohasem gyógyult meg igazán. A családfőt lelkileg nagyon megviselte, hogy nem tud tovább dolgozni a vasútnál. Ám roppant talpraesett felesége addig kilincselte az előjáróknál, amíg férjét kapusként vissza nem vették a szolgálatba. Hogy ne kelljen a rossz lábával fáradnia, beköltöztek a városba.

A jó eszű gyereket ekkor a Jókai Mór nevét viselő polgári fiúiskolába írták. Itt is jól tanult. Nagyon szeretett rajzolni, énekelni, no, és fogalmazást írni. Az iskola elvégzése után a tanítóképző intézetbe került. „Móricz Zsigmond és a néprajz, ez a kettő volt, amit már életem kezdetén megszerettem. Festőművész, író vagy tanár akartam lenni. De sokáig nem tudtam választani, így mind a hármat csináltam egyszerre: rajzoltam, olvastam, írtam is, és készültem a tanítói pályára.” (KOPKA 1965.) Kedves, humoros írásai maradtak fent az időkben. Bár ezek még csupán egy tizenéves diák szárnypróbálgatásai, már felsejlik mögöttük a későbbi író.

⁴ Idős Váci Mihályné: Legyen munkátokon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.75.

⁵ Idős Váci Mihályné: Legyen munkátokon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.77.

„Bársony. Ez a szó a nyíregyházi állami líceumban a testnevelés rettenthetetlen és tiszteltre méltó tanárát, a lírai költészetben valami nagyon puha dolognak a puhaságát, a textil iparban és a rőfös kereskedésben pedig igen értékes cikket jelent. Mi nálunk (már a családban) nem jelenti egyiket sem, mi nálunk kutyát jelent... megbírt enni egy borjú fejet mártással, és naponként három-négy csirke és ugyanennyi tojás képezték élelmét. Az utóbbiért súlyos megrovásban részesült, mert ilyenkor anyám nagy méreggel és seprűvel rettenetesen elverte, amiért azután mi részesültünk nagy vonításban. Apám megsajnálta Bársonyt, hogy minden nap kikap, anyám meg sajnálta a csirkéket, melyeket Bársony minden nap bekap és ezért Bársonyt láncra verték.”⁶ „Megemlítésre méltó dolog az is, hogy pótolhatatlan érdemeiért mindig nagy fokú megbecsülésben részesülő, jóindulatú, személyes bátorságáról messze vidéken közismert házőrzőkutyánk, a makulátlan múltú Bársony, ezelőtt vagy két héttel az egyik gyönyörű augusztusi éjszakán, amikor a hold ezüstös ragyogásával borította be a Bánság utca amúgy is költői szépségű vidékét, tehát egy ilyen éjszakán felébredt benne vérszomjas őseinek, a délceg karbon korszak beli kuvaszoknak (vagy még akkor nem is voltak kutyák?) ragadozó és vérengző ösztöne, amelynek hatása alatt az anyám fejlett baromfi tenyészetének színe javát képező, és serdülő korban lévő 17 darab csirkét utánozhatatlan és utolérhetetlen kegyetlenséggel fojtogatta meg és kaparta be őket, mind a 17 darabot, külön sírba.”⁷

Ekkora az olvasás szinte szenvedélyévé vált. „Az iskolai könyvtárat hamar kinőtűk, Miska ötletére bejáratosak lettünk a megyeházi könyvtárba, ez akkoriban nem is volt egyszerű, itt azután az áldott emlékü tudós, Kiss Lajos múzeumigazgató úr atyai gondoskodással járt kedvünkben. Óriási életbölcsséggel, nagy és természetes pedagógiai készséggel olvastatott, eszméltetett minket, Miskára különösen nagy hatással volt felejthetetlen, eredeti egyénisége.” (LAKATOS 1974. 17–18.)

1943-ban a tanítói oklevél megszerzése előtt Decsre helyezték gyakorlatra, majd Baján elvégezte az előkészítő tanfolyamot, s ősszel Nyíregyházán megszerezte az oklevelet. Esze, szorgalma itt sem hagyta cserben, jól megfelelt eredménnyel végzett. Szeretett volna továbbtanulni, de szülei szegények voltak. Úgy döntött, maga teremti elő hozzá a pénzt. „Abban a fiatalságra jellemző, rajongással átélte időben minden vágyam az volt, hogy tanító legyek egy olyan tanyán, mint amilyen én is nem régen laktam.”⁸ Egy évig tanított, majd beiratkozott a szegedi főiskolára. „Az oklevelet Baján 1943 nyarán elvégzett előkészítői tanfolyam után a Nyíregyházán megtartott képesítő vizsgálaton szereztem. Ennek birtokában a nyíregyházi evang. egyház Sulyán bokori tanyasi iskolájához pályáztam, azzal a szándékkal, hogy így annyi pénzt szerzek, mellyel a következő évben a szegedi tanárképző főiskolára beiratkozhatom, s tanulmányaimat megkezdhetem.”⁹ Édesanyja elmondása szerint azonban nem Sulyán bokorba helyezték. „A képesítő vizsga után II. Manda bokorba helyezték ki tanítani.”¹⁰ Így került vissza a bokortanyák népe közé. Így jutott el egy szekér mellett gyalogolva – amelyen csekélyke holmija kapott helyet – a II. Manda bokori iskolába, melyet egy hatalmas szál jegenye őrzött. Fázós, magányos éjszakáin ennek lombja susogását hallgatva írt az élet dolgaírói, szíve titkos vágyairól. „Az iskola épülete fölött egy jegenyefa messze néző sudár törzse magasodik a tisztán kéklő végtelenség derűjébe és így a piros cserepek alatt verőfényben messze ragyogó világos falak a zöldárnyékú lombok koszorújával és a jegenye sajátságos hangulatával egy kedves

⁶ Váci Mihály: Bársony (fénymásolt kézirat). JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 2006.1.49.1–2.

⁷ Váci Mihály levele Lacihoz (fénymásolt kézirat). JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 2006.1.46.2.

⁸ Váci Mihály: Életrajz. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.36. L.

⁹ Váci Mihály: Életrajz. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.36. L.

¹⁰ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.81.

BIZONYÍTVÁNY
Váci Mihály
polgárj
az 1937/38-ik iskolai évben

Magaviselet	jó
Hitt. és erköletan	jó
Magyar nyelv	jó
Német nyelv	jó
Történelem	jó
Földrajz	jó
Számítan és mértan, könyvvitel	jó
Növénytan és állattan	jó
Ásványtan és vegytan	jó
Természettan	jó
Élet- és egészségügyi ismeretek	jó
Közgazdasági és jogi ismeretek	jó
Háztartási és nevelési ismeretek	jó
Művelődési és ipari ismeretek	jó
Rajz, szépirod.	jó
Kézimunka	jó
Szépirod.	jó
Ének	jó
Testgyakorlás	jó

NYÍTVÁNY
Váci Mihály
iskola: Magyar nyelv és történelem
tanúsított előmenetelről.

A tanári testület (vizsgálóbizottság) határozata:
Számonkérésen a tanulmányait
elismerték.

A díjkezdmény foka: 3

Kelt: Győr, 1938. május 10-én

1907

Jegyzet (magán, javító, pótló, felvételi, különbözeti vizsgák, záróviz., kiegész., elvonás stb.):
A tanulmányait a vizsgán
teljesen jó eredménnyel
teljesítette.

5. kép

Váci Mihály bizonyítványa (JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.34.)

Fig. 5

Mihály Váci's school report (JAM Literary Collection 91.37.34.)

csak úgy ontja magából a sok gyereket, nagyot, kicsit, szapora járásút, sietőt, apró lábakon tipegőt. Jönnek a gyerekek, jönnek minden reggel napról-napra. A napok múltó órái, hónapokká és évekké halmozódnak és az Idő fájó nyomokat hagy mindenütt csak az iskola nem változik, honnan a szellem fénye árad naponta öt órán át, félórás beosztásban.”¹²

Ekkor határozta el, hogy élete egy részét az irodalom mellett annak szenteli, hogy ezek a nehéz sorsú kislányok, kislányok lehetőséget kapjanak a belépésre a tudás szentélyének ajtaján. Erre azonban még várnia kellett. 1944 decemberében bevonultatták és munkaszolgálatra osztották be. „Az elhurcolás idejéből is voltak versei, de mikor a csendőrok körülvették a munkásszázadot, mindenét el kellett dobni, hogy valahogy átsússzon a csendőrgyűrűn, a pusztta életét mentse.”¹³ Csáládja hosszú ideig nem tudott róla semmit. „Kilencszáznegyvenöt április tizenkilencedikén, délelőtt tizenegy órakor csenget valaki... Jön a kutya farkcsóválva elem, ugat, megfogja a kötényem sarkát és szabályosan húz az utcaajtó felé.... Kinyitom az ajtót, uramisten, az én várva várt gyermekem.”¹⁴ Hazatért, de az egészsége megrendült. Szeptemberben súlyosan megbetegedett. A debreceni klinikára került, ahol megállapították, hogy mindkét veséjében hatalmas „zöldmandula nagyságú” kövek vannak. Állapota olyan válságos lett, hogy nem akarták megműteni. Orvosai lemondtak róla,

festményre emlékeztetik az érdektelen szemlélőt. (Áthúzza: Kár, hogy a tanítók nincsenek ilyen festői hangulatban.)”¹¹

Az iskola egyetlen tantermében 89 kisdíák ült vele szemben, osztatlan osztályban. Nagy teher nehezedett a fiatal tanító vállára. Át kellett adnia tudását, de ezeknek a gyerekeknek a tanulás mellett sok más gondjuk is volt. Legtöbbjük kilométereket gyalogolt az iskoláig és vissza. A lányok reggel előbb megfejték a tehenet, moslékot adtak a disznóknak, kihajtották a libákat. A fiúk apjuknak segítettek a ház körül. Fáradtak voltak, sokszor éhesek, de legtöbbjük szomjazott a tudásra. „Látjuk amint a messze tanyák udvaráig futó utakon, a zöld búza táblák között kanyargó ösvényeken sietős léptek hozzák a tarisznnyát vagy táskát cipelő nagy sapkás gyerekeket. Dombok hajlásai, útra hajló lombok mélye, messzeségek ismeretlenségébe vesző végtelenbe nyúló zöld búza táblák, fák sűrűjébe bújó tanyák világa,

¹¹ Váci Mihály: A II Manda bokori evangélikus népisk. története (fénymásolt kézirat). JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 2006.1.40.1.

¹² Váci Mihály: A II Manda bokori evangélikus népisk. története (fénymásolt kézirat). JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 2006.1.40.2–3.

¹³ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.96.

¹⁴ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.77.

édesanyja azonban megszállottan harcolt érte. (Loesl) Lőszli professzort kérték fel a műtetre. „Mikor elmondtam jövetelem célját, rögtön mondta, ő nem vállalja, de én makacsul ragaszkodtam hozzá, naponta kétszer, háromszor is elkaptam, és könyörögtem neki, vállalja a műtétet... Én könyörtelenül kitartottam és még makacsabban könyörögtem. Már mikor nem bírta tovább, az irodájában leterdelve kértem. Megfogta a kezem, azt mondta: álljon fel asszonyom, megnyerte a csatát!”¹⁵

A műtét sikerült, de ne feledjük, 1945 ősze volt. A klinikán „nem volt elég orvos, nem volt fűtés, nem volt mit főzni a konyhán. Nem voltak ablakok, redőny, üveg összetörve, szétroncsolva, nem volt szén... A professzor kérte a betegek hozzátartozóit, aki teheti hozzanak élelmiszert, természetesen nyers állapotban, és szénet.”¹⁶ Hiába volt sikeres a műtét. „Elmúlt egy hónap, elmúlt két hónap, már átmentünk a harmadikba is, semmi javulást nem tapasztaltam... Majd egyszer úgy december közepe táján mondja a professzor: Édes asszonyom, meg kell, hogy mondjam magának, nagyon reménytelen a fia helyzete, gondoltam jobb volna, ha hazavinné...”¹⁷ Karácsony délutánján irdatlan hidegben, dunnák, takarók közé bugyolálva lovas kocsira tették. Édesanyja a bakon ült, édesapja és a rokon gyalog mentek a szekér mellett. A menet csak lassan haladhatott, mert a betegnek minden rázkódás fájt. Hajnalra értek haza. „Ment a kis karaván a csillagos ég alatt. Mindenütt kivilágított ablakok, örömmel megtelt házak, kívülről nagy csend, csak a kutyák csaholása hallatszott, és a fagyott hó recsegése. Nagyon szomorú menet volt ez. Mindenkinek öröme volt, megszületett a megváltó, csak mi kóboroltunk a pusztában. Mint valamikor régen a pásztorok: ők keresték a jászlát, mi kerestük az otthonunkat.”¹⁸ Hajnalra értek haza. Sokáig úgy látszott, nem fog javulni a beteg állapota. Megmenekülését egy ott állomásozó, Názár nevű orosz katonatisztnek köszönheti, akivel még a kórházba menetele előtt ismerkedett meg. Váci nagyon szerette a muzsikát. Volt egy tangóharmonikája. Jól tudott játszani rajta, és a városban állomásozó katonatisztek közül ketten is eljártak hallgatni hozzájuk a zenét. Egyikük sebész volt. Neki lehetett hálás Váci Mihály, hogy meggyógyult és talpra állt. A katonai alakulatot elvezényelték. Mikor Váci már olyan pozícióban volt, hogy kutatható utána, megpróbálta megkeresni Názárt, de soha nem sikerült. Nem tudta személyesen megköszönni, hogy megmentette az életét. Ám örök emléket állított neki a *Hol vagy Názár?* című novellájában. „Názár attól kezdve családtagként járt hozzánk. Minden szabadidejét ott töltötte, minden-
nel ellátott, amit csak tudott szerezni, hogy gyógyulásom segítse. Haemokakaót hozott nekem, ezt a kincset érő, ritka, vérképző haemoglobindús táp- és gyógyszert, rengeteg Ultraszeptilt, annyi gézt, hogy tíz év múlva is volt belőle. Mikor az emberek melasszal éltek, ő nekem fazékkal hozta a cukrot. Enélkül nem gyógyulsz meg! Almát kerített, mézet bögreszám. És két naponként citromot! Mindent tömött belém...”¹⁹

A lábadozás ideje alatt sokat olvasott, írt és rajzolt. A legyengült szervezet nem tudott megbirkózni a rátámadó kórokkal. 1946 telén ismét meg kellett műteni. Most a bal veséjéből vették ki a köveket. 47-ben újabb műtét, 48-ban tüdő- és mellhártyagyulladás után beszűrődés. „Mikor megtudtam, hogy tbc-s lettem három napig sírtam.” (KOPKA 1965.) Az egészsége soha nem állt helyre teljesen, de újra dolgozni kezdett. Bálint bokorban tanított. „Azután még kiment tanítani a tanyára, de nemsokára behozták a városba. Előbb a négyes iskolában tanított, aztán a Kossuth Gimnáziumba küldték, magyar órákat adott. Majd áttették a kertészeti iskolába nevelőnek, az itteni kollégium

¹⁵ Idős Váci Mihályné: Legyen munkáton áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.86–87.

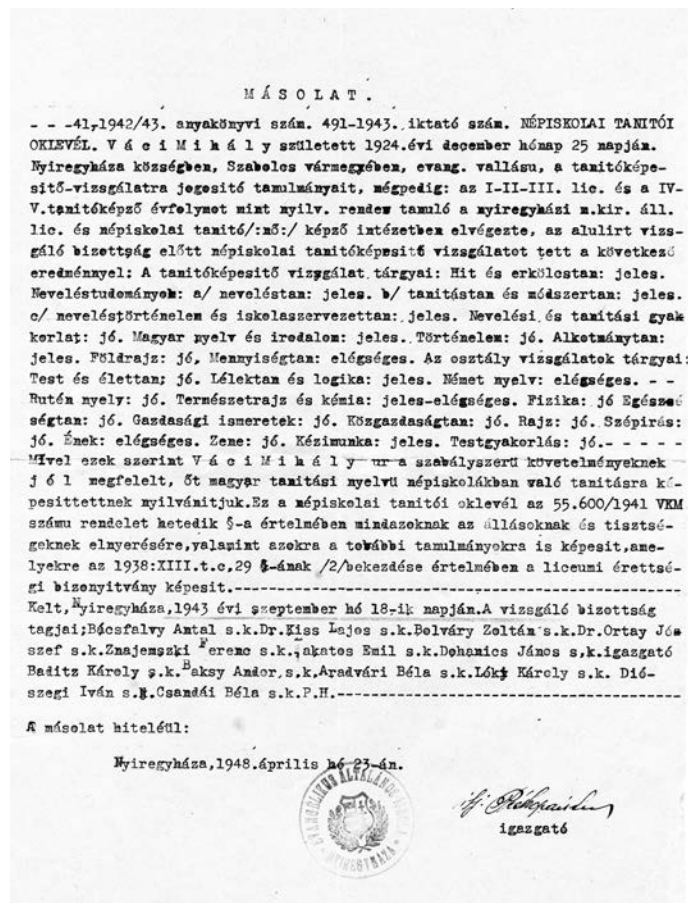
¹⁶ Idős Váci Mihályné: Legyen munkáton áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.88.

¹⁷ Idős Váci Mihályné: Legyen munkáton áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.89.

¹⁸ Idős Váci Mihályné: Legyen munkáton áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.90.

¹⁹ Váci Mihály: Hol vagy Názár? (Írógéppel írt kézirat) 6. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.32.1–2.

6. kép

Váci Mihály tanítói oklevelének másolata 1948-ból
(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.14.)

Fig. 6

Copy of Mihály Váci's primary school teacher diploma
from 1948 (JAM Literary Collection 91.37.14.)

igazgatója lett.”²⁰ A tanításnak búcsút mondva, megyei tanácsai előadóként dolgozott a mai Jósza András Múzeum épületében. Itt különös figyelmet fordított a tanyasi iskolákból induló gyerekek hátrányainak enyhítésére, és szorgalmazta a számukra létrehozandó kollégiumok indítását. Nem volt egyszerű feladat, hiszen először a szülőket kellett meggyőznie. Többségük nem akarta, hogy gyereke tanuljon. Értsen a földhöz, az állatokhoz. Minek ennél több? „Amikor Nyíregyházán kollégiumi igazgató, majd kollégiumi előadó volt, sokat utazott vidékre. Ennek úgy vette hasznát, hogy az iskolákban módja volt kutatni a jó tanulók után, így toborozta a falusi, tanyasi gyerekeket a továbbtanulásra, és hozta be őket Nyíregyházára. Volt rá eset, hogy egy-két gyereket elhozott vidékről, alig voltak itt egy hétig, jöttek a szülők és vitték őket haza... Volt, hogy eljöttek hozzám, és megfenyegettek, ha a fiam nem hagyja abba a gyerekek toborzását, ellátják a baját.”²¹ Szerencsére a tanyai tanítókból erős támaszra lelt, hiszen egy pedagógusnak a legnagyobb öröm, ha tanítványai kamatoztatni tudják a tudást, melyet tőle kaptak.

Tevékenységre felsőbb helyen is felfigyeltek. 1949-ben felkerült Budapestre, előbb a Közigazgatási Minisztériumban az ösztöndíjas ügyek előadója lett, majd a Tankönyvkiadóban dolgozott szerkesztőként. „Azt nem lehet leírni mennyit dolgozott. A munka volt a szerelme. Emellett még tanult is, levelezőn végezte a tanárképző főiskolát, de nem tudta a be-

tegsége miatt elvégezni.”²² „Az a tanulás, amit otthon csináltam, az nem volt sok – csak arra jöttem rá, hogy mi az, amit nem tudok. Mikor visszajöttem – szerdán reggel –, megtudtam, hogy szombaton este 6 órakor kell vizsgázni irodalomtörténetből. El kezdtem tanulni Fodornéval, csütörtökön reggel 8-tól este 11 óráig, pénteken este 6-tól hajnali 4 óráig. Na és ez így ment a történelemből, marxizmusból, nyelvészetből, egészen mostanáig. De jól is vizsgáztam, mindenképp 5-re, kitűnő lettem.”²³

„Aztán amikor Pestre került, egyik albérlételeből a másikba, az ő számára megint új világot jelentett.”²⁴ „...Így aztán gyorsan felkerestem azt az asszonyt, akit már otthon említettem s rö-

²⁰ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.95.

²¹ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.96–97.

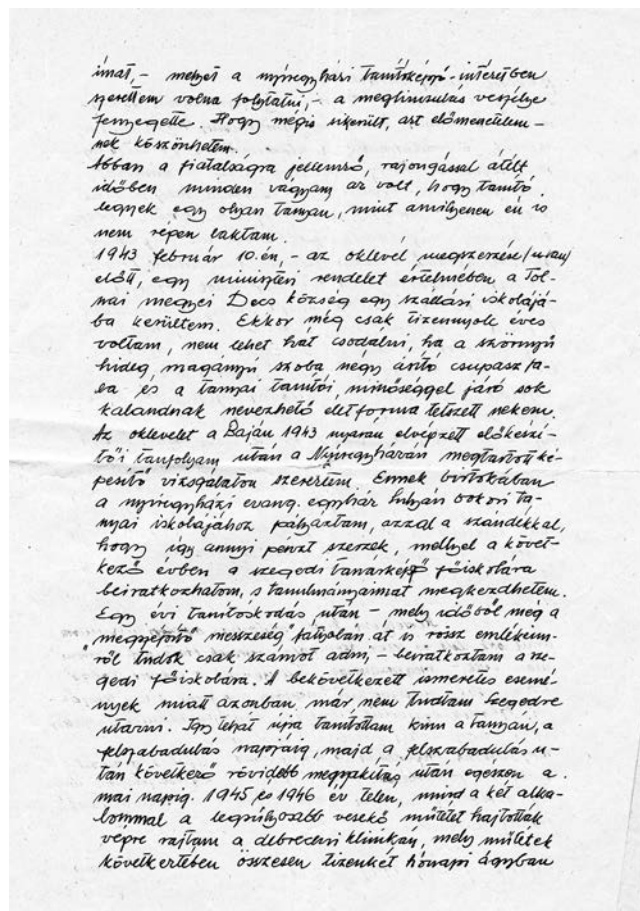
²² Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.96.

²³ Váci Mihály levele szüleihez 1952. III. 10. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.45.1. L.

²⁴ Idős Váci Mihályné: Legyen munkákon áldás! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.100.

tön felköltözködtünk ide a Városkúti u. 27. alá. Laci már biztosan írt erről a helyről s megírta, hogy milyen gyönyörű... Képzeljétek el a következőket: a Gellérthegy tudjátok milyen magas? Nos hát mi még egyszer olyan magasan vagyunk. A fogas olyan közel van a házunkhoz, mint otthon töltek a Kokas Bertáék háza. Az út nagy fák között visz a házig. A villa, melyben lakunk emeletes. Nagy fehér ablakai vannak, a falát a repkény befutja... Egyszóval Budapest legszebb helye, hová mások csak kirándulni járnak. Olyan levegő van, amilyent még ti sohasem szívtatok s én sem – abban a poros városban... Itt körül mindenütt erdők, fák, a madarak úgy fognak nemsokára énekelni, hogy nem lesz kedve az embernek itthagyni reggel ezt a vidéket.”²⁵

Karácsonyra mindig szeretett hazatérni, és jókat enni az édesanyja főztjéből. „Laci kelles hírt visz nektek magáról, majd örültök neki. És

7. kép

Váci Mihály életrajza

(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.36. A.)

Fig. 7

Mihály Váci's curriculum vitae

(JAM Literary Collection 91.37.36. A.)

8. kép

A fiatal tanító (JAM Irodalmi Gyűjtemény 93.1.407. F.)

Fig. 8

The young teacher (JAM Literary Collection 93.1.407.F.)

²⁵ Váci Mihály levele szüleihez 1952. III. 10. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.45.1. L.

Anyuka! Te meg az ajándékaimnak fogsz örülni. Bár ezt nem illik elfecsegni. Nagyon szép lesz – biztosan örültök. Hálából légy szíves engem tarts jól a következőkkel.

1. pucóka, túróval, tejjelvel

2. puliszka, tejjel.

3. habart paszuly

4. lucskos káposzta leves

5. Mákos bobályka.

*Egyebet ne főzz. Boldog ünnepet! Csütörtökön este érkezem! 2 napra! Csók! Váci Misa*²⁶

Ebben az évben ismét megtámadta a tbc. „Kedves szüleim! Csak most válaszolok, mert nem tudták itt megmondani, hogy lesz-e karácsonykor szabadság, eltávozás, vagy nem. Most jött válaszra az Egészségügyi Min-ből... vidékre pedig nem engednek el... Verje meg az Isten az egész életet; hát még ki sem mentem innen, s mit tudom én, mikor leszek megint majd beteg, rossz a tüdőm, rossz a szívem, még rosszabb a vesém, a tbc-ből soha nem lehet kilábalni, az ember csak él, éldegél egy darabig, aztán megint beteg!”²⁷ Szülei 30. házassági évfordulójára írta ezt a levelet, és bejelentti, hogy betegség ide vagy oda, meg akar nőszülni. „Na!? hát megnőszülök, hogy legalább elmondjam, hogy ha már minden marhaságot végig csináltam, amit lehetett, akkor ebből se maradjak ki. Hogy aztán kit veszek el? – nyilván azt, akit szeretek. S hogy aztán másnap mi lesz mit bánom én!”²⁸ 1954-ben nősült, Juhász Mária tanítónőt vette feleségül. Tanult, dolgozott, és az írásról sem feledkezett meg. Első versei 1955-ben jelentek meg az *Új Hang* c. folyóiratban, s ugyanebben az évben megjelent *Ereszalja* c. verseskötete. „A világ legjobb édesanyjának és legsugarabb szívű édesapjának, drága és nagyon szeretett szüleimnek az első verseskötetemet. 1956. I. 17.”²⁹ Sikerét bizonyítja, hogy 1956-ban írásaiért József Attila-díjjal jutalmazták.

Váci Mihály többször említi, hogy a kor legelismertebb költője, Illyés Gyula fedezte fel tehetségét, és ő indította el költői pályáját. „Ott (a Tankönyvkiadónál) ismertem meg feleségemet, aki irodalomtörténész. Neki mutattam meg először a verseimet. Biztatott, küldjük el Illyés Gyulához. Félttem, hogy kinevetnek. Illyés Gyula válasza az volt, hogy 1955-ben egyszerre tizenkét versemet közölte az *Új Hang*. A Magvető szerződést küldött, s hamarosan megjelent az első kötetem, az *Ereszalja*. József Attila-díjat kaptam érte.” (KOPKA 1965.)

Ekkor már két éve nős volt. Kiutalták nekik a lakást. „A kiutalás a zsebében volt, elment megnézni a lakást, de már benne lakott egy háromgyerekes család. Jelentette a minisztériumban, hogy a lakását elfoglalták, azt mondták neki legyen ő is honfoglaló. Ajánlották neki a Villányi úti lakást, hogy sürgősen foglalja el, amíg más be nem költözik. Így lett ő is honfoglaló. Itt majd berendezkedtek a feleségével, itt éltek haláláig.”³⁰

A munka, a tanulás és az írás töltötte ki hétköznapijait. Három hónap alatt készítette el újabb, *Nincsen számodra hely* című kötetét. „Drága Szüleimnek szavak nélkül! Budapest 1957. III. 7. Misa”³¹

1958-ban az Írószövetség képviselőjében Prágába utazhatott. Az élet azonban most sem volt hozzá kegyes, a tüdőbaj újra megtámadta. Egy mellhártyagyulladás következtében Prágában ismét beteg lett. „Kedves Lacikám! Nincs erőm, se idegem, hogy részletes levelet írjak. Csak röviden.

²⁶ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.85. L.

²⁷ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.91. L.

²⁸ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.91. L.

²⁹ Váci Mihály: *Ereszalja* című kötetének dedikációja. Budapest 1955. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. nélkül.

³⁰ Idős Váci Mihályné: *Legyen munkákon áldás!* JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 93.1.373.101.

³¹ Váci Mihály dedikációja. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. EK.95.5.1.

A mellhártya – az augusztusi – itt felújult, mindjárt ideérkezésem másodnapján, színház, utána fürdő aztán – marha! Én! – ablak mellett írás (Erről pofa be!) azóta egyre fokozódó láz (37–37,6) gyengeség, végül 21-én rosszul lettem... Most másodnapja itt fekszem az egyetem klinikáján... És jönnek a következmények, egy hétig itt kell maradni, aztán hazamegyek és ott szanatóriumba kell menni rögtön, mert azt mondják van egy kezdődő folyamat – ez majd felszít mindent.”³² Itthon: „Elém teregett a főorvos vagy 20 felvételt s a következőket mondta: – Az elmúlt 5 és fél év alatt a betegsége nem kívánatos módon terjedt és olyan helyeken is fellépett ahol eddig s 1952-ben nem volt... nem tetszik nekem, hogy maga tulajdonképpen még elég fiatal, 34 évesen ahhoz, hogy a betegsége ilyen agreszív és elhatalmasodó legyen, úgy hogy én szeretnék ennek gyökeresen véget vetni és vannak olyan kombinációink, hogy műtéttel lezárjuk ezt a folyamatot.”³³ „Drága Szüleim! Anyukám! Ne haragudj rám, hogy ideges és goromba voltam, de hát van nekem itt okom, hogy ideges legyek. Úgy unom a betegséget és ezt a szanatóriumot mint még soha. Nagy étvággal eszem a kacsát ami igen finom, a szőlőt már péntek estére elfogyasztottam, a libáját még csütörtök délig megettem... Én jól vagyok. Lassan vájom itt az idő nagy hegyét, míg alagútat nem vájak benne.”³⁴ A szanatóriumban töltött időt a munka tette elviselhetővé. Itt született meg harmadik verseskötete, a *Bodza*.

Bár hosszan betegeskedett, végül megint sikerült a betegséget leküzdenie.

1960-ban az *Élet és irodalom* munkatársa lett. Ekkor jelent meg az említett *Bodza* című kötete, amelyért SZOT-díjat kapott. „Én Drága jó Szüleim! Jön újra a tavasz, lágy eső hulldogál – aminek nem is örülök mindig. Szemben abban a szép gyümölcsösben kivágták a gyümölcsfákat – szorgalmasan folyik a tavaszi munka. Én is munkába álltam – hiába: sorsát senki sem kerülheti el – az *Élet és Irodalom*hoz mentem... Azt hiszem ez még kényelmesebb lesz az előzőnél is. De mégis: azt már megszoktam, itt pedig bizonytalan vagyok. Mit tudom én mit hoz a jövő: – az irodalom az olyan mint a tenger meg a kerék – egyszer kerék másszor talp.”³⁵

Alig egy évvel később szüleihez írt leveleiben egy új irodalmi lap indulásáról számol be. „Drága Szüleim! A jól és kellemesen eltöltött karácsony óta nem írtam még haza semmit. Azóta már idestova három hét is eltelelt – de úgy elrepült a fejünk felett, hogy szinte észre sem vettük. Persze azért repült olyan gyorsan az idő, mert (nem) nagyon volt időnk arra, hogy figyeljünk a múlására. – Nem akarom részletezni mit dolgozunk és mennyit – elég abból annyi, hogy most az új lap beindulásával bizony úgy meg kell nyomni a gombot, hogy így még soha nem voltam befogva. Nem lesz ez mindig így – de hát most még így van.”³⁶ „Drága Szüleim! Egyébként most már itthon vagyok – és újra beálltam a taposó malomba és dolgozom. Mindig azt hiszem, hogy majd egyre kevesebb lesz a munka és csak egyre több. Nem tudom látta-e már Apuka és Anyuka az *Új Írás* első számát, már megjelent, sőt vasárnap már a 2. szám is megjelenik, majd elküldöm. És most megjelent a mai napon az *Élet és Irodalom*, abban van egy versem és Lacinak két rajza.”³⁷

1961-től haláláig az említett frissen megjelent *Új Írás* folyóirat szerkesztője volt. Szobája éjjel-nappal nyitva állt az egyszerű emberek tehetséggel megáldott gyermekei előtt. Mindenkin segített, és nem várt érte köszönetet. Megelégedett azzal, hogy olvassák műveit, hogy író-olvasó találkozókra hívták. Bármilyen fáradt volt, soha nem mondott nemet. „Nagyon szerette az egyetemi

³² Váci Mihály levele Laci öccséhez 1958. IX. 25–26. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.86.1.

³³ Váci Mihály levele Laci öccséhez 1958. X. 14. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.83.

³⁴ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.58.

³⁵ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.77.

³⁶ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.78.

³⁷ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.72.

fiatalokat, akiknek körében többször meg kellett ismételnie szerzői estjét, és ahová külön is gyakran meghívták beszélgetésre... Erején felül vállalt megannyi ilyen beszélgetést, s ha néha kényszerült is sok meghívás lemondására, visszautasítására, az iskolák, a fiatalok szavára mindig visszafordult és újabb alkalmasabb terminusok kereséséhez fogott.” (MARGÓCSY 1974. 26.) Szívesen ment vidékre is szerzői estekre, író-olvasó találkozókra. „Én folyton járok össze-vissza – ma csütörtökön, Budakalászon lesz szerzői estem – szombaton Sopronban, jövő hét szerdán Szolnokon, itt Új Írás est lesz, szombaton meg Pesten a fiatal művészek klubjában lesz szerzői estem.”³⁸ „Voltam Visegrádon, Hódmezővásárhelyen, most vasárnap megyek Makóra, Turkevére, jövő vasárnap meg Kecskemétre. Hát isten veletek. Csók M. M.”³⁹

9. kép

Váci Mihály szüleinek írt leveléhez készített rajzos üzenete (JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.85. L.)

Fig. 9

A drawn message in Mihály Váci's letter written to his parents (JAM Literary Collection 91.37.85. L.)

Egy sikeres, érzelmeit, véleményét nyíltan vállaló művészt mindig érnek támadások. Hol azt vetették a szemére, hogy propagandaverseket ír, hol pedig a kemény kritikáért jelentették fel. „Másnap – vasárnap délelőtt a Kossuth klubban irodalmi műsor volt, Új Írás matiné. Felolvastam egy versemet. 'Mai dialektika' címűt, amiért felfeljelentettek. Hétfőn délelőtt a parlamentben kulturbizottság, este Rákosszéki irodalmi estem voltam, ahol felolvastam a Mai dialektikát újból és újból felfeljelentettek a budapesti Pártbizottságon.”⁴⁰ Ez egyáltalán nem tántorította el a kritikától és a munkától. „Mindenkivel tudott és akart vitázni, csak azokkal nem, akikben azt vette észre, hogy az erőszak hívei, az elnyomás eszközeinek csodálói, vagy akik eleve megvetéssel beszéltek az egyszerű emberekről. Erre a két dologra hallatlanul érzékenyen reagált, ilyenkor szívesebben állt fel, ment másfelé, mert ilyenekkel nem volt vitázni valója.” (MARGÓCSY 1974. 22.)

Egyre többet vállalt, erején felüli munkát végzett. „Azonkívül délelőtt írok, fordítok 12-ig reggel 7-től a szerk-ben vagyok úgy 6-ig aztán megyek a Széchenyi Könyvtárba ott fordítok úgy 9-ig. Este aztán éjjel 1-2 óráig franciát olvasok.”⁴¹

A kortárs írók, költők hamar barátságukba fogadták, köztük Simon István is. „Mínálunk az újság a következő: pénteken, e héten utazom Simon Istvánnal és Molnár Jancsival

³⁸ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.67.

³⁹ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.54.

⁴⁰ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.74.

⁴¹ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.67.

Bazsiba, Simon falujába, Veszprém megyébe. Marika szombaton megy T.bányára, én vasárnap követem... Én a jövő héten valószínű hazamegyek két napra. Majd megírom.”⁴²

Felsőge aggódott törekény egészségéért. „Egyébként jól vagyunk. Mari örökké zavart engem az Újságíró Szövetség orvosához, mivelhogy nekünk külön orvosaink vannak – és én sohasem mentem, most aztán a Mari kihívta egyszerűen és az – képzeljétek egyből felírta a Rovatinex-et, már holnap megkapom ingyen és fogom szedni. Azt mondta már két orvos, hogy ez kőoldó, de ha nem is oldja a követ mindenesetre megakadályozza új kő képződését. Szóval szedni fogom s egy fél év múlva Röntgen – kérem összehasonlíttuk az előző állapotot. Szóval még meggyógyulok és ne adj isten – elélek 70 évig. Jól nézek ki, micsoda költő az! A kötetemet újra kiadják. Csók egészség Mari Misa.”⁴³

Korai írásai azért olyan hitelesek, mert az igazat írta meg, és nem kiagyalt történeteket. Műveinek hősei családtagjai, rokonok, tanítványok vagy önmaga. Sok nyíregyházi magára, rokonára, ismerősére talál ezekben az írásokban. De amint vallotta: „Szabolcsból hoztam az ifjúkori, legélesebb képeket, de nem lehet leszűkíteni a hatását csak Szabolcsra. Az ember örökösen érzi a kötöttséget az osztályhoz, a táj népéhez, de az egész nép írójává kell lenni.” (KOPKA 1965.) Nem véletlen, hogy az 1961-ben megjelent *Mindenütt otthon* című kötete országos érdeklődést keltett. „Áprilisban kötnek velem szerződést újra a Magvetőnél és 1961 végén újra megjelenik egy kötetem, (ha 1961 március 1-ig írok annyi jó verset, hogy egy kötet legyen. Majd igyekszem.)”⁴⁴ Olyannyira igyekezett, hogy a kötetért 1962-ben újra József Attila-díjat kapott. „Drága Szüleim! Biztosan tetszenek már tudni az Újságból, hogy megint kaptam irodalmi kitüntetést a negyedik kötetemre, József Attila díj I. fokozatot... A József Attila díjnak biztosan tetszenek örülni, én is örülök, bár nem ez a lényeg, hanem, hogy az ember ereje teljében legyen – már nem egészségre gondolok itt első sorban, hanem, hogy írni tudjon friss maradhasson és legyen mit írnia, és azt jól is tudja megírni.”⁴⁵ Ettől kezdve egyre nagyobb népszerűség övezte. Még több meghívást kapott, számos rendezvény szinte elképzelhetetlen volt Váci-vers nélkül. Az irodalmi közéletben is egyre aktívabb szerepet vállalt. Megnyílt előtte a világ. Külföldi kiküldetéseiről mindig lelkes beszámolót küldött a családnak. „Szörnyű mennyi az elfoglaltságunk,

Mindenkétjüket sok recepttel
csókolom és sok egészséget
kívánok, mindkétjüket
csókoljuk

19. 14.

10. kép

Váci Mihály levele szüleihez
(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.58. L.)

Fig. 10

Mihály Váci's letter to his parents
(JAM Literary Collection 91.37.58. L.)

⁴² Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.60.

⁴³ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.62.

⁴⁴ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.77.

⁴⁵ Váci Mihály levele szüleihez 1962. IV. 7. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.81.

minden féle látogatások és fogadások. Darvas Józseffel vagyok itt... sokszor kapunk ebédet vagy hivatalos vacsorát. Ma például az Humanité szerkesztőségében voltunk 1/4-től ahol uzsonnát és pezsgőt kaptunk, 1/6-tól coctail parti volt a 'tiszteletünkre' az Írószövetségben, és 1/9-kor pedig a PEN klub (Nemzetközi Írószövetség) adott vacsorát, amelyet Ti még nem is láttatok."⁴⁶ „Az ünnepek előtti három napot a tengerparton töltöttük, ahol csodálatos dolgokat láttunk Nizzában voltunk, Montecarloban. A tengerpartról visszafele jövet hófúvások miatt 8 órát késett a vonatunk Párizsba. ... Azóta meg itt lakom a magyar intézetben, van egy szobám, kis tea konyhával, ahol főzök is és így olcsón kijövök. Itt is nagy hideg van, ami ritka. Utoljára 1886-ban volt ilyen hideg. (-10 fok) Jól vagyok, egészséges, jól étkezem, alszom, pihenek és nézegetek. Legyetek nyugodtan, sok boldogságot kívánok az évforduló alkalmából. Boldog új évet. Rövidesen újra írok. Csók. Misa.”⁴⁷ „Kedves Szü-

11. kép

Váci Mihály munka közben

(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.163.2. F.)

Fig. 11

Mihály Váci working

(JAM Literary Collection 91.37.163.2. F.)

leim! Megérkeztem végre, újból itthon vagyok. Az utazás majdnem két napig tartott, Svájcban és Ausztrián át. Ott is nagy a hideg, hó, késnek a vonatok. A vonatfűtés hol forró volt, hol hideg. Párizsban nagyon jól éreztem magam és jól éltem. Egészségesen jöttem vissza. Jó volt ott, de itthon azért mégis jobb a világ, a környezet mégis csak ez az ember élete és hazája.”⁴⁸

Idehaza újjult erővel vetette magát a munkába. „A kötetem kiadják újra, könyvheti könyv lesz, s ilyen még nem volt, hogy fiatal ma élő költő kötetét 3000 példányban adják ki. Nagyon örülök neki. S kötünk egy szerződést rövidesen a cikkeimre, riportjaimra, amelyeket majd ezután írok. Ezek a cikkeim is megjelennek.”⁴⁹

Közéleti és írói munkásságának köszönhetően szülőföldjén is egyre ismertebbé és népszerűbbé vált, így megyénk országgyűlési képviselőjének jelölték. „Irodalmi estet hirdettek a plakátok, s ekkor mi megfélekedtünk a felöltőinkről: kellemes szívet melegítő és dobogtató forráság kerített hatalmába bennünket. Tévedett a műsorközlő: ezen a Kortársesten kezdtük csak megismerni a költőt, városunk szülöttét, Váci Mihályt, aki nemcsak mint József Attila-díjas költő áll közel hozzánk, hanem mint mindennapi gondjaink örömeink hordozója. A képviselőjelöltet, aki éles szemmel figyelni életünk minden rezdülését, hogy toll s a

⁴⁶ Váci Mihály levele szüleihez. Párizs 1962. december 19. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.63.

⁴⁷ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.52. L.

⁴⁸ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.47. L.

⁴⁹ Váci Mihály levele szüleihez. 1962. március 6. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.89. L.

szó erejével nyesegetse a bajokat, biztasson az út legnehezebb szakaszain és velünk örüljön egy-egy állomáson. Szívesen hallgattuk költőnk választási kortesbeszédét.” (ANGYAL 1963.) A szabolcsi emberek 1963-ban méltónak ítélték arra, hogy képviselje őket az Ország Házában. Haláláig hűen teljesítette a rábízott feladatot. „Lassan betelik a füzet, s Váci Mihály máris rendezgeti az anyagot: melyikkel hova kell fordulnia, hogy gyorsan intézkedhessen. Sürget az idő: vasárnap még Sóstóhegyen tart fogadónapot, hétfőn már Budapesten kell lennie, leadásra előkészíteni az Új Írás kéziratát. De ez nem késleltetheti a feljegyzett panaszok orvoslását, mert az emberek bíznak a képviselőjükben.” (ANGYAL 1963.A) Gyűlölte az ügyek intézését lassító bürokráciát. Halála után jelent meg saját rajzaival illusztrált *Utazás Bürokronéziában* című műve. Ezen kívül több karikatúrát készített a témáról. Országgyűlési képviselőként végre lehetősége nyílt régi álmát, a tanyai kollégiumok ügyét országos üggyé tenni. „Kedves Szüleim! Jól vagyok! sokat dolgozunk mindketten, többet mint valaha és egyre többet kell. Vettünk egy új magnót. A hó első szombatján hazamegyek. Majd pontosan megírom még. Az országgyűlés ma kezdődött.”⁵⁰ „Váci Mihály Szabolcs-Szatmár megyei képviselő arról beszélt, hogyan könnyíthetnék meg a tanyai és falusi gyerekek továbbtanulását... – Úgy gondolom, hogy addig is, amíg eltűnnek a tanyák, amíg Újfehértón is Csengerben is és a többi mezővárosban is kitűnő gimnáziumaink lesznek, nekünk segítenünk kell ezeket a parasztgyermeket abban, hogy majd az egyetemi felvételi vizsgákon fel tudják venni a versenyt társaikkal. Meg kellene nézni: nem lehetne-e nagyobb összegeket fordítani arra, hogy amíg ez az átmenet végbemegy, szervezzünk tanyai kollégiumokat olyan mezővárosok gimnáziumai mellett, ahol a tehetséges tanyasi gyerekeket taníthatnánk, korrepetálhatnánk, s előkészíthetnénk arra, hogy kitűnően érettségizzenek.” (VÁCI 1963.) „És ezt a harcot eredménnyel vívta meg, de sok keserűséget okozott neki, hogy az országgyűlési bizottságban néhány képviselő-társa, olyanok is, akik még mezítláb jártak a tanyasi iskolákba, alig-alig értették meg, hogy milyen nagy jelentősége van az osztatlan iskolák felszámolásának.” (MARGÓCSY 1974. 23.) „Nem lehet elfelejteni felhevült arcát, amikor megyénk egyik vezetőjével tárgyalt, és ígéretet kapott az első ilyen tanyasi kollégium felállítására. Ezért volt találónan 'hálás' az utókor, amikor éppen az egyik ilyen kollégiumot nevezték el Nyíregyházán Váci Mihályról: ezek a kollégiumok nagyrészt az ő harcos, elszánt, haragos érveléseinek következményeiként jöttek létre.” (MARGÓCSY 1974. 24.)

1964-ben *Szegények hatalma* címmel megjelent új verseskötete és *Zseze madár* című

12. kép

Váci Mihály szüleinek hálósobája
(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.182. F.)

Fig. 12

Bedroom of Mihály Váci's parents (JAM Literary Collection 91.37.182. F.)

⁵⁰ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.54.

tanulmánykötete is. „*Drága Szüleimnek, az elmulasztott sok levél és látogatás helyett, sokszor megrajzolt arcképekkel szeretettel Misa.*”⁵¹

1965-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. „*Váci Mihály emberközben van. A könyvesboltokban nehezen találni kötete példányaait. Ott van azoknál, akiknek szánta. Dunántúlon, a Kunságban, a Tiszántúlon és a csepeli munkások könyvespolcain.*” (KOPKA 1965.) Még ebben az évben napvilágot láttak válogatott versei, *Kelet felől* címmel.

Váci Mihály kortársai valamennyien vallják, hogy művei bizonyítják: a költő mélységesen szerette az embereket. „*Talán mosolygását vette észre először mindenki: azt a kedves, kellemes, egy kissé gyermekkorát megőrző, néha félszegnek tűnő mosolyát, amely olyannyira közvetlenné tette. Ez azonnal bizalmat is keltett iránta, különösen azok körében, akik olykor kételkedve nézték a közejük kerülő 'nadrágos' embereket. Nem leereszkedés volt ez, hanem az a megértő, sorstársi mosolygás, ahogyan hallgatta az 'alvégesi' emberek történeteit, panaszát, akár mint tanító, akár mint pesti szerkesztő vagy országgyűlési képviselő.*” (MARGÓCSY 1974. 22.) Nem csupán szerette őket, viszonzást remélt, hiszen minden tőle telhető módon harcolt értük.

„*Szeressetek! – kapjam vissza mit adtam:
– szerettem elmét faldosó haragban,
szerettem szívet öklöző dühökben,
kiket öleltem azokért ütöttem.
Szeretni nem lehet haragok nélkül.
Kit szeret az, ki mindenkivel békül?*”⁵²

Gyakran látogatott haza, de szinte soha sem pihenni érkezett, hanem közéleti ügyeket intézett. „*Drága szüleim! Hát végül is úgy jött ki a lépés, hogy már hétfőn a 10 óra 15 kor érkező vonattal érkeztem fel Pestre. Tudniillik az előadást olyan időben tartották, a késő délutáni órákban, hogy én még elértem a vonatot... Jó volt a csomagod édesanyám, még Marikának is jutott belőle két töltött hús és sok sütemény, neki is ízlett és nekem másnap reggel reggelire isteni volt! Kitűnően éreztem magam otthon, köszönöm.*”⁵³ Néha megesett, hogy vendéget is vitt magával. Vendégeskedett náluk Illyés Gyula, akivel a munkakapcsolaton kívül ekkorra már baráti kapcsolata alakult ki. „*Anyuka, Apuka, Olaszországban rávettem Illyés Gyulát, hogy jöjjön el Szabolcsba. Elmegyünk négyen, az ő felesége és Marika meg én, május elején. A megye ad két kocsit három napra és csavargunk egy kicsit. Szállást is ad a megye, de majd megkérdem Illyést, hogy nem szeretne-e inkább nálunk lenni, és akkor ottlagnánk az alatt a két nap alatt. Meg tudjátok-e ezt oldani valahogy.*”⁵⁴ Keres Emil színművészhez is szoros baráti szálak fűzték. Ez a barátság a költő halálával nem ért véget. Keres Emil művész úr a mai napig élteti Váci Mihály művészetét. „*Keressel ne tessék aggódni, csak egyszerűen tessék főzni, nekem csak, Emil nem jön több mint valószínű, mert a Főiskolán tanít. Nekem egy kis jó káposzta levest, és káposztás galuskát, ha lehet. Más nem kell.*”⁵⁵

Ha tehette, a karácsonyt itthon ünnepelte feleségével, Juhász Máriával. „*Drága Szüleim! Karácsonyra hazamegyünk – Marika és én – három napra. Részletesebben írunk még. Misa.*”⁵⁶

⁵¹ JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.215. EK.

⁵² Váci Mihály: Szeressetek! JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.273. C.

⁵³ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.53.

⁵⁴ Váci Mihály levele szüleihez 1962. IV. 7. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.81.

⁵⁵ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.56.

⁵⁶ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.56.

Kulturális küldöttségekkel sokat utazott itthon és külföldön egyaránt. Látni szerette volna, milyen az élet más országokban, no, és természetesen művészi témát keresett. Megfordult Romániában, Lengyelországban, Jugoszláviában, a Szovjetunióban, Kubában, Kínában, Mongóliában, Olaszországban, Franciaországban. Bárhol is járt a nagyvilágban, szüleinek és testvérének mindenhol küldött levelet és képeslapot. „*Drága Szüleim! Szerencsésen érkeztünk. Van szállásunk a Magyar Házban. Olcsón, elég jól kijövünk a pénzből. Marikának is nagyon tetszik Párizs. Holnap este – 25-én utazunk Nizzába. Ott leszünk 4 napot. Egészségünk jó. Az idő itt enyhe, borús, de jó. Sok csókot küldünk.*”⁵⁷ „*Kedves Gyerekek! Jól utaztunk. Reggel láttuk a Kárpátokat Brassó környékén. Óriási fenyvesek, havasok. Fényképeztem is. Bukarest szép, kedves város. Talán Kolozsvárra is megyünk. Az Ady ünnepség szép volt. Szeretettel Misa.*”⁵⁸ „*Kedves Gyerekek! Moszkvából Taskentbe, Bakkarába repültünk. Marika, mint tolmács jött velünk. Nagyon sok szép emlék, régi épületek. Csodálatos mecsetek, Timur sírja meg ilyenek ugye. Szóval jól vagyunk. Kár, hogy falu(?) nincs elég. 19-én otthon vagyunk. Csókolunk mindkettőtöket. Misa Mari.*”⁵⁹ „*Kedves Gyerekek, Éva Lacikám! Hát megérkeztem. Gyönyörű dolgok vannak, Isteni város Havana, a szállodámból csak a tengert látom. Sok vidéki városba visznek majd. Sok népdalt, zenét hallok. Szeretettel ölel Váci Mihály.*”⁶⁰

Itthon várta a munka. Rendszerint késő éjszakáig dolgozott. „*Reggel hatkor kelek, héttől dolgozom este 11-ig. Laciékka alig tudunk találkozni. Drága szüleim! Jó lenne már egy kicsit pihenni – ha lenne erre időm és módom. Sokszor csókol mindenkit M. M.*”⁶¹ Munkája gyümölcsei az 1966-ban megjelent *Akác a forgószélben* című versválogatás és az utolsó kötet, melynek örülhetett, az *Eső a homokra*, melyet testvére illusztrált 1968-ban.

Orvosai többször figyelmeztették, hogy nem lenne szabad ennyire túlerőltetni magát. Így volt ez a vietnámi utazás előtt is. A fárasztó út, a zsúfolt programok, a nagy hőmérsékleti különbség vagy ki tudhatja, mi okozta a rosszulletet? „*Drága Gyerekek! Szerencsésen landoltunk a nagy hidegben. Nagyon érdekes ország Mongólia. Mesélek. Holnap indulunk Kínába, majd Vietnámba. Még hétszer repülünk. Imádkozzatok. Sok szeretettel küldöm üdvözlétem Misa.*”⁶² Utolsó szavai szeretett szüleihez: „*Drága Szüleim. Ezt a lapot*

13. kép

Az utolsó képeslap (JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.104. L.)

Fig. 13

The last postcard (JAM Literary Collection 91.37.104. L.)

⁵⁷ Váci Mihály képeslapja szüleihez 1963. XII. 24. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.110.4. L.

⁵⁸ Váci Mihály testvérének írt képeslapja é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.106. L.

⁵⁹ Váci Mihály testvérének írt képeslapja é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.114.2. L.

⁶⁰ Váci Mihály testvérének írt képeslapja é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.105.1–2. L.

⁶¹ Váci Mihály levele szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.59.2.

⁶² Váci Mihály testvérének írt képeslapja 1970. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.112. L.

Kínából írom, Nanning nevű városból, ez az utolsó város itt, Kínában, melyből egyenesen Hanoiba repülünk. A hideg Mongóliából egyből 20 fokos tájra értünk, pálmák, virágok, már zöldelő termőföldek. Szép ország Kína és végtelen nagy. Minden nagyon jól megy, szerencsésen utazom. Sok szeretettel Misa.”⁶³ Hanoiban lett rosszul. Azonnal kórházba szállították, mindent megtettek érte. A feleségét repülőre ültették, és kivitték hozzá. Hanoiból írott levelében biztatja Laciékat, hogy minden jóra fordul, és ne ijesszék meg a szülőket. „Miskáról a következőt tudom. 1. agyvérzése volt, de itt azt állítják, hogy csak a külső agyfalban. Két napig eszméletlenül feküdt, mire én ide értem már mozgott és beszélt. Állapota fokozatosan javul, de még egy két-nap kritikus. Mindenesetre úgy tűnik, nincs közvetlen életveszély, s valószínű gyorsan feljavul. Anyukáéknak Nyíregyházára ezt üzend meg; beteg volt, de már jobban van. Nehogy ők is belebetegedjenek a hírbe.”⁶⁴

Minden erőfeszítés ellenére a költő 1970. április 16-án meghalt. Öszintén gyászolta szülővárosa és az egész ország. A megyei könyvtártól a költő szülei a következő táviratot kapták: „Könyvtárunk minden dolgozója és olvasója mély megrendüléssel fogadta gyermekük, Váci Mihály Kossuth díjas költő halálának hírért ... kérjük, enyhítse nagy bánatát az, hogy mi a költő barátai és tisztelői Váci Mihály emlékéét szeretettel megőrizzük szívünkbe: A megyei könyvtár igazgatója dolgozó és olvasói.”⁶⁵

Népszerűsége csúcán távozott közülünk. Halála után iskolákat neveztek el róla, szavalóversenyeket rendeztek emlékére. Nyíregyháza díszpolgára lett, Váci Mihály-díjat alapítottak. Nyíregyháza emléktáblákat avatott, szobrot állíttatott.

Aztán jött a változás, a hivatalos csend. Nem illett róla beszélni, kimaradt az új antológiákból, kimaradt a tankönyvekből. Hogyan írja negyvennégy év után is aktuális szavaival a szabolcsi költő-barát Ratkó József? „S igazán nem panaszképpen: de több lett a dolgot, hosszabb lett a szegénység, hogy Te elmentél. Okos, jó töltőtollad volt. Írhattál volna vele magadnak kocsit, villát a magyar tenger mellé, későbbi halált is. Írtál helyette gondot, magadnak bajt, Te bolond! Örökséged: munka,

14. kép

Díszpolgári oklevél

(JAM Irodalmi Gyűjtemény 91.37.224.1. A.)

Fig. 14

Chart of honorary citizenship

(JAM Literary Collection 91.37.224.1. A.)

⁶³ Váci Mihály képeslapja szüleihez é.n. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.104. L.

⁶⁴ Juhász Mária levele Hanoiból 1970. április 6. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. nélkül.

⁶⁵ Gyásztávirat. JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. 91.37.228.2.

tennivaló temérdek...” (RATKÓ 1974.) Valóban van tennivalónk bőven, s míg akadnak egykori tanítványok, barátok, pályatársak, és lesznek elhivatott művészek, pedagógusok vagy műveit szeretők, akik táplálják az emlékezés lángját, a költő velünk marad.

Irodalom

ANGYAL 1963.

Angyal Sándor. A költő és a beszéd. *KMo* 20: 44. 1963. február 22. 3.

ANGYAL 1963A.

Angyal Sándor: „már elhagytam a magam sorsát...” Váci Mihály képviselői fogadónapján. *KMo* 20: 211. 1963. szeptember 10. 3.

KOPKA 1965.

Kopka János: Mindig közel az emberekhez... Beszélgetés a Kossuth-díjjal kitüntetett Váci Mihállyal. *KMo* 22: 80. 1965. április 4. 6.

LAKATOS 1974.

Lakatos Árpád: Iskolatársak voltunk. In: Váci Mihály (1924–1970) Emlékezések és szemelvények illusztrált bibliográfiája. Összeállította Somogyi Jolán – Váci András. Nyíregyháza 1974. 17–22. (JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. EK.93.1.8.)

MARGÓCSY 1974.

Margócsy József: Emléktöredékek. In: Váci Mihály (1924–1970) Emlékezések és szemelvények illusztrált bibliográfiája. Összeállította Somogyi Jolán – Váci András. Nyíregyháza 1974. 22–28. (JAM Irodalmi Gyűjtemény Ltsz. EK.93.1.8.)

RATKÓ 1974.

Ratkó József emlékezése. In: Váci Mihály (1924–1970) Emlékezések és szemelvények illusztrált bibliográfiája. Összeállította Somogyi Jolán – Váci András. Nyíregyháza 1974. 7.

VÁCI 1963.

Részlet Váci Mihály parlamenti felszólalásából. *KMo* 20: 72. 1963. március 27. 3.

D. RÁCZ Magdolna

Jósa András Múzeum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

The “Heart beating hundred-and-twenty” throbbed for us (Commemorating the 90th anniversary of Mihály Váci)

This study dedicated to the 90th anniversary of Mihály Váci reviews the valuable documents preserved in the Literary Collection of the Jósa András Museum and in the legacy of Mrs Mihály Váci Senior. Poet, writer and translator Mihály Váci was an active member and determinative personality of the literary life and cultural politics in the 1960s. It was a long way to make from the father-house with thatched roof to the Houses of Parliament. Among the family documents kept in the collection we find true copies of the grandparents’ marriage certificate and of the poet’s birth

certificate where he appears as Mihály Vitál. There is a number of photographs in our collection preserving moments of his life from different ages. Among them we find studio and amateur photos presented to the collection by the poet's mother. They depict the young pupil, the adolescent boy, the young man getting his primary school teacher diploma, the grown-up man, the successful poet. On the intimate family photographs, in the circle of his parents and sibling we see many of his faces. Which could be the real one? All of them and none of them. We find him in his poems, studies, prosaic works, drawings. These are the works that fulfil the stolen moments with spirit. From the poet's and his mother's writings we get acquainted with the artist and the simple, kind, good humoured man who, at the same time, had a combatant spirit.

In the Literary Collection we keep his curriculum vitae, letters sent to his parents and sibling, postcards sent from abroad. From these writings we get to know a man who wanted to serve and to improve with his whole work dedicated to art and public life. This artist, despite of his great successes, remained a simple man who never forgot where he came from.

Magdolna D. RÁCZ

Jósa András Museum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Halászi Aladár szonettjei a Jóna András Múzeum Irodalmi Gyűjteményében

Halászi Aladár – D. Rácz Magdolna

Bevezetés

A szerző neve bizonyára ismerősen cseng irodalombarát olvasóink fülében. Nem véletlen, hiszen a 2010-ben napvilágot látott évkönyvben mutattam be Halászi Aladár tanár-író életútját (Rácz 2010.). Ő az a fáradhatatlan alkotó, aki napjainkban is töretlen munkakedvvel dolgozik, és kéziratait a Jóna András Múzeum Irodalmi Gyűjteményének ajándékozza. Folyamatosan érkeznek tanulmányainak, publicisztikájának, verseinek, haikuinak, aforizmáinak kéziratai.

A versek között szép számmal szerepelnek szonettek. Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy közöttük számos még meg nem jelent mű is akad. A másik ritka szerencse, hogy alkotójuk gondolataival fűszerezve adja át ezeket az írásokat. Nem mindennapi dolog, hogy maga a költő villantja fel műve születésének ihlető gondolatait, érzéseit az olvasó előtt.

Halászi Aladár szonettjei a hagyományos formákat követik. Az irodalmi alkotásokban a szonettformával először a XIII. század első felében találkozhatunk, „atyjának” azonban a XIV. században alkotó olasz Francesco Petrarcat tartjuk. A petrarcai szonett két négysoros, illetve két háromsoros versszakra (tercinára) tagolódik, rímképlete *abab abab cdc dcd*. A XVI. században Pierre de Ronsard francia költő e formához tartozó költeményeit *abba abba ccd eed* rímképlettel írta. A szonettek másik klasszikus mestere az angol William Shakespeare, aki változtatott a rímek sorrendjén – *abab cdcd efef gg* –, valamint tagolásán is: csak a két utolsó, egymással összezsengő sort írta külön szakaszba, kiemelve ezzel a csattanószerű lezárást. Minden későbbi, a hagyományokat megtartó újítás a petrarcai vagy a shakespeare-i szonettek mintájára vezethető vissza. (Vö. KOVÁCS-SZERDAHELYI 1992.).

Az első szonett, amelyet Halászi Aladártól olvastam, a Válás című volt. Így ír erről a művéről:

Válás: Meg nem élt, de szomorúan elképzelt fájó érzésfajta vonul végig az elégián, amelynek a végén sincs megkönnyebbülést, enyhülést hozó lezárása. A negatív töltésű szavakkal még a pozitívak sem állnak szemben, hiszen nem kioltják egymás érvényét, hanem a negatív tartalmat mélyítik: ott maradunk, bár vár a végtelen; fázva, éhezve a gazdag határban; a közös út elfogyott stb. Az élet minőségét végképp rontó érzelmi állapot lírába kívánczik, és fokozza az együttérzést a szomorú sorsú embertársainkkal.

Válás

*Köztünk szájról szájra vándorol a csönd,
Mint az út előtti csók, ha búcsúzunk.
Szívünk hangtalan jelezve még kicsöng,
Ám válnunk kell, elfogyott közös utunk.*

*Nem láttuk korábban, sorsunk merre tart,
Hát átléphetünk fájó múltunk falán,
Lelkünk boldogságra lelni így akart.
Békéd megtalálad nélkülem talán...*

*Ám ha mégse lesz nyugalmunk egyedül,
Emlékekből épült várunk is ledül.
Ott maradunk a magányban védtelen,*

*Mint anyját vesztett két árva madárka,
Fázva, éhezvén a gazdag határban,
Bár vár rájuk sürgetőn a végtelen.*

Az irodalmi alkotásokban az egyik legnagyobb dolog – a gyönyörködtetés mellett –, hogy mindenki számára más érzelmet közvetítenek. Ezt a szonettet elolvassva az alábbi gondolataim ébredtek: az első versszakban a szájról szájra alliterációval, figura etymológicával a vándorló csönd akár a búcsúzás csókja is lehetne. Ám a költő hasonlata cáfolja. Nem a csók csöndje ez, hanem a még kimondatlan búcsúzása. A szív hangtalan dobbanása az elmúlt boldogság szimbóluma, mely hangtalanságot bravúrosan oldja a váratlanul, élesen ható kicsöng igével. Az elfogyott közös út a szerelem vagy csupán a kapcsolat végét jelképezi?

A második strófában tagadással indít a költő. Elgondolkodtatja az olvasót. Vajon tudja-e valaki, bárki, merre kanyarodik élete ösvénye? Meddig vihetnek a közös utak? A szerelemből épített falakat nem csupán a boldogság erősíti, hisz ez az érzés is tartogat fájdalmat. Ha már több a fájdalom, mint a boldogság, amelyet egymásnak adni tudnak, a lélek menekül. Az a lélek, amelyik öszintébben szeret. Hiszen az igazi szerelem önzetlen. Szeretlek annyira, hogy elengedlek. „Békéd megtalálad nélkülem talán.” A „talán” szó elbizonytalanít, és felmerül a kérdés: jól teszem-e, ha utadra bocsátalak?

Ez a kettősség mutatkozik a harmadik versszak első sorában. Egy szerelem nem ér véget a szakítással. Olyan mély és megrázó ez az érzelem. A valódi szerelemmel ritkán találkozik földi halandó. Talán ezért nem múlik el soha. Akkor sem, ha az „emlékekből épült vár fala ledül”, hiszen ha elmúlt, nem éreznénk a veszteséget, a magányt.

Az utolsó versszakba áthajló hasonlat túlmutat az egyszerű veszteségen. Az anya szó az örökké összetartozás szimbóluma. Őt elveszíteni mindennél nagyobb fájdalom. Az árva madárka metafora a fázva, éhezvén határozói igenevekkel csak fokozza az ellentétet a magány érzése és a magukra maradtak előtt álló lehetőségek között. A seb mély és friss, a veszteség óriási. Az idő gyógyítja a sebeket, de a szerelem örök. Akkor is, ha olyan szerencsés valaki, hogy még egyszer rátalál. Minden szerelem más, egyedi és megismételhetetlen.

A vers formája szonett. A petrarcai hagyományokat követi rímképletével: *abab cdcd eefggf*.

Halászi Aladár szonettjei a költő gondolataival

Melletted: Egyféle ellentétes tartalmú szonett a Válással. Az összetartozást, összekapaszkodást az élet viharaiiban, az elmúlás közeledtével is az egymásra figyelést tartja a legbiztosabb örömforrásnak. A hála ezért az élethelyzetért egyenlő mértékben száll a kedves és az égiek felé. A csendes, de tartós öröm szelíd hangjai szólalnak meg benne, a válás kizárása az életrajzból fogalmazódik meg a lehangsúlyosabb helyen, a végén: „Mert nem hagyjuk magunkat bús egyedül.”

Melletted

*Melletted az se fáj, hogy múlik az év,
Mert végtelenre nyúlt a perc s az öröm.
A két karod védett öböl, biztos rév,
Öledben nyert nyugalmam megköszönöm.*

*Mért botlottál belém, ha fölemeltél?
Hagyhattad volna, hogy rám találjon más.
Mosollyal mért mosdattál, mért becéztél?
Mért jobb veled az ima s a káromlás?*

*Vagy így rendelték el nekünk az égben,
Legyen minden múltó percünk Éden?
Mindig hallják ott: hálám érted zendül,*

*De csak a szív hangján száll elébed,
Belőle már nem válik soha vétek,
Mert nem hagyjuk magunkat bús egyedül.*

Merengés: Minden emlékezésbe a pillanatnyi hangulathoz igazodó elemek vegyülnek, és minden pillanatnyi hangulat visszavezethető ahhoz az érzellemhez, gondolathoz, amely leginkább hatalmában tartja, foglalkoztatja az embert. A merengés egyféle időutazás mind a múltba, mind a jövőbe, de a jelenben indítjuk az időgépet. Mi másra gondolhatnánk idősebb korunkban, mint az ifjúságra? Ott, akkor mit találhatunk legelőször? A szerelmet, legalábbis az emlékét, amely elandálít, széppé teszi a merengést lélekben, a külső környezetében, a gondolatokban, érzésben egyaránt. Ehhez az esti órák a legjobbak, amikor már nem a színek, formák uralják a képet, hanem a fény, árnyék, a repülés térben, időben akadályok nélkül, mint a tündérmesékben az ember ősi vágya szerint.

Merengés

*A nap lement, a jó hold is fogytán,
borongó csillagarc tükröt keres
a lomha felhő tiszta ablakán –
sugár kötélén ringva függ az est.*

*Behúnyt szemembe szúrva ég e fény.
Lebegve téován feléd megyek,
nem állhatnak közénk magas hegyek,
folyón is átvezetsz, te tünemény.*

*Múltunk felé kanyargó útra lelsz,
hiába szólok, várj meg, nem felelsz.
Felhők fölé is szálllok utánad,*

*hol földereeng szerelmes ifjúság,
közös fákról fürtös virágú ág...
A fényed vesd reánk, ne az árnyad.*

Féltékenység: Az egyik legősibb emberi rosszérzés, amely akár betegséggé is átlényegülhet. Az esetek többségében félreértés, tévhit munkál a magát becsapottnak, rászédettnek érzőben, amely idővel nemcsak a józan ítélőképességét kezdi ki, de elveszítheti a hétköznapiok egyszerű, normál esetben soha nem tévesztett cselekvésének irányát, sorrendjét is stb. Ha mégis van ok rá, akkor a lelki, erkölcsi veszteség érzése táplálja a megjelenésében nem sokban különböző viszonyulást a másikhöz. Így okkal, ok nélkül egyformán emészt a féltékenység. A szonettformába öntött fájdalom mintha nem engedné önmagán túlterjedni a rosszérzést, tizennégy sorral lezárja. Igaz, egy félreértés újra elindíthatja a lélekölő önemésztést...

Féltékenység

*Másként ejtetted azt a szót: szeretlek,
Ajkad alig nyílik a búcsúcsókra,
Egy pillanatra nézel csak szemembe,
Nem futja mostanába 'kedves szókra.*

*Idézném legszebb napjaink emlékét...,
De jön vele egy kép, ölel a másik...
Nem hallom tisztán a madár énekét,
Hangja fülemben rút bogárként mászik.*

*Beteggé tett a gondolat felőled,
Nem bírok elbújni sehogy előle.
Győzz meg, csak álmodtam rólad a rosszat,*

*Ne kelljen kétellyel szívemben élnem,
Lényed a semmi ürre fölcserélnem,
Nyugton tölthessem rövid élethosszam.*

Nézz fel az égre!: A legősibb költői eszközök vonulnak végig a versen egy érzelem párhuzamaként, egyféle szemléltetés céljából: a Napnak van saját fénye, tőle kapja a Hold, amely a szerelmesek esti találkozóját diszkréten világítja meg. A nap felé csak egyik oldalát fordítja, mint a szerelmes, aki mindig a párja felé néz. Így már egyszerűen ki is teljesedik a képben a párhuzam, hasonlat,

azt a tényt erősítve, hogy a másik nélkül nincs értelme az életnek. Az űr hideg sötétje és a Föld kékje ellentétpár, mint a Nap és a Hold vagy éppen a Föld és a Hold. A megtett körök az égítetek esetében a szerelem érzésének párhuzamai, vagyis a vonzás, el nem engedés, az örökké összetartozás sejtetése, amely ha sérülne, kozmikus katasztrófa lenne, amely miatt hullathatunk könnyet.

Nézz fel az égre!

*Nézz fel az égre! Lassan telik a hold,
szerelmeseknek bánatos lámpása.
Fényt csak naptól kap szomorú arcára,
így látni: égén boldogabb ő sem volt.*

*Útját a föld körül keringve rója,
mindig csak erre nézve, mint én feléd,
a bánat sűrű könnye hullik eléd.
A kör s a könny szívünk közös adója.*

*Jöhet ősz, tél, tavasz, múlhat ezer nyár,
maradhat akár mindig zöld a határ,
ha mint holdra a nap, nem vetnél rám fényt.*

*Dermesztene az űr hideg sötétje,
nem szárítná föl könnyem bolygóm kékje,
mert elveszíteném végképp a reményt.*

Csak egy szál virágot: Ez is elégia. Sorra veszi az ünnepeket, amelyeken virágot kaphatunk: névnap, születésnap, a végén a sír... Ha természetes is az elmúlás, mégis szomorú, hiszen az elválást hozza magával. Idős korban gyakran idézzük föl magunkban ezt az élethelyzetet, amelyet többnyire csak egyféleképpen válaszolunk meg, élünk át: szomorúan, megkönnyezve a régi, szebb időket, amelyek minden tekintetben ellentétben állnak öregkori érzelmeinkkel. Mindezen már a virág sem segít. Mindegy az is, hogy eleven vagy hervadt. Az elmúlása az is.

Csak egy szál virágot

*Hozz egy szál virágot, lássam, hogy szeretsz!
Mint a vér, sötét bíbor legyen szirma,
Illata estére meghívót írna,
Bársony levelén érezném, nem feledsz.*

*Névnapomra is hozz egy szál virágot,
Hadd legyek rá büszke, tiszteled nevem,
Melyre mindig fényt vetett a szerelem,
Úgy öleltem át vele a világot.*

*Hozz egy szál virágot, újjászülettem,
Régi napja óta megöregedtem.
Egy szálat hozz, és csak tedd a síromra.*

*Hervadt? Nem baj, így múlik minden élet,
Fájó könnyekkel kelek már birokra,
Mert boldogságom lassan semmivé lett.*

Elmentél...: Sajnos szomorúan friss és megélt élmény a vers alapja, megszületésének oka. Anyám, apám, majd testvéreim közül négyen mentek el korábban, de másfajta bánatban hagytak itt, mint a feleségem ötven év után, éppen a születésnapomon. Igaz, a közös nevező maga az elmúlás, amely egyféle bizonyítéka is annak, hogy éltek, és én velük boldogan. Kiapadnak az örömök forrásai, amelyeknek csobogó hangjait csak emlékezetből – abból is alig – tudjuk fölidézni korábbi életünkben. Így maradnak a most már megindító apró mozzanatok, amelyekhez erősen ragaszkodunk, el ne vegye azt is a rút, zord idő. Földrételődik a gyöngyvirág, az azt csodáló mozdulatlan-ság, amely örökre abban az állapotában marad, legalábbis az emlékeinkben.

Elmentél...

*Most mentél el, mikor minden virágzik?
Harsány madárdal szól, s te elnémultál.
Hamvad a könnyemtől sóként elázik,
Szeretni, szenvedni örökre múltál.*

*Kakukkok ígértek még számos évet...
Nem tartott vissza kertünk gyöngyvirága,
Pedig szeretted... Fekve, mint kéve,
Nézted, hogy nő levéllel zsenge ága.*

*Körülleng most is illata, nem érzed,
Piciny fehér virágát meg se nézed,
Csak fekszel mozdulatlan a tavaszban.*

*Síri virágok közt jársz égi berket...
Ha támadhatna vágyad, s hozzám kerget,
Mennénk együtt tovább égi harasztban.*

Szülfalum: Több magyarországi helység büszkélkedhet jeles királyokkal, történelmi eseményekkel, mégsem annyira sokan, hogy a szabolcsiak dicsőségéből e téren valamit is lecsíphetnének. Nem véletlen a megyének is nevet adó kis falu, Szabolcs hagyományt teremtő, Szabolcs Vezér és Szent László kultuszát növelő törekvése, hisz' a dicső múltra épülő jövő már csak annál fogva is szebb, ha van valami pozitív, szilárd oszlopa történelmének, amely miatt nem olvadhat bele a múlt mocsaras, a feledésre bízott ingoványaiba. A történelmi hősök emlékének fénye tehát messzire, a jövőbe is világít, láttatva, merre és hogyan kell haladnunk.

Szülfőfalum

*Szabolcs! Emlékezésre hív a neved.
Erőt remélek, fényt a messzi múltban.
Igaz legenda szőtte történelmed,
Rajta merengék fájón, visszahulltan.*

*A szívem dobbanása mintha mérné
A várépítők döngölő ütését,
A nagy királyt, ahogy jó Istent kérné,
Sikerrel áldja országát, gyűlését.*

*Kardok, kaszák nyelétől kérges kézzel
Megtartottuk falunk munkával, ésszel.
Most csak a fény felé vehetjük utunk,*

*Jövőkbe, mint ezer éve, reménnyel,
Mit nem hagy el sosem nemes erénnyel
Csillag ragyogású, dicső, nagy múltunk.*

Ide születünk: Hol hadak vonultak hajdan, ott a jövő találta magát a jelen és a múlt iszap-jába ragadva, mint az ágyúkerék az úttalan táj sárába süllyedve. A lélek épp e sárból dobbantva akar és tud is fölemelkedni, vágyva egy élhetőbb világba. Hívják, utat mutatnak a fények, amelyek nem a Tisza vonalát követik. Itt mégis hevíl a lélek, mert erősebb parancs izzítja, mint amely csábítaná: itt maradj, ez a hazád, amelyért sok hős ontotta vérért, mint Petőfi is.

Ide születünk

*E sík vidék harcoknak helye volt,
Ágyút, lovat nem fogta vissza hegy,
Csak tél sara, fagya ragadta meg.
Kaján mosollyal nézett le a hold.*

*Mégis magasra száll a lélek itt,
Vágyak terhét röpti messzire,
Legszebb álmát nem hagyja senkire
Követve más vidékek fényeit.*

*A sár volna szép, nem a levél?
Nem a mézillatú barackvirág?
Nem is a Tisza-parti barkaág?*

*Mi adja itt a léleknek hevét;
„e helyt maradj meg!” ős üzenetét?
Miért imádjuk úgy Petőfi nevét?*

Téren és időn (át)folgó: Miként a németeknek a Rajna, az egyiptomiaknak a Nílus, az amerikaiaknak a Mississippi, úgy nekünk a Tisza a nemzeti tudatunkat, érzéseinket uraló folyó. Volt már akkora területű hazánk, hogy csakis hozzánk tartozott, ma öt ország területén, határán folyik, de azért magyar folyó maradt. Mesék, kedves esetek, virtusok, háborús és békés emlékek fűződnek hozzá, így erősítve fontos szerepét történelmünkben, magyarságtudatunkban. Legnagyobb költőink foglalták versbe, sőt nemzeti imánkba, a Himnuszba nevét. Kölcsey, Arany, Petőfi, Ady stb., stb. Aki látja, azt megragadja a füzes part, a madarak éneke, annak tudata, hogy őseink is arról jöttek hazát foglalni, amerről a Tisza ered. Ahogyan a folyónak megszabja mozgását a medre, úgy e vers is megpróbálja formai kötöttségeivel kordában tartani a Tisza keltette érzéseket, gondolatokat.

Téren és időn (át)folgó

*Keletről jössz, mint Árpád, hős vezérünk,
sziklákat aranyló homokká zúzva
rohansz a Kárpátokból le, elébünk,
partjaidon füzekkel koszorúzva.*

*Rejteket és életet adtál nekünk,
dalok, mesék hőségé magasodtál,
horda elé álltál, ha jött ellenünk,
vétkes béke után magyar maradtál.*

*Himnuszba foglalva örökre, neved
ragyog, mint fényes csillag tükröd felett.
Maradj mély medredben, ringasd csónakunk,*

*nyugalmat adj, halat, békés merengést:
feledtess múltat, mondj jövőt, szép mesét:
lesz újabb ezer év, boldog holnapunk.*

Szonettciklus a hazáról: Ha semmi, senki más, a haza megérdemli az ódai szárnyalást, különösen, ha a megtartó nyelvről, kultúráról, a dicső múltból, a jelenről, jövőről, reményről faggatjuk történelmünket. Az újabb idők – korunk – már nem a véres küzdelmeket igénylik a hazafiaktól, hanem az építést, a békés munkát, hiszen az alkotáshoz nyugalomra, békére van szükség, nem a hazán belüli ki kit győz le kérdés eldöntésére, véres leszámolásokra, amelyeket mindig megszenvedte, megszenvedi a haza. A hét szonettből álló ciklus millióval is kiegészíthető volna, hiszen minden lélegzetvételhez illene a magasztos hangnem, amelyre már csak azért is szükségünk van, mert hazugok, csalók bizonygatják lehangosabban magyarságukat. A testvérharcok idejét is magunk mögött hagyhatnánk végre, hogy együtt vihessük, testvéreként előre hazánkat egy élhetőbb, szebb jövő felé.

Szonettciklus a hazáról

I.

*Mindig büszke vagyok rád, Magyarország!
Nem csak azért, mert a tiéd lehettem,
Sokszor felém fordítottad az orcád,
Tőled nyert értelmet rontott életem.*

*Adtál szép szavakat szeretnem s gyászhoz,
Apám s anyámként őrizel örökkön,
Tétova lépteimet is vigyázod,
Meg ne botoljak báván rút rögökön.*

*Szívemen érzem sebeid fájását,
Sok vereséged hegedő vágását,
S hogy soha nem múlik Trianon átka...*

*A Kárpátok csak lelkedben birtokod,
Határon túl dalod hiába hallod...
De békélj meg e Medencébe zárva!*

II.

*Hagyd Trianont! Jövőd ma máshol írják,
Múltadra áment akkor csak hazudtak.
Nagy vereségünk győzelmüknek hívják...
Zárták előttiünk s elfogytak az utak.*

*Mára miénk lett az idő, tér, az út,
A szégyen bélyege többé nem éget.
Nyerni tudunk bajunk fölött háborút,
Így elkerüljük örökre a véget.*

*Nem teszi rád kezét mohó hatalom,
Miatta nem gyötör aggodalom.
Csak gyengeségünk ronthat az erődön,*

*Civódásunk apasztja jó kedvedet,
Mit híred a világban megszenvedett,
Bár sokszor megcsodáltak már e földön.*

III.

*A tájba képzelem királyainkat,
Bölcs fejedelmeinket és a népet,
Karjukból az erő ahogy kisarjadt
Hazának megtartani e vidéket.*

*Szent hőskké emelte őket kardjuk,
Csüggedt magyart is nagyvá tevő álom,
Európát védő hatalmas pajzsuk,
Amelynek őrsi emlékét sok várrom.*

*A régi szép idők... Haj! Ma mesék már,
Új nemzedékre az új feladat vár:
Hogy élünk, hírét vinni szét a földön,*

*S tegyék hozzá a szerzett érdemüket,
Kik látják, fény kápráztassa szemüket,
Hadd irigyljék a magyart örökkön.*

IV.

*Időnk árján több faj egybemosódott,
Vérük vegyült az ősi magyar vérrel,
Kelet, nyugat mind összetalálkozott
E helyt, egynyelvűvé, egylelkűvé lett.*

*Részünk már ez a táj, belénk ivódott
Illata, színe, íze, hívó hangja
Vár vissza, léted bárhová sodródott,
Mint kis faludnak zengő nagyharangja.*

*Ódába nem csap át az elégia,
De itt gazdaggá lett a fantázia.
Bánattól öntsön bár ki a négy folyam,*

*Örömtől teljen tőlünk holdig az ég,
Magyarként megmaradnunk nem lesz elég.
Nézd a világot! Mint mi, más is olyan.*

V.

*Több kell annál, mint sirva vígan élnünk,
Különlegesnek és magyarnak hinni
A bánatból szőtt holnapot s képzelnünk,
Hogy jobb jövőnkre máris lehet inni.*

*Elandalodhatsz fajtád nemes múltján,
Ha mára magad jobbágya maradtál.
Így nem nyersz korty vizet jelened kútján,
Bűntől kiszáradt, testvérnek se adtál.*

*De szunnyad bennünk jó is egymás iránt,
Együtt találhatunk utunknak irányt.
Ha menni tudnánk és akarnánk rajta,*

*A bénító szégyent rólunk levennék,
Újra erősek és dicsők lehetnénk,
Mert vérünket a büszkeségünk hajtja.*

VI.

*Miénk e nyelv két és fél ezer éve,
Benne megőriztük az álmainkat,
Küzdöttünk ajkunkon Isten nevével,
És a hazáért mondtuk el imánkat.*

*Történelem, nyelv, nemzet és kultúra,
Nép, izzadás, vér, magyar és nem magyar,
Erekként egy mederre, közös útra
Lelt, bár folyamunk lassítja sok kanyar.*

*Bántják, hiába gyötrik törvényekkel,
Kínálják nemzetünket más nyelvekkel,
Tudjuk, Urunk ebben megtartja létünk,*

*Azt is, hol a helyünk a nagyvilágban,
Ahol vagy élet, vagy végpusztulás van,
És míg szavunk magyar, csak addig élünk.*

VII.

*E kis haza ha már miénk egészen,
Erőnk legyen, szívünk is hozzá, óvni.
Nem kard kell már vagy véres jel az égen,
Csak munka, munka és nem meghatódni.*

*Vértől, könnytől e föld eleget ázott,
A négy folyó is megtelhetne tőle,
Sorsunk bűnünkért sokszor megalázott,
Élni tanulhatnánk végre belőle.*

*Légy tetteiddel naggyá szülő hazádban,
Hisz' itt a föld fölött-alatt anyánk van,
Sírja is itt a sok millió hősnek,*

*Érdemes-é ontani vért, nem mérték,
Mert a hazájuk volt egyetlen érték,
Mit őriztek az utánuk jövőknek.*

Visszaidéznelek: Az elégia és az óda hangjai szólalnak meg e szonettben. A száz éve született anyámra emlékeztem ilyen ünnepélyesnek gondolt hangnemben. Magam is arra haladok korommal, de nem akarom elveszíteni a fiúi státuszomat öregkori életemben sem, mert így megmarad az érzelmi fixpontom anyám mellett. Lehetett volna némi túlhajtott, ömlengő stílusban is megjeleníteni

az Édes alakját, de én így szerettem látni, vagyis mégsem lehetne másképp megrajzolni. A nagyon kötött szonettforma segít az öregkori ellágyuló érzelmeket is mederben tartani. Az is fölvetődhet majd az idő előre haladtával, hogy fognak-e az én gyermekeim valaha így felidézni, vagy el kell merüljenek mindennapi gondjaikban. Ez azonban végképp költői kérdés lesz. A jambusok mellett chorijambusok erősítik, nyomatékosítják az ünnepélyesség hangját / - v v - /. A tartalom erősítését az ölelkező rímek is szolgálják (az első 12 sor), míg az utolsó kettő páros rímű sor.

Visszaidéznelek

*Száz októbere annak, hogy születél...
Fiad már vénen ünnepli a napját,
Ki rég elveszítette anyját, apját...
Most is fáj árvaságom, hisz' elmentél.*

*Simítsd le gyérülő hajú fejemről
Ezernyi gondomat, mint hajdan tetted,
Míg rájuk a megoldást meg nem lelted...
Minden baj menekült fáradt kezedtől.*

*Mintha magamra gondolnék, nem is Rád,
Gyermek szeretnék lenni, csak egyszer még,
Hogy lássam arcod, halljam hangod, mint rég;*

*Gyümölcsként ringni, mit megtart életfád.
Én is csak bűvös száz év felé megyek,
Vigázva, hogy mindig a fiad legyek.*

Emlékezz!: Szintén az öregkor érzelmvilágában kötünk ki, hiszen az érettségi találkozón már 70 évesek vagyunk. Ekkorra sok a halottunk, csalódásunk, eldőlték életünk legnagyobb kérdései, csak a csendes öröm törheti meg időnként az egyhangúságot. Minden napnak örülhetünk, minden percet ajándékként élhetünk meg, ha nem fáj valaminink. A számvetést naponta elvégezzük: mire vittük, mire vihettük volna, ha jobb a sorsunk. Örülünk, hogy láthatjuk egymást, de megkönnyezük elhunyt társainkat. Elevenen előjön az ifjúkor, és egy pillanatra mai életünk fölé emelkedhetünk. Emlékezünk, mert az jobb énünket, életünket hozza vissza egy pillanatra.

Emlékezz!

*Halvány emlék, hogy voltunk kisdíákok,
Hisz' annak lassan hatvan éve lesz már...
Mohón csodáltuk a föltárt világot,
Kerestük benne, ránk milyen szerep vár.*

*Ha megtaláltuk, kedvvel eljátszottuk;
Ha rossz szerepet osztott ránk az élet,
A rendezővel úgyse háborúztunk,
Ha régi álmunk immár semmivé lett.*

*Most csak nézőként tapsolunk másoknak –
Mintha miénk lenne –, a szép álmoknak.
Örömmel nézünk szét, még itt lehetünk...*

*Mosolyban fürkésszük a kisdíákot,
Ki mára megjárta a nagyvilágot;
Holt társainkért fájó könnyet ejtünk.*

Borongás: Ebben is az öregedés, a végén következő elmúlás elégikus fájdalma zokog föl. Az egykor dicsőséget hozó kard már rozsdás, keresztte lényegül át a síron, amelyen halálmadár borzolja tollát, és az elmúlás visszafordíthatatlanságát hirdeti jelenlétével. A szélben borzolódó tollakkal, a lengő karddal még félelmetesebben fújja nótáját. Már nemcsak a halál hírnökeként szól, hanem a múlt dicsőségét is temeti. Így lesz oda minden küzdelmünk eredményével együtt az életünk. Hogy szomorú? Az, de van-e más vég?

Borongás

*Mint szélben földbe szúrva leng a penge,
idő és víz hizlal rozsdát az élén,
úgy gondolok a múltamra merengve...
Egykor szem káprázott villódzó fényén,*

*de már csak én hiszem, hogy jól harcoltam,
a régi emlék... Igaz se volt talán,
hiába gondolok rá meghatottan,
e kard csupán kereszt emlékem halmán.*

*Az énekünk is másként zengett akkor,
ma már hatalmába kerít az aggkor:
Nem áshatom ki hadba menni újra,*

*halálmadár kuvikol markolatján,
kinek dermesztő szél játszik a tollán,
s huhogva sírba indulómat fújja.*

Kövek közt: Az allegória tengelyeként a búzaszem és az emberi élet párhuzamos vonala vonul végig a képen. A magban egyként benne leledzik a jövő reménye, ha jó helyre veti a gondos gazda, de a bibliai eset lehetősége is, amikor nem az éltető talajra hullik. Adódik az emberi élettel összehasonlítható párhuzam, hiszen a mi életünk is efféle, nem mindig a magunk választotta utakon indul, sőt kevés eset az optimális. A nyitó és záró kép súlyos kövei pedig véglegesítik az átlényegülésünket: porból lettünk, porrá leszünk... Hogy az a búza ki-beteljesülésének célja? Kérdezzük meg a virágot, akar-e vázában elhervadni néhány nap után vagy inkább méhre vár, hozzon szerelmes üzenetet egy másik virágról; vagy gondoljunk a búzaszemre, amely sokasodni akar, de kövek közé kerül. Magunk is képbe kerülhetünk, ha utódok nélkül, tragikus sorssal változunk át az életből a halálba.

Kövek közt

*Malomkövek közt búzaszemként várom,
Mikor mozdulnak összetörni engem.
Nem iszom több fényt, harmatot a nyáron,
Porrá lényegül át az élő testem.*

*Pedig tenyérbe vett a vető gazda,
Lenne belőlem új levél, szár, kalász,
Ne hulljak el, ne is kerüljek gazba,
A serkenésem így nem követi gyász.*

*Sarjamból madarak lakmározának,
Vagy rajta emberek csodálkoznak:
Nézzétek, a magból milyen élet nőtt!*

*De kő komorlik körülöttem várva
Munkára. Be vagyok közéjük zárva,
Hogy csak liszté legyen bensőm mielőbb.*

Alul-fölül pokol: Illyés Gyula panaszkodott nyelvünk „elszikesedése”, vagyis az e hangok részarányának növekedése miatt. Megpróbáltam e hangok nélkül megírni egy szonettet. Íme! Mivel jóval kevesebb így a magas magánhangzó, a mélyekhez súlyosabb, tragikusabb téma illik, például egy földrengést is előidéző tűzhányó kitörése. A szonettformával szembeni követelményekre ráadásul az e kerülése is fölvett nehezék, bár ha nem szólnék róla, talán nem tűnne föl az első sorok után a „hiány”. Bizonyára volt már része mindnyájunknak abban a „gyönyörűségben”, amikor nyelvi játék formáját öltötte a csupa e magánhangzójú szavakkal történő „mekegés”. Tényleg szörnyű, de e nélkül sem volna könnyebb, sokkal szebb a beszédünk. Kazinczynak például a gyöngyvirágra gondolva a *lengenyé* jutott eszébe a nyelvújításkor. A gyöngyvirág szebb hangzású. Gazdag nyelvünk számos alakváltozatot kínál, hogy elkerülhessük az e nem kívánt túlsúlyát. Például fel helyett föl, serből sör lett, fergetegből fürgeteg, fertelmes, förtelmes stb.

Alul-fölül pokol

*Tűzgolyót röpít, kormot okád a föld,
Ráng, riszál, hasad, gyűrődik mind az út,
Füstgomolyba fúlt a nap, fakult a zöld,
Híd roppant, s mi fogva volt, kiszabadult.*

*Lávatóba szikla hull a magasból,
Majd vulkán borít rá vastagon hamut,
Ördög tör világosra a föld alól,
Hangját holdig ordítván, robajjal fut.*

*Itt csodálja hamvadó világunkat,
Poklok kínjánál alig jobb sorsunkat.
Ám amikor jön tűzárt oltó áldás,*

*Csönd ül a tájon, víz mossa a hamut,
Zárja majd az Úr a pokoli kaput,
S földünk mind munkával, imával hálás.*

Múló karácsony: A legreménytelibb ünnep általában megérdemli az ódaian szárnyaló, minden gáton túláradozó érzelmeket, természetesen az azok keretét alkotott szonettformát is. Ez a karácsony azonban más: füsttel fojtogató a kalácsillat, rekedten szól az ének, a fény helyett csak üszök izzása lobban lidérces fénnel. A sár, a köd lehúzó lábát, lelket. A Megváltó nem ilyen fogadtatásra vár, nem is érdemlünk megváltást. A következő nemzedékek talán, ha valamit tesznek is sorsuk megváltozásáért. A múlt karácsony úgy megy el, mintha soha nem is akarna visszajönni, legalábbis a fény, a megváltás. Szomorú, elégikus vég ez. Zeneileg szemben áll a tiszta rímű sorok végének összecsengése a belső, karácsonyi szép érzelmeket sárba taposó, köddel borító tartalommal: elmaradna – adna, sokára – asztalára, de a nagyon hasonló hangzású sorvégek is ilyen hatást keltenek: illat – villant, égre – végére, fiát – híját. Mintha több szavunk volna a negatív festéshez, mint a remény megjelenítéséhez. A fordított eredményhez azonban több ok kellene az optimizmusra.

Múló karácsony

*Füsttel keverten szállt a kalács illat;
A dal rekedt torkokból szólt az Égre;
Izzó üszökből csak halvány fény villant;
Ködben, mély sárban érünk év végére.*

*Elmúlt úgy, mintha végleg elmaradna;
Isten se küldi szenvedésre fiát
Ez átok földre. Özönvizet adna,
Hogy számon kérje emberségünk híját.*

*Nem érdemlünk mi megváltást soha már,
Jót cselekedni mindnyájunk másra vár.
Sírsz sárban, ködben szebb időt remélve,*

*Amely csak másoknak jön el sokára,
Ha sok jót tesznek koruk asztalára...
Azt a karácsonyt mi nem érjük élve.*

Kazinczy: A szonettforma követésével a magyarországi elterjesztését végző mester előtt kívánok tisztelegni. Ő írta az elsőt, amely elfogadható, a szabályokhoz szorosan alkalmazkodva: Az én boldogítóm. Ha Csokonai és Farkas Károly gyenge próbálkozásait nem számítjuk, valóban ő az első, aki e fölöttébb nehéz formában is megpróbált maradandót alkotni. Lelkesen követte a német irodalmi vitát e formáról, és Bürgernek adott igazat, aki fölújította a petrarcái szonettet. Az inkább irodalomszervező, nyelvújító küzdelmet folytató Kazinczy szeretett volna vagy két tucat jó szonettet

írni, amelyekkel halhatatlanná vált volna meglátása szerint. Csak nyolcat írt, mégis halhatatlanná lett, ha nem is e versforma által. E vers rímképlete: *abba abba cdc ddc*. Ronsard-i részben, az utolsó tercina inkább az ölelkező rímhez igazodik. A róla szóló versem rímképlete: *abab cdcd eff egg*, vagyis shakespeare-i képlet nagyoobbrészt, ügyelve arra, hogy háromféle rímképlet is megvalósuljon: kereszt, ölelkező és páros. Természetesen követve a 11 szótagos, jambikus sorok követelményét, és talán sok más egyéb „előírást” is.

Kazinczy

*Zászlónkra tűztük jó neved, te mester,
Magasra tartva fényben megfüröszünk,
Ne kössön gúzsba évezrednyi este,
Sötétből végre nemzetként kijöttünk.*

*Érzésben, nyelvben egyesült e nemzet,
Tudás felé utat veled találtunk,
Mi szép, mi jó kérdésben is a kezdet
Voltál, veled csak jó oldalra álltunk.*

*Te tudtad már, hogy iskolát kell adni
Nemes, paraszt vagy hitben eltérőknek,
Váljék mind polgárrá magyar jövőnknek.*

*A nemzetünk csak így lett forradalmi...
Dicső Halmod szemünkben Himalája,
Követni büszkén térhetünk alája.*

A Comenius Társaság tagjaként évente adok egy, néha két esszét a Bibliotheca Comeniana kötetbe, amelyet Társaságunk jelentet meg. Eddig minden írásom névadónk munkásságát, annak egy-egy szeletét dolgozta föl. A magyar nevelés-oktatás története elképzelhetetlen nélküle, így magasztalása az érzelmi lírát is megszólaltatja a vele foglalkozóban. Így „követtem el” a róla szóló szonetteket, amelyek rímképletével a shakespeare-i szonettekhez igazodtam némi módosítással: a shakespeare-i rímképlet általában: *abab cdcd efe fgg*. Az itt olvasható szonetteké: *abab cdcd eff egg*. Ez apró tényeknél fontosabb az, hogy Comenius magyar gyökerekkel rendelkezett, felmenői Szeges nevet viseltek, Nyugatra, Morvaországba kerültek. Comenius kora leghíresebb pedagógusa, tudósa lett, akit az ellenreformáció idején mint protestáns püspököt, a Cseh Testvérek Társaságának tagját üldözték. Műveit latinul, csehül és németül írta, de magyar gyökerét soha nem tagadta. Sárospatakon iskolát teremtett, több Szeges nevű diákot hozott a nagy hírűvé többek között általa is lett kollégiumba, ahol anyagilag más szegény diáknak is segítette tanulását. Gondolatai, érzelmei európeér voltát mutatták, így üldözötként a kontinens volt hazája.

Comeniust idézve

*Hadd képzeljelek el, milyen lehettél
Gyermekeként, ifjan vagy felnőtt korodban;
Keresve célt az úton mint mehetnél,
Világod hogy megismerhetnéd jobban.*

*Látták gyarló emberi voltod akkor,
Vagy csak mint napba néztek hunyorogva,
Kiket gyötört együtt veled a vad kor
Nagy háborúktól megszorongatva?*

*Külsőddel egy voltál a többiek közt,
Nem fogtál másként tollat, egyéb eszközt,
De halhatatlan gondolattal áldva,*

*Cseh, morva és magyar lélekkel fűtve,
Uradtól nyert célok felé lendülve
Jövőben jártál soha meg nem állva.*

Coménius, hazáidban bujdosó!

*Coménius! Hazád a könyv világa,
Amelyben hit, tudás és fény az élet.
E szellemországodnak nincs határa,
De földidét botod hegyével éred.*

*Hiába álmodsz szép hazát másoknak,
Elméd, élted, időd köztük föllozstva,
Ha vendég vagy csupán a városokban,
S tőlük függ, jut-e majd italra, kosztra.*

*Pedig neked lett volna honból három:
Magyar szülőkkal, morva otthonoddal,
Latin, német, cseh nyelvű gondolattal*

*Átléptél könnyedén minden határon.
A végleges hazát mennyben találod,
Amelyre ítelt életed s halálod.*

Körmendi és Rideg: A Kunság „fővárosában”, Karcagon hangzott el először az Ifjúsági Házban a magyar kultúra napját ünneplők előtt, ahol bemutatták Rideg István Körmendi Lajos életművéről szóló trilógiájának második kötetét (Körmendi Lajos világa) 2014. január 23-án. Ajánlóbeszédem végén olvastam föl. Körmendi a Kunság legjelentősebbnek tisztelt írója-költője, akit Rideg István tart leginkább a kunságiak emlékezetében értő, lelkes, fáradságot nem kímélő, áldozatos

munkájával. Tartalmilag e tény áll a vers tengelyében, formailag pedig az akrosztikon költői játékkal kiegészülve a szonett. Műfajilag a panegiricus, óda, elégia jegyei közül hordoz néhányat.

Körmendi és Rideg

*Öles betűkkel írva tiszta neved,
Rólad szólunk ez ünnepet megáldva.
Messze kerested gyökerét fajtádnak,
Elmentél, bár tudtad: e földbe' leled.*

*Nemcsak a táj vonz ide. Hű szívekkel
Dolgos és „vasfejű” népe megejtett,
Itt zárt szívébe és el nem felejtett.
Látod, idéz szép szóval, énekekkel.*

*Rád így jutott a krónikás szerepe,
István, a munka legnagyobb szelete,
De mindig győzted lélekkel, megáldva*

*Előhívni Lajos kunos szellemét,
Gazdag munkásságát, szilárd jellemét.
Így ketten vagytok egy könyvbe bezárva.*

Ady temetve is él: Nem szorul Ady az én védelmemre, de én arra igen, hogy megerősítést nyerjek tőle, amikor a „ki az igaz magyar” kérdés gyötör. Arany Jánostól is tudom, hogy „Nem elég csak emlegetni, / Tudni is kell jól szeretni, / tudni bölcsen a hazát.” Szerinte is több kell a hazafisághoz, mint amennyit a haptákoló, díszmagyarba öltözött, csak magyarkodni tudók képesek adni a hazának. Ady közöttük találta meg az „égig nyúló gizgazok”-at, a haza testén élősködő dzsentriket, akikre nem szabad az ország sorsát, irányítását bízni. Háborúba, pusztulásba sodorták az országot. Kétségbe vonták Ady magyarságát, mert az ő Magyarországot bírálta, ostromozta, és egy újabb tisztítóvizet vizionált Mohács után, amelynek eredményeként egy élhetőbb, demokratikus haza születik meg. Halni természetesen nyáron sem jó, de van valami sorsszerű az ő téli halálában: remény nélkül, vesztes háború után, szörnyű béke előtt elmenni, a haza sorsán lendíteni semmit sem képesen lehunyni szemét, a sors igazságtalansága vele szemben, aki irodalmat, nyelvet, társadalmi szemléletet, értékrendet újítt, január 27-én pedig teste átlényegült, szelleme pedig tovább biztatja a hazafiakat cselekvésre, aggasztja a hazát zsákmányszerzés helyévé alacsonyítókat. Ők Adyt buja, iszákos alakként szeretnék látni irodalmunk palettáján, de ők az „ezer vakond”, akik nem tudnak gátat túrni a nagy költő elé, mert átlépi, mint József Attila „e mai kocsmán, az értelemig és tovább.”

*Ady temetve is él
(1877. november 22. – 1919. január 27.)*

*Nem jó halni a téli nagy fagyokban,
Lent hallgatni, papod miként könyörög,
Mint út zajt a koporsón a jeges rög,
Amit hagyta, azon hogy civakodnak.*

*Magyar véred nem csak a kórtól forrott.
Sok önjelölt Krisztus fölhevítette,
Nagy háborúkba hazánkat bevitte,
Szép nagy szemed miatta vérben forgott.*

*Jól láttad: fajtánk makacs, önvészélyes,
Hazánk ezért ma se hosszú, se széles.
Magyart nem tudtál ömlengve szeretni,*

*Közétek álltak égig érő gazok,
Akik nem díszvirágok, ma is azok...
Verni csak ostor szavaiddal, verni!*

Irodalom

KOVÁCS-SZERDAHELYI 1992.

Kovács Endre – Szerdahelyi István: Szonett. In: Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992. 644–652.

RÁCZ 2010.

D. Rác Magdolna: Egy kortárs tanár-író adománya a Jósa András Múzeumnak. Halászi Aladár életútja. [A contemporary teacher-writer's donation to the Jósa András Museum. Aladár Halászi's life.] *NyJAMÉ* LII. 2010. 349–358.

HALÁSZI Aladár

e-mail: halaszi.aladar@hotmail.com

D. RÁCZ Magdolna

Jósa András Múzeum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57

e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

Aladár Halászi's sonnets in the Literary Collection of the Jósa András Museum

It is difficult to write a sonnet, this is a special skill, this is an art. Aladár Halászi has got all the knowledge and talent necessary for creating such poems.

The name of the author must be familiar for the friends of literature reading our annual. This is not surprising given that I wrote about the life of teacher-writer Aladár Halászi in the 2010 volume. He is a tireless artist who still continues his work with the same enthusiastic mood. Halászi has been presenting his manuscripts to the Literary Collection of the Jósa András Museum. We continuously receive his studies, publicism, poems, haikus, aphorisms.

There is a great number of sonnets among his poems. In the history of literature we first find sonnets in the first half of the 13th century. However, it is Francesco Petrarca who is considered to be the father of the sonnets, who wrote his works in the 14th century. The Petrarchan sonnet includes two four-line strophes and two tercinas (three-line strophes), the rhyme scheme is *abab abab cdc dcd*. In the 16th century French poet Pierre de Ronsard wrote his sonnets with rhyme scheme *abba abba ccd eed*. Another classical virtuoso of sonnets was William Shakespeare. He changed the order of the rhymes: *abab cdcd efef gg*, and also the digitation: he wrote in special strophe only the two last, rhyming lines, thus emphasising the point. All the later innovations keeping the traditions can be traced back to the pattern of the Petrarchan or Shakespearean sonnets.

Aladár Halászi's sonnets follow traditional forms. They reflect a large scale of emotions, thoughts: patriotism, love, grief, passing away, salute to the ideals. We are lucky to receive these writings enriched by the own thoughts of their writer. It is a rare occasion that a poet shares with his readers his thoughts inspiring his writings.

Aladár HALÁSZI

e-mail: halaszi.aladar@hotmail.com

Magdolna D. RÁCZ

Jósa András Museum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: damne@jam.nyirbone.hu

A Kótaj–Verba-tanya, halastó (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) lelőhelyen előkerült állatcsontok archaeozoológiai vizsgálata

Kelemen Imola – Berendi Erzsébet

A vizsgált állatcsontok 2006-ban Kótaj határában, a Verba-tanyán Jakab Attila, a nyíregyházi Jósza András Múzeum régésze által vezetett ásatáson kerültek elő. A lelőhely a 89-412 EO V 1:10 000-es katonai térképlapon 300 800–300 950 É–D-i és a 849 060–849 140 Ny–K-i koordináták között, 102,2 m tengerszint feletti magasság táján helyezkedett el. Ez a rész Kótaj és Nyírszőlős települések között található, ahol egy már meglévő halastavat bővítettek. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal a földmunkák ellenőrzésére régészeti felügyeletet rendelt el.¹

A feldolgozás során 176 csonttöredék ment át a kezünkön, ragasztás után 98 darabbal számolhatunk. Ebből 2 emberi maradvány, így végül 96 állatcsontot sikerült archaeozoológiailag megvizsgálnunk. Közülük 1 – egy juvenilis korú disznó jobb mandibula töredéke – szórványként került elő, 17 csont pedig kérdéses korú objektumokból. A maradék 78 csont közül 1 bronzkori, 28 császárkori, 49 pedig népvándorlás kori objektumokhoz volt köthető. A későbbiekben ezeket külön tárgyaljuk.

Tafonómiai áttekintés

A vizsgált csontanyagot nagyfokú töredezettség és rossz megtartás jellemzi. A lelőhely jellegét az archaeozoológiai minta nem tükrözi, a sírok többnyire kifosztottak voltak, és állatcsont is csupán kettőből került elő.

A lelőhely különböző korszakaihoz tartozó állatcsontok elemzésekor néhány tafonómiai hatást figyelembe kell vennünk. Az egyes csontelemek egykori tudatos feldarabolás eredményei, mely a háziállatok hasznosításának első lépése. Ennek következményeként már az étkezés előtt egy (például faj, nem, életkor szerinti) szelekción megy keresztül, majd az ételkészítés és -fogyasztás közben, illetve utána újabb töredezéssel, szétszóródással, esetleg főzés-sütéssel kell számolnunk. A tudatos emberi beavatkozást – rövid és hosszú távon egyaránt – a természeti erők hatásai követik: a visszamaradt csontelemeket az időjárás viszontagságai, a talajban végbemenő biokémiai és biofizikai folyamatok, illetve – nem elhanyagolhatóan – állatok beavatkozása bélyegzi meg.

A tanulmányozott lelőhely állatcsontanyagának nagy részén igen erősen érződik a felsorolt valamennyi hatás eredménye. Ezért a következtetések levonását fokozott óvatossággal végezzük, különös figyelmet szentelve inkább a részleteknek, mint egységesen az anyagnak.

---

¹ Az ásatási dokumentációt Istvánovits Eszter bocsátotta rendelkezésünkre, segítségét ezúton is köszönjük!

Korszakok szerinti áttekintés

Bronzkor

A 19. számú bronzkori objektumból egy szarvasmarha szétmállott koponyatöredéke került elő, amely ennél több információt nem hordozott magán.

Császárkor

Kénytelenek vagyunk megismételni, hogy a vizsgált és azonosított csonttöredékek mennyisége nem alkalmas a lelőhelyen egykor élő császárkori közösség mindennapi életére vagy gazdaságára vonatkozó érdembeli következtetések levonására, ezért minden észrevételt javasunk fokozott óvatossággal kezelni.

Az állatsontok valamivel több mint fele volt faj szerint meghatározható, a maradékot a nagy- és kis-közepes testű emlősök, illetve az azonosítatlan töredékek kategóriájába soroltuk. A szarvasmarha- és a kutyamaradványok egyenlő arányban (5 darab – 31,25%) képviselik a két legszámosabb csoportot a császárkori anyagban, a második helyet a ló foglalja el (4 darab – 25%), míg a harmadikon a juh/kecskéket találjuk (2 darab – 12,5%). Nem elfelejtve a csontanyag kis mennyiségét, érdekes a sertésmaradványok teljes hiánya (II. táblázat). A környéken hasonló jelenséget és eloszlást figyeltünk meg a Nyírtura–Várrét közelében (Nyíregyháza, keleti elkerülő út 37. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet esetében (BERENDI 2006. 255–260.). Ez esetleg nomád életmódra vagy legalábbis a letelepedettség alacsony fokára utal.

A minimális egyedszám valamennyi azonosított faj esetében csupán 1-re volt becsülhető.

A szarvasmarhához tartozóként azonosított 5 maradvány a következő:

- 1 felső állkapocs (maxilla) töredék;
- 2 mellső lábhoz tartozó első ujjperc (phalanx 1. anterior), az egyiken rágásnyommal;
- 1 juvenilis/subadultus korú állathoz tartozó hiányos jobb lábközépcsont (metatarsus), melynek disztális epifizise – valószínűleg kutya által – lerágott;
- 1 jobb sípcsont (tibia) disztális epifizistöredéke.

<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha / Cattle)				
	GL	Bp	SD	Bd
Phalanx 1. ant. (Mellső első ujjperc)	54,8	26,3	24,3	26,2
	51,6	25,4	21,1	25,1
<i>Equus caballus</i> (Ló / Horse)				
Calcaneus (Sarokcsont)	GB			
	46,4			

I. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen erre alkalmas császárkori csonttöredékekről levett biometria adatok mm-ben (DRIESCH 1976. alapján)

Table I

Biometric data (mm) of measurable bone fragments from Kótaj–Verba-tanya, halastó (after DRIESCH 1976.)

Ezen csontok többsége a Uerpmann-féle húsminőségi osztályozás szerint (UERPMANN 1973. 316.) a C kategóriába tartozik, csupán egy – a síp-csontmaradvány – sorolható a B minőséghez. Ennek alapján, valamint figyelembe véve a két csonttöredéken észlelhető rágásnyomokat, illetve az egyetlen azonosított korosztályt (juvenilis/subadultus), a szarvasmarha maradványok esetében konyhahulladékokról beszélhetünk.

Biometriai adatokat csupán a két ujjperc szolgáltatott (I. táblázat). Az egyik legnagyobb hosszúsága 54,8 mm, a másiké 51,6 mm. Összehasonlítva ezeket más császárkori leletekkel (VÖRÖS 1993., VÖRÖS 1994., VÖRÖS 2005.), megfigyelhetjük, hogy a mi két csontelemünk vagy kisebb (az apagyai császárkori településen GL=55–58 – VÖRÖS 1993. 37.; a balatonaligai császárkori anyagban GL=52–58 – VÖRÖS 1994. 207.) vagy azonos (a Szegvár–Orom-dűlő császárkori településen GL=46–55 – VÖRÖS 2005. 116., 122.) méretű. Vörös István kategorizálását követve ezek a *micro* méretvariánsba tartoznak. Ujjperc alapján nehéz pontosan megállapítani az állat életkorát, de a kis méret utalhat subadultus korban történt feláldozásra is. Figyelembe véve azt, hogy a földművelésben és a szállításban – elsősorban igavonó erejük miatt – az erős csontozatú és nagyközepes/magas termetű római szarvasmarhákat használták, illetve azt, hogy a mi kevés csontanyagunk csak *micro* méretvariánsba illő ép csontokat tartalmazott, kénytelenek vagyunk arra következtetni, hogy Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen a szarvasmarhákat leginkább elsődleges termékeikért (a húsert és a tejért, illetve a bőrért) tartották.

Ami az objektumtípusokat illeti, a tibiát leszámítva valamennyi szarvasmarhacsont gödörből került elő, az említett tibia pedig egy sírt kerítő körárok-ból (III. táblázat). Talán nem véletlen, hogy ez az egyetlen B húsminőségű töredék, a többi mind a C kategóriához tartozik. Lehetséges, hogy ez a tibia épp egy temetkezési rituálé maradványa, melynek során hússal együtt kerülhetett a sírba, hiszen a csonton – jelenlegi állapotában – sem vágás-, sem rágásnyom nem figyelhető meg. Ezzel a töredékkal a 63. objektum leírásában foglalkozunk részletesebben.

Taxon	NISP	%
<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha / Cattle)	5	31,25
<i>Ovis aries</i> (Juh / Sheep) / <i>Capra hircus</i> (Kecske / Goat)	2	12,5
<i>Equus caballus</i> (Ló / Horse)	4	25
<i>Canis familiaris</i> (Kutya / Dog)	5	31,25
Összes azonosított töredék / Total of identified fragments	16	100
Nagy testű emlős / Large sized mammal	6	
Kis-közepes testű emlős / Small-middle sized mammal	2	
Azonosítatlan töredék / Unidentified fragments	4	
Összes töredék / Total of fragments	28	

II. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen előkerült császárkori állatcsontok
(NISP = azonosított töredékek száma)

Table II

Animal bones from the Roman Age found at Kótaj–Verba-tanya, halastó
(NISP = Number of Identified Specimens)

Az azonosított fajok között legkisebb számú töredékkel (2) rendelkező juh/kecskéktől egy sípcsont (tibia) és egy lábközépcsont (metatarsus) diafizismaradványa került elő, mindkettő gödörből, az előbbin valószínűleg kutya által hagyott rágásnyomokkal. Az állat(ok) korának becslésére egyik töredék sem adott lehetőséget. A Uerpmann-féle osztályozás szerint (UERPMANN 1973. 316.) a tibia B, a metatarsus pedig C húsminőséghez sorolható, biometria adatokat pedig egyik töredék sem szolgáltatott.

A ló 4 töredékkel van jelen a császárkori csontanyagban (ez negyedét képezi a faj szerint azonosított összes darabnak): egy felső fog hiányos állapotban; egy bal karcsont (humerus) diafizis disztális epifízishez közeli töredéke, barna égésfoltokkal; egy bal sarokcsont (calcaneus), melynek sarokgumója (tuber calcanei) kutya által lerágott; és egy égett jobb lábközépcsont (metatarsus) disztális epifízise, enyhén ferdén laposra nyesve (vagy koptatva), keresztirányú karcolásnyomokkal (I. tábla 1.). A lómaradványok az eddig tárgyalt töredékek többségéhez hasonlóan gödörből kerültek elő (III. táblázat). Kort egyik csont alapján sem tudtunk megállapítani. A humeruson észlelhető égésnyom (figyelembe véve azt is, hogy ez a töredék A húsminőségű) árulkodhat a lóhús fogyasztásáról, egyértelmű bizonyítékról azonban ennek kapcsán nyilván nem beszélhetünk. Leszámítva a fogtöredéket (amely húsminőség szerint nem kategorizálható), illetve az A húsminőségű humerust, a metatarsus és calcaneus a C kategóriához sorolható. Méreteket csak a calcaneusról tudtunk venni (I. táblázat), viszont ez a csontelem nem hordoz elemzésre és összehasonlításra alkalmas biometria jellegeket, mivel korán elcsontosodik, és az állat egész élettartama során nagyjából állandó méretű.

Taxon Objektumok / Features	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha/Cattle)	<i>Ovis aries</i> (Juh/Sheep) / <i>Capra hircus</i> (Kecske/Goat)	<i>Equus caballus</i> (Ló/Horse)	<i>Canis familiaris</i> (Kutya/Dog)	Nagy testű emlős/Large sized mammal	Kis-közepes testű emlős/ Small-middle sized mammal	Azonosítatlan Unidentified/	Összesen/Total
5. (gödör/pit)		1						1
11. (gödör/pit)			1		1			2
21. (gödör/pit)		1						1
24. (gödör/pit)	1					1		2
25. (gödör/pit)	1		1		2			4
27. (gödör/pit)			1		3		4	8
28. (gödör/pit)	1							1
39. (gödör/pit)	1		1					2
63. (sírt kerítő körárok/ ditch surrounding grave)	1			5		1		7
Összesen/Total	5	2	4	5	6	2	4	28

III. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen előkerült császárkori állatcsontok objektumok szerinti megoszlása

Table III

Roman Age animal bones found at Kótaj–Verba-tanya, halastó, distribution by features

Ami a ló metatarsusból készített eszközt illeti (I. tábla 1.), véleményünk szerint valamilyen bőrsimító lehetett. A töredék felszíne barna, belseje feketére színeződött, mely tipikusan a hosszabb időn át állandó, meleg hőmérsékleten (pl. kemence alatti platniban) tartott töredékek jellemzője.

A császárkori leletanyagban *kutyához* tartozó 5 csonttöredéket azonosítottunk. Valamennyi a 63. objektumból, egy sirt kerítő körárokba származik. Az ásatási naplóból idézve: „a körárok DK-i részén, a bejáratától keletre a nyelési szinten állatcsontok kerültek elő.” Mivel nincs feljegyzés arról, hogy az objektum más részéből is kerültek volna elő állatcsontok, valószínűsíthető, hogy ugyanazon egyedhez tartoztak: egy bal orsócsont (radius), illetve egy jobb és egy bal combcsont (femur) diafizistöredékei, ezen kívül egy bal medencecsont (pelvis) és egy keresztcsont (sacrum) maradványai. A töredékek sem az állat korának megállapításához nem voltak megfelelőek, sem egyéb utólagos elváltozás nem volt rajtuk látható, illetve biometriai adatokkal sem szolgáltak. Megköszönhető, hogy az állat áldozatként kerülhetett a sírhoz tartozó árokba. Erről bővebben az objektum külön elemzésénél szólunk.

Az azonosítatlan vagy nagy-, illetve kis-közepes testű emlősök kategóriájába sorolt töredékek között 5 különböző mértékben égett csontot találunk. Ezek közül egy csupán parázsolt, egy pedig fehérre kalcinálódott. Egyet leszámítva valamennyi gödrökből került elő. Egy kis-közepes testű emlős hosszúcsontjának diafizistöredéke a 63. körárokba származik, így lehetséges, hogy az említett kutya valamelyik végtagscsontjának maradványa. Hasonló érveléssel a többi azonosítatlan töredéket is besorolhatnánk valamely fajhoz, hiszen többségük olyan objektumból (11., 25., 27.) került elő, ahol nagy testű emlősök – leginkább ló – csontjai voltak (lásd III. táblázat). Így két hosszúcsont diafizisdarabja, két koponya (cranium)- és két medencecsont (pelvis) töredék, illetve 4 teljesen azonosíthatatlan kisebb darab is származhatott lótól.

Népvándorlás kor

A népvándorlás kori objektumokban talált állatcsontok esetében a császárkoriakéhoz hasonló helyzettel találkozunk, hiszen a leletanyag ez esetben is igen csekély. Csupán 35 faj szerint meghatározott töredékről beszélünk, ezért a gazdaságot és állattartást illető helyénvaló következtetések levonására ezek sem alkalmasak.

A népvándorlás kori anyagban a 4 legáltalánosabb háziállatfajt sikerült azonosítanunk: a szarvasmarhát, a juh/kecskét, a disznót és a lovat (IV. táblázat), ezeken kívül pedig egy vadat (a gímszarvast), igaz ezt egy edényégető kemencéből előkerült, megmunkált agancstöredék (I. tábla 2.) alapján. A császárkori leletanyaghoz hasonlóan a minimális egyedszám valamennyi faj esetében itt is csupán 1-re becsülhető.

A népvándorlás kori leletanyag több mint 70%-a volt meghatározható, a többi kénytelenek voltunk a nagy- és kis-közepes testű emlősök kategóriájába sorolni. Az azonosított töredékek arányait illetően a szarvasmarhák messze vezetnek a sort, a csontok több mint fele (20 darab – 57,14%) ettől a fajtól származik. A második és harmadik helyet szorosan egymás után foglalja el a ló és a disznó, 6, illetve 5 töredéssel (17,14 és 14,29%), míg kissé lemaradva követik őket a juh/kecskék 3 csontmaradvánnyal (8,57%). A gímszarvas egyetlen agancstöredéke 2,86%-ot képvisel az anyagban.

Taxon	NISP	%
<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha/Cattle)	20	57,14
<i>Ovis aries</i> (Juh/Sheep) / <i>Capra hircus</i> (Kecske/Goat)	3	8,57
<i>Sus scrofa</i> (Disznó/Pig)	5	14,29
<i>Equus caballus</i> (Ló/Horse)	6	17,14
<i>Cervus elaphus</i> (Gímszarvas/Red deer)	1	2,86
Összes azonosított töredék/Total of identified fragments	35	100
Nagy testű emlős/Large sized mammal	10	
Kis-közepes testű emlős/Small-middle sized mammal	4	
Összes töredék/Total of fragments	49	

IV. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen előkerült népvándorlás kori állatsontok (NISP = azonosított töredékek száma)

Table IV

Migration Period animal bones found at Kótaj–Verba-tanya, halastó (NISP = Number of Identified Specimens)

A szarvasmarhákhoz tartozó – a többi fajhoz képest – nagyszámú töredék (20) négy objektumból került elő (VII. táblázat): két gödörből, egy edényégető kemencéhez tartozó munkagödörből és egy épületből. Annak ellenére, hogy a csontok a képviselt testrészek szempontjából eléggé változatosak (VI. táblázat), kort egyik maradvány alapján sem tudtunk becsülni. Utólagos elváltozást néhány csonton észleltünk. Két, húsos zónákból származó, valószínűleg kutya által rágott csontunk van: egy karcson (humerus) és egy orsócsont (radius); illetve 4 égett csontunk: egy lapockatöredék (scapula), valamint két kalcinálódott és egy parázsolt borda (costa).

A szarvasmarha csonttöredékek Uerpmann-féle (UERPMANN 1973. 316.) húsminőség szerinti megoszlása a következő: 23,53% A minőségű (4 db), 58,82% a B (10 db), illetve 17,65% a C minőséghez tartozik (3 db). Erre a besorolásra alapozva, illetve arra, hogy e faj maradványainak többsége épületből került elő (VII. táblázat), véleményünk szerint csontleleteink ételmaradékok.

<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha / Cattle)					
Cornu (Szarv/Horn)	Diameter	Cf			
	35,8	140			
Radius (Orsócsont)	Bp	BFp			
	86,9	77,9			
Metacarpus (Kézközépcsont)	Bd				
	60				
Metatarsus (Lábközépcsont)	SD				
	23,2				
Phalanx 1. (Első ujjperc)	GL	Bp	SD	Bd	
	64,1	36,5	30,9	34,6	

<i>Sus scrofa</i> (Disznó/Pig)					
Scapula (Lapocka)	SLC	GLP	LG	BG	
	22,1	33,2	26,3	23	
<i>Equus caballus</i> (Ló/Horse)					
Epistropheus (II. nyakcsigolya/cervical)	LCDe	LAPa	BFcr	SBV	BFcd
	111,7	95,1	93,9	50,7	43,8
Pelvis (Medencecsont)	LA	LAR			
	68,7	61,7			

V. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen erre alkalmas népvándorlás kori csonttöredékekről levett biometriai adatok mm-ben (DRIESCH 1976. alapján)

Table V

Biometric data (mm) of measurable bone fragments of Migration Period from Kótaj–Verba-tanya, halastó (after DRIESCH 1976.)

A népvándorlás kori szarvasmarhák esetében 5 töredék biztosított biometriai adatokat (V. táblázat): egy szarv (cornu), az említett orsócsont (radius), egy lábközépcsont (metatarsus) és egy hátsó lábból származó első ujjperc (phalanx 1. posterior). Összehasonlítva más korabeli leletekkel, ez az ujjperc (GL=64,1) és a radius (Bp=86,9) kicsivel nagyobb, mint például a Székkutas–Kápolna-dűlői avar temető legnagyobb egyedei (ujjperc GL=60,3, radius Bp=85,5), melyek nagy része fiatal egyed volt (KÖRÖSI 2005. 266–268.). Ha merünk apró testrészekből termetre következtetni, akkor azt mondhatjuk, a jelen egyedek megfelelnek a kor átlagának. Bökönyi Sándor 1963-ban a bolyi avar szarvasmarhák tanulmányozásakor arra az eredményre jutott, hogy – bár a sok fiatal állat miatt testnagyságra nem lehet következtetni – a kevés kifejlett állatból származó magányos csontok kistestű marhákra utalnak ebben a korszakban (BÖKÖNYI 1963. 111.). Másrészt Matolcsi János 1968-ban közölt szarvasmarháról egy cikket, melyben azt a megfigyelést tette, hogy a népvándorlás kori szarvasmarhák a maiaknál jóval kisebbek, vékonyabb csontozatúak voltak, és ebből adódóan testalkatuk is karcsúbb lehetett (MATOLCSI 1968B. 109.). Még nagyobb különbségeket talált a vastagsági méreteknél, ami az általa vizsgált avar kori csontok gracilisabb volta mellett szól. A Gyenesdiáson kapott marmagassági értékek rendkívül kistermetű szarvasmarhákra mutattak (MATOLCSI 1968B.). Ezeknél az állatoknál a kótajiak valószínűleg nagyobbak. Az ország különböző pontjain megjelző változatos méretek – ahogy az egy lelőhelyen belüli változatos méretek is – nem meglepőek, hiszen pont ettől az időszaktól kezdődik a különböző (elsősorban a hun, germán, majd az avar, szláv, valamint magyar) népeiségek váltakozása / megjelenése, a szarvasmarha vonatkozásában pedig a római korból ismert nagy testű állatok fokozatos eltűnése. A Római Birodalom szétesése után Magyarország területén elkezdődik az a folyamat, mely során a szarvasmarha testnagysága fokozatosan csökken és közeledik a mélypont felé (MATOLCSI 1968A. 21.). A kótaji népvándorlás kori leletanyag valószínűleg egy középállapotot tükröz, amikor a nagytestű és kisebb testű szarvasmarhák egyaránt jelen lehettek.

Vázrész/Skeleton part	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha/Cattle)
Cornu+cranium (Szarv+koponya/Horn+skull)	1
Cranium (Koponya/Skull)	2
Mandibula (Alsó állkapocs)	1
Dens (Fogak/Teeth)	3
Scapula (Lapocka)	1
Humerus (Karcsont)	1
Radius (Orsócsont)	1
Metacarpus (Kézközépcsont)	1
Femur (Combcsont)	1
Metatarsus (Lábközépcsont)	1
Phalanx 1. (Első ujjperc)	1
Vertebra (Csigolya)	1
Costae (Bordák/Ribs)	5
Összesen/Total	20

VI. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen előkerült népvándorlás kori szarvasmarha csontok vázrészek szerinti megoszlása

Table VI

Migration Period cattle bones found at Kótaj–Verba-tanya, halastó, distribution by skeleton parts

A juh/kecskéhez tartozó 3 töredék (8,57%) három objektumból került elő (VII. táblázat): egy edényégető kemencéből és két épületből. Egy maradvány – egy bal alsó állkapocs (mandibula) tej- és növesben levő fogakkal – kecskétől származik, egy agykoponya jobb és bal szarvval juhtól (I. tábla 3.), míg egy bal sípcsont (tibia) diafizistöredékét az ún. *Ovicapra*, a juh és kecske közös csoportjába soroltunk. Ez utóbbi darabon kutya rágásnyomait figyeltük meg. A kecskemaradvány becslésünk szerint fiatal, juvenilis korú állattól származott. A juhkoponya frontális részén ütésnyomokat figyeltünk meg (I. tábla 3.), mely az agy fogyasztására utalhat. Mindhárom töredék a B húsminőséghez sorolható. Biometriai adatokkal egyik sem szolgált.

A népvándorlás kori leletanyagban a *disznó* 5 töredékkal (14,29%) van jelen: egy koponyatöredék (cranium), melynek korát juvenilisre becsültük; egy egyben lévő szintén juvenilis korú jobb és bal mandibula kan állatot mutat; egy jobb lapockamaradvány (scapula), egy rágott és parázsolt orsócsont (radius) diafizistöredéke; illetve egy jobb sípcsont (tibia) szintén rágott diafizistöredéke. A disznócsontokat három különböző típusú objektumban – épület, gödör és sír – találták (VII. táblázat). A sírban talált lapockán kívül (mely A húsminőségű – nem meglepő módon, hiszen a temetési rituálé részeként a leghúsosebb testrészek kerülhettek a sírba) az összes többi töredék a húsminőség B kategóriájába tartozik.

Objektum / Feature	Taxon	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha/Cattle)	<i>Ovis aries</i> (Juh/Sheep) / <i>Capra hircus</i> (Kecske/Goat)	<i>Sus scrofa</i> (Disznó/Pig)	<i>Equus caballus</i> (Ló/Horse)	<i>Cervus elaphus</i> (Gímszarvas/Red deer)	Nagy testű emlős /Large sized mammal	Kis-közepes testű emlős /Small-middle sized mammal	Összesen/Total
4. (edényégető kemence / pottery kiln)			1			1	1		3
4/1. (munkagödör / work-pit)		1							1
6. (épület/building)			1	1					2
7. (épület/building)		13	1	2			5	1	22
9. (gödör/pit)				1			1		2
10. (gödör/pit)								1	1
32. (gödör/pit)					6			2	8
33. (gödör/pit)		5					2		7
38. (gödör/pit)		1					1		2
48. (sír/grave)				1					1
Összesen/Total		20	3	5	6	1	10	4	49

VII. táblázat

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen előkerült népvándorlás kori állatcsontok objektumtípus típusok szerinti megoszlása

Table VII

Migration Period animal bones found at Kótaj–Verba-tanya, halastó, distribution by feature types

Lótól származónak azonosítottunk 6 töredéket (17,14%), melyek egyetlen objektumból (32. gödör) kerültek elő (VII. táblázat). Egy bal medencecsont (pelvis) töredékéről és 5 nyakcsigolya (vertebra cervicalis) maradványról van szó, amelyek közül az egyik sorban a második (epistropheus). Az epistropheusról és a pelvisről méreteket is tudtunk venni (V. táblázat). A pelvis acetabulum mérete (LA=68,7) beleesik a Balaton környéki avar lovak acetabulum mérethalmazába (MATOLCSI 1973. 98.). Utólagos elválások nyomait egy csonton se találtuk. A húsminőség szerinti besorolásban minden lómaradvány A kategóriájú.

Az egyetlen *gímszarvasmaradvány* a 4. edényégető kemencéből előkerült (VII. táblázat) agancstöredék, mely égetett és vágásnyomok láthatóak rajta (I. tábla 2.).

A nagy testű emlősök kategóriájába sorolt töredékek nagy része valamilyen hosszú csontból származó azonosíthatatlan diafizistöredék, de egy laposcsont (talán lapocka) és két borda is ebbe a csoportba került. Ezek az edényégető kemencéből, egy épületből és három gödörből kerültek elő (VII. táblázat). Három diafizistöredéken volt észlelhető égésnyom, közülük egy csak parázsolt.

A négy kis-közepes testű emlőshöz tartozó maradvány: két borda (costa), egy mellkasi csigolya (vertebra thoracalis) és egy hosszúcsont diafizisének töredéke, ez utóbbit feltételezhetően macska által okozott rágásnyommal.² A csontmaradványok egy épületből és két gödörből származnak (VII. táblázat).

² A macska és kutya által okozott rágásnyomokat az O'Connor által leírtak segítségével különböztettük meg (O'CONNOR 2000. 48.).

Kérdéskorú objektumok

A kérdéskorú objektumokban talált állatcsontokat a pontosabb régészeti behatárolás hiányában nyilván nem érdemes részletesebb vizsgálatoknak alávetni, csupán egy faj- és objektumlisztát tartalmazó táblázatot közlünk, melyből a legemlékeztetőbb talán az egyetlen azonosított házi-tyúk csontja: egy teljes bal tibiotarsus.

Objektum / Feature	Taxon	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha/ Cattle)	<i>Ovis aries</i> (Juh/Sheep) / <i>Capra hircus</i> (Kecske/Goat)	<i>Equus caballus</i> (Ló/Horse)	<i>Gallus domesticus</i> (Házityúk/Chicken)	Nagy testű emlős /Large sized mammal	Kis-közepes testű emlős /Small-middle sized mammal	Azonosítatlan / Unidentified	Összesen/Total
2. (gödör/pit)				1					1
3. (gödör/pit)		2							2
14. (gödör/pit)		2	2						4
26. (gödör/pit)		1							1
30. (gödör/pit)		1		1	1	1	1	1	6
35. (gödör/pit)		3							3
Összesen/Total		9	2	2	1	1	1	1	17

VIII. táblázat

Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen a kérdéskorú objektumokból előkerült állatcsontok objektumok szerinti megoszlása

Table VIII

Animal bones from features of unknown age found at Kótaj–Verba-tanya, halastó, distribution by features

Néhány figyelemre méltó objektum archaeozoológiai áttekintése

Az előkerült archaeozoológiai anyagot egységenként vizsgálva nagyjából képet kaphatunk az egykori közösség különböző (például állattartási, étkezési) preferenciáiról. Érdekes egyes esetekben külön megvizsgálunk az együtteseket, figyelembe véve megjelenésük helyét és az eredeti kontextust. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

4–4/1. és 6. objektum: népvándorlás kori edényégető kemence épülettel és munkagödörrel.

Az égetőtérből (4. objektum) a következő csontelemek kerültek elő: egy gímszarvas megmunkált agancstörödéke (cornu) (I. tábla 2.), egy juvenilis (kb. 2 éves) kecske bal állkapocstörödéke (mandibula) és egy nagy testű emlős hosszúcsontjának égett szilánkja. A munkagödörből (4/1. objektum) egy szarvasmarha bal felkarcsontjának (humerus) rágott disztális törödéke került elő. A csontelem elszíneződése nagyban különbözik az égetőtér leleteinek elszíneződésétől. Az épület csontleletei (6. objektum): egy *Ovicapra* bal sípcsontjának (tibia) rágott diafizistörödéke, illetve egy

juvenilis korú (1 év körüli) kan disznó jobb és bal állkapcsa (mandibula) együtt, tejfogakkal, növéssben levő metszőkkel és végleges őrlőkkel.

Az objektumegyüttes csonttani tartalma azért érdekes, mert egyrészt rendkívül változatos, másrészt rendkívül szétszórta. Figyelembe véve az objektumcsoport szerkezetét,³ néhol egyes csontelemek látszólag indokolatlan jelenlétét figyelhetjük meg (például kecskeállkapocs az égetőtérben, rágott csont a munkagödörben), ezért feltételezhetünk egy utólagos, a feltöltődéskori belekeveredést. Alapvetően ez a tartalom nem jellemző erre az objektumtípusra, ezért mindenképp megjegyzendő a jövőbeni párhuzamok szükségessége végett.

7. objektum: népvándorlás kori épület.

Viszonylag gazdag csonttani leletanyaggal rendelkezik, melyek a többi között különböző méretű és korú szarvasmarhától származnak: 2 fog (dens), egy bal lapocka (scapula), egy bal orsócsont (radius), egy combcsont (femur), egy jobb lábközépcsont (metatarsus), egy ujjperc (phalanx), 5 borda (costae) és egy nyaki csigolya (vertebra cervicalis). Az ujjpercen erőteljes bütykösödés figyelhető meg, ami tipikusan a jól táplálás és erős terhelés jele. Ez utal a szarvasmarhák másodlagos felhasználására, azaz a hús és nyersanyag, illetve tej biztosítása mellett valószínűleg teherállatnak is használták.

Két sertésmaradvány volt az objektumban: egy orsócsont- (radius) és egy jobb sípcsont- (tibia) töredék, mindkettő nyilvánvalóan ételmaradék.

Egy fiatal juh (kos) koponyatöredéke (cranium) került elő szarvcsapmaradványokkal, melyek közül a bal oldali ép, a jobb oldali letört (I. tábla 3.). A falcsont (parietale) occipitális varratánál a koponya hasított. A jobb homlokcsont (frontale) mediális részénél egy enyhén remodellált ütésnyom látható, alig megkezdődött callusképződéssel. Ez nem sokkal a halál előtti időpontban képződhetett, nem volt ideje begyógyulni. Nem messze tőle, a bal homlokcsonton frissebb, perimortem ütések és csonttronsolás látható. Ezek az agyvelő kinyerési módszerek tipikus nyomai. Fontos megfigyelésként összegezhetjük, hogy az adott épületben ínyenc falatok kerülhettek az asztalra, ugyanis a legtöbb közösségben az állati agyvelő, főleg a juh/kecske még mai napig is ilyennek számít.

Az objektum archaeozoológiai leletanyagához néhány faj szerint nem azonosított töredék is tartozott: nagy testű emlősből származó 4 hosszúcsont- és egy laposcsonttöredék, illetve egy kis-közepes testű emlős hosszúcsont maradványa.

II. objektum: császárkori gödör.

Egyetlen faj szerint is azonosítható csontlelet került elő az objektumból: egy ló jobb lábközépcsontjából (metatarsus) készült eszköz (I. tábla 1.). A bőrsimítóként azonosított darab felszíne barna, belseje feketére színeződött. Ez tipikus jellemzője azoknak a – például kemence alatti platniban talált – csontoknak, amelyek hosszabb ideig magas, de nagyjából egyenletes (lassan melegedő, állandó szinten tartott) hőmérsékletnek vannak kitéve. A mi esetünkben az adott elem származási gödrének helyszínen rögzített objektumleírásában a következőt olvashatjuk: „Betöltése felső kétharmadában szürkésbarna, erősen paticsos, sárga szemcsés, helyenként koromrétegekkel.” A koromrétegek jelenléte megmagyarázza a csonteszköztöredék jellegzetes elszíneződését, illetve a mellette talált, nagy testű emlősből származóként azonosított szilánk erősen égett (kalcinálódott) voltát is.

³ Az régészeti információk birtokába az ásatási dokumentáció segítségével jutottunk.

32. *objektum*: népvándorlás kori gödör.

A gödör tartalmának érdekessége egy ló anatómiai helyzetben előkerült 5 darab nyaki csigolyája (vertebrae cervicales): a másodiktól (epistropheus) a hatodikig. Esetünkben egy közel felnőtt (kb. 4 éves) egyedről beszélünk. A gerincoszlop folytatása egyik irányban sem került elő, ugyanakkor mesterséges szétválasztásra utaló nyomokat sem fedeztünk fel a csontokon. A környező objektumokból szintén nem került elő olyan gerincoszlop-elem, amely ehhez tartozhatna. A leglogikusabb magyarázatnak azt látjuk, hogy valamikor ide teljes vagy részleges váz lehetett eltemetve, de a hiányzó részt természetes/mesterséges tényezők elhordták/megsemmisítették, esetleg utólagos építkezések közben történhetett ugyanez.

A gödörben volt még egy lótól származó medence (pelvis) töredék, melynek megtartása alapvetően eltér a csigolyák megtartási állapotától. Mivel ennek a darabnak a gerincoszlop maradványhoz viszonyított pozícióját nem rögzítették a helyszínen, nem dönthetjük el egyértelműen, hogy ugyanazon egyedről származik-e.

Az archaeozoológiai leletek között a lómaradványokon kívül két, közepes termetű állattól származó bordatöredéket is azonosítottunk, melyeknek pozícióját a helyszínen ugyancsak nem regisztrálták.

Összesítve: valamennyi csontelem húsos testzónából származik, de egyiken sincs feldolgozásra utaló nyom. Talán az objektum régészeti feldolgozása után könnyebb lesz a gödör funkciójára következtetni.

48. *objektum*: népvándorlás kori sír.

Az objektumról részletesebben Istvánovits Eszter készülő tanulmányában lehet majd olvasni, itt viszont mindenképpen érdemes megemlítenünk, hogy ez volt a lelőhelyen az egyetlen olyan népvándorlás kori sír, amelyből ételmelléklet került elő. A sír keleti részében, az elhunyt jobb lábánál, a nyelés szintjén egy viszonylag kisméretű disznó jobb oldali lapockájáról (scapula) van szó, amely az állatnak – húsminőség szempontjából – az egyik leghasznosabb része.

63. *objektum*: császárkori sír (64. objektum) körárka.

A régészeti leírásból megtudhatjuk, hogy egy rabolt sírről van szó, melynek körárkában szétszórta tárgyakat találtak. A körárok DK-i részén, a bejáratától keletre, a nyelési szinten került elő egy szarvasmarha jobb oldali sípcsontjának (tibia) disztális töredéke, 5 kutyacsont: bal orsócsont (radius), jobb és bal combcsont (femur), bal medence (pelvis), keresztcsont (sacrum), és egy meghatározatlan kis-közepes termetű állat hosszúcsontjának töredéke. A kutyacsontok méretük és megtartásuk, valamint egy helyről való előkerülésük alapján valószínűleg ugyanazon egyedhez tartoztak. A szarvasmarha sípcsont-vég megtartása ugyanolyan, mint a kutyacsontoké, ezért valószínűsíthető, hogy ugyanazon esemény termékei (egyidejűleg betemetődött elemeket képviselnek). A meghatározatlan szilánk csontfelszíne különbözik a többitől, jóval simább és mállása sem olyan erős, ezért – illetve mérete miatt – jelenléte elhanyagolható az értelmezés folyamatában (még akkor is, ha statisztikailag lehet rá esély, hogy a kutyacsontokhoz tartozzon). Ezen információk birtokában azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az illető csontegyüttes áldozati mellékletként lehetett a sírba vagy a körárokba helyezve. Mivel rabolt sír, nyilván a mellékleteket is megbolygatták, ez megmagyarázza, miért csupán 5 csontelem került elő a valamikori, valószínűleg teljes kutyacsontvázból. Ezt csak megerősíti az a tény, hogy a csontelemek különböző testrégiókból származnak. A marhacsont jelenléte a kutyacsontváz mellett meglepő, de nem teljesen egyedülálló. Istvánovits Eszter szóbeli közlése alapján találkozott már a házi kedvencnek adományozott ételmelléklettel. Bár kétséggel merész lenne azt állítani, hogy itt is erről van szó, tény, hogy a lehetőség nem kizárható.

Ugyanakkor a környékbeli, főleg szarmata temetkezésekkel kapcsolatos, egyre újabb és érdekesebb kutatások, leletek és elméletek már-már megkövetelik, hogy a nem hagyományos/elfogadott elméleteket is publikussá tegyük.

Következtetések

A 2006-ban Kótaj határában, a Verba-tanya, halastó lelőhelyen folytatott ásatásból 96 előkerült állatsontot sikerült archaeozoológiailag megvizsgálnunk, melyek közül 78 korszakhoz sorolható objektum leletanyaga volt. Ily módon 1 bronzkori, 28 császárkori, illetve 49 népvándorlás kori töredékről beszélhetünk. A csontanyag többsége nagy valószínűség szerint konyhahulladék, csupán két eszköznek mondható darab került elő: egy ló metatarsus-ból készült valamilyen simítóeszköz a császárkorból (I. tábla 1.), illetve gímszarvas egy megmunkált agancsának töredéke a népvándorlás korból (I. tábla 2.).

Az egyetlen *bronzkori* darab egy szarvasmarha szétmállott koponyatöredéke.

Ahogy azt a leírásban említettük, a 28 császárkori és 49 népvándorlás kori töredék (ráadásul ezek közül csupán 16, illetve 35 volt faj szerint azonosítható) meglehetősen kevés a két korszakot illető megfelelő következtetések levonására, ezért javasoljuk az alábbi megjegyzéseket csupán megjegyzésként kezelni.

A *császárkorban* 16 faj szerint azonosított csontmaradvánnyal találkozunk, amelyek közül a szarvasmarha és kutya ugyanolyan arányban van jelen (5 db – 31,25%). Amennyiben igaz az a feltetelezés, hogy a kutyamaradványok (méreteik, megtartásuk, ugyanazon objektumból való előkerülésük alapján) egy és ugyanazon egyedhez tartoznak, nyilván nem beszélhetünk a szarvasmarhákéval azonos arányról, de sajnos konkrét bizonyítékkal ezzel kapcsolatban – megfelelő helyszíni dokumentálás hiányában – nem rendelkezünk. A lovak 4 darabbal (25%), a juh/kecskék 2-vel (12,5%) képviseltetik magukat. A kisszámú töredék miatt 1-nél nagyobb minimális egyedszámot egy faj esetében sem sikerült becsülnünk.

A szarvasmarhák maradványait konyhahulladékként azonosítottuk, mivel a csontok többsége a húsmínőség C kategóriájába sorolódott. Egy juvenilis/subadultus korú egyedet becsültünk, illetve az 5 töredék közül kettőn rágásnyom is megfigyelhető volt (egyik kutya, a másik macska által). Valamennyi szarvasmarhacsont gödörből került elő, leszámítva egy tibiát, mely egy sírt kerítő körárok-ból. Ez az egyetlen B húsmínőségű töredék, izomdúsabb testi zónából származik (bár az izomdús testrészt kevésbé húsos végéből), talán épp egy áldozat része lehetett.

A két, gödörből előkerült juh/kecske maradvány egyikén kutya rágásnyom figyelhető meg. Kort egyik alapján sem sikerült becsülnünk. Talán ezek is konyhahulladéknak mondhatók.

A négy lótól származó töredék gödörből került elő, egyikük az említett metatarsus disztális epifíziséből készült eszköz, égés- és keresztirányú karcolásnyomokkal. A többi maradvány egyike szintén égett, a másik pedig kutya által rágott. Nehéz ilyen kevés információból biztosat mondanunk a császárkori közösség lóhús fogyasztásáról, még ha egy izmosabb zónából (A húsmínőségű) előkerült, ráadásul égett csont is jelen van az anyagban.

Kutyáktól – a darabszámot véve figyelembe, valamint a többi fajok maradványaihoz képest – viszonylag sok (5 db) töredék származik, valamennyi ugyanazon objektumból, egy sírt kerítő körárok-ból. Amennyiben valószínűsíthető, hogy ugyanazon egyedhez tartoznak, talán épp a temetkezéshez kapcsolható áldozat részeként, akkor a faj aránya a legnagyobbról a legkisebbre csökken, hiszen 5 maradvány helyett már rögtön csak 1-ről beszélhetünk. A kérdés a helyszíni dokumentáció hiánya miatt nyitva marad.

A népvándorlás kori anyagban 35 faj szerint azonosított töredékekkel számolhatunk, melynek több mint fele szarvasmarhától származik. Így: 20 szarvasmarha töredék (57,14%), 6 ló (17,14%), 5 disznó (14,29%), 3 juh/kecske (8,57%), illetve egy gímszarvas (2,86%). A minimális egyedszám az egyes fajok esetében itt is csupán 1-re becsülhető.

A 4 objektumból – két gödör, egy edényégető kemencéhez tartozó munkagödör és egy épület – előkerült 20 szarvasmarha csonttöredék többségének lelőhelye az épület. Ezért, és mivel nagyrészt húsos testi zónákból származnak, konyhahulladéknak minősülnek. Két töredék kutya által rágott volt, négyen égésnyomok látszanak: parázslástól a kalcinálódásig.

A juh/kecske közös csoportjába csupán 3, közepes húsminőségű töredék volt sorolható, melyből kettő fiatal, juvenilis korú kecskéhez tartozott. Ezek közül az egyik egy koponyamaradvány, melyen – vélhetően az agyvelőfogyasztásra utaló – hasítás- és ütésnyomok fedezhetők fel (I. tábla 3.). A harmadik töredéken – *Ovicapra* tibia diafizise – kutya által hagyott rágásnyomok voltak megfigyelhetők. A három darab három különböző objektumból került elő: egy edényégető kemencéből és két épületből.

A disznótól, annak húsos testi zónáiból származó 5 maradvány négy objektumból került elő: két épületből, egy gödörből és egy sírból. Két töredék juvenilis korú állatot mutat, közülük egyik kan. Két másik töredék rágott, ezek közül az egyik parázst is. Mindezeket figyelembe véve az ehhez a fajhoz tartozó csontok konyhahulladéknak minősülnek. A sírban talált egy, a húsminőségű testrészhez tartozó lapockatöredék nem hordozott magán vágás- vagy rágásnyomokat, így valószínűsíthető, hogy hústól, áldozatként, a temetési rituálé részeként került az objektumba.

6 töredék származott lótlól, valamennyi ugyanazon objektumból, egy gödörből került elő. Öt nyakcsigolyáról és egy medencecsontról van szó. Lehetséges, hogy ugyanazon állathoz tartoztak, utólagos elváltozás nyomait nem hordozták magukon.

Az edényégető kemencéből került elő az egyetlen vadállatmaradvány: gímszarvas megmunkált agancstöredéke (I. tábla 2.). Égett, és vágásnyomok is láthatóak rajta.

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhely vizsgált csontanyaga – mint azt említettük – nem alkalmas arra, hogy megfelelő statisztikai következtetéseket vonjunk le, valamint hogy összességében nézve képet kapjunk a felölelt korszakokról. Kis leletegyüttesekben ugyanis a ritkább állatfajok (például házityúk, halak) csontjainak előkerülési valószínűsége is csökken, ezért egyes fajok pusztán hiánya önmagában nem nyújt lehetőséget messzemenő következtetések levonására. Részleteiben azonban mind az objektumokat, mind az egyedülálló csontelemeket nézve a vizsgált anyag néhány feltétlenül bemutatásra érdemes „gyöngyszemmel” is szolgált. Ezek adják meg igazán a kutatás értékét, és összehasonlítási alapot szolgáltatnak a területen végzendő jövőbeni archaeozoológiai vizsgálatoknak.

Irodalom

BERENDI 2006.

Berendi Erzsébet: A Nyírtura–Várrét közelében (Nyíregyháza, keleti elkerülő út 37. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet állatcsont leletei. [Animal bones from the Roman Imperial Period settlement part near Nyírtura–Várrét (Nyíregyháza, Eastern Bypass, Site 37).] *NyJAMÉ* XXXXVIII. 2006. 255–260.

BÖKÖNYI 1963.

Bökönyi Sándor: A bolyi avarkori temető állatmaradványai. [Untersuchung der Tierknochenfunde des Gräberfeldes von Boly–Sziebert-pusztá.] *JPMÉ* 1963. (1964) 91–112.

DRIESCH 1976.

Angela von den Driesch: A Guide for the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites. *Peabody Museum Bulletin* I. 1976. 1–137.

KÖRÖSI 2005.

Körösi Andrea: A székkutas-kápolnadülői avar temető archaeozoológiai vizsgálata. [Archäologische Untersuchungen im awarischen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadülő.] *MFME–StudArch* 11. 2005. 229–276.

MATOLCSI 1968A.

Matolcsi János: A szarvasmarha testnagyságának változása a történelmi korszakokban Magyarország területén. *Agrártörténeti Szemle* 10. 1968. 1–38.

MATOLCSI 1968B.

Matolcsi János: Avarkori háziállatok maradványai Gyenesdiáson. [Überreste von Haustieren aus dem Zeitalter der Awaren in Gyenesdiás.] *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1967–1968. (1968) 85–124.

MATOLCSI 1973.

Matolcsi János: Balaton környéki avar lovak. [Awarenzeitliche Pferde am Plattensee.] *SMK* 1. 1973. 87–106.

O’CONNOR 2000.

Terry O’Connor: The archaeology of animal bones. Sutton Publishing, Gloucestershire 2000.

UERPMMANN 1973.

Hans-Peter Uerpmann: Animal Bone Finds and Economic Archaeology: A Critical Study of ‘Osteo-Archaeological’ Method. *World Archaeology* 4: 3. Theories and Assumptions 1973. 307–322.

VÖRÖS 1993.

Vörös István: Apagy barbaricum császárkori település állatcsont-maradványai. [Animal Bones from the Roman Imperial Period Settlement at Apagy in Barbaricum.] *NyJAMÉ* XXXIII–XXXV. 1990–1992. (1993) 33–65.

VÖRÖS 1994.

Vörös István: A balatonaligai császárkori telep állatcsontleletei. [Tierknochenfunde in der Siedlung aus der Kaiserzeit in Balatonaliga.] *VMMK* 19–20. 1993–1994. (1994) 195–214.

VÖRÖS 2005.

Vörös István: A szegvár-oromdülői császárkori telep állatcsontleletei. [Die Tierknochenfunde der kaiserzeitlichen Siedlung von Szegvár-Oromdülő.] *MFME–StudArch* 11. 2005. 115–125.

KELEMEN Imola

Csíki Székely Múzeum

RO-530132 Csíkszereda

Vár tér 2. sz.

email: kelemenimola@csikimuzeum.ro

BERENDI Erzsébet

Jósa András Múzeum

H–4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: berendi@josamuzeum.hu

Archaeozoological review of the animal findings from Kótaj-Verba-tanya, fishpond (Szabolcs-Szatmár-Bereg County)

The excavation took place in 2006 on the site called “Kótaj-Verba-tanya, halastó (fishpond)”. Not more than 96 pieces of animal bones were available for examination out of which only 78 were to be connected to an archaeological period. Thus we examined 1 fragment from the Bronze Age, 28 pieces from the Roman Period and 49 pieces from the Migration Period. Most of the findings are probably kitchen midden, only two of them seem to have been tools.

The examined material is highly fragmented and in a bad condition. The total of the bony material is unfortunately not representing the character of the site, nor is it suitable for statistical conclusions on the different periods’ properties. The graves were mostly robbed, only two of them contained animal bones. However, looking at the bony findings as a whole we can still get a picture on some of the former society’s preferences, such as animal husbandry or diet. In some cases it is also worth to take a closer look at the units separately with regards on their original context, as they can also offer some interesting information themselves. Even deeper into it, in some cases the single bone elements themselves can carry valuable information, which we are presenting in the article. These details give a complete value to the research and offer a comparative base to the possible further examinations on the territory.

Imola KELEMEN

Muzeul Secuiesc al Ciucului
530132 Miercurea Ciuc
Piata Cetății nr.2
Jud. Harghita, România
email: kelemenimola@csikimuzeum.ro

Erzsébet BERENDI

Jósa András Museum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: berendi@josamuzeum.hu

1. tábla

A Kótaj–Verba-tanya, halastó lelőhelyen előkerült különlegesebb csontok 1: metatarsusból készült simító (császárkor), 2: megmunkált szarvasagancs töredék (népvándorlás kor), 3: juhkoponya ütésnyomokkal (népvándorlás kor)

Table 1

Bones with specialties found in Kótaj–Verba-tanya, halastó 1: smoother made of metatarsus (Roman Age), 2: fragment of stag-horn with traces of tooling (Migration Period), 3: sheep's skull with traces of hits (Migration Period)

Kelta bokaperecpár restaurálása

Pelei Zsuzsa

A 2013 szeptembere és 2014 júniusa közötti időszak egy számomra új és egyben nagyon vonzó szakma alapjainak elsajátításával telt. Ekkor végeztem a Magyar Nemzeti Múzeum keretén belül szervezett műtárgyvédelmi asszisztensképzést, melynek során megismerkedtem a múzeumi tárgyakat felépítő anyagfajták restaurálásával.

Vizsgamunkám kiválasztásakor több olyan lelet került elő munkahelyem, a nyíregyházi Jósa András Múzeum raktáraiból, amely szóba jöhetett. Végül egy 2005-ben feltárt kelta hólyagos bokaperecpár mellett döntöttem, leginkább annak kissé misztikus volta miatt. Kihívást láttam benne, izgalmasnak találtam az azt körülvevő letűnt kultúrát.

A tárgyakat Almássy Katalin, a nyíregyházi múzeum régésze tárta fel az M3-as autópálya építését megelőző ásatás során a 137. lelőhelyen (Nyíregyháza–Császárszállás, Vasútállmástól nyugatra).¹ A tárgyakat a 219. számú hamvasztásos sírban találták, majd földlabdával emelték ki, és szállították a múzeumba.

A bokaperecpár restaurálása előtt a témavezetőmmel, Szatmáriné Bakonyi Eszterrel történt konzultáció során azt a célt tűztem ki magam elé, hogy a ma elfogadott, etikus eljárásokat alkalmazom a lehető legkisebb beavatkozás elve alapján.²

A kelták művészete

A Kr. e. V. századtól a Krisztus születéséig tartó időszakot a Mediterráneumon kívüli Európa történetében – egy svájci lelőhely után – LaTène kornak nevezzük. Ekkor született meg a jellegzetes, önálló kelta művészet. Mestereik művein sajátos módon egyesülnek a kora vaskori, a görög, az etruszk és a sztyepei motívumok. A kelta időszak művészetéről leginkább „kisméretű” tárgyak díszítményei alapján beszélhetünk. Zömében használati tárgyaik, ékszereik, fegyvereik díszítését ismerjük (SZABÓ–PETRES 1974. 5–8.).

A keleti kelták művészete

A kelta kultúrán belül külön kell választanunk a keleti kelták művészetét. A vándorlások, az új helyeken történő letelepedés során a kelták és a helybeliek között különböző típusú kapcsolatok alakultak ki. Erre engednek következtetni a régészeti leletanyagok alapján tett megfigyelések. A kelta művészet kezdeti szakaszában (Kr. e. V. század második fele – IV. század eleje) megfigyelhető a

¹ Köszönöm az ásató régész hozzájárulását a lelet jelen bemutatásához!

² Köszönettel tartozom témavezetőmnek munkám során nyújtott segítségéért!

kelta művészet jellegzetességeinek befogadása a helyiek szempontjából, valamint a betelepülő kelták nyitottsága a helyiek hagyományai iránt. A Kr. e. IV. században az útkeresés időszaka következett művészetükben. Ekkor alakultak ki azok a műhelyek, melyekben keveredett a nyugatról hozott LaTène műveltség a helyiek művészetével, sajátos vonásokat hozva létre. A Kr. e. IV. század vége – III. század eleje között a keleti kelta művészet kritikus periódusáról beszélhetünk. A kelták történelmében ez a szakasz a hellenisztikus világ elleni készülődésről szól. Művészetben ekkortól beszélhetünk a ma (eddig Waldalgesheim stílus) már „folyamatos növényi stílusnak” nevezett időszakról, melyre a görög és etruszk növényfríz motívum elterjedése jellemző. A keleti kelták művészetének virágkora a Kr. e. III–II. századra tehető. Ezen belül megkülönböztetjük a magyar kardstílust, a plasztikus stílust és a koiné művészetet, valamint az oppidumok művészetét. A magyar kardstíluson belül a fegyverzet ornamentikája alapján osztályozzák, kategorizálják a tárgyakat. Ezzel párhuzamosan jelent meg egy másik művészeti kifejezőmód, melyre a pontosan megtervezett, térbeli ábrázolás jellemző. Motívumainak egy része növényi eredetű, a másik a „korai stíusból” alakult ki.

A tárgyak bronzöntéssel, viaszveszejtéssel eljárásal készültek. A plasztikus stílushoz első fázisában főleg fibulák és pecsétlős végű karperecek díszítményei tartoznak. Domborműves, relieftechnikával díszítették ékszereiket. A plasztikus stílus második fázisában hólyagos kar-, és lábperecek, valamint gombos lábú fibulák készültek. Ezeket a tárgyakat hangsúlyos domborműves díszítés, a görbe vonalak térbeli játéka jellemzi. A legfontosabb motívumok az S, a hármas forgó és a „yin-yang”. A plasztikus stílus időszakában készült három-, és négyhólyagos lábperecek kizárólag közép-Duna-vidéki alkotások. (SZABÓ 2005. 106–124.)

Hólyagos kar- és bokaperecek

A bronzból öntött hólyagos kar- és bokaperecek a női viselet részeként tipikus ékszerek a keleti kelták körében. Általánosságban elmondható róluk, hogy plasztikus vagy vésett ornamentika csak kivételes esetekben látható rajtuk, nagyrészt díszítetlenek. Megkülönböztetésük a méretük alapján lehetséges. A karperecek hólyagjai általában 2-3 cm magasak, a 3 cm-nél magasabbak – ha belső átmérőjük 5 cm-nél nagyobb – bokaperecnek számítanak.

A kapcsolótagok egyes esetekben szerény díszítésűek. A négy hólyagból felépülő kapcsolótagjai kevésbé díszítettek, mint a háromhólyagosaké. A hólyagos bokaperecek része a zárótag, mindkét oldalán kapcsolótaggal – az egyik a zárófül, a másik a befogadó fül –, valamint a hólyagok. Az ékszer felhelyezésekor feltehetően előbb a befogadó nyílásba illesztették a zárótag zárófülét, ezután összeillesztették a zsanér részeit, amelyet stifttel rögzítettek. Ez a tűske készülhetett fémből vagy szerves anyagból. A bokaperecek belsejében olykor megmarad az öntési mag, mely növényi maradványokkal kevert agyag. Amennyiben ez hiányzik, valószínűleg kiégett a készítés vagy a hamvasztás során.

Az általam kiválasztott leletek hamvasztásos sírból származnak. A halotthamvasztás a Kr. e. III. századtól terjedt el a kelták körében. A hamvasztásos sírok esetén az ékszerek az emberi testtel együtt megégték, majd a hamvakat rejtő urna mellé helyezték őket. A hamvasztás közben a bronztárgyakban az anyag kisebb-nagyobb mértékben átalakul. A bronz felizzik a tűzben, kifényesedik és kis cseppek formájában kiválik belőle az alacsonyabb olvadáspontú ötvözőanyag. Ezután a tárgy megolvad, ráncosodik, végül elveszti eredeti formáját.

A vizsgamunkaként választott bokaperecpár

Az általam restaurált bokaperecpár (1. kép)³ 2005-ben került elő az M3-as autópálya építését megelőző ásatás során a 137. lelőhely (Nyíregyháza–Császárszállás, Vasútállmástól nyugatra) 219. objektumából, egy hamvasztásos kelta sírból.

A lelőhely több rétegű: késő bronzkori település, kelta temető, császárkori település és temető, valamint Árpád-kori telep található rajta. Az 1741 kibontott objektum közül 43 a vegyes rítusú kelta temető sírja. A sírok közt kardos harcos temetkezése is előfordult. Kora a LT C1 időszakra határozható meg az üvegkarperecek, a női bronz övláncok, a vitézkötéses fibulák, valamint a négytagú bokaperecek alapján.⁴ Az LT C1 időszak a Kr. e. 200 körülre tehető, a keleti kelta kulturális koiné időszaka. Ekkor szilárdult meg a keleti kelta hatalom, kezdetét vette a pénzverés. Művészeti tevékenységére jellemző a magyar kardstílus és a plasztikus stílus.

A lelőhely 219. objektumának általam kiválasztott tárgyait in situ vették fel, azaz eredeti helyzetében, földlabdával tartották meg a restaurálásig. A földlabda a bokaperecek mellett összeégett, erősen korrodált vasmaradványokat, rossz megtartású bronzláncot és fibulatörödékeket, valamint csonttörödékeket tartalmazott.

A bronzból készített hólyagos bokaperecek egy három hólyagból álló tagból és egy zsanérral kapcsolódó zárótagból épülnek fel. A több hólyagból felépülő részek egyik oldalán található egy befogadó nyílás, melybe a zárótag zárófüle illeszthető be, másik oldalon pedig a zárótaghoz kapcsolódó zsanér ellendarabja.

1. bokaperec 85x80 mm, a zárótag hossza 82 mm.

2. bokaperec 107x85 mm, a zárótag hossza 82 mm.

A hólyagok magassága kb. 50 mm, szélességük kb. 45 mm.

A bokaperecek készítése technikája

A kiválasztott tárgyakat bronzból öntötték. Bronznak nevezzük a réz más fémekkel készített ötvözetét. Az öntés és formázás a fémek megmunkálásának alakformáló műveletei közé sorolható. Ezen belül beszélhetünk tömör, üreges és félüreges öntvényekről. A nyíregyházi bokaperecek félüreges öntvények, amelyeket viaszveszejtéses eljárással készítettek.

A viaszveszejtés során szilárd magra viszik fel a viaszt, majd ezt megmintázzák, és újra szilárd anyaggal, agyagköpennyel borítják be. A burkot és a magot bronzszögekkel ütik át a rögzítés érdekében. Ezután égetés következik, mely során a mag és a köpeny közül kiolvad, majd kifolyik a viasz, így üreg keletkezik, melybe beleöntik az olvadt bronzot. Ha a fém megszilárdul, eltávolítják a

1. kép

Bal oldalon az 1., jobb oldalon a 2. bokaperec

Fig. 1

Anklet No. 1 at the left side, No. 2 at the right side

³ A fényképfelvételeket Nyíri Gábor készítette. Munkáját köszönöm!

⁴ Vö. <http://josamuzeum.hu/regeszet/rolunk/kutatas/asatasok/m3-as-autosztrada/137-lelohely/> (2014. május 24. 17 óra 14 perc).

külső agyagréteget, illetve a rögzítőszögeket és az öntőcsatornába jutott bronzdarabokat. Ez az eljárás a kelta korszak során a plasztikus stílus virágkorára tökéletesedett. Az agyagmag olykor a hólyagok belsejében marad. Esetünkben valószínűleg a máglyán kiéghetett a tárgyakból.

A bokaperecekre a díszítettség nem jellemző, ha mégis előfordul, geometrikus mintákkal találkozhatunk a hólyagok felületén vagy a kapcsolótagokon. Az általam restaurált tárgyak esetében a több hólyagból álló tagok és a zárótag zsanérral kapcsolódó részén figyelhető meg félköríves, vékony vonal.

Állapotfelmérés

A tárgyak viszonylag jó megtartásúak, a hamvasztás során megégték, deformálódtak, helyenként erősen korrodálódtak. Mindkét tárgy egyik oldalán a hólyagok felülete több helyen kilyukadt a korrózió miatt. Az alsó korróziós réteg fölött erősen kötött, meszes ráakódások, azon felül pedig lazán kötött szennyeződések (föld) volt megfigyelhető a tárgy felületén. Az égés során felületén egyenetlenségek alakultak ki. Az egyik darabon a kémiai károsodáson kívül erózió, mechanikai sérülés is megfigyelhető: erősen deformálódott, a zárótag zsanér része nem kapcsolható a többhólyagos tag zsanér ellendarabjához.

A réz-, és rézalapú tárgyakon változatos korróziós termékek jelenhetnek meg. Esetünkben összefüggő patinaréteg nem alakult ki, a felületet foltokban zöld patina, vöröses és egészen sötét, fekete foltok borították. A patina védőréteg, mely a kristályszerkezet lezárásaként alakul ki. A vörös foltokat réz(I)-oxid réteg alkotja, a barnásfekete pedig réz(II)-oxid. A levegő kéntartalma hatására ez a réteg réz-szulfiddá alakul, ez okozza a réztárgyak vörösesbarnától feketéig változó színét. Ha ez a réteg vékony és összefüggő, védelmet nyújt a tárgynak. Esetünkben egységes réteg nem alakult ki, helyenként itt is megjelent vöröses, barnás összefüggő foltok formájában. Problémát a védőfelület repedezteté, lyukacsossá válása okozott, ugyanis ekkor a nedvesség behatolhat a fémrészekig a tárgyra káros hatást gyakorló elektrokémiai folyamatot idézve elő.

A konzerválási-restaurálási terv elkészítése

A tárgy alapos állapotfelmérése után a témavezetővel konzultálva felmerült a tisztítás két lehetséges alternatívája. Az egyik a mechanikus tisztítás, a másik pedig a komplexképzőkkel történő vegyszeres eljárás. A lehetőségeket mérlegelve a mechanikus tisztítás mellett döntöttünk. Főként azért határoztunk emellett, mert a tárgyak belsejében megőrződtek szenesedett maradványok, amelyek a máglyán égetésre utalnak, a tárgy történetének szerves részét, lenyomatát képezik. Emellett fontos szempont volt az is, hogy szerettük volna megőrizni a felületen kialakult patinaréteget, mivel az nem veszélyezteti a tárgy állapotát, információt valószínűleg nem fed el, viszont esztétikus.

A mechanikus tisztítás előnyei a többi között, hogy a folyamata jól kontrollálható, eltávolítandó vegyi anyag nem marad a tárgyban, valamint megőrizhető a korróziós termékben lévő információ. Hátrányai közé sorolható, hogy a tárgy sérülhet (mechanikusan), nem minden rész hozzáférhető, és időigényes lehet.

A komplexképzős tisztítás esetén nem tudunk kialakítani olyan egyenletes felületet, mint a mechanikus tisztítás során, ugyanis a vegyszeres kezelés a felületet fémig tisztítja, ezáltal a korróziót úgy távolítja el, hogy a bronz felső rétegéből is kioldja a korróziós anyagot, így kráterek alakulnak ki.

A mechanikus tisztítás történhet vizes lemosással, amelyben felületaktív anyagot oldunk fel, valamint alkalmazhatunk műanyagkefét, szőrkefét stb. Célja a lazán kötött szennyeződések eltávolítása.

A tárgy nedves tisztítása után célszerű klorid-próbát végezni. Ez úgy történik, hogy a tárgyat legalább 24 órára pára kamrába helyezzük. Pozitív eredmény esetén zöld „kivirágzást” észlelhetünk. A kloridok által okozott korrózió a legveszélyesebb a réz alapú tárgyak esetében, ugyanis akár morzsányi nátrium-klorid vagy a közeg gyenge só tartalma hatására megindul a réz-klorid kialakulása a felületen. Ez a vegyület nedvesség hatására réz-oxidá alakul, miközben sósav képződik a kloridionból és a hidrogénionokból, majd újra reakcióba lép a felületen lévő rézatomokkal. A folyamat nedvesség és oxigén jelenlétében tovább folytatódik egészen addig, míg a fém teljes pusztulását eredményezi.

Az erősebben kötött szennyeződések eltávolításához megfelelő eszköz lehet a szike, fémkefe, elektromos csiszológép különféle csiszolófejekkel, ultrahangos tisztító stb. A mechanikus tisztítás során a védő korróziós réteget amennyire csak lehet, sértetlenül kell hagynunk. Ellenkező esetben felszínre kerül az alapfém, így újra ki lesz téve az esetleges károsító környezeti tényezőknek.

A tárgy mechanikus tisztítása után a konzerválás következik Paraloid B72 acetonos oldatában.

A restaurálás-konzerválás utolsó lépése egy speciális, méretre alakított, zárt, savmentes papír alapú tárolódoboz készítése, mely védi a tárgyat a káros környezeti hatásoktól, esetleges szennyeződésektől, valamint szállítás közben sem hagyja a tárgyat elmozdulni.

A restaurálás-konzerválás menete

A tárgye gyűttest – ahogy már említettem – in situ vették fel, így első lépésként a földlabdát kellett óvatosan kibontanom (2–3. kép). A bokaperecpár körül és a hólyagokban hamvakat, elszennesezett részeket, csontokat és az ilyen jellegű tárgyak mellett jellemzően megjelenő vékony bronzlánc töredékeit, bronzfibulák alkatrészeit és összeégett, erősen korrodált, fémmaggal

2. kép

Az 1. bokaperec

Fig. 2

Anklet No. 1

3. kép

A 2. bokaperec

Fig. 3

Anklet No. 2

4. kép

A földlabdából előkerült leletek

Fig. 4

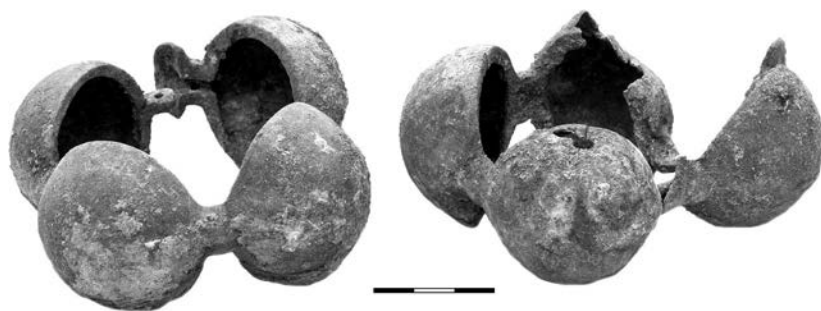
Finds from the soil ball brought to the museum in situ

5. kép

A bokaperecpár restaurálás előtt

Fig. 5

Pair of anklets before restoration

Tisztítás

nem rendelkező vastárgyak darabjait találtam (4. kép). A vizsgamunkára számítható idő szűke miatt a bokaperecek konzerválását végeztem el (5. kép).

A tárgyak megtisztításához 2%-os Solovetes desztillált vizes lemosást alkalmaztam a felületi földes szennyeződések eltávolítására. A nedves tisztítás után viszonylag vastag rétegben maradt a felületen vízdoldhatatlan meszes, karbonátos ráakódás, illetve a földes szennyeződések egy része is felfedezhető volt a tárgyon. A karbonátos réteg eltávolításához – főképp a hólyagok belsejéhez való nehézkes hozzáférés miatt – nátrium-hexametáfoszfát 10%-os desztillált vizes oldatában áztattam a

tárgyakat. Az oldatból kivéve tiszta desztillált vízben öblítettem le őket. Ezzel a módszerrel sikerült fellazítanom, majd éles pengével – kellő óvatosság és odafigyelés mellett – lefejtetem a felületről az erősen kötött szennyeződések. A bokaperecek mechanikus tisztítása során figyelembe kellett vennem, hogy a sok helyen meglévő patina, a védő korróziós réteg ne sérüljön. Olyan területeken bukkant elő a mechanikus tisztítás során a fényes, rézszínű alapfém, ahol a fém felületén nem alakult ki védő korrózióréteg, hanem közvetlenül a meszes ráakódás borította.

A mechanikus tisztítás során a bokaperecpáron vékony, félköríves minta vált láthatóvá.

Ezután 24 órára exszikkátorba helyeztem a tárgyakat vizsgálva a kloridok esetleges jelenlétét. A klorid-próba negatív lett, vagyis nem volt jelen korróziót okozó vegyület a felső védőréteg alatt, a tisztítást tovább lehetett folytatni.

A szürkés, földes rétegek és a világos, karbonátos szennyeződések nagy részének szikével történő lehántolása után a felület egyengetéséhez, finomításához elektromos csiszológép segítségével vettem igénybe. A csiszolást mikromotorba fogott különböző keménységű gumifejekkel végeztem, a keményebb felől haladtam az egyre puhább, finomabb irányába, majd filckoronggal fejeztem be.

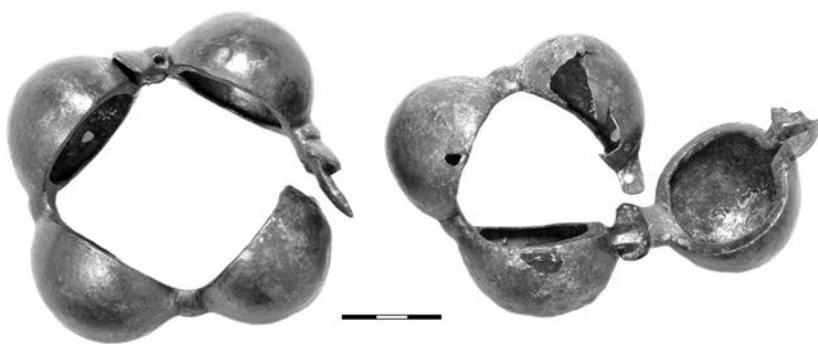
A bokaperec egyik félgömb alakú elemén apró hólyagok látszottak. A csiszolás során kiderült, hogy eredeti elképzelésem – miszerint ezek az égés során apró cseppek, hólyagok formájában kivált alacsonyabb olvadáspontú ötvözőanyag – téves, ugyanis ezek a göbök is karbonátos ráakódásoknak bizonyultak.

A tárgy ragasztása

A mechanikus tisztítás során a meszes ráakódások eltávolításakor néhány erősebben korrodált területen (főleg, ahol a tárgy már előkerülésekor kilyukadt) meggyengült az anyag, és több apró, körülbelül fél centiméteres rész letört. Ezek ragasztása földfestékekkel színezett UHU Plus Endfest 300 márkanévű kétkomponensű epoxi ragasztóval történt. Az erősebb és gyorsabb ragasztás érdekében a tárgyakat a letört rész pontos, eredeti helyére történő illesztése és alufóliával való rögzítése után infralámpa alá helyeztem. A lámpa felmelegítette a tárgyat, eközben a ragasztót kikevertem, hozzáadtam a földfestéket, majd egy bonctű segítségével a megvilágított tárgy törésfelületeire folytattam. Az infralámpa meleg alatt hagytam a tárgyat körülbelül 20 percig. A ragasztó megkötése után csiszológéppel lesimítottam és mattítottam a kitüremkedő felületeket (6. kép).

Patinázás

A csiszolás és a ragasztás befejeztével a tárgyakat acetonba mártottam vízelvonás és zsírtalanítás céljából. Ezután szárítókamrába helyeztem. Száradás után ecsettel Schlippe-sót vittem fel a helyenként előbukkanó, rézszínű alapfémre. A patinázott felületeket desztillált vizes papírvattával áttöröltem. A Schlippe-só hatására a fémes, fényes felületek besötétedtek, így kevésbé ütnek el a patinaréteggel borított részekről.

6. kép

A bokaperecpár restaurálás után

Fig. 6

Pair of anklets after restoration

Konzerválás

A tisztítás, ragasztás és patinázás után sor került a bokaperecek konzerválására. A tárgyakat Paraloid B 72 5%-os acetonos oldatába mártottam. Egészen addig benne tartottam, amíg apró buborékok szálltak a folyadék felszínére, jelezve a pórusok telítetlenségét. Ezután kiemeltem az oldatból, és szilikonpapírra helyeztem. A helyenként összegyűlt folyadékot papírvattával visszaszedtem.

A Paraloid B72 oldószeres metakrilát megfelelő védőbevonatot képez a bronztárgyak felületén, ugyanis a legtöbb – a védőbevonatokkal szemben állított – követelménynek megfelel (összefüggő, pórusmentes, láthatatlan és vékony, jól tapad a felülethez, kémiai átalakulás mentes, a nedvességet nem köti meg, nem eresztí át, hidegen alkalmazható, reverzibilis, rugalmas).

7. kép

Az elkészült bokaperecpár

Fig. 7

Pair of anklets restored

8. kép

Az égés nyomai restaurálás után is megfigyelhetők maradtak

Fig. 8

Traces of fire could be observed also after restoration

9. kép

A félköríves vonaldísz jól láthatóvá vált a restaurálás során

Fig. 9

The round-arched line decoration appeared during the restoration

Összefoglalás

Véleményem szerint a tárgy restaurálása előtt kitűzött célok megvalósultak a kezelés folyamata során. Meghagytam a tárgyon a lehető legtöbb információt, amely a történetiségéhez tartozik, a történetére utal. A bokaperecek felülete egyenletes lett a földes, majd a karbonátos szennyeződések eltávolítása, illetve az egyenetlen korróziós rétegek csiszolása, simítása után.

Arról is megbizonyosodtam, hogy a tárgy anyaga nem tartalmaz az állapotát veszélyeztető kloridokat, így a megfelelő tárolási, kiállítási és szállítási előírásokat betartva, folyamatos ellenőrzés mellett még hosszú éveken át élvezhetjük a bokaperecek látványát (7. kép).

A restaurálás során a mechanikus tisztítás módszerét választottam, mivel szerettem volna minél több leolvasható információt megőrizni (8. kép). A vegyszeres, komplexképzőkkel történő főmíg tisztítás során talán eltűnt volna az apró, geometrikus díszítés, amely csak a nagyító alatt végzett aprólékos, szikével történő tisztítás folyamata közben vált láthatóvá (9. kép). Emellett nagy előnye az általam alkalmazott módszernek a felület egyenletessé tétele, így kráterek nem alakultak ki a bronz felületén, ami a kémiai beavatkozás során elkerülhetetlen lett volna. Végeredményben egy vöröstől a barnán át a zöldig terjedő színű bokaperecpárt kaptunk, amelyről nem titkoljuk, hogy évszázadokat töltött el a mai M3-as autópálya alatti talajban.

Irodalom

SZABÓ 2005.

Szabó Miklós: A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. L'Harmattan Kiadó, Budapest 2005.

SZABÓ–PETRES 1974.

Szabó Miklós – F. Petres Éva: A keleti kelta művészet. [Eastern Celtic Art.] István Király Múzeum, Székesfehérvár 1974.

PELEI Zsuzsa

Jósa András Múzeum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: zsuzsa.pelei@gmail.com

Restoration of Celtic pair of anklets

In the period between September 2013 and June 2014 I took a course on conservation and restoration in the Hungarian National Museum getting the degree of assistant. During this training I got acquainted with the restoration of materials setting up museum objects.

My choice for my competitive work was a pair of Celtic anklets (Hohlbuckelringe) found in 2005. The anklets were discovered in the course of preventive excavation at the track of Motorway M3, site 137 (Nyíregyháza–Császárszállás, west of the railway station), from feature 219, a Celtic cremated burial. The feature was investigated by Katalin Almássy, the archaeologist of the Jósa András Museum.

In the course of restoration I have chosen the method of mechanical cleaning, because my goal was to preserve as much useful information belonging to the history of the object, as it was possible. If I have chosen the chemical cleaning using complexing agents, the small, geometric decoration could disappear. It became visible only after meticulous cleaning made under magnifying glass with lancet and micromatic grinding machine. A great advantage of the method applied is that the surface becomes smooth, so no craters grow up on the surface of the bronze that would be unavoidable in case of chemical cleaning. After removing soil, then carbonate pollution and

polishing and smoothing the uneven corroded layers the surface of the anklets became even. I also made certain that the material of the object did not contain chlorides endangering its state, so given that the necessary storing, exhibiting and transporting conditions are observed, under continuous control we can enjoy the view of the anklets for long years. As a final result we got a pair of anklets that previously spent long centuries in the soil of the would-be Motorway M3. The colours of the objects spread from red through brown to green.

Zsuzsa PELEI

Jósa András Múzeum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: zsuzsa.pelei@gmail.com

Beszámolójelentés a nyíregyházi Jósza András Múzeum és tagintézményei (a Sóstói Múzeumfalu és a Kállay Gyűjtemény) 2013. évi tevékenységéről

Bene János

Bevezetés

A megyei múzeumok, könyvtárak és közművelődési intézmények fenntartásáról szóló 1311/2012. (VIII. 23.) Kormányrendelet értelmében 2013. január 1-jével a Jósza András Múzeum mint megyei hatókörű városi múzeum a Sóstói Múzeumfaluval és a Kállay Gyűjteménnyel mint tagintézményeivel Nyíregyháza Megyei Jogú Város fenntartásába került. Az alapító okiratot Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése 2013. január 16-án a 9/2013. (I. 16.) határozatával elfogadta, az intézmény Szervezeti és Működési Szabályzatát Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése Oktatási Kulturális és Sport Bizottsága 2013. november 25-én jóváhagyta. Működési engedélyünk száma és kelte: MM/34018/2013. (2013. augusztus 8.).

Legfőbb feladatunk a fenntartóváltás után a működőképesség megőrzése volt, melyet az egész 2013-as esztendőben biztosítani tudtunk, sőt munkatervben felüli feladatokat is elvégeztünk. Bátran mondhatjuk, hogy a múzeum teljesítette a tőle elvártakat. Munkatársaink a múzeum ügyét a társadalom ügyeként kezelik – értéket adunk át, a közösséget szolgáljuk, hagyományt örököltünk – tárgyi, képi, foglalkozás és virtuális formában. Kiállításainkkal, rendezvényeinkkel a lokális értéket szem előtt tartva színesítettük mind a városi, mind pedig a múzeumi programokat. Igyekeztünk megfelelni a XXI. századi múzeumokkal szembeni elvárásoknak, a közönséget színvonalasan kiszolgálni, terveinket teljesíteni.

A munkatervnek megfelelően megújítottuk a Közalkalmazotti Tanácsot.

A közigazgatás átfogó reformja keretében az örökségvédelem (régészeti feltárások, műemlékvédelem) a Belügyminisztérium, a múzeumok szakmai irányítása pedig az Emberi Erőforrások Minisztériuma Közgyűjteményi Főosztálya hatáskörébe került.

Nagy örömmel fogadtuk a kormány és Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala megkereséseit a közmunka program kiszélesítése tárgyában. Örülünk, hogy lehetőséget tudunk biztosítani a munka világába való visszatérésre, s a diákoknak a nyári munkákra. Ennek keretében:

- Két turnusban 6-6 fő diákmunkást foglalkoztattunk.
- A Sóstói Múzeumfaluban 12 közmunkás dolgozott 2013. húsvétjától Márton-napig.
- A Manda program keretében 10 fő végzett digitalizálást intézményeinkben.

Engedélyezett létszámunk 65 fő (49 munkatárs a Jósza András Múzeumban, 11 a Sóstói Múzeumfaluban, 5 fő a Kállay Gyűjteményben).

Mint minden váltás, a kezdeti időszakban esetünkben sem nélkülözött kisebb-nagyobb súrlódást, de az átadás-átvétel befejezésére – köszönhetően a fogadó város tisztségviselői empátiájának, közvetlenségének, valamint a múzeumi dolgozók hozzáállásának, emberközeli a kapcsolatainak a fenntartó és intézményünk között – a beilleszkedés megtörtént. Dicsérendő, ahogyan a város vezetői, a polgármesteri hivatal dolgozói feladatainkhoz, programjainkhoz és gondjainkhoz segítő hozzáállással közelednek. Rendezvényeinket előzetesen egyeztettük, azokhoz szinte minden alkalommal támogatásban részesültünk. Raktárgondjainkat megemlítve azonnal keresték a lehetőséget, majd Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése 2013. december 19-iki ülésén két – raktárnak alkalmas – ingatlan díjmentes bérletbeadásáról döntött a múzeum számára.

Szakmai működés

Intézményi terek / épületek tervezett infrastrukturális fejlesztése

Fejlesztéseinket elsősorban a pénzbeli lehetőségek szabták meg, míg gondjainkat találékonsággal igyekeztünk megoldani. A Jósza András Múzeum 2013. évi fejlesztési tervei között továbbra is szerepelt a múzeum udvarának közösségi és rendezvényi térré alakítása. Terveket készítettünk a múzeumépület alatt húzódó pincerendszer hasznosítására, ezen elképzeléseink azonban megfelelő pályázati források híján nem valósulhattak meg. A pályázati kiírásokat továbbra is figyelemmel kísérjük. Igyekszünk minél többet pályázni, de azok nem mindegyike igazodik feladatainkhoz.

A múzeum épületében lévő, a múzeum számára átadott 6 lakásos lakótömb egyik földszinti lakását saját erőből rendbe tettük, ott alakítottuk ki a Retro lakás állandó kiállításunkat (3 szoba-konyha-fürdőszoba, 100 m²).

A másik földszinti lakást szintén kifestettük, abban a Múzeumok Éjszakáján a vadászati kiállításához kapcsolódva preparátorműhelyt rendeztünk be, majd – terven felül, saját erőből – 2 raktárt alakítottunk ki benne (40 m²).

A nyertes TIOP pályázatunk révén elkészültek a tervek a II. emeleti lakás (160 m²) tantárgy-raktárrá alakítására. Itt a munkálatok a közbeszerzési eljárás lezárulása után 2014 tavaszán megkezdődtek. Ezzel a beruházással közösségi tereink megnőnek, új programok szervezésére, múzeumpedagógiai foglalkozások tartására nyílik lehetőségünk.

Elkészült, és a Múzeumok Éjszakáján (június 15.) megnyílt a Múzeumi Könyvmegálló, mely folyamatosan sikerrel üzemel.

Terven felül valósítottuk meg a Könyvmegálló mellett a Krúdy-emlékpadot, melyet a Nyíregyházi Krúdy-napokon (október 18.) adtunk át azzal a céllal, hogy tovább erősítsük egyrészt Krúdy emléket, másrészt, hogy lehetőséget biztosítsunk a Könyvmegállóból kivett könyvek olvasására helyben. Itt letelepedve társasjátékok (sakk, magyar- és francia kártya) használatát is biztosítjuk.

Ugyancsak terven felül történt meg a Benczúr-ülőgarnitúra (kanapé, két fotel és hat szék) restaurálása.

A szintén nyertes HURO Cult-Tour pályázat révén a Sóstói Múzeumfaluban – a közbeszerzési eljárás lezárulása után – megvalósítjuk az újlétei magtár második ütemét, mellyel újabb közösségi tereket nyerünk, s kialakítjuk az Árpád-kori régészeti parkot.

A Sóstói Múzeumfaluban a foglalkozások helyszíneinek változatosabbá tétele céljából ki alakítottunk egy falusi mosókonyhát (kállósejéni istálló hátsó része) és egy kenderfeldolgozó helyiséget a kisanaményi ólban. Az új terek az oktatást segítik.

Szintén a Sóstói Múzeumfaluban – terven felül, saját erőből – alakítottuk ki a technikátörténeti raktárt.

A Kállay Gyűjteményben Nyíregyháza város jóvoltából két üres lakást kaptunk, ahol időszaki kiállító tereket alakítottunk ki (80, illetve 95 m²-en).

Gyűjteménygondozás és feldolgozás

	2012. évi tény	2013. évi tény
Régészeti és őslénytani feltárások száma	30	44
Régészeti és őslénytani feltárások alapterülete	112.773 m ²	18.700 m ²
Gyűjteménygyarapítási alkalmak száma (kivéve régészeti és őslénytani feltárások)	221 alkalom	201 alkalom
Gyűjteménygyarapítási alkalmak időtartama (kivéve régészeti és őslénytani feltárások)	929 nap	295 nap
Éves gyűjteménygyarapodás száma	38.057 darab	40.778 darab
Gyarapodási naplóba vett tárgyak száma	7147 darab	29.488 darab
Szakleltárkönyvbe vett tárgyak száma	6663 darab	29.488 darab
Elkészült, képi ábrázolással is ellátott leírókartonok száma	4694 darab	6100 darab
Revíziózott tárgyak száma	5580 darab	4550 darab
Tisztított, konzervált tárgyak száma	39.426 darab	13.000 darab
Restaurált tárgyak száma	904 darab	768 darab

Gyarapodás és arányainak tervezése és teljesülése

A tervnek megfelelően törekedtünk a gyűjtemények gyarapítására, de a tervek teljesítésének egyik nagy akadálya az erre fordítható költségvetési összeg nagysága. Műtárgyvásárlás csak pályázatok útján realizálható, ami nagyon bizonytalan. Sok értékes anyag szinte örökre elvész, ha év közben a pályázati lehetőségek kimerülése után kerül látókörünkbe, mert a tulajdonosok a magángyűjtőknél és kereskedőknél hamar találnak vevőt, s nem várják meg, míg a múzeum esetleg egy év múlva megszerzi a pénzt. Így került ki a látókörünkől egyelőre a 2013. évi munkatervben elhatározott Hadik huszár sportkönyv megszerzésének ügye. Ennek ellenére a gyűjtemények számára fontos műtárgyakat szereztünk be, illetve a tarpai honfoglaló temető újabb részének feltárásával a szakmában országos hírnevet szereztünk.

A régészeti feltárások száma és területe jóval a tervezett felett volt. Ennek oka, hogy ezeket az adatokat alapvetően a beruházói megkeresések határozzák meg. Ezt a tényt jeleztük a 2013. évi terv készítésekor is. Ennek megfelelően az alábbiak szerint alakult a feltárás:

<i>A régészeti munka jellege</i>	<i>darab</i>	<i>terepi nap</i>	<i>A régészeti munka jellege</i>	<i>darab</i>	<i>terepi nap</i>
Tervásatás	5	105	Régészeti felügyelet	96	211
Megelőző feltárás	12	203	Helyszíni szemle	14	24
Leletmentés	1	51	Terepbejárás	26	82
Próbafeltárás	26	252	Összes terepi munka	180	928
Ásatások összesen	44	611			

A történeti gyűjteményekben a munkaterv szerint folyt a gyűjtés, főleg a Nyíri pajkos kincstára című TÁMOP pályázathoz gyűjtöttünk fotókat, irodalomtörténeti emlékeket, helyi írók első kiadású műveit.

A néprajzi gyűjteményben elsősorban a tirpáksághoz kapcsolódó tárgyi anyag gyűjtésére fektettük a hangsúlyt, de hónapok óta tárgyalásokat folytatunk egy 140 darabos kisvárdai (főleg szőttesekből és hímzésekből álló) hagyaték ügyében. Az eladó többszöri módosítása miatt egyelőre nem sikerült az árban megegyeznünk.

Kiemelkedő darabok vagy együttesek bekerülése

Régészet:

- Tarpa honfoglalás kori temető gazdag sírleletei (tervásítás).
- Kora vaskori észak-itáliai fibula Tiszadadáról (leletbejelentés).
- Bronz kincslelet Papról (terepbejárás).
- Rézkori temetőegyüttes Papról (leletmentés).
- Bronzkori és római kori ritka edények a Beregi tározó területéről (próbafeltárás).

Képzőművészet:

- 2 db Benczúr Gyula ceruzarajz.
- 1 db Benczúr Gyula krétarajz.
- Osváth Imre nyíregyházi szobrászművész hagyatéka.

Iparművészet:

- Rececsipke vállfüző és pártatöredék a XVII. századból (ásatásból).
- Pártatöredék a XVII–XVIII. század fordulójáról (ásatásból).

Helytörténet:

- Nyugati, illetve szovjet hadifogságban készített emlékdoboz, csajka.
- Nyíregyházi középiskolai sapkajelvények.

Történeti dokumentum gyűjtemény:

- Az 1928-as New York-i Kossuth-zarándoklat fotóalbuma.
- Nyíregyházi képeslapok.
- Tábori levelezőlapok az I. világháborúból (több, mint 100 darab).

Kállay Gyűjtemény:

- Aranyozott ezüstkoszorú a Liptay-hagyatékból.

Az éves gyarapodással kapcsolatos nyilvántartási feladatok megvalósulása, különös tekintettel a számítógépes nyilvántartásra

Régészet:

A 2013-ban bekerült leletanyag közel háromszorosát leltároztuk be a régészeti gyűjteménybe. Valamennyi adatbázisba került (Ariadne). Ezek túlnyomó többsége a korábban bekerült anyagot jelenti. Mivel a restaurálás tempója szerint tudjuk csak leltározni a leleteket, így a 2013-ban bekerült leletek zömét a következő évben tudjuk nyilvántartásba venni.

Az állatsontok leltározása valamivel lassabb tempóban zajlott, mivel archaeozoológusunk csak 2013. október 1-től állt munkába, s kezdetben rendeznie kellett a gyűjteményt. Még így is közel annyi leletet sikerült nyilvántartásba vennie, amennyi az éves gyarapodás volt (megjegyezve, hogy itt is érvényesek a régészeti leleteknél elmondottak: az idei gyarapodást csak tisztítás, rendezés és ragasztás után a következő évben tudjuk leltározni). Valamennyi adatbázisba került (Excell).

Az adattári teljes szaporulatot beletároltuk, digitalizáltuk, s adatbázisba (EMIR) került.

Történet és néprajz:

A történeti és néprajzi gyűjteményekbe került anyagot az Ariadne programon tartjuk nyilván. EMIR programba való átfordításán dolgozunk. A revízióval együtt folyamatosan történik a műtárgyak fotózása. 2013-ban a helytörténeti gyűjtemény 800 darabos jelvénygyűjteményének revíziója történt meg tárgyfotózással, a történeti dokumentum gyűjteményben 898, a képző- és iparművészeti gyűjteményben 500, a néprajzi gyűjteményben 1040 tárgy revíziója történt meg tárgyfotózással.

Feldolgozásra váró régészeti és őslénytani anyag becsült mennyisége és a hiányosságok feldolgozása érdekében 2013. évben előirányzott feladatok teljesülése

A régészeti gyűjteményben megkezdődött az elmaradások felszámolása. Így az évi gyarapodásnál 25.561 darabbal több tárgyat vettünk nyilvántartásba, amivel bőven túlteljesítettük a tervet.

Az archaeozoológiai anyagban 111 db-bal növekedett a leltározatlan leletek mennyisége. Mivel immár teljes munkaidejű szakember került a gyűjteménybe, valamint sikerült rendezni és leltározásra előkészíteni 2013-ban az anyagot, így 2014-ben az elmaradás felszámolása nagy ütemben elkezdődhet.

Az antropológiai anyag számbavétele korábban is csaknem naprakész volt, így a minimális gyarapodás nem jelent gondot. Szakember híján ennek folyamatos leltározása nem oldható meg. 2014-ben egyszeri megbízással naprakész nyilvántartásunk lesz.

Feldolgozásra váró egyéb anyag becsült mennyisége és a hiányosságok feldolgozása érdekében 2013. évben előirányzott feladatok teljesülése

A Jósza András Múzeumban a leltározatlan numizmatikai anyagot leltározásra készítettük elő.

A Sóstói Múzeumfaluban elsősorban a korábban felhalmozódott agrár- és technikátörténeti tárgyak leltározása folyt. A terv szerint beletároltunk közülük 1000 tárgyat.

A Kállay Gyűjteményben Kállay Miklós miniszterelnök hagyatékából beletároltunk 1254 darabot.

Gyűjteményi rend és raktári helyzet értékelése, raktárrendezéssel kapcsolatos 2013. évi feladatok teljesülése

Minden egységünkben hosszú évek óta raktárgondokkal küzdünk. Előrelépést jelent ebben az ügyben, hogy Nyíregyháza Megyei Jogú Város Közgyűlése 2013. év végén két ingatlant adott át a múzeumnak raktár céljára. Az egyik ingatlan (Koszorú u. 10.) egy régi iskolaépület, melyben 5 tanterem van, alapterülete 200 m². A másik ingatlan (Kereszt u. 4.) volt magánlakás (3 szoba, konyha, melléképületek) szintén 200 m² alapterületű. A szükséges karbantartási munkák elvégzése után e két ingatlanban megoldható lesz a jelenleg bérelt raktárban elhelyezett tekintélyes bútorgyűjtemény (közel száz db), illetve a szintén ott raktározott installációs anyag végleges elhelyezése.

A Jósza András Múzeumban kialakult a történeti, képzőművészeti raktárrend, az iparművészeti raktár új rendjének kialakítása pályázatfüggő (elsősorban textiltároló szekrények hiányoznak).

A Kállay Gyűjtemény ideális megoldása egy új épület (vagy a jelenleginél nagyobb alapterületű) helyiség biztosítása lenne. A Bessenyei tér 15. szám alatti épület, az alapító dr. Kállay Kristóf szülőháza biztosítaná a méltó elhelyezést. A jelenlegi lakásban a kiállítások ugyan elférnek (még a bővítés is lehetséges az új szerzemények révén), a raktárhelyiség azonban nagyon kicsi a gyűjteményben felhalmozott mintegy 6000 tárgy, dokumentum és fotó korszerű és biztonságos elhelyezésére. Folyamatosan figyeljük a külső és belső felújításra kiírt pályázatokat.

Hasonló probléma áll fenn a Sóstói Múzeumfalú esetében is.

Megelőző műtárgyvédellel kapcsolatos 2013. évi feladatok teljesülése

A Jósa András Múzeumnak 1 fő műtárgyvédelmi felelőse van, aki a múzeum műtárgyvédelmi feladatait folyamatosan látja el. A felmérés napra kész. A raktárakban és a kiállítóhelyiségekben a hőmérséklet és relatív páratartalom ellenőrzése rendszerben, folyamatosan zajlott. Megtörtént a monitoring rovarcsapdák beszerzése és elhelyezése az Állományvédelmi Bizottság ajánlásának megfelelően. Kihelyeztük a frissített molycsapdákat, megszerveztük a rovarirtást mind az anyaintézményben, mind a Sóstói Múzeumfaluban, mind a Kállay Gyűjteményben. Pályázat útján beszereztünk egy fénycépezőgépet, mely lehetővé teszi a restaurálás során a műtárgyak állapotában bekövetkező változások nyomon követésének megfelelő dokumentálását. A Sóstói Múzeumfaluban ugyancsak pályázat útján savmentes papírt szereztünk be. Pályázati forrásokból szeretnénk megvalósítani a raktárak és kiállítóterek ablakainak fényvédő fóliával ellátását.

A Jósa András Múzeum mint városi fenntartású megyei feladatokat ellátó intézmény munkái közé tartozik a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén található további múzeumok, muzeális jellegű gyűjtemények és kiállítóhelyek műtárgyvédelmi ellenőrzése, konzultáció az ottani szakemberekkel, szakmai tanácsadás. Megyénkben az alábbi intézmények tartoznak ebbe a kategóriába:

- Beregi Múzeum, Vásárosnamény,
- Rétközi Múzeum, Kisvárdra,
- Szatmári Múzeum, Mátészalka,
- Vasvári Pál Múzeum, Tiszavasvári.

Ezen intézmények szakembereivel szerződés keretében, valamint a Csengeri Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjével szerződésen kívül (nem muzeális gyűjtemény, de nagy mennyiségű tárgyat őriz, s igazgatója tradicionálisan jó kapcsolatot ápol a Jósa András Múzeummal) folyamatosan tartottuk a kapcsolatot. Problémáikkal bármikor kereshették a műtárgyvédelmi felelőst, aki havi két alkalommal felkereste ezeket a múzeumokat, ahol a múzeumvezetőkkel egyeztetett az aktuális feladatokról, azok ellátásának mikéntjéről. A raktárakban és a kiállítóhelyiségekben a hőmérséklet és a relatív páratartalom ellenőrzése rendszerben, folyamatosan megtörtént. A raktári őrzést a felelős ellenőrizte, apróbb hiányosságokra a múzeumvezetők figyelmét felhívta. Jelezte a monitoring rovarcsapdák beszerzésének szükségességét az Állományvédelmi Bizottságtól.

A Beregi Múzeum esetében problémaként merül fel a látványpince nedvesedése. Itt ajánlottuk szárítóberendezés beszerzését az Állományvédelmi Bizottságtól (díjmentesen).

A kisvárdai múzeumban külön konzultációt folytatott a műtárgyvédelmi felelős a felújításhoz kapcsolódó műtárgyköltöztetésekkel kapcsolatban, ellenőrizte annak végrehajtását.

Mátészalkán a kültéri látványkiállítással kapcsolatos állagmegőrzésre hívta fel különösen a figyelmet, mivel itt a néprajzi vegyes anyagú nagytárgyak a hőmérséklet és páratartalom változásainak erősen ki vannak téve.

A tiszavasvári múzeum új kiállításainak készítése során különös figyelmet fordítottunk a műtárgyvédelmre.

Tisztítással, konzerválással, restaurálással kapcsolatos 2013. évi feladatok teljesülése

A restaurátor műhely összlétszáma 2012-ben 4 fő restaurátor és 2 fő cserépmosó volt. (Közülük 2 fő restaurátor GyED-en.) A 2013. év során 1 fő restaurátor (a laborvezető) nyugdíjba távozott, a 2 fő továbbra is GyED-en maradt. A cserépmosók száma átszervezés miatt 1 fővel csökkent. A másik cserépmosó június végéig dolgozott félig már segédrestaurátorként. Így a műhelyben 2013-ban mindössze 1 fő restaurátor és fél éven át 1 fő segédrestaurátor/cserépmosó dolgozott. Ezen a helyzeten átszervezéssel próbáltunk javítani: júliustól folyt 1 fő korábbi adatbevitő betanítása cserépmosásra, illetve önerőből szeptembertől restaurátor alaptanfolyamra járt. Így a tervezett 20 ezer tételnyi tisztítandó és konzerválandó anyagnak közel a felét sikerült csak feldolgoznunk. Ugyanakkor igyekeztünk nagy hangsúlyt fektetni a restaurálásra, így a tervezett 200 db-nak a három és félszeresét teljesítette a műhely.

Digitalizálás, virtuális hozzáférhetőség, kutathatóság

A digitalizálás helyzete 2013. év végén

A Régészeti Osztály évek óta folyamatosan dolgozik a térinformatikai rendszerrel. Ennek térképészeti alapját az ArcView program jelenti (jelenleg a 10.0 verzió, mely fejlesztésre szorul). Ehhez pillanatnyilag kétféle adatbázist tudunk kapcsolni. A régebbi az Ariadne, melyről folyamatosan térünk át az EMIR-re. 2013-ban a lelőhelyek és régészeti objektumok adatai (azaz a dokumentáció) már kizárólag az EMIR-re került fel, s megkezdjük a korábbi adatok importálását is az Ariadnéről. A hozzá kapcsolódó leltárkönyv tesztelése folyik az EMIR-en. Az áttérést nehezíti, hogy a modern adatbázisunk már komplex, így az egyes leletek a lelőhelyhez, illetve objektumhoz kapcsolódnak. Az Ariadnén ez még nem így volt, s az egyes tételek helyének meghatározása hosszabb időt vesz igénybe. 2014-től a tervek szerint már az új adatbázisba kerülnek fel a nyilvántartásba vett leletek. Az EMIR előnye, hogy országsszerte több intézmény használja, így alkalom nyílik a konzultációra, s nem utolsó sorban megkönnyíti a hozzáférést, hogy on-line adatbázis. Fejlesztésén folyamatosan dolgozunk.

Folytatni kívánjuk a régi gyűjtemény digitalizálását. Lehetségessé vált az EMIR adatbázisból a web-lapunkon az on-line publikáció, így egyes gyűjteményeket/gyűjteményrészeket nyilvánossá tudunk tenni. A már meglévő adatbázisokat (pl. honfoglaló) tovább kívánjuk bővíteni.

Az év folyamán elsősorban a régészeti web-lapnak volt nagyobb forgalma. Decemberre ennek mintájára elindítottuk a múzeum felújított új web-lapját. A lapon 3 pályázat (Patrimonium-1, Patrimonium-2. és Cult-Tour) is megjelenik. E mellett 2 adatbázisban (Honfoglalók és Műemlékek) lehet keresni.

A Sóstói Múzeumfalú linkkel kapcsolódik a Jósza András Múzeuméhoz.

- <http://josamuzeum.hu/> (Ennek jobb szélén alul egy fülre kattintva lehet felkeresni a régészeti web-laprészt.)
- <http://corpus.josamuzeum.hu/>
- <http://muemlek.josamuzeum.hu/>
- <http://www.epatrimonium1.eu/>
- <http://www.epatrimonium2.eu/>
- <http://www.cult-tour.eu>
- <http://www.muzeumfalu.hu>

2013-ban a Múzeum lapját 859 személy látogatta meg. Összesen 877 látogatást regisztráltunk. 2204 oldalt tekintettek meg. Átlagosan 2' 38"-et töltött el egy-egy látogató a lapon. A visszatérő látogatók száma 61,92%. 9 országból látogatták a lapot (a látogatásokból jól érzékelhető, hogy nagy szükség lenne az idegen nyelvű – angol – változat fejlesztésére). A lapon 218 oldal található, a főlapon 526 db kép, a műemléki, honfoglaló és pályázati korpuszokban további 1300 db, a főlapon 290 word-oldalnyi digitalizált szöveg, a műemléki, honfoglaló és pályázati korpuszokban további 450 word-oldalnyi, valamint 45'-nyi videó.

Kutatószolgálat

Mutató	2012. évi tény	2013. évi tény
Kutatók száma	37 fő	72 fő
Kutatói alkalmak száma	157	110

Múzeumi könyvtár

Mutató	2012. évi tény	2013. évi tény
Könyvtárhasználók száma	145 fő	103 fő
Könyvtárhasználatok száma	1614	1675
Helyben használt könyvek, folyóiratok száma	1860	2394
Kölcsönzött könyvek száma	488	678

Saját kiadványaink nyilvántartása 2013. július 1-jétől a Kulcs-Soft adatbázisban történik. A 2013. december 31. állapot: 168 féle kiadvány összesen 12801 db, 14.448.369,- Ft értékben.

A Múzeumi Könyvmegállót használók száma meghaladta a 3000 főt.

Tudományos kutatás

A Jósza András Múzeum és intézményei által 2013-ban kiadott önálló kiadványok jegyzékét lásd a mellékletben! A munkatársak által 2013-ban megjelentetett publikációkat lásd a jelen kötet végén! Megjelent

- 13 régészeti,
- 4 néprajzi,
- 11 történelmi,
- 62 közművelődési,

azaz összesen 90 tanulmány a múzeumi szervezet munkatársainak tollából.

A Jósza András Múzeum és tagintézményeiben a tudományos munkatársak száma 15 fő, akik közül PhD fokozattal rendelkezik 6 fő, kisdoktori fokozattal 1 fő. Négy kollégánk befejezte a PhD iskolát, disszertációjának megírása és megvédése van hátra. 2013-ban kisebb mértékű fluktuáció történt a tudományos dolgozók között: két régész kollégánk eltávozott az intézményből, egy kolléganő pedig GyED-en volt. A két távozó helyére két régészt, a GyED-en lévő helyére pedig egy archaeozoológust vettünk fel.

2013-ban a tervezett kiadványainkat megjelentettük, bár azokban a kollégáink tollából származó tudományos publikációk száma kevesebb lett a tervezettnél, s ugyanez érvényes a máshol

közölt tanulmányok esetében is. A fentebb leírt változások közrejátszhattak a publikációk számának csökkenésében. Örvendetes viszont, hogy megduplázódott a megtartott előadások száma, és nőtt az ismeretterjesztő íráské is. Összességében a tudományos és népszerűsítő teljesítmény az előző évihez volt hasonló.

A tudományos munka mutatói	2012. évi tény		2013. évi tény	
A múzeum által kiadott önálló tudományos-muzeológiai kiadványok száma (magyarul / idegen nyelven)	10		6	
A munkatársak által írt, saját múzeumi kiadványban megjelent tudományos tanulmányok, közlemények, cikkek száma (magyarul / idegen nyelven)	9		9	
A munkatársak által írt egyéb tudományos kiadványban megjelent tudományos tanulmányok, közlemények, cikkek száma (magyarul / idegen nyelven)	40	4	16	5
A munkatársak által tartott tudományos előadások, összeállított posztterek száma (ittthon / külföldön)	119	11	94	6
A múzeum által megjelentetett ismeretterjesztő, pedagógiai kiadványok száma (magyarul / idegen nyelven)	24 fajta		3 fajta	
A munkatársak által saját múzeumi vagy egyéb kiadványban megjelentetett ismeretterjesztő írások (magyarul / idegen nyelven)	43		59	1
Kiállítási forgatókönyvek száma (állandó / időszak)	1	8	1	14
Megvalósult kiállítások száma (állandó / időszak)	1	48	2	31
Hazai tudományos programokban való részvétel (programok száma / résztvevő munkatársak száma)	9	6	11	7
Nemzetközi tudományos programokban való részvétel (programok száma / résztvevő munkatársak száma)	3	4	3	5

A 2013. évi tudományos munka, kutatás fő irányvonalai, eredményei

Célkitűzésünk a múzeum gyűjteményi anyagainak közzététele. Ennek érdekében az egyes kutatók speciális szakképesítésüknek megfelelően igyekeznek feldolgozni a rendelkezésre álló adatokat. A terv részben a hagyományos, papír alapú publikáció. Ennek egyik platformja a Múzeum Évkönyve, amely 1958 óta folyamatosan megjelenik. Ez egyúttal lehetővé teszi cserekapcsolataink fenntartását a hazai és a nemzetközi tudományos életben egyaránt. Így a könyvtári fejlesztés biztosítja az alapvető szakirodalmat a további kutatáshoz.

Rendszeresen megjelenő Évkönyvünk mellett hasonlóan rendszeres a Jósza András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai sorozat, mely a Jósza András Múzeum napján (december 1.), illetve a Móricz Zsigmond Színházzal közösen rendezett Vidor Fesztivál keretében megnyitott (augusztus 30.) képzőművészeti kiállítások anyagait adja közre.

Pénzügyi és pályázati keretektől függ a Jósza András Múzeum Kiadványai sorozat megjelentetése. 2013-ban a 69. számot tudtuk kiadni (Szabolcsi honvédek aranykönyve 1848–1849-ben).

Másik lehetőségünk az on-line publikálás. Ennek megfelelő háttérrel alakítottunk ki web-lapunkon, amelyre immár viszonylag könnyen tudunk on-line adatbázisokat feltenni. A tematikus, korszakot célzó (ezen belül kiemelt kutatási irány: neolitikum, rézkor, rómaikor, hunkor, népvándorlás kor, IX. század – külső doktori iskolás kutató révén, honfoglalás kor és középkor) kutatások

mellett a tematikus, helytörténeti feldolgozásokat is fontosnak tartjuk (megjelent Nagyhalász régészeti katasztere, kéziratban Fehérgyarmaté).

Múzeumunk külföldi értékelésére jellemző, hogy csaknem minden évben érkezik hozzánk egy-egy diákcsoport tanulmányút keretében. 2013-ban a freiburgi egyetem 30 régészhallgatója látogatott el 3 tanárral.

A Jósza András Múzeum 2013. évi Évkönyvében megjelenik a korábban általunk szervezett nemzetközi régészeti konferencia anyaga (NKA támogatással).

2 fő a Szegedi Tudományegyetem OTKA pályázatának résztvevője egy speciális adatbázis kiépítésében.

Hazai kapcsolatainkra jellemző, hogy régész és néprajzos hallgatók folyamatosan, történet-szek alkalmasint jelentkeznek szakdolgozati és doktori témáért, s járnak konzultációra, ásatásra hozzánk. Múzeumunk „diákbarát” hírben áll.

A múzeumi tudományos munka nemzetközi feladatai, kapcsolatai

Elsősorban Romániával alakítottunk ki tudományos kapcsolatokat. Ennek jegyében kutatóink évek óta folyamatosan (2013-ban is) részt vesznek az erdélyi régészet legnagyobb seregszemléjén, a Pósta Béla konferencián. Közös HURO pályázatunk van jelenleg is a Szatmárnémeti Múzeummal.

Sorainkban vannak nemzetközi hírű szakemberek, akik rendszeresen járnak külföldi konferenciákra. Az idén egészen Dagesztánig vitte el kollégánk intézményünk hírét, ahol természetesen előadást is tartott.

Vendégkutatókat gyakran fogadunk külföldről – 2013-ban a Krímből, Ungvárról, Szatmárnémetiből. A krími kutató előadást is tartott a Jósza András Múzeumban.

Másik kapcsolódási irányunk Dél-Lengyelország elsősorban a Rákóczi-kultusz ápolása jegyében. A nyíregyházi huszárok egykori galíciai szolgálatának emlékét is közösen őrizzük. Az ottani városok (Jarosław, Rzeszów, Przemyśl stb.) múzeumaival a kapcsolat rendszeres, mint ahogy a varsói Állami Régészeti Múzeummal is.

A Sóstói Múzeumfalunak hagyományosan jó kapcsolatai vannak az ungvári (Ukrajna) és a máramaroszigeti (Románia) múzeummal.

Folyamatos a könyvtári cserekapcsolatunk egész Európában.

A mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum kiadói listáján egyik munkatársunk (szerzőtárral közösen írt) monográfiája kiadói listára került.

Web-lapunkról több anyagot átvettek külföldön (pl. <http://www.kaduceus.cz/online/cestovani/163/na-severovychode-madarska-nasli-bronzovy-poklad.aspx>).

Kiállítási tevékenység

A látogatószám növekedését és a múzeumi szolgáltatások minőségét elősegítő új kezdeményezések az alábbiak voltak:

– Folyamatosan új csomagokat vezettünk be látogatóink és az iskolák számára. A foglalkozásokkal egybekötött múzeumi látogatások esetén kedvezményt biztosítottunk. Nemzeti ünnepeinket egy-egy nyíregyházi iskolával közösen ünnepeltük a múzeumban, egyik napon az alsó tagozattal, a másikon pedig a felső tagozattal.

– Új elemként az E-Misszió Egyesülettel közösen rendeztük meg a Víz Világnapját és a Föld Napját. Mindkét esetben több száz diáklátogatónk volt.

– A Megyei Pedagógiai és Képzési Intézettel is együttműködést alakítottunk ki, melynek révén közös vetélkedőket (Városfoglaló, Célkeresztben a parlagra) szerveztünk általános és középiskolák részére, valamint konferenciákat a felnőttek részére.

– Vetélkedőre készítettünk fel fogyatékkal élő általános iskolásokat.

– A városi TDM Irodával együttműködve rendeztük meg múzeumainkban a Turizmus Napját.

– A Kállay Gyűjteményben továbbra is gyermekcsalogató kiállításokat szerveztünk a várostól megkapott lakásban. Gyermekjáték kiállítással, az általános iskolai tananyaghoz kapcsolódó egyiptomi és görög művészetet bemutató tárlattal fogadtuk a tanulókat.

– A Sóstói Múzeumfalu a Borsos a tírjákoknál elnevezésű TÁMOP-3.2.13.-12/-2012-0178 program keretében 12 oktatási intézménnyel kötött együttműködési megállapodást.

Fogyatékkal élők (látás- és hallássérültek) fogadása a múzeumban

Kollégáink felkészültek a fogyatékkal élők fogadására. 2013-ban több alkalommal tartottunk foglalkozást látás- és hallássérülteknek. Egy kollégánk jelnyelvtanfolyamot végzett.

A Jósza András Múzeumban és a Sóstói Múzeumfaluban tapintható, megfogható tárgyakat helyeztünk el egy-egy kiállításban. A Sóstói Múzeumfalu állandó ilyen jellegű kiállításának címe: Tapintható népi kultúra.

Kiállítások

A Jósza András Múzeumban és tagintézményeiben megnyitott kiállításokat lásd a mellékletben!

Látogatottság

Múzeum	Összes látogató	Az összes látogató közül diák
Jósza András Múzeum	26.809 fő	13.690 fő
Sóstói Múzeumfalu	61.138 fő	21.547 fő
Kállay Gyűjtemény	3.030 fő	–

A közművelődési tevékenység tervezése

Mutatók	2012. évi tény		2013. évi tény	
Tárlatvezetések száma	305		355	
Ebből szakvezetések száma	300		340	
Ebből idegen nyelvű vezetések száma (alkalom)	12		35	
Múzeumpedagógiai foglalkozások száma (alkalom / látogatószám)	470	14.981	608	19.864
Diákok részére tartott egyéb rendezvények száma (alkalom / látogatószám)	250	6.500	250	6.200
Egyéb közművelődési rendezvények száma (alkalom / látogatószám)	139	33.820	140	35.726

Az intézmény 2013-ra tervezett közművelődési tevékenységének és PR stratégiájának teljesülése

2013-ban is kiemelt célcsoportunk volt az általános iskolák alsó és felső tagozata. Kapcsolatainkat e téren sikerült bővítenünk. A Jósa András Múzeumban a Nyíri pajkos kincstára, a Sóstói Múzeumfaluban pedig a Falusi teszem-veszem, illetve a Bursza a tirpákoknál TÁMOP pályázatok révén kapcsoltunk be óvodás csoportokat, és intenzív kapcsolatot alakítottunk ki a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai, illetve a Rajz és Kommunikációelméleti intézetével. Ez a kapcsolatfelvétel, valamint a pályázatok révén az általános és középiskolákkal kötött együttműködési megállapodások eredménye mutatkozott meg a látogatószám növekedésében.

A speciális igényű gyermekek számára az esélyegyenlőség megteremtése, a látás-, hallás- és mozgáskorlátozottak, valamint értelmi sérültek részére speciális programok szervezése számunkra missziós feladat. Állandó kiállításainkhoz kínáltunk a fogyatékkal élő gyermekek számára műhelymunkát. Közülük több csapatot készítettünk fel a múzeumban az ő sajátos vetélkedőikre. A Sóstói Múzeumfaluban állandó kiállítás várja a fogyatékkal élőket.

A senior korosztály számára előadásokat, múzeumbaráti körök foglalkozásait, kiállítás-megnyitókát, esetenként rendhagyó tárlatvezetéseket szerveztünk. Utóbbiakon egy-egy közéleti személyiség, művész, tanár, művészettörténész vezette végig a látogatókat a kiállításon.

Intézményeink helyet adtak könyvbemutatóknak, egyesületek rendezvényeinek (Tégy a jövőért Egyesület, Periférián Alapítvány, Megyei Honismereti Egyesület, Városvédő Egyesület, Magyar Huszár Alapítvány), családi napoknak, intézményi napoknak, városi nagyzrendezvényeknek.

Jósa András Múzeum:

- Doni megemlékezés (jan. 9.),
- Föld Napja (ápr. 22.),
- Múzeumok Majálisa közösen a szatmárnémeti múzeummal (máj. 11–12.),
- Csipkenap (máj. 18.),
- Múzeumok Éjszakája (jún. 15.),
- Kolozsvári Magyar Napok (aug. 20–23.),
- XIII. Nyíregyházi Huszártalálkozó (aug. 24–25.),
- Vidor Fesztivál közösen a Móricz Zsigmond Színházzal (aug. 30. – szept. 7.),
- Múzeumi Nap (szept. 13.: kiállítás-megnyitók, a Megyei Honismereti Egyesület Konferenciája, az Élő irodalom – Élő könyvműhely Nyíregyházi Szerzőpontjának megnyitása),
- Szabolcs a hazáért 1848–1849-ben, tudományos konferencia (szept. 25.),
- Turizmus Világnapja (szept. 27.),
- Itthon otthon vagy! – Magyarország szeretlek! (szept. 28–29.),
- Mesenap (szept. 30.),
- Jósa András Múzeum napja (nov. 29.),
- Rotary Mikulás (dec. 6–7.).

Sóstói Múzeumfalu:

- Húsvéti készülődés (márc. 25–30.),
- Falusi húsvét (ápr. 1.),
- Majális (máj. 1.),
- Múzeumi világnap (máj. 18.),
- Pünkösöd (máj. 20.),
- Szent Iván-éj (jún. 23.),

Beszámolójelentés a nyíregyházi Jósza András Múzeum és tagintézményei 2013. évi tevékenységéről

- Kenyérünnep (aug. 20),
- Kóstolja meg Magyarországot! (szept. 14.),
- Magyar Népmese Napja (szept. 30.),
- Márton-napi vigasságok (nov. 9.).

A XIII. Nyíregyházi Huszártalálkozó mindkét intézményünkben zajlott 2013. augusztus 24–25-én, több száz résztvevővel.

Pályázatok

Hazai pályázatok megnevezése	Pályázott összeg	Elnyert összeg
NKA 3511/03691 A Jósza András Múzeumban levő Iosephus Flavius kötet restaurálása	279.000,– Ft	279.000,– Ft
NKA 3543/00068 A múzeumalapító Jósza András muzeális könyvhagyatékának állományvédelme	324.000,– Ft	150.000,– Ft
NKA 3535/00391 A Jósza András Múzeum új arculatának és weboldalának grafikai tervezése és fejlesztése	1.500.000,– Ft	1.200.000,– Ft
NKA 3508/01090 Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc emlékezete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Tudományos konferencia.	800.000,– Ft	500.000,– Ft
NKA 3561/00019 Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag! Vándorkiállítás, kapcsolódó kiadvány és múzeumpedagógiai program	5.758 700,– Ft	2.500.000,– Ft
NKA 3510/00500 A Jósza András Múzeum szakkönyvtára állományának gyarapítása	300.000,– Ft	100.000,– Ft
NKA 3532/00333 A Nyírvidék c. hírlap digitalizálása	5.440.000,– Ft	5.440.000,– Ft
NKA 3511/03810 Szláv nyelvű himnuszgyűjtemény restaurálása	243.000,– Ft	200.000,– Ft
NKA 3543/00142 A múzeumalapító Jósza András muzeális könyvhagyatékának állományvédelme II. ütem	331.200,– Ft	300.000,– Ft
NKA 3588/00258 A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LV. kötet kiadása	786.142,– Ft	400.000,– Ft
NKA 3533/00144 Szakmai eszközbeszerzés a Jósza András Múzeum restaurátor műhelye részére	76.220,– Ft	76.000,– Ft

NKA 3909/00628 Szepessy Béla grafikusművész 12 alkotásának megvásárlása	4.100.000,- Ft	500.000,- Ft
NKA 3608/08556 Tájak, ízek, zamatok – A történelmi Magyarország tájegységeinek táncai, viseletei és jellegzetes süteményei	954.000,- Ft	300.000,- Ft
NKA 3505/02643 A Sóstói Múzeumfalú gyűjteményének védelmét szolgáló savmentes dobozok beszerzése	76.000,- Ft	76.000,- Ft

OTKA Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete c. monográfia kiadása	7.310.000,- Ft	7.310.000,- Ft
---	----------------	----------------

Miniszterelnöki Hivatal – „Erőltetett menet” – Magyar Holokauszt Emlékév 2014.	1.512.950,- Ft	500.000,- Ft
--	----------------	--------------

Új Magyarország Fejlesztési Tervhez vagy Új Széchenyi Tervhez kapcsolódó pályázatok megnevezése	Pályázott összeg	Elnyert összeg
TIOP-1.2.2-11/1-2012-0052 Tantárgyraktár	100.000.000,- Ft	82.175.805,- Ft
TÁMOP-3.2.13/12./-2012-0178 Bursza a tirpákokkal	27.751.628,- Ft	27.751.628,- Ft
TÁMOP-3.2.12/12/1-2012-0022 Múzeumpedagógiai szaktanácsadó képzés	7.615.268,- Ft	7.615.268,- Ft
TÁMOP-3.2.13/12/1-2012-0180 Nyíri Pajkos kincstára	29.482.042,- Ft	29.482.042,- Ft

Egyéb, nem hazai forrásokra épülő pályázatok megnevezése	Pályázott összeg	Elnyert összeg
HURO/1101/021/2.1.3 Cult-Tour	264.450,- Euro	264.450,- Euro (80.000.000,- Ft)
HUSKROUA/1001/012 Integrated network of bicycle of touring routes along the Ukraine-Hungarian border	19.295,- Euro	6.000.000,- Ft

Kommunikációs tevékenység

Mutatók	2012. évi tény	2013. évi tény
TV megjelenés (fizetett hirdetések nélkül)	81	113
Rádió megjelenés (fizetett hirdetések nélkül)	93	132
Írott sajtó megjelenés (fizetett hirdetések nélkül)	220	356
E-sajtó	232	210
Fizetett hirdetések száma (médiumtól függetlenül, becslött érték)	3	1

Fontos feladatként kezeltük a közművelődés fejlesztését, és a szoros együttműködés kiépítését más múzeumokkal. Lehetővé tettük a kulturális javakhoz, a gyűjteményekhez a minél szélesebb körű hozzáférést. Biztosítottuk a széleskörű látogatói aktív, cselekvő részvételt, kerestük az új lehetőségeket és célokat – az iskolákat pályázatokkal vontuk be, közösségi alkalmakat teremtünk – rendezvényeinken keresztül.

Munkatervben nem szereplő többletfeladatok teljesítése

A kialakított szervezet és gazdálkodási rendszer alkalmas a feladatok színvonalas ellátására. A számviteli nyilvántartásokat, követeléseket, a kötelezettségek nyilvántartását az Organ-p rendszer keretében teljes körűen vezetjük. A költségvetési bevételek és kiadások összhangja biztosított volt. A bevételi lehetőségek feltárása, bevételek beszedése, elszámolása, a kiadások körültekintő teljesülése megfelelően alakult. Intézményünk a rendelkezésre álló pénzügyi eszközöket a szakmai feladatok színvonalas ellátása érdekében hatékonyan, a gazdaságossági szempontok figyelembevételével használta fel. A szerződéses kapcsolatokban az intézményi érdek biztosított volt. A rendelkezésre használatunkba adott vagyonnal rendeltetésszerűen jártunk el. Az állagvédelmi, karbantartási feladatokat saját szakemberrel és külső kivitelezővel végeztük indokolt és szükséges esetben, így biztosítva a feladat ellátását és a zavartalan működést.

A 2013. évi munkatervünket teljesítettük, sőt néhány területen olyan feladatokat is elvégeztünk, melyek a tervben nem szerepeltek. Ennek egyfelől a hatékony és költségtakarékos gazdálkodással sikerült megteremteni a pénzügyi feltételeit, másfelől munkatársaink kreativitásának és áldozatkész munkájának volt köszönhető e munkák elvégzése.

Ajándékként kaptunk az év folyamán egy Benczúr Gyula krétarajzot, mely egy puttófejet ábrázol.

Önálló sátorral vettünk részt a IV. Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 20–23-án. Régészeti előadások, bemutatók, a hasznos és káros növények ismerete, a gyógyfüvek, gyógyteák készítése, ezekhez kapcsolódó feladatlapok kitöltése szerepelt a programunkban. A növénybemutatót a Megyei Pedagógiai Intézettel közösen hirdettünk meg és rendeztünk.

A Pedagógiai Intézettel és Tiszalök városával közösen szerveztünk megemlékező konferenciát, vetélkedőt és emlékünnepséget Tiszalökön, az ottani hadifogolytáborban történt sortűz 60. évfordulóján, október 4-én.

Kifestettünk a Jósza András Múzeum Benczúr téri szárnyán egy lakást, melyben két raktárt (képzőművészeti, informatikai) alakítottunk ki.

Krúdy-emlékpadot készítettünk a Múzeumi Könyvmegálló mellé.

Pályázatot írtunk ki a Krúdy-emlékpad körül létesítendő mozaik tervezésére.

Restauráltattuk a Benczúr-ülőgarnitúrát (kanapé, 2 fotel, 6 szék).

A Sóstói Múzeumfaluban két új állandó kiállítást készítettünk. Ugyanott kialakítottuk a Technikatörténeti raktárt.

A Kállay Gyűjteményben kiállításra alkalmas állapotba hoztunk egy lakást.

A Jósza András Múzeumban a „Kezünkben a múlt” c. tapintható régészeti kiállítás elkészítése 2014-re nyúlik át.

Terven felül valósultak meg a Vadászok, fegyverek trófeák nagy vadászati kiállítás mellé szervezett tárlatok:

- „Erdőn, mezőn járva”,
- A gúthi világrekord dámvad trófeák,
- Természet vadászszemmel,

- Tisztelet az elejtett vadnak,
- Vadászbútorok, vadászkerámiák,
- A népi vadfogás eszközei,
- Különleges trófeák,
- „A mező vadjai, az ég madarai”.

Terven felül mutattuk be a Cserkész, levente, úttörő kiállítás helyett a Jósa András Múzeum Rudabányáról visszahozott ásványgyűjteményét, melyben elsősorban a meteoritok emelendők ki.

Benczúr Gyula kiállításunkat Szegeden, a Móra Ferenc Múzeumban mutattuk be, s helyette a Múzeumok Éjszakáján nyitottuk meg a szegedi múzeum anyagából A romantikától a modernizmusig című kiállítást.

A Lengyelországból tervezett kiállítás (Festett faszobrok) a lengyel fél kérésére a következő évre húzódott át.

Dr. Margócsy József, a Nyíregyházi Főiskola nyugalmazott főigazgatója 2013 nyarán hunyt el. Hagyatékának egy része a Sóstói Múzeumfaluba, másik része a Jósa András Múzeumba került, melyből a Jósa András Múzeum napjára nyitottuk meg A Margócsy-hagyaték című kiállításunkat.

Pénzügyi adatok

	Pénzügyi adatok (ezer Ft-ra kerekítve)	2013. évi terv	2013. évi tény
Bevétel	Az intézmény működési bevétele	97.820	127.226
	– ebből a belépőjegyekből származó bevétel	20.750	17.030
	– ebből régészeti bevétel	42.000	88.215
	Támogatás, kiegészítés és átvett pénzeszköz		526.547
	– ebből fenntartói támogatás	219.498	221.083
	– ebből pályázati támogatás		12.932
	– pályázati támogatásból EU-támogatás		98.667
	Egyéb bevétel összesen		20.348
	Bevétel összesen	317.318	674.121
Kiadás	Személyi juttatás	167.112	204.226
	Járulékok	44.644	54.314
	Dologi kiadás	105.562	215.165
	Egyéb kiadás		4.373
	Kiadás összesen	317.318	478.078

Az intézmény legnagyobb bevételi forrása az intézményfinanszírozás. Az alaptevékenységgel összefüggő egyéb és sajátos bevétel döntő része a kötelezően előírt régészeti feltárásokból és a belépőjegyekből származott. Az intézmény sajátos tevékenysége a régészeti szolgáltatás, melyet a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. tv., valamint a régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 393/2012. (XII. 20.) kormányrendelet és a régészeti lelőhely régészeti feltárás részletes szabályairól szóló 80/2012 (XII. 28.) B.M. rendelet szabályoz. Támogatási értékű bevétel az uniós pályázatokból – TÁMOP, TIOP, OTKA és NKA – érkező forrás.

Kiadásaink túllépésére a módosított kiadási előirányzat fő összegére a bevételi előirányzat teljesítés összege nyújtott fedezetet, amely lényegesen magasabb, mint a kiadás fő összege. Ennek oka a régészeti munkák évekre áthúzódó elsődleges és másodlagos feldolgozó munkálata (restaurálás, raktározás, tudományos feldolgozás, bemutatás, a közel egymillió műtárgy gondozása) mint kötelező állami feladat, valamint a pályázatok áthúzódó időtartama.

A személyi juttatás eredeti előirányzathoz képesti eltérésének, illetve túllépésének oka a régészeti tevékenységhez határozott idejű időszakosan foglalkoztatottak, valamint a Sóstói Múzeumfaluban ugyancsak időszakosan foglalkoztatott munkatársak alkalmazása, illetve a pályázatokkal összefüggő külön kiadások felmerülése.

A dologi kiadások költségként az üzemeltetés (vagyonvédelem, energia, különböző szolgáltatások, karbantartás, infrastrukturális feladatok, régészeti szolgáltatáshoz kapcsolódó szakmai kiadás és a pályázatokkal összefüggő pénzátadás) merült fel.

Egyéb kiadás az áthúzódó nem rendszeres bérkifizetés, valamint a képzési pályázat bérkifizetéseiből ered.

A múzeum ügyét szolgálni nagy megtiszteltetés, felelősség. Ezt teljes odaadással, bizalommal alapuló összehangolt munkával lehet elvégezni. Úgy látjuk, hogy a 2013. évben – minden eredményünk ellenére – a múzeumi kultúra nem tudott súlyának megfelelő helyet elfoglalni a közgondolkodásban. Valójában a meglévőnél jelentősebb anyagi támogatás szükséges a működtetéséhez és fejlesztéséhez. Meghatározó feladatnak tekintettük a működőképességet. Éppen ezért feladatainkat minden esetben anyagi és szakmai lehetőségeink határain belül terveztük. A források bizonytalansága (pályázatok, régészeti feltárások, szponzori pénzek esetlegessége) miatt nehezen tervezhető feladatainkat rendre végrehajtottuk, sőt nem tervezett munkákat is elvégeztünk, ha a megfelelő forrásokat fel tudtuk tární. Kitűzött céljainkat elértük, a múzeum jó hírének megeremtése, általános megítélésének jelentős javítása és megőrzése számos feladat magas szintű megoldásának eredménye. Kiszélesítettük és intenzívebbé tettük kül- és belföldi kapcsolatainkat, hangsúlyt fektettünk a közöségépítő, kreatív programok, rendezvények megvalósítására.

Összefoglalva a 2013. évet, úgy értékeljük, hogy munkánkat a gazdaságosság, a hatékonyság és az eredményesség szempontjai vezérelték. Feladatainkat mindenkor anyagi és szakmai lehetőségeink határain belül terveztük. Kitűzött céljainkat elértük, tervünk főbb mutatói teljesültek, benyújtott pályázataink sikeresek voltak.

Mellékletek

A Jósza András Múzeum 2013-ban megjelent önálló kiadványai

Jósza András Múzeum

- *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* LIV. évfolyam. Szerk. Istvánovits Eszter és Almássy Katalin. Nyíregyháza 2012. 365 o.
- Szabolcsi honvédek aranykönyve 1848–49-ben. *A Jósza András Múzeum Kiadványai* 69. Szerk. Bene János. Nyíregyháza 2013. 280 o.
- Nagy István. Lélektől lélekig, az Antal-Lusztig Gyűjtemény anyagából. Remekművek V. *A Jósza András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai* 62. Szerk. Madár Xiména. Nyíregyháza 2013. 30 o.
- „Huszárok lóra, megállítani és feltartani a visszavonulókat!” Dr. Söldös Béla visszaemlékezése. Bevezető és jegyzetek: Szabó Péter. *Huszáremlékek* 4. Nyíregyháza 2013. 12 o.

Sóstói Múzeumfalu

- Nagyné Bősze Katalin – Nagy Róbert: Bursza a tirpákoknál. Múzeumi foglalkoztató füzet gyermekeknek. Sóstói Múzeumfalu, Nyíregyháza 2013. 18 o.
- Mártonné Vattai Anikó – Páll István: Tizedik szakácskönyvünk. Nyíregyháza-Sóstófürdő 2013. 36 o.

A Jósa András Múzeumban és intézményeiben 2013-ban megnyitott kiállítások

Jósa András Múzeum

- Megmentett örökség – Kincsek Európa szívéből (jan. 7. – márc. 4.) (Régészeti osztály)
- Nyíri bakák a Donnál (jan. 9. – ápr. 2.) (Bene J., Mohácsi E., Svéda Cs., Tóbiás T., Borros Gy.)
- Meddig alszol még hazám? (márc. 15. – ápr. 21.) (Bene J., Mohácsi E., Tóbiás T., Borros Gy.)
- Mesterkezek (márc. 8. – máj. 31.) (Román Z-né, Ratkó L.)
- A homokba szótt város (ápr. 19. – aug. 27.) (Mohácsi E., Madár X., Bene J., Bodnár Zs., Tóbiás T., Veszprémi L.)
- Csipkecsodák (máj. 17. – jún. 7.) (Ratkó L., Holmár Z., Vincze J.)
- Erdőn, mezőn járva – Valaczkai Erzsébet festőművész kiállítása (jún. 15. – aug. 12.)
- Különleges trófeák (jún. 15. – aug. 12.) (A Felső-Tiszavidéki Vadgazdák Szövetsége kiállítása)
- Vadászok, fegyverek, trófeák (jún. 15. – aug. 12.) (A Felső-Tiszavidéki Vadgazdák Szövetsége kiállítása)
- Tisztelet az elejtett vadnak – Kiss Zoltán fotói (jún. 15. – aug. 12.)
- Természet vadászszemmel – Dr. Szendrei László fotói (jún. 15. – aug. 12.)
- A gúthi világrekord dámszarvas trófeák (jún. 15. – szept. 30.) (A NYÍRERDŐ ZRt. kiállítása)
- Vadászbútorok, vadászkerámiák – Kiss B. Zoltán kiállítása (jún. 15. – aug. 12.)
- „A mező vadjai, az ég madarai” (jún. 15. – szept. 23.) (Régészeti osztály)
- A népi vadfogás eszközei (jún. 15. – okt.) (Ratkó L., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- A romantikától a modernizmusig – Válogatás a szegedi Móra Ferenc Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből (jún. 15. – dec. 16.) (Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- Ámos Imre emlékkiállítás (aug. 31. – szept. 9.) (Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- In memoriam Molnár Mátyás – Válogatás a Vay Ádám Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből (szept. 13. – okt. 14.) (Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- Az ásványok világa (szept. 13. – okt. 14.) (Ulrich A., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- 20 éves a Nagy Imre Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szervezete (szept. 13. – nov.) (Mohácsi E., Tóbiás T.)
- Metál dioráma (okt. 4. – nov. 22.) (Svéda Cs., Román Z-né)
- Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei őszi tárlat (okt. 25. – nov. 25.) (Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- Remekművek V., Lélektől lélekig – Nagy István portréi (nov. 29. –) (Madár X., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- „Életem regénye” – Móricz Zsigmond emlékkiállítás (nov. 29. –) (Dámné Rác M., Mohácsi E., Tóbiás T.)
- A Margócsy-hagyaték (nov. 29. –) (Mohácsi E., Tóbiás T.)

Sóstói Múzeumfalu

- Tavaszünnepe.
- Fűben, fában, hitben orvosság.
- Típus! Bútor.

Kállay Gyűjtemény

- Az ókori társadalmak nyomában.
- Retro baba- és játékkiállítás.

Külső helyszínen nyitott kiállítások

Jósa András Múzeum

- Doni emlékkiállítás – Tuzsér, Művelődési Ház (jan. 13. – febr. 13.)
- Doni emlékkiállítás – Kisvárd, Városi könyvtár (febr. 13. – márc. 4.)
- Doni emlékkiállítás – Döge, Ifjúsági Ház (márc. 4. – 27.)
- Nyíri bakák a Donnál – MH. Hajdúhadház, Vay Á. Kiképző Bázis (ápr. 4. – ápr. 25.)
- Nyíri bakák a Donnál – MH. Debrecen, Kossuth laktanya (ápr. 29. – máj. 18.)
- Nyíri bakák a Donnál – Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár (máj. 21. – jún. 27.)
- Nyíri bakák a Donnál – Encsencs, Művelődési Ház (jún. 28. – szept. 16.)
- Nyíregyháza katonasága – Debrecen, Phoenix csarnok (jún. 29. – júl. 8.)
- 20 éves a Nagy Imre Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete – Nyíregyháza, Megyeháza (jún. 28.)
- Nyíri bakák a Donnál – Báthori I. Múzeum, Nyírbátor (szept. 21. –)
- Szabolcs a hazáért 1848-49-ben – Nyíregyháza, Városháza (szept. 23. – szept. 30.)
- A Jósa András Múzeum legújabb szerzeményei – Nyíregyháza, Városháza (nov. 28. – dec. 2.)

Kállay Gyűjtemény

- Retro baba- és játékkiállítás – Nyíregyháza, Városháza.

Kamarakiállítások

Jósa András Múzeum

- Krúdy Gyula emlékezete (máj. 13. – jún. 7.) (Dámné Rácz M., Mohácsi E., Boros Gy., Tóbiás T.)
- Egy előkelő honfoglaló harcos sírja Tarpán (szept. 26. – okt. 10.) (Jakab A., Mester A.)

Kiállítások külföldön

Jósa András Múzeum

- Rákóczi nyomában – Rzeszów, Lengyelország, Körzeti múzeum (febr. 6. – ápr. 15.)
- Rákóczi nyomában – Jarosław, Lengyelország, Szent Benedek Apátság (ápr. 16. – okt. 16.)

Az időszaki kiállítások száma:	30
Külső helyszínen nyitott kiállítások száma:	13
Kamarakiállítások száma:	2
Külföldön nyitott kiállítások száma:	2
Összesen:	47 kiállítás készült el 2013-ban.

BENE János

Jósa András Múzeum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

Report on the activities of the Jósa András Museum of Nyíregyháza and its member institutions (Sóstó Open-Air Museum and Kállay Collection) in 2013

From January 1st 2013, according to the Edict on the Maintenance of County Museums, Libraries and Public Education Institutions No. 1311/2012 (VIII. 23), the Jósa András Museum, as city museum with county range, together with the Sóstó Open-Air Museum and Kállay Collection, as member institutions, was overtaken and started to be maintained by Nyíregyháza, City with County Rights. The founding charter was approved on January 16, 2013 by resolution No. 9/2013 (I. 16) of the general assembly of Nyíregyháza, City with County Rights. After this change our main task remained to preserve the operability that we were able to provide in 2013 completing also tasks over the work plan. It can be definitely stated that our museum met the expectancies.

We arranged all the planned events in our institution, opened new exhibitions. We completed all our home and international projects according to the plans and also prepared projects for 2014.

Eleven chapters on the functioning, summarises the activities of the Jósa András Museum and its member institutions in 2013. In this year colleagues published 90 works (13 on archaeology, 4 on ethnography, 11 on local history and 62 on public education). We published 6 independent volumes and booklets. 47 temporary exhibitions were arranged at home and abroad. In 2013 our museums were visited by 90,977 people, including 35,237 students.

János BENE

Jósa András Museum
H-4401 Nyíregyháza
Pf. 57
e-mail: benejan@jam.nyirbone.hu

A nyíregyházi Jósa András Múzeum és tagintézményei munkatársainak 2013. évi publikációi

Bene János

1. Nyíri bakák a Donnál. *SzSzBSzle* 48: 1. 2013. 3–27.
2. Nagyhalászi honvédek 1848–1849-ben. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Istvánovits Eszter – Csonka Ottó. Nagyhalász Város Képviselő-testülete, Nagyhalász 2013. 187–192.
3. Beszámoló jelentés a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága 2012. évi tevékenységéről. [Report on the activity of the Directorate of Museums of Szabolcs-Szatmár-Bereg County in 2012.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 319–355.
4. Nyírbátori honvédek és nemzetőrök 1848–1849-ben. [Revolutionary soldiers and national guardsmen from Nyírbátor in 1848–1849.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 293–302.
5. Nyíregyháza román megszállása 1918-1919-ben. In: Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga – 1919 vidéken. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára kiadványai 30. Szerk. Nagy Szabolcs. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém 2013. 79–94.
6. Dr. 'Sóldos Béla: „Huszárok lóra, megállítani és feltartani a visszavonulókat!” Szerk. Bene János. Huszáremlékek 4. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2013. 12 p.
7. Megkötött lábbal nehéz táncolni. *KMo* 70: 4. 2013. január 5. 2.
8. Reményteljes kapcsolat. *Nyíregyházi Napló* 20: 6. 2013. február 22. 4.
9. Katonák a múzeumban. *Nyíregyházi Napló* 20: 8. 2013. március 8. 10.
10. A szabolcsi honvédek emlékére. *KMo* 70: 62. 2013. március 14. 3.
11. Köszöntő. In: Máriapócs a magyar Częstochowa. Kurp Kultúra Múzeuma, Ostrołęka, Észak-Mazóviai Múzeum, Łomża, Mazóviai Múzeum, Płock, Körzeti Múzeum, Tarnów, Régészeti-Történeti Múzeum, Głogów 2013. 3. (Társszerzők: Marek Zalewski – Tischler János – Keresztes Gáspár)
12. Látogatás Kurpföldön a magyar–lengyel barátság napján. *KMo* 70: 73. 2013. március 28. 5.
13. Nyíregyházi honvédek 1848-ban. *Nyíregyházi Napló* 20: 18. 2013. május 17. 13.
14. A honvédség születésnapjára. *KMo* 70: 116. 2013. május 21. 1., 5.
15. Szent Flórián szobor Szegedről Nyíregyházára 1905-ben. *Nyíregyházi Napló* 20: 20. 2013. május 31. 13.
16. Különleges volt a Kölcsey-ünnep. *KMo* 70: 188. 2013. augusztus 13. 5.
17. Él még a magyar huszárszellem. *KMo* 70: 190. 2013. augusztus 15. 1., 7.
18. A huszár huszár marad... *Nyíregyházi Napló* 20: 27. 2013. augusztus 16. 13.
19. A zászlótól soha nem váltak meg. *KMo* 70: 209. 2013. szeptember 7. 2.
20. Nyíregyháza bombázására emlékezünk. *Nyíregyházi Napló* 20: 30. szeptember 13. 12.
21. Békés megyei tót telepések Nyíregyházán 1. *Hírmondó* 22: 7–8–9. 2013. július–augusztus–szeptember 2.

22. Békés megyei tót telepések Nyíregyházán 2. *Hírmondó* 22: 10–11. 2013. október–november 2–3.
23. Mesterművek a Jósa András Múzeumban. *Nyíregyházi Napló* 20: 41. 2013. november 29. 10.

Bodnár Zsuzsanna

1. A Sóstói Múzeumfalu népi gyermekjáték gyűjteménye, időszaki kiállításai. [Folk toy collection and temporary exhibitions of the Sóstó Museum-village.] *Agria* XLVII. 2013. 133–146.
2. „Amikor én még kisser voltam...” Kiállítás a régi idők játékaiból. *Forgó* 14: 1. 2013. augusztus 9. 10.
3. A tavasz ünnepe... Húsvéti népszokások. *Műsorkalauz* 21: 3. 2013. március 13.
4. Április – Szent György vagy Bika hava... Szent György napja (április 24.). *Műsorkalauz* 21: 5. 2013. április 15.
5. Május – Pünkösöd hava... „Mi van ma, mi van ma? Piros pünkösöd napja...” *Műsorkalauz* 21: 5. 2013. május 15.
6. Június – Szent Iván hava... A nyárelő jeles napjai. *Műsorkalauz* 21: 6. 2013. június 15.
7. Július – Pócsi búcsújárás, Kedd asszonya Anna. *Műsorkalauz* 21: 7. 2013. július 17.
8. „Füben, fában, hitben orvosság.” Régi gyógymódok a parasztságnál. Időszaki kiállítás a Sóstói Múzeumfaluban. *Műsorkalauz* 21: 7. 2013. július 17.
9. Augusztus – Aratóhónap. „Szegény ember kenyere, mindennapi ereje.” *Műsorkalauz* 21: 8. 2013. augusztus 19.
10. Szeptember – Szent Mihály hava – Őszelő. „Szent Mihálykor keleti szél, igen komoly telet ígér.” *Műsorkalauz* 21: 9. 2013. szeptember 21.
11. Október – Mindszent hava. Őszi pásztorünnepek. Mindenszentek és halottak napja a népeletben. *Műsorkalauz* 21: 10. 2013. október 15.
12. November – Szent András hava. Szent András, őszutó havának néphagyományai. *Műsorkalauz* 21: 11. 2013. november 11.
13. December – karácsony hava – télelő hó. „Itt van a szép víg karácsony, Élünk dión, friss kalácson...” *Műsorkalauz* 21: 12. 2013. december 15.

Bősze Katalin, Nagyné

1. Bursza a tirpákoknál. Múzeumi foglalkoztató füzet gyerekeknek. Sóstói Múzeumfalu, Nyíregyháza 2013. 18 p. (Társszerző: Nagy Róbert)

Holmár Zoltán

1. Egyedülálló régészeti kiállítás a Jósa András Múzeumban. *KMo* 70: 3. 2013. január 4. 12.
2. A doni hősökre emlékezik a Jósa András Múzeum. *KMo* 70: 5. 2013. január 7. 3.
3. Egyenruhák, fegyverek, filmek idézik a múltat. *KMo* 70: 20. 2013. január 24. 6.
4. Szatmárcsekével ismerkedtek. *KMo* 70: 26. 2013. január 31. 11.
5. Festmények készülnek a Kállay család tagjairól. *KMo* 70: 43. 2013. február 20. 5.
6. Hadtörténeti előadás és fegyverbemutató. *KMo* 70: 54. 2013. március 5. 8.
7. '48-as kiállítás nyílik a Jósa András Múzeumban. *KMo* 70: 62. 2013. március 14. 6.
8. Két keréken gurulva ismerkedtek a megyével. *KMo* 70: 101. 2013. május 2. 5.
9. Rendhagyó irodalmi órák a múzeumban. *KMo* 70: 106. 2013. május 8., 6.

10. 140 éve helyezték el az alapkövet. *KMo* 70: 107. 2013. május 9. 8.
11. Múzeumi emlékezés a Nyírség legendás írójára. *KMo* 70: 112. 2013. május 15. 5.
12. A magyar lovasság 30 éve vágat a múzeumban. *KMo* 70: 113. 2013. május 16. 8.
13. Emlékezés egy elfeledett, de dicsőséges csatára. *KMo* 70: 118. 2013. május 23. 6.
14. Német látogatók a múzeumban. *KMo* 70: 123. 2013. május 29. 12.
15. Az Árpád-vonalra emlékeznek. *KMo* 70: 126. 2013. június 1. 6.
16. Határon túli magyarok a múzeumban. *KMo* 70: 133. 2013. június 10. 4.
17. Az Árpád-vonalra emlékeztek. *KMo* 70: 134. 2013. június 11. 8.
18. Július végéig láthatóak a szafari vadállatai. *KMo* 70: 171. 2013. július 24. 14.
19. Hatvan éve dörrentek el a gyilkos lövések. *KMo* 70: 227. 2013. szeptember 28. 8.
20. A tiszalöki munkatábor áldozataira emlékeztek. *KMo* 70: 235. 2013. október 8. 8.
21. Az idén 145 éves a múzeum. *KMo* 70: 255. 2013. november 2. 11.
22. Első kötetek, fényképek és ereklyék idézik az író. *KMo* 70: 273. 2013. november 23. 5.

Istvánovits Eszter

1. Nagyhalászi régiségek. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Istvánovits Eszter – Csonka Ottó. Nagyhalász Város Képviselő-testülete, Nagyhalász 2013. 45–121. (Társszerző: Toldi Zoltán)
2. The „upper class” of Sarmatian society in the Carpathian Basin. In: Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelice, 16.-19. 11. 2011. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Hrsg. Matthias Hardt – Orsolya Hinrich-Tamáská. Verlag Bernhard Albert Greiner, Weinstadt 2013. 195–209. (Társszerző: Valéria Kulcsár)
3. Новая находка седельных обкладок гуннского времени из Северо-Восточной Венгрии. [New Find of Saddle Plates of Hun Age from North-Eastern Hungary. Noi descoperiri de aplice pentru sa din perioada hunilor din Ungaria de nord-est.] *Stratum plus* 4. 2013. 117–122. (Társszerző: Valéria Kulcsár)
4. Sarmatians or Germans: influence or ethnic presence? Old problem – new hypotheses. [Сарматы или германцы: влияние или этническое присутствие? Старая проблема – новая гипотеза.] In: Inter ambo maria. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea. / Inter ambo maria. Северные варвары на пути из Скандинавии к Чёрному морю. Ed. Igor' Khrapunov – Frans-Arne Stylegar. Vest-Agder County Council – V.I. Vernadsky National Taurida University – „Heritage of Millenia” Non-Profitable Foundation for History and Archaeology, Dolya Publishing House, Kristiansand – Simferopol 2013. 146–153. (Társszerző: Valéria Kulcsár)

Jakab Attila

1. A porcsalmai református templom régészeti kutatása. In: Papp Sándor: Még szól a harang... Porcsalmai Református Egyház presbitériuma, Nyíregyháza 2013. 152–162.
2. Elpusztult középkori templomok Nagyhalász határában. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Csonka Ottó – Istvánovits Eszter. Nagyhalász Város Képviselő-testülete, Nagyhalász 2013. 137–155. (Társszerző: Jankovics Norbert)

3. Elpusztult középkori templomok Nagyhalász határában. In: Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 178–186. (Társszerző: Jankovics Norbert)
4. Tiszaszentmárton, református templom. In: Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 341–346. (Társszerzők: Bartos György – Fülöp András)
5. A tiszaszentmártoni református templom hajójában végzett kutatásokról. In: Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 347–349.
6. Зруйновані середньовічні храми в околицях Надьгаласу (Nagyhalász). In: Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Берегському і на Закарпатті. Ред. Тібор Коллар. ТЗОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 179–186. (Társszerző: Норберт Янковіч)
7. Реформатська церква села Тисасентмартон (Tiszaszentmárton). In: Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Берегському і на Закарпатті. Ред. Тібор Коллар. ТЗОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 341–349. (Társszerzők: Дердь Бартош – Андраш Фюлеп)
8. Про археологічні дослідження, виконані в наві реформатської церкви села Тисасентмартон (Tiszaszentmárton). In: Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Берегському і на Закарпатті. Ред. Тібор Коллар. ТЗОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 347–349.

L. Nagy Márta

1. A Füzesabony kultúra sírjai Tiszadobról. [Burials of the Füzesabony Culture from Tiszadob.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 9–40.

Madár Xiména

1. Romantika és modernizmus. *KMo* 70: 158. 2013. július 9. 8.
2. Nagy István (1873–1937). In: Remekművek V. Az Antal-Lusztig gyűjtemény anyagából. Nagy István Lélektől lélekig. A Jósza András Múzeum Képzőművészeti Katalógusai 62. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 2013. 4.
3. Szín-játék. Gondolatok az Eleven csoport Szín-játék c. kiállításáról. *SzSzBSzle* 48: 3. 2013. 120–121.
4. A nyíregyházi Bessenyei-szobor. [The sculpture of Bessenyei in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 313–317.

Mohácsi Endre

1. „Rongyosok” Szabolcs-Szatmárban. Adatok a Felvidék visszacsatolásának előtörténetéhez. [Rongyos Guards in Szabolcs-Szatmár County. Some data on the antecedents of the reannexation of Slovakia.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 303–311.
2. „Fiat piscis!” – „Fiat pax!” Adalékok Forgách Zsigmond 1611. évi erdélyi hadjáratának utótörténetéhez. [„Fiat piscis!” – „Fiat pax!” Some data on the consequences of the Transylvanian campaign of Zsigmond Forgach in 1611.] *NyJAMÉ* LV. 2013. 275–282.
3. Barát vagy ellenség? Hajdúk határon innen és túl, Báthory Gábor fejedelemsége idején. In: *Történeti tanulmányok XXI.* Szerk. Bárány Attila – Papp Klára. Debreceni Egyetem, Debrecen 2013. 45–52.

Németh Péter

1. Elpusztult középkori kolostorok, fennmaradt templomok Kárpátalján. In: *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 18–31.
2. Baktalórántháza, római katolikus templom. In: *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 74–79. (Társszerző: Juan Cabello)
3. Szabolcs, református templom. In: *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 224–228.
4. Székely, református templom. In: *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 233–237. (Társszerző: Juan Cabello)
5. Kisvárd, római katolikus templom. In: *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján 2.* Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza 2013. 350–358. (Társszerző: Juan Cabello)
6. Зруйновані середньовічні монастирі, а також церкви, що збереглися на Підкарпатті. In: *Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Берегському і на Закарпатті.* Ред. Тібор Коллар. ТзОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 18–31.
7. Бакталорантгаза (Baktalórántháza), римо-католицька церква. In: *Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболчському та Берегському і на Закарпатті.* Ред. Тібор Коллар. ТзОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 75–79. (Társszerző: Хуан Кабелло)

8. Саболюч (Szabolcs), реформатська церква. In: Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболючському та Берегському і на Закарпатті. Ред. Тібор Коллар. ТзОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболюч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 225–228.
9. Секей (Székely), реформатська церква. In: Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболючському та Берегському і на Закарпатті. Ред. Тібор Коллар. ТзОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболюч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 233–237. (Társszerző: Хуан Кабелло)
10. Кішварда (Kisvárd), римо-католицька церква. In: Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Саболючському та Берегському і на Закарпатті. Ред. Тібор Коллар. ТзОВ „Агенство територіального розвитку та екологічного господарювання області Саболюч-Сатмар-Берег”, Ніредьгаза 2013. 350–358. (Társszerző: Хуан Кабелло)
11. Nagyhalász a középkorban. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Istvánovits Eszter – Csonka Ottó. Nagyhalász Város Képviselő-testülete, Nagyhalász 2013. 123–135.

Páll István

1. A Sóstói Múzeumfalú. Magyarország legnagyobb regionális szabadtéri múzeuma. In: A Sóstói-erdő. Szerk. Bartha Dénes. Nyírerdő Nyírségi Erdészeti Zrt., Nyíregyháza 2013. 583–593.
2. Táji pálinkák – pálinkatájak. In: Közelítések a pálinkakultúrához. Szerk. Balázs Géza – Viga Gyula. Inter Nonprofit Kft., Budapest 2013. 38–41.
3. Tizedik szakácskönyvünk. Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2013. 36 p. (Társszerző: Vattai Anikó)

Pintye Gábor

1. Előzetes kutatások a Fellegvárbán, avagy amit tudunk és amit sejtünk. *Mécsvilág* 13: 3. 2013. augusztus 4.
2. Fehérgyarmat múltja a régészet és az oklevelek tükrében. In: Fehérgyarmat múltja a meglepedéstől a II. világháborúig. Szerk. Takács Péter. Fehérgyarmat Város Önkormányzata, Fehérgyarmat 2013. 9–23. (Társszerző: Toldi Zoltán)
3. Fehérgyarmat az írott források tükrében a 17. század végéig. In: Fehérgyarmat múltja a meglepedéstől a II. világháborúig. Szerk. Takács Péter. Fehérgyarmat Város Önkormányzata, Fehérgyarmat 2013. 25–39. (Társszerző: Toldi Zoltán)

Toldi Zoltán

1. Nagyhalászi régiségek. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Istvánovits Eszter – Csonka Ottó. Nagyhalász Város Képviselő-testülete, Nagyhalász 2013. 45–121. (Társszerző: Istvánovits Eszter)
2. Fehérgyarmat múltja a régészet és az oklevelek tükrében. In: Fehérgyarmat múltja a meglepedéstől a II. világháborúig. Szerk. Takács Péter. Fehérgyarmat Város Önkormányzata, Fehérgyarmat 2013. 9–23. (Társszerző: Pintye Gábor)

3. Fehérgyarmat az írott források tükrében a 17. század végéig. In: Fehérgyarmat múltja a megtelepedéstől a II. világháborúig. Szerk. Takács Péter. Fehérgyarmat Város Önkormányzata, Fehérgyarmat 2013. 25–39. (Társszerző: Pintye Gábor)

Ulrich Attila

1. Jobbágyi munkaterhek és adókötelezettség a Szepesi Kamara által elkobzott uradalmakban 1670–74 között. In: *Discussiones Neogradienses* 13. Élet a birtokon. Szerk. Szirácsik Éva. Dornay Béla Múzeum, Salgótarján 2013. 107–139.
2. Nyíregyházától New Yorkig. *Nyíregyházi Napló* 20: 4. 2013. január 26. 8.
3. 20 éves a Kállay Gyűjtemény Nyíregyháza kincse. *Nyíregyházi Napló* 20: 8. 2013. március 8. 10.
4. 800 évnyi történelem várja nézőit. A húszéves Kállay Gyűjtemény, mint városi múzeum a változó világban. *Nyíregyházi Napló* 20: 14. 2013. április 19. 10.
5. Aranykoszorús Kállay Gyűjtemény. *Nyíregyházi Napló* 20: 41. 2013. november 29. 10.
6. Nyíregyházától New Yorkig. Nagyállói dr. Kállay Miklósról emlékezünk. *Nyíregyházi Napló* 20: 2. 2013. január 25. 8.
7. Nemesek, polgárok, nemes-polgárok, polgár-nemesek. A nagyállói Kállay család szerepe a két világháború közötti Magyarország történetében. In: Egy korszak történelmi traumák között. Kultúra és műpártolás 1920–1944. Vándorkiállítás 2013–2014. Szerk. Basics Beatrix – Szvoboda Dománszky Gabriella. Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége, Székesfehérvár 2013. 244–259. (Társszerző: Lakatos Sarolta)
8. Nagyhalász és a Kállayak a XIX. század második felétől. In: Nagyhalász krónikája. Szerk. Istvánovits Eszter – Csonka Ottó. Nagyhalász Város Képviselő-testülete, Nagyhalász 2013. 201–214.
9. Katonaelemek a Wesselényi-összeesküvésben és az azt követő birtokelkobzásokban. In: Történeti tanulmányok XXI. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára. Debreceni Egyetem, Debrecen 2013. 53–74.

Vattai Anikó

1. Tizedik szakácskönyvünk. Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre, Nyíregyháza–Sóstófürdő 2013. 36 p. (Társszerző: Páll István)

Összeállította:

LASKAYNÉ SZÖLÖSI Katalin

e-mail: kbordoi@freemail.hu

és

KECSKÉSNÉ TÓTH GABRIELLA

e-mail: knegabica@lajt.hu

Helységnev-azonosító

Ortsnamenregister

Concordance of geographic names

Arad	Arad (RO)	Máramarossziget	Sighetu Marmăției (RO)
Bačka Palanka	Palánka (SRB)	Márkusfalva	Markušovce (SK)
Batizfalva	Batizovce (SK)	Marosszentanna	Sântana de Mureș (RO)
Batizovce	Batizfalva (SK)	Marosvásárhely	Târgu Mureș (RO)
Berehove	Beregszász (UK)	Markušovce	Márkusfalva (SK)
Beregszász	Berehove (UK)	Mokrin	Mokrin (SRB)
Carei	Nagykároly (RO)	Nagykároly	Carei (RO)
Cluj-Napoca	Kolozsvár (RO)	Németszentpéter	Sânpetru German (RO)
Čoka (Kremenjak)	Csóka (Tűzköveshalom) (SRB)	Nové Zámky	Érsekújvár (SK)
Csóka (Tűzköveshalom)	Čoka (Kremenjak) (SRB)	Novi Kneževac	Törökkanizsa (SRB)
Érsekújvár	Nové Zámky (SK)	Palánka Bačka	Palanka (SRB)
Felnac	Fönlak (RO)	Periam	Perjámos (RO)
Felsőlehota	Horná Lehota (SK)	Perjámos	Periam (RO)
Felsőszemeréd	Horné Semerovce (SK)	Rimaszombat	Rimavská Sobota (SK)
Fönlak	Felnac (RO)	Rimavská Sobota	Rimaszombat (SK)
Horná Lehota	Felsőlehota (SK)	Sălărd	Szálárd (RO)
Horné Semerovce	Felsőszemeréd (SK)	Satu Mare	Szatmárnémeti (RO)
Kassa	Košice (SK)	Sânpetru German	Németszentpéter (RO)
Kluknava	Kluknó (SK)	Sântana de Mureș	Marosszentanna (RO)
Kluknó	Kluknava (SK)	Sighetu Marmăției	Máramarossziget (RO)
Kolozsvár	Cluj-Napoca (RO)	Subotica	Szabadka (SRB)
Košice	Kassa (SK)	Subotica–Verušić	Szabadka–Verusics (SRB)
Krstur (Srpski Krstur)	Szerbkeresztúr (Ókeresztúr) (SRB)	Szabadka	Subotica (SRB)
Lehota	Lehota (SK)	Szabadka–Verusics	Subotica–Verušić (SRB)
Lemberg	Lviv (UK)		
Lovćenac	Szeghegy (SRB)		
Lviv	Lemberg (UK)		

Szalárd	Sălard (RO)	Törökkanizsa	Novi Kneževac (SRB)
Szatmárnémeti	Satu Mare (RO)		
Szeghegy	Lovćenac (SRB)	Ungvár	Uzshorod (UA)
Szerbkeresztúr (Ókeresztúr)	Krstur (Srpski Krstur) (SRB)	Uzshorod	Ungvár (UA)
Târgu Mureș	Marosvásárhely (RO)	Verušić	Verusics (HR)
		Verusics	Verušić (HR)

Rövidítések Abkürzungen Abbreviations

<i>Acta antiqua</i>	Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>ActaArchCarp</i>	Acta Archaeologica Carpathica. Komisja Archeologiczna PAN, Kraków
<i>Acta ArchHung</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AFNÖ	Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, St.Pölten
<i>Agria</i>	Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Dobó István Vármúzeum, Eger
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AMS	Accelerator Mass Spectrom (gyorsítós-tömegspektromét)
<i>Antaeus</i>	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>Anthropology</i> & <i>Archeology</i>	Anthropology & Archeology of Eurasia. Sharpe M E Publishers Inc, Armonk, New York
<i>Antiquity</i>	Antiquity. A quarterly review of world archaeology. Department of Archaeology Durham University, Durham
<i>AnthropHung</i>	Anthropologia Hungarica, Budapest
<i>Archaeologica Cumanica</i>	Archaeologica Cumanica, Kecskemét
<i>Archeometriai Műhely</i>	Archeometriai Műhely elektronikus folyóirat. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, Budapest
<i>ArchHung</i>	Archaeologica Hungarica, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
<i>ArchKorr</i>	Archäologisches Korrespondenzblatt. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Forschungsinstitut für Archäologie, Mainz
<i>Arrabona</i>	Arrabona. A Győri Múzeum (1973-tól a Győri Xantus János Múzeum) Évkönyve, Győr
átm	Átmérő
BAR International Series	British Archaeological Reports, International Series (Supplementary), Oxford
<i>BMMK</i>	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
<i>Bonner Jahrbücher</i>	Bonner Jahrbücher. Rheinische Landesmuseum – Rheinische Bodendenkmalpflege, Bonn

<i>BSz</i>	Barbarikumi Szemle. A Barbarikumi Régészeti Társaság Kiadványa, Szeged
<i>Bulletin de l'Institut d'Égypte</i>	Bulletin de l'Institut d'Égypte. Institut d'Égypte, Caire
<i>Byzantino-Sicula</i>	Byzantino-Sicula. Istituto siciliano di studi bizantini e neoellenici, Palermo
CNRS	Centre national de la recherche scientifique, Paris
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archeologicae Hungariae, Budapest
<i>Cumania</i>	Cumania. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve, Kecskemét
<i>DDMÉ</i>	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve / Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati, Debrecen
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest
<i>Dolg.</i>	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár / Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged
<i>Első Század</i>	Első Század Online az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat tudományos folyóirata, Budapest
ELTE BTK	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest
<i>Eurasia Antiqua</i>	Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz
Fá.	Fenékátmérő
<i>FolArch</i>	Folia Archaeologica, Budapest
Fontes ArchHung	Fontes archaeologici Hungariae, Budapest
Fontes Arch. Iugoslaviae	Fontes archaeologiae Iugoslaviae. Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd
<i>Forgó</i>	A Kiss Áron Magyar Gyermekek Játék Társaság lapja, Budapest
<i>Földrajzi Közlemények</i>	Földrajzi Közlemények, Budapest
<i>Hírmondó</i>	Hírmondó, A Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet hírei, Nyíregyháza
H. / h.	Hossz
<i>HOMÉ</i>	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
JAM	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
<i>KEMMK</i>	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei, Tata
<i>KMo</i>	Kelet-Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg független napilapja, Nyíregyháza
KNEP	Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja
Ltsz.	Leltári szám
M. / m.	Mélység
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Budapest
Mag. / mag.	Magasság
<i>Mécsvilág</i>	A Mátészalkai Művészetbarát Egyesület Műhelye, Mátészalka
<i>MFME</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFME – MonArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica, Szeged

<i>MFME – StudArch</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MGAH	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
<i>MittArchInst</i>	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MTA TTK	Magyar Tudományos Akadémia, Természettudományi Kar
MTI	Magyar Távirati Iroda
<i>MúkuCsom</i>	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
<i>Múzeumi Levelek</i>	Múzeumi Levelek. Damjanich János Múzeum, Szolnok
<i>Műsorkalauz</i>	Műsorkalauz. Ingyenes kulturális programmagazin, Leonardo Education Nonprofit Kft., Nyíregyháza
<i>Nyíregyházi Napló</i>	Nyíregyházi Napló. Nyíregyháza Megyei Jogú Város, Nyíregyháza
<i>NyJAMÉ</i>	A nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve. Jós András Múzeum, Nyíregyháza
<i>Orvostörténeti Közlemények</i>	Orvostörténeti közlemények. Communicationes de historia artis medicinae. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest
Pá.	Peremátmérő
<i>Radiocarbon</i>	Radiocarbon. An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Tucson
<i>RégFüz</i>	Régészeti Füzetek, Budapest
<i>RégKutMagy</i>	Régészeti kutatások Magyarországon / Archaeological Investigations in Hungary. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
<i>Revue Numismatique</i>	Revue Numismatique. Société Française Numismatique, Paris
RGF	Römisch-germanische Forschungen. Deutsches Archäologisches Institut, Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt am Main
<i>Rivista Italiana di Numismatica</i>	Rivista Italiana di Numismatica e Scienze affini. Società numismatica italiana, Milano
<i>Savaria</i>	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője, Szombathely
<i>SCIV</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
<i>SIA</i>	Slovenská Archeológia, Bratislava
<i>SMK</i>	Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
SNR	Stratigráfiai szám
<i>Stratum plus</i>	Stratum plus. Археология и культурная антропология. Российский археологический ежегодник, „Высшая антропологическая школа”, Кишинев
<i>StudArch</i>	Studia Archaeologica, Budapest
<i>StudCom</i>	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre
<i>Studia folkloristica et ethnographica</i>	Studia folkloristica et ethnographica. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

Sz. /sz.	Szélesség
SzKMÉ	Szántó Kovács Múzeum Évkönyve, Orosháza
SzMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok
Szolnok Megyei Múz. Évk.	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa
SzSzBSzle	Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza
V. / v.	Vastagság
VMMK	A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
World Archaeology	World Archaeology. Routledge, London
Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd
ZM	Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
САИ	Свод археологических источников. Археология СССР. Академия Наук СССР, Москва